

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

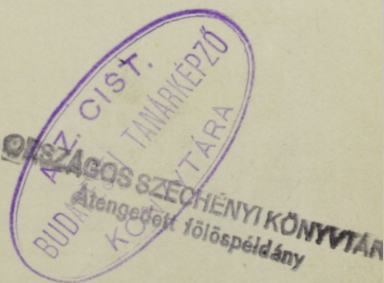
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

SZÁZHATODIK KÖTET.

(292. 293. 294. SZÁM)

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1901.

Orsz. Levéltár Fényképe
21217/1966. sz.

TARTALOM.

CCXCII. SZÁM.

	Lap
SIENKIEWICZ HENRIK. — Wildner Ödöntől	1
A RÉGI RÓMA ÉPÍTÉSZETÉRŐL. — Meller Simontól	23
A SZERENCSE FIA. (IV.) — Regény. — Vértesy Arnoldtól	40
ILIASZ. XXIV. ÉNEK. — Baksay Sándortól	62
EGY ÚJ NÉMET-MAGYAR SZÓTÁR. — V. J.	92
SZEGED MONOGRAPHIÁJA. (I.) — Czímer Károlytól	117
ALCESTIS. — Gyalui Farkastól	141
ÉRTESÍTŐ: Divald Kornél: <i>Műtörténeti korrajzok.</i> — Sz. R.-tól. — Tompai Mihály: <i>Virágregék.</i> — I. — Reichel E.: <i>Ein Gottsched-</i> <i>Denkmal.</i> — Heinrich Gusztávtól. — Gibb E. J. W.: <i>A history of</i> <i>Ottoman poetry.</i> — f. — s. — <i>Petőfi és a Petőfitársaság.</i> — i. — <i>Új magyar könyvek</i>	146

CCXCIII. SZÁM.

ÉJSZAK-AMERIKA ÉS MAGYARORSZÁG 1848 és 1849-ben. — Kropf Lajostól	161
A TÖRÖK IRODALOM FÉNYKORA. — Kúnos Ignácztól	182
SZEGED MONOGRAPHIÁJA. (II.) — Czímer Károlytól	202
VISSZAEMLEKEZÉSEK AZ ÉJSZAK-AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKRA. — G. V. P.	229
A SZERENCSE FIA. (V.) — Regény. — Vértesi Arnoldtól	261
KÖLTEMÉNYEK: <i>Nagyanyám.</i> — Hatvany Lajostól. — <i>Carmen saecu-</i> <i>lare.</i> — Hegedűs Istvántól	279
A BÁNKBÁN-REGÉNY. — Heinrich Gusztávtól	283
MAGYARORSZÁG DENEVÉREINEK MONOGRAPHIÁJA.	288

ÉRTESITŐ: Lehr Albert: <i>Herman és Dorottya.</i> — Fordítás Goethe- ből. — d. — Balogh A.: <i>A magyar államjog alapvonalai.</i> — kr. — Sosnosky T.: <i>Die deutsche Lyrik des 19. Jahrhunderts.</i> — h. g. — Balás E.: <i>Büntetőjogi reformtörekvések.</i> — Kármán Elemértől. — Büchler S.: <i>A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig.</i> — f. — Elster R.: <i>Wörterbuch der philosophischen Begriffe und Ausdrücke.</i> L—s. — Freudenthal J.: <i>Die Lebensgeschichte Spinoza's.</i> — f—s. — Mikszáth K.: <i>St. Peter's umbrella translated from Hungarian by</i> <i>B. W. Worswick.</i> — f—s. — Értésítés. — <i>Uj magyar könyvek</i> ...	294 46
--	--------

CCXCIV. SZÁM.

A CSODA-ORVOS. — Elbeszélés. Máriaffy Dávidtól ...	321 19
MANTEGNA. — Pasteiner Gyulától ...	334 48
A NŐ HELYZETE AMERIKÁBAN. (I.) — Joób Lajostól ...	359 68
PÁRTPOLITIKA ÉS MORÁL. — j — s.-tól ...	386 88
LEGUJABB NÉPSZÁMLÁLÁSUNK. — Vargha Gyulától ...	395 89
KÖLTEMÉNYEK: <i>Karácsonyi verebek.</i> — Lévy Józseftől. — <i>Karjala.</i> — Genetz Árvid után, finnből — Bán Aladártól ...	421 19
A TAVASZI TÁRLAT. — Meller Simontól ...	425 89
AZ UJ NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRRÓL. — Simonyi Zsigmondtól ...	438 88
VÁLASZ SIMONYINAK. — V. J. ...	451 18
ÉRTESITŐ: <i>Palágyi Lajos új költeményei.</i> — z.-tól. — <i>Morvay-Gerecze:</i> <i>A képzőművészetek története.</i> — —n.-tól. — <i>Nyílt levél a szerkesztő-</i> <i>höz.</i> — Sovén Jánostól. — <i>Uj magyar könyvek</i> ...	471 17

SIENKIEWICZ HENRIK.

A lengyelek 1898-ban kettős hazafias és irodalmi ünnepre készültek. Száz éve múlt, hogy Mickiewicz Ádám, a *Pan Tadeusz* költője született, s huszonöt éve, hogy Sienkiewicz Henrik, a *Quo vadis?* szerzője az írói pályára lépett. Egyszerűen megemlítjük ezt a tényt, s nem kutatjuk, vajon jogosan állította-e egymás mellé a közvélemény a két jubilánst, a holt költőt, a ki a krakói Wáwel király sírboltjában, fejedelmek és nemzeti hősök között nyugszik, s az élő író, a ki még tehetsége teljességének és világlívatnak örvend.

Sienkiewiczben azonban megvolt az illő kegyelet és szerénység. Nem kívánt egyenrangú ünnepeltetést Mickiewicz-csel, a kinek alakját az idő kritikája s a nemzeti köztudat már a lengyel Pantheonba sorozta.

Csak két évvel utóbb, mostanában ülte meg jubileumát a lengyelek meleg lelkesedése közt, mert a mint Mickiewiczet minden eddigi költőjük közt a legnagyobbnak tartják, őt viszont prózairóik közt becsülik a legtöbbre művészi tolla s hazafiassága révén. Ez az utóbbi tulajdonsága — mint látni fogjuk — még nyomósabb indoka az ünneplésnek, mint az előbbi, mert ezek a jubileumok egyszersmind politikai tüntetések színezetét is öltik magokra.

A nemzeti hála egyik szép megnyilatkozása, hogy Sienkiewicz számára közadakozásból kies birtokot vásároltak Ob-lengorsk mellett.

Első novellái nem sejtették, hogy ily népszerűsége tesz majd szert hazáján belül, mi több, hogy a modern világirodalom egyik legolvasottabb, talán túlbecsült, de mindenesetre komoly becsű írója lesz. Már elfeledett aprósága: a *Senki sem próféta hazájában*, valamint hosszabb elbeszélése, a *Szél-forgácsolt erők* (Na marne) nem árultak el szokatlan tehet-

séget, csak szerzőjük hatások iránt fogékony lelkét, tollának utánzó ügyességét bizonyították. A közfigyelem azonban rögtön reá térült, a mikor a falusi nemesség és parasztság életéből vett elbeszéléseit és vázlatait: *Szénrajzok* (Szkice wenglem), továbbá *Jankó, a muzsikusz, A vén szolga* stb. címekkel Litwos álnév alatt kiadta.

Azóta nőttön-nőtt népszerűsége, de növekedett tehetsége is, a melynek sokoldalúságát bizonyítja, hogy az elbeszélő műfaj több mezejét művelte, s mindenütt új, eltérő jelességeket tanusított. A kisebb realistikus elbeszélő genreből irta *A pusztákon túl, Kenyérért, Orso, A harmadik, Lux in tenebris lucet, Lillian Morris, Bartek, a győzedelmes* stb. című elbeszéléseit, a melyekben részint hazai, részint amerikai, s afrikai viszonyokat és embereket fest. A másik műfaj, a melyben sokkal nagyobb sikereket aratott: a történelmi regény, kezdve a *Tűzzel-vassal* (Ogniem i mieczem), *Őzömvíz* (Potop) és *Wolyodyjowski úr* (Pan Wolyodyjowski) című trilógián, egész az imént, Varsóban megjelent *Keresztelkedés* (Krzyzaczyn). Ezek hazai tárgyat dolgoznak föl, míg legismertebb műve a *Quo vadis?* tárgyával és irányával a kosmopolis érdeklődését köti le. Megint egészen más oldalról mutatkozik be modern tárgyú, analitikus regényeiben, a melyek közt *Dogma nélkül* (Bez dogmatu) és *Polyanieckiék* (Rodzina Polyaniecki) a legnevezetesebbek.

A következők az ezekkel való ismerkedést akarják elősegíteni.

Sienkiewicz első idejére legjellemzőbb a *Szétforgácsolt erők* című elbeszélés, a melyet már két napi lapunk is közölt.

Höse, Schwartz, a kievi egyetemre iratkozik be, hogy mint orvosnövendék tanuljon, kutasson, dolgozzék. Nagy a tehetsége, akaratereje, kitartása; pozitív lélek, a ki számol a valósággal. Erős jelleme tekintélyt, vezérszerepet szerez neki könnyűvérű társai közt, míg végzetes változást nem idéz elő benne az «ifjúság megrontója», a szerelem. A véletlen a diákkörben összehozza Potkanska Helénnel, egy aristokrata hallgató fiatal özvegyével, a kit férje s gyermeke korai halála eszelőssé tett. Folyton a férjét keresi. Egy este azt véli, hogy megtalálta - Schwartzban. Jó időbe telik, míg tévedését belátja, annyira hasonlít az ifjú az elhúnythoz. Mindegy; lelkét úgy fölélesztette a balhit, hogy most már beleszeret előidéző-

jébe. Schwartz eleinte csak részvétből látogatja az özvegyet. Ezt is csak ritkán teszi, mert látja lakótársa, Gusztáv féltékenységét. Gusztáv a nő önfömlázó pártfogója; koplál és agyondolgozza magát titkos szerelemből Helénért, a ki iránta teljesen hideg marad. Az ifjú halálos ágyán Schwartz gondjára bizza az özvegyet; ennek szerelme végre mámorba ejti az új pártfogót. Csakhamar azonban belátja Schwartz, hogy csak önmagát áltatja, mert már régebb idő óta mély vonzalmat érez egy elszegényedett grófnő, Lula iránt, a ki vele egy házban lakik. Nyilatkozni nem mer, pedig Lula viszonozza érzelmét. Társai ekkor becsületbeli kötelességére figyelmeztetik, hogy nőül kell vennie Helént, a kivel együtt élt. A leg súlyosabb lelki kínokat állja ki, a melyek képtelenné teszik a tanulásra, majd ágyba döntik. Nehéz ideglázban sokáig élet-halál közt lebeg; a válság önkivületében elárulja magát a betegágyánál virrasztó Helénnek, hogy utálja. Mire fölépül, hallja, hogy az özvegy valahol a Dnyeper hullámsírában nyugszik, — a válságos éjszakán odaölte magát, Lula pedig, szívét leküzdvén, messze távozott. Újra tanulmányainak szenteli magát. «Nagyon sok erőt pazaroltunk el a szerelemre való vadászatban. Erőinket szétforgácsoltuk, pedig a szerelem elszáll, mint a madár.» Ezzel végződik az elbeszélés.

Hogy búskomoly alaphangját, a benne elszórt tanokat és sivárul józan befejezését jobban megértsük, idézzük vissza a körülményeket, a melyek között a szerző megírta.

A mikor a litván eredetű, vagyonos nemesi családból származó Sienkiewicz Henrik *) a varsói történelem-philosophiai tanszakra került, az egyetemen sajátságos szellem-irány uralkodott: az úgynevezett varsói positivismus. Ebben zavaros összetételben szerepelt Comte positivismusa, Darwin és Spencer fejlődéstana, s az angol industrialismus a fejletlen hazai viszonyokra szabva. Ily elméletektől elkapatva az ifjak Swientochovski regényíró vezérlete alatt a conservatibb elemek ellen heves szó- és tollharczot vívtak. Jelszavaik voltak: politikai téren az éretlen parasztság politikai nevelése, a tunya nemesség és clerus tetteire ébresztése, a melyből nemzeti lét csirázhatik újra, szellemi téren szerves haladás, a természet-tudományok eredményeinek népszerűsítése, stb. A jelszavak

*) Született 1846-ban, Volában, Varsó mellett.

persze nagyrészt jelszavak maradtak. Az idegen szellemirány fonákul illett a gyökeres nemzeti tulajdonságokhoz. Sienkiewicz nemsokára kijózanodott a mámorból, a melybe egy ideig az ifjúság kiforratlan phrasis-itala ejtette. Kritikai álláspontra helyezkedett a mozgalommal szemben; nem részvétlenül, de mégis ironikus mosolylyal szemlélte maga körül társait, ezeket az álmodozó, könnyben úszó égszínkéek szemű nagy gyerekeket, a kik tudományukkal uralkodni akarnak a hazán, pedig «sem egymás közt nem tartanak össze, sem önmagokat nem szedik ránczba, érzelem- és gondolatviláguk meg ellentétben áll a gyakorlati étellel». Láttá, mint tolakodik az egyik előre, míg a másik egy helyben marad, mily kevés győz, mily sok elbukik, elsülyed, vagy könnyedén az ár fölszínén úszik. Észrevette a nagy ellentétet, hogy mindegyikök komoly munkát prédikál, s a legtöbb mégis inkább a szerelem színes pillangóját kergeti. «Mindenki úgy fut a boldogság után, mint kutya kapdos a farka után, s mindegyik ugyanazzal az eredménnyel». Ekkép a tudomány meredek útja s az élet sebes árja közt múlik az ifjúság, szétforgácsolódnak az erők, lehülnek a vérmes remények.

Ezeket a megfigyeléseket és érzelmeket próbálta a szerző tárgyasítani, de kísérlete nem egészen sikerült. A pessimista humorból gyakorta érzelgősségbe esik, s folyton előtérbe lép, alakjait ránczigálván. Nagyon hajlik a reflexiókra, az általános igazságok hangoztatására. Képzelete oly fegyelmezetlen, hogy egyik képe a másikat kergeti, s egyik lerontja a másik hatását. Stilusa is ide s tova ficzánkol. Fontoskodva belekezd valami komoly mondókába s frivol módon végzi. Megannyi szokott hibája az ifjú írónak. A diákok tömegrajzát érdekesen kezdi, de hamar elhagyja egy-két egyén sorsának ecsetelése kedvéért. Ezzel kárpótolna, ha erőteljesebb, színesebb, mélyebb volna a lélekfestése, de jellemzése még conventionalis és bágyadt. Hőse talán a legkevésbé sikerült, nem látjuk nagy akaraterejét s pozitív lelkét, a miről folyvást beszélnek: jobb a sors-sűjtotta Gusztáv s a bolondos Augustinowicz alakja. Költőiséggel alkotta meg Helén képét; «végrendeletként száll kézről-kézre, s a ki közelébe ér, annak nemsokára örök világosság fényeskedik».

Szemére vetették az írónak, hogy alakjai nem elég nemzetiek. Annyi ugyan igaz, hogy az elbeszélésen meglátszik az

oroszok, ezek közül különösen Turgenyev hatása; mégis végtelenül könnyelmű, csapongó diákjain ugyancsak megismerszik a lengvelség. Az orosz egyetemi ifjak, a hogyan regénytípusokban megismertük, komolyabbak, sőt komorabbak gondolkozásban, érzületben, törekvésekben.

1876-ban miután egy ideig a *Niwa* (Mező) című folyóiratot szerkesztette, az író Németországon, Franciaországon, Anglián át Amerikába utazik, s négy évet tölt az újvilágban, a nélkül, hogy valahol mélyebb gyökeret tudna verni. A hazai lapoknak küldött levelei és elbeszélései nyílt szemre, idegen emberek és társadalmi viszonyok nagy megértésére vallanak, de sokkal becsesebbek még gyönyörű természetleírásaikkal. Az amerikai *far westet*, sziklavidékeket, s különösen az oczeánt plastikusan és színekben pompázva festi s minden képén meglátszik a szenvedélyes turista lelkesedése, a ki a természetet szinte pantheistikus módon szereti, nagy és kicsiny, bájos és fenséges, derült és rettentő nyilvánulásaiban. (Például *Lillian Morris*.) A társadalomból vett rajzai úgy a komoly, mint a humoros nemből kíválnak erős élethűséggel, de egyszersmind nemes érzelmességgel is. Legjellemzőbbek e nemből a *Darvak* és *Az aspinvalli világítótorony őre*. Az előbbiben finom hangulatalemzéssel adja elő, mint keltették föl benne a Csöndes-oczeán partján a vándordarvak az ezer- és ezer mérföldre lévő haza képét, fenyegetéseivel, aranykalászos rónáival, meszelt parasztviskóival, a néma, áhitatos falusi templommal, s a szegény gyámoltalan néppel, mint ihlették meg visiói az idegenben a *Szén-rajzok* megírására. Ugyanilyen erősen ég a honvágy másik elbeszélésében, a mely egy vén vándorról szól. Ez az egész világot keresztül küzdi, végre mint a Panama-öböl világítótoronyának őre lelné meg nyugalmát, de egy nap Mickiewicz költeményeihez jutván, annyira elandalog a hazán, hogy elfelejti a toronylámpát meggyújtani, elesapják, s újra vándorbotot vehet kezébe. Ezzel az aprósággal egyszersmind szépen róttá le a szerző tiszteletét Mickiewicz iránt.

A *Szén-rajzok* azután mind jobban megmutatták írói tehetségének fényoldalait: megfigyelésének finomságát, jellemző erejét, gyöngédségét, egészséges humorát, keserű sarkaszmusát, egyszerű és természetes hangját. Gróf Tarnowski egyetemi tanár — hazájában nagy æsthetikai tekintély — a

ki a fiatal író kezdetben nem jó szemmel nézte, kijelentette, hogy még senkisé is leste meg annyira a lengyel népet otthonában, élete munkája közben és senkisé is festette az igazsághoz annyira híven, mint Sienkiewicz.

A *Szénrajzokban* mindössze ennyit beszél el: Pan Zolzikiewicz, a falu jegyzője szemet vet egy szép parasztaszonyra, a Rzepa feleségére. Minthogy az asszony férjét nagyon szereti, s az udvarlónak ellenáll, ez el akarja tenni láb alól Rzepát. Leitatja, s a bíróval összejátszván, ráveszi, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, a mely szerint kész elmenni katonának a bíró fia helyett. Igaz, hogy az ilyen megegyezés semmis, de a kijózanodott paraszt nem ért a joghoz, elveszett embernek hiszi magát. A dolgos ember züllésnek indul, nincs, ki fölvilágosítaná. Ekkor felesége, a ki éppen úgy hisz szerencsétlen jövőjökben, elindul, hogy kijárja férje megmentését. Nem oly könnyű dolog a lengyel viszonyok közt; tövises az útja, akár Shakspeare Imogénjának. Nem segít rajta a községtanács, mert ott Zolzikiewicz viszi a szót, nem a pap, a ki nem ismeri a nép bajait, nem a földesúr, mert ennek elve a be nem avatkozás, s nem orvosolja baját a járáshivatal sem, mert ott már minden emberiség belefűl az ügyiratintézésbe. Megtörve, félholtan hazatér, s ekkor kétségbeesett ballépésre viszi a zsidó korcsmáros tanácsa. Adja meg magát a jegyzőnek, s visszakapja a kötelezvényt. Megteszi, de a csábító, miután elérte célját, kikergeti. A szerencsétlen, önföläldozó nő mindent bevall férjének, s ez agyonüti, azután fölgyújtja az uraság házat és börtönbe kerül.

E vázlatból szinte hihetetlennek tűnik föl a történet. Az író azonban lépésről lépésre indokolja fejleményeit, s érthetővé teszi, hogy a félig állatias, nyomorult, szellemi vak-ságban élő nép, a melyet a megfinomodott uraság teljesen magára hagy, martalékul esik az olyan gonoszlelkű, tudákos embereknek, mint a jegyző, vagy erőszakos, bár ostoba Göre-Gábor-fajta czinkostársának, a bírónak s a haszonleső zsidónak. Hallatlan gazdálkodás folyik a faluban, valóságos «lengyel állapotok» vannak ott. Az író vaskos rajzával szinte Zola visszataszító *Földjére*, vagy a flammand Ekhoud *Kees Doo-rikjára* emlékeztet s realizmusa mégis köztetszésben részesült, tehát igaznak kellett lennie. A ríktó durvaságból költői fényben emelkedik ki a szerencsétlen pórő alakja, a kinek

szenvedéseit mélyen megindító módon tudja Sienkiewicz elbeszélni.

Az egész, bármily tárgyilagos, nincs hijjával az irányzatnak, de ez oly nemes, mint Turgenyevé az *Egy vadász emlékirataiban*. Míg ez látszólag szenvedélytelen aquareljeivel a jobbagság megszüntetésére izgatott, lengyel társa megmutatja, hogy a fölszabadítás sem elég. A paraszt évszázadok óta annyira megszokta a gyámkodást, annyira ki van szíva, hogy nem tud a maga lábán járni. Urasága már «más planétán él», őt meg a szlachticz be nem avatkozása szellemileg, erkölcsileg és gazdaságilag vérszopók kezébe szolgáltatja. Ennek meg kell szünnie; az űrt, mely úr és nép közt van, át kell hidalni; a földesúrnak, a ki eddigelé ismerte a népet, a viszonyoknak megfelelő módosulásokkal vissza kell állítania a régi patriarchalis viszonyt.

A régi állapotnak meleg hangú szószólója *A vén szolgál* című rajz, míg a falusi bestialitásra tér vissza az író *Jankó, a muzsik* című, talán legszebb apróságában. A tíz éves Jankó, a kinek nyomorék testébe egy Chopin melódiaszomjas lelke szorult, az uraság szobájába lopózik, hogy legalább lásson egy hegedűt. Rajtacsípi, azt hiszik, lopni akart, átadják a kisbirónak, a ki durva kézzel holtra veri. Az író keserősége megint a nép iránt érzéketlen uraság ellen fordul. «Következő nap visszatért az uraság Olaszországból az udvarházba; a kisasszony is, meg kérője, a nemes úrfi. A kérő így szólt: «*Quel beau pays que l'Italie.*» «*S művésznép. On est heureux de chercher là-bas des talents et de les protéger.*»... tette hozzá a kisasszony. Jankó sirján pedig kinőtt a fű, fölötte susogtak a nyírfák». Míg az uraság szellemileg is külföldieskedik, teljesen vak és érzéketlen hazája és otthona szomorú állapota iránt.

Sienkiewicz egyéb elbeszéléseit is a kifejtett tulajdonságok jellemzik. Kezdetben bántó érzelgősségét mindjobban levetközteti; ez a jellemvonás helyt ad egy bizonyos lemondó búskomolyságnak, (például a *Lux in tenebris* lucetben) a mely mint nemzeti jellemvonás az egész lengyel költészetben végigvonul. Humora viszont néha elértéktelenedik, karrikatúrára hajlik, például *A harmadikban*, a mely elbeszélés hősein, Magorski és Swiatecki festőkön, meglátszik a Henri Murger szellemi apasága, oly erős igényeket támasztanak az olvasó

hiszekénységével szemben. Általában pedig sokszor hibaúl lehet fölronni az írónak, hogy túlságosan vázlatosan, hiányos motiválással beszéli el történeteit.

Nagy utazásaiból való hazatérte után jelentősebb földadatra vállalkozik. Arra a térre lép, a melyet a lengyel irodalom már több mint egy évszázad óta mindig nagy kedvteléssel művelt: a hazafias, történelmi regény terére. Túlzás nélkül mondhatni, hogy a lengyeleknél a prózai műfajok közül ez szerzi meg sikeres művelőjének csaknem kizárólag a népszerűséget: ezzel hat a szerző legmesszebbre és legmélyebbre a haza határain belül.

Nem kell magyarázatát távolról keresni; egy pillantás a lengyel történet lapjaira fölvilágosít. Mily fényes múlt, mily sötét jelen, mily kérdéses jövő. Százados virágzás, hosszú fokozatos sülyedés, öngyilkos aljasodás, szertezüllés után elbukás, kétségbeesett föl-fölemelkedés, újra elbukás, halálos csend. Csaknem szöszerint beteljesedett Skarga Péter varsói primás (1536—1612) jóslata: «Ti, kik egykor más népeket kormányoztatok, mint egy elhagyott özvegy, ellenségeitek gúnyának czéltáblájául fogtok szolgálni, s elnyelettek majd oly népektől, a melyek gyűlölnek». A haza földjét földarabolták; a nemzet oldott kéveként széthullott: fiait a három osztzkodó állam majd édesgetéssel, a hatalmi tevékenységben való szerepadással iparkodik beolvasztani, a hogyan például Ausztria teszi, — majd durva erőszakkal, közigazgatási, gazdasági és művelődési kényszereszközökkel igyekszik nemzeti érzésétől s nyelvétől megfosztani, — a mire Németország Posenben ad példát, — míg a harmadik bekebelező: Oroszország mind a két módszert váltogatja, a szerint, hogy milyen lelkületű czár küldi a Bergeket, Muravjeveket, Gurkókat, Imeritinszkiket Orosz-Lengyelország kormányzására, mert a czári birodalomban, mint minden, ez a kérdés is magán viseli a főhatalom birtokosa személyének jellegét.

A beolvasztás, legalább ez ideig, hiú kísérletnek bizonyult. A németek például kellemetlenül tapasztalják, hogy a 100 millió márkás német telepítés, a melyet Bismarck Posenben 1886-ban kezdett meg, nem hoz gyümölcsöt. A birtokok egyre-másra lengyel kézre kerülnek; a lengyel faj nagyon szaporodik, nyelvének határa folyton jobban előretolódik nemcsak Posenben, hanem Sziléziában, Hannoverában s West-

phaliában is. A csend is, mely fásultságra látszott vallani, de talán csak a passiva resistentia erőgyűjtését takarta, szünni kezd.

Valóban, a lengyel nemzet államjogi értelemben nincs már, de lényegében nincs még veszve, a meddig tagjai összetartozandóságuk erős érzetét el nem veszítik. A míg szeretettel ápolják a múlt emlékeit, apáik szokásait és lágy, csiszolt, dallamos nyelvét, a legszebbet a szláv nyelvek között, a míg tüzre gyúlnak egy közös múlt dicső képein s vezéreikül tisztelik azokat, a kik a múltban tanúsított derekasság föltüntetésével ébresztik bennök egy jobb jövő reményét: addig tulajdonképen nem lehet holt nemzetről beszélni.

Már pedig a száz évesnél korosabb lengyel regény története legjobban bizonyítja, hogy a fölharmadolt ország minden részében, sőt mindenütt, a hol a ma tizenöt millióra tehető lengyelség kisebb-nagyobb tömegekben él, mily eleven a hazafias érzés. Az olvasóközönség osztatlan érdeklődése mindig csak a történelmi regény felé fordult. A lengyelek előtt minden lélekelemzésnél, reflexiónál, vallási és socialis problémánál több a becse az olyan regénynek, a mely az ösök életét, háborús tetteit, békés szokásait, ünnepéyleit, választási conventiculumait, mozgalmas conföderatióit, és zajos országgyűléseit tárgyalja. Íróiknál nem azt nézik első sorban, mily nagy a művészetük, hanem hogy harcolnak-e a hazafiak sorában az egyedüli vigaszt nyújtó múlt megelevenítésével. Ekképen a magasztos és korszakos szerepre, a melyet nálunk a XIX. század első évtizedeiben újjáébredésünk hajnalhasadásakor az epos vitt, Lengyelországban a történelmi regény volt és van hivatva.

Krasicki Ignác, Milkowski, Kaczowski kezdeményezései után a történelmi regény emelte a népszerűség óriás fokára Kraszewskit, a tehetséges irodalmi mesterembert. Példátlanul termékeny tollával (600 kötetet tevő 350 műve közt 240 regényt írt) — a maga nyilatkozata szerint — évtizedekig szállította a lengyeleknek az irodalmi mindennapi kenyeret, megtanította nemzetét olvasni, s kiszorította Suet-t, Hugo-t, Sand-ot. Sienkiewicz túlszárnyalja, nem ugyan termékenységgel, hanem — az irodalom nagyobb hasznára — történelmi tudományának nagyobb gazdagságával, a korszellem és caractère locale jobb eltalálásával, megfigyeléseinek mélységével, stílusának gondosabb művésziességével és domborúságával,

egyáltalában finomabb ízlésével, való hűségre törekvésével, gyöngédebb érzelmességével.

Említett történelmi trilógiájának tárgyai a lengyel nemesség nemzeti és vallási harcrai a svédek, II. Rákóczy György, a brandenburgiak, Chmelnicki Bogdán kozákjai, a törökök, tatárok és oroszok ellen, a mely harcok II. János Kázmér, Wiesnoviecki Mihály és Sobieski János alatt folytak, a XVII. század derekától kezdve. Főleleveníti a nemzetségek véres küzdelmeit, belső pártvillongásait, a melyek a tüzzel-vassal pusztító, özönvízként az országra zuduló ellenség látára egyetértésnek, tömörülésnek s együttes harcnak adnak helyet; zajos mulatozásait, az egyes hősök bravurjait és szerelmi idylljeit, mindnyájoknak erényeit és hibáit. Elevenen látjuk bátorságukat, harci kedvöket, vadságukat és gyermeki jovialitásukat, könnyelműségeket, lovagias, babonás és mélyen vallásos érzelmeiket, kapzsiságukat, uralomvágyukat, boszúszomjukat, s határtalan hazaszeretetöket. Kөрképein beláthatatlan tömege mozog az erős és egészséges alakoknak, a marczona harczosoknak és liliomszállhölgyeknek, a kik közül Kretuski Jankó, Bohun a kozák, Knieic András, a kis Włodzowski, az óriás Longinus, Zagloba, Kurcewicz Helén, Bilevits Alexandra stb. a lengyelek előtt oly ismeretesek és kedveltek, mint nálunk egy Toldi, Kinizsi, Zrínyi, Rozgonyi Piroska, Toldi Anikó stb. A drámai jelenetek váltakoznak vagy egyesülnek a pathetikus, hatásos leírásokkal. Különösen a csatajelenetekben mutat az író nagy leíró erőt, a melyet például a *Quo Vadis*?-ban helyenkint gyengülni látunk. Így Zbarazs ostroma, Czenstochowa, a szent hegy fölmentése, Kameniec fölrobbantása példái tolla hatalmának. Aprólékos gonddal követi a történelmi anyag adatait, leírja a fegyverzet részleteit, épen úgy, a mint származékrendjét adja a vezéreknek, föltünteteti származásuknak megfelelőleg különböző jellemvonásaikat, erkölceik, nyelvek eltéréseit stb.

Igaz, hogy a történelmi részletek nagy bősége hosszúlélekzetűekké, fárasztókká teszi történelmi regényeit. Idegen nem is méltányolhatja ezeket kellő ismeret és kellő érdeklődés hiányában. A lengyelek szíve azonban hevesebben dobog, ha az említettem neveket, vagy a Sobieski, Potocki, Radziwill, Sapieha neveket olvassák, s mint a hogyan a görögök lelkesedtek az Ilias II. énekén, a hajók katalógusán s a nemzet-

ségek genealógiáján, a melyek a mi érdeklődésünket már nem tudják fölkelteni.

Utolsó regénye, a most megjelent *Keresztések* című, a XV. század legelején játszik; a lengyelek döntő harczeit mutatja a német lovagrend ellen, a melyet Jagelló Ulászló a Grünewald mellett vívott csata után (1410) mindjobban kiszorított. Itt még egy népcompositum áll előttünk, a melyet ellenállhatatlan ösztön hajt a nemzette egyesülés felé, míg a trilogia oly korszakban foly le, a melyet már általánosan hanyatlásnak tartottak, s a melyről egy hazafi így nyilatkozott Lissola császári követ előtt: «Ennek a népnek nincs sem bátorsága, sem hűsége, sem hite, sem hazaszeretete, sem érzéke rendezett viszonyok iránt; tönkre kell mennie». Sienkiewicz festi a szétzüllést, de festi az önérzet, bátorság, hűség, hit, hazaszeretet újraébredését is, s ennek hatalmas következményeit.

Erős hazafisága sokszor az elfogultságig ragadja, a mitől mély, egyetemes műveltsége sem tartja vissza. Ellenszenve a németek iránt például nemcsak utolsó történelmi regényén hagy nyomokat, hanem némely modern elbeszélésén is, így *Bartek, a győzedelmes* és *Egy poseni nevelő naplójából* című művecskéin. Bartek paraszt egy hegyi medve erejével és bátorságával küzdi végig a német-francia háborút: mindenütt kitünteti magát, sebeket szerez, munkaképtelenné válik a német ügyért, s halából a győztes németek egy csekély kihágás miatt kizavarják családi fészkeből, s vagyonilag és erkölcsileg tönkreteszik. A másik apróságban pedig a kis Misa halálát írja le, a kit túlságos szorgalma és német tanárainak kegyetlensége öl meg. Éjjel-nappal tanul, de nyelve nem tudja megszokni a német idiómát, s nem tud leszokni a szláv accentusról, a miért az iskolamesterek addig pirongatják, míg holtra nem erőlteti magát. Nem fér össze az író művészetével, hogy a németeket mind dölyfösöknek, durváknak, kegyetleneknek, képmutatóknak általánosítja.

Erős és gyakran túlzó hazafiságán kívül kiválólag jellemzi műveit a vallásos hang, a melylyel a katholicismushoz való hűségnek ad kifejezést. Ez a hitszilárdság szintén nemzeti postulatum, védbástya a protestáns német és a görög-keleti orosz fajjal szemben.

Az idegen fajok ellen való harcza tulajdonképeni tárgya

eddig említett regényeinek. Hőseinek egyéni sorsa legtöbbször gyenge érként el-elvesz a nagy harcai események áradatában. Annál jobban ráér azután az egyénekek foglalkozni analitikus regényeiben, a melyeknek nem is mozgalmas cselekvény, hanem a legfinomabb lélektani elemzés adja meg értéküket.

Ezek egyike a *Dogma nélkül* című, 1890-ből való. A francziák tanulékony követőjének mutatkozik ebben, önállóságát és nemzeti sajátosságait azonban mégsem vetkőzi le. Hőse, Ploszowski, a ki naplóformában mondja el a gyér cselekvényt, tipikus lengyel. Nagytehetségű ember, de belebonnyolul a maga lelke szövedékébe. Finom, kiművelt, mondhatni agyonművelt szellem, példája az egyoldalú fejlődés veszélyességének. Vagyon, gondnélküli lét merőben æsthetikai életfölfogást oltanak belé; munka, erőkifejtés, küzdelem, hivatás, kötelességek iránt érzéketlen. Erélye így elkorcsosul, még az élvezetekre sincs kedve és ereje, nyomorékja lesz reflexióinak és skepsisének. Fáradtan, egyedül ödög a világban, míg vonzalomra ébred rokona, Anielka iránt. Vonzalma folyton erősödik, de határozott tetterre nem indítja. Megelégszik azzal, hogy érdeklődéssel figyelheti, mint fejlődik a szegény leányban a szerelem, s élvezi az ártatlan érzelem ösztönserű nyilvánulásait. Húzódozik a házasságtól, a távolba megy, Itáliában pusztán æsthetikai ingerből egy tökéletes szépségű de jégszívű asszony, Dawisné hálójába kerül; majd, a mikor megtudja, hogy Anielkát egy durva naphthaspekuláns, Kromicki megkérte, sorsára hagyja a gyenge leányt és sértett büszkeségében ripők módon szerencsét kíván nekik. Csakhamar megbánja tettét, hazasiet Anielkához és mint Kromickinét találja. Most vissza akarja hódítani, de a nő, nem férjéhez való szerelemből, hanem kötelességérzetből, küzd vegző erőfeszítéssel saját szíve ellen. Végre mikor lelki kimerüléséhez a gyermekágy szenvedései is hozzájárulnak, mint az üldözött vad, meghal, miután megvallotta Ploszowskinak, hogy csak őt szerette. Ez végignézhén életén, nem lát más fénypontot, mint Anielka eljátszott szerelmét, s kétségbeesve önként követi a halálba.

Ploszowski az «improductivité slave» megtestesítése, «tárczanélküli lángész»; egy faj képviselője, a melynek sokkal több a virága, mint a gyümölcse.

Ösztövére mesét, alig egynehány alakot ad a regény,

mégis végig lebilincselő. A hős első pillantásra egyhangúnak és ellenszenvesnek látszik, pedig vonzóvá teszi őt gazdag lelke, a ki nemcsak magát bonczolja mély elmével, hanem környezetét is. Az aphorismák, a melyeket a szerző szájába ad, a legfontosabb philosophiai, lélektani, vallási, politikai, irodalmi, művészeti és egyéb társadalmi kérdéseket találóan világítják meg. S a mi Sienkiewiczet a francia analitikusoktól, mint például Bourgettól előnyösen megkülönbözteti, az nagyobb egyszerűsége, lágyasága, érzelmessége. Sienkiewicz inkább a szívvel elemez, semmint az észszel.

Ploszowski positiv ellenképe Polaniecki Szaniszló, a *Polanieckiék* című regényben. (1894.) Lelki bonyodalmon, önelemzésen kezdi ő is. Megházasodik, elveszi egy züllött földesúr leányát: Plavicky Máriát. A házások, különösen anyagi viszálykodások miatt kezdetben nem értik egymást. A férj eltévelyedik, vétkezik, de dűlőre jut. Elundorodik az asszonytól, a kinek egy gyenge pillanatában nem tudott ellenállni, visszatér a helyes útra; dolgozik, családjában keresi a boldogságot, szilárd világnézetre, egészséges életre küszködik föl. A munka, a házaselet és a vallásosság oszlopai ezentúl boldogságának.

A házaspár körül itt nagy sereg mellekszereplő csoportosul, a kik mind kiemelkednek reliefszerűleg jellemvonásaikkal, s dicsérik a szerző változatosan jellemző tehetségét.

A pusztán önzésre, uralomra és élvezetre alapított életfölfogás tarthatatlanságát igyekezik Sienkiewicz megérzékeltetni, az *ora et labora* elvét hangsúlyozza, s ez az a kapocs, a mely a *Quo vadis*?-t is többi munkáihoz fűzi.

A *Quo vadis*? 1895-ben jelent meg lengyelül. Azóta hódítva bejárta minden nemzet irodalmát. Bizonyosságát adja, hogy változatos külső cselekvény, belső mély elemzés, s e mellett nemes erkölcsi tartalom művészi egyesítése biztos útja a sikernek, még ha a tárgy idegen történelemből vett is, s tőlünk távol esik.

Most megjelölt tulajdonságai magyarázzák, hogy az öskereszttyénségnek ez a legújabb prózai epopéája a mai korban, melyről Jules Lemaitre találóan mondja, hogy benne a hitnélküli kegyesség uralkodik, oly általános tetszéssel dicsekedhetik. A protestáns Németország, Anglia, az indifferens Amerika épen oly mohón olvassa, mint a katolikus országok.

Sem Chateaubriand *Martyrs*-ja, sem Wiseman *Fabiola*-ja, sem gróf Krasinsky *Nieboska Komedy*-ja (Istentelen színjáték), vagy *Irydion*-ja nem mérkőzhetnek vele a hasonló tárgyú munkák közül. Ezeknek az a hibájok, hogy a keresztyénség apologiájának irányzatát a művésziesség rovására nagyon is előtérbe teszik, vagy pedig mystikus képek ködébe burkolják. Különösen Chateaubriand inkább túlzó szónok és hitvitázó, semmint tárgyilagos művész. A *Vértanúk* regényében ugyanazokat az eszméket adja, mint *Génie du Christianisme* című dogmatikus művében, tudniillik hogy «minden valaha létezett vallás közt a keresztyénség a legköltségesebb, legemberesebb; leginkább kedvez a szabadságnak, a művészeteknek, a tudományoknak; hogy a modern világ neki köszön mindent, a földmíveléstől az elvont tudományokig, a sínylők házáitól kezdve a templomokig, a melyeket Michael Angelo épített és Raphael díszített, hogy nincs istenibb erkölcsstanánál, szeretetreméltóbb, pompásabb dogmáinál, tanánál és istentiszteleténél, hogy előmozdítja a lángészt, tisztítja az ízlést, fejleszti az erényes szenvedélyeket, erőt ad a gondolatnak, nemes formákat az íróknak és tökéletes mintákat a művészeknek». Tagadhatatlan, hogy lángoló ékesszólással és élénk képzelettel állítja szembe a keresztyén és pogány világot, a mint Diocletian alatt megütköznek. Iránya azonban olyan kiemelkedő, hogy árt a regény művészi hatásának, s érzelmei olyan szónoki pose-zal és keresett pompában jelennek meg, hogy ösztönöségükben joggal kételkedhetünk; annyiival inkább, mert Sainte-Beuve igazolta egyéb műveiből is vett szemelvényekkel, hogy Chateaubriand nem annyira mély vallásos meggyőződésből katolikus, mint inkább költői érzelemből, családi, gyermekkori reminiscentiák, nemesi hagyomány következtében, úgy hogy folyton hánykódik a hit és skepsis közt, mint a hogy tévelygett a köztársasági és monarchista meggyőződések közt.

Sienkiewicz regényének a keresetlen egyszerűség, a bensőbb hang adja meg a nagyobb értéket. Bizonyos, hogy az egészet erősen katolikus szellem lengi át, de csak ritkán csap át a Hahn-Hahn Ida grófnő és Bolanden Konrád stílusába, s másvallású vagy szabadgondolkodású olvasókra csak ritkán válik bántóbbá. Hallottuk emlegetni, hogy papalis czélzatok vannak a *Quo vadis*?-ban. Lehet, hogy erre az állításra az

52. fejezet adott okot,*¹) a mely nem alapszik történelmi adatokon, hanem a katolikus egyházi hagyományokon, s anticipál későbbi fejleményeket, mert Róma központi supprematíájának eszméje és törekvése ebben a korban még nem igen jutott öntudatra. A keleti központok ekkor még hatalmasabb jövővel biztattak, mint a Rómának a zsidó hitközségből lassankint kialakuló keresztyén községe.**²) Különben ez inkább a történelem kérdése; a költőnek megbocsáthatni, hogy Péterrel Róma jövődöbeli világuralmának visióját láttatja.

Egyébként Sienkiewicz a realis talajon mozog, kerüli a szónoki tirádákat, s csak az eseményeket beszéli.

A cselekvény röviden a következő. Vinicius fiatal harczos, consularis család sarja, Aulus Plautus hadvezér házában meglátja és hevesen megszereti a fejedelmi vérből származó Callinat, a kit Lygiának is hívnak, minthogy a lygiaiak adták Rómának kezestül. Az ifjú szerelmi kalandját elősegíti nagybátyja, Petronius, a ki Nero kedvence s körülötte a magister elegantiarum szerepét viszi. Kérésére Nero palotájába viteti a leányt, mint túszt, s onnan akarja elrabolni Vinicius. Lygia azonban titkos hitsorsosaiban, a keresztyénekben pártfogókra talál; ezek kiszabadítják a gyaloghintóból, a mely Viniciushoz volt viendő, s elrejtik. Vinicius a kielégítetlen kéjvágy minden poklát szenved, s nagyon soká tart, míg egy görög szemfényvesztő, a zsaroló Chilon segítségével ráakad a suburában Lygiára. Fölbérli Crotont, Róma legfélelmetesebb gladiátorát, rabolja el a leányt, de pórul járnak, mert a leány honfitársa Ursus, a ki éppen oly csodálatos erejű, mint Croton, ezt leüti, Viniciust pedig súlyosan megsebesíti.

*¹) Ebben Péter apostol így szónokol: «Itt vagy, óh Uram, s megmutatod nekem utaidat. Igen, oh Krisztus, a sátán e városában lesz a székhelyed. Itt fogod magadnak templomodat építeni, ezekből a könynyekből, ebből a vérből. Itt, a hol most Nero uralkodik, fog a te örök birodalmad fönnállani. Tied lesz, oh Uram! S megparancsolod ezeknek a kishitűeknek, hogy csontjaikból vessék alapját szent Zionodnak s megparancsolod lelkennek, hogy vegye át rajta és a föld népein az uralmat. S kiöntöd kegyelmed cseppjeit ezekre a gyengékre, s megerősödnek és meghagyod most nekem, hogy juhaidat ezen a helyen legeltessem az idők végezetéig. Oh, légy dicsőítve elhatározásodban, a melylyel hódítani parancsolsz. Hozsánna! Hozsánna!»

**²) Dr. G. F. Hertzberg: *Geschichte des römischen Kaiserreichs* az Oncken-féle vállalatban.

Az ifjú ott marad a keresztyén házban. Bár magával jótehetetlen, nem vesznek rajta boszút, s a leány is egy bánnatos angyal békéjével és részvételével ápolja. Lassú, de áldásos átalakuláson megy keresztül. Féktelen úri hajlamai, vad érzékisége lecsillapul, lényé folyvást nemesedik, bár a keresztyén tan idegen valódi római szellemének. Már bizonyos Lygia szerelméről, a mikor Nero antiumi udvarába szólítja. Itt hallja a szörnyű hírt, hogy egész Róma lángokban áll. Rossz sejtelmektől üzetve, lóhalálában vágat az örök városba, látja a tűz borzasztó terjedését, az elhamvasztott Suburát, s nem leli szerelmesét. Megtörik a fájdalomtól és kétségtől, végre ráakad Lygiára, de rögtön újabb szerencsétlenség sújtja. Nero, hogy önmagáról elhárítsa a gyujtogatás gyanúját, a keresztyénekre fogja a büntettet, s kiadja a parancsot üldöztetésökre. A sok ezer vértanúval együtt Lygia is az arenába kerül, noha halálos ragály fenyegette életét. Vinicius és Petronius szabadítási kísérletei hiábavalók. Lygiát vad bölény nyakára kötözve hurczolják a nézőterre, míg Ursusnak pusztá kézzel kell fölvennie a vadállattal az emberfölötti harcot. S megtörténik a csoda. Ursus végső erőfeszítéssel nyakát szegi a szörnyetegnek, s a testi erő bravúrai iránt fogékony tömeg kegyelmet követel az óriás és Lygia számára. Nero nem mer ellenkezni. A szerelmesek végre egyesülnek, Siciliába menekülnek s ott hallják később a bestialis caesar végét.

A főcselekvény keretébe egész sora illeszkedik a párhuzamosan folyó s különösen a kor festésére szolgáló epizódoknak. Elvonúl előttünk Nero- és Poppeának, valamint udvaruk főbb szereplőinek sorsa, Petroniusnak és rabszolgakedvesének antik szépségű tragikus idyllje, Chilonnak satyrdramája; tanúi vagyunk a keresztyének megdicsőülést jelentő kinszenvedésének, a középpontban Crispus, szent Péter és szent Pál magasztos alakjaival.

Gondos történelmi tanulmányok s költői képzelet segítségével eleveníti föl Sienkiewicz a két világot: a pogányt, a mely korhadt, kiélt és lehanyatló s a keresztyént, a mely ifjú erejű és jövő reményekkel terhes. A keresztyén világ festménye jobban sikerült, mint a pogány világé, mert egyszerűbb művészi eszközöket igényel.

Ha Petronius és Eunike nem szerepelnének a regényben, majdnem azt lehetne állítani, hogy Sienkiewicznek sincs ér-

zéke az antik világnak még a vad orgiákban is megnyilvánuló életkedve, ereje, szenvedélye, szépsége iránt, mint a hogy nincs Ibsennek a *Császár és Galileusban*, s a milyenről kitűnő tanúságot tesz Hammerling az *Ahasver in Romban*. A nagy jelenetek, az orgiák, a tűzvész, a keresztyénüldözés leírásánál mintha gyengülten látnók a lengyel író tollát. Mintha itt ártalmára lenne az a nagy egyszerűség, a melylyel a keresztyének életének leírását oly természetűvé és vonzóvá teszi.

A milieu s a külső sceneria megalkotásánál azonban még nagyobb gondoskodása tárgya annak az elemzése, hogy miképen hódít az új korszellem az egyén lelkében.

Ennek csodáit látjuk Viniciusban. Mily távolság választja el a vad érzéki, zsarnoki katonát az alázatos, átszellemlélt, lemondó szerelmestől, a milyennek később látjuk. Amaz annyira elbizakodott, hogy azt hiszi, Lygia kitüntetésnek veszi, ha mint szeretője a házába kerülhet; annyira rabja szenvedélyének, hogy a mikor zsákmánya kisiklik a kezéből, legkedvesebb szolgáját, egykori dajkálóját menten agyonüti, s többi rabszolgáit egész éjszaka korbácsoltatja, hogy elhulló vérök látványában és jajgatásukban találjon sadistikus élvezetet; emez önönboldogságáról, életéről kész lemondani, csakhogy Lygiát megmenthesse. A szavak, a melyekkel a szerző ezt az átalakulást kíséri, mintha Tolsztoj *Nehlyudovjáról* szólóának (nem is volna nehéz Vinicius és a *Föltámadás* hőse rokonságát kifejezni): «Először megkivánta, most tiszta szívből szerette; először, mint minden kortársa, életben és érületben vak, föltétlen egoista volt, a ki csak magára gondolt, most lelkét egy másik lény foglalta el teljesen». Szellemének megnemesedését a keresztyén hit eszközli, de a hitre viszont szerelme téríti.

Életében az az idő jelzi a fordulót, a mikor merénylete közben megsebesül, s félig eszméletlenül érzi a keresztyének ápoló gondját. «Lygia úgy tűnt föl előtte a keresztyének közt, mint valami Sibylla, vagy papnő, a ki iránt engedelmességet és tiszteletet tanúsítanak. Ő is a tisztelet egy nemét érezte iránta. Szerelméhez a félelem egy neme szegődött, a mely azt éreztette vele, mintha szerelme vakmerőség lenne. Mindazonáltal nem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy viszonyuk más lett; hogy betegen, megtörve fekszik itt, s többé már nem

támadó, győztes hatalom, hanem mint egy tehetetlen gyermek, ápolásra szorúl. Kevély természete mindenkép lealázónak találta volna, ha bárki mással áll ily viszonyban, de Lygia iránt hálával telt el, mintha királynője lenne. Hallatlan érzelmek voltak ezek nála; oly érzelmek, a melyekre tegnap még képtelen volt, s a melyeken most is elcsodálkozik, ha igazában tudatokra ébred vala. De most nem gondolt átalakulására: egészen természetesnek találta. Hálás akart lenni hozzá, s olyasmit érzett iránta, a mit nem tudott kimondani. Egyszerűen alázatosság volt. Annyira kimerült, hogy csak szemeivel hálálkodhatott, de ezek villogtak az örömtől, hogy közelében maradhat holnap, holnapután, talán hosszú időre. Gyönyöréhez azonban félelem járult, hogy elveszti, a mit már megnyertnek hitt. Oly nagy volt a félelme, hogy a mikor Lygia újra megittatta és vágya támadt, hogy a leány kezét megfogja, nem merte megtenni. Nem volt bátorsága, neki, annak a Viničiusnak, a ki a cæsar lakomáján erőszakosan megcsókolta a leányt, s a mikor az elmenekült, megesküdt, hogy hajánál fogva hurezolja cubiculumába s megvesszőzteni».

Mindazonáltal még soká tart átfejlődése; a szenvedések tisztítóüzén kell keresztülmennie, hogy farkasszívét megsejtsse «a könyörület élnetetlen vallása, a nyomorult élet, a mely csak azt a kötelességet ismeri, hogy gazdagságunkat és élvezeteinket más javára föláldozzuk». Tisztelni kezdi a vallást, de csak azért, mert Lygia vallja. «Boldog vagy?» — kérdi Lygiától, a nagy szegénységben élő fejedelmi vértől. «A ki Krisztust vallja, nem lehet szerencsétlen» — feleli ez. «Tedd, hogy ő nekem adjon, szeretni akarom, ámbár úgy látom, hogy a rabszolgák, idegenek és koldusok Istene». Olykor gyűlölni kezdi ezt a hitet, mert megsejti, hogy Krisztusnak, az ismeretlennek imádása választja el tőle Lygiát; olykor fél e hittől, hogy elveszi férfiaságát és akaraterejét. Végül azonban úgy magán, mint társain tapasztalja, hogy ellenkezőleg éppen ez a hit ad erőt, szemébe nézni minden veszélynek s a halálnak, s a kereszt jele egyesíti őt, a megtisztultat szüzi szerelmesével a boldogságban.

Lygia méltó helyet foglal el Sienkiewicz női galleriájában.

Ez az író teljesen modern, sokszor egész a naturalismusig, de mégis mentes tudott maradni íróársainak, különösen a francziáknak nem egy visszatetsző divatjától. Így például

dául nem szenved be a női ideált, nem tartja, miként azok, hogy a nő csak akkor érdekes, s érdemes a regényíró tollára, ha bűnös. Ellenkezőleg. Nőalakjai, mint Potkanska Helén, Lillian Morris, Rzepowa, Magda, Bartek felesége, Kurciewicz Helén, Bilevits Alexandra, Anielka, Polaniecki Mária stb. tiszták, ámbár nemcsak passiv, szenvedő áldozatok, hanem kísértésbe is esnek, küzdenek, s ha haláluk árán is, győznek, mert megmentik lényök szeplőtlenségét. Még azon az egynéhány nőn is, a kit az író elfajultnak fest, egy-egy fénysugarat nyugtat, a mely kibékít velök. Így engesztel ki Poppeával, ezzel a káprázatos fenevaddal az a mély szeretet, a melylyel gyermeke iránt viseltetik.

Lygia a tiszták közt is a legtisztábbak közé tartozik. Hogy küzd szerelme ellen, mikor azt a fanatikus Crispus bűnnek mondja; mily boldog, mikor szent Pál, a szeretet apostola, e részt megvigasztalja. Hogy nyer égiességben a marmertini fogságban szenvedvén, s az amphiteatrum válságos jelenetében. Végtelen finomsággal végtelen rokonszenvessé tudta tenni Sienkiewicz ezt a majdnem Beatrice-szerű, majdnem testetlen alakot.

Jellemző, kidomborító tehetségének azonban talán mindenkéül legkitünőbb példája Chilon. Igazi bölcsesség és arczátlan szemfényvesztés, bámulatos ügyesség és hitvány nagyszájú hazudozás, jelesség és aljasságok furcsa fattya ez a gyilkos és rabló, a ki abban hisz, a mire épen szüksége van, a ki cynikus, mert rongyos köpenyt visel, stoikus, mert a szegénységet békén tűri, peripatetikus, mert nincs gyaloghintója, s gyalog megy egyik csapszékbe, a másikba, útközben pedig tanítja azt, a ki egy kanecso borral megkinálja. Eleinte csak grotesk, utóbb félelmetes; boszúból beárulja Nerónak Vini-ciust, a ki egyszer megvesszőztette, s a keresztyéneket, a kik közt van régi ellensége Glaucus. A zavarosban halász, augus-tiusi méltóságra emelkedik, gögös is erre, de idegei gyengék az azzal járó kötelesség teljesítésére: néznie kellene Nero kíséretében a keresztyének kinzását, a kiket ő adott el. Most már mind jobban közeledik tragédiájának katastrófája, a mely a császári kertekben foly le. Látnia kell Nero «eleven fáklýáit», rámerevedik Glaucusnak üvegesedő szeme. Nincs ember, a ki annyi igazságtalan bántalmat és üldözést szenvedett volna embertársától, mint Glaucus tőle, s mégis utolsó

szava: «Megbocsátok». Ez végképen eszét veszi az elvetemedtnek. Kikiabálja, hogy a keresztyének ártatlanok s Nero a bűnös; összetört lélekkel fölveszi szent Páltól a keresztséget, s ugyanazzal a megnyugvással szenved el a legkinosabb halált, mint elárult áldozatai. Katastrophájának jelenetei (az 57-ik fejezetben) a regény legmeggrázóbb, legművészibb részét adják.

Magának Nerónak alakja ellenben csak külsőségeiben sikerült. A történelemnek ezt a talányos hősét eddig a költők sem tették érthetőbbé. Vagy talán inkább az orvosok föladata ez? Mindazonáltal a történetírásban már haladás mutatkozik e részben is. «A kutatás fölmenti néhány borzasztó vád alól: nem jelenik meg már mint a pusztítás megtestesült dæmona, mint egy olthatatlan vérszomjtól hajtott szörnyeteg, a ki szántszándékkal tette a gonoszt; s uralkodása későbbi idői sem tűnnek föl oly föltétlenül rosszaknak, mint azelőtt sokszor fölfogták.» A stereotyp vadállat képét kezdi fölváltani egy lassan gazzá fejlődő ember képe. Ki tudja, hogy lelke alapdispozíciója nem volt-e olyan, hogy más determináló hatások alatt másképen fejlődhetett volna. De mi is olthatott bele nemesebb ösztönöket? Családja öröksége, anyjának, Agrippinának és nagybátyjának Caligulának vére; vagy gyermekéveinek első nevelése, a mely egy tánczos és egy borbély kezére volt bízva; avagy környezetének decadens aljassága? A mikor trónra kerül, csak a gyönyörök szemüvegén át nézi a világot, az uralkodás terheit, népei szerencséjére, a senatus és két fenkölt barátja, Seneca és Burrhus, veszik vállalkra. Mindazonáltal a quinquennium Nerója szerény és elég jóindulatú, bár már nagyon érzéki ábrázatot mutat mindaddig, míg a féltékenységből elkövetett első szörnyű bűn, mostohatestvérenek Britannicusnak megöletése, megtanítja arra, hogy mindent tehet, a nélkül, hogy megtorlástól kellene tartania. Poppea megmételvező hatása azután elrontja rajta, a mit még rontani lehet. Nagy gyorsasággal halad örültségei és borzalmas tettei lejtőjén, a melynek statióit anyjának, feleségeinek Octavia- és Poppeának, Senecának s annyi ezer más áldozatának holtteste jelzik. Az egykor jobb reményekre jogosító uralkodóból orgiákat csapó, éjtszakai csavargó, löldömitő, gajdoló, komédiáskodó, versfaragó artifex, a rokonvér ontásában, emberhekatombákban és általános pusztulásban

pervers módon gyönyörködő, nagyzási hóbortban eszméletlen bestia lesz.

A költőknek az érintett determinans tényezőknek megérzékeltetésével kellene emberileg közelebb hozni ezt a pszichologiailag ingerlő, érdekes alakot. Sienkiewicz, a ki különben mindig elmélyed az analysisben, Nero lelkét meglehetősen félhomályban hagyja, míg a külső embert sikerülten rajzolja.

A régi világ szépségének egyedüli teljesen harmonikus képviselői Petronius és szeretője. Nem áll, a mit amarról, a *Satirikon* kiváló szellemű írójáról, egy francia ismertető mond, hogy Sienkiewicz benne egy modern, túlfinomodott, akaratbeteg decadenst festett tunikában és tógában. Sőt ellenkezőleg, korának gyermeke teljesen, ha ez a kor néhány föltűnő hasonlóságot mutat is a maival. Tud élni a maga fogalmai szerint, szépen, kiűrítvén az élet minden örömeinek serlegét, s tud szépen halni is, a mikor órájának homokja lefutott. Biztos arról, hogy Nero halálos ítéletét már végre kell magán hajtania, s mégis derült nyugalommal végig élvezi a dús lakomát, a melyre aranyedényekkel terítettek, kihörpenti a repkényes pohár mézcseppjeit, meghallgatja Apolló hymnusának hárfásait, megöleli a rózsakoszorús, égő szemű Eunike alabástromfehér, bársonyos testét, s forró csókban egyesülnek mosolygó ajkaik. «Mit bánták ők, hogy a villa körül égnek meredtek a házomladékok kürtői s a szélroham szerte-széjjel hordta az elégett Róma hamvát? Boldogok voltak, s csak a szerelemre gondoltak, a mely életüket isteni álomra varázsolta.» Így önkéntes haláluk is nem rút kiszenvedés, hanem tökéletes szépségű elmulás.

Az egoistikus, hadonistikus világnézetnek azonban távoznia kell egy új, magasabb rendű világnézet elől. Ennek apostolait és hívőit szerző a legegyszerűbb eszközökkel, meszterkéletlenül és hamis pathos nélkül jellemzi. A keresztyénekkel, vezéreikkel Péterrel, Pállal, Linussal és Crispussal foglalkozó jelenetek mégis magasztos benyomásokat gerjesztenek. A leghangulatosabbak egyike az, mikor a mammertini czellákat prætorianusok veszik körül, fölhangzik a föld alól egy hymnus, előbb halkán és érthetetlenül, később mind erősebben, a férfiak, nők és gyermekek hangjai harmonikus chorust adnak; az egész fogház elkezd zengeni a hajnali csendben, mint egy hárfá. «De nem a gond és kétségbeesés hangjai vol-

tak, sőt inkább az öröm- és diadaléi». A pogány katonák némán csodálják a különös éneket.

E mellett az író csak egyszer tér le a legenda útjára. Értjük a «Domine, quo vadis»? ismeretes legendáját. A realistikus író azonban még itt sem történetet objectiv értelemben vett csodát, inkább mint Péter subjectiv visióját tünteti föl az egészet. Az apostol kísérője, Nazarius nem is látja Krisztust, a mint nem látja Hamlet anyja az elhunyt király fiának megjelenő szellemét, vagy Macbethen kívül a lakmározók közül senki sem látja Banquo árnyékát. A valószerűsége tehát Sienkiewicz is kellőleg ügyel.

Külön fölemlítést érdemel még a regény egyszerű, de nagyon költői stílusa. Báját sokszor lapidaris erő váltja föl. Meglátszik rajta Tacitus alapos tanulmányozása, valamint a leveleken, a melyeket Petronius vált Viniciussal, meglátszik, hogy szerző sokat forgatta Cicero epistoláit.

Általában nagy történelmi tanulmányokat folytathatott ezuttal is. Ezek eredményéül néha egy kicsit sokat is ad a jobból, s régiségtudománya documentumaival bizony helylyelközzel túlterheli könyvét.

A XIX. század kapuzárásakor két szláv nagy regény sikerének voltunk tanui; Tolsztoj *Feltámadása*, s Sienkiewicz *Quo vadisa* aratta azt. Egyiknek diadala sem állított ki szegénységi bizonyítványt a búcsúzó század ízléséről és erköleseiről, mert mind a két mű nem holmi kerészéletű, pikantériával, képtelen kalandokkal, vagy hátborzongatással ható munka, hanem valóban szép, nemes és erkölcsös, maradandó becsű alkotás.

WILDNER ÖDÖN.

A RÉGI RÓMA ÉPÍTÉSZETÉRŐL.

I.

A római Campagna hegyekkel körülzárt szakadékos lapálya ősidőkben tengeröböl volt. Ezért a helyért, hol később emberkéz alkotta örök csodáit, honnét emberkéz intézte a világ sorsát századokon át, valaha az elemek, tűz és víz küzdöttek egymással. A tengeröböl szélén állott a nyughatatlan albanoi kráter, s tüzes hamuját szüntelenül ontotta a vízbe, rétegről rétegre emelvén annak fenekét. De a türelmetlen tűz, mely Itália földjét még ma is meg-megrengeti, végre megunta e lassú munkát. Egyetlen óriási erőfeszítéssel földobta, szárazföldre emelte az egész területet. A nagy földindulásban a sík tengerfenék középütt megrepedt, s e repe-désből vált később a Tiberis ágya és két széléből lettek két partjának híres halmai. A tűz győzött, de a víz titkon, lassan tovább harczott. Szomszéd hegyekről leomló patakok szakadé-kossá mosták a síkság hamuból összeállott, puha tuff talaját, s vizenyőssé, mocsarassá tették a Campagnát. A részekre szakadt albanói tűzhányó torkait is víz töltötte be. Így végződött az elemek harca. A tűzhányó krátereiben egy-egy nyugalmas tó húzódott meg, a hamuval borított tengerfenékből pedig Róma és római Campagna lett.

A talaj alakulását ismernünk kell, hogy megérthessük a rajta fejlődött emberi életet. A föld mivolta sok tekintetben meghatározza a művelődés menetét, s megérteti, kézzelfoghatóvá teszi a történeti eseményeket. «A mint élénkebb részvéttel vagyunk azon ember sorsa iránt, kinek ismerjük arca vonásait, úgy mélyebben nyomulnak emlékezetünkbe azok az események, melyeknek helyi föltételeit szemléltük». (Moltke.) Róma története csak akkor áll világosan szemünk elé, ha

földje alakulását megismertük. De minden történetnél szorosabban függ talajától az építészet története. Az épület a föld felszínéhez alkalmazkodik, a földhöz van kötve, és a földből veszi anyagát. Az épület csakúgy földjétől függ, mint a növény; rajta terem, gyökerével belefogozik és belőle szija táplálékát.

Róma földje kétféle anyagot nyújtott nagy bőségben lakóinak: fát és vulkanikus hamuból összeállott, puha követ. A talaj alakulása pedig, a folyóvizek, a mocsárképző erek, a meredeken kiszögellő, de hátrafelé rendszeren ellaposodó, szétterülő dombok hidak verésére, az erek csatornaszerű befödésére, a hegyhátak köfállal való megerősítésére sarkallták őket. Ezek az anyagok, ezek a föladatok szabják meg Róma építkezésének első lépteit.

Róma a faanyagnak nagy bővében volt. A várost északról Cæsar idejében is őserdő határolta, mely nem igen különbözött Germania írtatlan rengetegeitől. Tiberius még olyan fatörzset állíthatott ki közszemlére, mely 60 centiméternyi egyenletes vastagság mellett 36 méter hosszú volt. A fa különösen hidak szerkesztésére kínálkozott. A Pons Sublicius, melyet Róma későbbi korában is tisztán fából, vas nélkül kellett megújítani, kegyeletes emléke volt azon kor leleményes ács-mesterségének, melyben a rómaiak a vas használatát még nem ismerték.

Az egykori tengerfeneket körülbelül tíz méternyi vastagságban fedő vulkanikus hamu a víz befolyása alatt puha, könnyen bányászható kővé szilárdult. A különböző színű és nevű tuff és az Albano felé bányászott szürke, egyenletesebb peperin (lapis Albanus) anyaga Róma első kőépítkezéseinek. Itt-ott még áll az ősrégi várfalak egy-egy darabja; s a Carcer Mamertinus álboltozatos alsó fele szintén az őskorszakba visszanyúló épület, maradványa azon időnek, midőn Rómában az ívszerkesztés titkát még nem ismerték. A későbbi római királyságnak és a római köztársaságnak talán minden százada dolgozott a Forum patakjának részenként való szabályozásán, majd boltozásán, s abból e hosszú munka után vált Róma világhírű csatornája, a Cloaca Maxima. Fa, tuff, peperin; híd, várfal, csatorna: íme Róma építkezésének első korszaka.

Ez anyagokkal, e föladatokkal szemben Róma lakosai nem állottak tanácestalanul, a magok erejére hagyva. Mikor az

albai pásztorok a Mons Palatinuson megtelepedtek, az etrusk műveltség már virágzott. A Tarquiniusokkal az etrusk technika is bevonult Rómába. Róma biztosításának, lakhatóvá tételének sürgős földataira, várfalak emelésére s a mocsaras Forum csatornázására e fejlett építészet könnyen vállalkozhatott. De az építészeti hagyományok nélkül szűkölködő Róma nemcsak e gyakorlati szükségleteinek gyors kielégítéséért fordult hatalmas szomszédjához, hanem elfogadta annak egész építészetét, föntartás nélkül, átvette az etrusk templomot is. Róma e korbeli építésze csak az etrusk építészetnek egy fejezete.

Mikor egy nagy népvándorlás hulláma — talán a Krisztus előtti XI. században — e rejtélyes népet Itáliába vetette, az főleg a fából és agyagból való építést ismerte. Még a későbbi századokban is e módon építették házaikat és templomaikat. Hajós nép lévén, nem is csoda, ha a faépítést különösen kifejlesztették és kedvelték. Ellenben a kőépítésnek, jobban mondva a kőfal rakásának csak legkezdetlegesebb elemeit hozták magokkal; s későbbi kitünő kőtechnikájok sem önálló továbbfejlesztés eredménye. A görögökkel való szoros érintkezéseik révén lépésről lépésre elsajátították tőlök a kőépítés fejlődésének gyümölcseit; a görögök nyomán jutottak a sokszögű falrakástól a vízszintesen ágyazott koczkafalig, s azoktól tanulták el az ívszerkesztés mesterségét is.

A görög építés fejlődésének iránya kezdetben inkább technikai volt s e fejlődési szakasz eredménye többek között a boltív. A művészi fejlődés csak akkor kezdődik, midőn a palotateremből, a megaronból kialakítják a templomot. E percztől fogva a templom középpontja a görögség művészeti törekvéseinek. E templom kezdetben gerendákból, faoszlopokból szerkesztett, agyagfalú épület volt; a romlékony anyag helyébe csak később, részenként lép a kő. A görög művészi szellem minden finomságával oda hat, hogy ez anyagsere után a templomon az új anyag, a kő természete is érvényesüljön, de azért a lényeg, az eredeti szerkezet megmarad. A gerendaszerkezetű, egyenes vonalú kő-templom eredménye és nevelője a görög építő művészetnek. E templomon ívszerkezetnek helye nincs; ennél fogva a boltív a görögségnél művészeti jogosultságát veszti és a föld alá szorúl.

Az etruskok gyakorlatias, alkalmazkodó, következetes művészeti elveket nem ismerő szelleme ellenben belátja a boltív nagy hasznát s azt örömmel karolja föl. Csatornáknál, várkapuknál, hidaknál szélteben alkalmazza. Az ívszerkezet sajátos művészi kiképzésére nincs elég formafejlesztő ereje; megáll a zárókő és a kezdőkövek kiemelésénél. A hol gazdagabb díszre törekszik, ott olyan művészeti korcsokat hoz létre, minők Perugia kapui. De technikai föladatait kitünően megoldja az ívvel és művészeti lelkifurdalásai nincsenek.

Templomukban azonban ők sem alkalmazták az ívet. Az etrusk templom faszerkezetű, agyagfalú alkotmány, melynek anyagát terracotta burok védi a nedvesség bomlasztó hatása ellen. Eredetében, elrendezésében már eleve különbözik az ősi görög fatemplomtól, annak részletformáit azonban mégis átveszi. Az etrusk templom formáiban valószínűleg a görög fatemplom azon korszakát képviseli, mely a mykenei építészet s a legrégibb ismert dór fatemplom, az olympiai Heraion idő közébe esik. Ennél a pontnál nagyjában megállapodott az etrusk templomépítés művészi fejlődése: görög mintaképét azon az úton, melyen az a dór kőtemplom fontos alakjáiig jutott, követni nem bírta.

A rómaiak művészi szelleme az etruskokéval rokon s a római építészet első szakasza etrusk építészet. Etrusk technika segítségével szükségleteikhez idomították tűzhányta, vízmosta földjüket. Az egyenetlen területet, melyet meg-megdagadó patakok háromszögű kiszögellésekre szakgattak, rengeteg fállal megerősítették és egybefűzték; a Forum mocsárképző, járványtermő patakját kőfal közé fogták s lassankint át is boltozták. A Capitolium tetején Juppiternek háromrekeszű templomot emeltek; etrusk elrendezéssel, maradi etrusk formákban. Kevés az, a mi Róma ez őskorából ránk maradt, vagy a mit képzeletben még vissza tudunk állítani. De ennyi is elég arra, hogy fölfogjuk e fiatal nép hatalmas szervező erejét, és hogy másrésről megsejtsük azt a mélységes örvényt, mely a római a görög művészi lélektől elválasztja.

II.

A történet egyik legsajátságosabb látványa kezdődik, midőn ez a két annyira különböző nép, ez a két ellentétes szellem — a görög és a római — egymással birokra kél és Róma meghódítja Görögországot, s a görög művészet diadalmenetekben vonul be Rómába. Már a Krisztus előtti V. és IV. század folyamán mutatkoznak Rómában görög befolyás nyomai, de a nagy harcok és a nagy győzelmek kora csak a III. és a II. század. A római hadvezérek minden fegyverténye után görög művészeti kincsekkel megrakott kocsik sora vonul át diadalmasan Róma utcáin. A barbár római azt hitte, hogy szobrokkal és képekkel a szobrászatot és a képirást hozza át Rómába, pedig csak nemzeti művészetének lehetőségét fojtotta el velök. Aeneas utódai ezuttal sem óvakodtak a danaok ajándékaitól.

E korszak építészetét ugyanaz jellemzi, a mi szobrászatát és festészetét. Meghódított vagy kölcsönként görög anyaggal, görög formákkal, görög művészekkel díszítették a rómaiak templomaikat. A fa és az agyag helyébe márvány lép; az etrusk helyébe a görög oszlop, melyet néha készen, kifaragva hozatnak Görögországból. De a más talajban, más ég alatt nagyranőtt fa Róma földjében nem tud igaz életre kapni. A rómaiak megtartották templomaik régi elrendezését, régi arányait, s a görög oszlopot ez idegen keretbe illesztették be. A római templom továbbra is etrusk formájú marad; nyomott, szétterpeszkedő, alacsony és széles: Vitruvius szavai szerint. Hiába veszi át görög mintájának részleteit, a görög templom lelke, a görög arány hiányzik belőle. A mit ott nemzedékek szakadatlan munkája fejlesztett vonalról vonalra, azt római szem nem érzi meg. A görög építészet legnemesebb hajtása, a dór oszlop Róma talajában nem ver gyökeret. Az ión oszlop kecses könnyedsége s a korinthusi gazdag pompája inkább hozzáférközik lelkökhöz és könnyebben palástolja az éltető arányok hiányát. Goethe a szikár assisii templom láttán megittasult; a római romokkal tele nézte szemét; s mikor Paestumba ér, meglepetve áll meg, s a görög templom komoly nemessége eleinte idegen lelkének. Hasonló oszlopok, hasonló

formák görög földön és Rómában, mégis két külön világ tűz-
röződik bennök.

A rómaiak átvették a görögöktől a márvány használatát. A görög építészet már hozzásimult annak minden finomságához és azt a maga sajátos építő anyagává tette. A görög, ha márványból épít, abból egyenlő gonddal faragja ki a cella falának elrejtett kockáit és a napsütötte oszlopfőt. Neki az épület szerves egész és annak minden része egyaránt kedves.

A római többet ad a pompára, mint a görög, de a hol nincsen látszatja, anyaggal és munkával takarékos. Az épület rejtettebb részein a márványt olcsóbb anyaggal pótolja, s a munkára sem fordít annyi gondot, a mennyit a márvány követel.

A római a márványt díszítő anyagnak, drágaságnak érzi és sajnálja az épület nem látható részeitől. Munkája is az elfödött részeken csak annyira pontos, a mennyire azt a szerkezet biztossága követeli. A római építő szellem az épületben két külön föladatot lát: szerkesztést és díszítést. A görög templomban e kettő elválaszthatatlanul összeforrt: ott minden szerkezet és minden — díszítés.

A görög építészet a márványnyal nem hivalkodik; használatát magától értődik nála; a római csak pompázik vele, de igazi építő anyaggá tenni nem fogja. A görög templomnak a márvány szinte teremtetten anyaga, a rómainak csak dísz.

A II. században Krisztus előtt a görögös építészet dívatja teljes uralomra jutott Rómában. A görög formák és a görög anyag után bevonulnak a görög művészek is. Salamisi Hermodoros, ki Krisztus előtt 143-ban Metellus márvány porticusát és templomait építi, megnyitja a Rómába hítt görög építőmesterek sorát. De ennek az építészetnek, mely a görög formákat, a görög anyagot megemésztetni nem bírta, nincs nagy jövője Rómában.

A kifejlett világváros új építészeti föladataira a régi, maradi Görögországban nem talál megoldást, példaként más-hova kell fordulnia; a kivitelre új anyagot, más formákat kell keresnie. A következő század új korszakot nyit Róma építkezésében.

A görögös márvány építészet a Krisztus előtti III. és II. században főleg a templomra szorítkozott és a templom-

ban tovább is tengeti életét. A templom conservatív; egyszer elfogadott, megszokott formáktól nem könnyen tér el. Krisztus előtt az első században, midőn az építészet az új föladatokra már új megoldást talált, a templom még egyre megmarad a réginél; s a múlt, a régies templomépitésnek legnagyobb és utolsó képviselője éppen Augustus.

E görögös építészetet nem szabad kelleténél többre becsülnünk. Ez a korszak mintáit az elmaradt Görögországból hozza, de a görög arányok nélkül; anyagul a márványt használja, de annak finomságaihoz nem tud alkalmazkodni; templomokat épít, de a templomnak a római építészetben fejlesztő szerep nem jutott. Az egész korszak a görög mult gyarló utánzása. Ez irány késői folytatója Augustus. Ő is Görögországban keres mintákat; az ő kedves anyaga is a márvány, és fő dicsekvése: *Romam marmoream se relinquere quam latericiam accepisset*; építő gondjába ő is kiváltképen a templomokat veszi. Rómát díszessé, pompássá tette, de márványtemplomai az építészetben nem jelentenek haladást. Működése az architecturában korszakot nem indít. Fél századdal előtte már új irány kezdődött Róma építkezéseiben és ez az irány eltartott halála után több mint fél századig. Az építészet e másfélszázados szakaszában Augustusnak döntő szava nincsen.

III.

Krisztus előtt 78-ban építtette Lutatius Catulus a Tabulariumot, a római állami levéltárat. Az etrusk korszak falai és csatornái, a görög kor márványtemplomai után ez a föladat új volt. Egy állami szükséglet követelt magának megfelelő hajlékot, melyen egyuttal a nagyra nőtt állam tekintélyének is ki kellett fejeződnie. Monumentalis középület emelése volt a föladat, s a megoldás új és meglepő. Tömör, csak kis ablaknyílásokkal megszakított alsó építményen nyitott arcadok sora nyugszik két emeletnyi magasságban; az arcadok mögött a zárt, hivatalos termék. Büszke arcados homlokával tekint le az új épület a Capitolium oldaláról a Forumra. A Forumon nyüzsgő rómaiak csodálva nézik városuk új díszét, mely széles, hatalmas, és mégis olyan könnyed. Félköríves arcadjait

harmonikusan diszítik a pillérekből kiemelkedő féloszlopok s a rajtok végig futó architrav. Ívnek és architravnak, pillérnek és oszlopnak ez a meglepő kapcsolata elüt mindentől, a mit eddig Rómában építettek.

Az új épületnek csakhamar akadtak hivei és követői s százötven éven át ilyen külsőt öltöttek Róma középületei. A Marcellus színházon, a Basilica Julian, a Colosseumon, Titus diadalívén még ma is láthatjuk a féloszloppal diszített arcadok maradványait. Krisztus előtt 78-tól Krisztus után 80-ig levéltár, színház, vásárcsarnok, circus, diadalív, szóval a középületek minden faja ugyanahhoz a megoldáshoz folyamodik, világos jelül annak, hogy a féloszloppal és architravval tagolt arcad lényege a római építőművészet e másfél százados korszakának.

A Tabularium tervezője volt-e ez építési mód lángeszű föltalálója? Vagy pedig ő, valamint a későbbi római építőmesterek csak valamely közös, idegen mintát követtek ez alkotásaikban? Csakugyan a rómaiak kötötték-e össze az ívszerkesztést az egyenesvonalú gerendaszerkezettel, s e két építési mód egybekapcsolásával igazán megkezdődik az önálló római építészet? Vagy talán e kapcsolatot megteremtették előttök már mások s a római építészet e másfél százados korszaka még mindig csak idegen építészet átvétele, Rómában való meghonosítása?

Bizonyos, hogy a két építési mód összeegyeztetésének legrégebbi ránk maradt példája a Tabularium, s mintájára az ismert emlékek közt nem akadhatunk. Mégis azt kell hinnünk, hogy a Tabularium nem önálló római alkotás, hanem más országok nyomaveszett épületeinek másolata. Minden jel arra mutat, hogy a római építészet ez időben is kölcsönvett eredményekkel oldja meg feladatait. Ebben az egész másfél százados korszakban nem látunk fejlődést; ilyen korszakot csak idegen minta pontos követése hozhat létre.

Róma ez időben megnyílik a hellenistikus világ fényűző művelődésének. Irodalmában, művészetében, az élet egész berendezésében a hellenismus nagy városait követi. Nem valószínű-e, hogy építkezésében, melyben eddig is önállótlan volt, szintén hellenistikus példák után indul?

A Tabularium rendszere hellenistikus, vagy talán még pontosabban alexandriai eredetű. Az idyllikus tárgyú antik

domború művek, az úgynevezett hellenistikus reliefek közt, melyeknek irodalmi megfelelőik Theokritos költeményei, egy csoport nilusi tájképábrázolást is találunk. *) Ez utóbbi terracotta reliefek tárgyoknál fogva kétségtelenül alexandriai minták utánzatai. Minde terracottákon a nilusi táj körül architectonikus keret látható, mely keret lapos reliefben az ívszerkezetnek és a gerendaszerkezetnek kapcsolatát mutatja. Alexandriában tehát e kapcsolt építészetnek ismeretesnek, sőt divatosnak kellett lennie. A Tabularium mintája eszerint Alexandriában állott.

A pilléres ívszerkezetnek és az oszlopos gerendaszerkezetnek egybekapcsolása kétségtelenül hellenistikus problema. Mikor a görögök keletet meghódították, ott a boltíves építésnek ősi hagyományaival találkoztak. Kelet pompájától megilletett képzeletöket a görög templom tiszta egyszerűsége többé ki nem elégítette. A fényűző uralkodó családok, a ragyogó nagy városok új építészeti gondolatokat termeltek, melyeknek kivitele ív nélkül nem volt lehetséges. Seleukeia, Alexandria épületei eltűntek, de írott kútfőink beszélnek boltíveikről és oszlopaik sokaságáról. E két ellentétes elemet a hellenistikus szellem nem hagyhatta kiegyenlítés nélkül egymás mellett; gondoskodnia kellett kapcsolatokról. Ez elemek összeegyeztetését látjuk az említett római épületeken. De e kapcsolat, az ellentétek e kiegyenlítése olyan finom formaérzékre vall, a minőnek párját a római építészetnek sem korábbi, sem későbbi történetében nem leljük. A Tabularium hellenistikus problémának hellenistikus megoldása.

A homlokzat fölbontása arcadokra, görög fölfogásra mutat. A görög szellem, mely a világirodalomnak a cselekvés műfaját, a drámát ajándékozta, temploma megjelenésében sem tűrhette a lomha falat és a templom külsejét csupa cselekvő részre bontotta.

A mi a görög gerendaszerkezetnél az oszloposzori volt, annak a hellenistikus boltozott épületen az arcadsor felel meg. A tétlen fal itt is kiesik az épület homlokzatából; az erővel teljes pillérek a teher hordozói, mint amott a föl-

*) Számos példa Rómában, a Museo Kircheriano-ban és a Palazzo dei Conservatori-ban.

felé törő oszlopok; az ívek a fedő és nehézkes részek, mint a görög templomnál a vízszintes architravok. Ilyen értelemben működő szervekként jellemzi is őket a hellenismus építő művészete. A pillérnek kiképzzi lábát és fejét; nem olyan szabadon és büszkén ugyan, mint a tiszta görög művészet az oszlopét, de hisz a pillér a nagyobb nyomás terhe alatt nem is nőhetett olyan büszkén és szabadon, mint a görög oszlop és nem vethette le teljesen fal természetét. A boltív szerepét még pontosabb görög formával jellemzi a hellenistikus építészet: félkörívben hajló architravnak ábrázolja. A Tabularium arcadjainak formái kiképzése nem az ív sajátos természetéből indul ki, mint később a gótika, hanem az ívet görög templomon nevelt szemmel nézi, annak szerkezetéhez keres benne párhuzamokat, annak formáihoz idomítja őt.

Az arcadnak ilyenén kiképzésével, mondjuk a görög templom hangnemébe való átírásával azonban nem elégszik meg a hellenismus. Az ívszerkezet új dallamát a régi görög formák halk; tompított accordjaival kíséri. A pillérre görög oszlop nyulánk reliefje símul; a boltív fölött vízszintes architrav könnyű vonalai húzódnak; az arcad tagjait a görög templom megfelelő szervei kísérik. Azonban oszlop és architrav nem küzdenek többé, mint egykoron; csak rátapadnak, könnyű domborulatban, az új szerkezet küzdő részeire; azoknak működését magyarázzák, azoknak hangulatát színezik, azoknak hatását erősítik. A hellenismus formaegyeztető lelke kimeríti a harmoniák legfinomabb titkait; a féloszlop csakhamar elveti hornyait, hogy új anyagához és a pillér fal voltához alkalmazkodjék; az architrav ékalakú kövekkel vízszintes ívet alkot; boltíve természetéhez így símul. A hellenismus világot átölelő szelleme idegen elemeket vett az építészetbe, de a görögség ősi formaérzékét megőrizte. A Tabularium formáinak ellentéte csodálatos összhangban oldódik föl s annak legfinomabb rezgéseit római fül talán meg sem érezte.

A római építészet e másfélszázados hellenistikus korszakának két határköve a Tabularium és a Colosseum. Ez egységes korszakot nemcsak új fölfogás, nemcsak új formakincs, hanem új anyag is jellemzi. A hellenistikus építészet határozott formáinak a levegőn szétmáláló tuff és peperin nem felelt meg. A márvány finomságát viszont az egyszerű fölületű formák eléggé tüntették nem ki: a márvány használata fölös-

legesen költséges lett volna, ezért csak kisebb, fényűző építkezéseknél például diadalíveknél alkalmazták. A hellenistikus kornak új anyaga a travertin, a lapis Tiburtinus, a Teverone lerakódásainak tartós, pompás mészköve. A travertin a Tabularium homlokzatán jelenik meg először; de itt még csak a pontosabban kiképzett részekre szorítkozik; Marcellus színházának már egész külsejét meghódítja; s végül a Colosseumon utól nem ért tömegben lép föl. Mint az etrusk korszakot a tuff és a peperin, a görögöt a márvány, épen úgy, vagy még inkább jellemzi a hellenismus római uralmát a lapis Tiburtinus. Mert mintha a Colosseum kimerítette volna Tibur bányáit s kifejtette volna mindazt, a mi erő, nemesség, biztosság bennrejlik a travertinben, — ezután, a római építészet további életében a travertin használata csaknem megszűnik. A római építészet jövő korszakában ismét új anyag diadalmaskodik. Mert a művészetek élete egyuttal az anyagok élete is; a költészet együtt fejlődik a nyelvvel, a zene a hanggal, az építészet az összeszerkesztendő anyagokkal. Lelketlen anyag nincs; fának, kőnek épen úgy vannak vágyai, épen úgy van akarata, lelke, mint a hangnak és a szónak. És nagyot a művészet ott alkot, a hol a művész vágya, a feladat iránya, s az anyag lelke rokonok.

IV.

A Flaviusok uralma után Róma a világ fővárosa. A többi nagyváros elsatnyult mellette: benne pontosulnak össze, belőle indulnak ki az emberiség művelődési törekvései. Rómának nincs többé példát hol keresnie; ha újat akar, az új megoldást magának kell megtalálnia. A görög, az idegen is Rómába jő, Rómában alkot, és alkotása római lesz. Titus diadalíve a kezdet, az átmenet, a mi utána következik, az már önálló római alkotás.

Eddig a római építészet híven másolta alexandriai mintáit. Csak a halk formai finomságok, például az architrav köveinek ékalakú metszése, veszttek el az azokat nem értő kéz munkájában. De e híven másolt épületekben a római mégis mást látott, mint a hellenismus. Elemeztük a Tabulariumot; láttuk, hogy az oszlop és az architrav reliefje az arcadnak

nem külsőleges disze, hanem értelmezője, hangulati kísérete. A római csak diszt látott benne. Mihelyt az alexandriai példák közvetlen hatása megszűnt, ő e diszt tovább fejlesztette. Ha az oszlop s az architrav puszta ékítmény, akkor nem kell reliefben a szerkezetre simulnia; eléje léphet, önálló életet kezdehet; a féloszlop oszloppá válhatik, anyagát ismét márványra cserélheti, hornyait újra fölöltheti, s az architrav is ki-kiléphet a falból. A római építészet csakugyan így fejlődik. Nerva forumának álporticusa adta talán az első gondolatot; ezentúl önálló oszlopsor lép az arcad elé, s ez a gazdag köntös veszi körül s takarja be a szerkezetet.

Sophocles híres laterani szobrát érdekes összevetni Titus tógás alakjával. A görög himation híven rásimul a gyönyörű testre; nem takarja el, sőt jobban érvényesíti azt; finom redőkkel élénkíti és magyarázza állását. A köpeny egységes egészszé fogja össze a test tagjait; a jelentéktelen pontokat elfödi, a fontosakat kiemeli; s a szobron nem a köpenyt látjuk, hanem az alóla kisugárzó testet. Titus tógája önálló életet él; a testből, melyet eltakar, nem sejtet semmit. Redőinek gazdag pompája megveszteget s elfeledteti hordozójának aránytalan, zömök természetét. Titusban a tógát látjuk, Sophocles köpenyében Sophoclest. Himation és tóga különbsége a görög és a római szellem különbségére vall és megérteti a római építészet köntösének történetét. A hellenistikus arcad rásimuló relief köpenyét leveti Rómában, s helyébe gazdag redőjű, pompás, testét eltakaró tógát ölt.

A római szellem már a görög templomban, majd a hellenistikus arcadsorban külön föladatnak érezte a szerkesztést és a diszit; most e kettőt tényleg külön is választja. Fejlődésének további menetében az építészet e két tényezője külön utakon halad; mind a kettőnek megvan a maga külön története. Együvé tartozásuk mindinkább meglazul; egyre jobban eltávolodnak egymástól; összefűzésök egyre külsőlegesebb, egyre erőszakoltabb lesz. A Pantheonban már az épület magva és az oszlopos előcsarnok szemmel láthatóan ketté válnak. A hellenismus munkája, ívnek és oszlopos szerkezetnek finom egybehangolása kárba vész, helyette a festői oszlopsorok, ki és beugró párkányaikkal, a fény és árny gazdag játékával, az anyag színes ragyogásával eltakarják a szerkezetet és a disharmoniát.

A római építészet díszének, külsejének, köntösének története párhuzamosan halad a római szobrászat történetével. Mindakettő Titus idejében szakad el hellenistikus mintáitól: önállósodásuk gyors menetében Traján és Hadrián alatt érik el a gazdagság és az erő legmagasabb fokát; ezután féktelenné válnak, majd hanyatlanak, durvulnak és Nagy Constantin idejében már elérték a tehetetlenség végső fokáig. Az építészet külsejének története szorosabban kapcsolódik a szobrászat fejlődéséhez, mint az építéséhez; közös fölfogás és közös anyagok jellemzik őket. Mindkettőben a márvány különböző, akár színes fajtái, továbbá a porphir és az érc uralkodik, és mindkettőből hiányzik a görögség szerkezeti érzéke. Az egységes szerkezeti átgondoltságot a pompa változatosságával pótolják, s a világ négy sarkáról összehordott anyagok drágaságával, színével a formák lelkét, hangulatát.

Egészen más irányban, más fejlődési vonalban halad a római szerkezet története. Kiindulópontja szintén a hellenizmus. A hellenistikus épületek külső falai és ívei kőből épültek; a belsők öntésanyagból. (Gusswerk.) Az öntésanyag törmelékkő és habarcs keveréke, mely ha megszárad, kemény, egységes tömeggé válik. Az épület belsejében a hellenizmus az öntést alkalmazta; a boltozandó területre favázat állított; erre öntötte a kötőrmelék és a habarcs vastag rétegeit. Mikor az öntés megszáradt, a favázat elvette alóla s a boltozat magának az anyagnak összetartásánál fogva megállott.

A római építészet az öntést tökéletesítette. A hellenizmus aránylag szűk területeket mert csak átboltozni; úgy látszik, nem bizott öntése szilárdságában. Minthogy építményei teljesen elpusztultak, valószínű is, hogy anyaga csakugyan nem volt elég tartós. A rómaiak az itáliai vulkanikus homok fölhasználásával páratlan habarcsot teremtettek és öntéseket elpusztíthatatlanná tették. Csak így oldhatta meg a római építészet új föladatait s csak ez anyag segítségével fejlődhetett ki az önálló római építés iránya, jelleme, egész mivolta.

A nehézkes favázat is mással pótolta a római építészet. Könnyű, ideiglenes favázakra téglából rakta ki a boltozat mintáját s e téglavázra került az öntés. A téglaváz benn maradt a boltozatban, annak felületét egyenletesebbé tette, s megvédte az idő támadásai ellen; az öntésanyagba benyúló tag-

jaival azt szilárdabban összekötötte. Alkalmazása a római öntést a legnehezebb föladatokra is képessé tette. A Colosseum egyes boltozatain találkozunk e téglavázak első példáival, míg ugyanez épület boltozásainak nagyobb része még a régi, téгла nélküli, hellenistikus öntést mutatja. A téгла használata ettől kezdve egyre általánosabbá lesz, s a falakról is lezorítja a régi tuffburkot, az opus incertumot vagy reticulatumot. De a téгла túlnyomóan csak mint falburok, mint az öntés külseje, védője szerepel: s az épület külső megjelenésében nincs helye. E téglaburok fölé ölti az épület gazdag, ragyogó, oszlopos köruháját. A takarékoság néha mégis arra a gondolatra hozta a rómaiakat, hogy a téglaburkot az épület külsejeként is felhasználják és kiképezzék, s ezek a római építő művészet legszerencsésebb formaalkotásai. Az Amphitheatrum Castrense téglafarmáiban a hellenistikus szellem fuvallatát érezzük. Ez azonban csak kivétel. A téгла túlnyomóan és a fontosabb épületeknél mindig csak mint az öntés váza, mint szerkezeti tényező alkalmaztatott.

Védő téglaburokkal, szilárd öntésanyaggal alkotta a római építészet legjellemzőbb, leghatalmasabb épületeit. Ez az építő anyag felelt csak meg teljesen az uralkodni vágyó római szellemnek. Az öntésanyag egységes tömeg, a melyet a római olyan formára gyúrhatott, a milyenre épen szüksége volt. Nem kellett az egyes anyagrészek aprólékos kidolgozásával, statikai összeszerkesztésével bibelődni: folyékony anyagát ráöntötte a gyorsan összeállított vázra, s mikor az anyag megszáradt, készen volt az épület. A Pantheonnak nincs kupolaszerkezete, kupolája formára öntött, egységes tömeg. A római a szobrászatban a naturalistikus megfelelőséget, az építészetben a célravalóságot kereste, ellentétben a görögség stilisáló, szerkesztgető művészetével. A római előtt a cél lebegett, s neki mindegy volt, akárhogy érte is el azt; a görögnek a művészi munka maga okozta a legfőbb örömet, s a gyakorlati cél háttérbe szorult nála. A görög templom anyag-szerkesztés, a római Pantheon téralkotás. Ha görög templomot látunk, a szilárdságnak, a szerkezeti világosságnak, az anyag nemes szervezésének tiszta örömét érezzük; értelmünk és szemünk az átértés, átlátás leirhatatlanul nyugodt gyönyörűségét élvezzi; s ha ilyenkor más építészetre gondolunk, úgy hiszszük, hogy az az anyagnak szervezetlen, brutális, megen-

gedhetetlen összehalmozása. Viszont, ha a Pantheonba lépünk, s a hatalmas tér minden lépésnél tágul, s a szem akadálytalanul siklik végig az óriás boltozaton, csodálatos közvetlen érzés ragad meg bennünket, hasonlóan a jelentéstelen zenének a lelket hullámlásba verő hatásához. Értelmünknek nincs dolga; szemünk nem formák határozottságával, hanem a tér végtelenségével telik el, s lelkünk hullámaival egy új érzés, a tér hatalmas érzése tornyosítja. A művészi érzések tengere végtelen; a görögség élénk varázsolja határozott, ragyogó, fönséges síkját; a római pedig mélységének titkos örvényeit.

Valaha, a görögség egy még megfjejtetlen, naturalistikus epizódjában, a mykenai művészet korában, a téralkotás eszméje már megcsillant, sőt már a kupola térhatásának méreteit is sejtették. (Atreus sírja.) De a dór vándorlás elsöpörte, eltemette e művészetet, s helyébe a szerkezeti fejlődést tette. Rómáé a dicsőség, hogy a tér első tökéletes alkotásaival megajándékozta a világot, s ha egyéb önállót nem termelt volna is, ez is fontos helyet biztosítana neki a művészet történetében.

Mióta a rómaiak téralkotó szelleme megtalálta vágyainak alkalmas anyagát, az öntést, építésze folytonos fejlődés a nagyság és a hatalom felé. Hadrian idejében épül a Pantheon; s ugyane kor terméke a Villa Hadriana szeszélyes változatosága. De az öntés technikája ezentul sem hanyatlik, sőt Nagy-Constantin idejében, midőn az építészet köntöse, dísze már teljesen megdurvult, elaggott, még egyik leghatalmasabb alkotását teremti: Nagy-Constantin basilikáját. Ezzel megszűnik az építészet élete a régi Rómában; továbbfejlődésének helye a birodalom új fővárosa, Konstantinápoly. A Constantin-basilika rengeteg iveri a római építészet utolsó emlékei, s még ma is érthetően beszélnek Róma művészetének szelleméről, hatalmáról és pusztulásáról.

V.

A római építészet három első korszaka a kölcsönzések, az önállótlanlág kora volt. De már a görög s a hellenistikus minták félreértett, sokszor félshzeg utánzásából is ki-kitünt Róma sajátos szelleme. Titus óta ez a szellem végre uralkodóvá vált és teljesen a maga képére alakította az építészetet. Szerkezet

és külső külön váltak, külön fejlődtek. A külső mez Traján idejében érte el ragyogása tetőpontját, aztán lehanyatlott, az öntés ellenben lényegileg mindig ugyanaz maradt, csak a belőle kiformált terek nőttek egyre hatalmasabbakká.

Az öntés szerkezettelen; sajátos formái nincsenek s idegen formákhoz kénytelen simulni. A római építészet a vízszintes gerendamennyezetet is utánozta öntésanyaggal; Diomedes villájában, Pompeiben, ennek példáit is birjuk. De jellemző alkotásai mégis azok, melyekben a boltozatos szerkezet formáit vette mintául. A boltozott terek hatása a legnagyobb s ezt a hatást kereste a római művészet. Az öntés egyszerűségénél fogva játszva megoldhatta a még megoldatlan boltszerkezetek formáit is; épen oly könnyen önthette kupoláját kerek, mint szögletes alapra. A szögletes alap és a kerek kupola sarokközeit kitöltötte a folyékony anyaggal és így előre megkapta a pendentif formáit. De Rómában a pendentif mindig csak töltelék és szerkezeti szerepe nincsen. Az öntés természete a látszólagos szerkezeti formák egész sorát hozta még létre, így például a keresztboltozatokat, a támasztó pilléreket. Midőn az építészet idegen földön, idegen nemzeteknél továbbfejlődött, azoknak szerkesztő szelleme a római öntött formákat szerkezetiekké alakította át. Kelet megoldotta a pendentifos kupola szerkezetét, Éjszak a támasztó pilléres arcadokét.

Itália, az Appeninektől délre, mindig hű maradt a régi római hagyományokhoz. Annak részletformáit, annak szellemét megőrizte és meg-megújította. Téralkotás volt mindig fő célja, a San Paolo fuori basilikájától a San Pietro kupolás térphantasiájáig. Mikor a gotika hullámai átesaptak az Appenineken, az olasz építészet ez új formákat is csak külsőnek, disznek érezte, s régi szerkezeteit most ezzel ruházta föl. Ha a költségek nem futották, a templom ruhátlan maradt. Rómában az Araceli meztelen téglahomloka világosan mutatja a régi építő szellem továbbvirulását.

A görög és a római építészet a művészi léleknek két ellentétes sarkát képviseli. Idealismus és realismus, stilisálás és impressionismus, formakiképzés és tömeghatás, általánosság és egyéniség, classicismus és romanticismus nevei alatt ezek az ellentétek tovább élnek a művészetek fejlődésében, de soha többé olyan tisztán nem nyilvánulnak, mint a görög és a

római építészet különválásában. A későbbi művelődések bonyolult, összetett fejlődésében ez ellentétek ugyanazon nép-nél, ugyanazon korban, egymás mellett is föllépnek. Ghiberti és Donatello, Rafael és Michelangelo, Racine és Shakspere, Mozart és Beethoven: ez örök kettősség képviselői. Mindegyikök az emberi lélek egyik irányának tökéletes képviselője, s egyiket a másik rovására, kicsinyíteni, nagyítani nem szabad. A pæstumi Poseidon-templom olympusi nyugalma s a Pantheon lélekrázó hatalma ellentétek; de a kinek lelke teljes, az mindkettő hatását egyaránt érzi, egyaránt szereti.

MELLER SIMON.

A SZERENCSE FIA.

Regény.

Negyedik közlemény.*)

XVII.

Hosszu idő telt el, mialatt nem látták itthon Berényi Kálmánt. Hirt sem igen hallottak felőle egyebet, mint a mit az ujságokban olvastak. A neve megfordult hol itt, hol ott; az ujságírók szívesen emlegették «a képviselőház e fiatal, rokonszenves tagját». Az abaujmegyei uraknak azonban nem nagyon tetszett, hogy ha találkoztak vele Buda-Pesten, mindig mentegetőzött, sok a dolga. Nem ért rá, hogy egész nap velök csatangoljon, most valamelyik bizottságba kell sietni, most a klubba, majd valami előkelő estélyre. Igazán alig marad az embernek egy szabad órája.

Bizony alig, főkép ha még hozzá számítja azt a sok-sok órát, a mit egy főrangú hölgy társaságában kell eltöltenie, ki a hanyatló kor mohóságával akarja élvezni az élet örömeit.

De ezt titok-fátyol takarja. Legfőljebb a főrangú hölgy komornája tudna arról suttogni. Otthon csak az országos ügyek szerepelnek.

A régi ismerősök ugyan, a kik találkoztak vele Buda-Pesten, azt mondják, mintha megváltozott volna. Nem mondhatják, hogy kevély lett, nagyon szíves mindenkihez, de Isten tudja, mintha mégsem olyan volna már, mint azelőtt. Nagyon kapaszkodik fölfelé. Rendesen holmi fiatal mágnásokkal lát-

*) Lásd az előbbeni közleményeket a *Budapesti Szemle* 289., 290., 291. számaiban.

ják az utcán, a színházban. S mikor Csánky Gyuszi ott járt Pesten, három nap alatt soha sem ért rá, hogy Gyuszival együtt vacsoráljon; majd a casinóban volt találkaja valami fiatal gróffal, majd ennek vagy amannak a grófnénak az estélyére kellett menni, úgy hogy Csánky Gyuszi káromkodva jött haza:

Na hiszen engem sem látsz többet.

Aranyossy Sándor, a ki szintén ott járt Pesten, még dühösebben jött haza. Igaz, hogy Berényi Kálmán rendkívül nagy szívességgel fogadta, megölelte, megcsókolta; de mégis úgy rémlett Aranyossy Sándornak, mintha valami leereszkedés forma lett volna ebben a szívességben, mintha ez a fiatal leányke úgy fölülről lefelé beszélne ő hozzá, a kinek már deres a szakálla.

Ejha! — gondolta magában Aranyossy Sándor — még nem vagy minister, fiaskám.

Arról a dologról pedig, a mi végett Aranyossyt ide küldte a felesége, arról meg egyáltalában semmit sem beszélt. Mikor arra jött volna a sor, mindig szépen kikerülte.

Hát semmit sem tudtál meg tőle? — boszankodott otthon ő nagysága.

... Nem attól, lelkem, semmit — felelt az elszontyolodott ember.

De Katalin-napra csak meghíttad?

Meghini meghíttam, de nem nagyon hiszem, hogy eljön.

Ő nagysága azonban egészen az utolsó napig remélt s Katinka gyönyörű új ruhát is kapott erre a napra, olyan ruhát, melyben el kell ragadnia mindenkit, a ki csak látja. Katinka még azonfölül tudta, hogy a szép ruhán kívül egyéb eszközzel is rendelkezik, a mivel hódítani tud, csak itt legyen az a Berényi Kálmán.

Ám a várva várt vendég nem érkezett meg, csak egy levél jött tőle, melyben boldog névnapot kíván s nagyon sajnálja, hogy személyesen nem adhatja át üdvözlését.

De mégis jött egyéb is, egy szép virágbokréta, mely fölélesztette kissé a hamvadó reményt.

— Látszik, hogy mégis gondol Katinkára — vélte Aranyossyné.

S arról kezdett az urának beszélni, hogy jó lenne Pestre

menni vagy két hétre a farsangon. Azt mondják, hogy ezen a télen nagyon fényesek lesznek a bálók s Katinka szegény még sohasem volt egyetlen pesti bálon sem.

- Dehogy, majd még utána szaladozunk annak a Berényinek -- vágott szavába zsémbesen az ura.

Ám az asszony nem hagyta magát. Micsoda beszéd az, hogy utána szaladnak? Ki szalad utána? De a jóra való szülőknek csak tenni kell valamit a leányuk boldogságáért. Hiszen láthatni, hogy a fiatal embernek tetszik a leány. Hát csak nem akarják gátolni a Katinka szerencséjét? Ugyan bizony, mintha nem telnék ki tőlök egy farsangra való. Mintha olyan földhöz ragadt szegények volnának.

Arra aztán Aranyossy Sándornak nem lehetett semmi szava. Nem Berényi Kálmán végett mennek Pestre, hanem társadalmi állásuk hozza azt magával. Ha aztán a fiatalok találkoznak ott, hát azt nem akadályozhatják.

Laczkóék természetesen nem készültek Pestre. Oda virág-bokréta sem érkezett Pestről. Semmi, egyáltalában semmi. S ha érkezett volna, Laczkóné vissza is küldte volna, mert Laczkóné nagyon szigorú anya s már akkor fülébe jutott egy és más. Aranyossyné maga dicsekedett, hogy Berényi Kálmán halálosan szerelmes Katinkába, de ők még nem tudják, hogy mit mondjanak. Valamit hallott arról a Tarnaynéval való históriáról is, ámbár azt csak haszontalan pletykának tartja.

Mindaz, a mit hall, árnyékot vet annak a fiatal embernek a jellemére, a ki iránt különben is bizalmatlan s a kiről azt hiszi, hogy visszaélt az ő jóindulatával. Mindegyre sötétebb színben jelenik meg előtte az az ember, az a ravasz, hízog, az az alattomos, hiú és csapodár. Talán benne van minden gonoszság csirája.

Báró Simánszky Albin is mindig csak rossz híreket hoz róla, Bodnár ügyvéd is mindig szidja, a mi Laczkónét még jobban megerősíti véleményében. Hiszen ezek azelőtt dicsérték azt az embert, ime most már ezek is látják, hogy kiféle, miféle. Hálát ad az Istennek, hogy megszabadultak tőle. Többé ne legyen róla szó.

Nincs róla többé szó, csak esténként, mikor a két leány aludni megy s mikor fehér kárpitos hálószobájokban Anna átöleli Gizát s biztatón mondja neki:

- El fog jönni, meglásd, én hiszem.

S Giza fölemelt fejfel, lángoló arczezal susogja :

El fog jönni, én tudom.

El fog jönni majd fényesen, a hogy a büszke leánysziv álmódja. Eljön, mikor majd országosan ünnepelt neve lesz, mikor dicsőség, hatalom övezi, mikor azt mondhatja annak, a kit szeret :

— Eljöttem, hogy fölemeljelek magamhoz.

Ilyen álmok szálldogálnak a szép leány fejében. Az ő választottja valami magasabb lény, olyan, a ki kitündöklök minden közül. A leány már látja, hogy fog lépni fokról fokra. Ine itt vannak a lapok, melyek róla szólnak. Dicsőségének első hírnökei.

Már beszélt a képviselőházban. Irják a lapok, hogy nagy figyelmet keltett. A Laczkó Gizi arca ragyog.

Olvastad ? — mutatja Annának.

A lapokat elrakják gondosan, mindegyiket, a melyikben az ő neve előfordul. Bodnár bácsi beszélhet akármit, Albin bácsi is, annak a ket leánynak erős hitét nem lehet megintgatni. És bár hónapok múlnak hónapok után s Berényi Kálmán mégsem jön, azért ők tudják, hogy egyszer el fog jönni. Egyszer, mikor majd itt lesz az ideje.

Akközben már Aranyossyék is visszatértek Pestről, a hol két hétig farsangoltak. Négy bálban voltak, nagyon jól mulattak, de Berényi Kálmánról nem igen hízelgőn emlékeznek meg.

— Úgy látszott, mintha kicsinyelne bennünket — mondta Aranyossyné.

Pedig őket ne kicsinyelje senki. Főkép meg holmi Berényi, a kinek a nagyapja levett süveggel állt az Aranyossyné nagyapja előtt.

Valami mágnásokkal meg fertálmágnásokkal volt együtt s csak onnan a tánczterem közepéről czvikkereztek a hölgyeket.

— De az én lányomat ne nézegessék — pattogott Aranyossyné. — Meg is mondtam neki, mikor oda jött hozzánk. Himezett-hámozott, próbált volna hízelegni nekünk, a hogy szokta, de láttam, hogy félszeme mindig oda pislog, a hol a mágnások összebújtak. Mondtam neki, hogy nem tartóztatjuk. Hál' Istennek Katinkának nem volt szüksége senki pártfogására. Ott volt Csánky Gyuszinak az öcsese Dezső, a ki a

ministeriumnál van. Minden ember ostromolta, hogy ki ez a szép leány? Már tudniillik Katinka.

Aranyossyné igen meg volt elégedve a pesti mulatsággal. Nagyon előkelő ismeretségeket kötöttek, azért ha nem is mutatta be nekik Berényi mágnás-barátait. Egy gróffal is tánczolt Katinka. Sőt Aranyossyné bizalmasan azt is megszúghatja, hogy két kérője akadt, két igen előkelő fiatal ember.

Berényi Kálmán másnap persze fölkeresett bennünket a vendégfogadóban. Megint mentegette magát. Kérdezte, nem akarunk-e elmenni a képviselőházba? Hozott jegyet számunkra. Az uramtól is kérdezgette, nincs-e valami elintézni való ügye egyik vagy másik ministeriumban? Szívesen közbenjár. A mire az uram azt felelte neki, hogy ő nem kér sem trafikot, sem patikát. No abból megérthette, hogy kivel van dolga.

Járt volna aztán utánok Berényi Kálmán.

— De rá se hederítettünk — dicsekedett Aranyossyné. — Olyan két kérője van Katinkának, hogy elbújhat mellettök Berényi Kálmán. Az egyiknek csupa gróf és báró az egész rokonsága, ő maga kamarás, méltóságos asszony lehet Katinkából, ha akarja.

Aranyossy Sándor már el sem ment a küldöttséggel, mely a gönczi választókerületből járt a tavasszal Pesten valami vasút dolgában.

— Megy az ördög, de nem én. Engem nem fog Berényi egy ebéddel lekenyerezni.

De nem kenyeretzte ám le a többit sem, ámbár igen fényesen megvendégelte őket a casino földszinti éttermében. Csakhogy olyan komoly ünnepélyes volt ott minden, hogy az ember kurjantani sem mert egyet jó kedvében s az étel mind olyan furcsa nevű franczia kotyvalék volt, hogy enni sem akarózott a magyar embernek.

Este aztán jóllaktak tepertős túrós csuszával meg malacz pörkölttel a komlókertben és cigányzene mellett szidták Berényit, a ki nem ment el oda velök mulatni, mert valami grófnéhoz volt meghíva estélyre.

— Hát különb nekiz a társaság, mint a mienk? — mondták.

S emlegettek holmi leszámolást is, a minek majd megjön az ideje, mert a képviselőség nem tart örökké s már csak

egy esztendő van hátra. No majd akkor hívja el a grófnéit, válaszszaak meg azok, ha tudják. Gönczre ne is fáradjon többé.

XVIII.

Berényi Kálmán nem is álmodta, hogy viharos felhők gyűlnék feje fölé otthon. Itt a fővárosban minden tetszése szerint folyt. Most már lancirozva volt a societásban, előkelő körökben forgott, mágnásokkal pajtáskodott, a főrangú világ estélyeire járt. Stefanie grófnő utat tört neki, bevezette olyan társaságokba, melyekre azelőtt gondolni is alig mert.

A politikában is szereplő férfi lett. Olyan kedves ember, hogy a képviselőházban mindenki megszereti. Igazi gavallér, a ki soha sem piszkoskodik. Ha valakinek aláírni való váltója van, ő mindig kész baráti szivességre. Az öregek iránt figyelmes, előzékeny, az ellenzékiekkel is nagyon jó barátságban él. Mindenki azt mondja : nagyra menendő fiatal ember.

A korphæusok egyengetik az útját. A ministerek magok is igen barátságosak hozzá. A belügyministert, a ki nyájas öreg úr, akárhányszor láthatni, hogy karonfogva sétál vele. A miniszerelnök ebédjein ő a leggyakoribb vendégek egyike.

Ha fölszólal a t. házban, figyelemmel hallgatják s szinte biztatják a tekintetökkel : helyes, nagyon jó. Olyan kellemes hallgatni szép csengő hangját s olyan jól eső melegséggel beszél. Ebből még nevezetes szónoka lesz a pártnak. Várják, hogy egyszer meglepi őket valami nagy beszéddel.

Tarnayné is unszolja : mondjon egyszer valami nagy beszédet.

— Magából, Kálmán, még minister is lehetne.

Miért ne? Ma már nem kell az embernek okvetlen excellentiás szülöktől származni. A kereskedelmi minister csak afféle meggazdagodott örmény családból való, az igazságügyminister meg épen nagyon is alacsonyan kezdte, eszmadia volt az apja.

Berényi Kálmánnak nincs ugyan olyan fönsszárnyaló becsvágya, de mégis szeretne valami nagyon előkelő férfi lenni. Teszem azt : főispán Abaujban vagy Szabolcsban. Nem, Szabolcsban mégsem ; ott sokan vannak, a kik ismerték őt, mikor még kopottas ruhában járt az atyja idejében s ámbár jól esnék

most mutogatni magát fényben, hatalomban, oda mégsem kívánczik. Inkább Abaujba vagy nem bánja, ha más vármegyébe is.

Az öreg gavallér belügyminister el is ejtett egyszer másszor efféle ígeretet. Nem határozottan ugyan, csak úgy; de hiszen itt van Stefanie grófnő, az majd zaklatni fogja a ministert.

Bízza csak rám, Kálmán.

Ez a Tarnayné mindenbe bele mártja a kezét. A minis-
terelnök régi jó ismerőse, rokonság is. A belügyminister haj-
dani imádója. Tenniük kell valamit Berényi Kálmánért.

Majd, majd rá kerül a sor — biztatták a ministerek.

Ő excellentiája a belügyminister nagyon kedves gaval-
lér. Még kezét is csókol Tarnaynének. De a főispáni kart
nem lehet olyan hamarosan megbolygatni.

— Látja, kedves grófnő, hogy nem akarnak meghalni,
még a vénje sem s a selyem zsinort nem küldhetjük nekik,
az még nincs fölvéve az alkotmányos segédeszközök közé.

Egyébként még várhat Berényi Kálmán, még nagyon
fiatal s ámbár ő excellentiája jobban szereti a fiatal embe-
reket, mint a rokkant vén salabaktereket, azért mégis csak
várjon egy kicsit.

Addig az előkelő társaságban készít neki helyet az a
gyöngéd női kéz, mely vezetője lett Berényi Kálmánnak. Ste-
fanie grófnő nem sajnál semmi fáradságot s addig-addig ku-
nyorál és intrikál, míg a büszke Ádámffy grófné szalonjába
is becsempészi valamikép Berényit. A szerfölött büszke és
szigorú Ádámffy szalonjába, a hová annyian vágyakoznak s
oly kevesen tudnak bejutni.

Néhány főúri szalonba azonban hiába minden próbál-
kozás, oda nem lehet beférkőzni. Oda nem elég a Tarnayné
pártfogása, oda Tarnayné magát is alig eresztik be.

De kevés az ilyen szigorú mágnásház. Olyan idő jár,
hogy nem zárkozhatik már el az aristocratia. Aztán a köz-
erkölcsök őrzése sincs reájok bízva. Minek firtatnák ők a
Tarnayné dolgát? A meddig nincs semmi botrány, addig sen-
kinek sincs joga kutatni. És ez a kedves Stefanie okos asszony.
Egész életében ilyen finom, okos asszony volt. Suttogni sut-
togtak fölöle eleget, de botrány soha sem fordult elő.

Most is oly titkos ez a gyöngéd viszony közte és a

fiatal képviselő közt. Édes Istenem, ki tehet arról, ha ez a szegény Stefanie olyan tüzes vérű? Csak az illem rovására ne történjék semmi.

Tarnay Kázmérnak, igaz, hogy nem nagyon kellemes, hogy a felesége az egész téli sájsont Budapesten tölti, minek következtében ő meg Kassára szorul; de vigasztalást Kassán is talál, bár a művészet nem virágzik ott úgy, mint a fővárosban s alig lehet egy-két valamirevaló csinos hölgyecskét fölfedezni a színpadi karszemélyzet közt.

Kassán nem tűnt föl az, hogy a méltóságos asszony egész télen nem jött haza. Hiszen természetes, hogy ha a férje ura Kassán van, ő nem lehet ott, lévén az ő utaik mindig különváltak. Csak a nyár folyamán hozta a hírt valaki Budapestről, hogy a grófnő és Berényi Kálmán közt volna valami, ha igaz.

De hát ki tudja azt, hogy igaz-e? A komorna nem feleség. Még arról a virágbokréváról sem szól senkinek, melyet az udvarias fiatal gavallér küld minden nap a grófnőnek, kit igen meghat ez a gyöngéd figyelem. A Löwentrittek és Adlerhorstok nem szoktatták ilyesmihez. Igaz, hogy nem is igen telt volna a jövedelmekből. Ellenben ez a kedves Kálmán olyan figyelmes és olyan lovagias.

Néha ugyan az a kedves Kálmán már nem nagyon bánná, ha vége szakadna ennek a históriának. Egy kissé már megúnta az öszülhöz kezdő szerelmes asszonyt. Úgy veszi észre, mintha a ránczok is sűrűn mutatkoznának a szemei körül, a miket azelőtt nem látott. Arczbőréen meglátszik a sok szépítő szer s vállai oly soványak, hogy kiáll a csont. De nagyon finom, nagyon előkelő hölgy, született grófnő s a hiúság csaknem olyan erős kapocs mint a szerelem. Berényi Kálmán nem hagyná el az ő grófnőjét.

Együtt töltik a fürdői sájsont is, beutazzák Svájcot, az olasz tavak vidékére is ellátogatnak és csak ősszel térnek vissza.

Akkor néhány napra elszalad a választó kerületébe Berényi Kálmán, mert küszöbön áll az országgyűlés bezárása s az új választás.

Otthon is körültekintett egy kicsit. A kastély már egészen fölépült, csak a belső díszítéseket kell befejezni, a jövő tavasszal már bebutorozhatják s be lehet költözni. Beszél ar-

ról, hogy a jövő nyáron már itthon tölt pár hónapot s emlegeti, mennyire örül annak.

Fölújította a régi barátságot, látogatásokat tett jobbra, balra; de meglepetve tapasztalja, hogy az emberek hidegebbek mint azelőtt s hiába minden szivesség és nyájasság, nem akarnak fölmelegedni.

Nem érti, miért. Aranyossyékát még csak meg tudja érteni, azok bizonyosan arra számítottak, hogy el fogja venni a leányukat s most azért neheztelnek. De a többi? Hiszen azoknak nem vétett. Hát miért haragszanak, miért idegenkednek azok? Vagy csupa irigység azért, hogy ő így fölemelkedett?

A beszámoló beszédére alig jött el egy-két úri ember. A parasztság is olyan se hideg, se meleg. Hiába emlegeti, hogy a haza így meg a haza úgy, nem tör ki a lelkesedés és a gönczi jegyző is hiába integet a kalapjával, hogy: no most, alig egy pár suhancz rikkantja el magát, hogy: éljen. Az öregebbiek csak hallgat. Világos, hogy az urak már aláásták népszerűségét.

Előre látja, hogy az új választás nehezebb lesz, mint a múltkori. No de majd segít a bor meg a pénz. Aztán majd intézkedik a főispán is. Nagy hatalom ám a főispán. Nincs miért aggódni Berényi Kálmánnak.

Az elvesztett jó barátait azonban ohajtáná mégis visszaszerezni. Olyan jól esik az embernek, ha mindenfelé szeretik. Föl akarja keresni a régi ellenfeleket is, ki akar békülni mindenkivel.

Nagyon sajnálja, hogy az öreg Korláth Józsi, a mint hallja, súlyosan beteg. Meleg részvevő levelet ír Pistának. Ha nem lenne kellemetlen az öreg úrnak, szeretné meglátogatni őket. Az ő szíve még tele van a régi érzésekkel, a hűséggel, a barátsággal, a Józsi bácsi iránt való tisztelettel.

Szinte elérzékenyedik, mialatt a levelet írja, attól a sok nemes gondolattól, mely tolla alól a papirosra szalad. Ime ez a levél tükre az ő lelkének. Nemcsak megbocsát, hanem ő teszi az első lépést a régi ellenség kiengesztelésére.

Arról nem tehet, hogy a zsémbes, makacs öreg, kit talán a betegség még elkeseredettebbé tett, elutasítja ezt az utolsó kísérletet.

— Nekem ne komédiázzék — ennyiből állt az öreg úr megvető felelete.

— Én azért, édes Pistám, a te régi igaz barátod maradok — írta Berényi Kálmán Korláth Pistának, mikor visszautazott Budapestre.

Egy hét múlva már az öreg Korláth Józsi halálának a híre jött Pestre. S erre a hírre Budapestről Berényi Kálmántól megérkezett a legmélyebb megdöbbenés és a legőszintébb részvét, a mit sürgönybe lehet foglalni, valamint egy szép koszorú babérlevelekből az elhunyt ravatalára.

De a legmélyebb megdöbbenés és a legőszintébb részvét sem gátolhatta, hogy Berényi Kálmánnak eszébe ne jusson, milyen hatalmas ellenfele dőlt ki. Most már nincs senki, a ki a jövő választáskor megmérkőzzék vele. Sághy Miklósnak se pénze, se embere; még most is a múlt választást nyögi. Aranyossy Sándor pedig csak morog, morog, de ha a főispán szorítja, beadja a derekát.

Most már tisztul a láthatár. Nem kell félni.

XIX.

— Hát Laczkóéknál? Volt-e Laczkóéknál? — számoltatta meg Berényi Kálmánt Stefanie grófnő.

A fiatal úr minden veszedelem nélkül számot adhatott. Volt, de csak Laczkónét látta.

— A leányokat persze eldugták maga elől.

Berényi Kálmán nevetett:

— Nem tudom. Laczkóné nagyon hidegen fogadott. Úgy ült a divánon, mint valami fejedelemasszony. Tíz perc múlva vége volt az audientiának.

— Laczkóné tudja, hogy kell bánni az ilyen fajtaival, mint maga — vetette oda negédesen Stefanie grófnő. — No, no, ne csókolgassa úgy a kezemet, bizonyosan nyomja valami a lelkiismeretét.

— Hát mi nyomná? — felelt Berényi Kálmán nevetve.

Hogy másodszor is ott járt Laczkóéknál, arról nem szólt, azt restellte. Egyszerűen elutasították, hogy senki sincs otthon, ámbár nagyon jól tudta, hogy mindnyájan otthon vannak.

Később találkozott a casinóban báró Simánszky Albinnal, az is csak úgy félvállról beszélt vele. Ő vele ez az élőködő, a kit csak kegyelemkenyeren tartanak Laczkóék; Na-

gyon furdalja ez az elbizakodott, hiú fiatal embert. Hát vajon a leányok mikép vélekednek? Vajon, ha most odaállna Giza elé és azt mondaná neki:

— Hozzám jön-e feleségül?

Mit felelne arra a leány?

Jó darabig kísértgetett ez a gondolat a Berényi Kálmán fejében. Hej mégis csak édesebb volna az élet azzal a gyönyörű teremtéssel, mint ezzel a fonnyadó grófnővel, a kit már megúnt. Úgy, úgy, de hát a szabadság, az arany szabadság? Most nincs lekötve, most még repülhet virágról virágra, mint a lepke.

A Laczkóné hideg fogadása is boszantja. Eh, másutt még szerencsésjöknek tartják, ha olyan ember, mint ő, bekopogtat. Más leányos háznál dédelgetik, hívogatják, marasztgatják. Most éli gyöngy életét. Bolondság volna lekötni magát.

A grófnő rózsalánczát is lerázná már magáról, ha azt olyan könnyen tehetné; de ő méltósága szívósabban ragaszkodik ehhez a hódításához, mint a Löwentrittekhez, meg az Adlerhorstokhoz ragaszkodott. S Berényi Kálmán is úgy véli, hogy a grófnőnek még sok hasznát veheti.

Egy-egy futólagos kaland megesik ugyan néha-néha. Hiszen ha az ember olyan csinos, olyan kedves és olyan gazdag, nem maradhatnak érzéketlenek a női szívek. A gyöngéd barátság a grófnővel azonban azért nem szakad meg.

A Laczkó Gizi képe is föl-fölmerül még néha. De aztán elfoglalják Berényi Kálmánt az országos ügyek. Itt az új képviselőválasztás és az elég gondot ad. Azt jelentik a kerületéből, hogy baj van.

Eleinte alig akarja ellinni. Bizonyára csak ijesztgetik. Hiszen tudhatják otthon, hogy ő maholnap főispán lesz, ha gróf Hidvéghy leköszön, pedig egy idő óta nagyon emlegeti, hogy leköszön. A vármegye nem akarja úgy viselni magát, a hogy ő méltósága kívánja. Szófogadatlan elemek tolakodnak előtérbe.

A rossz hírek végre megriasztják Berényi Kálmánt s Kassára siet. De a főispán nem sok biztatót mondhat neki. Ő méltósága beszélt Aranyossy Sándorral, hogy ne bolondozzék; de azzal az emberrel nem lehet bírni, most megbicsakolta magát. Nyilván a felesége bizgatja. Úgy látszik, az asszonynak nagyon megtetszett a pesti élet, mióta ott fent töltöttek a múlt

farsangon két hetet. Azt akarja, hogy valami titulusa legyen rá, választassa meg magát az ura képviselőnek. A leányukat is jobban tudják majd akkor férjhez adni.

Sághy Miklósról már senki sem beszél, az szegény egészen hasra esett, mióta pártfogója, az öreg Korláth Józsi meghalt. De Aranyossy Sándor veszedelmes ellenfél és kiengeztelni sem lehet. Hiába üzenget neki Berényi Kálmán:

— Ne rontsuk egymást, mind a kettőnk számára juthatna kerület.

De Aranyossy Sándornak épen csak a gönczi kerület kell, Nem lehet vele alkudozni, ámbár a főispán is próbálgatja. Hiába czélozgat Berényi Kálmán holmi félreértésekre is, melyek nem tudja hogyan támadtak köztök, de melyeknek eloszlatása legforróbb vágya, mert ő még ma is ugyanazon érzelmeket táplálja szívében.

— Elkéstél, czimborám --- felelt arra Aranyossy Sándor --- Katinka már menyasszony.

Hallja Berényi Kálmán Kassán, hogy valami ügyefogyott szegény bárócska ténfereg Katinka körül. Talán nem volna nehéz kilódtíni a nyeregből, de egy házasság árán drága volna a mandátum, már inkább csak pénzbe kerüljön.

Hogy sokba fog kerülni, azt látja, pedig az előkelő élet Buda-Pesten már ugyancsak megapasztotta a zsebét. Sok pénzét elnyerték a casinóban. Aztán ha az ember mindenütt ott akar lenni, mindenütt az elsők közt akar lenni, az mind pénzbe kerül. Ha az ember fogatot tart s büszkélkedik abban, hogy az ahhoz értők megdicsérik a lovait, az bizony pénzbe kerül. A barátság is pénzbe kerül.

A váltókat nem szokta minden úri ember kifizetni s behajtják a szíves aláíron. Az apró baráti kölcsönök visszaadásával sem igen sietnek. Gróf Zsámboky Feri már tizenöt ezer forinttal adós.

Már akkor észrevette Berényi Kálmán, hogy az ő öröksége sem feneketlen hordó. A mi készpénzt összekuporgatott az atyja, az már elúszott. Fürst Dávidtól is, ki a szabolcsi birtokot bérli, fülvett már egy pár ezer forint előleget. A választásra azonban pénz kell, sok pénz kell s nincs más mód, mint kölcsönvenni valamelyik banktól nagyobb összeget.

De hiszen az még nem nagy baj, a szántói új kastély

befejezésére, berendezésére úgyis kellene. Annak fényesnek kell lenni, olyannak, hogy megbámulják. Azt a betáblázást könnyen megbírja a birtok, a miatt nem búsul Berényi Kálmán. Az ilyen törlesztés kölcsön magától kifizetődik, az ember észre sem veszi.

De ez az átkozott választás nagyon sokat elnyel, bizony-bizony nem igen marad a kastélyra.

— Rosszúl van a sorunk, nagyságos uram — jelenti a visnyai jegyző, a ki Berényi Kálmán főkortese ; — nem akar-nak semmikép a nagyságos úrra szavazni.

— Nem kell kimélni a pénzt — adta ki a parancsolatot Berényi Kálmán.

Nem is kimélik, az már igaz, de minden embert nem lehet megvenni s az urak mind az Aranyossy pártján vannak, a nép meg utánok megy. Hiába minden erőlködés és a kassai kormánypárti ujság hiába bízik a kerület választó polgárainak «józságában», kik dicsőségöknek tarthatják, hogy a parlament e kiváló ifjú tagja az ő képviselőjük legyen.

S hiába várja a diadal hírére lázas izgatottsággal Kassán az a szép fiatal leány, a kinek a szívét nem változtatja meg sem idő, sem távolság. A gönczi választók nem tudják megbecsülni a parlament ama kiváló ifju tagját s megválasztják Aranyossy Sándort.

— De én, én nem leszek soha hűtelen — fogadta Laczkó Gizi.

Az ő büszke, nemes szíve nem tántorodik meg a szerencsétlenségben, csak annál hívebben ragaszkodik ahhoz, a kit a lelketlen emberek elhagytak. Oh, ha most látná, úgy szeretné neki megmondani :

— Ne csüggedjen, van még, a ki bízik önben. Bátran előre !

Ámde Berényi Kálmánt biztatni sem kell, ő nem nyugszik abba bele, hogy kibuktatták. Ő nem akar lemondani. Megpróbálja hát másutt, próbálja mindenütt, a hol még egy üres kerület akad. Stefanie grófnő is nógatja. Azt a fényes carrièret, mely reá vár, nem kell engedni, hogy így félbeszakadjon.

A korphæusok is biztatják. Mindenki sajnálja. Még a belügyminister is azt mondja :

— Teneked nem szabad a házból hiányzani.

Mondani azonban könnyű azt, de hol találjanak neki helyet? Annyi a kimaradt képviselőjelölt, a ki mind helyet kér magának, hogy még egy parlament kitelnék belőlök s vannak régi nevezetes tagjai a pártnak, a kiket első sorban kellene bedugni, ha lehetne. Halni pedig olyan kevés hal meg, hogy ezen az uton száz esztendő alatt sem jutna be, a ki mind bekívánczik. Főispánoknak sem nevezhetik ki tucatszámra a bent ülőket, hogy hely jusson a kint maradtaknak.

Ámde azért csak akad egy-egy megüresedett mandátum Berényi Kálmán számára is. Van olyan, a melyikbe nem akar senki bele harapni, mert nagyon bizonytalan; Berényi Kálmán azonban megpróbálja azt is.

Kimaradni semmikép sem akar. A pártelnök meg a belügyminister már megunják, hogy annyit jár a nyakukra. Ő excellentiája már nem sétálgat vele karonfogva s a klubban olyanformán nyilatkozott felőle, hogy:

— Jó fiú, jó fiú, de hát ne alkalmatlankodjék annyit.

Vége másfél évi vergődés után újra bejutott Berényi Kálmán a képviselőházba, még pedig olyan szörnyen kétséges kerületből, a honnan nem is remélték volna. De hát a nők, tulajdonkép azoknak köszönhetette. A nők lelkesedtek érte, a nők unszolták a férfiakat, a nők hímezték neki szép selyem zászlót s a nők hirdették róla az egész választó kerületben:

— Jaj, milyen kedves ember!

Mikor diadalmasan bevonult a dunántúli kis városba, hol azelőtt nem ismerték őt s hol most oly viharos lelkesedés fogadta, csüggedni kezdő bátorsága újra fölébredt. Virágokat szórtak kocsijára az ablakokból s a haza ünnepelt jeles fiának mondta üdvözlő beszédében a polgármester.

Ő maga is újra érezte azt a lelkesedést, mely a tömeget betöltötte, melegen szorongatta a kezét mindenkinek, a ki csak hozzá fért s szeretete volna összecsókolni a sok szép nőt, a ki az ablakon kihajolt, mind, mind, sorban valamennyit.

Oh, mégis csak szép az élet!

XX.

Mialatt így halad fényes pályafutásán Berényi Kálmán, nem sokat törődik már azzal, hogy mi történik Kassán. Elsza-

kadt már Abaujból s nem nagyon vágyik oda vissza. Legfőljebb, ha valamikor mint főispán tér majd vissza. Vagy mint államtitkár jön egyszer oda s üdvözlő küldöttségekkel, fáklyásmenettel fogadják.

A pompás új kastély Szántón lakatlan maradt. A szobák is csak úgy félig-meddig vannak bebútorozva. A pénz egyébre kellett. A remek, márvánnyal kirakott istálló üresen áll. A park is félig kész; a drága exotikus fákat ostornyélnak vágják ki a béresgyerekek. Az üvegháznak majd minden ablakát betörték már s hiába jajgat a vén kertész, nincs, a ki megcsináltassa. A kasznár azt mondja: majd még ilyen haszontalanságra is költenek. Minden krajezárt Pestre kell küldeni a nagyságos úrnak. S akármennyit küldenek, mind kevés. Azzal fenyegetőzik a nagyságos úr, hogy kiadja árendába ezt is a zsidóknak, mint a szabolcsi birtokát.

Sok a baja Berényi Kálmánnak. Tömérdék pénzt elnyeltek a választások s az előkelő élet is folyvást sokat emészt. Most megint újabb törlesztéses kölcsönt kellett fölvenni s már jócskán be van táblázva az abauji birtokra is.

Holmi idylli visszaemlékezésekre nem igen van ideje. Alig jut már eszébe Laczkó Gizi. Hallja, hogy még most sem ment férjhez. Igazán különös. Olyan szép leány, gazdag leány. Persze az anyós kemény falat ráadásul, bizonyosan az lesz az oka, nem egyéb.

Sokan csodálkoznak azon otthon Abaujban is, hogy Laczkó Gizi nem megy férjhez. De olyan hideg és büszke, hogy közeledni sem mer hozzá senki. Anyja már nagyon aggodik miatta. Hiszen jó, jó, legyen büszke, de egyszer mégis csak férjhez kell menni. A nagyon válogatós leányok végre hoppon maradnak.

Báró Simánszky Albin is beleszól. Neki kötelessége, hogy tanácsot adjon. Ő most is tudna kitünő partikat a Gizi számára. De Gizi csak megvetőleg int a kezével; neki ne kínáljanak.

Ebben az időben azonban valami kis reménysugár csilant meg a Laczkóné szeme előtt. A Pethes Ilonka lakadalmán, a hol a Laczkó-leányok nyoszolyóleányok voltak, találkoztak Korláth Pistával s ámbár eleinte kissé nehézkesen és akadozva folyt köztök a beszélgetés, de aztán főképp az Anna iparkodására, a ki oly okosan és nyájasan tudta vezetni a

beszélgetést, megint összebarátkoztak. Úgy eltűnt a múlt árnyéka, mintha soha sem fordult volna elő köztök semmi keletlenlenség. Sőt Pista megígérte, hogy nem sokára meg is látogatja őket.

Már harmadnap beváltotta ígérteét. Laczkóné mosolygott s azt gondolta magában :

-- Nem aludt ki a tűz a hamu alatt. Régi szerelem föllobban megint.

De mennyire elcsodálkozott, mikor úgy az ötödik vagy hatodik látogatásnál Korláth Pista már előállt azzal, hogy mit akar. Annát akarja.

Anna maga is egészen meghökkent.

„Soha sem gondoltam erre — írta naplójába — s nem tudtam hirtelen, hogy mit feleljek. Mert noha teljes szívemből szeretem Pistát s igazán nincs senki, a kit úgy tudnék szeretni, mint ezt a jó, becsületes, nemeslelkű fiút, de soha sem jutott eszembe, hogy a felesége legyek. Soha, még álmomban sem. Csak azt hittem, hogy ez olyan jó barátság, olyan testvéri szeretet köztünk. De Pista nevetett s azt mondta, hogy tulajdonképp nagy bohók voltunk mi s megfoghatatlan, hogy nem vettük észre, hogy mi ketten egymás számára vagyunk teremtvé. Neki ez olyan világos lett egyszerre, mikor újra találkozott velem, mintha hálóg hűlt volna le a szeméről.

Sőt bizonyos, hogy ő már akkor is szeretett engem, mikor Giziért esengett és azt hiszi, hogy legalább egy kicsit már én is szerettem őt akkor, a mi igaz. Már tudniillik az én részemről. Hogy ő is úgy volt-e, azt persze ő tudja legjobban.

És az is igaz, hogy minden lelkiismeretfurdalás nélkül szerethetem, mert Giza olyan, mint a kőszikla és soha sem fog megváltozni, nem olyan gyöngye lelkű, mint én vagyok. Az ő szíve nem nyílik ki az életben csak egyszer s a kinek képét ő oda bezárta, az ott marad holta napjáig. Herczegek, királyfiak jöhetnek megkérni, Giza hajthatatlan marad. Megvénülhet pártában, de az ő büszke, erős szíve meg nem változik soha.

Hogy lenézhet ő engem, a ki olyan vagyok, mint a viasz s egy kis meleg, igaz szeretet milyen hamar megolvasztott.

Pista is milyen köznapi ember lehet az ő szemében. Szinte szégyelhetjük magunkat előtte. De én beérem az én Pistámmal, a ki soha sem lesz ugyan államtitkár és a neve

sem fordul meg az ujságokban, ám én tudom, milyen derék ember.

Oh, ha az a másik is, a kire Giza vár, az is ilyen volna; de félek, hogy az csak olyan lesz, mint a szappanbuborék, mely fénylik, fénylik, aranyos színeket játszik, aztán egyszerre vége. De nem merem megmondani Gizának, mert hátha én csalódom és neki van igaza? És egyszer mégis csak el fog jönni Gizáért.

Most azonban előbb az én lakadalmamról van szó. Én Pistával igen hamar megegyeztem volna, csak attól féltem, hogy a mama hálátlannak fog tartani, mert szegény mama még mostanáig sem mondott le az ő régi óhajtasáról, hogy Gizát Pistához adhassa.

De a mint látta a mama, hogy fordult a dolog, mosolyogva megnyugtatót s megsimogatta a hajamat:

— Szólj bátran, édes gyermekem, szíved szerint. Nekem az egyik leányom boldogsága ép oly kedves, mint a másiké.

Ám én láttam, hogy könnyek gyűltek a szemébe, mert fájhatott neki, hogy végkép le kell mondani régi óhajtasáról. De akárhogy fáj is neki, azért szerető jó anyám volt, nem mostohám. Ha még élt volna az igazi édes anyám, az sem lehetett volna jobb. Mikor látta, hogy hallgatok, de elárul a szemem ragyogása, az arczóm pirulása, megfogta a kezemet s a Pista kezébe tette:

-- Legyetek boldogok, gyermekeim.

Hiszem is, hogy rajtunk marad az ő áldása. Mert én igazán olyan boldog vagyok, hogy ki sem mondhatom, le sem írhatom.»

Ezzel végződik a Laczkó Anna naplója. Tovább nincs. Mert a mi ezután történik vele az életben, a mit ezután gondol, érez, az már nem titok, melyet egy kapcsos könyv zár el, hanem reá bíz mindent az ő szeretett élete párjára.

XXI.

A képviselőház három éves cyklusa újra a vége felé járt, a nélkül, hogy Berényi Kálmánt mint államtitkárt tisztelhattük volna, sőt úgy rémlik neki, mintha most még messzebb állna attól.

A lapokban ugyan sűrűn megfordul a neve, még sűrűbben mint azelőtt s egy gyöngéd leánykéz ott mossa Kassán elrakosgatja mindazt a lapot, a hol csak a Berényi Kálmán neve megfordul s késő éjszakán, mikor már mindenki alszik a házban, a büszke, rajongó leány előszedegeti azokat a lapokat és újra elolvassa.

Gondolatában lépésről lépésre kíséri az ő hősét s mindenütt ott látja az elsők közt. Mindenütt szerepel. S mennél távolabb van, alakja annál nagyobbnak és nemesebbnek látszik.

Eljön-e még egyszer vagy soha többé el nem jön? Hiszen nem ígérte, semmit sem ígért, csak a leánynak súgta a szíve, hogy el fog jönni. Néha még most is, ámbár egyre foszladozóbb reménységgel. A közügyek lekötik a férfit, annak magasabb vágyai, dicsőbb törekvései lehetnek; annak talán csak kellemes emlék a múltból, semmi egyéb, a mi Laczkó Gizi szívét egészen betölti.

De ha soha el nem jön, Laczkó Gizi akkor is hű marad ahhoz, a kit megszeretett, ahhoz az egyetlenhez. Ha az anyja töpreng, mert rettenetes egy anyának az a gondolat, hogy az ő szép leánya így vénüljön meg, Gizi mosolyogva, büszkén felel:

--- Ne aggódjék, édes anyám, nem baj az, ha én vén leány maradok.

Az ő sorsa, az mindegy, csak az a férfi, kit az ő gondolatai kísérnek innen a távolból szüntelen, csak az haladjon tovább fényes pályáján. Az ő szerető szeme nem látja a foltokat azon a fényes pályán. Nem látja, hogy az csak olyan szemfényvesztés és az okosabb emberek a vállokat vonogatják, ha Berényi Kálmánról van szó. Piknikeket rendezni, diszes küldöttségekben résztvenni, arra jó lehet, de nem igen hiszik már, hogy valami komoly munkára való volna.

Főispánnak elküldhetnék valahová, mert pompásan tudná képviselni a kormányt, de úgy hallják, hogy nagyon ziláltak a vagyoni viszonyai s az akadály.

Még nem telt el hat év, mióta Berényi Kálmán azt a szép vagyont örökölte s már csak a romjai voltak. Nem maradt egyebe, csak a szántói birtok Abaujmegyében, az is súlyosan betáblázva adóssággal.

Hitelezők szorongatták a fiatal gavallért s most már

ő is járkált váltókkal barátaihoz, mint azelőtt ő hozzá járkáltak.

Mindegyre nőtt a baja, gondja. Pénz kellene. De honnan?

Gróf Zsámboky Feri még most is tartozik ugyan neki hatezer forinttal, a többi kilenczezret megadta. De micsoda megvető arczintorgatással adta meg! Mintha azt akarta volna mondani:

— Nesze, nyomorúlt, ne jajgass.

Úgy, hogy a hátra maradt hatezret kérni sem merte Berényi Kálmán.

Mások is tartoznak még neki, az igaz, itt is, ott is, habár nem nagy összegekkel; de az most mind jó volna. Csak-hogy nem igen mozognak. Némely részénél odaveszett örökre. Még haragszanak is. Micsoda komizás az, rongyos pár száz forintért zaklatni az embert?

A gavallérság nimbusa foszlik. A kaszinóban a nagy urak görbe szemmel nézik. Azt hallják, hogy anyagi zavarokkal küzd s félnek, hogy az ilyen vergődő embertől minden kitelik. Látják ugyan, hogy még megvan a fogata, még szórja a pénzt, de gyanús híreket rebesgetnek, hogy honnan veszi.

Azt mondják, hogy Tarnayné is pénzeli. Persze, persze, az ilyen öreg asszony, a ki már az ötven év körül jár, vagy tán már túl is van az ötvenen, hajlandó holmi pénzbeli áldozatokra.

Bizonyosat ugyan senki sem tud, de a hír terjed, minden rossz hír terjed s az arisztocratia kezdi, bezárni ajtait a gyanús gavallér előtt. Ki akarják szorítani a társaságból a betolakodottat s Tarnayné nincs itt, hogy megmentse.

A méltóságos asszony távol jár Olaszországban s nem sokat törődik már Berényi Kálmánnal. Egy idő óta a művészetért rajong s a képtárakat látogatja. Természetesen nem egyedül, hanem valami fiatal festő társaságában, a kiben fölfedezte a tehetséget, mint a hogy a férje szokta fölfedezni a művészetek másik ágában, a fiatal színésznőkben.

Nem mondhatni, hogy Berényi Kálmán valami nagyon búsult volna utána. Már régen megúnta ezt az elvirágzott hölgyet fiatalos hajlamaival, de érzi, hogy mégis erős támasza volt neki az előkelő világban, a hol most süppedez alatta a talaj.

Annak az asszonnynak nagy befolyása egyengette az ő

útját mindenfelé s ha itt volna, talán most is diadalmaskodnék az ellene tóduló akadályokon.

Ha itt volna, akkor nem hagyták volna ki Berényi Kálmánt a meghívottak közül a Dengeleghy grófné nagy estélyén, hol egy főhercegnő is jelen volt. Nem felejtették volna ki az Ádámffy grófné estélyéről sem, a hová máskor mindig meghitták. Még Hidvéghy Oszkárnak is, a ki Kassáról jött le erre az estélyre, föltűnt, hogy nem volt ott, meg is kérdezte:

— Te, miért nem jöttél el Ádámffyekhoz?

Miért? Mintha megmondhatta volna azt, hogy nem volt meghíva?

De már a képviselőházban is látja, hogy nem igen vesz figyelembe. Ha föláll és beszélni akar, alig hallgatja meg egy-két ember. Már nem biztatják rokonszenvesen a szemeikkel mindenfelől a koriphæusok, hogy csak rajta, bátran. Kint szivaroznak a folyosón. Sőt a múltkor hallotta, hogy az egyik parlamenti tekintély odaszólt a másikhoz a háta mögött:

— Ugyan mit locsog, ha nem tud semmi újat mondani?

A dunántúli kisvárosban azonban még talán lelkesednek érte a nők. Ott még lehet szerencsét próbálni az új választás alkalmával, ámde pénz nélkül ott sem lehet és most már czudarul megszorult. Nagy nehezen bírja prolongálni a váltoit s ha az egyik hitelezőnek bedugta valahogy a száját ígéretésekkel, jön a másik s újra kell kezdeni a hitegetést.

Már látja, hogy csak valami jó házassággal tudna segíteni magán. Azzal rendbe hozhatna mindent. Néhány hónap óta gyakrabban megfordult ez a gondolat elméjében, de mindig elodázta, hogy majd, majd. Most azonban már nem lehet tovább halogatni, most már komolyan hozzá kell látni.

Hányja-veti elméjében, gondolkozik, hogy merre forduljon. Szeretné, ha valami előkelő családból való leányt kaphatna, de hát az nem könnyű. Csinos, szép leányt is szívesebben venne el, mint valami csúnyát. De nincs sok ideje válogatni, nagyon körmére égett már ez a dolog.

Eszébe jutott több ízben Laczkó Gizi. Tudta, hogy az a leány valamikor szívesen hozzá ment volna. De vajon azóta, vajon most hogy fogadná, ha mint kérő megjelenne Kassán? Laczkónénak bizonyosan nem tetszenék; de ha a leány akarná, az anyja sem ellenezné valami nagyon.

Az igaz, hogy pénzt most egyszerre valami nagyon so-

kat nem igen lehetne remélni vele; de lassanként majd ki lehetne préselni az öreg asszonyból, a mi kell. Hiszen a leányát csak nem hagyná szükségben. Aztán örökké sem fog élni, egyszer csak behúnyja a szemét s akkor az egész vagyon Güzire marad. A másik csak mostoha leány.

Mennél tovább gondolkozott rajta, annál kíváncsiabbnak látszott ez a házasság.

Minek próbálgasson bizonytalan sikerű partikat, minek vesztegesse az időt, mikor itt van egy, mely nem kerül hosszú teketóriába?

Csak restellte a dolgot, hogy most, mikor évek óta feléje sem nézett, most jöjjön megkérni a leányt. De mit mindent elhitethetni a nőekkel, csak egy kissé hizelegjen az ember. Mondhatja, hogy nem merte eddig; az ilyen büszke leányoknak tetszik az, ha az ember csak félelemmel mer közelíteni hozzájuk. Vagy mondhat akármit.

Mindamellett még habozott. Jobban szerette volna, ha más volna, valami Aranyossy Katinka-féle leány, a ki előtt az ember bátran füllenthet; de e komoly, büszke leány, ha rá néz az emberre, szinte tiszteletet parancsol. Nem, nem, ez nem olyan mint más leány, ezzel nem beszélhetni oly könnyedén mint mással és ez előtt a leány előtt nem akar pirulni. Nem, nem, pirulni nem akar.

Ezen töprengett akkor is, mikor az utcán egy kéz a vállát érinti. Hátra fordul s egy régóta nem látott jó barát meg egy kedves fiatal asszonyka köszöntik. Korláth Pista a feleségével.

— Mi vagyunk — szolt az asszonyka. — Három napig maradunk Pesten. Cséplőgépet veszünk. Most épen oda megyünk, jöjjön velünk. Pista már kereste magát.

Vidáman csevegve indultak el együtt. Korláth Pista a gazdaságáról beszélt.

— Nekem is szét kellene már egyszer nézmem a gazdaságomban — szolt közbe Berényi Kálmán. — Lehet, hogy nemsokára fölmegyek Abaujba.

— No az derék lesz — kaptak rajta Korláthék.

S Pista még hozzátette:

— Bizony, pajtás, nem ártana, ha többször is eljönnél. Nagyon siralmas állapotban van ott nálad minden.

— Asszony kellene a házhoz — mondta a kis menyecske.

Az ám duplázott rá Pista — Miért nem házasodol meg?

Berényi Kálmán egyet sohajtott:

Isten tudja. Magam is gondoltam már rá.

Ebben a pillanatban újra megvillant eszében Laczkó Gizi. Az a házasság mentő kötél volna, melynek segítségével kiúszhatna a fenyegető hullámok közül. Ez a Pista meg a felesége szószólói lehetnének.

Úgy intézi a beszédet, hogy ismét rá kerül a sor a házasságra. Hiszen ha csak tőle függne. Tudja ő, hogy nincs annál nagyobb boldogság.

— Nos hát akkor, ha tudod? — biztatja Korláth Pista.

— Azt is tudnom kellene, számíthatok-e arra, a kit én már régesrégén kiválasztottam magamnak? — fordult feléjük Berényi Kálmán.

Gondolta, ez már csak elég világos, megérthetik belőle. Korláth Pista intett a szemével a feleségének, az visszaintett az ő okos, jóságos mosolygásával.

Berényi Kálmán tovább játszotta a komédiát. Idestova öt éve lesz már annak, mióta szeret egy leányt, de nem szólhatott, mert az ő legjobb barátjának a számára volt kijelölve az a leány. Később aztán évek múlva, mikor az a tervezett házasság végkép füstbe ment, nem mert már szólni, mert oly sokáig hallgatott, hogy talán már nincs is joga szólni. Mit gondolhat felőle a leány? Hihet-e még érzelmeinek őszinteségében?

Korláth Pista megszorította barátjának a kezét:

— Kérdezd meg tőle magától.

— Kérdezze meg tőle --- ismételte a fiatal asszonyka s ő is meghatottan nyújtotta kezét Berényinek.

VÉRTESI ARNOLD.

ÍLIASZ

XXIV. ének.

Szét-oszlott az akhív, kiki hajójára,
Étkezéshez látott, s tért nyugodalmára;
Csak Akhilleusz gyászol, nincs ír a sebére,
A nagy Hódoltató Álom se bír véle.

Patrokloszt siratva gyötrődik az ágyán,
Elmereng nagy szívéen, bajnok ifjúságán,
A sok veszedelmen, kit együtt kiálltak,
Mikor viadalra, vagy tengerre jártak.

Mind eszébe jutott, könnye bőven csordúlt,
Most arczra, majd hanyatt, majd oldalra fordúlt,
Nem találta helyét, fel is kelt végtére,
Kijárt bolyongani a tenger szélére.

Ott járt-kelt fel-alá míg az éjben tartott,
Míg a hajnal fénye megszállta a partot,
Akkor gyors lovait szekérébe fogta,
Hektort a szekérhez lábainál fogva.

Háromszor Patrokloszt megkerülte véle,
S újra kivetette sátora elébe,
Arczczal a bajnokot fektette a porba;
De Apollónak volt a halottra gondja,

Arany paissával szépen béfedezte,
Hogy szét ne szakadjon, hurezoltatva, teste.

A boldog istenek onnét feljül látták,
Mint bánnak Hektorral, igen megsajnálták.
Az élesen látó Hermesze rá-estek :
Menjen el, titokban lopja el a testet.

Mind jónak ítélte, mindannyinak tetszék,
Csak Pozeidon, Héra, Pallasz ellenezték.
Ők most is a régi gyűlölelettől forrva
Törnek Priamoszra s a szent Ílionra, . . .

Páris bűne miatt, ki az istennőket
Igen megbántotta gunyhójában őket,
Hogy a szépség-díjat olyannak ítélte,
Ki végzetes gyönyört ígért neki érte.

Tizenketted napra hogy fordúlt a hajnal,
Szólt az istenekre Apolló haraggal :
«Halljátok meg mostan ti minden istenek :
Kegyetlenek vagytok, könyörületlenek !

Hát Hektor sohasem égetett tinéktek
Sem kövér tulkokat, sem java kecskéket,
Hogy halála után sem bírjátok nézni,
Ha valaki testét a porból felvészi ?

Vívén hitvesének, anyjának, fiának,
Priamosz királynak, az egész Trójának,
A kik tetemeit máglyán égessék meg,
Adván neki tűzben végső tisztességet :
De ti mind ez átkos embert segítetek,
A ki kemény szívű, kíméletlen siket !

Mint oroszlán-kölyök, pusztításhoz szokva,
Vakmerő és erős, kész minden gonoszra,
Kerüli, támadja pásztorember nyáját,
Megszerzi magának gazdag lakomáját :

Úgy ez az Akhillesz, nincsen könyörület,
Nincs benne szemérem, nincs benne becsület,
Melyből az embernek lehet örök kára,
De lehet, úgy fordul, örökös javára.

Más ember is elveszt még kedvesebbeket,
Sokan édes testvért, egyetlen gyermeket :
De még sem siratja senki örökkéig,
Mert megnyúgovást a párkák adnak nékik ;

Ez pedig Hektornak életét kioltja,
Testét szekéréhez kötözve hurczolja,
Kedves bajtársának sírjánál kerengve :
Illetlen dolog ez, haszna sincsen benne !
Mért dühösködik hát a hideg por ellen ?
Vigyázzon, hogy minket fel ne ingereljen !»

Fehérvállú Héra rá haraggal szóla :
«Mind az, a mit mondtál, Phœbe, helyes volna,
Ha a Hektor nevét istenek, istennék
Az Akhilleszével egy-érőnek vennék :

De Hektor csak ember ; asszony-tejet szopott,
Míg istenasszonytól Akhillesz sarjadott,
Kit én nevelgettem, kit én táplálgattam,
Ember-Peleüsznek feleségül adtam,

Kit az istenek is igen megszerettek,
Lakodalmában is mindnyájan részt vettek,
Akkor, ha jól tudom, korcsok czimborája
Apolló is ott volt, meg a cziterája !»

A fellegek Ura közbe szólt, felelvén :
«Héra, ne szegd magad a többiek ellen !
Ha nem illeti is egyenlő tisztelet :
De Hektor minden más trójaiak felett
Legkedvesebb vala az istenek előtt,
Én magam is mindig igen kedveltem őt.

Oltárimat soha hidegen nem hagyta,
Égő áldozatom, italom megadta,
Híven innepelte velünk innepinket,
Mert az emberektől ez illet meg minket.

De hagyjunk fel azzal, hogy a Hektor testét
Az Akhilleusz híre nélkül eltüntessék,
Lehetetlen is, hogy akárki elvonja,
Éjjel-nappal őrt áll Thétisz asszony gondja.

Jobb lesz, ha valaki Thétiszt ide hívja,
Majd beszéljek vele, hogy fiát rá-birja,
Priamosznak végye gazdag ajándékot,
S a Hektor tetemét adja oda nékik.»

Szolt, s a sebes Írisz mint szélvész röpüle,
Számosz Imbrosz között tengerbe merüle,
Zajdúltak a habok hogy közéjük lépett,
S mint az ón-golyóbis érte a fenéket,
Melyet ökörszarvra csábító falatnak
Veszedelmül kötnek a falánk halaknak.

Ott találta Thétiszt barlangjában ülve,
A tenger leányi ott voltak körülé,
Most is a szép fia végzetét könnyezte,
Kinek Trója alatt lesz szomorú veszte.

Szolt a sebes Írisz, megállván előtte :
«Az örök bölcsesség hívat, Théti, jöszte !»
Ezüst-lábú Thétisz válaszolt hirtelen :
«Mit akarhat az a nagy isten én velem?

Félek én elmenni annyi isten közé,
Szívemet a bánat úgy megkörnyékeze ;
De mégis elmegyek, akármit szól, rendel,
Teljesítem én azt kész engedelemmel.»

Így szolt a felséges istennő, s felállta,
Fekete fátyolát öltötte magára,

Valamennyi között a legfeketébbet,
S a szélsebes Írisz nyomdokába lépett.

A tenger habjai előttök szétváltak,
A partra kiléptek, az ég fele szálltak,
A Mindent-átlátót ott találták ülve,
A sok boldog isten mind ott volt körülé.

Pallasz mindjárt felkelt, adta néki helyjét,
Héra is kínálta szép arany kehelyjét,
Mégkóstolta Thétisz, aztán visszaadta ;
Az istenek atyja ily szóval fogadta :

«Feljöttél jó Thétisz, noha nagy bánattal,
Minden fájdalmadat felhoztad magaddal ;
Jól tudom, s részt veszek lelked gyötrelmibe ;
De mostan hallgasd meg, mért hívtalak ide :

Kilenczedik napja már hogy az istenek
Egymással a Hektor testén versengenek,
Hermeszre is sokan már igen rá-estek,
Menjen el, titokban lopja el a testet.

De dicsőséggel én fiadat tetézem,
Mert téged szeretlek, tisztességed nézem ;
Menj hát a táborba, mondjad a fiadnak :
A halhatatlanok ugyan zúgolódnak ;

Valamennyi között én magam legjobban,
Hogy a Hektor testét fetrengteti porban,
A hajóknál tartja féktelen haragja ;
De ha engemet fél, megmondd, hogy kiadja !

Küldöm én is Íriszt Priamosz királyhoz,
Indítsa Priamoszt az akhív gályákhoz,
Akhillesz kezéből nagy fiát váltsa meg,
Gazdag ajándékkal szívét lágyítsa meg !»

Ezüst-lábú Thétisz hallgatott szavára,
Olymposz ormáról sebtén alá szálla,

Fia sátorába betére azonnal,
Fiát elhoritva lelte fájdalommal.

Bajtársi körüle sűrögtek-forogtak,
Ebédkészítésben foglalatoskodtak,
Egy nagy gyapjas juhot áldoztanak éppen,
Szelték-tagolták a sátor közepében.
Dicsőséges anyja megállott mellette,
Kézen simogatta, s ekképpen intette :

«Fiam ! meddig búban szívedet emészted ?
Míglen felejtet el álmod, étkezésed ?

.
.

Zeüsz izenetjét illik meghallanod :
Ugyan zúgolódnak a halhatatlanok,
Valamennyi között ő maga legjobban,
Hogy a Hektor testét fetrengteted porban,
Féktelen dühödben tartod hajóidnál :
Add ki a váltságért, melyet atyja kínál !»

A gyors lábú bajnok felele anyjának :
«Nem bánom hát, legyen ára váltságának,
Vigye a halottját, ha már úgy kívánja
Ő nagy jó-voltából Olymposz királya !»

Egymás között ekként szoltak ők. — Azonban
Zeüsz is indítja Íriszt Ilionba :
«Eredj sebes Írisz Priamosz királyhoz,
Ösztönözd azonnal az akhív gályákhoz,
Akhillesz kezéből nagy fiát váltsa meg,
Gazdag ajándékkal szívét lágyítsa meg.

De egymaga menjen ! Más senki se véle !
Csak egy öreg-ember, szószóló kísérje,
Ki öszvérét hajtsa, szekerét gondozza,
Melyen a tetemet a városba hozza.

Se bántalomtól, se haláltól ne féljen,
 Kalauzúl Hermeszt rendelem melléje,
 A ki ötet híven mindaddig vezérli,
 Míg csak Akhillesznek sátrát el nem éri.

Ha egyszer a bajnok sátrába érkezék,
 Akhillesz bizonynyal nem veti rá kezét,
 Másnak sem engedi ; mert ő nem eszetlen,
 Nem is kiméletlen, lelkiesméretlen ;
 Meg sem is veti a könnyörgők szózatját,
 Mert az esdeklések szívét általhatják.»

Írisz mint a szélvész, mindjárt tova szálla,
 Érkezék Priamosz nagy palotájába,
 Nagy sok sírásokat, jajszókat talált ott,
 Sok kesergő fia atyja körül állt ott.

A király menyei, a királyi lányok
 Hangos jajjaitól zendül palotájok,
 A sok jó bajnokot kesergik, siratják,
 Kiknek az akhivok éltét elfogyatták.

Priamosz királynak reszket minden tagja,
 De Zeüsz követje halkán így biztatja :
 «Bátorod' Priamosz, csendesítsd elmédet,
 Mert nem veszedelmet, jót hirdetek néked !

Zeüsz-isten küldött, a ki a távolból
 Szánakozik rajtad, keservidre gondol ;
 Izeni : fiadat Akhillesztől váltsd meg,
 Gazdag ajándékkal a szívét lágyítsd meg.

De egymagad menj csak, más senki se véled,
 Csak egy öreg hírlő legyen a kíséret,
 Ki öszvérid hajtsa, szekered gondozza,
 Mikor Hektor testét a városba hozza.

Félelmet, se halált ne forgass elmédben,
 Mivel kalauznak Hermesz veled mégyn,

Ő lészen hatalmas oltalmad, vezéred,
Míg csak Akhillesznek sátrát el nem éred.

Mert mihelyt abba a sátorba jutottál,
Életed a bajnok oltalma alatt áll,
Másoktól is megvéd, mert ő nem eszetlen,
Nem is kiméletlen, lelkiismeretlen,
Meg sem is veti a könnyörgők szózatját,
Mert az esdeklések szívét általhatják.»

Szólt a sebes Írisz, s legott tova szálla ;
Priamosz most rá szólt mindannyi fiára :
Szekért szereljenek, öszvéreket elé,
Fűz vessző kosarat helyezzenek belé.

Ő maga illatos tárházába méne,
Czédrusfa volt annak gazdag ékítménye —
Legdrágább kincsei rejtve ott valának,
Behívta hitvesét, így szólt Hekubának :

«Szegénykém, Zeüsztól jött imé izenet,
Inmár megválthatom kedves gyermekemet ;
Akhillesz bajnoktól, menjek el, váltsam meg,
Gazdag ajándékkal szívét lágyítsam meg ;
De hadd halljam, te is mit szólsz e dologhoz,
Mert én ki akarok menni a hajókhoz.»

Így szólt. — Felesége sirva felelt erre :
«Jaj nekem, hová lett az a fényes elme,
A melyért régebben mind idegen népek,
Mind a magadéi magasztaltak téged ?

Az akhív hajókhoz akarsz-e te menni,
Azzal az emberrel szemtől szembe lenni,
A ki sorra ölte sok kedves gyermeked ?
Szíved bizonyára vasból vagyon neked !
Ha meglát s rád ösmer e vérengző álnok,
Ne tarts irgalomra, kiméletre számot.

Jobb, rejtőzzünk sirva titkos kamaránkba,
Hektor végzetét már úgy fonta a Párka,
Mikor megszületett, a világra szültem,
Hogy kóbor eb tépje, szaggassa ehülten,
Egy gonosz embertől kapván lakomáját,
A kinek nem szánnám megrágni a máját.

Legalább fiamért bosszúmat megállnám,
Ki ha elesett is, nem esett el gyáván,
Trója fiaiért, asszonyiért vérezett,
Nem futott meg soha, félelmet nem érzett.»

Felelt az istenes öreg ember vissza :
«El akarok menni, ne tarts engem vissza,
Jóslataiddal mint vészmadár ijesztve,
Hiába ostromolsz, úgy sem beszélhetsz le.

Bármely halandótól jött volna intelem,
— Jós, Néző, avagy Pap szolt volna így velem, —
Könnyen hazugságnak tartanám beszédét,
Jobban meggondolnám elejét és végét :
De istenasszonytól vettem az intelmet,
A kinek igéi nem hiába kelnek.

Megyek hát, nem bánom, ha el kell is veszni,
Akhívak hajói mellett elvérezni ;
Ha meg akar ölni Akhillesz, öljön meg,
Csak kedves fiamat egyszer öleljem meg.»

Így szólván, nagy kincses szekrényét kitárja,
Ott volt rendbe rakva sok drága ruhája ;
Sorra válogatván, tizenkét viselő, —
Tizenkét inneplő palástot szed elő,
Ugyanannyi dolmányt, megannyi szőnyeget,
Kiválaszt tizenkét kaczagányt remeket.

Aztán tíz talentom aranyat kimére,
Két ragyogó lábast, négy kondért melléje ;
Egy gyönyörű kúpát ; Thrákoktól emléken
Kapta, mikor egyszer ott járt követségben.

Drága ajándék volt, nem sajnálta ezt sem,
Csak a kedves fia váltságába essen ;
Hanem a népeket, kik ott álldogáltak,
Pirongató szóval keményen dorgálta :

«Takarodjatok ki léha szemét népek !
A magatok baja nem elég tinéktek ?
Mit kerestek itt az enyimet nevelni ?
Mintha magamnak sem volna mit emelni,
A mivel az isten elborított engem,
Legkedvesebb fiam holtig keseregнем !

De majd megtudjátok, hogy mit vesztettetek,
Mikor az akhivok elbánnak veletek. —
Bárcsak én, mielőtt ez a város romba,
Pusztulásra jutna, szállhatnék siromba !»

Pálczájával őket kergette, ütötte,
Takarodott a nép, szétfutott előtte.
Majd a fiaira támadt szidalommal,
Helenoszt Páriszal, Agathont Pammonnal — —

Az erős Politeszt jó Hippothoósszal,
Déjiphoboszt együtt dorgálja Diuszszal ;
Mind a kilencz fiát sorra szólogatja,
Parancsolván nekik, ekként pirongatja :

«Ti szégyentelenek, jertek elő, jertek !
Jaj a Hektor helyén mért ti nem hevertek !
Nekem voltak legszebb fiaim Trójában,
A java mind elhullt élte virágjában ;

Troilosz és Mesztor, szekérről ütközött ;
Hektor, ki isten volt az emberek között,
Isten fia volt ő, nem ember szülötte :
A dühöngő Áresz mindannyit megölte,

Míg ez a sok tánczos, kecske-tolvaj, épen
Maradtak örökös szégyenemre nékem !

Még se fogtatok be ? Pusztúljatok innend,
S a mit előszedtem, rakjatok fel mindent !»

Atyjok dorgálásán a fiak johádztak,
Őszvér-szekér után ijedezve láttak.
Szép volt a kereke, gyönyörű munkája,
A szekérkast mindjárt fel is tették rája.

Szegegről leakasztják a puszpángfa igát,
Váltakoznak rajta gombok és karikák,
Kilencz singnyi hosszú szíjj-szerszámot véle,
Ezzel erősítik meg a rúd végére.

Gombja karikája a két iga-szárnak,
Egymást váltogatva szépen egybe-járnak,
Minden gombra a szíjj háromszor tekerül,
Becsomózott vége a rúdhegyre kerül.

Most Hektor fejének váltságát kihozzák,
A szép faragású szekére halmozzák ;
Őszvéreket elé, melyet a királynak
Egykor ajándékul a Myzek adának.

Aztán a lovakat kezdték kivezetni, \
Maga szokta őket Priamosz etetni,
Most is a palota magas tornáczában
Ketten a hírlővel szerkesztik igába.

De im jön Hekuba, s a szekér elé áll,
Mézes-édes borral teli kelyhet kínál,
Aggodalmas szívvel így szólva urának :
Áldozzanak előbb mint-sem indulnának :

«Ha csakugyan elmégy akaratom ellen,
Könyörögi Zeüsznek, haza vezéreljen !
Kérd a komor felhők nagy Uralkodóját,
Ki Ida ormáról látja egész Tróját :

Gyors követjét, a mely legkedvesebb neki,
S minden más madárnál erősebb, küldje ki.

Jobb kézen a madár ha feléd száll, jót hoz,
 Bizvást folytathatod útag a hajókhoz ;
 De ha nem küldene feléd ily követet,
 Az út folytatását nem tanácslom neked.»

Felelt vissza néki Ílion királya :
 «Asszony, szót fogadok néked bizonyára ;
 Jó dolog kezünket Zeüszhöz emelni,
 Ha jóval tetszenék kértünkre felelni.»

Így szólván, intette a palota-asszonyt,
 Kézmosásra való tiszta vizet hozzon.
 Hozta az a korsót, medenczét is véle,
 Böven öntve vizét a király kezére.
 Hitvesétől aztán a kelyhet átfogta,
 Imádkozván, borát földre csorogtatta,
 S égre emelt szemmel Priamosz beszéle :

«Dicsőséges Zeüsz, fellegek királya !
 Add, hogy Akhillesznél kegyelmet találjak.
 Küldd felém madarad, gyors röptű követed,
 Mely minden madárnál kellemeteseb neked ;
 Jobb-kézen a madár ha felém száll, jót hoz,
 Bízvást kiszállhatok az akhív hajókhoz.»

Zeüsz meghallgatta jámbor esdeklését,
 Hiteles követjét küldeni nem késik.
 Nagy vadász madár ez, tollai feketék,
 Tollairól vette fekete-sas nevét.

Mint egy csarnok-ajtó, kit gazdag embernek
 Palota-házában díszül remekelnek,
 Tökéletes annak mind nyitja, mind zárja :
 Akkora e madár egyik-egyik szárnya ;
 Trója felé tartván jobb-kézen jelent meg ;
 Valakik szemlélték szívökben örvendtek.

Sietve az öreg mostan szekerstül
 Kihajtott a hangos tornáczon keresztül ;

Elül az öszvérek társzekeret vonva,
 --- A böles Idaiosznak van ezekre gondja ;
 Utána az öreg, hajlós ostorával
 Futtatta lovait a városon által.

Barátai véle, sűrű könnyük hulla,
 Mintha csak utolsó útjára indulna ;
 Mikor kijutottak a szabad mezőre,
 Sok fia, hitvese búcsút vettek tőle.

Míg ezek megtértek a magas Trójába,
 Zeüsz az öreget vette oltalmába,
 A mint Idaioszsza együtt haladának,
 Így szólott Hermesznek, a kedves fiának :

«Hermesz, te szívesen jársz az emberekkel,
 Bánsz, ha kedved tartja, velök szeretettel :
 Igazgassad mostan Priamosz járását,
 De úgy, hogy akhívok ötöt meg ne lássák,
 Még csak ne is sejtsék személye kilétét,
 Míg Akhillesz sátrát titkon el nem érték.»

Szólt ; az Argosz-ölő hallgatott szavára,
 Szép arany bocskorát kötötte talpára,
 Mely őt messze földek, s vizeknek felette
 Mint a sebes szélvész gyorsan röpítette.

Fogta vesszőcskéjét, melylyel tetszés szerint
 Halandókat ébreszt, vagy álomba merít,
 Ezt kezébe vette, átröppene véle
 Trója vára fölött Helle-torokszéltre.
 Ott mint egy királyfi, most mohódzik álla,
 Ékes ifjúságban öltözve megállá.

Ílosz nagy sírjáig mikor eljutottak,
 Öszvért, a folyamban, lovat megittattak ;
 Sűrű sötétség már a mezőt bélepte,
 De Idaiosz Hermeszt még is észrevette.
 Szólván Priamosznak im ezt kiáltotta :

«Vigyázzunk magunkra, Dardanidák sarja,
Valaki jár itten, vesztünket akarja;
Kapjunk lovainkra, vagy borúljunk térdre,
Öleljük a lábát, könyörület-kérve!»

Meghökken az öreg, rémülve megáll,
Égnek emelkedett minden haja-szála;
De Hermes azonnal oda-járult hozzá,
Kézen fogta, nyájas szóval tudakozván:

«Atya, hová tartasz lóval és szekérrel,
Mikor más halandó nyugszik egész éjjel:
Nem félsz, hogy az akhiv, örök ellenséged,
Lesre mindig készen, meglep itten téged?»

Valaki közülök e nagy éjtszakában
Észre talál venni ily kincs birtokában,
Hova lennél akkor, hol szabadulásod?
Magad sem vagy ifjú, sem öreg pajtásod!

Akárki támadna ártalommal rátok,
Magatokat meg nem oltalmazhatnátok;
De én nem bántalak, sőt leszek védelmed,
Mert mintha atyámat szemlélném tebenned!»

Az istenes öreg rá felelt azonnal:
«Úgy van, a mint mondod, jó fiam, bizonynyal;
De valamely isten vigyáz életemre,
Mert ím kegyes útast küld segedelmemre.
Szép alakod, orczád, látván, bölcsességed,
Nem is földi atya nemzett vala téged!»

A Zeüs követje Hermes szólt viszontag:
«Bizonyára, öreg, ezt helyesen mondtad;
De most szólj igazat, és beszéld el rendre:
Azért viszed-e e kincset idegenbe,

Hogy magad számára elrejtse azt félre,
Vagy már mind bujdosok Ilionból félve?

Mert a te fiadban oly ember veszett el,
Ki méltán mérkőzött az akhív nemzettel!»

Az istenes öreg válaszolt: «Kí vagy te?
Micsoda szülőknek vagy drága szülötte,
Hogy ezek előtted mind ily nyilván vannak,
S így tudod sorsát az én szegény fiamnak?»

Vissza-felelt Hermes: »Vallatsz, öreg, engem!
Hektor felől késztesz bizonyosságot tennem:
Ó láttam én ötet sokféle alakban,
Láttam dicsőséges vérontó hadakban.

Mikor az akhivot hajójáig vérté,
Éles kelevézzel őket tizedelte;
Csak távolból néztük, mivel a vezérünk
Akhillesz a harczot megtiltotta nekünk,
Atrida királyra igen neheztelve.

Mert lám Akhillesznek vagyok én szolgálja,
Hozott mindkettőnket egy ugyanaz gálya,
Mivelhogy magam is Myrmidon vagyok ám
Akhillesz népéből, s Polüktor az atyám.

Gazdag ember, s ilyen tisztos öreg mint te;
Hat fia van neki, s én hetedik szinte;
Mikor nyilat húztunk, a nyilas én lettem,
Így lőn, hogy a harczba Akhilleszt követtem.

Most ide kijöttem, mivel támadásra
Kelnek az akhívak hajnal-hasadásra,
Nem bírnak nyugodni, viadalra éhek,
Tartóztatni alig bírják a vezérek.»

Az istenes öreg vissza felelt rája:
«Ha Akhillesznek vagy valóban szolgálja:
Mondd, ott van-e fiam még a hajók előtt,
Vagy Akhillesz ebek elé vetette őt?

Felelt néki Hermes : «Ó öreg, fiadat
Nem tépték meg égi, sem mezei vadak ;
Ott fekszik most is a hajók közelében,
Akhillesz sátránál, teste épségében.

Már tizenkettedik hajnal kele rája,
S még rothadás, féreg Hektort nem rongálja ;
Igaz, hogy Akhillesz, ha a hajnal derül,
Meg-meghurczolgatja testét kegyetlenül ;

A Patroklosz sírját véle körül járja :
De tetemeinek nincs ez ártalmára.
Semmi moesok rajta, semmi vérszenny ; látnád,
Teste frissességét magad megcsudálnád.

Sebe mind beforrva, szépen behegedve,
Pedig sok hegyes tör megforgott még benne ;
Holtában is ekként a boldog istenek
Óvják, kit élteben igen kedvelltenek.»

Vigasztalódva szólt az öreg viszontag :
«Édes fiam, jó a halhatatlanoknak
Illendő részükét mindenha megadni,
Kit az én fiam sem szokott megtagadni ;
Életében őket sohasem feledte,
S lám, most halálában örködnek felette ;

De most ajándékul vedd e szép serleget,
Meg se is tagadjad tőlem védelmedet,
Jer velem tovább is, s istenek hírével
Akhillesz sátraig engemet kísérv el !»

Vissza felelt néki Hermesz isten menten :
«Kísértetbe hoznál, öreg ember, engem !
De hiábavaló minden te szándékod,
Nem fogadok én el titkon ajándékot.
Félek Akhillesztől, mintha lopnám tőle ;
Netalán valami baj lenne belőle.

De szívesen megyek véled akármerre,
Akár Argoszig is, gyalog, vagy tengerre ;
Nem is hiszem, hogy míg én leszek vezéred,
Bárki is gonoszúl merjen bánni véled !»

Szólt az isten, s gyorsan ugrott a szekérre,
Ostort gyepölőszárat ragadott kezére,
Lóba és öszvérbe új erőt leheltet,
S egyszerre a tábor-sánczok előtt termett.

Az őrséget, — éppen vacsoráját ette, —
Mélységes álomba elszenderítette ;
Kitárta a kaput, eltolta kilincset,
Bébocsátá rajta Priamoszt és kincsét.

El is érték mindjárt Akhillesz sátorát ;
Myrmidonok ezt nagy fenyvekből ácsolák,
Sok leveles nádat tetejébe raktak,
Kit réti tavakban berkekben arattak.

Hasogatott szálfat rakván le sövénynek,
Sátra körül udvart tágast kerítének,
Fenyőfából vala egyetlen reteszsze,
Három ember kellett, a ki rá ereszsze,
Avagy félre tolja ; Akhillesz félkézzel
Egy maga is könnyen elbánt a retesszszel.

Hermesz is egy maga mozdítja kilincset,
Kitárja a kaput, beszállítja kincsét,
Fényes ajándékul Peleüsz fiának,
S földre lépven így szól Priamosz királynak :

«Halhatatlan isten járt ma, öreg, véled,
Zeüsz akaratjából Hermesz volt vezéred ;
De nem megyek tovább, mert illetlen volna,
Ha halandó embert halhatatlan isten
Emberek láttára nyilván istápolna.

De te menj be hozzá, térdét megöleljed,
Atyja emlékére kérvén követeljed,

Szép-hajú anyjának, fiának nevére :
Sok keserűség vedye a szívére !»

Így szólt, s visszatére Olymposz ormára ;
Szekeréről most az öreg is leszállá,
Idaioszra bizta a lovat és öszvért,
Ő pedig Akhillesz hajléka felé tért.

Találta a férfit, egy magában ülve,
Csupán két cseléde szolgálta körüle,
Nemes Aütomedon s Alkimosz bajtársa.
Csak imént végződött evése-ivása,
Még asztala sem volt felszedve előle.

A nagy öreg király egész észrevétlen
Közeledvén hozzá átölelte térden ;
Csókolta a gyilkos iszonyú kéz-szárat,
Melyre annyi derék fia vére száradt.

Mint mikor valakit, esvén gyilkosságba,
Mostoha sors kerget idegen országba,
Bujdosván valamely fő emberhez téved,
Láttára ámulás fogja el a népet :
Olyan lön Akhillesz el-álmélkodása,
Akként tekintettek szolgálai egymásra. —
— Könnyörgvén Priamosz szólt most ily beszédet :

«Isteni Akhillesz, emlékezz' atyádra,
Neki is mint nekem, nem sok van már hátra ;
Maglehet, szomszédi ostromolják épen,
S nincs ki megsegítse nagy veszedelmében.

De legalább megvan vigasztalódása,
Életben-létéről ha van hallomása ;
Napról napra remél, várja megtérését,
Egyetlen fiának haza érkezését.

Boldogtalan atyja sok bajnok fiamnak,
A kiket nemzettem, már mind oda vannak.

Ötven volt, mikor az akhívok jövének,
Tizenkilencz ebből termése egy méhnek,
Mig a többieket más-más feleségem
Palotáim-szerte szülték vala nékem.

A vérengző Áresz ölte meg legtöbbjét;
Majd az egyetlen is, a ki szülőföldjét
Védeni megmaradt, harczolva esett el:
Hektort te ölted meg tulajdon kezeddél.

Az akhív hajókhoz mostan azért jöttem,
Meváltani tőled nagy kincsért szülöttem:
Könyörülj Akhillesz rajtam irgalomból,
Féld az isteneket, s agg atyádra gondolj!

Mert sokkal szánandóbb vagyok nála szintén,
Ember nincs a földön nyomorultabb mint én,
A ki ajakához emeli a kezét,
Melyet kedves fia vére beszennyezett!»

Így szólt. A bajnoknak atyja emlékére
Megenyhült a szíve, könnyű ült ki szemére,
Engesztelődve az aggot kézen fogta,
Gyöngéden magától eltávolította.

Mind a ketten sirtak, együtt keseregve;
Akhillesz lábánál az öreg fetrengve
Könnyeit vérontó fiáért hullatta,
A hős pedig atyját s Patrokloszt siratta,
Jajjaiktól a ház-boltozatja zenge.

Mikor fájdalmukat mindketten kiönték,
Felkele Akhillesz, letörölte könnyét,
Kézen az agg-embert fogván fölemelte;
Megesett a szíve ősz fején, szakálán,
Vigasztaló szóval előtte megállván,
Gyöngéd feddődzéssel ekkép engesztelte:

«Ó te boldogtalan, mely sokat szenvedtél!
De vas a szíved, hogy ide merészkedtél,

Olyan ember elé, egyedül egy magad,
Ki sorra leölte sok erős fiadat.

De nosza, pihenni most e székre ülj le,
A mi fájdalmunk van, rekeszszük szívünkbe.
Ha még oly éles is, ne említsük azt ma,
A siránkozásnak úgy sincs semmi haszna.
Az istenek, — magok bútanul élnek, —
Szegény halandókra sok bánatot mérnek.

Mivel két szekrény áll Zeüsz tornáczában,
Az egyikben áldás, másikban csapás van,
Némelynek vegyesen nyújt jóból és roszból,
Némelyet részeltet csupán a gonoszból.

Minden bántalomnak az ilyen kitéve,
A legtermőbb földön sem csillapul éhe,
Hazátlan az ilyen bujdosik, ténfereg,
Istenek megvetik, gyűlölik emberek.

Ekként halmozták el az istenek épen
Peleüsz is *jóval* már születésében :
Myrmidon király lőn, hatalmas és gazdag,
Feleségül néki istenasszonyt adtak.

De áldásuk mellé búval is alázák,
Mert nincs fia, a ki örökölje házát ;
A ki van egyetlen, meghal idő előtt,
Nem fogja ápolni öregségében őt,
Mert Ilion alá jött el hadakozva,
Rád és gyermekidre veszedelmet hozva.

Hallom, valamikor te is boldog voltál,
Széles országodban fénynyel uralkodtál,
Makár-országától a nagy Phrygiáig,
Leszbosz szigetétől Helle torokjáig ;

Messzére kiterjedt gazdag birodalmad,
Fiaid számában nagy volt bizodalma :
De mióta Zeüsz rád mérte ez átkot,
Egyebet se látsz csak vérontó csatákat.

Most már türd békével a mi mérve van rád,
Vég nélkül ne neveld szivednek fájdalmát :
Mihaszna siratod hatalmas gyermeked,
Jajjaiddal ötet fel nem ébresztheted ;
Rád is az ő zordon sorsa veti árnyát !»

Az istenes öreg vissza felelt menten :
«Ne kínálj üléssel Zeüsz áldottja engem,
Míg temetetlen vár Hektor sátrád előtt,
Add ki elébb nékem, hadd szemlélhessem őt !

Te pedig a drága váltságot, a melyet
Érette ajánlunk, fogadd el, kedveljed !
Megtérvén hazádba, élj boldogul vélek,
Mert te jóvoltodnak köszönöm, hogy élek.»

A gyors lábú bajnok szólt, nézve sötéten :
«Öreg ember, ne szólj ellenemre nékem,
Hiszen szándékozom Hektorod megadni,
Nem is lehetne azt immár megtagadni,
Mert édes anyám is, a vén tenger lánya
Zeüsz parancsából tőlem ezt kívánja.

Úgy is, mintha látnám azt az istenséget,
A ki sátoromig elvezérelt téged ;
Mert nincsen halandó, bármily ifjú, s bátor,
A ki ide merne hatolni magától,
Hogy az őrszemek őt idáig ereszszerék,
S megbírja emelni kapuink reteszszét.

Hát ne is éleszszerd fájdalmimat, öreg,
Ha azt akarod, hogy meg ne gyűlöljelek,
Meg ne feledkezzem Zeüsz parancsáról,
Megbántván, ki hozzám könnyörögve járul.»

Megrémült az öreg, hallgatott a szóra,
Míg a nagy Akhillesz rohant az ajtóra,
Gyorsan mint oroszlán. De nem maga méne,
Aütomedon bajnok s Alkimosz is véle,

A kiket, mióta Patroklosz elesett,
Minden szolgálai közt legjobban szeretett.

Kifogták Priamosz lovát és öszvérét,
Szó-szólo hirnökjét sátrukba kísérek,
A tisztos Idaioszt ültették egy székre,
Míg ők Hektor drága váltságát szedék le.
Két palástot és egy dolmányt ott hagynának
Halotti ruhának, test-takarójának.

Aztán a szolgálók urok parancsából
Felmosni a testet vitték vala távol ;
Messze, hogy az öreg szemei ne lássák,
Hogy elől ne kezdje megint búsulását,
Mely miatt Akhillesz haragra gerjedjen,
Netalán megölje Zeüsz tilalma ellen.

Felmosták, olajjal kenték a cselédek,
Szép palástot, dolmányt rája terítének ;
Akhillesz a testet nyoszolyára tette,
Aztán szolgálival szekerre emelte,
Nagy bajtársa nevét sirva említé meg :

«Patroklosz, a sírban teneked ne fájjon,
Hogy atyjának Hektort én visszaajánlom,
Mert nagy váltság-díjat vettem érte tőle :
A mi téged illet, megadom belőle !»

Így szólt, sátorába legottan megtére,
Visszatelepedett szép kerevetjére,
Melyről imént kelt föl ; szembe levén széki
Priamosz királylyal, így szólt vala néki :

«Öreg ember, immár fiadat megadtam,
Fekszik a teritőn csendesén nyugodtan,
Majd megszemlélheted, ha a hajnal derül,
De most ne maradjunk tovább is étlenül.

Nióbe sem gyászolt étlenül mindvégig,
Holott elvesztette egész háza-népit,

Tizenkét gyermekét, hat fiát, hat lányát,
Kik mind ifjúságok szép virágít hányák.

Hat fiát leverte Phœbosz ezüst húrja,
Hat leányát ijjas Artemisz bosszúja,
A miért anyjokkal magát össze-mérte,
Két szál gyermekéért Latonát becsmélte ;
Vesztére a sokkal ekként kérkedett ő,
Mert a tizenkettőt megölte a kettő.

Temetetlen ezek kilencz nap heverték,
Hozzájok a népek járulni se mertek,
Mert a közalgöket köszikladarabra
Dermesztette mindjárt a Zeüsz haragja.
Végre az istenek rajtok könnyörültek,
S magok temették el őket tized-napra.

De annyi fájdalom s könnyhullatás között
Ételéről mégis meg nem feledközött.
Sőt még azután is, úgy beszélík, máig,
Lakván a Sipylosz rengeteg szikláit,

Hol isteni nymphák táncaikat járkák,
Tánczolva követvén Akheloiosz árját,
Niobe a hegyben, noha kővé válva,
Hulló könnyeivel fájdalmát táplálja :

Ekképpen nekünk is, tisztos öreg ember,
Megfeledkeznünk az eledelről nem kell.
Majd ha Ilionba bevitted fiadat,
Újra kiöntheted rajta siralmadat !»

Így szólván felkelt, s egy fehér juhot ölt le ;
Bajtársai mindjárt helyt állnak körülé ;
Hamar az állatot megnyúzzák, fölszedik,
Ellátván tagolják, darabokra szelik,
Nyársra vetik, gonddal sütik is meg mindet.
Azután leszedik, kezdődik az innep.

Aütomedon csinos kosárban kenyeret,
 Utána Akhillesz húst rak ki eleget ;
 A kész ételekhez kezeit a vendég
 Kinyújtván, élte az elébe tett zsengét.

Étellel-itallal hogy megleégültek,
 Egmás nézésében igen elmerültek :
 Priamosz Akhillesz szépségét, nagyságát,
 Istenekhez való hasonlatosságát, —
 Akhillesz viszont az öreg szép beszédét,
 Csudálta Priamosz tiszteletes képét.

Sokaig a két hős így egymást csudálta,
 Az istenes öreg végre így kiálta :
 «Zeüsz-isten áldottja, engedj lefeküdnöm,
 Bocsáss el frissítő álomba merülnöm,
 Mert mióta kedves gyermekem megölték,
 Álom a szememre azóta nem jött még.

Sűrű síralminban ültem elepedten,
 Udvaromon szennyben, sárban fetrengettem,
 Könny volt a kenyerem, italom síralom :
 Azóta ez első ételem, italom.»

Most Akhillesz intett férfi s lány-cselédnek,
 Tornácban az ágyat helyesen vessék meg ;
 Bíbor derekaljat, lágy szőnyeget arra,
 Meleg takarót, mely testöket takarja.

Mentek az asszonyok, kezökben szövétnek,
 A két öreg ágyát sietve veték meg ;
 Akhillesz enyelgve szólt most az öreghez :
 «Öreg, a tornácban biztosabb helyed lesz !

Mert ha, miként szoktuk, az akhív vezérek
 Tanácskérdés végett netalán betérnek,
 Valaki megsejti nálam Hektor atyját,
 Agamemnonnak ezt mindjárt tudtul adják :
 Válsággoddal aztán nem sokra mégy vélek.

De mondd meg őszintén, hány napig akarnád
Innepelni nemes Hektorod siralmát?
Hogy azalatt én is nyugodtan maradjak,
Tiltó parancsot is a hadaknak adjak.»

Az istenes öreg szólt néki viszontag:
«Ajkaíd, Akhillesz, kedves dolgot mondtak.
Kegyelmes vagy hozzám, hogy ezt megengeded,
Megadnom Hektornak a végtiszteletet.

Tudod, hogy a várba kell nekünk zárkózni,
A fát is a hegyből messzi helyről hozni;
Trójai népek is félnek és vigyáznak:
Adj hát elegendő halasztást a gyásznak!

Kilencz nap gyászolnánk otthon siránkozva,
Tizediken a nép temetne, torozna;
Tizenegyediken halmát felemelnénk,
Azután ha tetszik, ütközetre kelnénk.»

Vissza-felelt néki a gyors lábú bajnok:
«Úgy lesz öreg ember, a miképp óhajtod,
A meddig kiszabtad, fegyverink pihennek,
Én is határt vetek minden küzdelemnek.»
Így szólt s az öreget csuklón fogta kézen,
Hogy ha kételkednék, félelme enyészsen.

Most Priamosz király és hírnök-szolgája,
Mindkettőt a tornác nyugodalma várja,
Míg sátrába ágyát Akhillesz vetette,
A Brizéisz-lyányka ott feküdt mellette.

★ ★ ★

Már minden istenek, lovazó emberek
Egész éjje-hosszat nyugton szendergenek,
Csak Hermes van ébren, jártatja elméjét,
Miképp vezesse ki Priamosz személyét,
Az őrszemek között észrevétlen járván,
Hát így szólott neki, ágyfejéhez állván:

«Akhilleusz megkímélt téged, öreg ember,
S most már nem is gondolsz a veszedelemmel,
Mely az ellenséges népek között téged
Gondtalan álomban szenderültet érhet.

Holt fiadat mostan nagy áron megvevéd,
De hármaz ár sem lesz egy-magadért elég,
Ha Agamemnon s az Akhivok megtudják,
Hogy Priamosz király ide vette útját!»

Rémülten az öreg felriadt a szóra,
Ídaiosznak is, ki mélyen aludt, szóla;
Hermesz is a lovat igába szerkeszté,
Gyorsan a táboron keresztül ereszté,
Nem látta az akhiv, nem is tudott róla.

Sebes vágatással mikor érkezének
Kanyargó partjára Xanthosz szép vizének,
— Halhatatlan Zeüsz e folyót nemzette, —
Hermesz onnét útját Olymposznak vette.

Tovább a két öreg lovait terelé
Nagy könnyhullatások közt a város felé.
Az öszvérek vitték utánok a testet;
A hajnal az égen bíborozva feslett.

* * *

Trójaiak között sem asszony, sem ember
Érkezésök felől nem bírt sejtelemmel,
De Kasszandra felment, Priamosz leánya,
Szép mint Aphrodite, Pergamosz tornyára.

Nézvén a toronyból, atyját észrevette,
Szószólló hírnökjét Ídaioszt mellette,
Látta a két öszvért, mely a testet hozta,
Üvöltve a várost végig kiáltozta :

«Emberek, asszonyok, trójaiak mostan,
Jertek elő, Hektort szemléljétek holtan,

- Ki a meddig éle, a nép örömére,
Győztesen a harczból annyiszor megtére!»

Egyszeriben minden ház üresen maradt,
Ember, asszony felkelt egy pillantás alatt,
Az egész nemzetre mély gyász nehezüle,
Hektort látni mind a kapu felé gyüle.

Legelől hitvese, tiszteletes anyja
Haját tépdeshén a szekért megrohanja,
Orcáját, homlokát sorra simogatják,
Távolból a népek szemlélve, siratják.

Ott özönlik a nép, ott állna sokáig,
Hektort keseregvén nap nyugovásáig :
De az öreg király szekerén felállva
Így szólt a népnek hangosan kiáltva :
«Öszvér-szekeremnek útát engedjete,
Ha majd otthon leszünk, ott keseregjete.»

Útat a nép mindjárt tágít a szekérnek,
A házba a testtel hamar be is érnek,
Ottan kiterítik hímes ravatalra,
A sirató népség rájajdul a dalra,
Kit a halottakról énekelni szoktak,
A dalba a nők is most bele zokogtak.

Első Andromakhe, vérontó férjének
Fejét két kezébe fogván így kezdé meg :
«Ifjan elköltöztél ; mély özvegyi gyászban
Hagytál engem, férjem, a palotaházban ;
Hagytál magad után egy árva gyermeket,
A ki neked s nékem gyászunkra született.

Az ő bimbájának sem lesz fakadása,
Előbb e városnak lesz sírja megásva,
Mivel oda van már nagy védelmezője,
Tisztes asszonyinknak, gyermekinknek őre.

Viszik ezeket is a hajókra most már,
Boldogtalan rám is ugyanaz a sors vár ;
Téged is, kis fiam, velem együtt rabnak ;
Aljas szolgája léssz kegyetlen uradnak.

Vagy valamely akhív iszonyúbbat gondol,
Kis kezednél fogva levét egy toronyból,
Testvéreit, atyját rajtad megtorolva,
Mert sokan haraptak atyád előtt porba.

Nem ösmert kegyelmet, ha fegyverbe lépett,
Kesereghetik is a trójai népek !
Ó Hektor ! Nagy gyászszal atyád, anyád verve,
De legöldöklőbb az én szívem keserve.

Nem tárhattad kezed haldokolva felém,
Utolsó szavadat sem foghattam fel én,
Utolsó szavadat, melyet nem felednék,
Könnyeik között éjjel-nappal emlegetnék !»

Így szólt. Rá-zokogott az asszonyok serge ;
Azután Hekabé sirván, így keserge :

«Hektor, édes fiam, én édes gyermekem,
Minden gyermekim közt legkedvesebb nekem !
Téged az istenek élve is szerettek,
Lám halálodban is örködnek feletted !

Mert a többit, a mint fogságba ragadta,
Gyors-lábu Akhillesz azonnal eladta,
A meddő tengeren vetette messzére,
Szamosz, Imbrosz, Lemnosz szirtes szigetére :

Veled pedig, mikor lelkedet elvette,
Bár Patroklosz sirját körül-kerülgette,
Barátja gyilkosán bosszúját állotta . . .

Mihaszna ! Öt ezzel fel nem támasztotta ! —

De te haza jöttél, oly frissen, oly épen,
Mintha most szállt volna ki a lelked éppen,

Mint a kit álmában ért el a halála,
Kit Apolló nyíla szeliden talála!»

Így szólt. Rá-zokogott az asszonyok serge;
Utána Helena sírván így keserge:

«Jaj énnekem Hektor, legkedvesebb rérem!
Jaj, mért hozott ide engemet a férjem?
Veszttem volna inkább. — Már hűsz esztendeje,
Hogy hazám elhagytam, s ide jöttem vele,
De soha bántó szó, soha egy szidalom
Ellenem ó Hektor nem szállt el ajkadon.

Sőt ha valamelyik ángyom avvagy rérem, —
Asszonyom, a házban feddöz vala vélem,
Vagy épen a napam valamikor rám szólt,
(Az ipam sohasem; ő édes atyám volt)
Békítetted őket, nekik megfeleltél,
Engesztelő szóval védelmemre keltél.

Ezért most fölötted könnyeim hullatom,
Tégedet siratván, magamat siratom,
Mert egész Trójában nincs már nekem senki,
Megvet, iszonyodik én tőlem mindenki.»

Így szólt; jajjaira felzokogott a nép;
Most Priamosz felkelt, szólott vala ekkép:

«Most már fát hordani menjetek erdőre,
Nem támad az akhív, nem kell félni tőle;
Akhillesz ígérte mikor nála jártam,
Tizenkettő-napig mozoghatunk bátran.»

Így szólt. — Ökröt, öszvért fogván a szekérbe
Gyülekezett a nép a kapuk elébe.
Kilencz nap hordták a temérdek anyagot,
S mikor a tizedik nap is felvirradott,
Sűrű siralmak közt kivitték a testet,
Máglyára helyezték, tüzet gerjesztettek.

Hogy a rózsás újjú hajnal felderüle,
Trója egész népe ott álla körüle,
Mikor mind felgyültek, már mind együtt voltak,
Fekete bort bőven a tűzre locsoltak.

Hogy a tűz meghamvadt, a hamu meglohadt,
Sírva szedték össze a fehér csontokat;
Szép arany vederbe bajtársi helyezték,
Gyöngé bársonnyal a vedret befedezték.

Nagy mélyen a vedret a földbe leásták,
Raktak a veremre nagy kövekből bástyát,
De ébren mindenütt álltak az ör-szemek,
Véletlen akhívak rajtok ne üssenek.

Készen volt a halom, haza széledeztek,
Azután torozni össze gyülekeztek,
Priamosz királynak megtisztelve házát. —
Így innepelték a bajnok Hektor gyászát.

BAKSAY SÁNDOR.

EGY ÚJ NÉMET-MAGYAR SZÓTÁR.

Tisztelt Szerkesztő úr! Egy új német-magyar szótár jelent meg minapában,*¹ elég vaskos (474 lapnyi), mely, a mint az *Előszó* szerénységbe burkolt önérzettel mondja: «az égető szükségnek akar, bár tökéletlenül, megfelelni». Én ezt a szótárt magam is forgattam, s mint a német és magyar nyelv tanára, intézetünkben is használtattam; így bővebb alkalmam volt vele megismerkedni s némi joggal írhatok róla tisztelt Szerkesztő úr becses engedelmével. E célra legalkalmasabb lesz az *Előszó*hoz tartanom magamat, a mely tudunkra adja az eddigi szótárak hibáit és hiányait s az újnak érdemét és jelességeit.

Hát nagy apparatussal készült ez a szótár Simonyi vezérlete alatt. Két szerkesztő (melyik mit csinált, nem tudjuk); a *Nyelvőr* állandó rovatában bölcselekedő számos *ügybarát*; talán egy pár csendes, vagy — az új szótár szerint — *titkos* társ is; végre Tolnai Vilmos barátunk, a ki correctura közben tömködté az újszülött tátos foga odvait hasznos, de késő figyelemzetéseivel kenyérbél-galacsinjaival. Ennyi bába közt csoda, hogy a kis Hercules el nem vészett. Dehogyan vészett! Sőt rendre fojtogatja a többi szótárak undok kigyóit.

De félre a tréfával!

Két főforrásból merítették (vagy merítették) a szerkesztő urak szótárunk anyagát: az egyik, a dicsekedve bevallott, Simonyinak az Akadémiától (hogy — hogysen) meg-

^{*)} Magyar címe: *Német és Magyar Szótár*. Szerkesztették Simonyi Zsigmond és Balassa József. *Első Német-Magyar Rész*. Budapest, Franklin-társulat. 1899. Ára füzve 3 frt, félbörkötésben 4 frt.

jutalmazott pályamunkája: *Német és magyar szólások*, melynél rendszertelenebb, hiányosabb, zagyvább, sőt vadabb e nemű könyvet nem ismerek; a másik, a nemes számításból be nem vallott, a Ballagi-féle szótár, melyről már csak azért is jónak látták hallgatni, mert nélküle egy lépést se tehettek volna s mert, ha a láb beszélni tud, hát a lóláb beszéde szerint épen annak életére törnek, csupa hálából.

Hadd mutatom meg már most, tisztelt Szerkesztő úr, az *Előszó* fonalán s az én agyonfirkált példányom jegyzeteinek fölhasználásával, hogy ez az új szótár mit ér? Előbbrevitte-e szótárirodalmunkat? van-e rajta dicsérni, van-e hibáztatni való?

Nullus est liber tam malus, ut non aliqua ex parte prosit, Plinius szerint. Simonyiék könyvében lehet, de van jó is. «Német-magyar szótárirodalmunk (értsd: Ballagi) teljesen elmaradt mind a német, mind a magyar irodalmi nyelvnek utolsó félszázadbéli fejlődésétől, mondja az *Előszó*. «A szótáraknak magyar szókinésében ez az elmaradottság különösen abban látszik, hogy még ma is a nyelvújításnak száz meg száz mondvacsinált és halva született korcsszava szerepel benne», folytatja, «minők a *bátrany*, *fősz*, *szőrme*, *halbő* stb. Érdeme az új szótárnak, hogy ezeket kiküszöböli, az ártatlan *bátrany*-t fölcseréli a magyaros hangzású *bizmút*-tal, a *fősz*-t *visszagipszezi*, a *szőrme*-t helyre *szőrös-bőrozi*, a *halbő*-t *sok-halu*-vá javítja stb. Csak az a baj, hogy ez a tisztogató buzgóság mily gyerekes erőlködéssé, elvtelen játékká válik sokszor! mily furcsaságokat szül! mily tájékozatlanságot árul el! Példával szolgálok.

A *Nyelvőr*, tudjuk, eleitől fogva azt hirdeti, hogy az oly összetétel, melynek előtagja igető, rossz: ennek a tanításnak áldozatul esnék sok oly szavunk, mely már belerögzött az irodalmi nyelvbe s szentesítést nyert legjelesebb íróink százszoros használata által. *Láthatár*, *látkör* a *Nyelvőr*nek rossz szó, Simonyiék szótárában nincsenek meg, helyettök az öblösszájú *látóhatár*, *látó kör* és *szemhatár* van. Mily szűk *látkör*! A *láthatárnak* százados multja van: ugyan mi kára volt belőle a magyar nyelvnek? Ám irtsák ki, de irtsák ki Petőfi-ből, Aranyból is. «*Láthatáromon* nem volt remény» (Arany). «A szegény nép! Olyan felhős *láthatára*» (Petőfi). «Messze a *látkörnek* nyugati legalján Vad vihar szágulda szekeren nyar-

galván» (Arany).*) Megérjük, hogy majd a megjelenendő magyar-német részből is kimaradnak. Pedig ahhoz, hogy életben és irodalomban dívó, vagy dívott akár jó, akár rossz szokat sans gène kihagyjon, nincs joga egy szótárnak; inkább az a kötelessége, hogy valamely kor összes használatban lévő szavait lajstromba szedje, nem tekintve arra, vajon azok törvényes vagy törvénytelen származatúak-e, hosszabb vagy csak ephemer életűek-e, szükségesek-e, nem-e. Ez a józan és természetes fölfogás vezette a szótáriró Ballagit.

De ha már orthológiát vagy purismust űznek Simonyiék, lennének következetesek, hajtának végre a javítást, tisztítást, irtást «az egész vonalon». De ebbe, a mint beletörött a *Nyelvőr* kése, beletörnék az övék is. A sok száz neologismus, akárhogy lett, de megvan; ha nem volt, de már szükség van rájuk, kiirtani őket lehetetlen, próbálni is botorság. Mit tesz hát az új szótár? Igazi prædestinációval némelyeket kárhozatba taszít, másoknak megkegyelmez. A mint az esze viszi. Így például valamennyi *vél*-előtagú szónak kiadja az utat, mint: *véd-angyal*, *véderő*, *védbeszéd*, *védgát*, *véljegy*, *védegyelet* stb.; de meghagyja ezeket: *védencz*, *védnök*, *honvél*. Nincs grácia a *tul*-lal összetett szóknak sem, mint: *túlerő*, *túlvilág*, *túlérrett*, *túlboldog*, *túlárad*, *túlnyomó*; de keblén melengeti ezeket: *túlbuzduló* (érzés), *túlél*, *túloz* (persze arról nem tud, hogy a nép is mond ilyeneket: *túlnagy*, *túlsok*, pedig a németnek *übertviel*-je nincs). Kidobja továbbá a *nyughely*-t, de nem bántja a *nyugdíj*-t (alkalmasint önzésből); számkiveti a *lel-hely*-t, de békét hagy a *lettár*-nak, a *gyupont*-tól fázik, de vigan gyujtogatja a *gyufát*; a *lőpor*-t *puskapor*-ral robbantja föl, de kegyelmet ad a *raktár*-nak, *szűmüdő*-nek, s --- a mi nagy szó --- majdnem az egész *tan*-os hadnak, mint: *tandíj*, *tanfelügyelő*, *tanterv*, *tanév*, *tankönyv*, *tanár*; de már *Lehrsaal* néki nem *tanterem*, hanem *tanítóterem*, *Lehrkraft* nem *tanerő*, hanem *tanító-erő*, *Lehrstul* nem *tanszék*, hanem (lutheránuskodással) *tan(ító)-szék*!

Amolyan kárhozatra szánt szó még a többi közül a sze-

*) Az igetőt nem egyszer használja főnévnek is a magyar, mint *les*, *zár*, *fen*, *lak* stb. A *lát* főnévi használatát is megtalálhatni némely vidéken, de csak egy esetre szorítkozva például: Egy *látra* kevés gyümölcsöt vettem észre a fán. Szerk.

gény *kedély* is, erre szörnyen agyarkodik s pereputtyostól megszentencziázza, holott egyszerű czimboráit szépen megtűri, mint: *erély*, *szeszély*, *szentély*. Már pedig a *kedély* annyira a *mienk* lett, hogy se *szív*, se *lélek*, se *érzelem*, se *érzület* (hát ez jó szó?), se *lelkület* (ez is?), melyekkel az új szótár pótolná, nem pótolja. Ugyan kísértse meg Simonyi vagy Balassa ezt a sort: «Dein Gemüth ist ein Kind, dein Herz ein Weib, und deine Seele ein Mann» másképp fordítani, mint így: «kedélyed gyermek, szived asszony és a lelked férfi»! Ez az oka, hogy például *Gemüthsstimmung* nekik pusztán *hangulat*, mely maga sem jobb szó, mint *kedély*; hogy *er hat kein Gemüth* nekik: *lelketlen*, *nincs szíve*, *izetlen*, *sótalan*, (pedig lehet valaki *kedélytelen*, a nélkül, hogy *lelketlen*, *szívtelen*, vagy *plane sóttalan* volna); hogy *ein gemüthliches Tänzchen* nekik egy kis *parázs* (!) táncz stb. stb.

Ebből az idéetlen és hiábavaló orthologuskodásból származik az új szótárnak az a furcsasága, hogy a szerinte rossz szón, el nem kerülhetvén, legalább azzal áll boszút, hogy lecsapja a számárpadra, sarokba állítja, vagy bearcerezi. P. *Abenteuer*-t csak *kaland*-dal tudja kitenni, a mely persze neologismus, *Abenteurer* alatt mégis ezt olvassuk: *kalandvadász*, *szerencsefi* (*kalandor*). Nem nevetség ez? Így *Findling* alatt ez van: *talált gyermek* (*lelencz*). Azért a fölépülendő országos lelenczház mégis csak *lelenczház* lesz, nem pedig *talált gyermekek országos háza*. *Schübling* csak *tolonc*, de *Gourmand*-nál ezt találjuk: *ingeskedő*, *torkos*, *Feinschmecker*-nél ezt: *inges*, *nyalánk*: itt is, ott is hiányzik az *inyencz*: szintügy *Lüstling*-nél *kéjencz*. *Sonderling*-nál a végén szégyenkezik: *különcz*, *Günstling* magyarja ismét: *kegyelt*, (*kegyencz*); *Liebling* is *kedves* (*kedvencz*); *Abglanz*-nál rekeszben van a *viszfény*, de *Echo* csak *viszhang*. *Verhältnis* csupa rossz új szóval van magyarítva: *viszony*, *arány*, *körülmeny*. *Aas*-nál hátul hever (be nem kerítve) a *hulla*. *Sänger*-nél ez a sor: *énekes*, *éneklő*, *dalos*, *dalnok* (pedig ez utóbbi a leghasználtabb). *Arzenei* = *orvosság*, *orvosszer*, *gyógyszer*, de már *belgyógyász* nekik: *belső bajok orvosa*. *Organ* = *közlő eszköz*, (*közeg*), *közlő*, (*közlöny*). *Stift* = *íróvessző*, *czeruza* (*plajbász*, *írón*). *Portion* alatt ez van: *adag*, *porczio*; *eine Portion Eis*-t pedig így fordítják: *egy porczio* (*adag*) *fagylalt*.

Micsoda következetlenség és komédia!

Az is szokása az új szótárnak, hogy az új (rossz) szót meghagyja ugyan, de odabiggyeszti végül az azelőtt használatban volt idegen szót, például *Stoff*-ot *anyag*-gal teszi ki, de ott van végül a *matéria*; így a *tábornok* után *generális* stb. Azonban ebben sem következetes, mert akkor ki kellene tennie például a *terv* mellett a *plán*-ot, a *jellem* mellett a *charakter*-t, a *szerep* mellett a *rollé*-t, a *zsarnok* mellett a *tirán*-t vagy *tirannus*-t, a *gyár* mellett a *fábrika*-t, *esernyő* mellett a *paraplé*-t, vagy *parupli*-t, sőt *divat* mellett a *módi*-t, *szabály* mellett a *régulá*-t stb.

Nem egyszer tájékoztatlanságot árul el, hogy újnak tart olyat, a mi nem új, például *Abend*-nál nincs meg az *est*, mert nyilván neologismusnak hiszi, holott megvan Molnár Albert szótárában is; újdonságként neki *tönkre silányít*, pedig már 70–80 esztendő s Helmezy hozta forgalomba.

Szívesen elismerem a Simonyi-szótárnak azt az érdemét, hogy benne sok újabban fölkapott vagy szükségessé vált jó szó van, a mely hiányzik Ballagiban, például *nembánomság*, *nagyképű*, *kapaszkodó* és a mi valamennyinek koronája, *rigécz*.

Nagyra vannak Simonyiék azzal is, hogy az *osztrák* és *magyarországi* németiség (melyik? sváb? hienecz? szász? zsidó?) szavait szintén fölvevették. Pedig ezt bizony semmiféle czél sem igazolja. A *kipfel* (kifli, csücskös, szarvas), *Salzstangel* (egyenes sóskifli! miért nem *sósrudacs*?), a nyálfröcsesentő *frotzeln* s *Mehrrettig* mellett a *Kren*, meg a *Würstel* (kis hurka! miért nem *virsl*?) bátran elmaradhattak volna. Tájszótárba valók. Nem csoda, hogy minap egy német tudós, a ki a magyarhoz is konyít valamit, szegyenkezve vallotta meg, hogy a Simonyi-szótár nem egy német szavának értelmét csak a magyarjából vájta ki. Ez annál fonákabb dolog, mert sok százra! rúg azon német irodalmi s közéleti szók száma, melyeket e szótárban hiába keresünk. Ilyenek például *zudenken*, *Hausmann*, *Regenwurm*, *Knäx*, *gar* és *all* (elfogyott), *Schuss* (szeleburdi) *Schnackerl stossen*, *Gesellschaft leisten* (*beszélget* p. i. *pit*, Herr Lehrer, ter Sáni tüt Xölsaft leisten!) stb.

Ne mondja hát az *Előszó*, hogy «mellőztük a tájszókat», mert ez se a német, se a magyar szókincsre nézve nem igaz. Csak úgy hemzseg a tájszó, melyeket a magyar tanuló sem

ért, mert sohasem hallott, például *hebrencs, hurbol, cseglye, hajczihó, burunkol, herdel, csatara* s még egy sereg.

Különös kedvteléssel használja szótárunk a tréfás, népies, disztelen szókat és szólásokat, melyek pedig nem efféle szótárba valók, mely, azt hiszem, első sorban a németül tanuló s németből fordító ifjúságnak van szánva. *Hunczut, hunczutság* legalább ötvenszer előfordul (hunczut gusztus!), *becsap* is minduntalan, továbbá *tángál, kókler, kóklerség, fene* (sokszor), *fenegyerek* (sokszor), *fránya, paniperda, pimasz, fráter* (sokszor), *selma, csipisz, subiczki, komisz, pakszus, turpisság, grapsa, svihák, salabakter, paksaméta, muszáj, henczeg, strapál, patália, mutyi, konflis, hübnere*, továbbá *lefőz, eltarisznyázza, elherdálja az időt, fenével etet, ráripakodik, be van biztosítva* (ittas), *elnáspángol, kapiskál, érti a csiziót* (sokszor), *kutyafuttában, kischerkeszt, kinek a pap, kinek a papné, eleblából, fujok rá, kedve szottyán, kívágja a rezet, rókahájjal, ebhájjal kenték, anyja kinja, száz ökör ahhoz, befüttyöl neki* s még egy légió.

Az sem utolsó, midőn idegen, például latin eredetű szót egy más idegen szóval, német szót német vagy más idegen szóval magyarít, például a *politisch*-t *fifikus*-sal, *appetitlich*-t *gusztusos*-sal, *Ausstattung*-ot *staffirung*-gal, *Bocksbeutel*-t *czipf*-fal, *Schiebkasten*-t *sublót*-tal, *Poseur*-t *affektáló*-val, *Pult*-ot *pucli*-val, *Deputat*-ot *kommenczió*-val, *maltraitiren*-t *vekszál*-lal, *pereat*-ot *abeczug*-gal, *plaudern*-t *diskurál*-lal, *gesagt-gehan*-t *diktum-faktum*-mal, *Bericht erstatten*-t *referál*-lal, *Einspanner*-t *konflis*-sal (Confortable hiányzik), *gründen*-t *spekulál*-lal, *herstellen*-t *reparál*-lal, *hudehn*-t *macerál*-lal, *Knackwurst*-ot *szaffuládé*-val, *bearbeiten*-t *kapaczitál*-lal, *Zugemäse*-t *czuspájz*-zal, *Redensart*-ot *frázis*-sal, *verhandeln*-t *elgseftel*-lel, *Finesse*-t *fifiká*-val, *übelnehmen*-t *megapprehendál*-lal, *Laie*-t *profán*-nal, stb.

Páratlan ez a szótár abban is, hogy a magyar *æquivalenst* sokszor költökből veszi szószerint, nem törődve vele, odaillik-e, vagy nem. Például: *scheeler Verdacht* = *sanda gyanú* (Arany); *zu Schaum werden* = *eloszlik mint a hűborék* (Vörösmarty); *armer Wurm* = *szegény kicsi féreg* (Kiss József), e helyett: szegény kis jószág, vagy szegényke; *er sank in ein frühes Grab* = *kora sírt találta* (Kisfaludy Károly); *hitziges Fieber* = *forró hideg láz* (Arany); *wir werden erleben, dass* =

megérjük még azt az időt (Népdal); vor Entsetzen starr werden=*leragad a félelemtől* (Arany); das Blut stürzt aus der Wunde = *a sebből buzog a vér* (Arany); die Hände ringen=*keze fejét gyurja* (Arany); es ist keine Spur davon=*híre sincs, nyoma sincs* (Arany); sich sträuben=*tollait berzenti* (Arany); Gift und Galle speien = *fú veszett dühében* (Arany); nach Regen kommt Sonnenschein=*megvirrad még valaha, nem lesz mindig éjszaka* (Népdal); bis mir alle Kraft schwindet=*ereim fogytáig* (Arany); Missgeschick=*sorsharag* (Petőfi); die Jahre fliehen pfeilgeschwind = *év év után gyorsan lejár* (Arany); Adler brüten keine Tauben=*csak sast nemzenek a sasok* (Berzsenyi); die Garde stirbt, doch sie ergiebt sich nicht=*a gárda meghal, hanem magát meg nem adja* (Tóth Kálmán); mir wird übel=*rosszul leszek tőle* (Gyulai) stb.

Biztosra vehetjük, hogy a magyar-német részben meg majd ilyenek lesznek: az apánk farkasvadászatra ment az erdőbe=*der Vater im Hain ist gängen die Wölfe zu schies-sen* (Goethe).

Dicsekszik az *Előszó*, hogy az eddigi szótárak megfeledeztek a *magyarúl tanuló németről*, ez a szótár az első, a mely erre különös tekintettel van. Szegény német! Ha te ebből a szótárból akarsz magyarúl tanulni! Én összenéztem egy pár cikkét a Ballagiéval s azt találtam, hogy emez többnyire biztosabban vezeti s jobban eligazítja a németet, mint az övék. A sok közül elég egyet fölhoznom.

Hirt alatt ez van Simonyinál:

Hirt, der (-en, en) 1. *pásztor, juhász, csordás* stb. 2. *lelki-pásztor*.

Ballaginál pedig ez:

Hirt, der; b. — en, t. — en. 1. *pásztor*; (bei grossem Vieh) *marhapásztor, csordás, gulyás*; (bei kleinem Vieh) *nyájőrző, nyájpásztor*; (bei Schafen) *juhász, juhász, bir-kás*; (bei Schweinen) *disznópásztor, kondás, kanász, csür-hés*; (bei Pferden) *csikós*; (bei Kühen) *tehénpásztor, tehenész*; 2. á. é. (egyh.) *lelkész, lelkipásztor*.

Nohát melyikből tanul többet a német?

De ez még mind csak semmi, tisztelt Szerkesztő úr. Hiba is, nem is, a mint vesszük; lehet támadni, de védeni is. Csak csekélység vagy *apróság* (a mint Taubes úr, az idevaló zsidó doktor szokta mondani). Most fog csak kitűnni, hogy Simonyi

& Co. egy ily szótár készítésének mennyire *nem gewachsen*. Az *Előszó*ban nagy garrral hirdetik, hogy «legnagyobb gondot fordítottunk a fordításnak *pontosságára, változatosságára és magyarosságára*, különösen a *szólamódok fordítására* stb.» Hogy mi igaz ebből, szépen láttatja a következő lajstrom.

1. A magyar jelentések felsorolásában a *változatosságra* törekesznek, tagadhatatlan; de nincs benne sok köszönet; mert vagy hiányzik mégis több *synonym* szó vagy szólas vagy sokszor épen a fontos marad ki. Hadd írjak ki egy pár példát a sok közül:

Abblühen-t ezekkel teszik ki: elvirágzik, elhervad, virágát elhullatja (hiányzik: *elvirít, elnyílik, elnyit*).

Die Farbe geht ab = Kimegy a színe, színét hagyja, (hiányzik: *meghagyja magát, kifakul*).

Er lässt sich nichts abgehen = nem von meg magától semmit (hiányzik: *nem fog meg, nem sajnál, nem kimél*).

Sich abhaaren = szőrét hullatja, vedlik (hiányzik: *ereszti a szőrét, megy a szőre*).

Den Schüler die Lection abhören = elmondatja a tanulóval a leczkáját (hiányzik: *felmondat, kihallgat, kikérdez, feleltet, számon kér*).

Appetitlich = izletes, étvágykeltő, csábító, gusztusos, (hiányzik a fő: *kíváncsú*).

Bei Tische aufwarten = az ebédnél felszolgál (hiányzik a jobb: *fennszolgál, fennforog, innen: fennforgók*).

Es sieht nach Regen aus = úgy látszik, eső lesz (hiányzik a jobb: *esőre áll, esni akar, aligha eső nem lesz*).

Strippe = csizma vagy czipő füle (hiányzik: *kallantyú*).

Schlaraffenland = Eldorádó, a boldogság országa (?) (hiányzik a fő: *János pap országa*).

Melkfass = fejő dézsa, rocska (hiányzik a szokottabb: *fejőke zsétér*).

Motiv = indító ok (hiányzik ok nélkül: *indok*, valamint *motivén-nél: indokol*).

Die Mussezeit = szabad idő, pihenő (hiányzik: *ráérő idő*).

Nachtigall = fülemile (ha nincs meg a *csattogány*, vagy *bájdalu zenér*, hagyján; de hová repült a *csalogány*?)

Nippen = hörpent, kortyant (hiányzik: *szürcsöl, szörpöl, iszint, illogat, csippent, csöppölget, szipogat, szopogat, morzsolgat* stb).

Öde = puszta, üres, lakatlan, magános (hiányzik: *sivatag, kietlen, rideg, sivár*).

Mit den Füßen um sich schlagen = kapálódzik (hiányzik : rugdalódzik, rugkapál).

Schofel = rossz, hitvány, közönséges, kopottas, vásott (hiányzik a fő : selejtes, alja).

Der fliegende Sommer = békanyál (hiányzik a szokottabb : ökörnyál, bikanyál).

Der Stein des Anstosses = botrányozás köve (miért nem botránykő is? hisz *Skandal*-t csak botrány-nyal tesz ki).

Struppig = bozontos, borzas, kóczos, torzonborz (hiányzik : bonczos, boglyas).

Südllich = délre, dél felé (hiányzik : délnék).

In gelinde behandeln = valakivel simán bánt (hiányzik : csínyján, óvást, kímélve, szelíden).

Genuss = élvezet, éldelet, gyönyör (hát *élv*?).

Glatze = kopaszság, pilis (emez csak a barátoké. Hiányzik : holdvilág).

Hoffnung = remény, remélés, reménykedés (hiányzik : reménység).

Imbiss = kis étkezés(!), villás reggeli (hiányzik a jobb : kis ebéd, kenyérebéd, falatozás).

Ein lichter Wald = ritka erdő, (hiányzik : ligetes).

In Lügen strafen = meghazudtol (hiányzik : hazugságban hagy).

Auf etw. stossen = vmbe belebotlik, vmt talál (hiányzik a fő : bukkán, bökken).

Stoppelbart = szúrós szakál (hiányzik : tuskés).

Sich stählen = erősödik, aczéleződik, (hiányzik : edződik).

Spicken = spékel, tűzdel, (hiányzik : szalonnáz).

Sich in den Sattel schwingen = lóra ül(!) vagy kap, (hiányzik : pattan, kerekedik, v. ö. László a nyeregbe pattan (Arany)).

Sich plagen = kínlódik, gyötrődik, (hiányzik : bajlódik, bajoskodik, vesződik, saslódik).

Junge Katze = kölyökmacska (hiányzik a szokottabb : macska kölyök, macska fia).

Jude = tréf. jebuzeus, (hiányzik a szokottabb : jordán, jak-hecz, zsidrák, majsli, hersli stb.)

2. A magyarosság is egyik dicséretes czéljuk volt; csak-hogy abban a bal hiszemben, hogy a magyarnak mentül inkább el kell ütni a némettől, gyakran messze keresték azt, a mit közel érhettek volna. Például :

Er ist immer der Alte = ő most is az, a ki volt, (pedig magyarul is = ő még most is a régi. Igaz, hogy Petőfi azt mondja : Nem

az vagyok, a ki voltam, Arany meg ezt: Nem az vagyok, ki voltam egykor).

Es hängt von dir ab = rajtad áll, vagy múlik (ki akarják kerülni ezt: *tőled függ* s nem veszik észre, hogy *rajtad múlik* egész mást jelent).

Das Kleid steht ihm wie angegossen = egészen vagy éppen ráillik a ruha, csak úgy feszül rajta a ruha. (Ok nélkül kerülgetik ezt: *ugy áll rajta, mintha ráöntötték volna*).

Auf Arbeit gehen = napszámba áll. (Magyarul is: *munkába áll, dologba áll*).

Wenn es dem Esel zu gut geht, geht er auf's Eis tanzen = a kutya is akkor vész meg, mikor legjobb dolga van (Magyarul is olyformán mondják: *kecske is akkor megy a jégre, mikor jó dolga van*).

Er kann nicht drei zählen = ostoba, málé, fajankó. (Így ke-serveskednek, pedig a magyar is azt mondja: *ötig se tud olvasni*).

Sich auf die faule Haut legen = lustálkodik. (Ínkább: *heve-rész, henyél, döglik*. Dugonicsnál: *egész nap a háti bőrön*).

Es kräht kein Hahn danach = kutya se ugatja. (Magyarul is: *varju se károm utána*).

Den rothen Hahn auf's Dach setzen = felgyujtja a házat. (Magyarul is: *vörös kakast dob vagy vet a házra, vörös kakas száll a házra*).

Ich werde es hinter die Ohren schreiben = megjegyzem magamnak, nem fogom elfelejteni. (Magyarul is: *fülem mellé rovom*).

Der Wein lässt sich gut trinken = a bor jól csuszik (Csak csúszik, vagy itatja magát, mint: a méz maga *nyalatja magát*).

Er hat es dick hinter den Ohren = érti a csíziót, rókahajjal kenték, rókával bélelt. (Lábbal rugják, a mit kézzel érnek: *sok van a füle mögött*).

Viele Köche versalzen die Suppe = sok bába közt elvész a gyerek. (Magyarul is: *sok szakács elsózta a levest*).

Stinkfaul = lusta mint a dög. (Magyarul is: *büdös a lusta-ságtól*).

Der Rücken des Berges = a hegy gerince. (Magyarul is: *háta vagy hátja*).

Der Länge nach hinfallen = hanyatt esik (!) (Magyarul is: *hosszában elesik*). *Im himwinken* = vkit intve odahí (!) (Magyarul is: *odaint*).

Sich herauslügen = hazugsággal kimentí magát (!) (Magyarul is: *kihazudja magát*).

Auf eigene Hand = maga szakállára. (Magyarul is: *maga kezére*).

Man könnte ihn um einen Finger wickeln = madarat foghatnának vele (!) (A német azt jelenti, hogy jó, szelíd, jámbor ember, magyarul is: *ujjárú tekerheti*; emezt arról mondják, a kinek nagy öröme, jó kedve van, de így: *madarat* (verebet) *lehetne vele fogatni* v. *a nyulat is elfogná*).

Er weiss, wo ihn der Schuh drückt = érzi a maga baját, hibáját. (Magyarul is: *tudja, hol töri v. szorítja a csizma v. bocskor*. V. ö. Jól tudom én, mi a baj, *hol töri a bakkancs* (Arany).)

Das Ei will klüger sein, als die Henne = nem legyen csirke okosabb a tyuknál. (Magyarul is: *tojás akar okosabb lenni a tyuknál*. Hallani parasztasszonyoktól: *te tojás te!* [okoskodó leánynak]).

Er geht, wie auf Eiern = kényesen lépked (Magyarul is: *mintha tojáson járna*).

Der Geschmack ist verschieden = kinek a pap, kinek a papné (miért nem csapták hozzá: *nekem a lánya* ? Magyarul is: *sokféle, különféle v. nem egyféle az ízlés*).

Er musste ins Gras beißen = ott hagyta a fogát (hát *fübe harapott* nem jó ? V. ö. Petőfi sorát: A cseheknek nagy királya ott a csatatéren a *fübe harapott*).

Es ist nur ein Sprung bis dahin = csak egy ugrásnyira van (!) (Magyarul is: *csak egy ugrás*).

Der Rock hat einen Spiegel = kifényesedik a kabát. (Magyarul is: *tükröt kap, megtükrösödik*).

Im goldene Berge versprechen = eget-földet ígér vkinek, (magyarul is olyanformán: *hegyet-halmot ígér*).

Disteln bringen keine Feigen = kutyából nem lesz szalonna (!) (Nem ám, semmi perzseléssel. S minthogy evvel teszik ki ezt is: *dumm bleibt dumm*, következik, hogy *Disteln bringen keine Feigen* = az ökröt, ha Bécsbe hajtják is, ökör marad. Nem *agyonkacagató* ez, a mint az új szótár mondja ? Nem tudják, hogy a fentebbi közmondás bibliai eredetű (I. Máté 7, 16), tehát magyarul is: *nem terem tövisen füge*, a hogy KisV.-nál található).

Er blutet für's Vaterland = meghal a hazáért (!) (Magyarul is: *vérzik, vérént ontja*).

Der Tod hat ihn ereilt = meglepte a halál (Magyarul is: *elérte, utolérte* V. ö. Kit *utolért* a halál (Arany), a halál *eléri* (Petőfi).

Irren ist menschlich = ember nincsen hiba nélkül (Ez Seneca-féle szállóige, tehát magyarul is: *tévedni emberi dolog*).

Ein Weib nehmen = házasodik (Magyarul is: *feleséget vesz, nősül*).

Etw. an den Nagel hängen = felhagy vmivel, abbahagy vmit (!) (Magyarul is: *szegre akaszt*. Bizonyítja néhai Csanády bácsi).

Ein Nagel zu js. Sarge sein = vki halálának oka (V. ö. a közmondást: *rossz fiú apja koporsószege*).

Die Nase hängen lassen = szomorú arcot vág(!) (Magyarul is: *lógatja az orrát, lóg az orra*).

Etw. in die Nase bekommen = vmi szagot érez (Magyarul is: *orrába üt valami, felüti az orrát*).

Neugebacken = ujan cseperedett (Ezt Brassai mondta Budenzről. Miért nem: *ujdonsült* v. *masült*? V. ö. egy *masült* zseni [Arany]).

Mit offenem Visier = fölvent(!) sisakrostélylyal (Jól magyarul is: *nyílt sisakkal*, a mint van: *zárt sisak*).

Auf den Ohren liegen = alszik, mint a bunda. (Magyarul is: *fülén fekszik* v. *alszik*).

Tauben Ohren predigen = falra borsót hány. (Magyarul is: *siketnek beszél*).

In rasend lieben = vkit ész nélkül v. esze nélkül szeret(!) (Magyarul is: *örülten, örülésig, bolondulásig szeret*).

In etw. unter die Nase reiben = vmit éreztet v. szemére hány vkinek(!) (Magyarul is: *orrára dob, sőt orra alá dörgöl vmit*).

Rohe Seide = termékselyem (miért nem *nyers*?).

Er hat ein schönes Vermögen = jókora vagyona van (Magyarul is: *szép*).

Schögeist = szellemeskedő(!) ember (*szépelme, széplélek*).

Aus der Form kommen = elromlik a formája(!) Magyarul is: *kimegy a formájából*).

Um Gottes Willen = isten szerelmére (Magyarul is: *szerelméért*).

Kein Haar soll dir gekrümmt werden = semmi bántódásod sem lesz(!) (Magyarul is: *egy hajad szála se görbül*).

Die Hacken weisen = megfutamodik (Magyarul is mondják: *sarkával fenyegeti az ellenséget*).

Auf dem Hunde sein = oda van, odáig van (Magyarul is: *ebül van*).

Schweres Gewitter = erős v. nagy zivatar (Magyarul is: *terhes*).

Sich einen guten Tag machen = jó napot csap (Magyarul is: *csinál*).

Ein Teufel! = egy kutya! egy fene! (Magyarul is: *mindegy ördög!*).

Er hat eine grosse Bekanntschaft = sok az ismerőse (Magyarul is: *nagy ismeretsége van*).

Das Wort erstarb ihm auf der Zunge = megfagyott ajkán a szó (Magyarul is: *elhalt*. V. ö. *Elhal* számon a felelet [Arany]).

Sich aufliegen = fekvésben sebet kap v. föltörlik (!!)(Magyarul is: *kifekszi magát, oldalát, hátát stb.*)

Der Wein bricht = a bor megzavarodik. (Magyarul is : *meg-török*).

Er trinkt, wie ein Bürstenbinder = iszik, mint a csap, kancsó a komája(!) (Magyarul is : *szik, mint a kefekötő* (bujába [Petőfi])).

Im ein's hinter die Ohren hauen = nyakon vág, pofonüt vkit (magyarul is : *fültövön csap*).

Das Heidenwetter = csúf idő (Magyarul is : *pogányidő*).

Im hinauf und herabhelfen = segít vkinek felszállni, le-szállni. (Magyarul is : *felsegit, lesegít* vkit).

Man kann nicht alle Köpfe unter einen Hut bringen = a hány ház, annyi szokás(!) (Magyarul is : *egy kalap alá vonni v. zavarni*).

Alles durch die Kehle jagen = mindenét eldözsöli (Magyarul is : *torkán eregeti le*).

Im aus dem Schlafe küssen = vkit csókkal felébreszt álmából(!) (Magyarul is : *felcsókol*) stb. stb.

3. Azonban se szeri, se száma azoknak a helyeknek is, melyek azt bizonyítják, hogy a szerkesztők *nem tudnak kellőképen magyarul s nincs jó nyelvérzékük*. Kivált, ha a maguk lábán akarnak járni.

Lássunk egypár példát.

Abfall-t így magyarítják : lejtő, ereszkedő, *kaptató*, (a ki tud magyarul, tudja, hogy *kaptató* ép az ellenkezőt jelenti).

Ich habe mir beinahe die Füße nach ihm abgegangen = majd a lábam elkopott a keresésében. (Jól : *kopott el*).

Dies wird einem lebhaft empfundenen Mangel abhelfen = élénken érzett szükségét fog ez kielégíteni, (A németnél csak a magyar otrombább).

Sich die Kehle abschreien = torka szakadtáig kiabál (Jól : *torka-szakadtából*).

Alter gibt Erfahrung = jó az öreg a háznál. (Ezt csak tréfából szokás mondani s többnyire hozzátenni : *hu csöpp esze sincs is*).

Er bleibt in den Anblick verloren = Ott felejtí a szemét (a műszemét? Jól : *rajt'felejtí a szemét, rajta vesz a szeme, ráfeledkezik*).

Die Schuhe gehen leicht an = a cipőt könnyen föl lehet húzni (Jól : *könnyen jár*).

Zwischen Thür und Angel = se kinn, se benn, mint az ablakfa(!) (Ezt nem értik. Jól : *elől víz, hátul tűz*).

Sich etw. anlegen sein lassen = lelkére veszi a dolgot (Ezt sem értik. Jól : *szívén hordja*).

Sich jms annehmen = pártul fogja vkinek ügyét(!) (Vagy pártul fog vkit, vagy felfogja az ügyét).

Man sah ihm die gute Küche an = a jó konyha kilátszott a képéből (Konyhamagvarság. Jól: meglátszott rajta a jó élet v. jó mód).

Die Augen gehen mir über = sirva fakadok. (Jól: könnybe lábad v. borul a szemem).

Er ist seinem Vater wie aus den Augen geschnitten = egész apjára ütött (Ez is magyarul van? Jól: egész apja v. apjára ütött).

Sich mit etw. ausreden = szabadkozik vmivel (!) (Ki mondaná ezt? Jól: avval menti magát, az a mentsége).

In die Stiefel fahren = gyorsan felkapja csizmáit (Hisz akkor nem huzná fel! Jól: felrántja a csizmáját).

Er wird den Brief nicht an's Fenster stecken = nem teszi ablakba a levelet (Jól: ablakába. Még ha Aranyánál úgy fordul is elő néhányszor).

Flügge = röpülni képes(!) (nem ismerik ezt: röpös?).
Flügge werden = szárnyra kap (Ha szárnyra, hát kel. Jól: ki-röpül).

Er hat alle Hände voll zu thun = annyi a dolga, azt se tudja, melyik lábára álljon (Ezt csak arról mondják, a ki nagy zavarban van. Jól: azt se tudja, hol áll a feje v. fejével se szabad).

Kein gutes Haar an jm. lassen = leszedi róla a keresztvizet (Nem jó, ha Jókai mondja is. Jól: leveszi).

Mit heiler Haut davon kommen = épkézláb menekül (Épkézláb ember van; épkézláb születni, épkézláb jönni vissza a csatából, szinte jó, de menekülni épkézláb nem lehet, se (l. Blau alatt) száraz bőrrel szabadulni. (Jól: szerencsésen megmenekült, elvitte az irhát v. irháját, megóvta bőrét (Aranyánál). Csak tagadva pedig így: nem viszi el szárazon, nem marad szárazon).

Eine alte Haut = vén ficzkó (Jól: vén csont).

Ich habe nicht das Herz dazu = nem visz rá a lelkiismeret (Jól: a lélek).

Seinen Zorn bemeistern = türtőzteti haragját (Türtőztetni csak magát lehet. Jól: erőt, hatalmat vesz a haragján, elfojtja, elnyomja, legyőzi, fékezi, zabolazza).

Die Krankheit schlägt um = a betegség más fordulatot vesz (!) (Jól: a betegség, nyavalya megfordul rajta).

Zu Boden stürzen = hanyatt esik (Jól: lerogy, összerogy, ledobban).

Stumpfe Nase = pisze v. fitos orr (Nem mindegy. Lehet vkinek az orra pisze, a nélkül, hogy épen fitos volna).

Er dient ihm zum Stichblatt = ő csúfolódásának tárgya (!)

(Jól sokféleképen: csihés, ginyó, bolondja, rájár a rúd, ráeregeti, rajta köszörüli a nyelvét).

In Bausch und Bogen = egymásra (!) (Jól egyremásra).

Hier geht's nicht mit rechten Dingen zu = ez nem rendes dolog, ez vmi boszorkányság, itt vmi ördög úzi játékát (Nyavalygás, mert nem ismerik a helyeset: nincs Istentől).

Im Schritte fahren = lépést hajt. (Jól: lépésben megy, vagy ballag).

Die Meinung fallen lassen = elhagyja nézetét (!) (Igy senki sem mondja. Jól többféleképp: *eláll a nézetétől, megváltoztatja mászt gondol, más észre tér, más ész üti, más esze jött, fordult*).

Über einen Stein fallen = megbotlik egy kőben (Jól: *felbotlik v. felbukik*).

Den wunden Fleck treffen = gyengéjére v. elevenére v. bibéjére tapint (Jól csak: *elevenjére*).

Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen = két legyet egy csapásra v. egy rókáról két bőrt nyúz (Hogy kerül ide ez utóbbi? Hisz akkor így is fordíthatnám: *két dudás egy csárdában* stb. Különben is így mondják: *egy rókának nem lehet két bőrt nyúzni*).

In den Tag hinein reden = hasból beszél, derüre-borura beszél (Amaz = készületlenül beszél, emez így volna helyes: derűt-borút. Jól: *belebeszél a világba, bolondokat, zöldeket, vadakat beszél, hetet-havat, tücsköt-bogarat összebeszél*).

Er beabsichtigt nichts böses = nem akar semmi rosszat sem enni (!) (V alóságos mintája a széthulló, laza beszédnek).

Aus etwas folgern = vmiből himet varr (Jól: vmiről, v. vmi után).

Abblitzen = (a fegyver) rosszul sül el (Ez is. Jól: *elcsetten, csütörtököt mond, reteszt vet* (régiesen)).

Etw. durch die Blume sagen = szűr alatt sejtet vmit (Szűrkapczaeszü magyarság! *Fittyet hányni, fenyegetni* lehet *szűr alatt* v. *alól*, de sejtetni legfelebb — malaczozt. Jól: *hegedűszóban* (szép mese), *példálódzik, fejezgetelődzik*).

Die Mauern drohen uns den Einsturz = a fal omlásra hajlik (!), (Jól: *dülöfélben van, düledez, be akar dűlni, már-már leszakad, leomlik* stb.)

In Ehre erweisen = megemberel valakit. (Rossz. A kit megemberelek, annak szolgálók vmivel p. pénzzel, vagy jól tartom).

In ein Haus einbrechen = megrohanja a házat (!). (Ezt csak az ellenség tehetné).

Eine Stadt einnehmen = várost meghódít (!). (Várost nem szokás meghódítani, ámbár egy város meghódolhat, p. Pretoriát bevették az angolok és Pretoria meghódolt).

Der todte Sohn erinnerte ihn an den noch lebenden = holt fiáról eszébe jutott az eleven, (tehát *döglött* kutyájáról az *élő*).

Was einer einbrockt, muss er auch ausfressen = a mit aprítottál, magadnak kell megenned (!). (Jól : *a mint főzöd, úgy eszed, vagy : a ki mit eszik, arra iszik*).

Sich dick u. voll fressen = torkig jól lakik, két pofával eszik. (Ez is magyarul van ? Jól : *torkig lakik, ellakik, tele eszi, zabálja magát*. Aztán nem pofával, hanem pofára).

In freundlich empfangen = vkit jó szemmel lát (!) (Nem azt jelenti. Különben is csak tagadva használják : *nem jó szemmel nézi*. Nyilván összezavarták ezzel : *jó szívvel lát*).

Das gibt's nicht = szó sincs róla, olyan nincs (Ilyen sincs. Jól : *abból semmi sincs*).

In den Tod gehen = halálra megy. (Jól : *halálba*, V. ö. Petőfi-nél : *Érted száz halálba mennék, és berohanok a halálba*).

Es wird kalt = lehül a levegő, hideg lesz. (Jól : *kezd hidegedni, hűvösödik, hűsül*).

Seine Augen an etwas weiden = szemeit jártatja vmin, gyönyörűséggel néz valamit (Jól : *hizlalja a szemét, vagy legelteti is*).

Mittel und Wege finden = megtalálja módját. (Jól : *módját leli, vagy találja, vagy ejti, kileli a módját, sorját, módot lel, kimódol stb.*)

Bin ich getroffen ? = jó az arczképem ? (Nem jó. Miért nem : *el vagyok találva ?* Amaz annyit tesz, hogy jól *van-e csinálva, kidolgozva ?*).

Wie toll laufen = ész nélkül fut. (Jól : *eszeveszetten, vagy mint az eszeveszett*).

Was thun ? mit tegyek ? (a német is francia : *que faire ?* Jól : *mit van mit tennem ?*).

Sündenfrei = nem vétkes. (Jól : *vétlen*).

Sterbling = kora halálra szánt (!) (Jól : *nem életre való, idétlen, elhetetlen*).

Steiss = (tréf.) püspökfalat (!). (Ezze csak a sült szárnyasnak van).

Er ist schwindelig = könnyen elszédül. (Jól : *szédülős*).

Sich satt schauen = betelik a nézéssel (!). (Ezt csak tagadva használják).

Schnurren = durmol a rokka. (Jól : *berreg*).

Was gut und theuer ist = a mi szemnek-szájnak kellemes. (Ez Aranyból van véve. Jól : *a mit szemé-szája kíván*).

In Gänsemarsch gehen = egyenként mennek, mint a ludak. (Jól : *sorjáznak, sorolnak*).

Das machen Sie anderen weis = mást bolondítson vele (!) (Jól : *azt ne nekem mondja, higgye a ki akarja, eb higgye vagy hiszi*).

Das ist der unrechte Schlüssel = ez nem a szükséges (!) kulcs. (Jól: *nem ez a kulcsa, ez nem jó kulcs*).

Keine Miene verziehen = egy arczvonása se mozdult (!) (Jól: *egy izma se rándult, meg se hunyorodott*).

Stapeln = nagy léptekkel lábát emelgetve jár. (Jól: *mártogatva*).

Bei meiner Seele = úgy éljek (!!). (Igy csak a Kidron partjain esküdöztek hajdan, ma pedig a Petőfi-utczában).

Hand von der Butte = árkon túl hegymester. (*Butte* alatt), orrod tőle foghagymás. (*Hand* alatt). (Amaz mást jelent, emez sem egészen azon jelentésű. Jól: *annak ne bánts d a neve, koppan tőle a szemed, abban nem vásik a fogad, vakulsz tőle*. Legközelebb jár a Ny. Sz.-ban megkérdőjelezett: *kocsod varga onnan*, pedig világos, hogy *kocsod = kezed*).

Donner und Teufel! = hogy a mennydörgös mennykő csapjon bele! (Ugyan kibe?)

Der Pfau schlägt ein Rad = a páva szétterjeszti farkát (Jól: *sátoroz*).

Schluchzen = zokog, hangosan sír. (Ezek ellenkeznek).

Bei so bewandten Dingen = ha úgy áll a dolog. (Jól: *igy állván a dolog, ez így lévén, a dolog ilyen állásában* = sic stantibus rebus).

Pfingstabend = pünkösöd előestéje. (Jól: *szombatja*).

Mutter werden = teherbe esik (!) (Ez *schwanger werden*, v. ö. Petőfinél: *A leányka anya lett s oly gyermeket szült stb*).

Einen losen Mund haben = féktelen a nyelve (!) (Jól: *rossz szája, lucskos nyelve van*).

Er hat viel mitgemacht = sok baj érte, sokat élt (Egyik sem. Jól: *sokon ment keresztül, sokat próbált*).

Mit Lebensgefahr = életét veszélyeztetve. (Jól: *kockáztatva*; vagy miért nem: *életveszélylyel? élete veszedelmével? éllel-veszéllél?*).

Lump = elhanyagolt ember(!). (Az elhanyagolt ember még nem lump.)

Auf einem grünen Zweig kommen = felkap az ugorkafára, zöld ágra vergődik. (Ez a kettő nem egy. Emez *boldogulást* jelent s többnyire *tagadva* használatos, amaz *bolond, vak, véletlen szerencsét*, melyben semmi érdem).

Die Thüre geht nicht zu = az ajtót nem lehet becsukni. (Baj. De talán csukódik?).

In einen Zopf anstecken = vkivel csufot üz. (Jól: *valakiből, vagy valakin*).

Stockfremd = vadonat idegen (vadonat csak *uj-jal* tevődik össze).

Stockblind = teljesen vak. (Jól : *merő vak, világtalan*). *Stocktaub* = egészen siket (Jól : *földsüket*).

Ich hatte Lust zum Tanzen = tánczolhatnékom volt (!). (Izléstelen. Ez a *hatnékom, hetnékem* minden lapon legalább egyszer lábatlankodik. Hogy hangzanék az ismeretes népdal így : *Szánthatnékem van ?*).

Sich drängen = töri magát. (Ez más. *Töri magát*, a ki erősen dolgozik, iparkodik).

Durch die Nase reden = az orrán át beszél. (Jól : *az orrából*).

Etwas durchschreiten = lépésekkel kimér valamit (!) (Jól : *meglép, kilép*).

In einem Zuge = egy hörpentésre (Jól : *egy hajtásra*).

Die neue Mode ist auch bei uns eingerissen = az új divat hozzánk is beütött (!). (Jól : *bekapott* vagy nálunk is *felkapták*).

Es ist mir so ekel = hányást érzek (!). (Tehát : *lehánytak*. Más ember *hányhatnék, hányhatnékja van* v. *erölteti a hányás, ökölődik* stb.).

Erdensohn = föld fia, halandó ember. (Jól : *földi ember*).

Sich um des Esels Schatten streiten = fülemile-fütytért porlekedik (!) (Ha jó volna is, így volna jó : *fülemile-fütytön*).

In im Lichte stehen = vknek útjában áll. (Jól tulajdonképeni értelemben : *előz, előlget, elibe áll, elveszi* v. *elfogja a világosságot* stb).

Aus der Luft gegriffen = kis ujjából szopta. (Jól : *csak : ujjából*).

Er wird es lange nicht mehr machen = nem sokáig huzza már. (Jól : *viszi*).

Wie macht der Hund ? = hogy szól a kutya? (A kutya nem szól, legfeljebb a Phædrusé).

Du bist nicht der Mann dazu = nem vagy arra való. (Jól : *nem vagy embere*).

Er ist Mann's genug = elég ember ő magáért. (Jól : *ember ő magáért*).

Mannsüchtig v. *toll* = férfi után vágyódó (!). (Jól : *legényes, férfibolondja, jár, bomlik, bolondul, veszekedik, döglük a férfi után, majd megugorja a férfit, majd megvész a férfiért* stb. Tessék választani).

Mannbar = (férfi) felserdült, embernyi (!) (Jól : *embernyi ember, megenberkedett, emberkorba lépett*) ; (nő) = anyányi, férjhez mehető (!) (Jól : *férjhez menő, eladó*).

Das Maass der Leiden wird voll = betelik a keserőség pohara. (Jól : *megtelik, csordultig van*).

In das Handwerk legen = kirántják alóla a gyékényt (!). Nem tudják, hogy ez *halált* jelent ?).

In ein Lager bereiten = megágyaz neki(!). (Megágyazni lehet, de neki nem).

Da ist nichts zu lachen = itt nincs ok a nevetésre. (Itt van. Jól: ez nem nevetni való, ebben nincs semmi nevetség).

Eine Koppel Hunde = egy pár összekötött kutya (!) (Jól: egy póráz (ugár), egy füzér (kopó)).

Sein knappes Auskommen haben = alig hogy megélhet. (Jól: keservesen él).

Klirren = csörtet vmivel (!). (Vmvcl nem lehet csörtetni).

Ein sauberes Kleeblatt = gyönyörűséges három fráter. (Gyönyörűséges magyarság! Jól: három szép v. jó madár).

Klatschbase = pletykás nénike (!). (Jól: pletykafészek).

Sich einen eigenen Herd gründen = saját kenyerére száll (!) (Jól: külön kenyérre megy, a ki p. egy kenyéren volt az apjával).

Mit jn. füsseln = vknek a lábával játszadoz (!), lábát meglök-dösi (!). (Ezt ugyan kikérné magának minden szerelmes! Jól: nyomogatja a lábát).

Er hat lange Finger = enyves a keze. (Ez inkább azt jelenti, hogy igazán enyves. Jól: enyves keze van, enyves kezű).

Es hat sich ein Glück für ihn gefunden = szerencséje akadt. (Ezt leányról mondják, ha megkézlik).

Einsenken = szőlőt bujtat (!) (Talán bujt ?).

Das Maul wässert ihm danach = nyála folyik érte. (Jól: utána v. rája).

Ein Maul voll = egy pofára való (!) (Jól: egy falat, falás, harapás. V. ö. a német dialect. *Muffel*-t = falat).

Menu = ételsor, ételrend. (Miért nem: *étrend*? Hisz van: *éte-ita*! *Étvágy*-at és *étlap*-ot is meghagyták).

Miserabler Kerl = nyomorfi. (Még jobb volna *nyomoronc*).

Eine Zeitung mithalten = közösen fizetnek elő egy ujságra (!). (Jól: együtt járattják).

Ich werde alles mögliche aufbieten = megteszek mindent, a mi kitelik tőlem. (Jól: telik).

Morscher Zahn = reves fog. (Szokottabb: *redves, odvas, fér-ges, rossz, lyukas*).

Mucken = szisszen (!) (Ezt a szót, úgy látszik, nem értik).

Sich müde schreien = rekedtté kiáltja magát. (Jól: majd a torkát kiabálja ki)

Muttersönchen = fészekfentő (Ez más = *vakarcs*).

In nach Noten prügeln = alaposan elpáhol vkit (Alaposan? Tehát *elfenekel*? Jól: derekasan, istenesen, rútul, irgalmatlanul stb).

Sich einen Weg öffnen = utat vág magának. (Jól: nyit, tör, irt (régiesen)).

In bei seinen Ohren fassen = vkt fülén fog. (Jól : *fülön*).

Operateur = operáló. (Miért nem *műtő* ? Hisz *Operation* = *műtét*).

Der Plauderort = csevegésre alkalmas hely (!). (Miért nem *csevegőhely* ? vagy egyszerűen *csevegő* ? a mint azt a helyet, a hová félre sokott az ember vonulni, *duzzogó*-nak is hívják).

In eine Posse spielen = vkvel *csíny*t tesz. (V. ö. Csokonait. Venus, mikor *Marssal csíny*t tett, és *Tompát* : Péter *máson* akart, de *magán* is *csíny*t tett).

Probírmamsell = próbáló kisasszony. (A közmondás szerint : *kis Kati* is *próbált*. Miért nem : *felpróbáló* ? ad normam : *felvigyázó*, *felügyelő*).

Den ganzen Hof durchstöbern = tűvé-hegygyé teszi az egész udvart (csak *tűvé*).

Caviar für's Volk = pacsirtaszó számárfülnek, számárba bárszony-nyereg (!) (Shakspere-idézet, tehát jól : *Kaviár a népnek*).

Eine gute Carrière machen = sokra megy, jó dolga lett (!) (Jól : *sokra vitte, nagyra ment, felvitte Isten a dolgát*).

Auf die lange Bank schieben = hosszú pórázra hagyja (!) (Ezek közt semmi jelentésbeli rokonság. Különben is így kellene : h. p. *ereszti*).

Anschallen = hozzákapcsol, rákapcsol. (Nem tudják, mi a különbség *kapocs* és *csat* között ?).

Das also ist des Pudels Kern ? = ez hát a dolog nyitja ? (Pontosan : *das also war* stb. Ez a Goethe-citatum nem fordítani való, vagy ha igen, hát jól : *magva, titka*).

Pumpen von jn. = vkitől kölcsön kér (Jól : *pénzt csal, csikar ki tőle, megzsarolja* stb.)

Quellen = serken (!) (Összetévesztik ezzel : *serked*).

Der wird mich rächen = ő bosszumat állja (Archaismus. Jól : *bosszút áll értem*).

Kommt Zeit, kommt Rath = az idő a legjobb tanácsadó. (Jól : *megtanít az idő*).

In Rauch aufgehen = füstté válik (Jól : *füstöt vet*).

Sich um etw. reißen = kapkod vmiért (!) (Ha már *kapkod*, hát *rajta*. Jól : *kap, kapva kap rajta, törí magát érte* stb.).

Es reißt mir in allen Gliedern = hasogatást érzek minden tagomban (!) (Ugy kell ! Jól : *mindenemet hasogatja*).

Es geht der Ruf = az a hír jár. (Jól : *híre jár*).

Ruhmbegierde = dicsőségvágy (Miért nem *dicsvág*y is, ha *ruhmlos* nekik is = dicstelen ?).

Die Katze im Sack kaufen = zsákban veszi a macskát (Jól : *vesz macskát*. V. ö. *zsákban macskát ne végy*).

Mit allen Salben geschmiert = sokféle zsírral van megkenve (!!!)

Sämling = magról termett növény. (Jól : *magról kelt* v. akár *magonc*).

Sich auf die Seite schlagen = félre megy. (A kinek *szüksége* van. Jól : *félrecsap, elcsapódik*).

Schönheitswasser = szépítő víz. (Hát *szépvíz* ?).

Da sind wir schön daran! = most jól jártunk (!) (Jól : *ugyan megjártuk*!).

Frühschoppen = tizórai uzsonna (!) (Jól : *reggeli sörözés* v. *sör*. Délelőtt nincs uzsonna, csak Pesten.)

Wie der Schelm ist, so denkt er = ki mint él, úgy beszél ; a milyen a madár, olyan a szólása (Jól : *a ki szeméten nevededett, mást is rühesnek gondol* [magáról itél]).

In zum Teufel schicken = a fenével etet vkit (nono !)

Schwanenweiss = fehér, mint a hattyu (Okosan : *hattyu-fehér*. V. ö. *Hattyufehér* teste forog a habágyon (Arany). *Pech-schwarz* már nekik is *koromsötét*).

In's Schwarze treffen = eltalálja a céltábla közepét (!) (V. ö. *Tell* fordításában : nem egyszer *lőttem a kellő középbe*).

Im Blute schwimmend = vérbe fagyva (Talán : *vérbe-fagyba* ? Még ha abból eredt is).

Zu Sechsen fahren = hatos fogaton jár (Jól : *hat lovon*).

Mit ganzer Seele = testestől-lelkestől (!) (Jól : *szívvél-lélekkel*).

Er ist eine gute Seele = jó lelkű ember (Jól : *áldott jó ember*).

Sich fast blind sehen = majd megvakul a nézésben (!) (Jól : *majd a szemét nézi ki*).

Schnaderhüpfel = pajkos dal (Miért épen *pajkos* ? Van közöttük elég komoly is, p. szerelmes. Jól : *nóta, táncz-nóta, dana, népdal*. Nevök is ez : *Schnadahüpfel*. Ugy látszik, nem ismerik ezeket a szerkesztők).

Damenschneider = női szabó (Igy *Herrenschneider férfiui* szabó volna).

In obenan setzen = vkit a legelső helyre ültet (Jól : *asztaltöve* v. *előre*).

Ein Mädchen sitzen lassen = leányt pártában hagy (!!) (Hát baj ez ? Inkább érdem).

Gift und Galle speien = (*Gift* alatt) tajtézkzik a dühtől, kiadja a mérgét, fú veszett dühében ; (*Galle* alatt) csak úgy fúj dühében ; (*speien* alatt) dul-ful, káromkodik, kígyót-békát kiabál. (Ime a *változatosság*, melyet fennen hirdetnek ! Már most melyik a jó ? Annyi igaz, hogy *kiadja a mérgét, káromkodik*, nem idevalók, *kígyót-békát* pedig nem *kiabálnak*, hanem *kiáltanak*).

Spiegelglatt = sima mint a tükör (Örüljünk, hogy *tükör-sima*).

Eine zahlreiche Familie = sok tagból álló család(!). (Jól : számos, népes, nagy).

Es sticht mir in der Brust = szurást érzek a mellemben. (Jól : szurja a mellem).

Sich schlafen stellen = úgy tesz, mint a ki alszik(!), (Azaz behunyja a szemét és hortyog. Jól : teszi v. teteti magát, úgy mutatja, mintha aludnék).

Stielen = nyéllel ellát vmit(!). (Jól : nyelét csinál).

Der Verstand steht im still = eláll az esze. (Másnak megáll).

Seiner Gesundheit einen Stoss geben = megrendíti az egészséget(!) (Olyan bolond nincs).

Mit Stumpf und Stiel ausrotten = irtagostól kiirt(!) (Igy csak ők mondják).

Thauwetter = enyhe idő. (Jól : lágy idő).

Sein Thun und Lassen = magaviselete, tettei és szokása. (Jól : minden tette-vette).

Kleider vertragen = elhordoz ruhát (Jól : elvisel).

Unter einem nichtssagenden Vorwand = mondvacsínált ürügygel. (Ezt a szót nem értik. (Jól : semmis ü.).

Das Wetter-läuten = viharra harangozás (Harangoznak halottra, de vihar elé).

Unverrichteter Dinge = mit sem végezve. (Jól : dologvéghezvittlen = re infecta).

Ein einsames Leben führen = magának él. (Nem ugyanaz. Jól : magányos, rideg életet él).

Das war endlich ein muthiges Wort = ez aztán valahára emberül volt mondva. (Ez ugyan nem).

Ferkeln, Fohlen = malaczokat szül(!), csikókat szül(!).

Der Fisch will schwimmen = ki mit eszik, iszik rá(!!!) (Nem értik a német mondást).

Die Kerze fließt = a gyertya olvad (Hát mit is csináljon ! Jól : folyat, csepeg).

Er war förmlich entrückt = csupa elragadtatás volt(!!) (Képzelem).

Die Frucht ist ihr abgegangen = holtat szült(!) (Jól : ellett a gyereke).

Galopin = fullajtár (Ez más. Jól : száguldó, nyargonc).

In. Abschied geben = kiadni vknek az útját (Jól : az utat).

Es gebricht mir an etw. = szűkölködöm vmi nélkül (Archaismus. Jól : vmben v. vmből).

Alter Geck = vén bolond(!), a nép nyelvén: vén kecske(!) (Tehát bolond = kecske? Jól : vén kaczer, vén csapodár, vén lator).

Gefangen sein = a hűvösben lenni. (Ez annyi, mint : árnyék-

ban, fák alatt. Jól: *hüvösön*, valamint úgy mondják: *hüvösre* tették, került, s nem *hüvösbe*).

Er hat nichts Geheimen vor mir = semmit sem titkol előlem (!) (Jól: *előttem* v. *nincs titka előttem*).

Einer Sache auf den Grund gehen = vmit alaposan megvizsgál (!) (Jól: *végére megy* v. *jár*).

Er ist ein gemachter Stutzer = kész fenegyerek. (Hát ez szebb, mint *kész gavallér* ?).

Sich aneinander gewöhnen = egymáshoz szoknak. (Jól: *összeszoknak*).

An Gott glauben = hiszi istent (!) (Jól: *hisz Istenben*. V. ö. Hiszek egy istenben, mindenható atyában stb).

Das gränzt an Narrheit = ez a bolondsággal határos (Ez a mondat is).

Grünschnabel = tejfelszájú (Tán *tejfes* ?).

Er ist bei uns wie zu Hause = majdnem a családukhöz tartozik (!) (De mégsem).

Er weiss nicht hin noch her = azt sem tudja, hol áll a feje, (Ez más. Jól: *azt se tudja, hová legyen, nem tud hová lenni*).

Er lebt wie unser Herrgott in Frankreich = úgy él, mint a hal a vízben (Jól: *mint a kiskirály*).

Wo soll das hinaus = hová akarsz kilyukadni ? (Sehová).

Sich als Muster hinstellen = utánzandó példaképül tünteti föl magát (!). (No ez a mondat nem).

Sich auf die Hinterbeine stellen = talpára áll (Talán *sarkára* v. *csüvökre* ?).

Hochzeit halten = lakodalmat tart, esküszik (!) (Nekik *lakodalom* és *esküvő* egy ? Látszik, hogy agglegények).

In das Handwerk legen = beköti a zsákja végét. (A zsáknak nincs vége).

Hart an der Kirche = szorosan templom mellett (!) (Jól: a templom tövében).

Hasserfüllt = gyűlöletes (!) (Hisz nem *ez* gyűlöl, hanem *ezt* gyűlölik).

Himmelweit verschieden = ég meg (!) föld a különbség (Jól: ég és föld).

Intimer Freund = benfentes (!) (Ezt nem értik).

Katzenjammer = borcsömör, korhelyláz, borókás állapot. (Ez mind az *ügybarátok* mondvacsinálmánya. Jobb volna, ha *macskajaj* nem, hát *mámor*, *mámorkin* v. (a mint dr. Szalai Mihály egykori tanulóársam ajánlja) *murikin*, mely el is ágazhatik: *murikinos*, *murikinban van*, sőt *murikinlódik*. V. ö. még: *másnapos*, *tegnapi részeg*).

Kehre dich nicht an das Gerede der Welt = ne törődj avval, mit beszél a világ (!). (Jól : *ne hajts a világ szájára*).

In an Kindesstatt annehmen = vkit fölfogad (!), gyermekül, fiául fogad (Jól : *felfog, örökbe fogad* v. *vesz*).

Dieser Schimpf wird ewig an ihm kleben = ez a gyalázat örökké rajt szárad. (Örökké nem kell).

Sein Ruf klingt bis in ferne Länder = messze országokra szól a hite (!), (Jól : *hét országra szól*).

Wie komm' ich nach der Wiener Gasse? = hogy jutok a bécsi utczába? Erre magyar ember csak így felelhetne: azt ne tőlem kérdezze az ur! Jól : *merre van a bécsi utca?*

Oben Hui, unten Pfui = fenn az ernyő nincsen kas; uti czifra, házi rossz; selyem az élet, kócz a jövedelem. (Egyik sem æquivalens, kivált a két utóbbi nem. Jobban : *felöltözött nagy czifrára, mint a kutya mezitlábra. Heverünk mint az ur, sétálunk mint az ur, koplalunk mint a kutya*. Egyébiránt így is hallani : *fölül csinos, alul piszkos; fölül huj, alul juj* v. *fölül juj, alul fuj*. Ezeknek persze német szaguk van).

Sich kränken = eszi magát. (Csak egye).

Es kratzt mich im Halse = vmi kaparja a torkomot. (Jól : *karcolja, reszeli, riszálja, karistolja* stb).

Kutschiren = kocsit hajt. (De ha nem lehet, csak lovat).

Lausen = vknek a fejét megnézi (!) (Jól : *fejébe néz* v. *keres a fejében*).

Leben und leben lassen = jusson is, maradjon is. (Ez korántsem azt teszi, hogy *magad is élj, más is hadd éljen*).

Der Wind legt sich = elül a szél (Arany mondja ugyan, hogy a szélvihar elült, de azért a szél *eláll*).

Es ist mir leichter, wenn . . . könnyebb a lelkemnek, ha, . . . (Jól : *jobban esik*).

Vor Leid vergehen = elemésztí a bánat. (A bánat *emészt, megemészt*, de nem *el*. Jól : *megöli*).

Ich kann nicht vom Hause loskommen = nem tágulhatok a háztól (!) (Ne is *tágulhasson*).

Hungergestalt = Sanyaró Vendel, *Jasager* = Fejbólintó Bálint. (Tudom, hogy tulajdonnevek köznevekké válhatnak, mint : *fajankó, bolondmiska, utczakati* stb. De amazok még nem a nyelv birtoka, tehát nem szótárba valók. Ilyenformán a lexicographot is *Czédulazsigának* lehetne elnevezni!).

De minek folytassam tovább? Azt hiszem, tisztelt Szerkesztő úr, ennyiből is világos, hogy ez az új szótár, ha egyben-másban haladást mutat is, egészben véve vajmi tökélet-

len és megbizhatatlan, s nincs is remény, hogy valamikor jobbá és használhatóbbá legyen. Nincs, mert a szerkesztőkben többé-kevésbé épen az hiányzik, a mi az ilynemű munkához megkívántató: biztos tudás, ép nyelvérzék, gond és tanulmány, jó ízlés és határozott elv. Nem tudom, igazam van-e, de reám az egész munka azt a hatást tette, mintha a szerkesztőket nem annyira az ügy szeretete vezette volna, mint inkább az üzleti érdek. S talán ez az, a mit az *Előszó*-ban *égető szükségnek* mondanak. Ezzel maradtam Tisztelt Szerkesztő úrnak

1901 márczius 1-én

őszinte tisztelője s egykori hálás tanítványa

V. J.

SZEGED MONOGRAPHIÁJA.*)

Első közlemény.

A millennium eseménye csöstül ontja ránk a monographia-áldást. Vármegyék és városok az ezeréves múlt s az ősök emléke iránt való kegyelet adóját sorban rójják le azzal is, hogy történeti eseményeiket «írásban és képekben» megörökíttetik, s földjök és tűzhelyök történetét megíratják. A millennium éve óta legalább 20—25 nagyobb monographia készült el, vagy van készülőben. E föladatra vállalkozó írókban oly nagy «kereslet» mutatkozott, hogy az ilyen irányú munkával elhalmozott akadémiai tagok és országos nevű szaktudósok mellett egész csomó «műkedvelő historikus» megbízatást nyert monographia-írásra és közigazgatási főjegyzők, kereskedelmi kamarai titkárok, levéltárnokok, ügyvédek és egyéb dilettans historikusok a városi és megyei monographiákat rendre írták és írják még ma is több-kevesebb lelkesedéssel és történeti készültséggel. A törvényhatóságok, melyek a hazafias kegyelet lerovásának ezt a módját választották, a költségekben sem fukarkodtak s a monographiák megíratására és kiállítására tetemes áldozatot hoztak és miután a nagy közönség használatára készült monographiáink közül most már mintegy 20—25 jó részben készen áll előttünk, nincsen más hátra, mint az, hogy a tudományos értéket vizsgáló objectiv

*) *Szeged története*. Írta: Reizner János. I. kötet: A legrégibb időtől a XVIII. század végeig. — II. kötet: A XVIII. század végétől az 1879. évi árvizig. — III. kötet: Egyházak és hitfelekezetek. Hatóság és társadalom. Egészségügy. Iskolák. Közműveltség. Közgazdaság. — IV. kötet: Oklevéltár. Név- és tárgymutató. - Kiadja Szeged szab. kir. város közönsége. Szeged, 1899. Nyomatott Engel Lajosnál. 398 l., 367 l., 451 l. és 650 l.

kritika megállapítsa azt, hogy e figyelemreméltó áldozatkészségből ránk zúdult monographia-áradat hazai történetírásunkat mennyivel gazdagította.

Szeged város közönsége is bőkezű áldozatot hozott, hogy tűzhelyének viszontagságos multját és kilencz százados életét írásban bemutassa a jövő nemzedéknek s e munkát Reizner Jánosra, a város egykori érdemes főjegyzőjére, a városi könyvtár jelenlegi tudós igazgatójára és Kulinyi Zsigmond kereskedelmi kamarai titkárra, a *Szegedi zsidók* című munka egyik szerzőjére bízta. A társ-monographusok között a munkát olyképen osztották föl, hogy Reizner János az ősi Szeged multját az 1879. évi árvíz-katastropháig, Kulinyi Zsigmond ellenben az árviztől lerombolt város újjáalkotásának történetét, az azóta lefolyt húsz év munkájának eredményeit a jelen időig rajzolja meg. A munka nehezebbik részére, a nagy magyar város ősi multjának bemutatására, Reizner János vállalkozott, a ki az 1884-ben közzé tett programja szerint már ekkor készült arra, hogy Szeged történetét tíz kötetben kiadja és abból hamarosan két-három kötet*) töredékes közleményt közzé tett. E dolgozatokat az illetékes tényezők elég alaposnak találták arra, hogy hivatalosan is megbízzák a város emlékművének megírásával.

Reizner János a megosztott munkának rá eső részével előbb készült el és könyvét az előszó szerint a jól végzett munka fölötti büszkeség érzésével tette le a megbízást adó városi tanács zöld asztalára és mivel erősen hiszi, hogy kitűzött célját mindenben elérni szerencsés volt, önérzetes megnyugvással teszi le a monographusi tollat, mondván: «Ime az emlékszerű mű kész!» Így most már nincsen más hátra, csupán csak az, hogy a nagy magyar város áldozatkész közönsége és a hazai történettudomány is meg legyen elégedve ez «emlékszerű» művel, melynek értékét maga a szerző nagy önelégültséggel mindnyájunk megnyugtatóására jó magasra taksálta. Azonban sajnálattal kénytelen vagyok előre bocsátani, hogy ámbár a szerző jó akaratú munkásságát szívesen

*) *Régi Szeged*. I. kötet: A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884. — Történelmi vizsgálatok a zsidók szegedi letelepülése körül. Szeged, 1885. — *Régi Szeged*. II. kötet: A kőbárány és a kunpuszták pere. Szeged, 1887.

elismerem, szinte lehetetlen az, hogy a magyar történetírás is annyira meg legyen elégedve a művel, mint maga a mester, sőt súlyos kifogásokat kell emelnie ellene, mert ez a könyv — a mint majd látni fogjuk — a föltűnő történeti tévedések és nehéz botlások egész tárháza és számos organikus fogyatkozása mellett különösen azon nagy hibában szenved, hogy a szerző ez ősmagyar város tanuságos múltjáról nem tud igaz és hű képet adni. Nem tud pedig azért, mert készületlenül, kellő adatkészlet nélkül állt neki a munkának és nem gyűjtött annyi történeti anyagot, a mennyi a nagy multtal dicsekvő város majdnem ezeréves életének ismertetéséhez föltétlenül szükséges.

A helytörténeti művek sikeres szerkesztésének az az első alapföltétele, hogy az író a rendelkezésre álló összes anyagot méh szorgalommal összehordja és a szorgalmas buvár nem elégszik meg azzal, hogy a helyszínen föllelhető anyagot fölhasználja, hanem a szomszédos városok és vármegyék, továbbá az országos, egyházi és családi levéltárak, valamint az oklevélmásolatok számos gyűjteményének kiaknázására is figyelmet fordít, a hol czéljaihoz temérdek becses adat birtokába juthat. És hogy valóban a történeti anyag pontos összehordásában van a monographia-írás módszertanának egyik legfőbb szabálya, azt néhány fáradhatatlan monographusunk nagybecsű művei is mutatják, melyek bámulatos munkássággal, 40–50 levéltár anyagából, 8000—10,000 darab oklevél fölhasználásával készültek. Az ilyen helytörténeti mű igazi kincses bányája régi culturánk becses adalékainak. Reizner János adatkészletét e szempontból számba véve, azt találom, hogy Szeged történetének négy testes kötetéhez még a város területén és környékén található forrásanyagot sem használta föl teljesen. A város levéltárából 152 darab oklevelet és az 1716 évben kezdődő tanácsi jegyzőkönyveket és számadásokat kiaknázta ugyan, de a szegedi piaristák, felsővárosi Minorita- és alsóvárosi Ferencz-rendű kolostor levéltárának anyagát sem értékesítette, továbbá a város egyházkegyúri hatósága alá tartozó négy, illetőleg hat plébánia irattárait, valamint a szomszéd törvényhatóságok közül Szabadka, Temesvár, Arad, Hódmező-Vásárhely és Kecskemét városok, végül a Szegeddel szomszédi viszonyban levő Bács-, Torontál-, Temes-, Csanád-, Arad-, Békés- és Pestmegyék levél-

táaira sem vetett ügyet, mikből számos helyi érdekű adatot meríthetett volna. A szegedi adatok után nem a hazai levéltárak anyagára, hanem a bécsi archivumokéra helyezte a súlyt, a hol az udvari haditanács igtató és mutatókönyveit átbúvárolta, az udvari levéltárból 24, az udvari kamarai levéltárból 25, a közös pénzügyministerium levéltárából 10, a hadi levéltárból 6, összesen mintegy 65 bécsi oklevelet használt föl. Ezzel szemben a hazai levéltárakból meritett anyag csekélynek mondható, mert az országos levéltárból 26, a csanádi káptalan levéltárából 1, Eperjes levéltárából 1, Borsódmegye levéltárából 2, a békés-bánati ev. ref. esperesség iratai közül 1, a Hadik-Barkóczi család pálóczi levéltárából 3, a Pallavicini uradalom sándorfalvi levéltárából 2, a Vedres család leveleiből 2, összesen csupán 38 darab hazai oklevelet értékesített, mert a Zichy oklevéltárból közölt 2, Fráter Györgynek a *Történelmi Tárban* megjelent leveleiből közzé tett 3, a szeged-alsóvárosi Ferencz-rendű klostrom birtokában levő török nyelvű okleveleknek a *Magyar-törökkori államokmánytárban* megjelent magyar fordításaiból 7, a Kecskemét levéltárából való és Hornyik János által már kiadott 3 oklevelet nem számíthatom a szerző kutatásaihoz.

A mű összes organikus hibái tehát a szerző azon mulasztásából származnak, hogy nem járt utána a levéltári adatok lelkiismeretes összehordásának; ennek egyik szomorú következménye az lett, hogy a munka beosztása és terjedelme ropant aránytalanná vált. A honfoglalástól a török hódításig, 1542-ig lefolyt hatodfél század nála együtt véve csupán 100 oldalt tölt be, 1542-től viszont 1848-ig terjedő 300 év története már 340 lapot foglal el, ellenben az 1848 - 49-diki önvédelmi harc, az önkényuralom, Bach-korszak, a provisorium és ki-egyezés eseményei s az 1879. évi árvíz-katastropha elbeszélése 300 oldalra terjed, vagyis a város alapításától 1848-ig eltűnt kilenczedfél század története terjedelemre nézve csak valami kevésbé több, mint azon harmincz év rajza, a mely 1849-től az 1879-diki árvíz-rombolásig lefolyt eseményeket mutatja bel

A levéltárak elhanyagolása egy másik, még siralmasabb következményt vont maga után. A város tanácsa a megírandó mű terjedelmét négy kötetben állapította meg, ámde a szerzőnek a megbízásban adott terjedelemhez a gyűjtött forráskészlete kevésnek bizonyult és midőn meggyőződött arról,

hogy a rendelkezésre álló adatgyűjteménye négy vaskos kötetet nem ad ki, úgy segített magán, hogy a Szeged történetével össze nem függő eseményeket is belegyűrt monographiája keretébe, másrészt ugyanazon adatokat mindenütt párhuzamosan kétszer, háromszor fölhasználja könyvében, minél fogva műve csupa merő ismétlésekből áll. Szeged életével nincsen kapcsolatban azon alaptalan, hosszú okoskodás, hogy Szeged neve a X—XII. századbéli oklevelekben azért nem fordul elő, mert királyaink sok adományt és jogügyletet néha csak századok mulva foglaltak írásba (I. 17—18.), azután a dömösi prépostság alapító levelében előforduló s nagy részben megfejthetetlen nevű jobbágyság felsorolása annak bizonyítására, hogy Szeged vidékét a honfoglaláskor tiszta magyar őslakosság szállotta meg (I. 25—27.), a minek valóságát mai napig soha senki kétségbe nem vonta. Fölöttébb terjengőssé teszi előadását a török krónikák szó szerint való idézése (I. 92—95, 127.), a miknek keleties, virágos irányában tárgyhoz vágó ismeretlen adat különben sem fordul elő. A szent-gottárdi győzelem, vasvári bekekötés, Wesselényi és társainak szövetekezése, az alkotmány fölfüggesztése I. Lipót idejében, Thököly fölkelése, Bécs ostroma 1683-ban, a párkányi és esztergomi diadal s a szent szövetség alakulása Buda visszavívása céljából (I. 157—159.), Szeged sorsát közvetlenül nem érintették. A II. Rákóczi Ferencz által vezetett szabadságharcz okainak hosszas felsorolása (I. 207—208.), a kuruczoknak a ráczokkal vívott *halasi* csatája (I. 209.), *Kecskemét* kirablása és *Nagy-Kőrös* megtámadása a ráczok által (I. 221, 223.) s a Duna-Tisza közén pusztító rácz-miliczia kisebb-nagyobb viselt dolga mind olyan esemény, a melynek Szeged történetében semmi helye sincsen és csupán szószaporításra alkalmasak. A boszorkányság, ördögösség és egyéb babonaság terjedésének hamis okadatolása, az európai államok boszorkányégetéseinek statistikai adatai, a hazai boszorkányüldözések esetenként való felsorolása (I. 338—343.) csak arra volt jó, hogy a szerző a szegedi boszorkányüldözésekhez a bevezetést mennél messzebből kezdhesse el. A pestis betegség leírása, tünetei, föllépése, elterjedése és pusztítása Európa egyes államaiban számbeli adatok szerint (III. 167—168.), orvosi szakművekbe és nem egy város történetébe való.

Ezenkívül a szerző, a ki művének roppant terjedelmé-

vel szemben aránylag csekély forrásgyűjteménnyel rendelkezik, e miatt mindenik adatát úgy a város külső történetében, mind a belső életét tárgyaló részben újra meg újra kétszer, háromszor felsorolja, úgy hogy az egész munka nem más, mint ugyanazon adatok vég nélkül való ismételtetése. A belvárosi Szent Demeter-templom nevéből vont azon következtetést, hogy Szegeden a keresztyénséget először görög papok terjesztették el, a szegedi főespereseket mint chor-episcopusokat — mely czímet egyébként az illetők soha sem viselték — kétszer (I. 19—20. és III. 3—4.), az egyházkegyúri jog és lelkészválasztás megszerzését kétszer (I. 61., III. 5.), a Szent-Demeter-templom pusztulását, katonai raktárul használását, plébániájának visszaállítását, a jus patronatusért az esztergomi érsekkel és gróf Nádasdi László csanádi püspökkel folytatott küzdelmet, a belvárosi plébániának a piaristák kezére jutását és újra elvételét, a másik három plébánia föllállítását, a csanádi püspökségbe való átkebelezését, a török hódítás előtti többi templomot és kápolnát kétszer (I., II. i. m. és III. 3—29.) tárgyalja Amadé nádor, Apor vajda, Gentilis bibornok és Tamás esztergomi érsek szegedi tanácskozása a korona visszaszerzése ügyében, kétszer (I. 43., III. 10.), a csanádi káptalan kincstárával és erekleivel Dózsa serege elől Szegedre menekül, háromszor (I. 90, 277., III. 12.) fordul elő a műben. A katolikusok és reformátusok viszálykodását az alsóvárosi templom miatt, a török kádik s a pasa előtt tartott hitvitát két helyen (I. 116—117. és III. 13.), az alsóvárosi klastrom törökkori pusztulását, javítására a török hatóságok kiadott engedélyeit, a török korban a barátok egyedül teljesítik a hivek között a lelki szolgálatot, a szegedi gvardiánok a csanádi püspökök helynökei és e vicáriusok neveit ismét két helyen (I. 118—119., III. 14—15.) olvassuk. A minoriták betelepülése, kolostoruk, templomuk fölépítése, plébániájok megszerzése háromszor (I. 297, 372—373., III. 23.), Rókus városrész keletkezése, az ottani «pestises» kápolna és templom építése, a plébánia szervezése háromszor (II. 27—28., III. 25—26, 174.), a szerb püspökség székhelye kétszer (I. 206., III. 29.), a reformatio terjedése, Abádi Benedek és Szegedi Kis István hitujítói működése, a hitujítók kiűzése 1552. évben Tóth Mihály hajdui által, háromszor (I. 115—117., III. 33, 345.), a kunok határfoglalásai, ezek elleni panaszok, kétszer

(I. 67., III. 47.) merülnek föl. Az országgyűlési követek, a követi utasítások többször (I. II. i. m. és III. 48.), a bíróválasztásoknál ismétlődő verekedések, lázongások, a bíróválasztás szabályozása ez utóbbi mind a három helyen majdnem szóról szóra — háromszor (I. 55—56. III. 55—56, 69.) bukkan föl a műben. Zákány István a csanádmegyei Szitáry vagy Csátáry (helyesen: Isztári) család birtokát adományul nyeri, kétszer (I. 98., III. 56.), a mészáros ezéh által a bíróválasztás miatt támasztott zavar, III. Károly a várost a pallosjog gyakorlásában megerősíti, kétszer (I. 140—141, 257., III. 57.), a szegedi «cives et hospites» ismertetése, «átpolgárosodása»(?), háromszor (I. 38—42., III. 55, 92, 417—418.), a polgárőrség alakulása, szervezete kétszer (II. 20., III. 110.) ismétlődik, csak hogy az 1805. után fölállított polgárőrségi századok létszámát az egyik helyen 1000 főre teszi (II. 20.), a másik helyt ellenben «másfélezer» főre teszi (III. 113.). A szőregi uradalom megszerzését és előnyös hatását a város haladására, háromszor (I. 381—382., II. 17—18., III. 117.), Kistelek benépesítését, temploma és plébániája építését, háromszor (I. 374—375., II. 28., III. 120.), a harminczas évek ivókompániáját (iszáregiment) kétszer (II. 22., III. 148.), a század elejének társadalmi életét — majdnem ugyanazon szavakkal — kétszer (II. 21—22., III. 148—149.), a népvezető Tóth Mihály hatóság ellen való vádaskodását és «nyelvkötésre» ítéletét kétszer (II. 23., III. 67—68.) és hogy Bonyhádi István meggyefőnök a tanyák lakosságát falvakba akarja terelni s az 1863. évi aszály pusztításait kétszer (II. 245., III. 438.) említi. Ezzel azonban még nincsen kimerítve a szándékos ismételtetések végtelen tömkelege. No de gondolom, hogy az itt felsoroltak mutatónak épen elegendők lesznek. Növeli még a könyv terjengősségét a latin okleveleknek a szövegben közölt fordítása és a szövegbe nem való családi leszármazások fejtegetése, egykorú helyrajzi térképekhez fűzött értelmezgetések, kútfőmagyarázatok és egyéb jelentéktelen apró-cseprő adalék indokolatlan beékelése. Ha tehát a nem szegedi érdekű tárgyakat, a mindenféle lényegtelen szószaporító dolgokat, a melyektől a szerző műve csak úgy hemzseg és főképen a rengeteg ismétlést elhagyjuk, akkor Szeged monographiájának három izmos kötete bizony szerény vékony füzetté zsugorodik össze.

A munka felsorolt szerkezeti gyarlóságaihoz hozzájárul

még az, hogy a szerző még e sovány adatkészletet sem bírta kellően áttekinteni a földolgozásnál, mert a véget nem érő ismétlések áradatában lépten-nyomon eltévedt, sőt minduntalan komikus ellenmondásokba és százalmas összeütközésbe jutott önmagával, úgy hogy sok helyen maga sem tudja azt, hogy az egymással éles ellenmondásban levő állításai közül melyik az igaz. Egy helyen Mátyás király 1475. évi október 25-én — Szent Demeter-egyház védszentjének előünnepe — ajándékozta a 60,000 forintra becsült palástját a nevezett templomnak, hogy abból casulát készítsenek (I. 76.), másutt 1465 október 26-án — Szent Demeter napján — helyezi adományul királyi palástját a templom oltárára (III. 5.). A két állítás között ellenmondás van az adományozás évére és napjára s a különbség nem sok, csak tíz esztendő. Azonban Heltai Gáspár, a kinek a művéből a szerző merített, nem említ évet, hanem csak annyit mond: «Mikoron *egyszer* Szegeden az gyűlésben vala és Szent Demeter napján bement volna a nagy Misére» Mátyás király és lekapcsolá válláról nagy értékű fejedelmi köpenyét s azt az Úr oltárára ajánlotta.*) A Szent Demeter-templom újjáépítésénél a munka megkezdését egy helyen 1525. évre (I. 371.), másutt 1715-re (III. 6.) helyezi (ez a helyes), harangjainak beszerzését pedig hol 1739. évre (I. 371.), hol 1737-re (III. 6.) teszi. Előbb azt állítja, hogy a Tóth Mihály hadi vállalatát titokban támogató négy szegedi barátot az állásáról elmozdított Héder bég szegedi szandzsák utóda: Kászon becskerekí pasa végeztette ki (I. 131.), utóbb azonban azt vitatja, hogy a négy szerzetest a hadjáratban való titkos részvételért Héder bég fejeztette le (III. 13.). A dolog itt is úgy van, hogy a forrás nem mondja meg, hogy az a pasa, a ki a négy szerzetesnek 1552. évi augusztus 16-án fejét vétette, Héder bég, vagy Kászon volt-e?**) A havi boldogasszony csodatevő oltárképe az alsóvárosi templomból az 1526. évi török dúlás idején a Csöppörke-tó fenekére került és elrejtve sokáig ott maradt (I. 95.), de hátrább meg azt írja, hogy a kép az 1525-diki török pusztításakor került a tó fenekére, a

*) Heltai Gáspár: *Magyar krónika*. Nagy-Győr 1789. II. darab. 264.

**) Ordinánsz Konstantin: *A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rúzsja*. Szeged, 1831. 85 l.

honnan 1630-ban romlatlan állapotban csodás módon ismét napvilágra jutott (III. 19.). A török pusztításra nézve az előbbeni állítás a helyes, mert Szegedet a törökök nem 1525. évben, hanem a mohácsi vész idejében, 1526 szeptember 29-én dulták föl először. A II. Ulászló idejében uralkodó pestist hasonlóan két helyen érinti, de itt is két gyékényen árul. Egyik verziója szerint Budáról, a pestis elől menekvő II. Ulászló 1495-ben érkezett Szegedre és innen Csanádra utazott (I. 87.), a másik szerint a király 1510. évben jött a pestis elől Szegedre (III. 169.). Azonban a pestis 1495 folyamán dühöngött s e miatt a budai országgyűlést föl kellett oszlatni s a királynak a pestis elől Szegedre menekülése 1595-ben történt. *) Ugyanazon tárgyról néha botrányos ellenmondással ír, pedig a minden kétséget eloszlató oklevél is a kezében van. A szegedi születésű Lukács zágrábi püspök a Szent Demeter-templom javára 1501. évben gazdag adományt tett és a többi közt Kameniczen egy «Kutyás» nevű szőlőt a templomnak hagyott (III. 5.), másutt ellenben azt tanítja, hogy Lukács zágrábi püspök adományából az ősi Szent Demeter-plébániának is volt egy szőlője a Szerémségben, nevezetesen Kutyáson (III. 441.), de a szerző által közölt oklevél azt mondja: . . . «item unam vineam Kwthyas vocatam in promontorio oppidi Kamanz habitam» . . . (IV. 92.), a miből kitűnik, hogy a szőlő nem «Kutyás»-on volt — mert ilyen nemű helység a Szerémségben soha sem létezett — hanem Kamancz (ma Kámenicz) város szőlőhegyén feküdt a «Kutyás» nevű szőlő. Azután a zágrábi püspök az adományt az oklevél szerint nem a plébánia, hanem a templom számára tette. Nézzünk egy másik jellemző esetet. Amhát pasa 1542-ben parancsot küldött Zákány István főbíróhoz, hogy az összes hajókat és naszádokat Kanizsára rendelje az oda érkező Péter moldvai vajda seregének átszállítására (I. 107.); másutt ellenben arra oktat bennünket, hogy 1543-ban Mihály moldvai vajda, midőn a szultán csapataival egyesülendő, Kanizsánál a Tiszán átkelni ohajtott, a szükséges hajókat és dereglyéket Szegeden szedette össze (III. 482.). Itt hármas ellenmondás van: a moldvai vajda nevére, az időre és a tényre nézve. Nem Mihály, hanem Péter moldvai és Radul

*) Istvánfy (1758-ki bécsi kiadás) 42 l. — Horváth Mihály (1871. évi kiadás) III. 271.

havas-alföldi vajda kapott parancsot, hogy Buda oltalmára siessenek és pedig nem 1543-ban, hanem 1542-ben, mert 1542. évi szeptember hóban szállotta meg a német birodalom-egyesült hada Budavárát, melynek védelmére a szultán Amhát ruméliai béglerbéget s a két oláh vajdát nagy sietséggel útba indította.*) Azután a moldvai vajda a Tiszán való átkeléshez szükséges hajókat, dereglyéket nem szedette össze Szegeden. Erre a parancsot nem is a vajda, hanem Amhát pasa adta ki október 16-dika előtt néhány nappal. A hajókat sem vitték le Szegedről Kanizsára, mert október 16-dikán Zákány István Szegeden, Amhát pasa pedig Baja mellett, a sárközi táborában értesült, hogy a nemet hadak a segélyül siető, török seregektől megrémülve, Pest vívásával gyorsan fölthagytak és ész nélkül Esztergomhoz vonultak vissza,**) mire azután az útban levő moldvai vajda is visszafordult és hazament seregestül, bojárostul. Így hát a hajókra nem volt szükség és ki se mozdították azokat Szegedről. Sajnálatos, hogy egy monographus a markában levő positiv adatok ellenére ilyen komikus tévedésekbe esik. Hasonló ehhez a következő is. A Szent György-templom valószínűleg a török hódoltság alatt elpusztult és a templom anyagát a várépítésnél fölhasználták. A törökök kiűzése után a hatóság 1719–22. években a Szent György-templomot romjaiból némileg helyre állíttatta (III. 21.). «A romokban heverő felsővárosi Szent György-templom helyreállítási munkáit a város már 1719-ben megkezdette és néhány év alatt be is fejezte» (I. 291.). Másutt ellenben azt írja, hogy a felsővárosi templom óhajtott restaurációja azonban egészen elmaradt. A beomlott oldalfalak 1722-ben valamennyire fölemeltettek ugyan, úgy hogy jó ideig ottan istentiszteletet is tartottak, de ez a helyreállítás csak rögtönös volt (I. 372.). Ebből kitűnik, hogy a romtemplom anyagát a várépítéshez még sem használták föl, a mi a helyreállítást illeti, a beomlott falakat — a szerző szerint — fölemelték ugyan, hanem «ez a helyreállítás csak rögtönös volt». Hát kérem ez nem logika! — Még szembeszökőbb az ellenmondás a következőkben. A nagy erdőségek, a mocsári tölgyerdők rengetegei, vala-

*) *Történelmi Tár.* 1878. évf. 524.

**) Zákány István 1542 október 16-án kelt levelei. Reizner János: *Szeged története.* IV. 142.

mikor a tiszai ártereket is ellepték s a szegedi földön a Maty-ér és Sáros völgy környékén kiterjedt erdőségek voltak. Bertrandon de la Brocquière a Szeged körül létező erdőkről emlékezik. Azonban II. Lajosnak 1516. évi oklevele szerint a szegediek az épületfát a Tiszán és a Maroson vámmentesen szállították és ez arra enged következtetni, hogy a szegedi erdőtermék az építkezésre és tüzelésre elégtelen és alkalmatlan volt. Tüzelésre leginkább nádat és tőzeget használtak, vagy a füzesek fáit, a mint erről Zsigmond király 1411. évi oklevelei emlékeznek (III. 446. l. és ugyanott 3. jegyz.). E zavaros gondolkodással a tudós szerző maga alatt vágja a fát és maga alá tüzel. Az igazság itten az, hogy Szeged területe hajdan is szegény volt fában, az épületfát akkor is a felvidékről és Erdélyből szállították, a mit a királyok szállítási kedvezményekkel segítettek elő. Azután Bertrandon de la Brocquière «a Szeged körül levő erdőkről» nem emlékezik, sőt ellenkezőleg azt írja, hogy egész hosszú útjában (Becsétől számítva), egy ér mellett elterülő két kis bereken kívül egyetlen fát sem látott s a lakosok csupán szalmával és náddal tüzelnek.*) Az állítólagos tiszaparti fűzfaerdők nem hogy a valóságban nem léteztek, hanem még Zsigmond királynak 1411. évi oklevelében sem fordulnak elő, mert az oklevél mindössze csak a tiszai rév mellett álló bizonyos füzesről, jobban mondva néhány fűzfáról (. . . cuiusdam silve salice, seu arborum salicum in portu seu rippa Ticie existentium . . .) emlékszik meg (IV. 23.). Ebből kitűnik, hogy a Maty-érig terjedő rengeteg erdőségek csak a szerző képzeletében honoltak s a valóságban csak néhány árva fűzfából állottak. A III. Károly idejében Szegedinác Jovánovics Péro szerb kapitány által szított fölkelés eseményéből is szeretne valami epizódot Szeged historiájába illeszteni és egy helyen azt mondja, hogy Szeged fegyveres polgársága azon hírré, hogy a zendülők egy csapata Szeged ellen indult, hogy azt kirabolja, azonnal a fölkelők ellen vonult, de a vidék átkutatása után arról győződtek meg, hogy a hír alaptalan volt s a derék polgárőrök «megnyugodva» tértek haza (I. 336.), másutt ellenben azt vitatja, hogy a fegyveres polgárőrség a város felé készülődő egyik lázadó csapatot szét is vert

*) Szamota István: *Régi utazások Magyarországon.* (Olcso könyvtár) 91 l.

(III. 110.), pedig a polgárőrség eleven zendülőket nem is látott, mert az öt-hatszáz főnyi békési felkelő kuruczoknak eszök-ágában sem volt, hogy a rendes császári katonasággal megszállott és ágyúkkal fölszerelt szegedi vár ellen induljanak, sőt még Csongrád vármegye területére sem nyomultak be és mozgalmuk Békés-, Zaránd- és Aradmegyék területének is csupán egy kis részére szorítkozott. *)

Hogy milyen súlyos mulasztás volt a levéltárak mellőzése, leginkább az mutatja, hogy a szerző a kellő oklevéltári anyag hiányában kénytelen volt a hézagosan közölt forrásanyagra támaszkodni és minden apró-cseprő, «sokszor jelentéktelennek látszó adatoknak is hasznát» venni. Azonban e töredékes és üres adatok gyakran siralmas tévelygésbe és szánalmas csalódásba sodorták a szerzőt, a ki a város múltjának földerítése mellett — az előszóban tett kijelentése szerint — még azt is földadatául tűzte, hogy a szegedi «köztudatnak tetsző» és «a szívekhez férközött» számos helyi mondát és legendát kiigazítja s a város múltjáról forgalomba jutott előítéleteket megczáfolja, de e kétes értékű adatai őt magát is gyakran lépre viszik, a minek azután az az eredménye, hogy az előítéletek kiirtása helyett azok számát maga a szerző újabb tévedésekkel szaporítja. Hozzájárul még az is, hogy a szegedi legendák kiirtására vállalkozó szerző sokszor pozitív adatok híjában «egybevető következtetésekkel» dolgozik és e módszerével is számos historiai botlást követ el és a valóságban eddig nem létezett szegedi mondák helyett ő maga fog számos helyi legenda termeléséhez bőséges anyagot szolgáltatni. Így például a szegedi Szent Demeter legendáját a következőleg alkotja meg. Abból, hogy a belvárosi templomot Szent Demeter egyházának hívják, azt akarja elhitetni, hogy a keresztyénség behozatala előtt is volt Szegednek keresztyén temploma (I. 19), mely még abban az időben keletkezett, midőn Géza fejedelem alatt görög — konstantinápolyi — papok térítése következtében a keresztyénség Szegeden is és Dél-Magyarországon is meghonosodott (I. 19—20., III. 3). Mivel pedig a keresztyénség a római egyház elterjedése előtt Szegeden már megvolt erősödve és itten már templom is lé-

*) V. ö. Márky Sándor: *Péró lázadása*. Értek. Tört. Tud. köréből. XV. köt. 11. szám.

tezett, ez okot adott Szent Istvánnak arra, hogy a római egyház szervezete értelmében Szegeden főesperességet állított. Ime a Szent Demeter bő átalvetőjéből sorban rajzanak ki Szegedre a bizanczi hittérítő görög papok és a római katolikus főesperesek és ez állítások okadatolásában egyetlen érve az, hogy a szegedi ősi templom védszentje Szent Demeter (Demetrios) «a görögkeleti egyháznak volt kedvelt és népszerű alakja» (I. 20), és «mondhatni, hogy különleges keleti szent». Azonban hazánkban a Szent Demeter a nyugoti egyháznak volt kedvelt és népszerű alakja és épen olyan tösgyökeres magyar szent, akár csak a Szent György (Georgios) és Szent Miklós (Nikolaos), a mit a temérdek Szent Demeter nevű helység bizonyít, a melyek mind olyan helyen fekszenek, a hova a római hit előtt görög pap térítési szándékból a lábát se tette be. E helységek Szent István után 2—3 század múlva alakultak *) és kezdlettől fogva római katolikus népség lakta azokat. Most már kinek jutna eszébe azt vitatni, hogy e Szent Demeter nevű helységekben mindenütt előbb a görögkeleti hit terjedt el és csak azután vert ott gyökeret a római egyház. Az sem történeti tény, hogy Géza fejedelem korában a keresztyénség terjesztésében Dél-Magyarországban konstantinápolyi görög papok buzgólkodtak, mert az első görög papokat Dél-Magyarországba Szent István kortársa és ellensége Achtum, a Kőrösök, Maros és Temes vize között lakó ősmagyar nemzetség feje, hozatta Görögországból. Achtum a görögkeleti hitet fogadta el és maga sem itthon, hanem Viddin városban keresztkelkedett meg, majd hazajövéen, lakhelyén Marosvárott (később: Csanád) Keresztelő Szent János tiszteletére monostort alapított és apátot helyezett bele görög barátokkal az ő rendjük és szokásuk szerint. A marosvári görög monostoron kívül más klastrom nem volt e tájon egészen addig, a míg Csanád vezér Achtumot legyőzvéen, Oroszlámoson Szent György tiszteletére másik monostort alapított és görög barátokat hívott

*) A gömörmegyei Szent Demeter 1407, a bihari 1406, a csanádi 1484, a torontáli 1454, a bácsi 1457, a két bodrogi 1401, a két tolnai 1309- és a két baranyai közül az egyik 1330, a másik 1396-ban merül föl az oklevelekben. V. ö. Csánki Dezső: *Magyarorsz. politikai földrajza a Hunyadiak korában*. I. 147, 623, 703, II. 130, 161, 208, 524, 525, III. 346, 451.

oda a marosvári Keresztelő Szent János klastromából.¹⁾ Erős önámításban szenved tehát az, a ki azt hiszi, hogy Szegeden Géza vezér idejében a görögkeleti hit gyökeret vert, mert még eddig azt se sikerült igazolni, hogy Szeged már Géza és Szent István idejében fönnállott és lakott hely lett volna.

Szent István az Achtum ellen viselt hadjárat idején seregeit(?) nem vezette át Szegednél a Tiszán (I. 19), mert az Achtum elleni háború főforrásában, a *Szent Gellért legendájában* Szegednek még a neve se fordul elő és a sereget nem is maga István, hanem Achtum üldözött és elpártolt főembere, az új keresztyén Csanád vezér, a Doboka fia, vezette. Még nagyobb tévedés az, «hogy az első szent királyt az Ajtony (Achtum) ellen intézett hadjárata alkalmával a város a falai között üdvözölte» (I. 42), mert az Achtum ellen küldött sereggel maga István nem vonult a harcztérre, hanem székvárosában maradt. A csatában megölt Achtum fejét Csanád bajtársa, Gyula vitte a királyi udvarba, mire a király Achtum fejét székvárosának tornyára tűzette.²⁾ Tehát a szent királyt a döllyfős ellensége fölötti győzelem esetéből Szegeden nem üdvözölték, mert István sem ez, sem más alkalommal Szegeden nem járt. A szegedi főesperességet nem Szent István alapította és ez nem is hihető, mert a szegedi főesperesség létezését bizonyító oklevél csupán 1199. évből való és István halála után százhatvan évvel későbben kelt. Az sem utolsó botlás, hogy a Szent István idejében nem is létezett szegedi főespereseket a távolabb székelő püspökök helyetteseinek és a püspöki jogok gyakorlására följogosított «mezei püspököknek» teszi meg (I. 19), a mi ismét alkalmas adalék egy újabb szegedi legenda költéséhez.

A Szent László uralkodása alatt 1091. évben betört rabló kunok, a kik Kotajdnál (Tokaj) a Tiszán átkelve, három csapatra oszlottak, Szegedet nem dulták föl (I. 41), mert a *Képes krónika* — a kunok pusztítására elsőrangú kútfő — nem mondja azt, hogy az a kun csapat, mely a Tisza mellett dulva, égetve lefelé vonult, Szegedet is kirabolta és e városnak még a neve sem fordul elő a fenti krónikában.³⁾

¹⁾ V. ö. *Szent Gellért legendája* cap. 10-11.

²⁾ *Szent Gellért legendája* cap. 10.

³⁾ A *Képes nagy Márk krónikája*. (Toldy Ferencz kiadása.) 79. l.

A Szeged határában levő régi helynevek, mint Gajgonya, Tere, Velez, Buzgán, Tarján, Baks, Tömörkény, stb. nem hun-avar eredetűek és nagy tévedés az is, hogy e helynevek szerint a honfoglaló magyarság Szeged körül avar törzsekre bukkant és azokkal egyesült (I. 27—28), mert e helynevek mind ősi magyar személynévek, még pedig azon ősfoglalók nevei, a kik a szóban levő területeket először megülték és lakottá tették. Ezt azon körülmény is bizonyítja, hogy e helynevek nemcsak a szegedi földön, hanem az országban másutt is előfordulnak. Baranyában Terehegye,¹⁾ Abaujban a XIII. században Baks és Baksza fordul elő, a melyek az ős Baksza nemzetség és ebből eredő Baksi és Baksai családok birtokai voltak.²⁾ Heves vármegyében 1648-ban a Velez családból Velez Gáspár birtokos nemes élt.³⁾ A Tarján nevű ősmagyar törzs emlékét számtalan helység és városrész tartja fenn ma is. Az Árpádkorban elterjedtebb helynevek közé tartozó Tömörkény hasonlóan az ilyen nevű ősbirtokosokra emlékeztet.⁴⁾ A Zákány a Hunyadiak korában Zala- és Tolnamegyében mint pusztta, Somogy megyében pedig Zákány nevű vár és város fordul elő, melyet a Zákán vagy Zákányi nevű nemesi család birt.⁵⁾ A Buzgán névről pedig régen megírták, hogy Kun László király egyik gyilkosának, «Arbucz»-nak fia, Buzkán vagy Buzgán Szeged közelében ültött állandó tanyát. Itt állott 1423. évben Buzgánszállása nevű kuntelep, mely a mai Horgos községgel határos «Buzgán» pusztán feküdt és a szegedi földön ma is a Buzgánhalom tartja fenn emlékét.⁶⁾ Tehát a szegedi terület helynevei — a szerző fölfogásával ellentétben — semmi esetre sem igazolják azt, hogy a honfoglalók itten hun-avar törzseket találtak, hanem csak annyiról tanuskodhatnak, hogy Szeged vidékét végületlen tiszta magyarság szállotta meg.

Az oklevelek hézagos adataiból a szerző gyakran sokkal többet olvas ki, mint a mennyi azokban van és olyan elméle-

¹⁾ Várady Ferencz: *Baranya vármegye tört.* IV. 409.

²⁾ Csoma József: *Abauj vármegye monographiája.* I. 64—68.

³⁾ Szederkényi Nándor: *Heves vármegye tört.* III. 250.

⁴⁾ «Temerkény» előfordul Csongrád-, Csanád-, Temes- és Somogy megyében; Tolnában kettő is, mint helység és pusztta. Csánki Dezső: u. o. I. 705. II. 66, 651. III. 455.

⁵⁾ U. o. II. 458. 484—485. III. 124.

⁶⁾ Gyárfás István: *A jászkunok tört.* III. 57.

teket épít rájuk, a miket elfogadni nem lehet. Különösen a szegedi civisek és hospesek¹⁾ rendjéről állít sok valótlanságot. A hospesek rendjét nem Szent István szervezte és e rend nem is keletkezett Szent István alkotmánya alapján (I. 39–40), mert a szent király törvényében említett hospesek (in hospitibus) külföldi vendég és jövevénynépek, vagyis idegen telepesek voltak.²⁾ Nagy tévedés az is, hogy a hospesek a civisekkel együtt a várnépek egyik osztályát tették és hogy a várjobbágyok sorába tartoztak volna (I. 39), mert a hospesek sohasem voltak a királyi várak megyéiben élő szolgálattelvő népek, a kiket a latin terminologia röviden castrenses (királyi várak szolgálói) néven említ, hanem külföldről érkezett idegen települők valának. A civis sem jelent még Szent István idejében várnépet, hanem a cives annyi, mint a király vitézei, vagyis a királyi vármegyékben élő vitézek, jelesül a kik a királyi várakat őrizték,³⁾ úgy hogy akkor a várat is civitas-nak, a király vitézeit pedig civiles-nek is nevezték,⁴⁾ holott e terminusok később csupán a várost és polgárt jelölték. Nem felel meg tehát a ténynek, hogy Szeged lakossága Szent István idejében a várnépek rendjébe osztatott be és hogy a szegedi ősi hospesek rendje Szent Istvántól ered (I. 40), mert a hospesek, a kiket a királyok birtokaikra úgy a külföldről, mint az ország népeiből folyvást gyűjtöttek,⁵⁾ a kiváltságleveleik szerint városi lakosok voltak és a polgárokkal egyenlő jogokat vívtak ki⁶⁾ s a polgári jogállás leglényegesebb föltételét: az önkormányzatot már ekkor bírták, a vármegyeispán alól ki voltak

¹⁾ Nem hospitesek, hanem hospesek, mert latin szónál a magyarok többes rag az egyes szám nominativushoz, nem pedig a többes szám nominativusához járul.

²⁾ Dr. Márkus Dezső: *Corpus Juris Hung. Magyar Törvénytár*, 1000—1526. évi törvények. Szent István I. törvénykönyvének 6. fej. I. köt. 13. l. — Még Kálmán király idejében is a hospesek külföldi, idegen vendégek voltak, mit Kálmán I. törvénykönyvének 35. fejezete bizonyít. — Pauler Gyula: *Magyar nemzet tört. az Árpád-házi királyok idejében*. I. 234. Hajnik Imre: *Magyar alkotmány és jogtörténelem*. 141. l.

³⁾ *Corpus Juris Hung. Magyar Törvénytár*, I. 25. l. 3. és 5. jegyz. és Pauler Gyula: u. o. I. 498. és 505. l.

⁴⁾ Pauler Gyula: u. o. I. 505. l. 75. jegy.

⁵⁾ U. o. I. 441.

⁶⁾ Szalay József: *Városaink a XIII. században*. 52—54. l.

véve és a soraikból választott bíró szolgáltatott fölöttök igazságot.*) A szegedi civisek és hospesek csakis a tatárjárás után, 1247-ben tűnnek föl, sohasem állanak a csongrádi királyi vármegye vagy a szegedi királyi vár ispánjának hatósága alatt, hanem mindig a közülök választott bírótól függöttek, városi lakosok voltak és sohasem tartoztak a várnépek sorába. Az is érdekes, hogy a szerző minden bizonyítékok nélkül a szegedi hospeseket östermelőknek tartja, és hol «nagy gazdáknak és tanyás gazdáknak», hol «gazduram, vagy öreggazda» értelemben veszi őket (I. 40–60., III. 418., 422. l. l. jegyz.), holott épen a szerző által ismertetett oklevelekből az tűnik ki, hogy kézművesek, sószállító hajósok, fuvarosok és vásárokra járó kereskedők voltak. Az se igaz, hogy Szegeden a XIV. század közepéig a két külön polgári község — Felső-Szeged és Alsó-Szeged — külön bírákkal és vásárokkal azért fejlődött ki, mivel a felsővárosi és alsóvárosi hospesek külön századokba osztattak be és más-más parancsnokok alatt állottak s e katonai fölosztásból és igazgatásból fejlődött ki lassanként a két polgári község (I. 40–56), mert föntebb már láttuk, hogy a szegedi civisek és hospesek soha sem állottak a vármegye ispán és századosai vezénylete alatt, azután a mesterségeket, hajózást és kereskedést űző hospesek mint nem katonák, mit kerestek volna az ispán századaiban? Súlyos csalódás az is, hogy a hospesek a nemességgel egyenlő kiváltságnak örvendtek (III. 418), mert a hospesek a király birtokain éltek és nekik a király földesurok volt, holott a nemesek, mint szabad birtokosok magok is földesurak voltak. A királyi városokban élő hospesek jogállását mindenkor a királyi kiváltságlevél külön-külön állapította meg, de valamennyi kiváltságlevélben kifejezést nyert az, a mire a polgáremberek fölöttébb büszkék voltak, hogy a hospesek a királyi vármegyék szolga népei közül kiemeltetnek és nem az ispán hatósága alá, hanem a városi polgárok sorába helyeztetnek. Ez volt az oka annak, hogy ez új jövevény lakókat a királyi városok régebbi törzsökös civiseivel szemben vendégeknek — hospeseknek — nevezték.

Az se igaz, hogy Szegeden a XV. század közepén két — külön bírák alatt álló — autonom polgárközség, vagy két

*) Hajnik Imre: *Magyarország az Árpád-házi királyoktól az ősiség megalapításáig*. 46. l.

külön város — Alszeged és Felszeged — fejlődött ki (I. 56 – 57), hanem csak külön birákkal és vásártartási joggal bíró városrészek képződtek, a mi horribilis különbség és nem két városrész, hanem három alakult, a melyek között Felszeged nevű nem is fordult elő. E három városrész a következő: 1. Szeged a királyi várral és Szent Demeter-templommal (az oklevelekben: *Castrum nostrum Zegediense ac oppidum nostrum Zege-diense, seu civitas nostra Zegediensis*), a mostani belváros. 2. Alszeged (az oklevelekben: *Alzeged, Zeged inferiori*), a mai alsóváros. 3. Felső-Sziget városrész (az 1431. évi oklevélben: . . . *ad eandem civitatem nostram Zegediensem ad locum Felsewzygeth vocatum . . .*), a hol a Szent György vértanúról nevezett plébánia-templom állott — a mai felsőváros — s e városrész vagy helység (. . . *ad locum Felsewzygeth . . .*) 1431-ben külön vásártartásra nyert jogot. A városnak a török uralom előtti fekvéséről és kiterjedéséről tévesen vitatja azt, hogy a város ekkor egymástól távolabb eső, több szigetsoportból állott s a köztök levő mocsarakon és ereken mindenfelé áthidalások vezettek keresztül (I. 31), mert ha az 1552. évi leírást, a melyre hivatkozik, elolvassuk, abban a szigetsoportokat, azok körül levő mocsarakat, ereket és áthidalásokat nem találjuk.*) E tévedés annál visszásabbban hat, mert másutt viszont a szerző azért harczol, hogy Szeged csupán egyetlen utczából állott, a mely egy mérföldnyi hosszú volt (I. 46) és valószínűbb is, hogy az ősi Szeged hosszan és keskeny tagban nyúlt végig a Tisza mellett.

A helytelen földrajzi meghatározásoknak egész özöne fordul elő a műben és a régi helységek fekvésének megállapításában egyik tévedést a másik után követi el, még akkor is, ha az oklevelek és a mostani helynevek egész biztosan vezetnek a buvárkodót. A dömösi prépostság helységei között említett Sakani nevű falu (villa) nem azonos a szegedi határban

*) E leírás az 1552-ben Szegeden járt Aldana Bernát spanyol tábornok fivérének, Aldana Vitella leveléből van véve, a ki sohasem volt Szegeden és Bernát elbeszélése után irt. Az idevágó részlet ez: . . . «a város nyílt volt, körfalak nélkül, igen rongált állapotban és házai elszórva valának építve. . . . Ilyképen a spanyolok átvonultak két, a Tiszába folyó patakon átvezető hidon». . . . vagyis azon vízzel telt árkokon, melyek a várat és palánkot körülvették. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1896. évf. 111—112. l.

levő Zákány pusztával (I. 25), mert Sakani (Zákán) nevű falu sohasem volt Csongrádmegyében, a szegedi földön levő Zákány pedig csak 600 esztendő múlva, 1719-ben lép előtérbe, akkor sem mint megszállott hely, hanem csak mint «Zákányhomokja» szerepel (IV. 323). A Sakani falu alatt a somogy megyei Zákán falu értendő, mely az Anjouk és Hunyadiak korában városi rangra emelkedett és a melyről már föntebb láttuk, hogy a város belsejében épült várával együtt (castellum in oppido Zakan edificatum) a Zákán vagy Zákányi család birtoka volt.¹⁾ — A villa Diarugsa vagy Durusa alatt se a Szegeddel határos Dorozsmát kell érteni, mert Dorozsma nem Diarugsa formában, hanem Drwsma és Dorosma alakban szerepel az oklevelekben²⁾ és már azt is kiderítették róla, hogy e helyet 1300 táján a Dorozsma nemzetségbeli Bernát telepítette be először és e falu sohasem képezte a dömösi prépostság tulajdonát. A villa Diarugsa tehát nem más, mint a tolnamegyei Dereczke falu, mely villa Durusa, Durugsa, Derekche és Derechke változatban merül föl és 1138-tól kezdve a dömösi prépostság birtoka volt.³⁾ A villa Sahtu sem a Szeged közelében vélt Sártó falu és a szerző szörnyű tévelygés áldozata lett, ha azt hiszi, hogy e Sahtu-falunak emlékét később a sáregyházi, vagy sártói út őrizte volna meg (I. 27), mert Sártó nevű falu sohasem feküdt Szeged közelében és a Sahtu alakot a csongrádmegyei Saareghaaz (Sáregyház) helynévvel — gondolom — nem lehet egynek venni, még dús phantasiával sem! A dömösi oklevél e hely megállapításában biztosan vezet és mutatja, hogy e helységet az Erdélyből jövő Maros mellett kell keresni. «In villa Sahtu sunt allatores Salis — mondja a dömösi alapítólevél — Isti per annum sexies redeunt de ultrasilvanis partibus usque ad forum Sumbuth cum duabus navibus». ⁴⁾ Ennélfogva a villa Sahtu nem más, mint a csanádi királyi vármegyében fekvő Sajti (ma : Sajteny falu), melyben királyi sószállító szolgák laktak és arra kötelezte őket II. Béla király, hogy évenként hatszor forduljanak Erdélyből két hajó-

¹⁾ Csánki: u. o. II. 575. 584—585. — A Zákány család a Hunyadiak korában Somogyból Csanádvármegyébe és innen Szegedre is átszármazott.

²⁾ U. o. I. 680.

³⁾ U. o. III. 422.

⁴⁾ Knauz Nándor: *Monum. Eccles. Strigon.* I. 94.

val a Maroson és az onnét hozott sót az aradmegyei Szombathelyen (ma: Szabadhely a Maros mellett) rakják le a monostor számára.¹⁾ — Az aranybulla 25-dik — és nem 22-dik — cikkében («Sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et in Scegved et in confinis») — a melynek oklevéli hasonmását is bemutatja — az egyik országos sóraktárnak, a Zoloch-nak nevét helytelenül Szolnok-nak olvassa (I. 33), mert Szolnok neve az oklevelekben mindig Zounuck, Zonuk, Zounuk, alakban merül föl és a Zoloch helység nem más, mint a biharmegyei Szalacs,²⁾ a hol a királyi sókamara hivatal még 1397-ben is főnnállott.³⁾ Az is csak hypothesis, hogy Szegedet már Szent István egyik országos sóraktárrá tette (I. 33), mert erre bizonyítékot még senki sem tudott fölmutatni. A csongrádmegyei Gyékénytő helység sohasem volt «Szeged határába kebelezett terület» (I. 47), mert az a Gyékénytő, melyet Csongrád és Rösztke helységekkel együtt Albert király neje-nek, Erzsébetnek adott 1439-ben, a csongrádmegyei Martonos és Felső-Adrián (ma: Adorján) falvakkal volt határos, vagyis a mostani Martonos és Ó-Kanizsa között feküdt⁴⁾ és e vidék sohasem volt a szegedi határba bekebelezve. Adorján és Vastorok egykoron csongrádmegyei helységek és várispánsági javak sohasem szállottak a szegedi várra és sohasem képezték annak javait (I. 48), mert akkor, a mikor a várispánságoknak elkeresztelt királyi vármegyék még főnnállottak, a két falu nem volt a szegedi királyi vár jöszága, mivel Adorján mint a Haraszt nemzetség, majd az Anjouk korában a Laki és Tárnoki család birtoka, utóbb pedig Magyar Pál gimesi várnagy tulajdona — a bodrogi-, Vastorok pedig, mint az ó-budai apácák jöszága, a bácsi királyi vármegyéhez tartozott, midőn pedig a két helység Csongrád vármegyéhez került, akkor sem voltak a szegedi vár jöszágai, mert ekkor viszont mind a két falu az ó-budai Klarissa-apácák zárdájának birtokául szerepel és a török hódításig mind végig az apácák kezén marad-

¹⁾ Borovszky Samu: *Csanád vármegye tört.* II. 521.

²⁾ *Corpus Juris Hung. Magyar Törvénytár.* Bpest, 1899. I. 141. l. 5. jegyz.

³⁾ Csánki: u, o. I. 599.

⁴⁾ Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei.* 125. l. — Zsilinszky Mihály: *Csongrád vármegye tört.* I. 91. 98,

tak.¹⁾ Az se igaz, hogy «Mátyás király 1459. évi július 9-én e két helység jobbágyságait a szegedi királyi vár részére köteles szolgálmányok(!) teljesítésétől fölmentette» (I. 48), mert az oklevél a szegedi várat föl sem említi, hanem csupán annyit mond, hogy az ó-budai apácák Adorján és Vastorok falvaiban lakó népeit a király seregeinek beszállásolásától, a táborozási terhek viselésétől és a várak föntartásával járó szolgálat alól fölmenti.²⁾ Ez az oklevél is azt igazolja, hogy a két helység sohasem szállott a szegedi várra és a két falu a megüléstől kezdve előbb mint nemzetségi, majd mint nemesi és végül egyházi birtok gyanánt szerepelt és soha egy perczig sem volt a szegedi vár jószágá. A Zsigmond királytól 1408. évi július 12-én új adomány czimén Garai Miklós nádor és testvérjének, Jánosnak adott Dorozsma, Bánfalva, Gyékénytő és Szent-Mihály falvak közül Bánfalva fekvésre nézve nem volt Dorozsmával szomszédos és nem Szeged közelében létezett (I. 79. l. 5. jegyz.) és a szerzőnek abban sincs igaza, hogy e falu fekvése bizonytalan volna, mert az a Bánfalva, a mit a Garaiak Zsigmondtól kaptak, Zentától délre feküdt, ott, a hol most a Banovce pusztát találjuk.³⁾ Hiába vitatja azt is, hogy a Garaiak által nyert másik falu, a Szent-Mihály nem azonos a mai «Szent-Mihály-telek»-kel (I. 79. l. 5. jegyz.), mert teljesen ugyanaz és az se igaz, hogy a mai Szent Mihályteleknek régen Mihálytelek lett volna neve (I. 79. l. 5. jegyz.), mert tényleg «Szent Mihály»-nak hívták és a Hunyadiak korában még nem képezte Szeged birtokát, hanem mint a Csongrád-megyében fekvő falu földesúri jószág volt és benne 1477-ben torony nélküli kőtemplom állott.⁴⁾ A Garaiak harmadik faluja, Gyékénytő nem volt Szegeddel, Dorozsmával és Bánfalvával szomszédos, a Maty-érnek egyik ágát (Dorozsma alatt) nem nevezték Gyékénytőnek, és e falu nem feküdt ott, a hol a dorozsmai pályaháztól nyugotra eső gyékénytői düllő(?) «fekete földek» terülnek el (I. 79), mert a Garaiak azt a Gyékénytő helységet nyerték, a mely még 1335-ben csak tó (lacus

¹⁾ Árpádkori új okmánytár, VII. 356. — Anjoukori okmánytár. II. 554 555. 573. III. 211—214. VI. 255. — *Collectio Hevensesiana*: tom. XVII. pag. 277 278.

²⁾ Gyárfás István: u. o. III. 641-642.

³⁾ Csánki: u. o. I. 679.

⁴⁾ U. o. I. 684.

Gekentow) volt és 1356-ban e pusztá föld benépesítésére Fodor Mihály vállalkozott és a kinek e czélból Nagy Lajos király három évi adómentességet adott. E Gyékénytő helység — mint fentebb már láttuk — a mai Martonos és Ó-Kanizsa között feküdt¹⁾ és határa a szegedi területtel sohasem érintkezett. Százegyháza sem a mai Kübekháza és Szent-Iván határterületén feküdt (I. 54), hanem Deszk és Kübekháza közt, a Sztára Torina nevű nagy rét (Bara) déli részén, a hol a részletes katonai térkép mint kis pusztát Szegház néven tünteti föl.²⁾ Egy helyütt azt állítja, hogy Szeged a hattyas-ballagitói birtokrészt 1359. évben Balak Benedek özvegyétől vásárolta (I. 21. l. 1. jegyz.), másutt pedig azt mondja, hogy 1359. évi augusztus 3-án, a város polgárai a csanádi káptalan előtt Ilona asszonytól, néhai Balog Benedek özvegyétől 65 arany frt örökárban az alsóváros szomszédságában levő nemesi rész-birtokot (a mai Ballagi tó környékét) megvásárolták (I. 54), azonban a vásárlást nem Szeged város, hanem csak Alszeged városrész polgársága eszközölte, nem Balak, vagy Balog, hanem Balaki Benedek özvegyétől, nem is a hattyas-ballagitói birtokrészt vették meg, hanem az özvegy jegybérét képező és Csongrádvármegyében fekvő Balak nevű nemesi birtokot (possessio), mely Alszegeddel volt határos és nem a mai Hattyas, hanem a Ballagi tó táján fekkentett.³⁾ Egyik 1355. évi oklevélből azt olvassa ki, hogy bizonyos Ivánka fia Tamás és János asszonyfalvi (Asszonyszállása) polgárok (cives de Azonfolva), a kik Egyed és Péter alszegedi polgárokkal egyesülve, 1355-ben, a megidézésökre kiküldött Toronyai Gergely királyi embert társaival együtt útonálló módon kegyetlenül megölték,⁴⁾ voltaképen kunok voltak és szegedi polgárokkul szerepeltek (I. 64—65). A szerző itten azon nagy csalódásba esett, hogy az Asszonyfalva helységet összetéveszti az Asszonyszállása nevű kun pusztával,⁵⁾ a melyre Szeged polgárai épen 100 év múlva — 1462-ben — legeltetési jogot nyertek, és

¹⁾ V. ö. Anjoukori oklevéltár. III. 211 214. Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei*. 125. — Zsilinszky Mihály: *Csongrád vármegye tört.* I. 91, 98.

²⁾ Borovszky: u. o. II. 542.

³⁾ Reizner János: *Szeged tört.* IV. 4. l.

⁴⁾ Anjoukori oklevéltár. IV. 383—385.

⁵⁾ Asszonyszállása nevű kunszállás, kelet felől a szegedi határ-

azt hiszi, hogy a gyilkossággal vádolt Ivánkafiak, mint asszonyfalvi lakosok, kunok voltak és mivel a szegediek Asszony szállása kun pusztán 100 év múlva a legeltetés jogát megszerezték, ennél fogva a két Ivánkafi szegedi földön élt és így mint kunok szegedi polgárokul is szerepeltek. Azonban a gyilkosságba esett Ivánkafiak sohasem voltak kunok, még kevésbé szegedi polgárok, Asszonyfalva sem volt kunszállás és az Asszony szállása kun pusztával nem azonos, mert Asszonyfalva Bácsmegyében, Peszér és Ó-Becse között feküdt,* és később Zsigmond király adományából Brankovits György szerb despota birtoka lett.** Baranyamegyében a Duna mellett sohasem létezett az a «Szent Pál» nevű kolostor, melynek, illetőleg szerzeteseinek 1464. évi április 12-én Mátyás király atyjáért, anyjáért és testvére, László lelke üdveért mondandómisékre a szegedi királyi sókamaránál évenként 150 arany frtot rendelt (I. 35.), mert az országos levéltár diplomatikai osztályában 15951. szám alatt őrzött eredeti oklevélben a kolostor, a melynek a nagy király a mise-alapítványt tette, így van meghatározva: . . . «Ordinis sancti Pauli . . . in Claustro sancti Salvatoris penes Danubium in Baranya deo famulans . . .») vagyis az adományos kolostor nem a «Szent Pál» nevű klastrom volt, hanem a Baranyamegyében a Duna mellett Szent-Szalvátor nevű helységben fekvő palosrendű klastrom volt az, a melynek Mátyás király a kegyeletes fundatiót tette. E Szent-Szalvátor (az oklevelekben: Sanctus Salvator, Zenth-salvator, Zenth-salwator) nevű helység a Hunyadiak korában hol Baranya, hol Valkó megyéhez tartozott s a Duna és Dráva által képezett «köz»-ben valahol a mai Dálya és Borovó között feküdt.***) Mátyás király 1464 április 24-én ugyancsak a szegedi királyi sókamara által évenként kősóban fizetendő 100 arany frt hasonló célú mise-fundatiót tett Szent Pál szerzeteseinek Szent Lászlóról címzett Silisi kolostora részére (I. 35), csakhogy a szerző e klastrom hol fekvése felől is bizonytalanságban hagyja az olvasót és itt is az országos levél-

rig, nyugot felől pedig Baltaszállásig (ma: Balota pusztja) terjedt. Gyárfás István: u. o. III. 275--276.

*) Csánki: u. o. 152.

**) Pesty Frigyes: *Brankovits György birtokviszonyai Magyarországon*. 17-21. l.

***) Csánki: u. o. II. 287.

tárban 15970. szám alatt őrzött fundatiós-levél kitételéből (. . . «Ordinis sancti Pauli . . . in Claustro Sancti Regis Ladislai in Silisio fundato. . . .») tudjuk meg, hogy a kolostor, a melyet Mátyás király a fönti kegyes adományban részesített, a somogymegyei Szeliz helységben levő és Szent László királyról elnevezett pálos-zárda volt. E Szeliz falu Selyz, Seliz, Silis és Zelis alakban fordul elő az oklevelekben s a Kaposvár és Szigetvár között elterülő és ma «Zseliczség» néven ismert dombos vidéken feküdt, ott, a hol most Zselicz-Szent-Jakab és Zselicz-Szent-Pál falvak fekszenek.*) Kistelek pusztának 1775-ben történt benépesítésénél a csongrádmegyei Kécstelek (Keechtelek) birtokot (possessio), a mely eddig csupán csak 1511-ben merült föl, tévesen egynek veszi a Kistelek pusztával (I. 310), holott a Kécstelek nemesi birtokot az oklevél Nagy-Szőreg, Bel-Szőreg, Deszk és Gyála helységekkel említi együtt,**) és Kécsteleknek Csongrádmegye tiszáninneri részében, valahol Horgos és Martonos között kellett feküdnie.

CZÍMER KÁROLY.

*) Csánki: u. o. I. 644. - - Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története fõtekintettel az egyházi intézetekre.* I. 323.

**) *Magyar Történelmi Társ.* XII. 142.

ALCESTIS.

A görög classikus irodalom színművei mind inkább divatba kezdenek jöni az európai színpadokon.

Párisban a múlt év novemberében adták a Comédie Françaiseben Euripides *Alcestis*-ét Rivollet György átdolgozásában. Bécsben a Burgszínházban deczember elején adták elő óriási sikerrel Aeschylus *Oresteáját*, Budapesten a nemzeti színház fölvette az idény műsorába Aeschylus: *Ileten Thebae ellen* tragédiáját Rákosi Jenő fordításában, végül last and least: Kolozsvárt készülnek Csengeri János fordításában Aeschylus *Oresteájára*, mely előadásnak érdekességet kölcsönöz az is, hogy Jászai Mari is részt vesz benne. Ezuttal a párisi előadásról adjunk számot. Kezünkben van az átdolgozás szövege, a főbb személyek és díszlet fényképe és egy elsőrangú párisi kritikus bírálata, Larroumet-é, az előadásról. A Rivollet átdolgozását összevethetjük az Euripides darabjával. Nagyon tanulságos és érdekes azt vizsgálni, hogy egy színdarabot kétezerháromszázharmincznyolcz esztendővel (438 Kr. e. — 1900 Kr. u.) lefolyt premiérje után a világ mai fővárosában, Párisban miként adnak elő. Mit kell változtatni az eredetin, hogy ma hasson, mi mozgatja meg a régi műből magából ma is a világ legfinomabb idegű népének szívét és miképen végzi a mai színpad munkáját e múnél.

Mindenek előtt azt a kérdést teszem föl s felelek reá, hogy miért épen Euripidest elevenítették föl Párisban? Mert ő áll legközelebb a mai korhoz. Legkevesbbé őt tartják a nagy triasban (Aeschylus, Sophocles és Euripides) igazi antik tragikus írónak. Legtöbb pathost és legkevesebb cselekvényt ő visz darabjába: fest, jellemeket, helyzeteket. Íme *Alcestise* teljesen alkalmas a modern világ egyik legválogatósabb színpadára, mert, ha összevetjük az átdolgozást az eredetivel, az ámulat fog el annak láttára, hogy milyen kevés lényeges változtatás kellett a mű színrehozatalára. Nem több,

mint akármelyik eredeti modern színdarabnak, mely Párisban a színpadon érik meg, ott alakul át s forr ki a színpadon, a próbákon.

Alcestis meséje valóban csekély, tulajdonképen nem is tragédia, inkább symbolikus dráma, hogy divatos czégért ragaszszunk a régi épületre. Admetus pheræi királynak meg kell halnia. De megváltja életét felesége Alcestis, ki maga száll le a halál birodalmába férje helyett. Ám megjelenik *Heracles* s megtudva, hogy mi történt, a sírhoz siet s onnan a Thanatustól, a haláltól magától elragadja zsákmányát s visszaadja férjének.

Ez a mese elég csekély volna, de földolgozása, beállítás a színpadra és nyelve, az a művészet, a mint benne az önföláldozó nemes nő beszél classikus egyszerűséggel szivetrázó bánatában, a mint férje viselkedik s a vendégnek odaérkezett *Heracles*, halhatatlanná teszik.

Rivollet három fölvonást csinált a műből, az első fölvonás egyúttal prologus is. Apollo s a Halál vitáznak Alcestis életén. A Halál követeli jussát, Apollo kegyelmet kér. Várjon, míg megöregszik a királyné. Mindhiában, a halálnak ifjú élet kell, ez kedvesebb díj előtte. Végre Apollo távozik, vigasztalja a jövő tudata: *Heracles* úgy is megmenti kedvelt embere feleségét. Euripides ezt a jelenetet rövidebben írta meg. Több benne az egysoros párbeszéd. Rivollet hosszabb mondatokra fogja a beszédet és theatralis fogásokat alkalmaz bele. Ezeket például: A halál háromszor is bekialt a palotába: Alcestis! Egyik kiáltását aztán Alcestis a következő képben a nézők előtt hallja, így tehát egy időben foly le előttünk két fölvonás. Továbbá, mikor Apollo arról beszél, hogy látja közeledni *Heraclest*, mennydörgő robaj jelzi a színen *Heracles* szekere közeledtét. Apollo sokkal érzékenyebben kér, majd arról beszél, hogy türelmének vége szakadt. A görög szerzőnél nem ily ideges az istenség és végül egy egészen modern jelenetet szűr bele a prologus végére Rivollet. A *halál* kopogtat: «Bocsássatok be!» *Egy szolgáló* a palotában: «Ki kopogtat?» *Halál*: Én! (Szolgáló kinyitja az ajtót): «Ki kopog?» *Halál*: A Halál. (Belép). Függöny. Ez a prologus.

A darab elején s a végén tette a legtöbb változtatást az átdolgozó, modern színházi sentimentalismust vegyítve bele. Az első fölvonásban van a darab leghíresebb, örökszép része, egészen az eredeti nyomán. Egy szolganő elbeszéli, hogy miként készül halálra Alcestis, miként búcsúzik el gyermekeitől. A leggyakorlottabb modern színpadi mester nem képes jobban előkészíteni hősnője

megjelenését. Végre előttünk áll Alcestis. Haldokolva búcsút vesz férjétől, kit kér, hogy ne hozzon gyermekeinek mostohát. Férje örök hűséget fogad emlékének. A halottat elviszik s megjelenik Heracles, szállást kér. Ám látva a zavarodást, a gyászt, távozni akar. Admetus, a gyászoló házigazda azonban, csakhogy ne legyen megfosztva a vendégszeretet gyakorlásától, azt hiteti el vendégével, hogy idegen asszony halt meg nála. Az átdolgozásban két finom francia úr, igen előkelő gavallérsággal beszélget egymással s a szövegen alig van változtatás egyéb, mint a rímek, mert ne feledjük, hogy csengő-bongó rímekben beszélnek a francia színpadon a komoly görög classikus versforma helyett. Mintha az érczkürt szó helyett oboát hallanánk. A vendég elfogadja a meghívást. A görög házigazda röviden megmagyarázza a karnak, hogy bánata ellenére így kellett cselekednie, ez a vendégszeretet. A francia elhaló hangon szól vendége után: «Vendégem házamban van. Végre sírhatok». Függöny.

A következő fölvonásban ismét más jelenet van. Heracles széles kedvében a bortól mámorosan nógatja a szolgákat. Ezek egyike végre elárulja neki, hogy a ház asszonya halt meg. Erre Heracles letépi fejről koszorúját s megfogadja, hogy a halál kezei közül visszahozza nemes házigazdájának, vendégszerető barátjának nejét. Ezzel végződik a második fölvonás. A francia átdolgozás szorosan az eredeti mellett marad — habár Heraclesében úgy tesz nekem olvasás közben, hogy van valami *Cyrano de Bergerac*-ból. A görög Heracles mordabb, zordon legény, a ki félelmetes ám akkor is, mikor ittas, még ha nevetünk is rajta. Ebben a fölvonásban a francziának új ötlete van. Alcestis holtteste előtt egy anya odatartja gyermekét, hogy jusson a halottnak egy gyermeki mosoly, hisz a maga gyermekeit úgy sem látja többé. Viszont egy koldus a jóságos királyné számára obolust tesz le. Az eredetiben azonban az árva fiú maga: Eumelus jelenik meg és szivreható búcsút mond halott anyjának. Melyik egyszerűbb, melyik igazabb?

A harmadik: utolsó fölvonás a francia átdolgozásban azzal kezdődik, hogy Admetus visszatér a temetésről, a kar vigasztalja. Itt simítják ki Admetus jellemét, mert midőn magát gyávanak mondja, a kar dicséri bátorságát, hogy a hazaért élve maradt. És most következik a darab egyik legbájosabb része: a világirodalomban hasonló párja Shakespere *Téli regéjében* annak a jelenetnek, melyben a rég halottnak hitt Hermionét a maga élő alakjában, mint szobrot mutatják meg férjének. Heracles lefátyolozott női alakkal

érkezik meg. E nőt, úgymond, a vitézi bajvívás díjául nyerte s rábizza Admetusra. Ám a gyászoló király hallani sem akar arról, hogy ő más nőre, különösen ha fiatal és szép, gondot vessen. Sejtelmesen nézi az eltakart női alakot, kinek termete oly hasonló feleségéhez. Annál kevésbbé akarja, újja hegyével is, érinteni, hogy terméibe vezesse. Az eredeti darabban Heracles lefátyozza a nőt és laconikus rövidséggel két sorban elmondja, hogy a sír körül a haláltól vette el, tudatja Admetussal, hogy még három napig néma lesz felesége, mert míg az alvilágot meg nem engeszteli, nem beszélhet. «Megbecsüljed a vendégeket!» ennyit köt szívére a házigazdájának. Admetus marasztalja «Majd máskor», feleli s távozik fönstségesen. Hogyan is maradhatna, mikor küzdelem várakozik reá, az Istenek parancsából. Siet. Admetus csak utána kiálthatja köszönetét. A darabnak Euripidesnél azonnal vége, a karnak négysoros elmélkedése után arról, hogy Zeus a váratlanokat is meghozza.

Most már lássuk a francziát — itt a befejezésnél legérdekesebb talán az ellentét a két mű, a két ízlés között. Heracles Alcestis kezét az Admetuséba teszi s aztán fátýolozza le a nő arczát: «Ismerd föl e nőt!» Admetus térdre rogy felesége előtt: «Alcestis!» kiáltja. Heracles: «Legyetek boldogok!» (A tömeghez fordulva): «Nos hát . . . nem vagyok e nagylelkű vendégek?» Ezután ő is tudatja a férjje, hogy három napig nem hallhatja neje szavát. Erre távozni készül, de csak készül, mert megáll és a színpad hátterében csengő, szép versekben kioktatja a népet arról, hogy ez a történet jelképes: a mint a hó alatt nincs halál, csak metamorphosis, úgy az igazságos sors örömet hoz nekünk bánatunk után. *A kar:* «*Gloire!*» Heracles: «Zeus áldd meg e házaspárt!» Admetus (feléje nyújtja kitárt karjait) «Heracles!» Heracles távozik, de Alcestisre mutat, kit Admetus szívéhez szorít. *A kar:* (A most távozó Heracles után): «*Dicsőség a nagy Heraclesnek!*» *Függöny.* A darabnak vége. Íme a francia el nem engedi a grande sortiet, a nagy hatásos színpadi eltávozást.

A különbség tehát az eredeti s az átdolgozás közt: a darab nyelve fülünknek könnyebb, simább és szokottabb formában hangzik, a karok és egyesek párbeszéde több váltakozó rövid mondat helyett kevesebb-hosszabb beszélgetés. Az alakok mind finomabbra csiszolva, egyszerűségükből vesztenek. De a lényege megmarad és majdnem harmadfélezer esztendő múlva megindítja szívünket s édes nemes gyönyörűséggel tölt el, már az olvasásánál is, annál inkább a színpadon. Mert ez az átdolgozás nem bántó. Német nem

lett volna képes ilyen átdolgozást csinálni, az csak fordítani tud jól, de jaj a darabnak, ha ő átdolgozza. Láttam a Burgszínházban szerencsétlen sorsra jutva minapában egy Shakespere-darabot Dinkelſtedi átdolgozásában. Larroumet, a *Temps* kritikusa szemére lobbantja a francia nemzeti színháznak, hogy a díszleteket és jelmezeket nem elég gonddal s hűséggel állította ki. Az előadást dicséri. Láthatjuk ebből, hogy a mű szépsége, halhatatlan őſereje és bája, igazsága az, mely diadalt aratott az évezredekben s a mai kor emberei szívében is. Említsük föl, hogy *Alceſtist* magyar fordításban most huszonöt esztendeje mutatta be Szabó István a Kisfaludy-Társaságban, melynek 1875—76. évi *Évtárában* a fordítás meg is jelent, öt fölvonásra osztva.

GYALUI FARKAS.

•

ÉRTESÍTŐ.

Műtörténeti Korrajzok. Bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe. Írta Divald Kornél. Első kötet. Buda-Pest, 1900.

Ujabb (nem mindenben biztató) irodalmunk egyik örvedetes jelensége, hogy mind inkább behatóbban kezd foglalkozni a műtörténettel, melyet régebben nálunk aránytalanul csekély mértékben ápoltak. Divald e könyvének is az a célja, hogy helyes műtörténeti ismereteket terjesszen. Nem akar rendszeres műtörténet lenni, de mégis vázolni ohajtja a fő korszakok és fő mesterek műveit. Munkája szorgalommal és nemes igyekezettel készült és bizonyára hozzájárul majd a műtörténet népszerűsítéséhez.

A mű címe nem találó: a szerző előadásában nem épen a korszakok rajza az uralkodó elem. Körülbelül mégis csak rövid és népszerű művészettörténetet nyújt a szerző e művében: a korszakokról általában csak annyit szól, a mennyit ily művekben szokás. Azért is föltűnő, hogy az asszír és babyloniai művészetről néhány sorban végez, míg az egyiptomi művészettel egy egész fejezetben foglalkozik. Avagy összefügg ez a szerzőnek azzal a (tudományosan még nem igazolt) nézetével, hogy az asszír-babyloni művészet az egyiptomiak hatása alatt fejlődött? Különös érdekléssel olvastuk Divald könyvében a magyar művészetről szóló részt, mely általában helyes fölfogással tárgyalja ezt a kevéssé földolgozott tárgyat. Legyen azonban szabad e részre néhány észrevételt tennünk. A magyar műtörténet nincs annyira kiművelve mint a nagy nyugati nemzeteké, úgy hogy e részben apró tévedéseket is érdemes helyreigazítani.

A szerző elég behatóan foglalkozik a jaák templommal (Jaák-nak kell írni, úgy gondolom, nem mint a szerző és tankönyveink szokták: Ják-nak.) Midőn Divald e szép templom átmeneti jellegéről szól, kissé határozatlanul nyilatkozik: a templom román templom, melynek már átmeneti, azaz csúcsives boltozatai vannak.

A jaáki templomnak képe — melyet Divald közöl — olyan, a minőt legtöbb kézikönyvünk szokott erről a templomról közölni: helytelen. Jobb lett volna a már restaurált templom képét közölni, hisz a barok kor elrontotta stylusát. Ha azonban a restauratio előtti állapotát akarta a szerző föltüntetni, akkor is hivebb rajzot kellett volna adnia. A képen látunk a déli toronyban egy szép, nagy, mérő-műves kerek ablakot díszelegni. Ez az ablak csak az illusztráción van meg így: ez tudniillik nem valódi ablak, hanem csak festett. A restaurált templomban sem lesz itt ablak, mert constructive lehetetlen. (A másik tornyon van tényleg ilyen szép ablak. Ennek azonban nem volt párja soha, mert eredetileg nem a toronyra, hanem a főkapuzat fölé volt szánva.)

E részleteket csak azért említjük, mert más könyvekben is hasonlóan hiányos illusztrációt találtunk a jaáki templomról.

A pécsi templom alaprajza, melyet Divald a 139. lapon közöl, sem elég pontos. A crypta alaprajzát jobb lett volna külön közölni. Így nincsenek világosan föltüntetve, azok a hatalmas pilaszterek, a melyeken a templom 5. és 6-dik pillérpárja nyugszik. A szentély melletti lépcső is hibásan van berajzolva.

A kassai dom alaprajza is kifogás alá eshetik. A déli főbejáró és a csatlakozó két kápolna, valamint a torony melletti nagyobb kápolna csak pár helytelenül rajzolt krix-krax vonallal vannak jelölve.

A kassai dom képe sem sikerült. A dom nagy részét eltakarja a képen a Szent Mihály kápolna. Vannak sokkal tanulságosabb és jobb fényképi fölvételek e domról.

A lőcsei templom leírásánál szerettük volna a szép Corvinoltárt is főlemlítve látni. Ohajtjuk, hogy Divald Kornél művét a renaissance korra és az újkorra is kiterjessze. Sz. R.

Tompa Mihály. Virágregék. Huszonnégyszáz akvarell virágképpel. Demeczky-né-Volf Irmától. Buda-Pest, Franklin-Társulat.

Az a szerény hamvai lelkész talán el is röstelné magát, ha e ragyogó díszművet lapozgatná. Kötése valódi brocat-selyem, beszőtt virágokkal. A könyv belső ellenzője szivárvány színekben játszó gyöngyház-utánzat, a betűk finom viola-színűek. E mesterien nyomott lapok közt pedig 25 pompás aquarell-festmény van. Ott pompázik a bíbor szegfű, ott lángol a pipacs, büszkén fehérlik a tiszta

liliom, mintha illatoznék is a jáczint. Sziklás hazájából égneek emelfejét a halálfa, sötét zöld levelei közt szinte vérzik az égő-szerelem, mélységes vizek fölött lebeg a vízi liliom, kaczerkodik a vad rózsza, hetvenkedik a kék iringó, szerénységével elbájol a viola meg a ne-felejts és csipked a csalán.

Tompa virágregéiben — minden költői bájuk mellett is van valami plastikátlan: ne csodálkozzunk tehát, hogy Demeczkné-Volf Irma a virágregékből csak a virágokat festette. A virágok egész költészete megvan a szép képekben. E virágok beszélnek hozzánk, a nélkül, hogy emberi alakot öltöttek volna. A mint e szép chrómkat lapozzuk, eszünkbe jut Arany verse Tomparól: «S ti szeretti, Virágok, üljetek Tompa köré, mondani méla regét».

Ohajtjuk, hogy mennél több remekírónk ilyen szép kiadásban díszitse asztalunkat. —l.

Ein Gottsched-Denkmal, den Manen Gottscheds errichtet von Eugen Reichel. Berlin, 1900. Lex. 8°, 294 l.

E fényesen kiállított nagy kötet Gottsched születésének (1700 február 2.) kétszázados évfordulójára készült. Szerző célzata, hogy igazságot szolgáltatson e nagy férfiúnak, kinek bámulatos munkássága és megszámlálhatatlan érdemei sem a kortársaknál, sem az utókornál nem találták meg a jogos méltánylást. Igaza van-e szerzőnknek, hogy Gottsched még ma is védelemre szorúl? hogy a jelenkor sem igazságos nagyszabású munkássága iránt? Azt hiszem, hogy igaza van; de az ő védelméhez sok szó fér.

Midőn Gottsched 1766-ban meghalt, egy teljesen elfeledett, semmibe sem vett, legfeljebb még itt-ott gúnynyal vagy gyűlölettel emlegetett férfiút helyeztek örök nyugalomra. Halálát alig is vették kortársai észre és alig egy-két hang emlékezett meg róla. Ez időben Gottsched már mint torzkép élt népe fölfogásában. Elavult, korlátolt, esztelen pedánsnak tartották; érdemeit kereken tagadták, jellemét lehető kedvezőtlen színben látták; senki sem tartotta érdemesnek, hogy vele foglalkozzék. És ez így maradt majd egy századig: az irodalomtörténetek csak gúnynyal szóltak a «nagy Dunsról», a «tűrhetetlen és hivatatlan irodalmi dictator zsarnokságáról», elmaradottságáról, nyakasságáról, képtelen elméleteiről és teljesen értéktelen alkotásairól. E hagyományos előítéletbe az első rést a fiatalon elhunyt jeles Danzel Tivadar törte (*Gottsched und seine Zeit*,

1848), a ki főleg Gottsched rengeteg levelezése alapján helyes világitásba törekedett helyezni a sokat megtámadott férfiúnak igaz érdemeit. Nyomdokaiba léptek Bernays Mihály (*Allgemeine deutsche Biographie*, 1879), a ki őszintén bevallja, hogy a jelenkor még mindig nem tudja Gottsched egyéniségét és működését elfogultság nélkül méltányolni, és Waniek Gusztáv (*Gottsched und die deutsche Literatur seiner Zeit*, 1897), a ki hőseit korának terjedelmesen vázolt irodalmi viszonyaiból megérteni és megértetni törekszik. A német nyelv és stíl terén kifejtett nagy munkásságát behatóan és nagy elismeréssel méltatta Wolff Jenő (*Gottscheds Stellung im deutschen Bildungsleben*, 1895). Jellemző, hogy e művekben Gottsched alakja mind magasabbra emelkedik és érdemei mind teljesebben és fényesebben tűnnek elő.

Az előttem fekvő könyv szerzőjét azonban e munkáról munkára emelkedő méltánylás sehogy sem elégíti ki. Ő Gottschedben elsőrangú lángészt, nemzetének egyik leghatalmasabb nevelőjét látja, kinek csak Nagy Frigyesben vagy Bismarckban van párja. Bizton hirdeti, hogy a németek hőségének nagyszerű emléket fognak emelni, hisz Gottsched működése páratlan a német irodalom és művelődés történetében. A felekezeti türelmesség hirdetésében egy félszázaddal előzte meg Lessinget; a német nyelv neki köszöni mai kiválóságát, «mélyen eredeti szellemét»; philosophiai, költészettani, retorikai művei még ma sincsenek túlhaladva; a német színészetet nem Lessing, hanem ő alapította meg; Corneille és a francia tragédia gyengéit sem előtte, sem utána nem ismerte és tárta föl senki oly mély belátással; drámái elsőrangú történeti jelességűek, lyrája pedig absolut értékű; a német nemzeti öntudatot és hazafiságot ő ébresztette elsőben; a fölvilágosodásnak ő volt legnagyobb bajnoka; kritikáiban elérte a legmagasabb fokot, melyet német kritikus valaha elfoglalni képes volt; ő volt a «szabadok legszabadbika», kinek philosophiai munkái classikus becsűek; Gottsched helyesen látta be, hogy Aristoteles az ő könyvei mellett «semmit sem tartalmaz», a mi még figyelemreméltó volna, azért nem is tartotta érdemesnek arra, hogy lefordítsa; ő «a tizenhatszadik század lángesze», népének legnagyobb jóltevője; jelleme valósággal «királyi» volt; Gottschedet nemcsak elfogulatlanul kell méltányolnunk, hanem újra tanítványaivá kell szegődnünk! Gottsched korának legnagyobb németje, a ki még mindig magasan áll unokái és dédunokái fölött!

Ime néhány tétel Reichel könyvéből. Bátran idézhetnék még

tízennyit; de álláspontjának jellemzésére, azt hiszem, a fönti ítéletek elégségesek. Szerzőnk tehát (Gottsched-maniában sínlődő lelki beteg, a ki hőjét páratlan nagyságban látja maga előtt és természetesen törpe semmiségeknek tekinti mindazokat, a kik valaha Gottsched ellen fölszóltak. E maniakus állapotában szerzőnk nem veszi észre, hogy oly talányt dob a világba, melyet senki megfejteni nem képes. Ha ugyanis hőse oly páratlan nagyságú és érdemekben oly páratlanul gazdag férfiú volt: hogyan történhetett az, hogy egész kora töle elfordult és ellene síkra szállt? Reichel persze nem fukarkodik a felelettel: ellenesei mind alávaló, gaz, elvetemedett skriblerek voltak, a kik saját boldogulásukat féltették tőle (tehát például Lessing és Goethe is!). Ez a magyarázat oly képtelen, hogy komolyan sem vehető. A dolog másképen van.

Gottsched pályája két jóformán egyenlő tartalmú félre oszlik. Első felében (1724—46) Gottsched a német irodalom igazi vezére volt. Fáradhatatlan munkásságot fejtett ki minden téren, tanítva, izgatva, nevelve. Megalapította az egységes irodalmi nyelvet, megtisztította a színházat az ízléstelenségtől és piszoktól, írt igen jó kézikönyveket, melyekből egész kora merítette philosophiai és æsthetikai műveltségét. Minden tehetség sietett a zászlaja alá és tekintélye országos volt. De a fiatal nemzedék, persze az ő vállain, mindjobban emelkedett; nagy tehetségek tűntek föl; az irodalom rohamos fejlődésnek indult. Ekkor lépett Gottsched működésének második korszakába (1746—66), melynek főjellemzője a maradiság. Semmi néven nevezendő haladásról hallani sem akart. A ki más irányban működött, más czélokra tűzött ki, más eszközökkel tört czélja felé: Gottsched megtámadta és rabszolgáival megtámadtatta Milont és Shaksperet, az új nemzedék bámult ideáljait, lehordta a sárga földig. Senki ne merészeljen mást hinni vagy tanítani, másképen cselekedni vagy alkotni, mint a hogy ő fiatalkori műveiben megállapította! Most azután bekövetkezett az éles visszahatás: mindenki ellene fordult, mindenki kigúnyolta; a nagy tudományú, jeles eszű és bokros érdemű férfiú áldozatul esett saját önhittségének, csökönységének, türelmetlenségének és hiúságának. Nem tudok második esetet az egész világirodalom történetében, hogy író még életében ilyen magasságból ilyen mélységbe esett volna. Persze, hogy a kortársak igazságtalanok voltak, hogy Lessingnek egyáltalában nem volt igaza, midőn (1759) a vita hevében szenvedélyes kifakadással kijelentette, hogy Gottschednek a német színház körül semmi érdeme nincsen és hogy helyesebben

cselekszik, ha a színházzal sohasem foglalkozik. De ez igazságtalanság érthető, mert egy nagyhatalmasságot kellett megsemmisíteni, mely az emelkedő német irodalmat és művelődést marasmus senilissel fenyegette.

Reichel mind ebből nem vesz észre semmit. Neki Gottsched egészen halála napjáig ugyanaz a nagy, jeles és érdemes férfiú, kit csak nyomorúlt klikkek ejtettek el. Ez nem történetírás, ez önámítás és mások ámítása. De egyben igaza van szerzőnknek: a haladó Gottsched érdemeit, egy kissé túlozva, de alapszámban helyesen méltatja. Ebben műve érdemesnek tekinthető és bizonyára nem fog hatás nélkül maradni a további kutatókra. Mert nekem is az a meggyőződésem, hogy az 1724—46. évek Gottschedje még ma sincsen kellően méltatva.

De hadd szóljak még néhány szót könyvünk tartalmáról. A munka voltaképen három részből áll; az első tartalmazza Reichel Gottsched-életrajzát, egy ünnepi beszédét és egy alkalmi költeményét, melyekben hősét a fönt jellemzett módon és irányban dicsőíti. A második rész tartalmaz idézeteket Gottsched műveiből, bizonyos szempontok alatt összefoglalva; így: önmagáról, hazafisága, korának bírálója, a nők védője, a politikus, a nyelvész stb. Ez az anthologia rendkívül érdekes és becses, annál becsesebb, mert a művek (folyóiratok), melyekből Reichel összeszedte, nagyrészt igen ritkák és nehezen kaphatók. Az olvasó, a ki a közkezen forgó irodalomtörténetekből csak a hagyományos Gottschedet ismeri, bizonyára meglepetéssel fogja olvasni ez idézeteket. Mennyi tudás, mennyi elfogulatlanság és józan ész, mennyi talpra esett, okos, sokszor igen találó megjegyzés! Valóban, nem közönséges ember az, a ki e gazdag tartalmú és szépen formulázott gondolatokat, ítéleteket, óhajokat írta. Csak az a baj, hogy éppen ily gazdag vagy még jóval gazdagabb anthológiát lehetne összeállítani, mely Gottsched korlátoltságát, elmaradottságát, türelmetlenségét, szóval mindazon bűneit bizonyítaná, melyek iszonyú bukását eredményezték. Végre a harmadik rész tartalmaz kortársaknak Gottschedhez intézett leveleiből egyes kiszakított mondatokat, melyekben a levélírók a nagy irodalmi dictatort dicsőítik. Reichel e «bizonyítékokat», hogy kora milyen nagyra becsülte hősét, igen fontosaknak tartja, pedig teljesen értéktelenek, mert még sohasem volt szokás, hogy valaki valakihez valamely ügyben levél útján forduljon és e levélben a protectort lehordja. Hogy a kortársak, főleg 1740 óta, miképen nyilatkoztak Gottschedről, azt gyors bukása sejtetheti; de tudja is min-

denki, a ki a korabeli irodalmat ismeri, hogy mily féktelen kegyetlenséggel bántak el a gyűlölt emberrel. Az irodalomból merített anthologia egészen más színezetű volna, mint a melyet Reichel összeállított: támadó, goromba, sértő, megvető — és igaz, a meny-nyiben kétségtelenül a kortársak valódi meggyőződését juttatná kifejezésre.

Reichel egész műve tehát annyira egyoldalúan elfogult, hogy tisztán tudományos szempontból voltaképen komolyan sem vehető. Mégis azt hiszem, van, vagy jobban mondva lesz érdeme, mert kétségtelenül elő fogja segíteni egy rendkívül érdemes és páratlanul gyalázott embernek helyesebb, méltányosabb megítélését.

Heinrich G.

A history of Ottoman poetry by E. J. W. Gibb. Vol. I. London, 1900. — 8-rét. XXII + 456 lap.

Az oszmán irodalom történetét eddig még nem írta meg senki — így kezdi előszavát szerzőnk — és eddig még nem jelent meg komoly irányú munka sem török, sem más nyelven, mely az egész török irodalom történetét felölelte volna, minek okát Gibb szerint abban kell keresnünk, hogy a XIX. század közepe előtt majdnem semmi sem jelent meg prózában, a minek akár irodalmi, akár művészeti értéke volt volna és az a kevés is, a mi nem-kötött beszédben jelent meg, mint például a *Humájun-számé* és a későbbi *Khamsza-i-Nergiszi*, az az akkori idők költészetében dívó formák és szabályok alapján volt kidolgozva s azért a török költészet történetét egyértékűnek vehetjük körülbelül az összes oszmán irodalom történetével. Hogy mennyiben van igaza szerzőnek e tekintetben, azt jelen könyvéből meg nem ítélni lehet, mert a kötet csak a keresztény időszámítás 1450. évéig, tehát egy év híján II. Mehemmed szultán uralkodásának végéig terjed. Szerző ugyanis az oszmán irodalom, illetőleg költészet történelmét öt korszakra osztotta s az előttünk fekvő kötet ezeknek csak elsejét (1300—1450) foglalja magában. A többi négy korszakot, továbbá a forrásul fölhasznált művek jegyzékét, név- és tárgymutatókat stb. majd az utolsó kötet közli. Hogy ez hányadik lesz, azt még nem tudjunk.

A mi már most a török költészet történelmét illeti, szerzőnk csupán az oszmán, az ő fölosztása szerint a nyugati török nyelvre fog szorítkozni, vagyis a török nyelv azon ágára, melyet a földközi

tenger partjai és Perzsia közt beszélnek, és nem fogja figyelemre méltatni a keleti török irodalmat, vagyis — ismét az ő fölosztása szerint — azt a nyelvet, a melylyel a Perzsia és a khinai birodalom határai közt lakó különböző török-tatár fajok élnek.

A közelmúlt időben több monographia jelent meg török nyelven, melyek egyes nemzeti költőkkel foglalkoztak, sőt egyes irodalomtörténeti dolgozatok is, melyek hírlapokban vagy folyóiratokban röviden, minden részlet mellőzésével, az egész nemzeti irodalom történetét fölkarolták, de standard work gyanánt még a jó öreg báró Hammer-Purgstall négy-kötetes munkája fog szerepelni továbbra is, mely *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* czimen a harminczas évek végén jelent meg. Mert szerzőnk, teljes szerénységgel bevallja, hogy jelen munkájával nincs szándékában Hammer vetélytársává válni és esze-ágában sincs az «osztrák» író dolgozatát fölsolegessé tenni, mivel a német munkában nyújtott roppant adathalmaznak csak alig egy-tized részét lesz képes földolgozni, tehát az abban szereplő kétezer és kétszáz költő közül alig kétszázhusznak irodalmi munkásságát figyelemre méltatni. Hammer munkájában csak azt gáncsolja, hogy ő a nyers anyagot nem dolgozta föl, nem emésztette meg, és hogy «nagy munkája»-ban alig nyújt többet az eredetileg törökül fogalmazott különféle «tezkiéré»-k (azaz életrajz-gyűjteményeknek) lefordításánál és az ezekből lefordított életrajzok bizonyos chronologiai rendben való csoportosításánál; más szavakkal, hogy Hammer az összegyűjtött száraz adatokat nem bonczolgatta, nem bírálgatta, nem mutatta ki belőlök a török irodalom fokozatos fejlődését, nem mutatott újjal a különböző költők érdemeire vagy hiányaira és így tovább. De megfontolta-e Gibb, hogy mit várt elődjétől? Alig hiszszük, hogy igen. Mert ha ő a Hammer összegyűjtötte anyag egy-tized részét két, vagy talán három kötetre képes ily módon kibővíteni, úgy a német munka négy kötet helyett húsz vagy harmincz, vagy talán még több kötetre is rúgott volna.

Gibb művének első 135 lapját a bevezetésnek szenteli, melyet négy fejezetre oszt s ezek elsejében taglalja az oszmán költészet eredetét, jellemét és czélját; a másodikban értekezik a nemzeti hagyományokról, philosophiáról és a török írók műveit átható mysticismusról. A harmadik fejezet ezután a versformáknak, prosodiának és rhetorikának van szentelve, mely félszáznál több lapra terjed, de alig van benne köszönet, mert szerzőnk csak ritka esetben illusztrálja magyarázatait a török költőkből vett eredeti példák-

kal, ezek nélkül pedig az átlagos laikus angol olvasó, kinek absolute semmi fogalma sincs keleti dolgokról (the average English reader who is wholly innocent of any Oriental learning) — már pedig épen az ő számára íratott meg jelen munka — aligha fogja megérteni a török poézis külső formáinak ezerféle változatait, finom árnyalatait, szeszélyeit, mesterkéléseit stb. Az átlagos laikus, ki nem ismeri a török ábécét, aligha alkothat magának fogalmat például arról, hogy miféle csodabogár a hazf, mahzúf, menkút, raktá, khajfá, mukattah, muvasszak stb., melyekről regél minden a török rhetorikáról irt tankönyv és melyekre már fölfödöztek ugyan példákat holmi silány perzsa költeményekben, de török poétánál még eddig nem, az elhalt Zijá pasa két mahzúf kaszidájának kivételével. Különben például egy menkút költeménynek körülbelül annyi lehet a költői becse, mint a versfaragó diák gyerek azon híres sorainak, hogy

Öt török öt görögöt gyömöszöl, örökös örömök közt.
Föld bömből, dörömből; öt görög hön könyörög.

Különben maga a szerző is vigasztal bennünket azzal a jó hírrel, hogy Ekrem bej a hidsre 1299. évében (1881—82) megismertette honfitársaival a művelt nyugat költői izlését *Irálytani leczkék* című könyvében s ezzel elsöpörte a régi mesterkelt török versfaragás tarka-barkaságainak mintegy kilencztized részét. Az újabb török költészetből el fog tehát tűnni, illetőleg nagyobbára már el is tűnt sok szörnyszülött.

Legérdekesebb azonban a jelen munka negyedik fejezete, melyben *Történelmi vázlat* czímen néhány merész vonással ecseteli szerzőnk a török költészet történelmét elejétől végig. Elbeszélése szerint a tulajdonképeni oszmán költészet csak a XV. század közepével kezdődik, tehát ott hol az ő első korszaka bevégeződik. Az ez időpontot megelőző másfél évszázad folyamában Kis-Ázsiában eleget irtak ugyan törökül, de az ilyképen létrejött irodalomnak csak igen csekély része származott a szó szorosabb értelmében oszmán költők tollából. A nyelv még nem vala kifejlődve és csak lassanként emelkedett fejlődöttebb irodalmi nyelv rangjára. Török formák még nem voltak és azért külső alakját, szabályait stb. a nemzeti költészet a már irodalmi polczra emelkedett perzsa nyelvből vette kölcsön, a nemzeti nyelv anyagában mutatkozó hiányokat pedig részint a perzsából, részint az arabból átültetett szókkal pótolta. E két nyelv és a korán ugyanoly szerepet játszottak a muzlim keleten, mint a

latin és görög nyelvek és a biblia és ókori classikusok a keresztyén nyugaton majdnem a legújabb időkig. A muzlim kelet népeinek vallása, tudománya és egyáltalában összes műveltsége az arab nyelven írt koránon és arab classicusokon alapult, épen úgy, mint a nyugati keresztyén népeké a biblián és az ó-kori classikusokon.

Ellenére annak azonban, hogy tulajdonképeni oszmán költészet II. Mehemmed szultán, Konstantinápoly meghódítójának trónralépése előtt szorosabb értelemben még nem volt, szerzőnk mégis valami háromszáz lapot szentel az első korszak íróinak (Hammer művében írt ezekről az I. kötet 51—134. lapjain) s munkájának e részét 10 fejezetre osztja, melyeknek elsejében a mystikus írókkal foglalkozik, kik között legrégibb Meoláná Dselál-ud-Din volt, ki 1207—8-ban született és 1273—4-ben halt meg. Ő sokat írt, de költeményeiben túlnyomó a perzsa nyelvanyag s csak nagyon gyéren fordul elő benne egy-egy török verspár vagy sor, sőt sokszor egy-egy sornak csak fele török, másik fele perzsa. Őt fia, Veled szultán követte (meghalt 1312-ben), ki egyéb perzsa műveken kívül írt egy hosszú költeményt *Rebáb-námé* czímen (1301-ben), melyben 156 vers-pár szeldsuk-török nyelven van írva, a mű többi része, annak zöme tehát azonban szintén perzsául, további 22 vers-pár kivételével, melyek — mint azt Vámbéry néhány év előtt fölismerete — görög nyelven vannak fogalmazva, ámbár perzsa betűkkel vannak írva. Dselál-ud-Din említett néhány sorának kivételével a *Reháb námé* e 156 verspárja a nyugati török nyelv legrégibb írott emléke. Hammer példáját követve Gibb szintén közöl egyes részleteket fordításban a különböző költők műveiből s így a *Rebáb náméból* is, mindenhol magyarázó jegyzetekkel.

Azonkívül Gibb néhány lapot szentel Junusz Imrének és az «Ásik pasa» néven ismert költőnek, kik szintén még a mysticismus befolyása alatt állanak.

Ez utóbbinak tollából származik egy hosszabb vallásos költemény, mely több néven ismeretes, de dr. Rieu szerint valódi neve *Gharib-námé*. Szerzőnk nem említi föl azt a reánk magyarokra nézve érdekes adatot, hogy a Gharib-námé egy példányát egy német kapitány Buda várának visszafoglalása alkalmával ejtette zsákmánnyul s ezt a kéziratot jelenleg a British Museumban őrizik. (Halleian M. S. 5511 jegy alatt.)

A következő fejezetben szerzőnk értekezik a török világi költészet kezdetéről és foglalkozik névszerint Teftázáni-val (1322—1390) és Kádi Burhán-ud-Dín-nal) két kevésbé ismert költővel. Ez

utóbbi *Divánját* az 1396-diki év körül írta, melynek egyetlen ismert példánya 1890-ben került a British Museum birtokába.

A fönnebb felsorolt költők közül azonban egyetlenegy sem volt oszmán török; egynémelyikök perzsa származású volt, a kik pedig tősgyökeres törökök voltak közülök, azok mind a tulajdonképeni oszmán birodalom határain túl születtek s azért ebben a tekintetben igaza volt Ásik Cselebinek, midőn azt írta, hogy Ozmán és Orkhán szultánok idejében «Rumban» nem volt még török költészet. Az ilyképen gondolkozó írók szerint tehát a legrégibb oszmán költő tulajdonképen Ahmed volt, I. Murád (a harmadik szultán) idejében és Nijázi és Szuléjmán Cselebi az 1390-ben*) trónra jutott Jildirim Bajezid szultán idejében.

Szuléjmán Cselebi volt szerzője annak a híres költeménynek, illetőleg egy a próféta születésére írt himnusnak, mely első megjelenése alkalmával azonnal nagy népszerűsége emelkedett és még mai napság is él mindenhol a török nép ajkán. Évenként a próféta születése napján — és még heteken át később is — a mecsetekben tartott isteni tisztelet és magánházakban dívó ünnepélyek alkalmával az igazhívő mozlimek mindenhol egyes részleteket énekelnek el belőle oly lelkesedéssel és áhitattal, melyet lehetlenség leírni vagy bajos volna megmagyarázni magából a költemény tartalmából, mely fölötte egyszerű nyelvezetben dicsőíti a próféta születését. Jellemző az a költeménynek majdnem elején előforduló verspár, hogy

«Jézus nem halt meg, hanem mennybe szállt».

«Mert ő ama próféta társaságából való volt».

Szerzőnk még további hét fejezetet szentel a világi költőknek, köztök a romantikus iskola tagjainak, a hurúfi secta követőinek, Szaláh-ud-Din deáknak és fiainak és végül az apróbb költőknek, de térszűke miatt ezeket is csak röviden érinthetjük.

A romantikus iskola tagjai között ha nem is a leghíresebb, a legrégibb Ahmedé volt, ki Nagy Sándor történetét énekelte meg *Iszkender námé* czímen, mely Firdauszi *Sáh náméj*ának szabad átdolgozása, illetőleg fordítása. A költeményt 1390. év márczius 19-én fejezte be, de időről időre megtoldotta későbbben, mert Szulejmán herczeg halála is előfordul néhány példányban, ki 1411-ben halt meg.

*) Ghálib Edhem bej újabb kutatásai szerint és nem 1389-ban, mint eddig hittük.

Sokkal jobb költő volt nála Sejki, de egy legjelesebb munkáját: *Khuszres és Sürint* befejezetlenül hagyta, és végét némely írók szerint fivére, Dsemáli, mások szerint Rájezid terdsünma fejezte be. Gibb azt hiszi, hogy Dsemáli valószínűleg költői neve a terdsü-mánnak.

A hurúfin (betűsök azaz literalisták) sectájáról legújabbán E. G. Browne értekezett a *Journal of the Royal Asiatic Society* 1898-diki folyamában. A secta alapítója a híres Fázl-Ulláh volt, kit Sánta Timur fia lefejeztetett és kinek holttestét a levágott fővel együtt maga Timur később máglyára dobatta. Az iskola legérde-mesebb képviselője pedig Neszími volt (a francia Nicholay-nál «Nerzími», az angol Rycautnál «Nemisi»), kit az aleppoi mufti «isten-káromló» költeményeiért élvezen megnyúzatott.

A legrégibb oszmán irodalom történetének alapos megírásánál egyik fő akadály az, hogy az illető török költők munkái csak kéziratban vannak meg és e kéziratok is csak fölötté ritkák. Sokszor csak egyetlenegy példányban ismeretesek, mint például a már említett Kádi Burhán-ud-Din *Divánja*, vagy ha több példányban vannak is meg, nem igen könnyen szerezhetők meg. Így például Szaláh-üd-Din deák könyve, melynek czíme *Semszijé* (azaz költemény a napról tudniillik az égi testről) — de «Mülhimé» nevén jobban ismeretes — egyetlenegy példányban sincs meg Angliában eredetiben, hanem csak abban a későbbkorú átdolgozásban, melyet Dsevri eszközölt Hadsi Khalifeh (Kátib Cselebi) idejében egy barátjának fölszólítására. Szerzőnk azért nem tud róla többet, mint a mit Hammer irt meg róla.

Több régibb török író munkáit már kinyomatták Konstantinápolyban vagy Kazánban, de e munka csak lassan halad s nincs remény arra, hogy Szilády Áronunknak fog követője akadni török földön, ki nemzetének régi költőinek munkáit össze fogja gyűjteni s azokat a szélesebb körű olvasóközönségnek hozzáférhetőbbé tenni.

Gibbnek úgy látszik nagy méretekre szabott munkájának jelen első kötetét nagy elismeréssel fogadták nemcsak Angliában, hanem Németországban is s ő mindenesetre megérdemelte azt a sok dicséretet, melylyel tudományos készségét és kitaró szolgalmát orientalista kollégái elhalmazták. Csak attól tartunk, hogy olvasó közönsége nem lesz sok, s hogy annak következtében a könyvkiadó cég nem fogja győzni a költséget és a vállalat meg fog akadni, mielőtt szerzőnk hasznos munkáját befejezhethné.

Petőfi és a Petőfi-társaság.

A Petőfi-társaság végre Petőfi-tanulmányokkal is kezd foglalkozni, de úgy látszik, nem nagy sikerrel. Legalább ezt mutatja Bársony István r. tag értekezése, melyet a társaság f. évi márczius 10-én olvasott föl *Petőfi szerelme* cím alatt. Az értekezés tudunkra még nem jelent meg nyomtatásban, de minden lap közlött belőle kivonatot. Bársony egész új dolgokat akar fölfedezni, a mint a kivonat is tanúsítja, a mely egész terjedelmében a következő:

«Végül Bársony István olvasta föl *Petőfi szerelme* czimén nagy hatást keltett munkáját, melyben azt rajzolja meg, hogy Petőfi házasságának élete nem volt boldog: Szendrey Julia nem szerette úgy, a mint Petőfi megérdemelte volna. Ezt bizonyítja Szendrey Juliának már a mézes hetek alatt való állandó töprengése. Bebizonyított történelmi tény — mondja Bársony — hogy Petőfi komolyan menekülni nem is akart a segesvári csatában, a mikor pedig székely nélkül tehetne volna, hisz mindenki joggal menekült már. Az a megerőltetés ott a fejedelmi csatán, az a céltalan bevárása a veszélynek: nem volt-e közöny az élet iránt? Az író ezt boldogtalan házasságából eredőnek tartja.»

E szerint Petőfi házasságának élete nem volt boldog, boldogtalan házasságának okozta kora halálát, a segesvári csatából menekülhetett volna, de nem akart a kétségbeesésből rohant az ellenség fegyverébe. Petőfinének férje halála után történt gyors férjhez menetele árnyat vet ugyan rá, de ebből az előbbi időkre nem lehet következtetni, midőn a tények ellenkezőt bizonyítanak. Bársony, úgy látszik, nem igen olvasta Petőfi költeményeit, melyek egész haláláig dicsőítik nejét s rajzolják boldog házasságát. Épen az 1848-ik évben éri el a tetőpontot e tekintetben költészete s halála előtt egy pár hónappal így ír nejeéről:

És álmodom és álmaim
Oly kedvesek, oly édesek . . .
Te rólad álmodom, hív angyalom,
Kit oly híven szeretek,
Ki lelkeim üdvössége vagy,
Kit Istentől azért nyerék,
Hogy megmutassa, hogy nem odafönn,
De lenn a földön van az ég.

Bizonyára e vers nem egy kétségbe esett, halni akaró férj hangulata, s más bizonyít az a körülmény is, hogy midőn Petőfi

1849 júliusában újra Erdélybe utazott, nejét is magával vitte. A mi halálát illeti, mindaz, a mit erről a leghitelesebb tanuk nyomán tudunk, épen nem igazolja, sőt megczáfolja Bársony állítását. Petőfi menekülni akart, de már késő volt s késedelme teljességgel nem volt szándékos; ha szándékos, akkor meg sem kísérli a menekülést.

Csodálkozunk kell, hogy Bársony alaptalan állításai ellen a társaság egyetlen tagja sem szólalt föl, s maga az elnöklő Bartók Lajos is hallgatott. Talán ez utóbbi egy új Petőfi-ünnepélyen törté a fejét vagy az építendő Petőfi-ház tervéről álmódzott, s nem figyelhetett Bársony fölolvasására.

Mindenesetre Petőfi bármely irodalmi társaságtól megérdemel egy kis figyelmet, még a Petőfi-társaságtól is. —i.

Új magyar könyvek.

Acsády Jenő. Magyar és német műszaki szótár. 2. magyar-német rész. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. VI, 412 l.) 10 kor.

Dr. Balás Elemér. Büntetőjogi reform-törekvések. Adalékok a büntetőtörvény módosításához. Buda-Pest, 1901. Szerző. (8-r. 144 l.) 1 kor. 60 fill.

Dr. Balkay Béla és Szeőke Imre. Magyar bányajog. A teljes joganyag. Hivatalos adatok alapján gyakorlati használatra összeállítva. Buda-Pest, 1901. Apolló r.-t. (8-r. 384 l.) 6 kor.

Bata Mór. A médiumokról. Allan Kardec nyomán Buda-Pest, 1901. Dobrowsky és Franke. (8-r. 219 l.) 5 kor.

Dr. Békési Géza. Magyarország közegészségi viszonyai 1898—1899. években. Három rajzolt statisztikai táblával, két statisztikai térképpel. (Közigazgatási könyvtár. III. évf. 1. 2, sz.) Buda-Pest, 1901. Közs. nyomda. (8-r. IV, 107 l.) 2 kor. 40 fillér.

Dr. Benyovits Lajos. Nemzetközi jogsegély. Büntetéseket kölcsönös kiadása. különös tekintettel a nálunk érvényben lévő szabályokra. Buda-Pest, 1901. Grill K. (8-r. 163 l.) 4 korona.

Dr. Berényi Pál. A mezőgazdasági számvitel kézikönyve. Kassa, 1901. Vitéz A. (8-r. 224 l.) 7 kor 20 fill.

Dr. Berényi Sándor és dr. Gréber Károly. Lakbérleti jog és eljárás kapcsolatban Budapest főváros lakbérleti szabályzatával és a m. kir. igazságügyminiszernek 1894. évi 4873. számú rendeletével. 2. teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadás. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. IX, 292 l.) 5 kor.

Bodnár Gáspár. A mi népünk. Egyszerű történetek a falusi tűzhelyekről. 2. képes kiadás. Buda-Pest, 1901. Franklin-t. (8-r. 176 l.) 1 korona 50 fillér.

Dr. Bókai János. Az intubatiós traumáról. Buda-Pest, 1901. Dobrowsky és Franke. (8-r. 109 l.) 3 korona.

Dr. Büchler Sándor. A zsidók története. Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. magy. irod. társulat által a Tenczer-díjjal jutalmazott pályamű. Buda-Pest, 1901. Lampel R. (8-r. 524 l.) 5 korona.

Büntetőjogi Döntvénytár. Az anyagi büntetőjog és a bűnvádi perrendtartás körébe tartozó elvi jelentőségű határozatok gyűjteménye. I. kötet. 1. fele. Kiadja a «Jogtudományi Közlöny» szerkesztősége. Buda-Pest, 1901. Franklin-t. (8-r. 192 l.) 2 kor.

Croker B. M. Két férfi. Regény. Angolból fordította Révész Paula. II. köt. (Egyetemes regénytár. XVI. évf. 9. köt.) Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 175 l.) 1 kor.

Csoma József. A nemzetiségi czímerek. Tanulmányok. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XIX. köt. 3. sz.) Buda-Pest, 1901. Akadémia. (8-r. 23 l.) 60 fill.

Dr. Daday Jenő. A magyarországi kagylósrákok magánrajza. Ostracoda Hungariae. A m. t. Akadémiától 1899 május havában a Vitéz-féle pályadíjjal jutalmazott pályamunka. Buda-Pest, 1901. Akadémia. (8-r. IV, 320 l.) 6 kor.

Dedek Cr. Lajos. Szentek élete. Különös tekintettel a magyar szentekre és azokra, kik Magyarországon ősrégi időkből fogva kiváló tiszteletnek örvendenek, valamint a különböző védszentekre. A legjelesebb kútfők és szent életírók nyomán. Buda-Pest, 1901. Pallas, (4-r. 620 l.) 18 kor.

Delpit Albert. Edith. Regény. 1. 2. kötet. (Legjobb könyvek. V. évf. 4. 5. köt.) Buda-Pest, 1901. Légrády-testv. (8-r. 143, 151 l.) 1 köt. 1 korona.

Dr. Doleschall Alfréd. A törvénytelen gyermekek jogi állása. Előadás. Buda-Pest, 1901. Szerző. (8-r. 20 l.) 1 kor.

Évkönyv. 1901. Kiadja az Izr. magy. irodalmi Társulat. Szerkeszti Bánóczi József. Buda-Pest, 1901. Lampel R. (8-r. 440 l.) 4 kor.

Évkönyv (Magyar statisztikai —). Új folyam. VII. 1899. A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Buda-Pest, 1901. Kilián utóda. (8-r. XVI, 442 l.) 10 korona.

ÉJSZAK-AMERIKA ÉS MAGYARORSZÁG 1848 ÉS 1849-BEN.

I.

1848-diki december hava 2-dikának éjjelén, midőn az osztrák-magyar határon farkasszemet néztek egymással a háborúra készülő ellenséges csapatok, W. William H. Stiles,*) az éjszak-amerikai Egyesült-Államok bécsi chargé d'affaires-ja íróasztalánál ült hivatalában — így beszéli el az esetet ő maga — midőn szolgálja egy fiatal nőt vezetett be hozzá, ki sürgős dologban haladéktalanul beszélni kívánt vele. Gyönyörű és fölötté bájos teremtés állt előtte s ámbár póriasan vala öltözve, folyékonyan és szabatosan csevegett francziául s teljesen otthon érezte magát az úri szobában; egy szóval minden mozdulatával és előkelő modorával azonnal elárulta, hogy társadalmi rangjára nézve közelebb állt «egy hercegnőhöz, mint egy paraszt-leányhoz».

Miután helyet foglalt, eleinte hosszabb ideig tovább cse-

*) William H. Stiles *Austria in 1848—49.* (London, 1852.) — *British and Foreign Statepapers* vols. 37+38. — United States of America. Senate. 31st. Congress. 1st. Session. *Executive Document* No. 43; ditto, 2nd, Sess. *Ex. Doc.* No. 9. — Henry C. Lodge *Daniel Webster* (Boston, 1891). — Jas. D. Richardson *Messages and Papers of the Presidents* vol. V. — Pulszky Ferencz *Életem és korom* (Budapest, 1880). — Baroness von Beck *Personal adventures during the late of independence in Hungary* (London, 1850). — Daniel Webster *Works* (Boston, 1851). — Appleton's *Encyclopaedia of American Biography* (1887—1889). — Jas. F. Rhodes *History of the United States from the Compromise of 1850* (London, 1893). — Az idevágó amerikai irodalom fölötté gazdag, de többnyire egymást idézik s ugyanazokat a dolgokat ismétlik az írók.

vegett köznapi, jelentéktelen dolgokról, még pedig, a mint ezt az amerikai éles szeme azonnal észrevette, óvatosságból, mert meg akart előbb győződni arról, hogy jó helyen jár s nem tévedt el és csak miután Stiles becsületszavát adta, hogy ő csakugyan az amerikai köztársaság diplomatai képviselője a bécsi udvarnál, merészkedett a hölgyecske küldetésének ügyére áttérni.

Fontos közleni valója van, úgy mondta, de mindenekelőtt tudakozódott, hogy van-e Stilesnek meghitt szolgálója, ki vele egy pillanatra lemehetne az utcára. Az amerikai diplomata kénytelen vala bevallani, hogy cselédsége közt senki sem volt, kiben megbízhatott volna, mert félt, hogy valamennyien az osztrák rendőrség fizetett kémjei, de följárlotta magántitkárának szolgálatait, kiben teljesen megbízhatott s ki majd lekíséri őt. Tüstént előhivatta tehát a nevezett úri embert, ki a hölgyecskével lement az utcára és kevés idő múlva mindketten visszatértek a hivatalos helyiségbe — egy paraszt szekér saraglyájával, melyet a titokzatos hölgy kérésére a két férfi darabokra szedett, a mi körülbelül egy órányi időt vett, igénybe, mert «a keresztbe font» léczek favyagy vas-szögekkel szilárdan össze valának tákolva és a két diplomata kontár keze nem volt hozzá szokva az efféle munkához.

Ott feküdt már most előttök egy rendetlen halom lécz, a saraglya maradványai, mindegyik lécz szakasztott mása a többinek, de — il y a des faggots et des faggots — a csinos kis teremtés kezdte fölszedegetni a léczeket és gondosan megvizsgálta azokat egyenként, míg végre tekintete megakadt egyiken és halkán fölkiáltott: «Ez az itt ni!» A két amerikai jól megnézte azt, de ez is csak olyan lécz volt, mint a többi, a hölgyecske útbaigazítására azonban késsel széthasították s egy levél hullott ki belőle, Kossuth Lajos levele az amerikai követhöz, Pulszky Ferencz államtitkár ellenjegyzésével, Pestről 1848 november 29-dikéről kelezve.

A fiatal nő, a ki így «egyedül» — írja Stiles — minden kíséret nélkül, éjnek idején, födeletlen paraszt szekéren, dülő hózivatarban, életének kockáztatásával csempészte el hozzá Kossuth levelét és kijátszotta az osztrák hadsereg éberségét, akkorában — Pulszky későbbi közlése szerint — hajadon leány volt, de nem sokkal utóbb M. grófhöz ment feleségül.

Az a hirhedt kalandornő, ki Beck Vilma grófnő álnéven megírta és 1850-ben Londonban kiadta a magyar forradalomban átélte «élményeit» («Rasidula»), a kérdéses levél átsempészésének dicsőségét a maga számára követelte. A mi furcsa a dologban, az, hogy ő némi eltéréssel ugyan, de főbb vonásai-
ban mégis úgy beszéli el az esetet, a mint épen elmondottuk. Pulszky gyanítása szerint a kalandornő a grófkisasszony szolgálatában állott és ily módon tudta meg a levélcsempészés titkát. Stiles is elfogadja ezt az elméletet és határozottan tagadja, hogy Rasidula nála megfordult. Különben, ha jól emlékszem, azt is olvastam valahol, hogy a kalandornő nem tudott egy szót sem francziául és azért nem cseveghetett folyékonyan e nyelven az amerikai követségnél.

Visszatérve Kossuth levelére, ez egészen rövidre volt szabva és személyesen Stileshez intézve. Kossuth, mint a honvédelmi bizottság elnöke, úgy lévén értesülve, hogy az amerikai követ kész a közvetítő szerepét átvenni, appellál az Egyesült-Államokhoz, mint a szabadság és művelődés «természetes» támaszaihoz, hogy az emberiség nevében járjon közbe az osztrák kormányférfiaknál és igyekezzék, ha lehet, egy a jövő tavaszig tartandó fegyverszünet megkötésére az előzetes lépéseket megtenni s a határokon összpontosított két sereg közötti megütközést és egy mindkét fél érdekeire nézve oly káros háború kitörését elhárítani.

Már egy héttel előbb «Kossuth egy barátja» megfordult volt az amerikai követségnél és kérdezősködött, hogy a követ hajlandó volna-e a bécsi császári kormány és a magyarok között kitört viszály elsimitása ügyében közbenjárni. Stiles azzal mentegetődzött, hogy a főnforgó bonyodalom tisztán belviszály az osztrák birodalmi kormány és a függő tartományok egyike közt (one of its dependencies!), melybe külföldi hatalom nem árthatja magát s hogy épen az Egyesült-Államok kormánya a legnagyobb féltékenységgel mindenha őrizkedett ily beavatkozástól s azért Stiles semmi esetre sem tehet valamit a kérők érdekében. Különben is úgy volt értesülve a követ, hogy a császári kormány oly nagyméretű intézkedéseket tett már Magyarország leigázására, hogy nem lenne hajlandó az utolsó perczen hallgatni más békefeltételekre, mint az ország föltétlen meghódolására. Kossuth ismeretlen barátja erre azt válaszolta, hogy a magyarok már több ízben küldöttek volt

biztosokat az osztrák kormányhoz, hogy ezt az országnak békére való hajlandóságáról biztosítsák, de a biztosok egyike sem tért vissza eddig, sőt még jelentést sem küldöttek haza követségük eredményéről; hogy továbbá, miután a két ország között minden összeköttetés el van metszve, más mód, mint valamely külföldi hatalom bécsi képviselőjének közvetítése, nem kínálkozik a magyaroknak arra, hogy nézeteiket a császári kormány elé terjesszék, s végül, hogy miután a határon mindkét oldalról körülbelül két-kétszázezer emberre rugó hadsereg van összpontosítva, tekintettel a mindkét seregben uralkodó szellemre, attól kell tartani, hogy nagy vérontásra fog kerülni a dolog, ha a két nemzetet idejekorán ki nem békítik egymással. Az amerikai követ erre azt kérdezte látogatójától, hogy a kért közbenjárásnak célja Magyarországnak Ausztriától való különszakadása volt-e; vagy ha nem, vajon csupán időt akartak-e a magyarok e lépésekkel nyerni, hogy annál hathatósabb ellentállásra készülhessenek? Mert ha egyik vagy másik ily cél lebegett szemeik előtt, úgy ő semmit sem tehet a magyarok érdekében, tette hozzá a követ. Miután azonban ünnepélyesen biztosították, hogy aggodalmainak nincs alapja, Stiles késznek nyilatkozott «az emberiség érdekében és haszontalan vérontás meggátolása végett» az osztrák birodalmi kormánynál a szükséges lépéseket a béke helyreállítására megtenni — de többet nem.

Stiles nyomban fölkereste Schwarzenberget, a külügyministert és előadta neki jövetele célját; egyúttal azonban biztosította a herceget, hogy nincs szándékában magát egy a birodalmi kormány és egyik «provinciájok» között főnforgó belviszály ügyébe belekeverni, hanem miután előadta kérelmét, kész az ügy elintézését teljesen a birodalmi kormány kezeiben hagyni. Schwarzenberg néhány udvarias bók után fölkérte az amerikai, hogy ha újabb értesítés érkezne hozzá ugyanazon felektől, közölné azt Windischgrätzcel, kit a császár már teljhatalommal ruházott föl a Magyarország ellen megállapított teendők foganatosítására. Egyúttal azonban azt a véleményét fejezte ki a herceg, hogy a bonyodalom már túlment a békés kiegyenlítés lehetőségének határain, hogy lázadókka a kormány nem egyezkedhetik s hogy ez másra, mint föltétlen meghódolási nyilatkozatra, nem hallgathat.

A mint tehát Kossuth levelét elhozta hozzá a titokzatos

hölgyecske, Stiles nyomban elment Schwarzenberg lakására, de nem találván őt otthon, kihajtatott Schönbrunnba, hogy fölkeresse Windischgrätzet, a mint ezt neki a külügyminister ajánlotta volt, de az sem volt otthon. Mindkét herczeg Olmützben időzött ez időtájt, hol, mint tudjuk, e napon (deczember 2.) V. Ferdinánd leköszönt a trónról és I. Ferencz Józsefet kiáltották ki császárrá.

Másnap (deczember 3.) reggel Stiles úgy értesülvén, hogy Windischgrätz már visszatért, újra kihajtatott hozzá Schönbrunnba és körülményesen előadta neki, hogy eddig mit végzett. A herczeg igen előzékenyen fogadta őt, megköszönte fáradozásait, de kereken megtagadta kérelmét. Válaszának lényege ez volt: «Nem tehetek semmit ez ügyben». «A császár parancsának kell engedelmeskednem.» «Magyarországnak meg kell hajolnia.» «El fogom foglalni Pestet csapataimmal, s azután majd a császár határozza el, mi történjék.» «Parancsot kaptam, hogy foglaljam el Magyarországot és remélem, hogy czélt fogok érni, azért nem ereszkedhetem tárgyalásokba.» «Lázadókkal nem bocsátkozhatom egyezkedésbe.» Fájlalta a kényszerűséget, mely őt Magyarország megtámadására kényszerítette; hivatkozott türelmes magaviseletére a visszafoglalt Bécs lakosainak irányában s biztatta Stilest, hogy a jövőben is hasonló irányelvek fogják vezérelni magaviseletét. A követnek arra a nyilatkozatára, hogy a magyarok már több ízben megkísérlették a kibékülést a császári kormánynyal, Windischgrätz azt felelte, hogy a jelen kísérlet volt a legelső, mely neki tudomására jutott.*)

*) Beck báróné téved a dátumban, mert csak deczember 6-dikán szürkületkor érkezik Bécsbe. Elbeszélése szerint vitt levelet egyet Kossuthtól «a — követséghez», egyet Motesiczky bárótól Windischgrätzhez, s még számos magánlevelet «tisztektől különféle személyekhez Bécsben» s mind ezeket a leveleket a parasztkocsi egy deszkájában rejtette el. Bécsbe érve először elmegy a — követséghez, hol szívesen fogadják és átadja Kossuth levelét, azután kimegy Schönbrunnba, de Windischgrätz Jellasicscsal együtt Olmützben van az udvarnál. Este a báróné ismét elmegy a követséghez s megkapja az ígért választ Kossuth számára. Másnap megint elmegy Schönbrunnba és átadja az időközben visszatért Windischgrätznek Motesiczky levelét s azalatt, míg a herczeg cabinetjébe vonul s a választ megírja, a báróné Jellasicscsal beszélget, ki a magyar csapatok elhelyezését ille-

Stiles még aznap megírta a történeteket Kossuthnak s később jelentést küldött haza sáfarkodásáról, melyért kormánya őt szép levélben (Washington, 2. Feb. 1849.) megdicsérte. Ebben az államtitkár,* James Buchanan, hangsúlyozza azt, hogy az Egyesült-Államok külügyi politikáját eddig folyvást az a bölcs elv vezérelte, hogy külföldi nemzetek belügyeibe ne ártsa magát az amerikai kormány.

Jellemző a következő részlet Stiles jelentésében, mely 1848 december 12-éről van keltezve, tehát a háború küszöbén: «A császári hadsereg már Magyarországra vonult s az ügyet majd a harctéren döntik el — ez elhatározást mélyen kell fájlalnunk nemcsak az emberiség érdekében, hanem a politika szempontjából is, mert ha Magyarországot leverik (a mi bizonyára meg is fog történni, mert a császári hadsereg számra nézve túlnyomó és a fegyelem is jobb), ily eredmény csak még inkább el fogja mérgesíteni az uralkodó ellenséges indulatot; és miután egy nemzetet, mely el van határozva szabaddá lenni, mai napság már nem lehet merő fegyveres erővel sokáig leigázva tartani, épen az az elhatározás azt fogja eredményezni esetleg, hogy Magyarország föl fog szabadulni és teljesen el fog válni Ausztriától.»

II.

Az éjszak-amerikai köztársaságban ezentúl fokozott figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket. Különösen érdekelték a távol hazából érkező tudósítások a new-yorki maroknyi magyar coloniát, kik, midőn elérkezett a hír, hogy az országgyűlés Debreczenben április 14-én trónvesztettnek nyilvánította a Habsburg-dynastiát s hogy a szép magyar föld ismét szabad és független Ausztriától, most legelőször a mohácsi vész óta, óriási lelkesedésbe törtek ki. Összegyűltek, tele torokkal újjongtak a magyar fegyverek sikerén s elhatározták, hogy egy zászlót küldenek haza «rokonszenvők jeléül».

tőleg számos kérdést intéz hozzá s kit épen úgy, mint Windischgrätzet — lóvá tesz.

*) A Secretary of State az Egyesült-Államokban a miniszterelnök címe.

Elhatározták továbbá, hogy az Egyesült-Államok elnökéhez azon kérelemmel fordulnak, fontolná meg, vajon nem érkezett-e meg már az időpont arra, hogy az Egyesült-Államok diplomatiái képviselőt nevezzen ki a már szabad és független Magyarország kormányához, mely mindenestre szerencsésnek érezné magát az Egyesült-Államokkal kereskedelmi szerződésre lépni és a tágas fiumei kikötőt amerikai hajóknak megnyitni.

Miután azonban egy teljhatalmú követnek kinevezéséhez a senatus jóváhagyása lett volna szükséges és New-Yorkban lakó jó magyarjainknak nem volt türelmök ily hosszadalmas és tekervényes eljárás végét bevárni, egy újabb meetingben elhatározták, hogy rendes követ helyett egyelőre megvolnának elégedve egy diplomatiái ügyvivő (agens) kinevezésével.

Legtürelmetlenebb volt közöttök a meeting elnöke: Breisach, ki «már két évet töltött e boldog országban, Amerikában», s azért ő saját nevében írt a köztársaság elnökének s tudatta vele new-yorki honfitársainak elhatározását. Kérvényében, mely 1849 junius 9-éről van keltezve, hivatkozott arra, hogy az Egyesült-Államok külföldi politikája eddig mindig az volt, hogy elismerte minden nemzet önállóságát, melynek sikerült szabaddá tenni magát. Utalt például arra, hogy az Egyesült-Államok volt az első állam, mely elismerte Dom Miguelt (a trón-bitorlót);*) az első állam, mely elismerte Texas önállóságát a san-jacintói csata után**) és egyszersmind az

*) Erre a szörnyetegre kár volt hivatkozniok Breisachéknak. Ő, I. Dom Pedrónak, Brazília császárijának fivére volt és ennek leányának, Donna Maria da Gloriának vetélytársa Portugal megürült trónjára. Az angol csapatok Donna Máriát helyezték a trónra és Dom Miguel elvállalván a régens szerepét, megesküdött az alkotmányra 1828-ban. A mint azonban Wellington visszavonta csapatait, Dom Miguel félre dobta az álarcot és esze-veszett módon kezdett dúlni Mária pártfelei ellen. Több-kevesebb szerencsével garázdálkodott az országban, míg végre a nyugati hatalmak akkori négyes szövetsége ki nem tette szűrét az országból 1834 május havában az Evoramenteben létrejött egyezés értelmében.

**) Texas ezelőtt Mexikóhoz tartozott, de többnyire lakatlan volt vagy csak gyéren betelepítve. Lassanként az Egyesült-Államokból érkező bevándorlók népesítették be, kik nem igen hederítettek a mexikói kormány rendeleteire s azért elvégre Mexikó elnöke, Santa Anna, sereget vezetett ellenök, de az amerikai Houston tábornok

első állam, mely elismerte a francia köztársaságot. Magyarország — így írja — lakosainak számára és terjedelmére nézve ma épen oly nagy, mint Poroszország és viszonya Ausztriához jelenleg ugyanaz, mint az Egyesült-Államoké volt 1776 előtt Angliához, mely állam most összetett kezekkel, teljes közönnel nézi, mint tiporja porba a muszka cár «a nemzetek törvényét». Egy született amerikai embernek megjelenése Magyarországon e pillanatban mély és tartós erkölcsi benyomást gyakorolna a magyarokra.*)

[!A köztársaság elnöke ebben az időben a jó öreg General Zachary Taylor volt, ki, mint ezt államtitkárának Breisachhoz később írt válaszából megtudjuk, Stiles jelentése óta maga is figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket és a napi lapokból értesült a new-yorki magyar telep «és mások» meetingjeiben történt dolgokról is.

A Breisachnak küldött kedvező válasz június 25-dikéről van keltezeve. Már egy héttel előbb ment volt el Párisba az államtitkár hivatalos utasítása W. A. Dudley Mann-hez, ki Appointed special and confidential Agent of the United States to Hungarynak van ebben címezve, melyben parancsot kap, hogy haladéktalanul menjen Bécsbe és tanakodjék ott W. Stiles-szel, hogy mily módon oldhatná meg leghathatósabban küldetésének föladatát. Utazásának főczélja az utasítás szerint az volt, hogy a köztársaság elnökének pontos és részletes fölvilágosítást szerezzen Magyarországról és ennek a szomszéd tartományokhoz való viszonyáról s a jelen forradalom valószínű végsorsáról; azonkívül fürkészsze ki, hogy van-e és mily kilátás arra nézve, hogy az Egyesült-Államok kor-

1836-ban csúnyán megverte és elfogta őt San-Jacintónál és Texas függetlenségének elismerését csikarta ki tőle. Azért, midőn Kossuthot 1852 első napjaiban az amerikai senatus ülésén ünnepélyesen fogadták és a senatorok rendre kezet szorítottak vele, midőn Houstonra került a sor, Kossuth e szavakkal fogadta őt: «Csakis azt kívánhatom, hogy az én törekvéseimet is oly siker koronázta volna mint az önét, Uram!» Mire az öreg katona rokonszenves hangon azt válaszolta: «Adja Isten, hogy úgy legyen!»

*) Szabad Imre említi azt a mély benyomást, melyet egy a londoni *Examiner* hetilapból a *Galignan*ba átvett kivonat tett a szege-diekre. Ennek a párisi lapnak egy számát Belgrádon át csempészték be a határon és a kérdéses kivonatot a magyar *Moniteur* is közölte. *Hungary past and present* (Edinburgh, 1854) 395 lap.

mánya Magyarországgal előnyös kereskedelmi szerződést köthetne?

Az utasítás azonkívül röviden érinti az európai forradalmi mozgalmakat, melyeket az amerikai kormány és nép kezdetök óta szoros figyelemmel kísértek, különösen Ausztria tusáját «ösrégi dependentiájával, Magyarországgal». Ez elszánt harcban Oroszország jónak látta a «beavatkozás szerepét elvállalni» és óriási készülődései a magyarok megtámadására és leigázására Ausztria főnhatósága alá — melytől megszabadulni óhajtanak — kellemetlenül érintették az amerikai népet, melynek politikai alapelve a semleges magatartás más államok belviszályaival szemben.

Ha azonban kecsegtetne a remény, hogy Magyarország képes lesz megőrizni függetlenségét, melyet csak az imént (tudniillik Debreczenben) kiáltott ki — így szól tovább az utasítás — mi (az Egyesült-Államok kormánya) leszünk a legeslegelső (the very first), kik szerencsekívánatainkkal az új államot üdvözölni és a nemzetek családjába tárt karokkal fogadni akarjuk. A jövő azonban most igen komornak mutatkozik. Ha az ügyek rosszabbra fordulnának, úgy Mann ne is menjen el Magyarországba. De ebben a tekintetben kizárólag saját ítélete vezérelje.

Még sok mindenféle dolgot tartalmaz a hosszú utasítás, de csak a legérdekesebb passzusokat fogom adni kivonatokban.

«Magyarország eddig — összehasonlítólág beszélve — kevésbé ismert tájék volt nálunk. Talán mégis fog sikerülnie függetlenségét megingathatatlan alapra helyezni és a világ tekintélyes kereskedelmi nemzetei közt helyet foglalni. Kísérjék legjobb kívánataink!»

«Magyarország az 1848-diki márcziusi forradalom óta külön, az osztrák birodalomtól teljesen független állammá alakult és ideiglenes kormányt teremtett, melynek élére Kossuthot helyezték. E jeles férfiú korai törekvései, hogy reformokat eszközöljön és javítson honfitársainak helyzetén — hogy a sérelmek orvosoltassanak, hogy a sajtót fölszabaddítsa a türhetetlen censorság alól, hogy a közterhek egy részének viselését a kiváltságos osztályok vállaira áthelyezze — hogy a jobbagyságot fölötte sanyarú helyzetéből kiragadjja — és hogy számos más új és fontos, az ország javát előmozdító törvényt előmozdítsion — megérdemlik és lekötik bámulatun-

kat. De egy a «mozdíthatatlanság» elvén alapuló politikának sikerült eddig «szuronyok segélyével» az elégtelenség és forradalom tette-serkentő szellemét elzsibbasztania; és a nemzeti mozgalom, melyet a magyarok erélye és politikai életrevalósága életben tartott, nem lendült föl mindaddig, míg Metternich meg nem bukott;*) ez oly esemény volt, mely lehetővé tette, hogy ők saját ministereiket szabadon válasszák és meggyorsította a reformok és forradalom előmenetelét. Régebben Magyarország hiába fordult Párizshoz és Frankfurt-hoz Ausztriának látszólag ellenállhatatlan hatalmaskodása ellen».

Az államtitkár ezután röviden érinti Kossuth levelét Stileshez s az ezt követő eseményeket és további fejtegetéseket tartalmaz, melyeknek folyamában rózsaszínben tünteti föl a szabad és független Magyarországnak (a szabadelvű nézetek és köztársasági szellem ez előharczosának kelet felé) további fejlődését, kilátásait a kereskedelem terén, meggazdagodását, Fiume jövőjét az Adrián, melynek kikötője megnyílnék az Egyesült-Államok hajói és kereskedelmi czikkei számára.

Az utasításhoz volt csatolva egy Mann nevére kiállított hivatalos ajánló levél Magyarország külügyministeréhez és egy ezer dollárra szóló hitel-levél Baring Brothers londoni bankjára.

Következik ez után még sok apró részlet s végre az az utasítás, hogy ha szükségesnek tartaná, ránduljon el Mr. Mann Fiuméba is és tekintse meg kikötőjét, küldje haza az új magyar alkotmány szövegének egy példányát, küldjön haza híreket a háború folyásáról, tudja meg, más nemzetek elismerték-e vagy készülnek-e elismerni Magyarország függetlenségét. Ha az új magyar kormány időközben állandó alapra helyezkedett, a köztársaság elnöke a legnagyobb szíveséggel fogja fölszólítani a senatust, hogy ez az új állam függetlenségét elismerje s nincs oka kételkedni, hogy ebben a tekintetben számíthat a törvényhozó testület jóváhagyására. Végül, ha Mr. Mann tanácsosnak tartaná, szólítsa föl a magyar kormányt, hogy küldje el Amerikába diplomatiiai ügyvivőjét a jövő congressus megnyitása előtt.

Az amerikai titkos agens csakugyan el is indult útjára

*) Angliában vonult meg.

s összesen 16 levelét őrizik Washingtonban, de tartalmokat eddig még nem ismerjük. Csak azt tudjuk, hogy a forradalom ügye rossz fordulatot vett és elvégre a magyarok szerencsés-jének csillaga leáldozott s az absolutismus és barátai javára dőlt el a győzelem. Mr. Mann megírta haza a szomorú hírt. Legelső levele 1849 július 13-áról, az utolsó pedig 1850 január 10-dikéről van keltezve. Mindenesetre érdekesnek kell lennie e levelek tartalmának és már meg is tettem a kellő lépéseket, hogy lemásolásukra megkapjam az engedélyt. *)

A következő 1850 márczius 22-dikén az amerikai senatus határozatot hozott, melyben fölszólították az elnököt, hogy a Mann küldetésére vonatkozó hivatalos levelezést helyezze a ház asztalára, a mi meg is történt és Taylor tábornoknak ugyanazon hó 28-dikáról kelt «üzenet»-ében tudtára adja a senatusnak, hogy sem a diplomatai ügyvivő nem érkezett meg Magyarországból, sem bárminemű diplomatai közleményt nem kapott sem a magyar külügyministertől, sem azon kormány más fölhatalmazott képviselőjétől.

Az elnök fölötte rokonszenves hangon emlékezik meg hazánkról és nyíltan megvallja, hogy szívesen elismerte volna függetlenségét, ha a szerencse kedvezett volna nemzetünknek és az új magyar kormánynak sikerült volna szilárd alapra helyezkedni és Magyarország önállóságát megőrizni.

*) Ambrose Dudley Mann 1801-ban született; hosszú munkásság után visszavonult a diplomatai szolgálatból és Franciaországban telepedett meg, hol megírta emlékiratait, melyekkel 1888-ban elkészült a sajtó számára; de úgy látszik, ezek nem jelentek meg vagy legalább hiába kutattam egy példányuk után. Utólagosan értesülök, hogy Dr. Hans Stritter röviden megírta az osztrák-amerikai incidens történetét az *Oesterreichisch-Ungarische Revue* VII. és X. köteteiben osztrák szellemben és elég soványan, ha tekintetbe vesszük azt, hogy az Egyesült-Államokban járva gyűjtötte össze hozzá az anyagot. Mint írja, ő annak idején (valami tíz-tizenkét év előtt) engedélyért folyamodott Mann leveleinek lemásolására, de kérését a jelentések bizalmas jellege miatt megtagadták. Tehát oda minden reményiségünk, hogy a jelen vagy közel jövő nemzedék megismerkedhessék tartalmukkal.

III.

Mr. Dudley Mann küldetésének volt utójátéka is.

Az amerikai senatus ugyanis kinyomatta a szokott módon a titkos agensnek adott utasítást s ámbár az irat «confidential»-nak (bizalmasnak) volt jelezve, a Washingtonban székelő osztrák chargé d'affaires, Chevalier J. G. Hülsemann, jónak látta azt elolvasni, tartalmát kormányával közölni és elég gondatlan volt az amerikai köztársaságot egy büszke, hetvenkedő levélben (1850 szeptember 30.) megleckéztetni a «beavatkozásért».*) Nem tetszett neki, írja, hogy az utasítás «Ausztia vas-uralmáról» beszélt, hogy Kossuthot, «a lázadó főnököt» (te rebel chief) jeles embernek magasztalta, s hogy sértőleg nyilatkozott Oroszországról, «Ausztia benső és hűséges szövetségeséről». Figyelmeztette továbbá az osztrák chevalier az amerikai államtitkárt, hogy Dudley Mann urat megbízóik kitették annak a veszélynek, hogy vele mint «kém-mel» (! ?!) bánjanak el a császári csapatok és sajnálja, hogy a köztársaság kormánya nem volt jobban értesülve Ausztia tényleges anyagi viszonyairól és nem ismerte «történelmi kitartását igazságos jogainak megvédésében» (her historical per severance in defending her just rights). Ha a köztársaságnak lett volna tudomása minderről, úgy azt is tudhatta volna, hogy potom néhány hónapig tartó háború sem ki nem meríthette a birodalom erejét, sem el nem tántorította kormányát azon elhatározásától, hogy a «lázadást» leverje. «Ausztia 25 évig küzdött a francia forradalom ellen s bátorságát és kitartását ez alkalommal megbámulta az egész világ.» Csakhogy a világ nem tudja, mikor volt ez a hosszú forradalom.

Mindennek ellenére azonban — így megy tovább ez a diplomatai curiosum — az osztrák kormány szemet hunyt

*) Hülsemann maga említi a «magyar köztársaságot». Az illető passus így hangzik: «... the Imperial Government became aware of the fact that a United States agent had been despatched to Vienna with orders to watch for a favourable moment to recognise the Hungarian Republic, and to conclude a treaty of commerce with the same...»

volna e fájdalmas incidens alkalmával és a Mr. Dudley Mann számára kiállított utasítást békén engedte volna nyugodni a köztársaság hivatalos actái közt minden osztrák commentar nélkül, mert meg voltak arról győződve Bécsben, hogy a washingtoni cabinet nem igen konyított magyar dolgokhoz és fölötte hajlandó elhinni minden hazug kósza hírt, melyet az amerikai sajtó terjesztget. De Taylor tábornok jónak látta elnöki üzenetében márczius 18-án (helyesen 28-án) újra fölélesztetni a fölötte fájdalmas incidens emlékét s miután nyilvánosságra került a Mr. Mann számára kiállított utasítás, az osztrák kormány kénytelennek érezte magát óvást emelni, nehogy hallgatását jóváhagyásra (!?) vagy még csak megtűrésre (?) is magyarázza a világ.

Végül a chevalier tudatja az államtitkárral, hogy az osztrák kormány hivatalos óvástétele még Taylor tábornok halálának idején (1850 július 9.) érkezett Washingtonba, de az illedelem szabályai azt sugallták neki, hogy várja be, míg az új elnök elfoglalta állását és újra szervezte administratív személyzetét.

Különben, miután a diplomatiái testület tisztelgése alkalmával a jó osztrák chevalier az új elnök saját ajkairól hallotta, hogy az amerikai köztársaság vissza készül térni régi politikájához külügyi dolgokban, tudniillik a más államok belviszályaiba nem avatkozás elvéhez, az Egyesült-Államok kormányférfiai — ne rettegjenek, mert Ausztria ezuttal nagylelkűen megbocsát nekik.

Körülbelül így írt «a khinézerek európai maradványainak» e képviselője, a minek a *Daily News* még csak tavaly nevezte az osztrák nép előkelőit. De vesztére vált, hogy várt, míg az új elnök, Millard Fillmore, újra szervezte administratív testületét és államtitkárjává nevezte ki a híres Webster Dánielt. Ily módon esett meg azután, hogy az osztrák diplomatának adott válasz «the Hülsemann letter» néven belekerült Webster összes műveinek hatodik kötetébe s ily módon az amerikai classikus irodalomba.

Az új államtitkár nem sietett feleletével, mert ez csak 1850 december 21-dikéről van keltezve. Úgy látszik, karácsonyi ajándéknak volt szánva az osztrák diplomata számára. Maga Webster is bevallotta barátai előtt, hogy némi tekintetben levele kérkedő volt és durva (boastful and rough), de ba-

rátai másrészt elismerik, hogy az osztrák diplomata teljesen megérdemelte a csipős leczkét impertinens és kihívó leveleért.*)

Webster bevezetésképen elnézést kér az elkésett válaszáért és biztosítja a *chargé d'affaires*t, hogy nem tisztelet hiánya személye irányában, hanem más körülmények okozták a késedelmet. Panasz-emelő levelét az államtitkár megmutatta a köztársaság elnökének és az ő megbízásából adja meg most neki a választ.

Hülsemann iratában először is tiltakozik a titkos *agens* kiküldetése ellen, másodsor pedig panaszt emel bizonyos kifejezések ellen, melyekkel a levélírónak elődje az államtitkári hivatalban élt a Mr. Dudley Mann részére kiadott utasításban.

A fő ok, mely Hülsemannt a tiltakozásra indította, az volt, mint állítja, hogy az Egyesült-Államok kormánya Mann elküldésével jogtalan és sértő módon Ausztriának belügyeibe avatkozott. De az elnök üzenete a senatushoz volt intézve, s ő egyszerűen közölte e testülettel az executive government levelezését saját titkos agenseinek egyikével. Már pedig ez a közlés tisztán a köztársaság belügye — melyhez Ausztriának semmi köze, mert sem Ausztriához, sem Magyarországhoz nem volt intézve; nyilvános manifesto sem volt, melyre akár az elnök, akár a senatus feleletet várt vagy kért valamely külföldi államtól. Tehát Ausztria, nem pedig az Egyesült-Államok köztársasága ártja magát más államok belügyeibe.

A mit az elnök a senatussal közöl, ahhoz külföldi hatalmaknak sémmit közük, ismétli az államtitkár. Ezt ő már akárhányszor megmagyarázta a *corps diplomatique* tagjainak s csak nemrég terjedelmesen kimutatta nekik, hogy mennyi

*) Hülsemann sorsa, úgy látszik, ugyanaz volt, mint a mesebeli ebé, kit «vertek előtte az oroszlanak», mint Tinódi írja, azaz, hogy megijeszszék az oroszánt — tudniillik az unio megbuktatására törekvő pártot. Legalább maga Webster is azt írja egy magánlevelben, hogy a levél célja volt «to touch the national pride and make a man feel sheepish and lovk silly who should speak of disunion», (a nemzet büszkeségét érinteni és megcségyeníteni s nevetségessé tenni azt az embert, ki az unio fölbontását emlegetné). A későbbi államtitkár jellemzésére Sir Charles Lyell említi, hogy látott egy primitiv metszetet valahol Connecticutban Webster Dániel fölötté impozáns arczképével és e fölírással: «Diogenesnek lámpájára nincs többé szüksége», «A becsületes embert megtaláltuk s a keresésnek vége.»

alkalmatlanságot okoznak a külföldi diplomata urak azzal, hogy az ilyenféle magán közléseket hivatalos jegyzékváltásra alapul használják föl. Ha például ő felségének, az osztrák császárnak úgy tetszett volna, hogy a lefolyt forradalom folyamában a magyar ideiglenes kormány tagjait vagy a magyar népet megintse, hogy az amerikai Egyesült-Államok gonosz és veszélyes példáját ne kövessék és ne áhítozzanak független önkormányzat után s magokat ily módon bajba ne keverjék — a köztársaság egy szót sem pazarolt volna az ilyen megintésre.

De Webster levele hosszú majdnem egy tuczat nyolczadkrét nyomtatott levélre terjed — s azért nem lehet szándékomban azt itt egész terjedelmében bemutatni. Az amerikai államtitkár minden sorban — kenetteljes szavakban — töri a borsot az osztrák diplomata orra alá s ad neki tanulságos leczkét a történelemből, a demokratikus intézmények születéséről, haladásáról, a köztársasági kormányforma és a szabadság, önuralom és anyagi jólét stb. között fönnálló szoros kapocsról, melyre épen az amerikai nép adta meg a jó példát, terjedésekre a további impulsust, midőn (1776-ban) az angol absolutismust lerázták a nyakokról. Hiszen már «az a fölötté intelligens és jeles egyéniség, II. József császár is» — így írja Webster — észrevette az amerikai köztársasági eszmék befolyását az európai népek gondolkodásmódjára, politikai fejlődésére, mert 1787-ben azt írja egy levélben német-alföldi minsteréhez, hogy «figyelemreméltó az, hogy Franciaország az amerikaiaknak adott segély következtében szabadságról való reflexióknak vált szülőanyjává». Ismeri mai napság ezt a tényt minden intelligens állam a föld kerekéségén; tehát az államtitkár Ausztriát nyilván nem számítja az akkori intelligentiához. Éjszak-Amerika az ő szabad intézményeivel és önkormányzatával merő ellentmondásban áll a jó öreg anyókéval: Európával, hol például I. Ferencz osztrák császár állítólag még 1820-ban is azt hirdette a magyar országgyűléshez intézett leiratában, hogy «az egész világ megbolondult és félredobva régi törvényeit, képzeleti alkotmányok után hajhász!» A laibachli körjegyzékben pedig 1821 május havában (Oroszország, Ausztria és Poroszország) is még azt tanították, hogy «hasznos és szükséges változtatások a törvényhozásban és administratióban csak azoknak szabad akaratából és intelligens meggyőződéséből szabad eredniök, kiket Isten a hatalom-

ért felelőssé tett. Minden egyéb dolog, mely ez iránytól eltér, szükségképen oly mérvű rendetlenségre, forrongásokra és bajokra vezet, melyek sokkal tűrhetetlenebbek, mint azok, melyeket orvosolni czéloznak velők. S végre a szövetséges hatalmak, midőn a Bourbonokat (1815-ben) visszahelyezték a francia trónra, azt hirdették, hogy a nemzetek «minden nép- és alkotmányos jogaitak koronás fők adományából és jószántából élvezik». És az Egyesült-Államok kormánya — teszi hozzá Webster — e tanok ellen soha óvást nem emelt, ámbár az amerikai köztársaság létének jogos voltát alapján megtámadják.

S miután Chevalier Hülsemann hetvenkedett Ausztria nagyságával, területével, lakosainak számával, az amerikai figyelmezteti az osztrákot, hogy az amerikai köztársaság egyike a leggazdagabb és legtermékenyebb földrészeknek, hogy területi térfogatához képest a Habsburgok birodalma igénytelen foltocska a mappán s hogy lakosainak létszáma már akkoron is 25 millió s nemsokára — talán még Hülsemann residentiája idejében — túl fogja szárnyalni Ausztriáét stb. Még jó sokat olvasunk Amerika dicsőítésére.

A mi Magyarország önállóságra való törekvéseit illeti, népeinek létszáma három vagy négyszer annyi ma (1850-ben), mint a mennyi volt az amerikaié, midőn ezek fölláztak és elszakadtak Angliától s azonfölül a magyarok előnyére szolgál, hogy külön nyelvet beszélnek s ethnographiailag sok más tekintetben önálló, az osztrákoktól különböző népfajt alkotnak s nem tartoznak nyelvileg és fajilag — úgy mint az amerikaiak — ugyanahhoz a nemzethez, melytől elszakadni óhajtanak.

Az államtitkár továbbá kiterjeszkedik arra is, a mit Hülsemann uram az amerikai napi sajtó részéről terjesztett «hazugságok»-ról írt levelében s figyelmezteti őt, hogy az amerikai sajtó osztrák-magyar hírek ügyében az európai sajtóra van utalva és tudósításait különösen az Ausztriával határos államokban gyűjtötte. S épen ez a nehézség a való tényállásról magának fogalmat szerezni indította a köztársaság elhalt elnökét arra, hogy saját emberét küldje el a helyszínére, hogy a valót megtudja.*)

*) A bécsi angol követségnek volt eleintén egy megbízottja, ki a hely színéről küldött haza híreket a magyar ügy menetéről. Neve

Elbeszéli tovább az államtitkár, hogy mint vonták az elnök figyelmét a magyarországi dolgokra; érinti röviden a Kossuth és Stiles közötti levelezést s hogy mint kért még többet e levelezésből maga herczeg Schwarzenberg. «Az 1848. év folyamában és 1849 elején számos (a considerable number) magyar ember érkezett az Egyesült-Államokba, köztök több egyén, kik vallomásuk szerint a forradalmi kormány bizalmát élvezték. S ezek erősen sürgették a köztársaság elnökét, hogy azon kormány létezését hivatalosan elismerje Amerika».*) Abban, hogy az elnök hallgatott reájok, nem volt semmi különös, mert minden független államnak szabadságában áll bármely más független állammal barátságos érintkezésbe lépni, a nélkül, hogy erre az anyaállam jóváhagyását bevárná. Akár-

J. Blackwell volt, nekünk jóakarónk és igazságszerető, lelkiismeretes ember. A míg ő hazánkban tartózkodott, a követség alapos tudósítást küldött haza az angol külügyministeriumnak. Levelezése azonban hirtelen megszakad s ennekutána a bécsi követ, Viscount Ponsonby, a legbádatöbb dolgokat írja haza kormányának; oly képtelenségeket, a melyeket még a bécsi sajtóban is bajos volna föllelni. Egyik osztrák győzelem követi a másikat s minden egyes alkalommal a magyarok teljes leveretését, megsemmisítését jelenti haza ő lordsága, csak hogy az osztrák tábornokok folyvást - Bécshez jutnak közelebb meg közelebb diadalútjukban. E tárgygyal kapcsolatban érdekes fölemlíteni, a mit Pridham beszél el, ki mint egy angol lap harez-téri tudósítója igyekezett hazánkba jutni, de nem kaphatta meg Bécsben az engedélyt. Midőn herczeg Schwarzenberghez fordult útlevélért s ennek tudakozására, hogy mit keres Magyarországbán, azt felelte, hogy adatokat akar gyűjteni, a herczeg állítólag azt válaszolta: «Hát tudósítás kell önnek! Lesz annyi, a mennyi kell! Mi a neve a szállodájának? Majd elküldetem önnek a *Wiener Zeitung*ot pontosan naponként!» Elvégre Törökország felől el is jutott Pestre, de itt már akkor Haynau, «a kegyetlen hyæna» dühöngött. Pridham a címülapon a *Times* volt magyarhoni tudósítójának van nevezve, az előszóban azonban ezt a lapot «a journal grown hoary in political infamy»-nak (politikai infamiában megmohosodott lapnak) szidja s a szövegben a lap nevét kipontozza. (*Kossuth and Magyarland*, London, 1851.)

*) Londonban is 1849 július havában a London Tavernben nagy meeting gyűlt össze, mely kérvényt intézett az angol kormányhoz, hogy ez ismerje el Magyarországi függetlenségét. A kérvényt Lord Beaumont nyújtotta be a felső házban július 26-án, de magának a kérvény bemutatójának és Lord Broughamnak némely rövid megjegyzései után a lordok azt határozták el, hogy «a kérvény fekiúdjék a ház asztalán» — azaz egyszerűen tudomásul vették.

hány példa van erre az elmúlt harmincz évből. Spanyolország amerikai gyarmataiból valami nyolcz vagy tiz elszakadt ez idő folyamában és önálló államokká alakultak, Európában pedig Hülsemann figyelmét Belgium és Görögország példáira utalhatja. Mindezekben az esetekben az anyaország mindig a legutolsó volt a hatalmak közt, melyek az elszakadt államok önállóságát elismerték.

Webster továbbá megmagyarázza hosszabban az osztrák diplomatának, mi a különbség egy semleges állam titkos agense és egy hadviselő fél szolgálatában álló kém között.

A mit Hülsemann Ausztria vas-uralmáról (iron rule = vasvesszős, kemény bánásmódjáról) ír, azt ő más valahol olvasta, nem a Mr. Mann-nak adott utasításban.

Igaz, hogy a köztársaság államtitkára az utasításban Kossuth Lajost jeles embernek nevezte, de az osztrák kormány csak nem követelheti azt, hogy az amerikai kormány bizalmas levelezésében oly embertől, kit a világ tetemes része jeles embernek tart, megtagadja a dicsérő elnevezést, csak azért, mert az osztrák kormány szemében ő lázadó. Az amerikai forradalom kezdetén Washington is lázadó főnöknek tekintette az akkori angol kormány, de az európai continensen mindenhol jeles hős gyanánt ünnepelték. Webster finom humorral figyelmezteti a bécsi cabinetet elődei példájára és a császári kormány magatartására, midőn 1777-ben dúlt a forradalom az Egyesült-Államokban mindenfelé és Anglia a legnagyobb erélyvel, összes haderejének teljes fölhasználásával igyekezett a lázadást elfojtani. Németország abban az időben békében volt Angliával s mégis midőn az amerikai congressus, tehát egy nyílt forradalomban álló testület agense megjelent Párisban, a császárnő- királynő nagykövete a legnagyobb tisztelettel fogadta őt, megtisztelte őt a toscanai nagyherczeg -- a későbbi császár -- ministere is, és ugyanaz az agens hosszabb ideig Bécsben időzött, hol hivatalosan nem ismerték ugyan el, de mindenütt előzékenységgel és tisztelettel fogadták. Ugyanaz az agens azonkívül még rábeszélte a császárt, hogy éljen befolyásával a német államoknál és akadályozza meg német zsoldosok toborzását, kiket Anglia az amerikai forradalom leverésére Némethonban gyűjteni akart. Miben különbözött az akkori bécsi cabinet magatartása a jelen amerikai kormányétól? Azt beszélik II. József császár-

ról, hogy Washington és Franklin személyéről és jelleméről folyvást tisztelettel és bámulattal beszélt és ugyanő nem tartotta a semlegesség megsértésének magának az amerikai forradalomról alapos híreket szerezni vagy elismerését őszinte szavakban tolmácsolni azon férfiak irányában, kik hazájokat a függetlenség és dicsőség felé vezető ösvényen kalauzolták. Azt se feledje el Hülsemann úr, hogy Oroszország és Ausztria 1781-ben a hadviselő hatalmak egy congressusát indítványozták, melyre az Egyesült-Államok megbízottjai is meg valának hivandók részükről.

Úgy látszik, Webster egy Hülsemann uram számára tartandó praectióra készült s azért késett válaszával.

A szerencsétlen diplomata egy ideig meghunyászkodott,*¹) de midőn utóbb Kossuth Lajos kiszabadult a török fogságból — honnan «az Egyesült-Államok egy gőz fregattja, a «Mississippi» hozta őt el Gibraltárig — és angol diadalútja megszakasztásával átrándult Amerikába, óriási lelkesültséggel fogadták őt mindenhol és Webster államtitkárnak ugyancsak meggyült a baja, de mégis sikerült neki és a kormánynak is a közlekedés árjával úszni, sőt Kossuth és a szegény, leigázott Magyarország irányában való részvételének további kifejezést adni**²) a nélkül, hogy az amerikai köztársaságot háborúba keverte volna Ausztriával, a mivel Hülsemann nem egészen nyíltan ugyan, de eléggé leplezetlenül fenyegetőzött hírheft levelében. De a Kossuth és «lázkodó» társai irányában tanúsított forró, általános rokonszeny káros hatással

*¹) Webster levelét Hülsemann elküldötte Bécsbe, hol bizonyára föltűnést okozott. Egyetlenegy szóval sem igyekeztek megczáfolni az amerikai államtitkár okoskodásait s válaszában az osztrák követ (1851 márczius 11-én) csak azt hajtogatja, hogy az osztrák kormány nincs megelégedve a Mann küldését illetőleg adott magyarázattal, de azért nem akarják tovább feszegetni a dolgot, mire azt kapta válaszul, hogy a köztársaság sem hajlandó a vitát tovább folytatni (1851 márczius 15-én).

**²) Így Webster fölötte rokonszenves hangon emlékezett meg a magyar forradalomról stb. az 1849 november 7-én a Festival of the Sons of New Hampshire alkalmával tartott beszédében, a melyben nyilvánosan gyalázza Oroszországot és fenyegeti, hogy ha az elfogott Kossuthnak vérét ontanák, az egész művelt világ boszút veend érte. Rokonszenves toastot mondott azonkívül később a Kossuth tiszteletére rendezett lakomán is.

valának a diplomata idegzetére s azért másodszor is elsütötte mordályát, mint annak idején Bomba király (II. Ferdinánd, a két Szicília királyának gúnyneve) és, mint ez, szépen fölszedte a sátorfáját és a faképnél hagyta az átkos ellenséget. Webster államtitkár ez alkalommal lakonikus válaszban tudomásul vette a chevalier lakásváltoztatását és nem emelt kifogást megjelölt utódja ellen a washingtoni osztrák követségben.*)

IV.

Befejezésül hasonlítsuk össze a fönnebb elbeszélteket Pulszky versiójával úgy, a mint azt ő *Életem és korom* című munkájában megírta. Miután nincs kezem ügyénél e könyv eredetije, a német szövegből kell visszafordítanom magyarra s azért mellőzöm az idéző jegyeket.

Pulszky szerint Stilest, az amerikai Egyesült-Államok bécsi követét érdekelte a magyar mozgalom és legalább tudni akarta, hogy mi történik itt. Egy amerikainak sikerült is valóban eljutni Pestre, hol fölkereste Kossuthot. Ez utóbbi ez alkalommal írt az amerikai Unio elnökének egy levelet, melyben az eddig lefolyt eseményeket leírta: mint kényszerítették Magyarországot a fegyveres ellentállásra, hogy ez nem volt meggondolatlan vagy bűnös lázadás, hanem épen annyira volt jogosult, mint az éjszak-amerikai gyarmatok ellentállása az angolokkal szemben 1775-ben. Kossuth mint elnök írta alá a levelet, én (Pulszky) pedig mint államtitkár ellenjegyeztem azt. Az amerikai követ elküldötte azt kormányának és így került

*) De csak ideiglenesen távozott el, mert midőn az osztrák kormány újabban megnótázta a köztársaságot, 1853-ben — ezuttal Koszta Márton ügyében — Chevalier Hülsemann volt ismét a szószóló Washingtonban. Az államtitkár ekkor William L. Marcy volt, ki megörökitette volna Hülsemann nevét, ha Webster Dániel nem előzte volna meg őt ebben. Koszta esete azóta vita tárgya a nemzetközi jog magyarázói közt, kik közül legtöbben az amerikai, egy-ketten azonban az osztrák kormánynak adnak igazat. A vitának azonban csak elméleti értéke van. Mai napság ilyen esetben az angol kormány például úgy segít magán, hogy az újonnan honosított egyénre hárítja a felelősséget, hogy régibb hazájának kormányközegeivel egyességre jusson olyan ügyekben, melyekben még a honosítás előtti időkből származó felelősségei vannak.

tartalma az amerikai és angol hírlapokba. Stiles később megírta az osztrák és magyar forrongások történetét kevés ügyességgel ugyan, de sok jóakarattal Magyarország irányában. (II. 279.)

Mint látjuk, Pulszky itt azt állítja, hogy egy amerikai-nak sikerült Pestig lejutnia, de Webster Dániel levelében azt olvassuk, hogy Mr. Dudley Mann nem jutott túl a magyar határon s nem volt közvetlen közlekedésben a forradalom vezérférfiaival. (He did not enter Hungary, nor hold any direct communication with her revolutionary leaders.) Az az egyén, kire Pulszky gondolt, valószínűleg az angol Blackwell volt, ki 1847 végén és 1848 elején Pozsonyban tartózkodott és a nádorral egy gőzhajón utazott Pestre, honnan április 25-én jelentést küldött Lord Ponsonbynak Bécsbe. Ezután nyoma veszett.

Más részletekben is — mint láttuk — Pulszky versiója lényegesen eltér az események valódi folyamatától, úgy a mint azt az egykorú hivatalos okiratok elbeszélik, a miből azt kell következtetnünk, hogy emlékezetből s nem egykorú följegyzések után beszélt el a történeteket, s hogy az évek folyamában a részletek elmosódtak emlékező tehetségében s hogy két vagy talán több incidenst összezavart.

A két versio közötti eltérés mindenestre tanulságos s ez okból érdekelni fogja a történetírókat.★)

KROPF LAJOS.

★) Néhány évvel ezelőtt olvastam (csak kivonatban) — ha jól emlékszem Jókaitól — hogy az angol kormány egy képviselője is fölajánlotta közbenjárását a magyarok és az osztrák kormány közötti viszály elegyengetésére. Ha ez Blackwell volt, úgy azt csak a saját felelősségére tette.

A TÖRÖK IRODALOM FÉNYKORA.

Egy istenfélő molla hajlokába került egy alkalommal Ertogrul, az oszmán fejedelmek őse. És midőn pihenni tért, hogy erőt gyűjtsön másnapi ütközetéhez, a szent könyvet, a próféta igéit pillantotta meg vánkosán. Buzgó lelkesedéssel és szent áhítattal könyörgött belőle Mohammed istenéhez, miközben az álom varázslatos országa nyílt meg képzeletének. Vezéri sátrából egy ezüst tiszta forrás buzogott elő, mely egyre rohamosabban csörgedezett, egyre messzibb ásott magának medret, mignem hatalmas áradattá nőtt, mely a világ-mindenséget elárasztá.

Korának tudós sejkjei és ulemái, kiknek a művelt Perzsia volt a hazájok, fényes és dicsőséges jövőt jósoltak alakulóban levő birodalmának, mely az álombeli áradathoz hasonlóan, földrészekre fog majdan kiterjeszkedni.

Nem sokkal ezután megszületett Ertogrul fia: Oszmán. És az az álombeli folyam, mintha csak valósággá vált volna, mind hatalmasabban kezdett növekedni. Anatóliának nem egy törzsvezére hódolt meg az ifju Oszmánnak, s az ő néptörzse csakhamar elsőnek kezdett kiválni. Több ízben vezette őt sorsa egy tudós sejknek, a jámborságáról messze híres Edebalinak a sátrába. Ott pillantotta meg a periszépségű Malhatunt, a sejk lányát, a ki oly kiolthatatlan szerelmet ébresztett benne, hogy fejedelmi rangja és méltósága részesévé akarta tenni. A jámbor sejket megdöböntette a fiatal vezér lángoló kívánsága, melynek csak évek multával engedett, az isteni beavatkozásnak egy félremagyarázhatatlan jelére. Ezúttal Oszmán pillantott be az álomvilág sejtelmes országába. Egy ragyogó félhold szállott elő a szunnyadozó Edebali kertjéből, s a mint fölfelé emelkedett, teltre vált az alakja és az álmot látó vezér ölében helyezkedett el. És azon a helyen, a

hol a teljes hold leszállt, egy világnagy fa tört elő a magasba, a végtelenségbe terjeszkedő ágakkal és ezerszint játszó gyümölcsökkel. A fa mérhetetlen árnyékában ott pihent a világ-egyetem mindensége és hegyekkel váltakozó völgyek, ligetekbe rejtőzködő források, pompázó városok és kieszen fekvő falvak körül, zavartalan boldogságban élő emberek tanyáztak. Béke és meglegegettség lakozott mindenfelé.

Az álmokép eltűnt és Oszmán elnyerte a szép Malhatunt, a későbbi szultánok ősanyját. És vége szakad a mondanak, az álmokép beleolvad a valóságba s az álmodó a világtörténelem alakjává lesz, hogy a megsejtett jövőt utódaival láttassa. A honalapítás nagy munkája még nem volt befejezve. Szerencsés harcrai és egyéni jeles tulajdonságai a fejedelmi, majd a szultáni rangot szerezték meg Oszmánnak, és alighogy a szeldsuki birodalom szétbomlott, ő lépett a kisázsiai mohammedán törökség élére. Ez események a tizenharmadik század végével történtek. A türkmén törzsből nemzetiség, a törzsvezérből fejedelem lesz, s a messzibb fekvő fővárosuk, a dombos vidékü Szöjüt helyébe az olympusi fenségű Brussza lép. A régi székhelylyel egyúttal a mondák világából lépnek ki. Amott csak az ódon sírokat hagyják, melyek mindegyikéhez egy-egy legenda fűződik, ide meg az iszlám műveltség legkezdetét telepítik meg. Szöjütnél még türkmének voltak, régi hazájok mondaszerű emlékeivel, a csak imént lezajlott törzsharcok eleven tudatával; itt oszmán-törökökké váltak, s első sorban mohammedánokká, kik nem törzsvezérekkel harcolnak többé, hanem az iszlám ellenségeivel, a rumbeli Byzanczczal. A hadvezérek mellé mindenható sejkek és mollák kerülnek, kik hazájokát: a virágzó Perzsiát az anatóliai udvarral cserélik föl és terjesztik a vallási tudományokat és az iszlám szabta törvényismereteket. Így indul meg az oszmán törökök irodalma, idegen népek idegen költészetének mohammedán hatása alatt.

I.

Az oszmán nép politikai története a XIV. századdal kezdődik. És miként a még ki nem forrott birodalom mondai homályokba van burkolózva, épen úgy kezdődik meg az irodalma

is egy még meg nem állapodott nyelv mondai anyagával. Oszmán nyelve épen úgy, mint országa, alakuló félben van. A nyelv alapja az a türkmén tájbeszéd, melyet középázsiai hazájokból hoztak és a mely az új hazával szomszédos szeldsuk nép nyelvéhez állott legközelebb. Mondáiknak anyaga két részre oszlik. Az egyik a honfoglalás előtti kornak, a középázsiai időszaknak az emléke, a másik pedig a honalapítás idejéből való. Az előbbiek azon vallási harcok emlékét őrizték meg, melyeket az iszlám két felekezete folytatott egymással, az utóbbi pedig annak a nagy írtó hadjáratnak a jelképe, melyet az iszlám indított meg a keresztyén Byzancz ellen. A régiebb eseményeket a Köroglu nevéhez füződő mondák, az újabbakat meg Battal Gázi hőstettei őrizték meg.

Az oszmánok irodalma nem e mondai alapokon fejlődött tovább. A XIV. század négy első szultánja az iszlám hit kalifái voltak és úgy politikai, mint irodalmi fejlődésök az iszlám hit fejlődésével tartott lépést. Az iszlám műveltség főfészke pedig ekkortájt Perzsiában volt. Már a honfoglaló útra is a perzsa műveltség területéről indultak meg, multjok hagyományai oda vezették őket vissza és onnan táplálkoztak akkor is, mikor a honalapítás munkája már be volt végezve és Rum politikailag és nemzetiségileg is külön területté vált. Első tudósai, a hit és tudományok magyarázói, perzsa sejkék és ulemák voltak. A perzsa volt a műveltség nyelve, ennek a költészetével és tudósaival ismerkedtek meg legelőbb. Saját nyelvök még különben is fejletlen volt, s az iszlám hit sok új fogalmának kifejezésére alkalmatlan. Elannyira, hogy e korszak első írói a perzsák zengzetes nyelvén szólaltak meg. Ehhez járult, hogy oly kiváló perzsa szellem telepedett meg Rumban, a ki egymaga is képes volt az oszmán irodalom fejlődésének irányt adni. És ez sejk Dseláleddin volt, a nagy mystikus költő, a *Mesznevi* ezimű munka és műfaj megalkotója. A Perzsiában divatos vallásos költészetnek, a pantheistikus világnézetből eredő mystikus rajongásnak Dseláleddin volt a legbívőbb kifejezője. *Mesznevi*jé, az akkori költők nyelvén szólva, az összes isteni tudományoknak kimerithetetlen tengere volt, a keletiek legfönségesebb erkölcstana, a szent könyvnek és a hozzája füződő hagyományok titkos értelmének a magyarázója. A mystikus rajongásnak valóságos kútforrása e harmincz ezer párversből álló munka, mely hosszú-időkre volt hivatva

megállapítani a török költészet irányát. Ez irány pedig a vallásos rajongás mysticismusa volt. Az az iszlám előtti világnézet, mely mindenben és mindenütt az istenséget és a vele való egyesülést kereste, átszivárgott a még zsengekorát élő török költészetbe, s ezzel útját vágta minden más irányú fejlődésének. A *Mesnevi* tekinthető a fejlődő török költészet első forrásának. Hatása századokra nyúlt át, sőt az oszmán nyelv fejlődésére is befolyt. Perzsa szók és kitételek honosodnak meg az első oszmánoknak eddigelé még törökös nyelvében, példát vesznek a perzsa szóvirágok és szokatlan hasonlatoktól, a dagályos és szinkereső stilstól és ezzel is alkalmasabbá teszik nyelvöket, hogy a mysticismus tanait befogadhassák. Még a költészet formái is e tanok révén állandósulnak meg. A *Mesnevi* a keleti költészet állandó versformája lesz és elfogadott neve minden nagyobb szabású költeménynek, melynek verssorai párosan rimelnek össze. Hasonlóképen a *diván*, mely többnyire lyrai és panegyrikus természetű költemények gyűjteményét jelenti. A török költészet sem ez időben, sem később külön költői műfajt nem tudott teremteni. Elfogadja a perzsa izlésű műfajokat és az első korszakbeli török nyelv oly módon alakul át, hogy a perzsa időmértékes verselésre is alkalmassá válik. Dsiláleddin nagy hatása főleg vallásos irányából magyarázható meg. A költők életrajzírói annyira mennek ez askéta sejk méltatásában, hogy tulvilági erőt tulajdonítanak neki. Ő volt az első költő — szól Latifi — a kiben a teremtető a teremtetés titkait helyezte el, és a kinek nyelve a paradicsomhoz vezető kulcs. Isten akaratát nyilatkozik meg ő benne. Varázslatos dalai földöntúli megvilágításban mutatják be Istennek és a természetnek titkait, megfenyítik az erkölcstelent, a szerelmeseket szerelemre tanítják; bájos elbeszéléseiben a válás fájdalmait, a sóhajokat s epedéseket és a vetélytársnak titkos cselvetéseit rajzolja. Ime annak a lyrai elemnek első nyilatkozása, melyből a későbbi lyrikusok mint örök forrásmunkából merítettek és a melynek körén alig bővítettek valamit. A szerelni dalok jogosultságát azzal fejezi ki, hogy ha szerelem nem volna és ha a szerelemnek nem éreznők a fájdalmát, ki énekelne oly sok dalt és ki hallgatná meg őket. Igaz, hogy a szerelem érzelme alatt azt a mystikus vonzódást értik, mely az istenséghez való közeledés vágyában nyilvánul. Sőt a földi szerelem

sem más, mint symbolikus kifejezése az Istennel való egyesülés ohájának. Az érzékiséget, melynek később szavakkal is kifejezést kezdtek adni, az allegoria fátyolával takarták be.

A különböző dervis-ritusokat is ezekből a tanokból magyarázgatták. A tánczoló dervisek ősmestere a *Mesznevi* költője volt, őt ragadta meg először a vallásos keringésnek az az ihlete, melyet az extasis örülete a végletekig fokozott; lelki szemeivel pedig úgy látta, hogy az ég és a csillagok is vele együtt keringenek, miközben a szerelem érzékiségével érezte az istenség titkához való közeledést. Boldog volt, a ki ilyen állapotában láthatta és fájdalmai legott megenyhültek, a ki ujjaival csak érinthette is. Kortársai molla- hüncjárnak, vagyis molla fejedelemnek nevezték és hasonló tehetségű meg szellemű fiát Szultán Veledek azaz szultánfiunak. Az apa szelleme és tana méltó folytatást nyert e fiában. Ő is megírta atyjáénál nem kisebb értékű *Mesznevi*jét és azzal, hogy egy másik nagy művének egy kis részét török nyelven írta, megnyitotta a török irodalom kapuját. E töredék műve egyúttal a legrégibb oszmán-török nyelvemlék. Az ő művei is telvék mélységes erkölcsi igazságokkal, de mysticismusa, melyben a képzelődésnek még tágabb tért nyitott, érzéki eltévelyedésekbe sodorta. Olykor órákon át el-elmerengett és eszményi képzelődése annyira erőt vett rajta, hogy ideges rángatózások fogták el testét és érzékeinek teljes elbódultságában, mintegy az égi sphaérákat utánözva, őrvongó módjára forgott. Elalélt physikuma az érzéki szerelem kéjét érezte át ilyenkor. Kortársai, kik szintén nem tudtak ez érzéki mysticismus hatása alól szabadulni, ezután gyakrabban foglalkoznak a szépség külső jelenségeivel és testi bájak leírásával, de mindannyiszor e szépségek megteremtőjének a dicséretét vonják le tanuságul. Egy mélyen gondolkodó embert — így szólnak — egy szépséges arcznak vagy testformának a megpillantása arra kész, hogy az örök-szép fogalmát alkossa meg belőle magának.

Ime ilyen eszmekörben mozogtak az oszmán törökök első perzsa nyelvű szufi költői. De nem sokára megszólalt az első török nyelvű és török nemzetiségű lantos is. A XIV. század elején lép föl az isteni szerelem dallója, sejk Asik, a kit későbbi kortársai a költői birodalom vezíri rangjával: az *Asik-pasa* czímmel tüntetnek ki. Anatólia szülöttje volt és kortársa Hadsi Bektasnak, a janicsár intézmény megalapító der-

visnek. Ő szólaltatta meg elsőnek az irodalmi oszmán-török nyelvet, melynek divánjával egyik megalapítója lett. E nyelv, a perzsa cultus egyedüli befolyása következtében, keveréke volt az ósdi türkmén nyelvnek és a költői szépségek kifejezésére oly alkalmas perzsa elemeknek. Az arabból csak annyi volt benne, a mennyit a perzsa nyelv is használt. Közvetlen arab befolyásról e korban még szó sem lehet. Az e korbéli oszmán nyelv annyira hatása alatt állott a perzsának, a költészetnek úgy alakja mint tartalma tekintetében, hogy jelzői kitételeket, szintől duzzadó hasonlatokat és egyes szóhasználatokat változatlanul vett át és honosított meg. Asik költeményei, melyek tízezer párverset foglalnak magokban, mint első divánja jelenik meg az oszmán költészetnek. Dervis volt Asik pasa is, mint e kornak majdnem valamennyi költője. Tárgya a symbolikus isteni szerelem, különféle jeleivel és hatásával, a szerető és szeretett közötti viszony fejtegetésével. A szerelemnek nyolcz korszakát különbözteti meg és a szerelmeseket is ennek megfelelőleg nyolcz osztályba sorozza. Az egész diván tíz részre és minden egyes rész tíz fejezetre oszlik. Mindig a számértékből indul ki és a négy elemről szól a negyedik fejezetben, a tér hatféle kiterjedéséről a hatodikban, továbbá a hét planetáról, a hét életkorról és az égből alá küldött hét szent könyvről.

Majdnem egyidőben élt vele egy sirázi származású másikk török költő: sejk Elvan. A perzsa mystikus költemények egyik leghíresebbjét: a *Gülsen-i razt*, vagyis a titkok rózsaaágját fordította le törökre. E didaktikus költemény egész rendszerét foglalja magában a mysticismusnak és a *Mesznevivel* egyetemben fő forrása volt e korszak tudósainak. Elsőnek szólal meg benne a tiltott italnak: a bornak költészete és mystikus kapcsolatba hozza az élvezet és a szerelem szóval. A hármat együttvéve láthatatlan fénynek, a teremtő visszacsugárzásának tartja. A bor a teremtő titka, az élvezet a teremtő fénye és a szép arcz a teremtő ragyogó ábrázata.

Mint a legkiválóbb didaktikus és dicsőítő költeménynek szerzője van följegyezve egy brusszai születésű sejk, Szulejman cselebi. Ő kezdte meg a sorát a nagyszámú *Mevlud* — vagyis a prófeta születését megíró költőknek. Szulejmané mai napig is a legelsőek közé tartozik. Az akkortájt már híres brusszai szószéken egy imám keltett föltűnést, a ki a Korán-

nak azt a mondását, hogy a próféták között semmi különbség sincs, úgy magyarázta, hogy Mohammed nem áll fölötte Jézusnak. Egy arab hallgatója megtámadta ezt a mondását, és hat-szor egymásután utazott el Szíriába, Egyiptomba és Arábiába, hogy az arab imámok véleményéről írást hozzon haza. Heted-szerre egy halálos ítéletet tartalmazó *fetvát* hozott magával és minthogy a brusszai imám nem tágitott a véleményétől, maga az arab hajtotta végre a halálos ítéletet és kardjával a dsámi előtt vágta le az imám fejét. Ebből az alkalomból írta meg Szulejman a próféta születéséről szóló panegyrikus költeményét. Mohammedet vallja benne a próféták elsejének és csak az ő tiszteletére történt — írja — hogy Jézus meg nem halt, hanem égbe szállott, hogy Mózes botja sárkánynya változott stb. E két prófétának csak az lehetett egyedüli törekvése, hogy Mohammed vallását készítsék elő és habár ők is Isten prófétái voltak, Mohammed a legnagyobb és legtekélyesebb.

Ime a török irodalom első korszakának, a XIV. századnak költői. Ez a három első és részben a negyedik szultánnak a kora, a kik az eredetileg ázsiai Törökországot európai birodalommal bővítik ki. Harczaikkal inkább még Ázsia felé fordulnak, a honnan irodalmukat is vették, a perzsa eredetű sejkeknek, derviseknek és molláknak mysticismussal vegyült tanító és dicsőítő költészetét. Az országgal együtt a nyelv is fejlődőfélben van, de már kijelölve az út, mely felé a politikai és irodalmi átalakulásnak vezetnie kell. Az ország Byzancz felé kezd bővülni, a költészet pedig a romantikus és lyrai elem befogadásával világibb szint ölt. A fogalmi körök tágulnak és a dervisek klastromaiban csak az asketa költők vonulnak vissza, míg a költőknek töméntelenre szaporodó serege a szultán fényes udvara felé igyekszik. Ez lesz az oszmán irodalom és költészet második korszaka.

II.

Az oszmán birodalom fénykora a XV. és XVI. századra esik. E kor egyúttal az irodalom és költészet föllendülésének és virágzásának fénypontja. Bámulatatos gyorsasággal kezd az alig száz éves birodalom terjeszkedni és vele egy időben

a török költészet is folytatja területi hódításait. Az oszmán állam nyugot felé, az irodalom pedig inkább kelet irányának bővül. Egymást ügyszólván kiegészítik és az iszlám műveltségnek azt az erejét, melyet a perzsa költészet mezejéről gyűjtenek, nyugoti hódításaikon értékesítik. Fokozatosan terjeszkednek mindkét irányban. Politikailag nyugot felé, irodalmilag keletnek és mindkettőnek központjává csakhamar Byzancz válik, mint Rum iszlámságának kalifai székhelye. Ekkor érte el a birodalom nemcsak külső, hanem értelmi hatalmának is a tetőpontját. Az iszlám műveltség ekkor jutott el delelő pontjára, mely körülbelül egy teljes századon át virágzott. Ekkor formálódott ki az oszmán nyelv is, értvén e nyelven azt az irodalmi stílust, mely előbb a perzsa, majd később az arab elemmel is annyira átszűrődött, hogy alkalmassá vált úgy a perzsa nyelv színpompáját, mint az arab mondatkötés erőteljességét harmonikusan összeolvasztani. Ez volt az oszmán költészet mohammedán renaissance-ának a kora. A perzsa stílus édeskés bája egyesült benne az arab nyelv kifejezésbeli erejével és megalkotta kelet művelt nyelveinek hármasba kötött bokkrétáját, a törököt. Igaz, hogy e nyelv tisztán az irodalomé volt. Nemzeti nyelvvé, a nép közkinsévé nem tudott válni soha, a minthogy költészete is az írástudók az iskolázottak költészete maradt. A perzsa nyelv színes dagályossága, az arab nyelv erőteljes mondatszerkezete, ha költőileg és nyelvtanilag szépek és erőtől duzzadók voltak is, nem illettek bele a török nyelv diskkrét finomságú szerkezetébe. Az irodalmi török nyelv pusztán mint művészi productum kelthet csak bámulatot. Hisz művészi értékű maga az irodalom is, kezdve a mult század egyházi és tanító színezetű költészetén és folytatva további fejlődésében, melyben a perzsa mellett az arab hatás is mind inkább tért hódít. Az arab műveltség befolyása későbbkori a perzsáénál. Csak akkor vált érezhetőbbé, mikor Byzancz már khalifai várossá lett és mikor az oszmán birodalom félholdja az európai nagyhatalmak közt is fölragyogott. A perzsa hatása irodalmi, az arabé politikai természetű volt. És a mily mértékben gyengült az előbbi, azon mód erősödött az utóbbinak főleg nyelvi befolyása. Az oszmán nyelv perzsa elemeinek egy része kiszorul és az arab szókincs egy tömegének befogadásával megállandósul az irodalmi nyelv. Ez maradt meg egész a legujabb időkig.

Az oszmán irodalom e második korszaka, mely a XV. és XVI. századot tölti be, úgy költészetének, mint nyelvének irányára nézve két egymásba folyó részre oszlik. Az első a XV. századé, a perzsa hatás kiegészítése, a második a XVI., az arab befolyás érvényesülése. Amaz Fatih Mohammednek, a byzanci hódítónak a kora, emez pedig Budavára elfoglalójáé, a pompás Szulejmáné. Az előbbi kor a XIV. század irodalmának kibővülése. Csakhogy többé már nem sejkek a vezetői, nem dervis klastromok a tanyái, hanem dicsőséges padisák és fénytől áradozó udvaraik. A kalifatus korlátlan ura a költészet birodalmán is akar uralkodni, a költőket kegyeibe fogadja és udvartartása részeseivé teszi. Hisz a költészet művelése nem ritkán tartozik a kedvteléseik közé. A mindenség örökös teremtetője — úgy mond egy biographus — a fejedelmeket csodával határos tulajdonságokkal ruházta föl, hogy a világnak az isteni fönség egy árnyékát mutassa be általok. És a mint karjaiknak az erőt, úgy adta meg ajkaiknak a szép beszéd művészetét. Minden szavok tiszteletet érdemél, mert hisz a királyok szavai egyúttal a szók királyai. II. Murad nyitja meg a padisah-költők sorát. Egy-egy meghatározott napon össze gyűltek a főváros tudósai és költői a szultán udvarában és vagy tudományos dolgokról vitatkoztak, vagy egy-egy költeményeket mutatták be. Zsámolyszerű emelvénnyel foglalt helyet a rettegett nagy úr, diszkaftán borította termetét és ékszerektől ragyogó turbán körítette homlokát. Udvara tudósai és költői félkörben guggoltak körülötte, közelebb hozzá a költészetnek egy-egy kiválasztott khánja vagy szultánja, és méltóságos hangon indult meg egy rendesen vallási vitával kezdődő problema megbeszélése. A padisah csak ritkán vett részt e vitatkozásokban és egy-egy helyeslő vagy rosszalló mozdulatával adott nézetének kifejezést. Ritkán végződött ily vita egy panegyrikus vagy kisebb lyrai költemény bemutatása nélkül. A kiben tehetséget fedezett föl, azt legott oltalmába fogadta és anyagi gondoktól mentes életet biztosított neki. Egy ötletet, akár költőileg szép, akár tudományosan hasznos volt, diszkaftánnal és ruházatnak való drága szövetekkel ajándékozott meg. Egy szép *gazel* is elég volt olykor arra, hogy költőjét kiváltságos és magas állásokhoz juttassa.

Születési kiváltságok, avagy rangbeli öröklődések ismeretlenek voltak. Nem egy költője van e korszaknak, a ki a

legszegényebb osztályból nőtt nagygyá és a ki a költészet óráit ipari foglalkozással váltotta föl. Ilyen volt a szabó Deruni, a kötélverő Száğiri és a kovács Hadidi, a ki — mint Latifi írja — a képzelő tehetség kalapácsával kezdte később költészetének izzó vasát verni. Csákeri a padisah rabszolgája volt, a kinek szép fekete körszakálla egy nagy betegsége után megöszült és mert restellette a hirtelen átmenetet, festékekkel feketítette be ismét. Bajazid ráismert az álszínre és megszólítja a szolgáját: Miért változtattad a világosságot sötétséggé és bűnös módjára miért mocskolod be arczod feketére? — Oh uram — felelt a rabszolga — szakállam meghazudtolta a koromat, és mert e tettében bűnösnek találtam, feketére mocskoltam be érte. A szultán legott fölszabadította helyes feleletért, az irodalom pedig egy nem jelentéktelen költőt kapott benne. Verseiből soha sem hiányzott ezután az ura iránt érzett hála kifejezése.

Így fejlődött ki lassanként az udvari költészet egy faja, melynek központja és tárgya a padisah volt és a mely a legkülönbélebb költői műfajok bevezető részeiben is kifejezést talált. Isten dicsérete után a szultán fenségét volt szokás megénekelni. És mind e pompa még fokozódott, mikor Byzancz falai alá vonult kelet háromegy testvér muzsájának legfiatalabbja. A hódító Mohammed különben is a leghívebb kifejezője volt a világi hatalmában fénylő és isteni küldetését átérző oszmán világnézetnek. Ez pedig a nemzeti tudattal teljesen összeolvadó és magát első sorban iszlámnak valló fölfogásban nyilvánult. A minden szép és jó tettek atyja, a hogy őt a korabeli történelem nevezi, a segítő Avni, a hogy költői nevéen maga magát nevezte, a tudósok és költők fénykorát teremtette meg byzanczi udvarában. Művészi érzéke és vallásossága fényes *dsámik*at, tudományszeretete nagynevű *medreszék*et és költői képessége virágzó költészetet varázsolt elő. Meesetjeinek nyolcz főiskoláját a tudományok nyolcz paradicsomának nevezték. Nem volt tudós és költő alattvalója, a kinek igazi belső értékét ne ismerte volna, sőt fölkereste a távol kelet tudósait is és részint udvarába édesgette, részint fejedelmi ajándékaival halmozta el őket. Harmincz olyan költője volt, a kik állandó díjazásában részesültek. Nagy kedvelője volt a perzsák édeskés költészetének és ebbeli izlése sokban hozzá járult a korabeli költői irányok fejlesztéséhez. Moham-

med százada az előbbi költői kor perzsa irányának a folytatása volt, illetve kibővítése. A tanító és dicsőítő költemények némileg háttérbe szorulnak és diadalmasan vonul be az oszmán költészet udvarába a perzsa regényes epos-irodalom és a lyra. Kezdetben mint utánzat, majd hova-tovább önállósulva.

A romantikus eposok hazája Perzsia volt. Az iszlám előtti lovagkor egymás után teremté meg a kiváló troubadour hősöket és a női-tökéletességek ideáljait. Majd hozzájuk szegődött az ó-perzsa szerelmi történetek egész mondanaköre, bibliai és ó-arab eredetű elbeszélések sorozata és végezetül azok a mystikus hős-regények, melyeknek hősei, mint a rózsa és fülemüle is, személyesített allegoriák. A perzsa költészet minde gazdag anyagot mesterművekben tudta földolgozni. Az elsők között áll Nizami, őt romantikus eposnak, a híres perzsa ötösnek a szerzője és a kinek főleg az ad irodalmi nevezetességet, hogy az ő *Hoszev és Širinje*, a perzsa romantika egyik legfinomabb és legköltőibb szerelmi mondája nyitotta meg a török romantikus költészet sorozatát. Egy Juszuf nevű török költőt, a kit később a szufizmusban való jártasságaért a Sejkhi költői nevet kapta, Murad szultán szólított föl Nizámi műveinek fordítására és így keletkezett a *Hoszev és Širin* című első török regényes epos. Műve több mint fordítás, mert saját gondolatain kívül a romantikus stílust az utólérhetetlenségig teremtette meg költője. Nizámin kívül kiváló romantikus költője volt még a perzsáknak Dsámi, a kit a hódító Mohammed is nem egyszer keresett föl gazdag ajándékaival. És mint Nizáminak Sejkhiben, úgy akadt Dsáminak is a kiváló török költőben Hamdiban az eredetihez mindenképen méltó átültetője. Neki köszönheti a török irodalom az arab forrású *Medsmun és Lejla*, s a bibliai eredetű *Juszuf és Zulejka* átültetését. Ő még kevésbé volt szolgai fordítója a perzsa eposoknak, mint Sejkhi. Ez utóbbi művét II. Bajazidnak ajánlotta, a ki nem méltatván azt kellő figyelmére, *Medsmunja* előszavában szemére lobbantja azt szultánjának és ahhoz az emberhez hasonlítja magát, a ki drágaköveket szór szét a sivatagban. Kortársai akként ítélkeznek a két első török epikusról, hogy Hamdi az élet forrása helyénél fordított, Sejkhi pedig az Olympus erdei közt; amaz mystikusabb és szellemibb, ez természetesebb és érzékibb. A *Lejla és Medsmun*, számos gazelnén és mesznevién kívül, legkiválóbb és sok tekintetben ön-

álló alkotása Hamdinak. Invocatiójában a nyugoti költők muzsája helyett a lélekhez, szellemhez, szívhez és fülemülehez fordul. Oh szív — így kezdi költeményét — szállj az ég felé, hagyd az alantast és igyekezz a magasba, az idő és tér fölé, az égnek legfelsőbb övéig, hogy Isten szavával beszélj, az ő pillantásával láss és az italt az ő poharából izleld. A mesét hősének, Juszuf lelkének megteremtésével kezdi, mely időt a világ kezdetével hozza mystikus kapcsolatba. E két út-törő költőnek nagy számmal akadtak utánpótlói. Sorra kerültek az allegorikus szerelmi költemények, Nizámi többi eposainak a fordítói és mindenféle történeti események rímbeszedései.

E korszakban jelentkezett nagyobb önállósággal a lyra is. Eddigelé inkább a mysticismus szolgálatában állott és didaktikus színezetű volt. A mesznevi költők gyakran áradoztak a szerelmi fájdalmaikról, a válás sajtó kinjéről, de megannyiszor az istenség szeretetével, örök egyesülésével hozták kapcsolatba. A nő még nem volt ily szerelmi ömlengések tárgya. Legtöbb lyrai hang a *kaszide* nevű költeményekben és a *gazel*ben van. Az előbbi a dicsőítő, gyászoló és elegikai költemények elnevezése, az utóbbi az erotikus, titokzatos dalok és szerelmi ömlengések műszava. Alig van török költő, a ki e műfajokkal meg nem próbálkozott volna. Maga a dal, mint a lyrai érzelem legtisztább kifejezése, csak egyes részeiben, mintegy töredékekben jelenik meg. Ezek is inkább érzéki színezetűek. Már az első korszak költőinél előfordul itt-ott a szerető szépségének leírása, az élvezet mámore, az elválás miatt érzett fájdalom és a rákövetkező korszakban az ital, a bor dicsőítése. És mennél gyengébb a mysticismus, annál erősebbek, annál közvetlenebbek e lyrai elemek, melyekbe egy disharmonikus vonás is bele kezd vegyülni, a sodomita bűnök állatias érzékisége. A nemi eltévelyedés ez egyre erősbuló divatja aligha származhatott másból, mint az érzékeknek mystikus magyarázatú elzsibbasztásából, mely a test idegeit szertelenre feszítette és a túlvilági szerelem érzetét ébresztette. Ehhez járult az éghajlati dispositio és a hasonló bűnök régóta ismerő byzantinismus. Másik eleme a lyrának, a bor dicsőítése, a keleti anakreonismus. A tilalom megszegését itt-ott még az allegoria színével enyhítik és nem egy biographus írja, hogy a bor tulajdonságának és hatásának éneklésében, egy szép arcznak, vagy nemi tekintetek nélkül egy for-

más testnek a bájosságában, Istenre vonatkozó allegoriákat kell keresni. Minden ilyen szónak rejtett jelentése van, — írják — minden költői kifejezés egy kijelentéssel ér föl és minden kijelentés egy hasonlattal. És ha a nagy lyrikusok bármint énekelnek is akár borról, akár az ifju szépségéről, minden egyes szavok mystikus és fönséges.

A tiszta és idealis szerelemnek nem akadt még kellő kifejezője. Az első jelentékenyebb török lyrikus Ahmed pasa volt. Számos kaszidéje és gazeljében sok az ódai fönség, hasonlataiban és költői képeiben sok az eredetiség és élénkség, a nélkül, hogy dagályossá és érthetetlenné válnék. Ha ajkaidat dicsérem — kezdi meg egyik gazeljét — szívem ajkaiból méz folyik ki, ha fogaidat dicsérem, szívem szemeiből gyöngyök hullanak és rubintokat találtak annak a szerencsétlennek a porában, a ki rubint ajkak után itta a vágyódás vérét és meghalt. Ha a ciprus természetű lány ezüst teste kiválik a ruhájából, mintha a hold lépne elő sötét felhők mögül. — Jóval nagyobb költő volt Nedsáti, a divánköltő, a kit kortársai, a biographusok, az oszmán lyrai költészet királyának neveztek. Ő népesítette be először — írják róla — *Rum*nak rózsáskertjét a költészet fülemüléivel. A szultán kegyébe úgy jutott, hogy egy darabka papírra írt gazelt csempésztetett a nagy úr turbánjába és a költemény annyira megnyerte a padisah tetszését, hogy legott magas állással kínálta meg. Divánjában, melyben legtöbb a gazel és kaszide, valóságos gyöngyszemei vannak a legszebb és legnemesebb lyrai érzelmeknek. Ő jár legközelebb az idealis szerelem fogalmához és költői kifejezéseinek ujsága és merészsége jó sokáig az első helyet biztosították számára. Követői közé tartozott az első török költőnő Mihri, a ki első gazeljében elnézést kér az asszonyi szónak, mert, mint a közmondás is vallja, a nőnek hosszú a haja és kurta az esze.

A XVI. századdal ismét emelkedett a birodalom politikai nagysága. Tetőpontját II. Szulejman és utódja Szelim alatt érte el, mely időszakban az irodalom és főleg a költészet is eddig el nem ért fokra emelkedett. És a mint az előbbi század Mohammedet vallja sorsa intézőjének, úgy csoportosulnak a XVI. század költői Buda meghódítója udvara köré. Szulejman szultánnak, Szelim fiának, Bajazid fiának a dicséretét sok száz költő zengi. Ő a birodalomnak, a fenségnek és a bölcseségnek ura, az oszmán törzs fejedelmei közt a legfönségesebb.

Területe könyvében a négy világrész csak egy lapot foglal el, az ő háza a bölcsek küszöbe és a tudósok gyülekezője. Erényeinek rózsakertjében a költészet ezer fülemüléje énekli az ő tetteinek dicséretét. Mindent legyőző karjának erejével lenyűgözve tartja a sors kezét. Oly nagy az ő hatalma. Minden ország neki hozza áldozatát, az ő nevével vert arany ragyogja be az eget és ő érette harsan meg a világ ezer és egy várának harsonája. Mint szolgák állanak előtte a népek hadvezérei, a szolgálatkészség porában meggörnyedve várják az ő intéseit az összes világok királyai és mint a hogy kardja győzelmes pengésével ellenségei tömegét meghódította, azonmód vonta elő a száj hüvelyéből a nyelv pengéjét és meghódította vele az ékesen szólás birodalmát, s ezerféle tudománynyal és erénynyel diszítette szívét és szellemét.

Ime ilyen *kaszidék*kal zengették a nagy szultán dicséretét. Az ország világi hatalmának fénypontjával teljesen egy időben az irodalom és költészet is elérte azt a határt,elynél továbbra már nem terjeszkedett. Az udvari költészet inkább élte világát mint valaha, és II. Mohammeddel egész sora kezdődik a költő-szultánoknak. A szerencsétlen Dsem herczeg, az európaiak Zizimje, egész divánt zengett össze földi szenvedéseiről; Szelim szultán, a régibb kor divatjához térve, perzsa költeményeket írt, sőt költő volt Szulejman is és a korabeli herczeg-efendik majdnem valamennyien. A költői és egyáltalán az irodalmi nyelvben erősebb volt már az arab szókincs befolyása. A perzsa uralom hanyatlása és siizmusok gyűlölete kissé alább szállították nyelvök politikai értékét és csak a regényes irodalom volt az, melynek varázsa nem tudott homályosodni. Az arab nyelv befolyása főleg a prózai, első sorban a történeti stiluson mutatkozott. A *Tarihok* szerzői főleg arab minták után indultak, s az irodalmi stilusnak oly alakulását vonta maga után, mely a perzsa szókincs rovására az arabnak engedett terjeszkedést. E hatás a költői nyelven is mutatkozott. Mennél inkább gyengült a mysticismus, a szók színjátszása, a ríktó hasonlatok és szóvirágok használatának divatja, annál több tér jutott az arab szólásoknak és erőteljesebb mondat szerkezeteiknek. A perzsából a mese anyagát, a romantikus elemet vették át, az arabból a mélyebb gondolkodást, a szerkezet érzékét. Onnan a formát, innen a tartalmat, amattól a meseszöveget, ettől a contemplálást tanulták el.

E kettőnek harmonikus összeegyeztetését mutatja a XVI. századnak, főleg pedig Szulejman korának költészete. E kornak az ötven esztendeje, mely Szulejman és Szelim közt oszlik meg, fénypontja marad a törökök dicsőségének. Százakra menő költőivel, kiváló történetíróival, az építő és iparművészet remekeivel, a hadi és állami életnek külsőségeiben is megnyilatkozó pompájával, mintha csak az iszlám műveltség az európain akart volna diadalt ülni.

Kedvében járt ez idő a költészetnek is. Egy-egy szép *gazellel* vagy *bejttel* bárki is elnyerhette a szultán nagy kegyét, és tudva van Szátíró, a gazelek és kaszidék nagy tehetségű lyrikusáról, hogy egyik tanítványát, a később oly nagy hírré jutott Fázlit, hogyan juttatta az udvari költők gárdájába. Ritka fényvel ünnepelte meg az uralkodó Szulejman, három fiának: Mohammed, Musztafa és Szelim iszlámavató ritualis ünnepét, a circumcisiót. Az *Atmejdán* terén voltak fölállítva mindazok a diadalmi jelvények és sátrak, melyek részben Byzancz meghódítása fényességét, részben a perzsa és egyiptomi győzelmek dicsőségét hirdették. Ott voltak Budavára fényes szobrai is és azok az értékesnél értékesebb ajándékok, melyekkel a velencei *bajloz* és Zápolya küldöttje kedveskedtek a szultánnak. Az ünnep tizenhatodik napja a vallási vitatkozások és a költészet napja volt. Ott ült a padisah a mufti és a hodsza közt, jobbról Anatóliának, balról Ruméliának *béglerbégyje*, országa törvénytudói és költői csoportjában. A vitatkozások befejeztével a költők léptek elő, hogy gazelleiket és chronogrammjaikat előadják. Első volt közöttök a lyrikus Száti, a kinek költő teendői közé tartozott az is, hogy az esztendő három ünnepnapján alkalmi költeményeket kellett előadni. Egyet *Neuruzkor*, a tavasz ünnepe napján, és egyet-egyet a két *Bájrám* ünnepen. Ezuttal is ő lépett a padisah színe elé és miután ünnepi *kaszidéjét* előadta, engedélyt kért uralkodójától, hogy egy ifju tanítványa költeményét bemutathassa. Ez ifju tanítvány Fázli volt, a török szépirodalom egyik leghíresebb költeményének a rózsa és fülemüle (Gül-ü bülbül) szerelmének a költője. Fázli még erősen hatása alatt állott a perzsa romantikus epikának. Szép költeményével megnyerve a szultán kegyét, udvari szolgálatba lépett és anyagi gondoktól menten láthatott költői munkásságához. Kezdetben a perzsa romantikusokat: Nizámit és Szá-

dit fordította, kiválót alkotott divánjában is, de műveinek koronája és költészetének fénypontja a *Rózsa és fülemül* című romantikus eposa. E mű alapja az a szép perzsa mythos, mely a dalnokok fejedelmének, a fülemülének és a virágok királynéjának, a rózsának allegorikus szerelmi történeteit tartalmazza. A meseanyag szűzi tisztaságát az előadás finomságával egyesítette, a nélkül, hogy az érzékiség posványába merült volna. Az egészből allegorikai tanúságot von le, a szellemnek és szívnek örök egyesülését. Az elbeszélést a Rózsa egyes szépségeinek a leírásával kezdi és áttér a Tavasz sahjára, a ki a gyöngéd arcú Rózsát egy mesterhez viszi, hogy tudományokra oktassa. A legtündéribb allegorikus képek egymást váltogatják benne és valóságos mintája a tájfestésnek az a költői kép, melyben Rózsáliget reggeleit és alkonyát leírja. A szép Reggel tükröt tartó szolgálója a gyöngéd arcú Rózsának, a ki büszkévé lesz, a mikor tündérszépségének tudatára ébred. A fülemülének a szellemes Keleti szél adja tudatára a tündérszép Rózsa bájait, a ki erre a szerelem karmaiba kerül és bujdosásában a karcu Folyóval ismerkedik meg, a Rózsáliget városához vezető út ismerőjével. A város kapuja előtt a Cziprusfa fogadja, ráülteti fejére a királyfit és úgy hajlong előtte. Fél a közeledő sötétfürtű Éjjeltől, a távolban fénylő Holdhoz fordul és az őszinte Reggelt vidáman köszönti. A Keleti szél ad róla először hírt Rózsának és a virágok legszebb fajai lépnek föl egymásután, hogy a leveleikre írott sorokat a két szerelmes kezei közzé juttassák. A szívszaggató Tövis a rossz hírt hozza, s Rózsa atyjának, a Tavasz sahjának elárul mindent. Majd közeledik a Nyár sahja és Izzószél szolgálját küldi Rózsáliget elpusztítására. Tavasz sahja a hegy ormára menekül, mert Nyár sahja elégette városát, melyet az északról jövő Ősz sahja akar birtokbavenni. Majd előtörtet nyugot felől egy másik ellenség, a hideg lehelletű és zord természetű Tél sahja, mire Tavasz sahja Nevruzhoz, a napéhez fordul oltalomért. Nevruz sah meghódítja Rózsáligetet és a Tavasz sahja ismét elfoglalhatja trónját. Ekközben Rózsa is fölkeresi a fogoly Fülemülét, kiszabadítja és meghívja egy reggeli ünnepélyre, a hol örök szerelemben egyesülnek.

Csak egy költő multa őt fölül a regényes eposban és ez Lamii, a perzsa romantikus költemények legkiválóbb átültetője, a prózai és költő stil utólérhetetlen mestere és a hogy kor-

társai nevezik: a mesznevi koronája, a romantikus epos fejedelme, királya és császára. Lami kétségtelenül legnagyobb költője volt a török romantikus irodalomnak. A biographusok a török Dsáminak is nevezik, mert e perzsa írónak nemcsak regényes történeteit dolgozta át, hanem lefordította kiválóbb mesznevi és mystikus műveit is. Regényes eposai, mint például a *Ferhád és Sirin* története, fölülmulják az eddigi összes e nemű regényeket, nemcsak a szerkezet áttetszősége, hanem a nyelvhasználat finomságánál fogva is. Egyaránt jeleskedett mint prózaíró, mint divánköltő és a mint a siita Husszejn martírságáról is merészkedett írni, egy molla kikelt ellene a szószéken, hogy egy szunnita moszlimnak ilyen tárgyakról írni hitetlenség. Erre a brusszai kádit és a város összes előkelőségét meghívta a nagy dsámiba és fölolvasta előttök e művét. Annyira megtudta a hallgatók szívét hatni, hogy könynyekre fakadtak a sok költői szépség hallatára és arra a módra, melylyel a siita Husszejn iránt részvétet tudott keltetni. Alig volt költői műfaj, melylyel meg nem próbálkozott és a melynek művelésében összes elődeit fölül ne multa volna. Lyrai költeményeinek legkiválóbbja, egy kétszáz soros kaszidéje a rózsáról, mai napig is a legkiválóbb panegyrikus költemény. Legkiválóbbakat a romantikus költészet mezején alkotott. *Ferhád és Sirin*jén kívül *A gyertya és pillangó* (Sem — u pervane) érdemel legtöbb figyelmet. A kelet pillangója nem az állhatatlanságnak és ledérségnek a jelképe mint nyugoton, hanem a hűség és önföläldozás mintaképe. A mystikus szerelem van benne megénekelve, mint a *Rózsa és Fülemüle*ben, csakhogy allegoriái szebbek, nyelvezete költőibb és a mű szerkezete is kerekébb.

A milyen joggal nevezték el Lamiit a romantikus költészet fejedelmének, királyának és császárának, épen oly jogosan illeti meg a törökök legnagyobb dalköltőjét: Bakit a lyrikusok khánja, khagánja és szultánja nevezete. Baki cselebi — a biographusok nyelvén szólva — az élvezet örömeitől jókorán visszavonulva az egyedüllét zugát választotta. Tekintete a szépség narcissán pihent és szeme a szépséget jelentő anyajegyek sötétlő pontjain. Mint a szavak fejedelme dicsőséggel tölté be a négy világrészt, leigázta a költészet sahjait s széphangzást lehellő szavainak ambrailata az egész föld levegőjét megtölté. Ő volt a tudományoknak színesre festett lakodalmi

pálmája, a szépen beszélés divánjának első gazelje, a műképesség költeményének első distichonja, a szónoklás kaszidéjének alapverse, a bűvészi tudományok záró verse. Így irnak róla kortársai. Összes lyrai költeményei, kaszidék, több mint ezer gazel, mesznevik és a négysoros *rubajik* egy divánba vannak összefoglalva. A szerelem összes gyönyöreit és fájdalmait, a női szépség ezer finomságait, a válás kínzó gyötrelmeit egyetlen egy török költő sem tudta oly meglepően szép hasonlatokba burkolni, mint Báki. Ihletett költője volt ő az eszményi szerelemnek és a női szépségek leírásának. A természet képeit ritka ízléssel állítja szembe a belső érzelmek festésével és majdnem mindegyik költeményében van, a mi hangulatot keltő. És e tulajdonságai mellett sohasem egyhangú, sohasem ismételi magát. Dicsőítő költeményeiben, még ha szultánja dicséretét zengi is, diskkrét tud maradni és áradozó szavai nem válnak dagályossá, szóképei nem lesznek érthetetlenekké. A bor dicsőítésében is mértékletes. Nem követi e tekintetben kortársait, kik túlságba vitték az érzéki élvezetek és a bor okozta mámor dallását. Nem is szólva arról a bűnös érzékiségről, mely a költészetben is hova-tovább elhatalmasodott. Báki itt is megőrizte lelke tisztaságát és érzelmei még leginkább meg tudták közelíteni a romlatlan lélek eszmevilágát. Egyetlen hibája, melytől egy kortársa sem volt ment, a szókkal és a betűkkel való játszásnak túlsága. Divánjának egyes darabjait az elifbá (ábécze) betűi szerint rendezi és költészetébe itt-ott belevonja az egyes betűk számbeli értékét is.

E kor költői közül még Fuzuli tarthat számot a megemlézésre, mint főleg az opiumi élvezetek és más érzéki gyönyörök dallója. Beng-u bade, vagyis *Opium és bor* a címe egy hosszabb költeményének, mely hírnevét csakhamar megalapította. Sok költői tehetséggel írta meg ez allegorikus mezbe öltöztetett költeményét, nemkülönben gazeljeit és több lyrai költeményét is. Érzéki élvezetek dallója volt Meszihi is, mint sok más költő e kornak, a kik főleg II. Szelim uralkodása idejében a XV. század vége felé egyre jobban süllyednek az érzékiség posványában. E századdal különben is homályosul a költészet fénye, a minthogy a birodalmi nagyság is hanyatlóra fordul. Az iszlám műveltség süllyedése összeesik a törökök politikai és irodalmi süllyedésével.

III.

A török birodalom fénykora után rohamosan kezdett beállani a hanyatlás. Az ország politikai süllyedésével, mely már III. Murad szultánnal veszi kezdetét, egy időben áll be az irodalomnak és főleg a költészetnek hanyatlása. Nem mintha költőknek híjjával lett volna é kor. A biographusok még mindig százával sorolják föl őket, de ki-kitör belőlök a panasz, hogy eltűnt a jóért és szépért való rajongás, hogy a költészet arczán már hosszúra nőtt a szakál, mint annak az egykor szép ifjúnak az állán, a ki annak idejében rajongás tárgya volt. Mindent csak azok töltenek be, a kik költők akarnak lenni, pedig azt sem tudják, hogy mi a versmérték és mi a rim. A ki Szádinak rózsaberkét csak egyszer is olvasta, az már költőnek vallja magát. Egy másik meg azon panaszkodik, hogy sok a bűvárja a költészet tengerének, de csak egy az ezer közül, a ki rá képes akadni az igazgyöngyre. Ha e költők mindegyikétől — írja — csak egyetlenegy verset akarnék is idézni és ha író tollakkal a világ összes fái kínálkoznának, tintaúl pedig a világ összes tengerei folynának össze, a fákat mind felhasználhatnám és összes költőink még sem volnának felsorolva. Így keseregnek már a XVI. század végén.

A hanyatlás politikai okai eléggé ismeretesek előttünk. A harczy vereségeket követő kiábrándulások, a gyakorivá váló belső villongások homályba kezdik borítani az eddig fényesen ragyogó félholdat. Hozzájárul a költők erkölcsi süllyedése, előkőn a XVII. század versíró szultánjaival, a kik mámoros költészeteket, bűnös és zsarnoki szenvedélyeiket a mysticismus fátyolával takargatják be ismét. Főleg III. Murad és az utána következő öt szultán. Mysticismusra hajló költészetők ismét életre kelti ez irányt, csak hogy e lelki rajongásnak nem a vallás többé a forrása, mint a régi sejkek korában, hanem alacsony szenvedélyek és az érzékek eltompultsága. A narkotikumok élvezetét majdnem minden költő lantjára veszi. Még a csata mezejére is elviszik ez érzékvilágukat és a szigetvári táborozás közben a borról és kávéról írnak költői elmélkedéseket. Olyan volt az ő költészetők, mint az opiumszívónak, a terjákinak az ábrándvilága, melyet a bódító mákony füstjén át káprázatosabbnak és tündéribbnek képzeltek.

Mámoros volt e kornak egész költészete, valaminthogy a török eredetű mámor (mahmur) szó is nemcsak az ital szülte elbágyadást és az érzéki kimerülést jelentette. E hanyatló kor jellemzését és rajzát más alkalomra hagyjuk. Ismertetésünk, melynek összeállítása Hammer-Puugstall *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* című műve nyomán készült, csak halvány képét akarja a török irodalom egyik legérdekesebb fejezetének adni. A virágzó birodalomnak virágzó irodalmát.

KÚNOS IGNÁ CZ.

SZEGED MONOGRAPHIÁJA.

Második és utolsó közlemény.*)

Erős helyi-hazafiságtól fölbuzdulva, Szeged népének a Hunyadi-ház iránt tanusított ragaszkodását és a török háborúban való közreműködését a tényleges mértéknél sokkal többre becsüli és fölhevülésében néha nagyon is elveti a súlykot, mondván: «a szegediek támogatása híján Hunyadi aligha képes azon sikereket kivívni, a melyek által európai hírű dicsőséget aratott». (I. 72.) Azon önámító ábrándozása sem felel meg a történeti valóságnak, hogy a 60,000 főre becsült keresztes néphadat, a mely 1456-ban Nándorfehérvárat a török túlerő ostroma alól fölszabadította, Hunyadi és Kapisztrán Szeged város és vidékének lakosságából toborzotta össze (I. 74—75.), mert a történeti igazság az, hogy Nándorfehérvár megmentésére Cseh-, Morva- és Lengyelországból, sőt Ausztriából is jöttek keresztesek s az egész Duna-Tisza rónája megmozdult a fanatikus barát szavára, úgy hogy még a köznemesek is nagy számban özönlöttek a Nándorfehérvár alá siető keresztes hadhoz, a mely az egész magyar alföld fegyverképes népének csatlakozásával emelkedett 60,000 főre. Föltűnő csalódás itten még az, hogy a Nándorfehérvár megmentésében kiváló szerepet játszott és 200 hajóból álló naszádos csapat részben Szegeden szereltetett föl és innen indult ki (III. 481.), mert 40 hajó Nándorfehérvár hadi kikötőjében Szilágyi Mihály fölügyelete alatt készült és ő szerelte föl azokat, Hunyadi pedig ezalatt a Dunán található hajókat Budánál és Péterváradnál gyűjtötte össze. Az egykorú kútfőkben nincsen említés arról, hogy a Tisza melletti városok hajóit is

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 292. számában.

összegyűjtötték volna és hogy a Tiszáról is a nagyobb hajókat a Dunára vitték volna. A hajóhad nem is Szegedről indult ki, hanem a Tisza torkolatától, Szalánkementől, mert itt történt a hajók felszerelése és harczra rendezése.¹⁾

A szerző a város czimerének kérdésében kínos vergődést tanusít. A város 1469. és 1489. évi pecsétjében levő «czimerállatról», a mely lant alakban hajlított babérkoszorú között álló, kiterjesztett szárnyú és balra forduló fekete madarat mutat, egyik régebb munkájában az volt a véleménye, hogy e czimer-jelvény pelikánt ábrázol,²⁾ mostan azonban véleményét megváltoztatta és azt állítja, hogy a pecséten levő madár nem pelikán többé, hanem kiterjesztett szárnyú és jobbra forduló sast tüntet föl (l. 60. l. 2. jegyz.). Azonban ez állítása is óriási heraldikai tévedés, mert a pecséten levő jelvény fekete holló, a Hunyadi-ház ősi czimere. Miután a czimer-adományozás hazánkban divatba jött, gyakran megtörtént, hogy a király kitüntetésül vagy oltalmának és pártfogásának jelül megengedte, hogy saját királyi czimerképét, vagy annak csak egy alakját az adományos a maga czimerébe fölvehesse.³⁾ II. Ulászló 1502-ben saját jelvényével, a lengyel koronás fehér sassal Kassa város czimerét, melyet az még Nagy Lajos királytól nyert, megbővítvén, az Anjou-család három arany liliomága tovább is ott ékeskedett a város pecsétjén.⁴⁾ Déva város czimerében a hármas hegy középső ormán a holló madár csőrében gyűrűvel és Hátszeg pecsétjében a lant alakban hajlított babérkoszorú között a csőrében gyűrűt tartó fekete holló képe mutatja, hogy a két város czimere a Hunyadiaktól ered.⁵⁾ A szegedi nagyobbik pecsét 1469., a kisebbik 1489. évszámot hordoz és így bizonyos az, hogy Szeged

¹⁾ Gróf Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*, II. 419—421. l. — Szentkláray Jenő: *A dunai hajóhadak története*. 56. l.

²⁾ Reizner János: *A régi Szeged*. II. 168., 170. l. — A pelikán későbbi czimerkép és rendesen úgy fordul elő, hogy kiterjesztett szárnyakkal fészében áll, csőrével mellét tépve, patakzó vérével fölágaszkodó három fiókját táplálja, a mi a szegedi czimerképben mind hiányzik. Bárány Albert: *A heraldika vezérfonalai*. 236. l. — Bárczay Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. 148. l.

³⁾ Bárczay: u. o. 21. — Tagányi Károly: *Magyarország czimertára*. 6. l.

⁴⁾ Bárczay: u. o. 25. l.

⁵⁾ Tagányi: u. o. 44. és 46. tábla.

város polgárai, mint királyi város lakói, mind a két pecsétet földesuroktól, Mátyás királytól nyerték, vagy legalább is az ő jóváhagyásával vették használatba. Ha a Hunyadi-család ősi czimerét: a kiterjesztett szárnyú, balra forduló és csőrében gyűrűt tartó fekete hollómadár-jelvényt*) a szegedi tanácsnak 1474. évi és a szerző által hasonmásban is közölt kiadványán levő és 1469. évszámot viselő pecséttel (I. 59.) összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy e szegedi pecséten is kiterjesztett szárnyú és balra forduló fekete holló fordul elő, a melynek csőrében a gyűrű — a pecsét durva vésete ellenére — szabad szemmel eléggé fölismerhető és a mi szintén lényeges motívum — a hollós czimerpajzsot a szegedi pecséten is, mint Hátszeg város czimerében, lant alakban hajlított babérkoszorú veszi körül. Tehát kétségtelen az, hogy Szeged város 1469. évi pecsétjét Mátyás királytól nyerte, a ki pártfogásának jeléül a szegedi polgároknak megengedte, hogy saját családi czimerének jelvényét: a kiterjesztett szárnyú és balra tekintő fekete hollót a város czimerébe fölvehessék és büszkén a saját czimerökül használhassák.**)

Azon sajnálatraméltó tény, Mátyás király legnagyobb alkotásának, az állandó zsoldos királyi hadseregnek fölosztatását úgy adja elő, mintha abban Szeged polgárainak nagy részök és különös érdemök lett volna, azonban nem felel meg a történeti ténynek, hogy a fekete sereg fölosztatásával megbízott Kinizsi Pál hadi erejét keveselvén, a kiegyenesített kaszákkal fegyverkezett szegedi polgárokat seregéhez csatolta és az se igaz, hogy a lesbe állított szegedi néphadat Szeged közelében, a Maty-ér mellett rejtette el és a királyi zsoldosok lemészárlása sem a Maty-érnél történt (I. 86—87.). Kinizsi jól ismerte a cseh zászlóaljok félelmes erejét és nem indult csupán «csekélyebb számú huszárokkal» rájuk és a szegedi kaszás polgárhad semmiesetre sem volt táborában, hanem az

*) A Hunyadiak hiteles czimere Bárczay művében a 35. lapon van közölve.

**) A szegedi tanácsnak az országos levéltárban 17556. szám alatt őrzött kiadványán szintén megvan a város 1469. évi pecsétje, csak az a kár, hogy a pecsétnek éppen azon részén, a hova a holló feje esik, a domborzat összenyomódott és így a holló csőrében a gyűrű nem látható tisztán. Itten is a czimerpajzsban a holló lant alakban hajlított babérkoszorú között áll.

«alsó részek» váraiból a rendes királyi zsoldos zászlóaljakkal — banderiumokkal — és segédsapatokkal vonult ellenök s nehéz lovasság és huszárok nagy számban voltak mellette. Könnyű csapatainak legnagyobb része rácokból állott. Ezenfölül kisebb tábori ágyúkat is vitt magával. A rúdra szegzett kaszákkal fegyverzett néphadról pedig tudva van, hogy az a Duna és Tisza közötti falvakból került ki, a hol a cseh zsoldosok szállásra szét voltak osztva s kétféle elemből: kiszolgált régi katonákból és a föld népéből verődött össze. Szegedi fölkelők nem voltak köztük és nem vettek részt a fekete sereg oktalán lemészárlásában. A csata sem a szegedi földön, a Maty-ér mellett történt, hanem innen jó távol, a mostani pestmegyei Halas nevű falu alatt, . . . «protinus ad villam, quam Piscinam vocant»... — mondja Bonfini, — a hol a cseh zászlóaljok erős állást foglaltak. Hátokat az ottani széles halastónak vetették, hogy ivóvizök legyen, másrészt a széles tó medre védte őket a megkerülés ellen, elől pedig árkokat vontak és hadállásukat szekérvárral erősítették meg. Kinizsi a szekérvárat előbb ágyúkkal lövette, de miután semmire sem ment, cselhez nyúlt és színlelt futással kicsalta a cseheket biztos állásukból. A kaszás néphad már ekkor valamivel távolabb, a «magasabb dombok mögött, melyek e lapályos síkságon bőven fordulnak elő», el volt helyezve, és színlelt futással a cseheket az elrejtett népfölkelők körletébe csalta, a hol a zsoldosok öldöklése kezdetét vette.*) Ebből látszik, hogy a fölkelő néphad lesállása nem Szeged, hanem Halas közelében volt.**)

Ime Szeged népének semmi része sem volt az első állandó magyar hadsereg vétkes megsemmisítésében, a melyet egy kis jóindulattal és néhány ezer forint zsoldhátralékának kifizetésével meg lehetett volna menteni a török ellen való további sikeres védekezés érdekében.

Az sem felel meg a történeti hűségnek, hogy az 1514. évi parasztlázadás vezére, Dózsa György «ifjúsága egy részét Sze-

*) V. ö. Bonfini (1568-ki bázeli kiadás) 723. l. — Istvánfy (1758-ki bécsi kiadás) 17. l.

**) Halas közelében jelenleg egy nagy nádasztó van és az ennek környékén levő homokdombok tele vannak csatasírokkal; a tó körül pedig sok fegyverdarabot, buzogányt, pánczélinget, patkót stb. találtak, mindez Bonfini hiteles előadásán kívül szintén arra mutat, hogy a csata Halas közelében volt. *Századok*. 1877. évf. 627-629. l.

geden tölté, hol ügyességéért Pálfi Balázs főbíró igen megkedvelte és fiául fogadta». «Itt a katonai pályára lépett», (I. 88.), mert mindezt Verancsics — a kire a szerző hivatkozik — egy szóval sem mondja, csak annyit mond, hogy «Pálfi Balázs szegedi fejbíró hites atya vala neki»,*) azonban Verancsics állítása is alap nélkül való, mert a lázadó vezér a székelymakkfalvi Dósa családból eredt. Atyja Tamás, dalnoki (háromszéki) székely nemes és kisbirtokos volt.***) A kortársak is jól tudták, hogy a Székelyföldről származott, hiszen Szerémi György és más egykorú történetírók őt egyenesen Georgius Siculus-nak, «Székely György»-nek nevezik. A kurucz király nem volt tehát szegedi, még csak «ifjúsága egy részét» sem töltötte itten s nem itten lépett a katonai pályára, és így ez a herostratosi dicsőség nem fűződik Szeged nevéhez.

A mohácsi csatából elkésett Szapolyai János erdélyi vajdának Szegednél nem volt 40,000 főnyi válogatott serege (I. 92.), hanem csak 14 ezernyi haddal érkezett oda.***)

Az 1526. évi török pusztítás elbeszélésében a török krónikákat lapokon keresztül idézi, de előadásukat a hazai kútfők adataival összehavarája és egyik hibás állításból a másikba esik. Lássunk mutatoul egyet a sok közül. «A (török) sereg itt (tudniillik Szegeden) lisztnek, buzának, árpának, takarmánynak és más élelmi szereknek rendkívül bőségét találta. Csupán a juhok zsákmányából 50,000 darab Ibrahim pasának, 20,000 darab pedig Iszkender Cselebi defterdárnak jutott» (I. 92.). A juhok zsákmányának elosztása igaz, hanem azért mégis egy nagy hiba van a dologban, még pedig az, hogy az elosztás nem Szegeden történt, hanem Bács várának megvétele-nél. Látszik, hogy a szerző nem olvasta II. Szulejmán naplóját, a miben világosan megvan, hogy Ibrahim nagyvezér szeptember 29-én, a szegedi állomáson táborozva vett hírt arról, hogy a szultán Bács várost földülta és kirabolta, a hol sok zsákmány és fogoly került kézre. «A nevezett városban (tudniillik Bács városban) rendkívül sok juh lévén, 50,000 juhot a pasa (tehát nem Ibrahim nagyvezír, hanem másik valamelyik pasa), 20,000-ret pedig Iszkender Cselebi defterdár számára

*) Verancsics: II. 11. l.

**) Márky Sándor: *Dósa György és forradalma*. I. kiad. 6. l.

***) *Hadtörténelmi Közlemények*. 1889. évf. 441. l.

hajtottak el.»*) Így azután a szegedi 131 juhos gazdának rengeteg számú juhairól fölállított elmélete is (III. 421) önként megdől.

A míg sok eseményt, a mi nem szegedi földön zajlott le, minden áron a város történetébe igyekszik helyezni, addig olyan eseményeket, a melyeknek tényleg Szeged volt a színhelye és itten mentek végbe, érthetetlen indokból, a történeti hűségéből egészen kiforgatja. Így tesz többek között a Cserni Jován «czár»-nak nevezett szerb népvezér szegedi viselt dolgaival, a ki a mohácsi vész és a kettős királyválasztás által támasztott országos zavarokat fölhasználva, az ország déli részében külön szerb fejedelemséget akart szervezni, s ennek székhelyül és központjául egyenest Szeged várost választotta, de a szerző minden okadatolás nélkül Jován czárt közönséges rablóvezérnek állítja, a kitől azon öntudatos politikai törekvést, hogy a törökök elől a magyar állam területére menekült szerbeknek Dél-Magyarországból külön szerb despotaságot akart alapítani, föltétlenül megtagadja (I. 95—96.). Pedig a török hódítás által hazánkba szorított szerbek e jól fölfogott politikai törekvése már Jován czár előtt kifejezést nyert és 1514-ben Silyánovits István despota lázadásában is e törekvés nyilatkozott, a kit azonban «a király népe» legyőzött és Enyingi Török Imre bán őt Nándorfehérvárott négyfelé vágatta.***) A szerbek e régi vágyának a mohácsi vész napjaiban Cserni Jovánban újabb vezére támadt és a török hadak még az országban dűltak, a mikor Lippához nagy rácz néphad sereglett össze, és ennek az volt az első gondja, hogy Beriszló István despotát a miatt, hogy a mohácsi vereség idején «népét a töröknek prédául hagyva» Pozsonyba szökött, állásából letette és helyébe Jovánt kiáltották ki despotává.***) Utóbb Jovánnak e politikai tervei a bécsi kormány előtt ismertekké lettek és I. Ferdinánd azon ígérettel tántorította el őt János király pártjáról, hogy a magyar királyság déli részein tanyázó szerbek despotájává teszi és azon várakat és uradalmakat neki adja, a melyeket 100 év előtt Brankovics György szerb fejedelem

*) Thury József: *Török történetirók.* I. 320. l.

**) Szentkláray Jenő: u. o. 100. l. — Verancsics: II. 7—11. l.

***) Szentkláray: u. o.

Zsigmond királytól nyert.*) Ez adatok tehát eléggé illusztrálják Jován czár céljait, a melyekért nagy erélyvel és szívós kitarással küzdött. Tévesen járt el a szerző abban is, hogy Jován czárnak állandó tanyáját nem Szegedre, — a hol tényleg volt, — hanem a bácsmegyei Tornyos faluba tette (I. 97.), mert Jován Tornyoson sohasem lakott, hanem előbb Szabadkán volt állandó tartózkodási helye, miután azonban Szabadkát földesura Enyingi Török Bálint 1527. évi januárban a ráczoktól visszavette,**) ezután Jován a Tiszánál, Szegeden ütötte föl székhelyét és erőszakoskodó uralmát a szegény szegedieknek egészen 1527. évi július hó végéig tűrniök kellett,***) és csak akkor keltek föl ellene, midőn János király vezére, Czibak Imre Jován seregét az aradmegyei sződi mezőn 1527. évi július 25-én szétszórta és Jován hadi erejére az utolsó csapást Szeged népe mérte. A szegediek e bátor föllépése már akkor elismerést és dicsőséget hozott a város nevére. Csakhogy a szerző ez eseményt is egészen elferdítve beszéli el, mert mindenképen azt a valótlan-ságot akarja bebizonyítani, hogy a sződi vereség után Jován czár nem Szeged város visszafoglalása céljából tért vissza, hanem csupán azért jött olyan kevesed magával, hogy Zákány István gazdag kereskedő házat kirabolja s a boltajtók feszegetése közben az átellenes Szilágyi László palotájában rejtőzködött szegediek közül egy Urbán nevű szegény ember golyó hiányában egy ólomgombbal ágyékon átlöve leterítette (I. 97.). E mesés hírrel ellentétben a történeti tény az, hogy a szerb despotaság elnyerésével kecsegtetett kalandor, a ki a sződi veszteség után az országba épen benyomuló I. Ferdinándtól a kilátásba helyezett segélycsapatokat erősen várta, nem rablási szándékból

*) ... «et tu eris demum despotus, et in Hungaria quicquid habuit possessiones despotus a Sigismundo Cesare, illam possessionem in hodiernam diem donavimus et contulimus»... Szerémi: 158. l.

***) Szerémi: u. o. 156—157. l.

***) *Századok*. 1883. évf. 17. l. — Ferdinánd küldöttei Révai Ferencz és Botos Márton (és nem János) pécsi kereskedő Szegeden kereste föl a czárt, titkos követe Pemphlinger István a küldött 500 aranyat, 500 vég kelmét, tíz serleget és öt tüzes török harci mént Jovánnak és embereinek Szegeden adta át, azután Ferdinánd főügynöke Zalatnaki Haberdanacz János Szegeden találta föl a czárt. Szóval itt volt az állandó fészke. — Szentkláray: u. o. 106. l.

tért vissza Szegedre, hanem ismét a várost akarta hatalmába keríteni. Erre vall az is, hogy nem «kevesed magával» jött, hanem a sződi vereség után összeszedett csapataiból 2000 rácz harczost hozott magával és a bátor szegedi polgárok nem rejtőztek el előle, hanem erélyesen szembeszálltak a ráczokkal és kemény harczban szétverték a martalócz csapatot.*) Szeged főbirója, Zákány István, ott küzdött az elsők között Szilágyi László udvarházában eltorlaszolván, a melyre a czár vörös ruhás testőreivel támadást intézett, de Jovánt a házból jövő puska-golyó halálra sebesítette, mire bajtársai a súlyos sebesültet a bácsmegyei Tornynos faluba vitték és egy magyar paraszt házában ápolás alá vették, de ottan Szabadka földesura, Enyingi Török Bálint hirtelen meglepte és saját kezével Jovánnak fejét vette.**) Ez a történeti igazság, nem pedig az, a mit a szerző beszél el és a városa javáért küzdő bátor szegedi népnek ez érdemére magának Szeged monographusának kellett volna egyenesen rámutatni.

János király 1528. évi november hó közepén nem járt Szegeden (I. 98), mert Debreczenből indulva, Nádudvaron, Kenderesen, Nagy-Túron és Sebestyénházán át, november 8-án Szegfaluba (ma : Szegvár) érkezett, a hol a földesúrnak, a Ferdinándhoz húzó Dóczi Jánosnak emberei, midőn a király a vár alatt ellovagolt, a lábát nyíllal keresztül lötték. Szegről egyenesen Makóra ment a király, hol hivenél Pozsár Bálint házánál sebesült lába miatt hat napig feküdt. A hetedik napon (november 15-én) a vele levő főurakkal Tápéra lovagolt és a révvel átellenben a tápai oldalon a Tiszaparton sátrakat veretett s a szultán követével, Mehemed béggel négy óra hosszan keresztül értekezett. Ennek befejezése után a király a nélkül, hogy Szegedre betért volna, egyenest visszament Makóra. Innen

*) ... «ab oppidanis profligata est ea latronum manus» ... mondja Istvánfy. u. o. 88. l.

**) A szerző csalódik abban, hogy Istvánfy Tornynos helyett «tévesen» Tápé helységet említ (I. 97. l. 3. jegyz.), mert Istvánfy szokása szerint a személyek és helységek nevét latinositva szokta írni és a főnti falut «Turrito»-nak nevezi, azonban Istvánfy fordítója, Vidovich György Tornynosnak latinositott nevét ... «ad pagum, cui Turrito nomen est» ... tévesen Tápé-nak fordította, a mely tévedés azon történeti művekbe, a melyek szerzői Istvánfy eredeti latin szövege helyett Vidovich fordítását használták, jobbára becsúszott.

Csanádra ment át, hol három napig tartózkodott, majd Hetény nevű faluban*) november 23-tól 27-ig időzött és november 29-én Lippára érkezett, hol a nyíllövés okozta fájdalma miatt ismét ágyba esett.***) A mint Ottó király 1307. év tavaszán nem időzött Szegeden (I. 43.), hanem csak Szeged «körül» utazott,***) úgy hasonlóképen János király 1528 november közepén nem fordult meg Szegeden.

A Buda elvesztése után mind a két királytól védtelenül hagyott Szeged város reménytelen helyzetét, a török hadaktól aggódó polgárok kínos vergődését és azon nehéz idöket, midőn a pasák a várost minden áron behódítani törekedtek, egy-két új adattal jól világította meg a szerző, de Szeged török uralom alá jutásának tényében és körülményeire nézve ismét súlyos tévedésben van, mert valótlanág az, hogy Mohamed budai pasa 1543 február végén — épen farsang napján — Szegedre érkezett és az ellenálló polgárokat leverte, a várost kirabolta, fölgújtotta és megszállotta (I. 109.), hanem a történeti valóság az, hogy a mindkét kormánytól segély nélkül hagyott város 1542. év őszén önként adta meg magát a török hatalomnak. Azok az események, a melyeket a szerző a behódítás körülményeiről elmond, mind későbbi tények, s a rosszszul értesült írók után indulva, a város török uralom alá jutásának tényeit eltorzította és összezavarta, úgy annyira, hogy kilencz évvel előbbre, 1543. évre tette azokat az eseményeket, a melyek a valóságban kilencz évvel későbbben, 1552-ben mentek végbe a város területén. Mindenekelőtt valótlanág az, hogy a szegediek 1543. évi februárban Losonczy László temesvári parancsnokhoz követet küldtek és nála a város oltalmazását szorgalmazták, a ki erre a segélyhadat Temesvárról útba indította, mely azonban elkésve érkezett Szeged alá (I. 108—109.). Ez állításban kettős tévedés van és pedig: 1543-ban a Losonczi családnak László nevű tagja nem élt, mert ekkor a Losoncziak közül csak Antal királyi főpohárnok és István, a későbbi temes-

*) Szeréminél: Hetis falu (245. l.), vagyis Hethin, Hethen Hetény, Zsombolyától délre; 1528-ban Temes, jelenleg Torontálmegyében. Csánki: u. o. II. 41. l.

**) Szerémi: 241—245. l. — Ráth Károly (A magyar királyok hadjáratai 292. l.) nem említi azt, hogy János király 1528. november hó közepén Szegeden járt.

***.) Ráth Károly: u. o.

vári hős voltak élethen.¹⁾ Továbbá 1543-ban Losonczi István sem volt még temesvári parancsnok, csak nyolcz év múlva, 1551 szeptember elején vállalta el a temesvári ispánságot²⁾ és 1552 márczius 30-án nevezte ki véglegesen Ferdinánd király öt temesi ispánná és az alsó részek főkapitányává,³⁾ hanem 1543-ban Petrovics Péter volt Temesvárott a parancsnok, a ki már 1539-ben «a temesi ispán és az alsó részek főkapitánya» tisztséget töltötte be.⁴⁾ 1543. év elején Nagylaki Jaksics János örökös nélkül meghalt, vele a családnak magva szakadt, mire Petrovics Péter temesi ispán a nagylaki uradalomra azonnal rátette kezét és jövedelmeit Temesvár várának föntartására fordította.⁵⁾ Petrovics Péter temesvári ispánsága 1551 augusztus hóban ért véget, midőn Temesvárat I. Ferdinánd biztosának, Báthori Endrének átadta. Ennélfogva sem Losonczi László, sem Losonczi István 1543-ban nem volt temesvári parancsnok és nem küldhettek segélyt a szegedieknek.

Az is hatalmas tévedés, hogy a temesvári segélycsapat a vitéz Kis Kampó vezetése alatt akkor ért Szegedhez, a mikor a város már lángokban állott (I. 109.). Legelőbb is azon kérdés merül föl, hogy ki volt Kis Kampó? Eddig is sokan a Kampó-t családnévnek nézték, pedig nem az, hanem a «mæstro de Campo» vagy «mæstre de Campo» (magister de Campo) régi spanyol-olasz katonai czimből ered. Az 1551. és 1552. évi török háborúban az V. Károly császár által küldött spanyol csapatok főparancsnokát, Aldana Bernát «mæstre de Campo»-t a magyarok «Nagy Kampó»-nak, vitéz lovas tisztjét, Perez Alonzó-t, «Kis Kampó»-nak nevezték,⁶⁾ de nem igaz, hogy

¹⁾ Nagy Iván: *Magyarország családai* VII. 176. – Turul. 1883. évf. 16—26. l.

²⁾ Pesty Frigyes: *Krassó vármegye tört.* IV. 55. l.

³⁾ Fraknói Vilmos: *Magyar országgyűlési Emlékek.* III. 345. l.

⁴⁾ János király 1537-ben adta át Temesvár kulcsait Petrovics Péternek. (Szerémi: 293.) Egy 1539. évi oklevél így czimezi Petrovicsot: «Magnifici Domini Petri Petrovich de Suraklin, Comitiss Themessiensis, ac Partium inferiorum Capitanei generalis». Lendvai Miklós: *Temesmegye nemes családai.* I. 84.

⁵⁾ Borovszky Samu: *Csanád vármegye tört.* I. 172., II. 241.

⁶⁾ Tinódinál: Király hadnagyi közt Nagy Kampó ott vala, Kinek Aldani Bernáld neve vala, Öcsese Kis Kampó vitéz velük vala, Neve Alonsopéres (Alonzo Perez) Sajanedráról vala. Erdély historiája:

testvérek voltak. Perez Alfonzo, vagyis Kis Kampó jól beszélt magyarul, Losonczy Istvánnak barátja volt és «soha el nem váltak egymástól, míg Temesvárott együtt el nem véreztek».*) Most már a második kérdés az, hogy Kis Kampó 1543-ban Temesvárott volt-e? és 1543-ban vezetett-e onnan csapatot a szegediek segítségére? Aldana Bernát és Perez Alonzo 1548-ban jöttek hazánkba azon hét spanyol gyalog zászlóaljjal, melyeket V. Károly testvérének, I. Ferdinándnak Balassa Menyhért, Bacsó Tamás és más fölkelő urak ellen segítségül küldött és azután az 1551—1552. évi török harcokban is részt vettek.**)

Kis Kampó tehát 1543-ban nem vezetett segítséget a szegedieknek, mert hiszen csak öt év múlva jött hazánkba. Végül a harmadik kérdés az, hogy Kis Kampó mikor járt Szegeden a temesvári csapattal? Mind a két Kampó nem 1543-ban, hanem kilencz évvel később, 1552 február és márczius havában harczolt Szegeden a törökökkel, midőn a város volt főbirája, Tóth Mihály hajduvezér a szegedi várat éjjeli támadással akarta a törököktől visszavenni és e hadi vállalatot Nagy Kampó a lippai és Kis Kampó a temesvári csapattal támogatta, de a budai török had a szorongatott szegedi törököknek segítségére sietett és az elővigyázat nélkül táborozó keresztyén hadat Szeged alatt szétszórta, a várost pedig kirabolta és fölgyújtotta. Tehát 1552-ben járt Szegeden Kis Kampó, mint a temesvári lovascsapat vezetője. Ime a három lényeges történeti motivumot: a Losonczytól való segélykérést, a temesvári segélycsapat megérkezését és Kis Kampó szegedi vitézkedését, a mi tulajdonképen 1552-ben történt, némely történetírók időrendre nézve alaposan összezavarták és Palugyai Imre

736—740. v. s. *Régi Magyar Költők Tára*. III. 30. — Tinódi Aldanát «Magister de Kampó»-nak is írja. Szegedi veszedelem: 46. v. s. u. o. III. 62. A spanyol zsoldos sereg vezére Nagy Kampó volt, azaz «Bernaldus Aldanus dux hispanorum militum ac magister, ut vocant campi» (Verancsics: VII. 109.) — Forgách Ferencz is említi, hogy Aldana és Perez testvérek voltak: «Bernaldum Aldanum et Alonzum Perez Saiavedrarollam fratres, quorum ille cohortis Hispanorum, hic ducentorum equitum ungarorum praefectus». (u. o. 18. l.), azonban Aldana és Perez nem voltak testvérek. Forgách is azt mondja: «Alon-sus Perez, quem Ungari Kis campum appellavere». (u. o. 33. l.)

*) *Hadtörténelmi Közlemények* 1896. évf. 483. l.

**) U. o: 1896. évf. 321—325. l. Márky Sándor: *Arad vármegye története*. I. 545. l. 2. jegyz.

1542-re,¹⁾ Reizner János pedig 1543-ra tette azt, a mi 9—10 évvel későbbben — 1552-ben — ment végbe a valóságban.

Hátra van még a negyedik kérdés, hogy a budai török sereg 1543-ban Szegedre jött-e és földülta-e a várost? Itten a szerző a XVI. századbéli egyik névtelen török történetiróból merített, a ki azonban megbizhatatlan kútfő, mivel könyve téves adatoktól hemzseg. Többi között Belgrád és Szeged elfoglalását 1524-re teszi, holott az előbbeni 1521-ben, az utóbbi 1542-ben történt és már ez is mutatja, hogy e török író a hitelességet teljesen nélkülözi.²⁾ A mit a rosszul értesült török krónista a szegedi vár megszállásáról, a budai török had segélyül érkezéséről, a lakosság leöléséről és a megmaradottak kiűzéséről ír, az mind az 1552. évi «Szegedi veszedelem»-re vonatkozik, mert az 1552. évi márczius 1-én — épen farsang napján — történt az, a mint már fentebb előadtam, hogy a budai pasa előbb a szegedi mezőn Aldana és Perez spanyol-német s Bakics Péter és Tóth Mihály magyar csapatait szétugrasztotta, azután a várost katonáival kiraboltatta és fölgyújtatta.

Véleményem szerint tehát a történeti valóság az, hogy Szegedet a törökök nem erőszakkal foglalták el, hanem a város 1542. év őszén önként adta meg magát. Amhát pasa 1542. évi október 16-án Zákány István főbirót és az esküdt polgárokat a sárközi táborba hurczoltatta,³⁾ a hol a pasától tetemes vált-ságdíj és könyörgések által életöket megvásárolták s meghódoltak és a hűségesküket letették a szultán vezérének. Elhagyott helyzetökben ez volt a legésszerűbb, a mit tehettek, mert ezzel megmentették polgártársaikat és családokat a rabságba hurczolástól. Amhát pasa a letett hűségeskü fejében három hónapi halasztást adott a főbirónak, hogy addig a török hadak nem vonulnak be a városba,⁴⁾ de minden arra mutat, hogy

¹⁾ Ifju Palugyai Imre (*Magyarország leírása*. II. 185. l.) előadása e tévedésen kívül még egyéb naiv, népies részletet is tartalmaz a szegedi «Pribék» nevű árulóról stb.

²⁾ *Századok*. 1870. évf. 305. l.

³⁾ Zákány István főbiró és a szegedi tanács 1542. október 16-án kelt levelei, *Történelmi Tár*. 1878. évf. 512. l.

⁴⁾ Lásd Fráter Györgynek 1542. október 29-én I. Ferdinándhoz intézett levelét. *Tört. Tár*. 1878. évf. 526. l.

a törökök ez ígéretet nem tartották meg és 1542. év őszén a török csapatok végképen beszállottak a városba és azt ellenállás nélkül kézre kerítették.

A szerző azt is alaptalanul vitatja, hogy a törökök által kijavított régi szegedi királyi vár újjáépítése 1543-tól 1545-ig teljesen és kizárólag a török kincstár költségén történt (I. 109., 111.), a mi ismét tévedés, mert pozitív bizonyíték van arra, hogy a szegedi várat Fráter György — Buda elvesztése után — még 1542-ben a Nagy-Váradról küldött kőművesekkel kijavíttatta, oly módon, hogy a falakat köröskörül tizennyolcz láb vastagságban újra fölrakatta.*) A tény itten az, hogy a törökök több évig tartó munkával a Fráter György által kijavított régi vár köré nagyobb terjedelmű erődöket építettek.

Abádi Benedek Sárvarott működött nyomdáját sohasem telepítette Szegedre (I. 115.), mert Abádinak sohasem volt Sárvarott nyomdája, hanem Nádasdi Tamás horvát bán — később nádor — saját birtokán, Új-Szigeten (az oklevelekben: Insula Nova) Sárvár mellett — Vasmegyében — 1537-ben a második magyar nyomdát berendezvén,**) ebben utóbb könyvnyomtató mesterül Abádi Benedeket alkalmazta, a ki a nyomdászatot a krakkói nyomdában tanulta. Az új-szigeti nyomda még 1541-ben fönnállott, de már 1542-ben megszűnt,***) és nem felel meg a történeti igazságnak az, hogy Abádi Benedek, a ki 1545-ben Szegeden hitújítóul lépett föl, a nyomdát is Szegedre telepítette volna, a mi egyébként nem is az övé volt. Ennek ellenére a szerző Abádi Benedek szegedi nyomdájának létezését több helyütt légből kapott okoskodással igyekszik bizonyítani, de azon föltevése, hogy a többi hitújító példájára Abádi is állíthatott vándornyomdát Szegeden (III. 344—346.), csak

*) Castaldo a vár kijavításáról 1552 márczius 2-án a következőket írja: ... «De fortificatione autem ipsius arcis, ab his, qui eam viderunt, ita comperio, quod muri circumquaque sint in crassitudine pedum decem et octo, ad quos construendos superioribus annis frater Georgius ex Waradino fabros murarios transmississet»... *Szeged tört.* IV. 151.

**) Az első magyar nyomda alatt Karai László budai prépost budai nyomdáját értem, melyben Hess András német könyvnyomtató mester működött.

***) Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése.* 34. 39. l.

akkor volna elfogadható, ha a szegedi vándorsajtó nyomtatványából igazoló példány maradt volna fön, ámde ennek — vagy más megbízható adat — hiányában a XVI. századbéli állítólagos szegedi nyomda létezését nem lehet igazolni, annyi-
val inkább, mert a XVI. századbéli hazai könyvnyomtató-mű-
helyeket pontosan ismerjük és azok között Abádinak szegedi
nyomdája nem fordul elő.*)

Az 1552. évi «szegedi veszedelem» elbeszélésében né-
hány tévedés fordul elő s például a szerző a hadjárat előkészí-
tésének részletei felől is csalódásban van. Egyebek közt azon
erősködik, hogy Tóth Mihály előbb Castaldóhoz fordult ter-
vével, majd Aldana tábornokkal közölte szándékát, de mind
a ketten elutasították, mire azután 1552. év elején — midőn
Castaldo Debreczenben megfordult — kalandos vállalatát újra
előadta neki (I. 122—123.), a mi nem így történt, mert Cas-
taldo 1552. év elején nem járt Debreczenben, sőt az egész
1552. évben Erdélyből a lábát ki sem húzta. A Castaldo és Tóth
Mihály között lefolyt tárgyalás másképen történt. Az Erdély
átvételére küldött Castaldo 1551. évi május 26-án indult el
Egerből és június 3-án ért Debreczenbe, a hol Báthori Endre
és Nádasdi Tamás királyi biztosok 500 huszárral várakoztak
rá, hogy Erdélybe kísérjék. Tóth Mihály 1542-ben Szegedről
Debreczenbe menekült és ettől kezdve családjával együtt
állandóan ott lakott és először Báthori Endrével és Nádasdi
Tamással közölte tervét s a királybiztosok őt Castaldo figyel-
mébe ajánlották. A tábornok meghallgatta Tóth Mihályt, de
elutasította őt, mert Castaldo küldetésének Erdély átvétele
volt egyedüli célja. Tóth Mihály hajduival 1551. évi novem-
ber hóban Lippa ostromában részt vett és a lippai táborban
Báthori Endre jelenlétében másodszor jelent meg Castaldo
előtt, a ki most már megígérte, hogy mihelyt Lippa vivását
befejezte, a kívánt segélycsapatokat — Szeged visszavétele
céljából — rendelkezésére fogja bocsátani.***) Előbb azonban

*) U. o. 39—40. l.

**) V. ö. Ascanio Centorio: *Della guerra l'di Transilvania*. Ve-
lence, 1566. — 69. és 157. l. — Centorio műve az 1552. évi szegedi
hadjáratra több becses támpontot szolgáltat, a mi nélkül a szegedi
eseményekről tiszta képet alkotni nem lehet. Egy névtelen — de
valószínűleg Báthori Endrétől származó és 1552. évi február 28-án
Nádasdi Tamáshoz intézett tudósítás is bizonyítja azt, a mit a lippai

a királyi jóváhagyást kellett a vállalatához kikérnie, és mihelyt ez megérkezett, azonnal utasította Aldanát, a ki várparancsnoknak Lippán maradt, hogy a rendes csapatokkal támogassa Tóth Mihály vállalatát. Ezek a szegedi hadjárat előkészítések hiteles előzményei.

Tóth Mihály a szegedi kudarcz után sem lett hitelvesztett egyén (I. 131.), sőt a csüggedni nem tudó szegedi hajdúvezér ezután is tevékeny működést fejtett ki. Ő volt az egyetlen, a ki a magára hagyott Losonczy István temesvári hősnek segélyt vinni törekedett. Ezután 1552. augusztus hónapig 200 hajdújával a lippai őrségben szolgált. Miután Aldana Lippa védműveit — mielőtt törököt látott volna — gyáván levegőbe röpitette, Tóth Mihály régi bajtársának, Patócsi Ferencznek várába, Gyulára húzódott. Még 1553-ban is a tettek mezején szerepelt és lassanként elszegényedve, igazi végvári harcos lett belőle. 1553. évi június hóban megfogyatkozott vitézeivel a gyulai őrségben szolgált Mágócsi Gáspár parancsnoksága alatt. Itten a zsold elmaradása miatt lovascsapata fogytanfogyott és a június 28-án szerkesztett zsoldjegyzék szerint a már 25 főre lepadt csapata után 75 forint zsoldhátralék járt neki.*) Hol és miként végezte pályáját a cselekvésre mindig vállalkozó merész szegedi hajdúvezér, azt épen a város monographusának lett volna kötelessége újabb kutatással kinyomozni.

A hol a szerző a katonai dolgokról ír, ott jobbára teljesül rajta is Salamon Ferencz azon mondása: «A katonák nem eléggé historikusok, a historikusok nem eléggé — katonák». Ámbár a «hadműtan» elveit gyakran emlegeti, mégis az 1686. évi április 24-én vívott szegedi csata leírása nála zavaros és hibás (I. 166.), mert a keresztyének a meglepő támadással csak a tatár tábort ugratták szét, a török sereg és Thököly hada rendben fejlődött föl a csatára és szabályszerű harc alakzatban rendes taktikai csatát vívtak, de a

tárgyalásról Centurio mond és e névaláírás nélküli tudósítás idevágó passusa így szól: . . . «Rerum novarum nihil habemus, præter recuperationem Zeghedini. Res hæc medio illius Michaelis Thót, cum quo sub Lippa et ante (!! tudniillik Debreczenben) negotium tractaveramus, tandem ad effectum est deducta», . . . *Régi Magyar Költők Tára*. III. 421.

*) Borovszky: u. o. I. 192.

jobban vezetett keresztyéneknek nem tudtak helyt állni. *) Erős csalódás az is, hogy a császári tüzérség 1686. évben a szegedi vár ostrománál, miután a vasgolyók elfogytak, kőgolyókat faragtattott és azokat használta, míg ismét vasgolyókat kapott (I. 170.), mert a császári tüzérség már annyira fejlett volt, hogy a kisöblű réstörő ágyúkhöz kőgolyókat nem lehetett használni, hanem 24 fontos robbanó vasgolyókat használtak azokhoz. E robbanó golyók vashéjait Bécsben és Berlinben készítették s a táborban töltötték meg robbanó anyaggal. A törökökhöz is elhatott már ez az újítás és a XVII. század végén csupán a régi 150 éves nagyöblű mozsarakhoz használtak kőgolyókat. **) A szegedi sánczokban talált kőgolyókat tehát 1686-ban nem a császári tüzérek, hanem magok a törökök használták.

Minden történeti tankönyvben előfordul, hogy a karlóczai békét nem 1698-ik évben kötötték meg (I. 182.), hanem 1699. évi január 26-án. Az állítólagos régi szegedi főkapitányságnak semmi emléke sem maradt fenn, mert ez a főkapitányság sem a mohácsi vész előtt, sem azután nem létezett. Ez is csak olyan tájékozatlanság szüleménye, mint a külön «temesi bán», a kinek hatáskörével a szegedi főkapitányságot a szerző egyenlőnek veszi (I. 179.). 1716 előtt sem «temesi bán»-ság, sem «temesi gróf»-ság nem létezett, mert a comes *Themesiensis*-t még 1552-ben is magyarul — igen helyesen — temesmegyei vagy temesvári ispán-nak mondták és a temesi ispán egyuttal «az ország alsó részeinek főkapitánya», nem pedig «temesi bán», vagy «temesi gróf» volt, ***) annál inkább, mivel a grófi és bárói rangot hazánkban először az ausztriai házból való királyok kezdték osztogatni a XVI. század második felében. Azért a szerző Kinizsi Pált is helytelenül nevezi hol temesvári főkapitánynak (I. 83.), hol temesi grófnak (IV. 81.), mert ő is a temesi ispán s az alsó részek főkapitánya tisztsé-

*) Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika*. II. r. 255. l.

**) Károlyi Árpád: *Buda és Pest visszaszavirása 1686-ban*. 244., 252., 267. l.

***) Verancsics 1552-ben Losonczy Istvánt egyszerűen «temesvári ispány»-nak nevezi. Mártonfalvi Inre emlékirata is azt mondja, hogy Losonczy Istvánt a «temesvári ispánság»-ra választották. *Magyar Tört. Emlékek*. II. oszt. XXXI. k. 163.

gét töltötte be.*) Báthori István comes-t sem lehet még 1522-ben gróf-nak mondani (I. 63.). Báró Kybá-t «őrnagy»-nak nevezi (I. 209.), holott az oklevélben nem major, hanem colonellus (... «domini colonelli Kiba» ...), vagyis ezredes fordul elő (IV. 236.). Azon állítást pedig csakis irálybeli lapsusnak tekinthetjük, hogy mivel Eugen herczeg a zentai győzelem után főhadi szállását Szegedre helyezte, egyúttal a sebesülteket is oda hordatta és a győzelmi jelentéseket Szegeden iratta, azért «Szeged nevéhez tapadt» a zentai győzelem dicsfénye». (I. 194.). A positiv igazságokat kutató történetírásban annak sincsen helye, hogy a De la Croix Paitis térképén levő házcsoportokból a Szeged 1695. év körüli kiterjedésére és népességére következtetést von, oly módon, hogy «az árvíz előtti telekfelosztást alapul véve» — a mikor Szegednek éppen 70,000 lélek lakója volt! — mosolyra méltó módon kisüti, hogy 1695 táján összesen 1040 háztelek, esetleg ugyanannyi lakóház létezett és minden lakóházra átlag hét lelket(!) számítva, 6405 főt állapít meg. E lélekszámhoz az idegen betelepülőket és a katonaságot hozzá véve, az összes népességet 9000 főre becsüli (I. 184—185.). Az ilyen kombinálásnak komoly munkában csak akkor lehet némi értéke, ha egykorú és hiteles összeírások biztos adatai maradtak fön, ámde a szerző egy üres, pusztá térképről okoskodik és e térképről is azt kénytelen bevallani, hogy maga sincsen tisztában azzal, hogy a De la Croix Paitis térképe az 1695. év körüli időben, vagy az 1712. évi árvíz előtt vagy után tünteti-e föl a várost (I. 185. 1. jegyz.) és mégis ilyen értéktelen számításokba bocsátkozott.

A szegedi boszorkányüldözések — a melyeket túlságos hosszasan (I. 338—362.) tárgyal — a monographia művelődéstörténeti részébe és nem a város külső történetébe tartoznak, mert hiszen a boszorkányperek a városnak mult századbeli lendületére fejlesztő hatást nem gyakoroltak, hanem Szeged akkori népének erkölcsi és szellemi állapotára s főképen sajátlagos népeletére vetnek szomorú világot. Ezenkívül a szerző

*) Kinizsi ugyanazon állást foglalta el, a mit később Petrovics Péter, vagy Losonczy István és czíme volt: «comes Themesiensis generalisque et summus capitaneus partium regni Hungariæ inferiorum». Reizner János: *Szeged tört.* IV. 81.

a boszorkányüldözések okainak kutatásában hamis következtetésekre jut, mert nem felel meg az a ténynek, — hiába erőlködik a szerző annak bebizonyításában, — hogy a városba telepített s az öslakosságot elnyomni akaró idegenek hatalmi törekvése, továbbá a hatóságnak a kunpuszták miatt folytatott sikertelen pereskedése és végül gróf Nádasdi László csanádi püspök azon igyekezete, hogy Szeged polgárait a kegyúri jogok gyakorlásától elűsse, idézte elő a rémes boszorkányüldözéseket, mivel ha az idegenek hatalmi törekvesei, a kunpuszták és a kegyúri jogok miatti pereskedések elő nem fordulnak, «a boszorkányüldözések aligha törnek ki, vagy legalább is nem lépnek föl olyan elemi erővel». (I. 342—343.). Ez ismét igen alapos csalódás, mert nem ezek a helyi dolgok támasztották a szegedi boszorkánypereket, sőt még nem is fokozták a boszorkányüldözések erejét és nem lehet e téves egyéni motivumokban keresni annak a rugóját, a mi Szegeden is és az egész keresztény világban a babonaságból, a boszorkányi büvölés erejében való tévhitből, a sötét értelmi tudatlanságból és a fölvilágosultság teljes hiányából eredt. Egyébként a szerző a szegedi boszorkányüldözések ismertetésével érdemes munkát végzett, különösen azzal, hogy a periratokat az okmánytárban egész terjedelmükben közölte és így azokat a tudománynak könnyebben hozzáférhetővé tette.

Az I. kötetben a boszorkányüldözések kora után II. Lipót koronázásáig (1790) beszéli el a város történetét, de e részben is sok a nem szegedi tárgyú dolog. Egyik fejezetnek a «Fejlődés első nyilvánulásai» sokat ígérő czimet adta, de ezzel ellentétben csupa merő pusztulással és nyomorúsággal találkozunk, miután 1715-től 1790-ig inkább az árvizek, tűzvészek, tiszai partszakadások, pestisek és sáskajárások elbeszélésére fektet súlyt, és a szatmári béke után beállott állandó békés idők fejlődésének eredményeit, a város népének gyarapodását és szorgalmának vívmányait csak imitt-amott tudja bemutatni. Csupán egy-egy török korbeli romtemplom fölépítése, a piaristák és minoriták betelepülése, a plébániák ügyének szabályozása, nemzetiségi viszályok a város ősi népe és a betelepült német, szerb lakosság között, a tisztségek betöltéséből és a szomszéd birtokosokkal fölmerült határvillongásokból eredő pereskedések hosszas ismertetésére vet ügyet, mivel egyebekre a város levéltárában adatot nem

talált, külön levéltári buvárlatot pedig e korszakra sem teljesített.

A II. kötet a város történetének 1790-től az 1879-diki árvíz-pusztításig terjedő részét foglalja magában, de itten is a XIX. század negyvenes évéig a sok tűzvész, árvíz, éhínség, cholera és egyéb járvány elbeszélése uralkodik, másodsorban pedig a Marostorkolat rendezése és a Tisza-szabályozás ügyének, Vedres István, Paleocapa, Vásárhelyi Pál és Széchenyi István terveinek műszaki szempontból való részletes ismertetése áll előtérben, ellenben Szegednek e századbéli bővüléséről, szépüléséről és városias irányban való fejlődéséről helylyel-közzel csak röviden emlékezik meg. De monographia azon részlete, a mely a szabadelvű eszméknek Szegeden való terjedését és a megindított haladást tárgyalja, gondosabban van írva, valamint az 1848—49-diki önvédelmi harcznak, önkényuralomnak és a Bach-korszaknak azon eseményeit, a melyek Szegedet közelebből érintették, jól ismerteti, úgy hogy az egész monographiának ez a legsikerültebb része.

A mű III. kötete a város művelődéstörténelmét öleli föl. A helytörténeti műveknél azon kötetnek kell a legbecesebb anyagot magában foglalnia, a melyik a vármegye vagy város belső életét s az egyes korszakokban elért anyagi és szellemi haladás eredményeit mutatja be és néhány jól szerkesztett újabb monographiánknál ez a rész tényleg a hazai művelődéstörténelemnek bőséges forrásgyűjteményt szolgáltat. Ámde Reizner János munkájának III. kötete nem ilyen értékű és nagyon csalódunk, ha abban valami sok új művelődéstörténeti anyagot keresünk, mert e kötet, a modern szegedi közművelődési- és jótékony egyletek, kaszinók, egészségügyi intézetek, elemi-, ipar- és középiskolák s pénz-intézetek fejlődésének kivételével, jobbadán ugyanazon adatokat tartalmazza, a melyeket az előző két kötetben olvastunk, úgy hogy a város 1825 előtti belső története nem más, mint nagy részben az I. és II. kötet anyagának ismétlése, melyben az előbbeni köteteknek nem mindig megbízható adatait új czímek szerint csoportosítja. Ezenkívül itten is az össze-visszafoztatott, háromszor-négyszer ismételt állításaiban végzetes botlások fordulnak elő. Ezek közül néhányra az ügy érdekében ismét rá kell mutatnom.

Egyik helyen azt mondja, hogy «Szeged nagy fia Kis

István és ennek barátja Abády Benedek 1542-ben a wittenbergi akadémiát végezve Szegedre jöttek s még akkor, mint a lutheri irány követői, nagy sikereket arattak» (III. 33.), másutt pedig azt állítja, hogy a hitújítás korában híressé vált wittenbergi akadémiára sok szegedi tanuló iratkozott be. Így 1538-ban Jakab, 1542-ben a híres Szegedi Kis István. Ugyanakkor tanult ott Abádi Benedek is és ekkor keletkezett köztök a benső baráti viszony (III. 227.). Harmadik helyen pedig azt vitatja, hogy «Abády és Kis István nyitottak ugyan új iskolákat (Szegeden), de ezek is rövid életűek lehettek». (III. 229.) Ez állításokban nem kevesebb mint négy nagyobb tévedés fordul elő. Ugyanis:

1. Szegedi Kis István és Abádi Benedek 1542-ben még nem végezték el a wittenbergi akadémiát, sőt oda 1542-ben be sem iratkoztak, miután Abádi Benedek Luther és Melancthon igéinek hallgatására három honfitársával, Szegedi Kis István, Heltai Gáspár és Kopácsi István hitújítókkal együtt csak 1543. évi márczius 22-én iratkozott be a wittenbergi akadémiára.¹⁾

2. Szegedi Kis István és Abádi Benedek 1542-ben nem jöttek Szegedre és itten 1542-ben lutheri irányban nem tanítottak, mivel Abádi Benedeket csak 1545. évben ordinálták a wittenbergi egyetemen²⁾ és Szegedi Kis István is csak 1545-ben³⁾ tért haza Wittenbergből, és tudva van az is, hogy Abádi Szegeden csak 1545-ben tanított mint reformator mind a templomban, mind az iskolában, de akkor sem Szegedi Kis Istvánnal együtt, hanem egyedül.⁴⁾

3. Szegedi Kis István sohasem nyitott Szegeden iskolát és

4. — a saját szülővárosában mint hitújító sohasem ter-

¹⁾ Ballagi Aladár: u. o. 40. l. — Szegedi Kis István 37 éves korában, 1543. évi márczius 22-én írta be nevét a wittenbergi egyetem jegyzőkönyvébe. Földvári László: *Szegedi Kis István élete*. 18. 20. l.

²⁾ Gyalui Torda Zsigmond Eperjesről 1546. évi december 25-én azt írja mesterének, Melancthonnak: «Abádi Benedek szép tudományu és fedhetlen életű ember, a ki ez előtti esztendőben (1545) ordináltatott Wittenbergben, Szegeden, mely a Tisza mellett leggazdagabb és népesebb város, mind az iskolában, mind a templomban a pasa előtt nagy kedvességgel tanít»... *Történelmi Tár*. 1885. évf. 526. l.

³⁾ Földvári László: u. o. 23. l.

⁴⁾ Gyalui Torda Zsigmond fönti levele.

jeszté az új tanokat, hanem a mint 1545-ben Abádival együtt hazatért, Abádi a pasa oltalma alatt Szegeden egymaga kezdte el az új vallás hirdetését, Szegedi Kis István pedig ugyancsak 1545-ben «körmösebb dologhoz» nyúlt és a reformatiót Szent Gellért utódainak székhelyén, Csanádon, az ősi püspökség központjában kezdte el terjeszteni,¹⁾ a hol a püspöki szék a szegedi születésű Gerván János halála óta üresen állott, de még 1545. év végén Szegedi Kis Istvánt meghívója és eddigi védője, a horvát származású Perusics Gáspár, a csanádi püspöki javak kezelője, sógorának, Fráter Györgynek parancsára Csanádról elűzte, a csanádi protestáns egyházat és iskolát pedig szétverte. A félholtra kinzott reformátor ekkor sem tért haza Szegedre, hanem Gyulára távozott, a honnan egy évi buzgó apostoloskodás után 1546 vége felé a czeplédi egyházhoz hívták meg, a hol két évig és hat hónapig lelkészkedett.²⁾ Innen 1549-ben Makóra ment át, de csak tartózkodásra, a hol a hitújítással tartó Petrovics Péter temesi ispán követeivel találkozott, kik értesülvén, hogy hivatal nélkül van, tüstént meghívták a temesvári iskola vezetésére,³⁾ a melyből azután az erős katolikus érzelmű új temesi ispán, Losonczy István 1551. évi augusztusban űzte el.⁴⁾ Hosszas bolyongás után most Lippán keresztül Mező-Túrra menekült és még 1551. évben ott talált foglalkozást.⁵⁾ Nem egészen egy évi működés után Békésre ment át, a honnan alig félévi lelkészkedés után, 1552. év tavaszán Nagy Kampó (Aldana) katonái űzték el. A tolnaiak hívására 1552. év végén a Dunántúlra ment át és végképen megvált a Tisza vidékétől.⁶⁾ Ime tehát ebből kitűnik, hogy «szűkebb hazájában» hitújító minőségben nem működött és még eddig nem sikerült megbízható adatokkal kimutatni azt, hogy szülővárosában is hirdette az új tanok ismeretét. Ennél-

¹⁾ «A csanádi püspöki lakot és templomokat az új tannak hódoló Perusich Gáspár védszárnyai alatt a Wittenbergből honába visszatért, szegedi születésű Szegedi Kis István foglalta el és az új hitvallás terjesztésére nyitott iskolában tanított». Oltványi Pál: *A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története*. Szeged, 1867. 12. l.

²⁾ Földvári László: u. o. 24—35. l.

³⁾ U. o.: 39—41. l.

⁴⁾ U. o.: 59. l.

⁵⁾ U. o.: 62—63. l.

⁶⁾ U. o.: 69. l.

fogva a szegedi reformált egyház első apostolának semmi-
esetre sem a város jeles fiát, Kis Istvánt, hanem a «jött-ment»
idegent, Abádi Benedeket kell tekintenünk. Bizonyító adat
hiányában azt sem tudja igazolni a szerző, hogy Abádi még
1552-ben is Szegeden pásztorkodott és hogy ő volt az a lelkész,
a kit Tóth Mihály hajdúi a pasa pártfogása miatt a városból
kikergettek, azt még kevésbé, hogy az elűzött lelkész a
kudarcz után valószínűleg visszatért Szegedre (III. 345.), mert
Tinódi, a kitől ez adat vétetett, nem mondja azt, hogy a «jám-
bor prédikátor», a kit a hajdúk a «városból kiküldtek» —
Abádi Benedek volt,¹⁾ s bár sajnáljuk, hogy azon jámbor prédi-
kátort, a kit Tóth Mihály Szegedről kiűzött, nem ismerjük,³⁾
hanem azért nem foghatjuk rá, hogy Abádi volt az illető.

Nagy történeti járatlanság nyilatkozik abban is, hogy
Zsigmond király korában Szegeden és az itteni Ferencz-rendű
barátok közt a bogumilség erősen gyökeret vert; ezt Bertran-
don de la Brocquière burgundi lovagnak (nem: «francia
utazó») és lovászmesternek azon állításából, hogy a szegedi
francziskánusok (nem: «karmeliták») templomában³⁾ hallga-
tott miséről azt találta, hogy az «egy kevésbé magyaros mo-
dorban végeztetett» (III. 10-11.), következtetni nem lehet,
annál inkább, mivel a bogumilség nem a magyarság között
terjedt el, hanem specialis bosnyák tévtan és boszniai eretnek
secta volt, melynek hívei kivétel nélkül a szlávok közül kerül-
tek ki. Az alföldi magyarság között inkább a husszita tanok
kaptak lábra, de hogy a husszitizmus Szegeden elterjedt volna,
adat hiányában nem lehet bizonyítani, mert azért, hogy a
bogumilség és husszita tévtanok kiirtására küldött vasmarkú
inquisitor, Marchia Jakab⁴⁾ Szegeden is megfordult, nem lehet
azt következtetni, hogy Szegeden akár a husszitizmus, akár a
bogumilismus gyökeret vert volna. Azután az sem felel meg a

¹⁾ Tinódi: *Szegedi beszedelem*. 114 v. s.

²⁾ *Régi Magy. Költők Tára*. III. 421. l.

³⁾ Az eredeti francia szövegben Cordeliers szerepel, a mi nem
karmelita, hanem franciskánus barátokat jelent, tehát a francia lovag
az alsóvárosi ferencz-rendiekénél hallgatta a misét.

⁴⁾ Nem picenumi Szent Jakab, mint a szerző írja, hanem Jaco-
bus de Marchia, családi néven Giacomo di Montebrandone, a ki az
anconiai grófságban született és 1726-ban szentté avatták. *Századok*
1893. évf. 620-621. l.

ténynek, hogy az eretnokség kiirtására küldött Marchiai Jakab atya magyarországi tartózkodása alatt állandóan a szegedi kolostorban székelte és innen intézte az eretnokség kiirtását (III. 11.), mert 1432-ben a bogumilek fészkeben, Boszniában személyesen fékezte meg e tévtanhoz szító bosnyák francziskánusokat, miután pedig a bázeli zsinat 1436-ban — tehát négy év múlva — ismét hazánkban küldte őt, ekkor Pécssett, Bácsott, Csanádon, Váradon és Erdélyben jelent meg, a hol ekkor a hussziták között csinált rendet és még az elhunyt eretnekek tetemét is fölásatta és megégettette. De hogy Szegeden is ilyen stílusban szétcsapott volna az itteni állítólagos hussziták között, arra sehol sem tudok nyomot.*

Vastag tévedés az is, hogy a Szent Erzsébetről nevezett plébánia-templomot, — melyről a szerző nem tudja eldönteni, hogy a várban, vagy a váron kívül állott-e? — V. László király 1450 körül fogadalomból építtette volna, hogy atyjának 1444. évi szegedi esküszegését kiengesztelje (III. 28.), mert az 1450-ben éppen tíz éves V. László még nem is volt hazánkban és 1453-ban vette át a kormányzást Hunyadi János országhalkormányzó kezéből; azután V. László atya nem a legényember I. Ulászló volt, a ki 1444-ben a szegedi béke-esküt megtörte, hanem Albert király, a ki még 1439-ben meghalt.

A szerző az irodalmi és művészettörténeti dolgok tárgyalásában még kevesebb szerencsével járt el. Téves nézet az, hogy a belvárosi Szent Demeter-templom helyén előbb byzáczi modorú bazilika állott (III. 3.), mert az átépítés ellenére fönmaradt támasztó-oszlopairól látszik, hogy az őstemplom eredetileg csúcsives építés volt és az első alapépítménynek ez tekintendő. A művészeti dolgoknál is — a hol adatai nincsenek — néha az alaptalan combinatiót hívja segítségül. Az 1522. évi tizedlajstrom szerint a szegedi Nagy-utcában lakó Stephanus Pyctor polgár s az alsóvárosi templom főoltarán levő festményt, a Segítő Boldogasszonyt ábrázoló képet, összeköttetésbe hozza egymással és azt süti ki, hogy ez oltárképet hihetőleg Stephanus Pyctor készítette, a ki egyébiránt szobafestő volt. Ezzel azonban nem elégszik meg, hanem tovább halad a combinatio mesgyéjén, folyvást merészebben s mivel a fönti oltárfestményen az olasz iskola izlését véli fölfedezni,

*) Századok 1893. évf. 620-621. l.

csakhamar készen van a helyi érdekű nagy művészi fölfedezés-sel, hogy ennél fogva Stephanus Pyctor művészi kiképeztetését legalább is olasz földön, Velenczében, Florenczben vagy Rómában nyerte (III. 406.). Ime tolla alatt az igénytelen szobapiktor elsőrangú festőművészsze emelkedett. Ilyen élénk képzelettel ugyancsak az 1522. évi tizedlajstromban szereplő Petrus Lapidá-t és még tíz kőművestársát mindjárt egyúttal szobrászoknak megtehetette volna, és kimutathatta volna, hogy 300 év előtt egész művésztelep működött Szegeden. Szerinte Kelemen László az első magyar szintársulatot 1770-ben alakította (III. 366), a mi voltaképen húsz évvel később, 1790. évi október hóban történt.*) Dugonics András szobrát nem Huszár Mihály (III. 409.), hanem Huszár Adolf szobrász mintázta.***) A szerző ez utóbbi tévedése annyival inkább csodálatos, mivel a szobor-bizottságnak ő is tagja volt és a szobor leleplezésekor az ünnepi beszédet épen a szerző mondta.

Az oklevelekben előforduló családnevek és magyar szavak olvasásában föltűnő hibákat ejt. Nála Pelényi Bálint (I. 143.—145.) és Pilinyi Bálint (III. 93.) két külön személy gyanánt szerepel, holott ugyanazon egyén volt. Nem tudja, hogy Wessen Mihály karánsebesi kapitány (I. 108.) neve Vezsenyi-nek olvasandó, mert Szolnokmegyében fekszik Vezseny (az oklevelekben: Wesen, Wessen) falu, honnan a család eredetét nyerte.***) Az 1453. évi oklevélben előforduló de Chyrked-családot Csürkődi-nek olvassa (IV. 49.), holott Cserkődi-nek, vagy még helyesebben Serkődi-nek kell azt venni, mert a szegedi határnevek között ma is előfordul a régi Serked, Serkéd falu, mostan népiesen: Sörkéd és Serkėti pusztá neve. A szőregi Chybak-család (IV. 19.) a mai irás szerint Czibaknak, a szegedi Delehogh (IV. 22.) pedig Délczeg-nek lett volna irandó. A Valentinus Cherche (IV. 42.) és Valentinus Cherthe (IV. 66.), Mátyás király törtelszállási híres kun kapitánya a mai irás szerint nem Cserthe Bálint (IV. 66.), hanem Csertő Bálint. Beatrix királyné diósgyőri várnagyának nevét, az Albertus de Papia-t magyarosan Pápai Albert-nek írja (IV. 85.)

*) Beöthy Zsolt: *A magyar irod. története*. 2-ik kiad. I. 822—823. l.

**) Nagy Sándor és Farkas Antal: *Dugonics-album*. Szeged, 1876. 154. l.

***) Csánki Dezső: u. o.: I. 671. l.

a Páviai Albert helyett, mert Pávia olasz városnak Papia volt a középkori latin neve.*) A «Petro Moryzi-t» Móriczi Péternek fordítja (IV. 93.), nem vevén észre, hogy a «Petro Moryzi» dativus esetben áll és ebből látható, hogy magyarul csakis Móricz Péter lehet, annál inkább, mivel jól tudjuk, hogy a sövényházi Móricz-családból Péter a XVI. század elején nádori ember volt és a csongrádmegyei Dorozsma, Szent-Mihály és Szelevény helységekben részbirtokai voltak.***) Az Yzthary-család nevét (IV. 134.) egy helyen Csatóry-nemzetségnek (I. 98.), másutt Szitári-nak (IV. 133) olvassa, pedig világosan látható, hogy csakis az Isztári a helyes alak, és az Isztáriak Csanádmegye törzsökös családai közé tartoztak. Hol Pathochy (IV. 147.,) hol Pátóchy (IV. 148.) szerepel nála Patócsi helyett. Az 1408. évi oklevélben levő régi szép magyar szót, a «felrewkeles»-t «felrökölés»-nek olvassa (IV. 16.) helytelenül a «felrévkelés» helyett, a mi a hordóknak a hajókból a rév-helyre — a mi a vámolás helye is volt — fölgurítását jelentette. A «vicus seu platea Lathran», nem azt teszi, a minek a szerző elcsavarja, hogy «latorján tér» (IV. 89.), hanem «Lát-rán-utca»,***) a mi mégis egy kis különbséget tesz.

A történeti személyek neveinek írásában sem következetes és ötlet szerint írja azokat, például:

Hunyady János (I. 35.) és Hunyadi János (I. 36., 49.), Hunyady László (I. 35.) és Hunyadi László (I. 75.), Báthori István (I. 51.) és Báthory István (I. 81.), Báthori András (I. 63. 122.) és Báthory András (I. 125.), Kinizsi (I. 85.) és Kinizsy (III. 93.), Istvánfi (I. 87.) és Istvánfy (I. 90.), Tinódi (I. 117., 121.) és Tinódy (I. 111. III., 478.), Bornemisza (I. 89.) és Bornemissza (I. 108.), Kyba (I. 209., 210.) és Kiba (IV. 236.), Rákóczi Ferencz (I. 68.) és Rákóczy Ferencz (I. 170., 208.), Bonyhádi (II. 174. l. 2. jegyz.) és Bonyhádý (II. 178.), Felekyné (III. 378.) és Felekiné (III. 385.). Így van a helynevek írásával is és hol szathlmári

*) Liutprand cremonai püspök, a longobardok történetírója, Páviát szintén Papia néven említi. Pertz: *Monum. Hist. Germaniae. Scriptores* III. 290.

**) Gyárfás István: u. o. III. 345. — Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei*: 126. l. — *Csanád-egyházmegyei Történelmi Adattár*: 1871. évf. 376. 423.

***) Az 1522. évi tizedlajstromban egy «Kis Látrán» nevű utca (platea Kyslatran) (IV. 100) is szerepel.

és hol *sza/mári* békét, hol *szőreg*hi és hol *szőreg*i uradalmat ír, figyelem nélkül arra, hogy a mai helyesírás elvei szerint nem írjuk többé a szavakat *th-* és *gh-*val. A következetlenség írásában annyira megy, hogy ugyanazon tárgyat minduntalan másképen írja, úgy hogy hol «Havi-Boldogasszony-templom (III. 11.), hol «havi boldogasszony templom» (I. 95., III. 13.) szerepel nála. Irálya épen ilyen pongyola és száraz, e mellett még itt-ott logikátlan szerkesztés is fordul elő írásában «... ötven bombából repültek a tekék a falakra ...» (I. 215). E szerint a bomba nem más, mint ágyú, a mely a tekét röpíti, holott a bomba maga is robbanó ágyugolyó.

A monographiához mellékelt illustratiók közül több elmaradhatott volna. Ilyenek a szegedi várnak képzelet után készült képei, a melyeket a török krónikából vett, vagy a régi könyvkiadók leírások után rajzoltattak. Ez értéktelen metszvényekre, a melyek az újszegedi mezőségen a háttérben hal-mokat és hegyeket tüntetnek föl, kár a nyomdai költséget pazarolni. Ellenben nem fordított a szerző figyelmet arra, hogy a történeti emlékekben amúgy is szegény Szeged városnak néhány történeti értékű reliquiája, a milyen teszem azt a Mátyás király palástjából készült misemondó ruha, s az alsó-városi templom régiségei közül az úgynevezett «Szerecsen Mária» és a Segítő-Boldogasszony képe a főoltáron, színezett képben mellékelve legyen a monographiához. Maga az alsó-városi Mátyás-templom és annak szép csúcsíves mennyezete, valamint a tápai templomnak csúcsíves szentélye is megérdemelte volna, hogy a szerző fölvételeket készíttetett volna rólok, hiszen Szegednek középkori csúcsíves műépítését jelenleg csupán csak e két épület képviseli.

A mű nyomdai kiállítása ellen lényegesebb kifogást nem lehet emelni a temérdek és gyakran botrányos sajtóhibán kívül, a melyekből a szerző az egyik kötet végén terjedelmes phalanxot állított össze, ez azonban nem a könyvnyomtató, hanem az írónak a bűne.

Véleményemet összegezve szívesen elismerem, hogy a szerző évek során át nagy munkakedvvel dolgozott művén, továbbá, hogy igazi lelkesedés vezette tollát szülővárosa múltjának megírásában, azonban — sajnálatomra esik kimondanom — a jó monographia-íráshoz a «lelkes szeretet» még nem elegendő, hanem ahhoz a történettudományban való kellő

szakképzettség, elfogulatlan kritikai ítélőképesség és különösen a föllelhető összes levéltári anyagnak vasszorgalmú összehordása kívántatik. Sajnos, *Szeged monographiája* ez elengedhetetlen föltételek közül a legutóbbinak legkevésbé felel meg. A város levéltára csak 1716-tól kezdődőleg ad bővebb adatokat, de a szatmári béke előtti időkre már vajmi kevés forrást szolgáltat, a szerző pedig elmulasztotta vállalatához a hazai levéltárak kincseit értékesíteni. Ez az oka annak, hogy a város beléletének egyik legtanulságosabb korát: a szatmári béke és a török hódítás előtti időket nem tudta földeríteni. Hiszen még a város alapításának idejével és körülményeivel sem tud beszámolni! Szeged népe a török hódítás előtt szép művelődési pályát futott meg, de az adatokban szűkölködő szerző a város ez ősi beléletére, önkormányzati és művelődési állására nem birt elég világosságot vetni. A szatmári békétől az 1848-ig eltűnt század rajza sem szerencsésebb. Erről pedig össze nem tartozó, apró, tárczaszerű rajzokat adott monographiai keretben. Ennélfogva Szeged története nem öntudatos és kapcsolatos szerkezet, hanem csupán szegedi és nem szegedi érdekű események száraz, töredékes egyvelegje. Egyébiránt az olvasó is az előadottakból eléggé meggyőződhetett, hogy a szerző, minden szorgalma és igyekezete mellett is, elsietett és hézagos művet alkotott, és *Szeged monographiájának* olyan sok főbenjáró hibája van, hogy az minden tekintetben javításra, pótlásra, sőt egyes korszakok befejezetlen és fölületes tárgyalásánál fogva kiegészítésre szorul, olyannyira, hogy föltéve, ha Szeged közönsége második kiadás szerkesztésére határozná el magát és ha így a szerző a sok hiány pótlására módot nyerne, jobban tenné, ha a gyökeres revisióval, vagy alapos átdolgozással együtt mindjárt egy izzadsággal az egész művet újra írná.

CZÍMER KÁROLY.

VISSZAEMLEKEZÉSEK AZ ÉJSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKRA.

Mi lepte meg leginkább oda át az új-világban? Ez volt rendesen a hozzám intézett kérdés, midőn az elmúlt ősztel Amerikából visszatértem volt.

Feleletül legtöbb esetben váratlan uti élmények elbeszélését, valami meseszerűt kívántak hallani. Érdekfeszítő leírásokat ohajtottak a távoli nyugat prairie-élet vagy California aranybányáinak romantikájáról. Csodálatos természeti tünények és Mark-Tvainszerű wallstreeti dollárháborúk látszotak leginkább érdekelni a közvéleményt. Európa ismeretei az újvilágrészt illetőleg épen olyan homályos, mint a mennyire világosan tájékozottak az emberek az Egyesült-Államokban az ó-világról.

A fogalmat: Amerika, nálunk még nagy sötét köd fedi — vagy hamis világítás tünteti föl. Az iskolák erre vonatkozó tananyaga nagyon szűk keretbe szorul. Pár egyetemes vonás, főbb történeti esemény, fölületes természet- és földrajzi ismeretre terjed, a mit előadnak.

De egy gondosabban kidolgozott tanterv sem lenne megfelelőbb, tekintetbe véve a gyors változásokat és a még gyorsabb haladást, melynek az Egyesült-Államok még ez időszerint ki vannak téve.

Azt találtam, a legtöbb Amerikáról megjelenő könyv, a legtöbb utazó, ki onnét visszatér, inkább kíván csodálkozást, mint komoly érdeklődést kelteni. Céljok meglepni, szórakoztatni, de nem tárgyilagosan ismertetni. Sokszor megelégszenek a Jankee-élet komikus oldalait tüntetni föl, a nélkül, hogy annak komoly háttére iránt fogékonysággal bírtak volna. Az úti rajzok nem tudnak lemondani arról, hogy Amerikának még ma

is bizonyos fokig ne kalandos színezetet kölcsönözzenek. Az *utolsó Mohikánok* és Cooper többi népszerű elbeszélései erősebben vésődtek az ifjúság emlékezetébe, mintsem hogy azokat teljesen elfeledje. A ki Amerikába utazik, okvetlen megkíván egy kis részt a gyermekkori visszaemlékezésekből. Ha aztán nem talál se meseszerűt, se romantikát, a hiányt saját phantasiájával igyekszik pótolni, és nem veszi észre a valót, nem figyeli meg a hétköznapi életet, mely ha nem is költői, de nem kevésbé érdekes.

A mi az én első benyomásaimat illeti, nem nevezhetem se meglepetésnek, se csodálkozásnak. Volt benne mindkettőből: a csodálkozásból és a meglepetésből is, de valamivel több e pillanatnyi hatásoknál, perczről perczre növvő érdeklődés lévén azok alapja.

Napsugaras nyári délután érkeztem meg New-Yorkba.

Az óriási szabadságszobor mindjárt a mérhetetlen öböl bejáratánál, a szembe föltünő végtelennek látszó város huzsonöt, harmincz emeletes házaival, a hatalmas Brooklyn-hid, melynek a felhők közé emelkedő íve, mint sötét szivárvány rajzolódik, a távoli égboltra — minden mi környezett — annyira nagy volt, hogy a dimensio érzékét teljesen elvesztettem, épen úgy, mint például először pillantva meg Szent Péter templomát.

Csak közelebb érve találunk összehasonlító pontokat, és ekkor vesszük észre, hogy a szabadságszobor kezén kényelmesen el lehet sétálni, hogy a templomtornyok alig érnek az új házak tizedik emeletéig és hogy a rendes méretű épületek elvesznek a látkör határán.

Midőn már a kikötőben vagyunk, vagy robogunk Broadway hullámzó népárja közepett, akkorára úgy hozzá szoktunk a rendkívülihez, az óriásihoz, hogy az eddig természetesnek ismert fogalmak törpeségén mosolygunk.

A meglepetésnek alig van ideje fölébredni, máris egyszerűnek, rendesnek találjuk, miről eddig azt gondoltuk, hogy lehetetlen. De nő az érdeklődés, és mentül jobban meghonosodunk, annál inkább leköti figyelmünket a sok új tapasztalat, annál mélyebben kutatjuk azoknak okait.

A fejünk fölött száguldó vonatokat, virágzó függőkereteket, magasba emelkedő házakat hamar megszokjuk, — a mi napról napra jobban érdekel, az a munka és szorgalom, mely

ezt létrehozta, e nép ereje, mely mindezt, mi környez és bámulatot, elismerést kelt — nagyon rövid idő alatt alkotta.

A kérdés legérdekesebb oldala a lélektani tanulmányaink folyton változó, mindig új anyaga: Amerika pszológiája.

A kérdésre, mi okozta a legnagyobb meglepetést, így nem válaszolhattam se Niagara szédítő ösvényei, se Texas rengetegeivel; legjobban nem a Rockymountain vadonja, nem Chicago utcáinak labirintja fölött csodálkoztam, legjobban az kötötte le figyelmemel, a mi láthatatlan.

Az Egyesült-Államok erkölcsi ereje volt az, mi leginkább meglepett, az Egyesült-Államok erkölcsi erejének megnyilatkozása, a mi leginkább érdekelt.

Az erély, mely a hajdani maroknyi kivándorlót egy hatalmas nemzetté csoportosította, a szorgalom, mely gazdaggá, nagygyá teszi, a kitartás, mely fényes, biztos jövője elé bevezeti...

És viszonyítsuk az Egyesült-Államok erkölcsi tulajdonait a személyhez mint egyed, a társadalomhoz mint gyülekezet, vagy a nemzethez állami szempontból, tanulmányunk egyformán érdekes marad.

Hogyan válik egy szegény napszámosból milliomos, nagykövet, vagy köztársaság elnöke? mint fejlődik ki a nagyvárosok mint Boston, vagy Baltimore classikus műveltségű társadalma? Miképen nőnek a szórványos telepítvényekből a mai virágzó államok?

Rövid száz év alatt Éjszakamerika olyan fejlődést mutat, melyhez hasonlót az emberiség története nem ismer.

Ez óriási átváltozások létesítésére melyek voltak a legszükségesebb tényezők, melyek a fő fejlesztő, föntartó, eltető elemek, a kérdés legfontosabb oldala.

A földrajzi viszonyoknak legtöbb esetben aránytalanul nagy befolyást tulajdonítanak.

Az Egyesült-Államok területe nagyobbrészt fősík. Hegylánczai többnyire egyhangú körvonalat irnak és alig emelkednek közép Alpesi magasságig. Folyói, tavai kiterjedésökkel hatnak, de változatosságot ritkán nyújtanak.

Az éghajlat jellemzetes vonása, hogy szerfölött száraz. Nyáron forró, télen hideg és sok tekintetben hasonló a miénkéhez. De olyan sajátságai és szélsősége, melyek a népre fejlesztőleg vagy bénítólag hatnának, nincsenek. Aztán ne feled-

jük, hogy őslakói, a rézbőrű indusok, Amerika fölfedezésekor a művelődés nagyon alacsony fokán állottak és hogy a számukra kihalított területeken maig a legkezdetlegesebb életmódot folytatják.

A vérkeverék kétségkívül erősebb tényezőül szolgált. És tekintetbe véve hogy az új földre legellentéteesebb zónák fiai vándoroltak és hogy a hideg éjszaka és a tropikus délv gyermekai házasodtak össze — mindenesetre nagy befolyással volt e népfaj megifjodására.

A kiválasztás elveinek még fontosabb szerep jutott.

A szerény vándorlók, kik a XVII. század folyamán Massachusetts partjain kikötöttek, nem lehettek mindennapi jelenségek. Sok bátorság, akaraterő kellett az elhatározáshoz. Abban az időben Amerikába letelepedni, élet-halállali harczot jelentett. A hosszú tengeri út rozoga bárkákkal, megérkezés az őserdőkkel fedett ismeretlen földre, egy-egy terület elfoglalása, megőrzése, betelepítése mint megannyi nehéz akadály tornyosult.

E létért való küzdelemben csak az erős győzhetett. A gyenge, az mindjárt kezdetben hullott el. Sikere csak a bátorinak vala, gyáva érvényre nem jutott. Az új élet, az új viszonyok között, hol nem léteztek se előjogok, se kiváltságok, még csak védintézmények sem, — az ember annyit ért, a mennyi belbecscsel Isten fölruházta.

A folytonos nehézségek, a szüntelen harcz, a természetes tulajdonokat még jobban kifejlesztette. Szorgalom, kitarítás, akaraterő, becsvágy mintegy nemzeti sajátságokká váltak és mint legértékesebb örökség száll atyáról fiaira.

Az északamerikai ezalatt typussá jegeczesedett és ma egy teljesen megkülönböztethető, sajátos fajjal állunk szemben.

Külsőleg sok van benne az angol-szász plastikájából, erejéből. De se olyan sugár, se olyan finomult. Arczvonásai inkább a hollandusra emlékeztetnek, mint Albion fiaira: bár széles álla, sötét arczbőre és öblös hátsó koponya alakulása az indusokéhoz hasonló. Természeti hajlamai csupa ellentmondás. A mennyire rideg és komoly munkásélete terén, annyira gyengéd és kedélyes családi körében. Az amerikai férj és atya bőkezűen osztja szét otthonában nehéz keresetét és magának alig tart meg abból egy kis részt.

Szorgalma germán, szívóssága britt, phantasiája a latin

népekével azonos. Alig hihető, hogy a gyakorlati, kereskedő Egyesült-Államokat mennyire érdekli minden transcendentalis kérdés. A napilapok, folyóiratoktól elkezdve a sajtó egyrésze kizárólag elvont kérdésekkel foglalkozik. Mesmerismus, spiritismus sehol több követőt nem számít és nincsen olyan gyermekes vagy képtelen tan, mely tanítványokat ne találna.

Vérmérséklete meglepően fiatal. Társadalmi téren spontán. Szórakozása sokszor naiv. Izlése a fényest, a föltűnőt kedveli. Szeret barátkozni. Ismeretségeket könnyen köt. Beszédes és nyílt szívű. Vendégszeretete őszinte és ha valakit megszeret, vagy ünnepelni kíván, szinte határtalan.

A gazdag és szegény töle telhetőleg fog az utazó szolgálatára állani. A dollárkirályok épen olyan szívesen nyitják föl márványpalotáik ajtaját, mint a milyen örömet vezetnek a cottageok lakói szerény otthonukba. A nábob és bányamunkás egyforma önérzettel magyarázza meg munkakörét, fejtí ki élet-célját és világosit föl hivatásáról. Helyzetével tisztába van, az álláspontot, melyet elfoglal, világosan látja és ez biztonságot ad föllépésének. Egyforma meglelégedéssel társalog, mert csak arról beszél, a mihez ért; és végre egyforma természetességgel hív meg hogy kenyerét vagy a pástétomos tésztát megoszssa velünk.

A vendégszeretet Amerika egyik jellemzetes vonása. Mint nekünk magyaroknak, a vérökben van. Hosszú időn át ismeretlenül vagy félre ismerve, örül, ha az idegen fölkeresi és szereti nemzetének haladását, nagyságát, hatalmát megmutatni. Szinte gyermekes hiúsággal sorolja föl sikereit; és határtalan meglelégedéssel tekint vissza múltjára.

Az egyszerű fűtő, ki a világ leggyorsabb gőzgépének katalánába lapátolja a köszönet, csak olyan büszkén néz vasparipájára, mint a technikus, ki azt tervezte, vagy annak tulajdonosa, a szerencsés vállalkozó.

Az amerikai vendégszeretet abban fölötte áll a miénknek, hogy nem elégszik meg látogatásunkat kellemessé tenni, de ohajtja, hogy az haszonnal is járjon. Mihelyest megtudják, hogy egy vagy más kérdés érdek, mindent el fognak követni, hogy azokat a legalaposabban, a legtöbb oldalról és a legrövidebb idő alatt ismerhessük meg.

Egy alkalommal a munkáskérdésről lévén szó, mely a jövő ipar és kereskedő Amerika egyik legnagyobb fontosságú

problemája, odavetőleg megemlítém, hogy Pittsburg, az újvilág Sheffieldjének híres vasgyárait, kohóit, napszámos életét mindenestre fölkeresem. Másnap már valóságos királyi könyvtárt kaptam, a város statisztikai adatai, monographiája és egyéb nevezetességeire vonatkozó művekből küldtek egyidejűleg számos ajánlólevelet és a vasútak igazgatója egy szalonkocsit bocsátott rendelkezésemre az utazás idejére.

E vendégszeretet tette lehetővé, hogy tapasztalataim aránylag rövid idő alatt több oldalra terjedhessenek. Egyforma halálával tartozom, kiknek vasútain utaztam, yachtjain kerestem föl a tengerpartokat, palotáiban tartózkodtam, mint azon szerény gunyhók lakóinak, kik között az élet nehezebb viszonyait tanulmányoztam. Mi leginkább érdekelt, az a mindkét helyen megnyilatkozó nemzeti szellem volt. Hol arany tálakon hajporos cselédség szolgálta az ebédet, vagy midőn bádogg lábából kínált meg a farmer, igazi jelentőséggel a helyzet lélektani oldala birt.

Azoknál, kik a milliókat elköltik, érdekesebb típusok, kik a milliókat megkeresték.

Miképen hatványozódnak a kincsek, csodálatos látvány — de megfigyelni, hogyan szerzik az ehhez szükséges centeket, sokkal fontosabb.

A nagy társadalmi különbség ellenére a két szélső csoport sokkal közelebb áll egymáshoz mint gondolnánk, és ha munkáját siker koronázza, az élet hágsójának legalsó fokáról egyszerre léphet föl a legmagasabbra a nélkül, hogy előítéletek, vagy elévült hagyomány gátolnák haladása útján.

Polgárjogaira, szabadságára büszke mindkét fél egyaránt. Meg vannak győződve, hogy országuk életviszonyai, törvényei, kormányformája a jelenkornak legmegfelelőbb. Nézeteiket, elveiket kifejtteni, megmagyarázni, bebizonyítani fáradhatatlannak; és mindent elkövetnek, hogy azt tényleg megismerhessük, sőt ilyekezni fognak ottlétünk alatt ez összes előnyökben teljes mértékben részesíteni is.

E körülményeknek köszönöm sok tekintetben, hogy megérkezésem pillanatától fogva otthon éreztem magam, és közelebbről tekinthettem Amerika belső életébe. Mindjárt a kikötőben egyik ismerősöm kocsija várt, podgyászomat a hajón utazott minister Mr. W. szives közbenjárása következtében a vámhivatal föltartóztatása nélkül kaptam meg és midőn ba-

ráti körben ebédhez ültem, alig akartam elhinni, hogy csak pár óra előtt érkeztem az új világba.

Töltsünk hosszabb vagy rövidebb időt idegen országban, a mennyire lehet feledjük el, hogy utazók vagyunk. Éljük annak a népnek életet, sajátítsuk el gondolkozásmódját, fogadjuk el szokásait. Érdekeljen minden, a helyett, hogy előzetes fogalmakat alkotnánk: a leggondosabban kidolgozott útitervnél jobb a kínálkozó alkalmakat használni föl.

Ismeretlen földön, új viszonyok között minden érdekes, falvak, városok, hegy és völgy, a mint mellettök elrobogunk, az újság varázsával fölruházva csak nő értékében. Jóllehet az Egyesült-Államok tájképeit látva, nem a festőileg szép lep meg, de inkább a nagyszerűség, a méretek, melyek szinte határtalannak látszanak.

Ez országban minden óriási. A folyamok viztükre olyan széles, mint megannyi tó, a tavak pedig valóságos tengerekké nőnek. A prairy egyformaságában végtelennek látszik és a mint órákig, napokig elnézzük a gyorsan száguldó vonat ablakából, azt hihetnők, mozdulatlanul maradtunk, nem haladtunk, közöttünk minden annyira változatlan maradt. A szép fogalma Amerika rendes keretén kívül esik, és mint jelzőt csak ritkán használhatjuk. A fölkiáltások: csodálatos! óriási! pompás! ütik meg füleinket leggyakrabban. A nép, mely e vidéken lakott, az élet, melyet élt, kötötte le mindenekelőtt figyelmemet.

Hogyan emelkedik alig pár hónap lefolyása alatt egy-egy új város a sivatag közepén? Hogyan népesedik be? Hogyan rendeződnek viszonyai? mint lesz nagygyá, gazdaggá? Az új nemzet ereje, a fiatal nép munkája, szorgalma a meglepő.

Keressük föl az Egyesült-Államok bármely pontját, látogassuk sorra nevezetességeit, legjobban mindig maga a szellem fog reánk hatni, mely egyaránt átjárja nagy városait és az őserdők rengetegét, s csak annyira kifejezésre jó a gyárak falai között, mint a művész műtermében, vagy a Capitolium kupolája alatt.

A nemzeti szellem lepott meg leginkább Amerikában és annak kifejezését egyformán csodáltam ipar és kereskedelmi, irodalmi és művészet, nemzetgazdaság és politikai életének terén.

I.

Az ország ipar és kereskedelmi munkásságát vizsgálva, a statisztikai adatok számaait szédítő magas összegekig látjuk csoportosulni. Pénzpiaczaín, tőzsdéin naponként olyan óriási kincsek cserélnek gazdát, hogy a pontos kimutatás teljesen lehetetlen. Csupán a nemzeti vagyon évi forgalma 2,000,000.000-ra tehető. Gazdálkodásának egyes ágai páratlan eredményeket ért el.

Amerika földmivelő és nyerstermelő államból csak az utóbbi időben kezd kereskedelmi hatalommá fejlődni. Iparcikkeinek kivitele alig néhány év előtt emelkedett komolyabb jelentőségre és máris mint vetélytárs lép Európa gyáraival szemben.

Közlekedési rendszere az egész világon első helyen áll. Az Egyesült-Államok magok annyi vasúttal bírnak, mint a föld tekéje összesen. A sinek hosszúsága 190,000 angol mérföldet közelíti meg, és épülőben minden irányban vannak új vonalak. A tőke, melyet képvisel 25,000.000,000 koronán fölül van és az utazók száma évente 500.000,000 körül váltakozik.

E fejlődés annál föltünőbb, ha visszatekintünk csak a közelmúltba is. A század közepén az utazás lehetetlen volt nagyon sok felé. Az államok alakulása korszakában rendszeres közlekedés nem létezett. Nagyobb városok között gyorskocsik hetenkint egyszer vagy kétszer megtették az utat, de a nyugati fele, a Missisippin túl minden forgalom megszűnt.

A posták épen ilyen kezdetleges állapotban tengődtek. De mindjárt a szabadság kihirdetését követő tíz év alatt a hetvenöt hivatal száma kilencszázháromra nő és jövedelmök harmincznyolczról kétszázharminczegyezer dollárra emelkedik. Ma Angliát kivéve a legjobb postarendszerrel bír, telephonalózata pedig az első helyet foglalja el.

Az első gőzhajó megjelenése fordulópontot alkot. Amerika területi viszonyai nagy változásokon mennek át, Csatornákat ásnak, vizeket szabályoznak, kikötőket építenek. A folyamokon, hol gályák és tutajok követték a víz folyását, de az utat vissza lóháton, vagy gyalog kellett hátrahagyni, rendszeres hajózás lép életbe. A vitorlázás változó esélyeit a csavargózós pótolja, és ezáltal Európához új viszonyba kerül. A tá-

volság mindinkább elenyészik. Mit hajdan messzire gondoltunk, közellé válik és a régiek helyére új fogalmak lépnek. A földművelés intensívebb jelleget kap. Whitney gyapjútisztító és fésülő gépet talál föl, melynek következtében váratlan lendület állott be, a kivitel az első évben mindjárt 189,000-ról 21.000,000 fontra emelkedett. Rhode-Island, és Massachusetts-ban kiterjedt fonó, szövő ipar lép életbe. Vasöntődek, hámorok létesülnek.

A kikötővárosokban a hajóépítészet vesz föl nagyobb arányokat. Az Egyesült-Államoknak 1790-ben 478,377 hajója volt és a jelen század elején 4.068,034-re nőtt azok száma.

A nagyrészt ismeretlen nyugat napról napra számosabb telepítvényét foglalja el. Az eddig parlagon heverő mérhetetlen területeken virágzó mezőgazdaság létesül. Rövid idő alatt Európa piacainak egy részét látja el kenyérrel. A nagy tavak: Qutario, Eric, Huron, Michigan partján helységek épülnek. A lakosság ekközben meghatványozódik, és átlag minden évtizedben egy harmaddal szaporodott. Az államok alakulása idejében: 1787-ben a népesség 2.781,000 lélekre szorítkozott, három évvel később már 3.929,214, 1800-ban pedig 5.308,483 lakosa van.

A gőzhajó életbeléptetésétől a vasút föltalálásáig lefolyt időt nevezhetjük a fejlődése második korszakának.

A létért való küzdelem helyébe a jólétért folytatott harc lép. Az elemi akadályok, vagy természeti nehézségek le vannak győzve. Az ellenség legyen angol, francia, spanyol és németalföldi, visszavonul. Öslakói, az indusok kijelölt területeken húzódnak meg. A világ végre elismeri az Északamerikai Egyesült-Államok függetlenségét. A belviszonyok is rendeződnek, önkormányzata kifejlődik és az államosodás szilárd alapokat nyer. A negyvenkét millióra emelkedő nemzeti adósság lassan törlődik. A mérhetetlen latifundiumok eladásából nagy összegek folynak a kincstárba és volt év, midőn 25.000,000 dollárért vásároltak földeket. A harminczas évek nehéz pénzváltása lezajlik a nélkül, hogy a fiatal nemzetet megviselte volna. Van-Buren köztársasági elnök rendkívüli üzletelhetsége rendezi a nemzeti vagyion és bankok bonyolult kérdését. A nyilvános és magántulajdon ismét visszanyeri eredeti értékét és a tőzsdék árfolyama rendes mederbe tér. A munka halad előre, akadályozhatlanul, kitűzött célja felé.

Midőn a pacific-vasútat megépítik, az az Atlanti-óceán kikötőiből átrobog a Csendes tenger partjáig, Amerika aránylag rövid életének harmadik korát éri el. Az átalakulás általános, a változások váratlanok és a siker a legvérmesebb reményeket is túlhaladja. A távolság kérdése, fejlődéseinek egyik nagy hátránya egyszerre szűnik meg.

1869-ben Vanderbilt egy gondosan kidolgozott vasútrendszert honosít meg. A tulajdonát képező Hudsonparti és New-York-Central vonalakat minden kényelemmel és fényűzéssel szereli föl. Vonatai a 912 mérföldre fekvő és hajdan szinte hozzáférhetetlennek gondolt Chicagóba huszonnégyszer órá alatt érnek el. Az Egyesült-Államokban utazni nem fáradság, de élvezet. Egy-egy Sanfrancisco vagy Mexikóba robogó vonat, kereken mozgó házsorhoz hasonlít. A kocsik belseje szobákra van osztva, ellátva a legaprólékosabb életszükségletekkel. Tágas könyvtár, dohányzó és ebédlőterem egymásból nyílnak. Van fürdőhelyiség és borbélyműhely. Az előszobában cselédség várakozik az utas parancsára és egy fehér zubbonyos szerezcsennek összes foglalkozása arra látszik szorítkozni, hogy időnként egy tollseprűvel távolítsa el a port kalapjainkról.

A közönséges vasúti jegy olcsó. Rendes körülmények között kilométerenként egy krajczár az ára. A Poolman- és Wagner kocsik használatáért külön díj jár, jogot adva éjjel hálófülkék igénybevételére. A nagy tavakon, folyamokon közlekedő Palace-boat, palota-hajókat, a ki nem látta azokat, elképzelnie nagyon nehéz. Mint nevők is mutatja, távolról nézve három, négyemeletes épületekhez hasonlítanak. A homlokzatot ablaksorok, erkélyek díszítik. A mi pedig a belső beosztást illeti, az semmiben sem különbözik egy-egy divatos vendégfogadótól. Midőn a New-York és Providence között közlekedő «Puritán» fedélzetére léptem, a hajózási társulat elnöke büszkén mondá: ez a világ legkényelmesebb hajója. És ha nem hangsúlyozta volna a szót hajó, azt hihettem volna, utamat eltévesztém, mert a hatalmas alkotmány mindenhez inkább hasonlított, mint a fogalomhoz, melyet e kifejezés alatt ismerünk. A kikötő hidjáról lépcsőzetes pitvar vezet a nagy előcsarnokba. Az elénk jövő portás egyenesen az irodába kalauzol, hol lakásunkat rendelhetjük meg és mire a fölvonógép az emeletre szállit, már új otthonunkban találjuk összes málháinkat, és egy szolga nagy ív papírt nyújt ad följegyezni parancsainkat.

A fekete cselédsereg egyenruhát hord és olyan kimért pontossággal végzi dolgát, olyan katonásan mozog, mintha a gyakorlótéren nyerte volna kiképzését. Az elnök elvezetett minden zugba, a négyemeletes diszteremtől elkezdve, a géptárig megmutatott mindent. Láttam a fűtőhelyiségeket, pinceszét, konyhát, hol vagy huszonöt szakács és kukta főz a vándor népeességnek. Föl és lementünk hol lépcsőkön, hol fölvonó gépek segélyével, végigjártuk az emeletek hosszú folyosóit és végre a verandává alakított fedélzeten tartottunk pihenőt, honnét páratlan kilátás nyílik a vidékre. Előzékeny vezetőm meg lehetett elégedve az elért hatással és én minden habozás nélkül ismertem el, hogy a «Puritán» a világ legkényelmesebb hajója.

Az úszó palotánál nem kevésbé érdekes annak lakossága. A folytonos közlekedés, a hajón, vasúton töltött hosszú napok és hetek az utazásnak új jelleget kölcsönzött. Az amerikai gyermekkorától fogva életének majdnem felét tölti úton, útfélen. Az egyes városrészek közti távolság oly nagy, hogy a forgalom az utczák fölé épült vasútakon a legkényelmesebb és leggyorsabb. Egyik helyről a másikra, hivatalba, látogatóba vasúton érkezik. Idejét azonban itt sem veszíti el, ír, olvas, dolgozik és napi foglalkozásai egy részét a rohanó kocsikban végzi. Máskor ismét nehéz munkából térve vissza, pihenésnek tekinti az utazást. Öt, hat éves gyermekek egyedül jönnek, mennek, minden kíséret nélkül. Maga vált jegyet, adja föl táskáját és leczkáját útközben ismétli át.

Mit a kerekek zakatolásától hall, a gőzmozdony morajától tanul, talán még fontosabb. Az amerikai az életet úgyszólván a bölcsőből kezdi megismerni, tizenhat évét betöltve sokszor önállóan működik, üzletet kezd és mire harmincz fele jár, dúsgazdagon vonul nyugalomba. Csak vasszorgalom és a legfokozottabb munka képes ilyen eredményeket fölmutatni. Másutt, mint Amerikában, majdnem lehetetlen és e sikerek eléréséhez az itteni életviszonyok épen olyan fontos tényezők, mint a nevelés, vagy az egész nemzet szervezete.

Az Éjszakamerikai Egyesült-Államok organisatiója, a látszólagos egyszerűség ellenére szövevényes. Mint egy összetett gépezetnek alkatrészei, szorosan kapcsolódnak egymásba és a szemlélőre nézve sok tekintetben rejtély marad. Ki azt meg akarja ismerni, ki itten élni, alkotni ohajt, korán szükség-

ges dologhoz kezdenie. De a nép zsenge korától önállóan gondolkodik, szabad akaratából cselekszik és kovácsolja saját szerencsáját, így gyorsan fejlődik, hamar lesz éretté. Ki már öt-hat éves korában kénytelen otthonát elhagyni, tapasztalatokat, bátorságot szerez az élet későbbi esélyeivel is szembe szállani.

Az amerikai lét egy másik jellemzetes vonása a folytonos változás. Majd mindennap új helyzeteket teremt, sokszor minden előzmény, minden látható ok hián. Az alkalom, jó vagy balszerencse pillanatonként fordul és a siker javarészen a gyors elhatározástól függ. Az északamerikai jellemet vizsgálva legszembeszökőbb vonása a *pluck*. A szót lefordítani nehéz, bátorságnál több, de nem vakmerőség, mert ennél tudatosabb és eredménye ki van számítva pontosan. Akadályoktól nem riad vissza, legmerészebb tervekbe bizalommal kezd, gúnykaczaj, vagy taps közönyösen hagyja és buzditást saját magából merít. Boldoggá e népet a munka teszi. Mentül fáradtságosabb, mentül nehezebb, annál jobban elégti ki. Gyorsnak, lázasnak kell lennie, hogy érdekelje. A szorgalom vérébe ment át és mint a hangyának ösztönszerűleg vált természetévé. A munka attavismusát tapasztaljuk minden léptenyomon.

A kivándorlók, kik letelepednek, fiaik, kik az államokat alakítják, az unokák, kik a szabadságért küzdenek és végül kik ma gazdaggá, hatalmassá teszik mindössze négy nemzedék, de mindegyik teljes erővel dolgozik, pihenni még nem értek reá. A kitűzött föladat különböző lehetett, az atyák eszményei eltérő attól, mely fiaik előtt lebegett, a kifejtett szorgalom, akaratérő, becsvágy azonban egy és változatlan.

De nézzük úgy foglalkozása, mint szórakozásai közepett, és legszembeötlőbb tulajdonai mindenkor a föntiek maradnak.

New-York Wall-Streetje a kereskedelmi élet központja. A tömeg méhrajhoz hasonlóan lepi el a tágas utcát. Nem jár, de szalad. Egy finom megfigyelő, ha jól emlékszem Bryce azt a megjegyzést teszi, hogy míg a londoni City népessége járás közben függőleges vonalat ir, Wall-streetben az irány harántossá lesz. Lihegő futása közepett előre hajlik mindenki és az általános versenyben legalább egy fejjel, egy lépéssel akar győztes lenni. Villamos járművek, motorkocsik szántják keresztül-kasul a kövezetet. Elevátorok szédítő gyorsasággal szál-

litanak az emeletekre, és még kábitóbb gyorsasággal zuhanak alá. «Time is money» a jelszó. Az idő pénz és a perczek itt a Wall-Streetben gyakran milliókat képviselnek. Az elsőké a győzelem. Ez általános harcban a nemzet apraja-nagyja érdekelve van. Az adás-vevés második természetté vált. Egyik nagyban, másik kicsinyben kereskedik, a szerepek eltérők, de könnyen változók is. Kik reggel még mint nagy urak érkeztek, este koldusbottal térhetnek haza — és a szegény pár óra alatt lesz milliomos.

De dolgozik mind, az egyik szükségből, a másik élvezetből. Nyugalomra alig térnek pár órára családjuk körébe, kik a meleg hónapokat a külvárosokban és vidéken töltik.

Az ismert crésusok, az irigyelt amerikai «felső négyszáz» legkedveltebb üdülőhelyei a Hudson partja, Leunor, Bar-harbour és mindenekfölött New-Port. A mit pénz megfizethet, e tusculumokban megtalálhatjuk. Nincsen olyan fényűzési tárgy, költséges szeszély, drága kedvtelés, a mi ne lenne elterjedve. A mérték minden téren egyformán túlzott, csak a maximalis érvényesül.

A nyári lakok egy-egy középkori gránitvár, olaszos márványpalota, vagy Trianonszerű kastély, a szerint, a mint a Rajna partján, Apenninek lejtőin, vagy Versaillesban keresték a mintát. A yachtok valóságos transatlantikus gőzösök, száz, százötven matrózzal a fedélzeten. Istállóikban egész ménesek állanak, a cselédség száma légio. A naponként kiadott pénzösszeg százezrekig emelkedik. Így élnek az aczél, réz, petroleum, vagy vasútkirályok. A New-Portban nyaraló családokat a világ leggazdagabb társaságának mondhatni. Mind e szemfényvesztés közepett, a mi jellemző, az maga az életmód. Állítólag üdülni jönnek és szórakozásul áttelepitették Anglia összes sportnemeit. Van tennis, golf, cricket, polo, falkavadászat, evező- és vitorlaversenyek, távuszások, díjlovaglás. Ha módjába van, huszonnégy óra lefolyása alatt végiggyakorolja valamennyit. Hajnalban kel, éjfél után fekszik le, a folytonos actio jó itten is kifejezésre. Ha aztán a városba visszatér, megelégedetten mondja «I had such a nice and bussy time». Nice and bussy kellemes és munkás. A két fogalom Amerikában tehát nem zárja ki egymást, ellenkezőleg kölcsönösen kiegészítő részekké válnak. Csak a mi munkába kerül, lehet e népnek kellemes. A dolce far niente, a déli vérmérséklet élvezete előt-

tök érthetetlen marad. Szórakozása is csak akkor szerez örömet, ha természetének alapvonásai, a munkakedv, akaraterő, kitartás érvényesülnek.

A legnépszerűbb, hogy úgy nevezzem nemzeti játék, a base-ball. Némileg hasonló a mi hosszú métánkhoz. Elterjedése általános és nincs olyan város, falu, vagy tanya, melynek fiatalsága ne ismerné. Egy ilyen base-ball játékot végignézni csak olyan érdekes, mint tanulságos. A váratlan mozdulat, melylyel a suhancz lapdáját elhajítja, a gyors elhatározás, midőn a másik utána fut, a biztonság, a hogyan egy harmadik elkapja, és a fáradhatatlan erély, a melylyel valamennyien diadalra igyekeznek jutni, minden ízében amerikai. Remény, bizalom, meggyőződés tükröződik vissza az arcokról, a szenvedély ütésenként fokozódik, míg végre teljes mértékben ruházódik át a néző közönségre is. Mire a játszma döntőpontra ér, fiatal és öreg együtt tombol örömittasan. E perczben csak egy czélt ismer, a gondolat elsőnek lenni hatja át. Nyerni kíván föltétlenül, a játéknál van testestül-lelkestül, teljes erélye ide van fordítva, és mint máskor az élet komoly földadatainál egy eszme táplálja, egy buzdítja, és ez a győzelem.

Ha a pályát vizsgáljuk, melyet egy-egy polgár élete végigfut, az sok tekintetben ilyen base-ball játékhöz hasonló. Váltakozó erélyek, szomorú csalódás, fényes siker követik egymást, a végeredmény egyedül mérvadó. Vegyünk a sok közül egyet mutatványul. X mint bányamunkás vándorol Californiába. Öt évi nehéz napszámból megtakarít pár dollárt és egy talpalatnyi földet vásárol, melynek mélyében aranyat reményel. Ás, kapál, míg teljesen tönkre megy. De nem csügged, ismét napszámba áll, keres újra és tovább folytatja kutatásait. A sanyarú munka így tart évekig, már az utolsó reménysugár is tűnni kezd, midőn végre fölesillan az első aranykavics. Még tíz év, és Mr. X. a föld tekéjének egyik leggazdagabb embere, kinek nevét az egész világ irigylve emlegeti.

Vagy nézzük a városok történetét. Chicago eredete talán a legmeglepőbb, fejlődése a leggyorsabb és sikere legteljesebb. Az öregek még emlékeznek, midőn falu volt, összesen száz lakossal. Ma Északamerika második városa és majd két millió a népessége. 1871-ben, fejlődése fénykorában a már virágzó várost tűzvész teljesen elpusztította, 17,460 épület lesz hamuvá, 98,866 ember válik hajléktalanná és 250 élet vesz el a

romok alatt. A kárt 199 millió dollárra becsülték. Chicago nyomorba süllyedt, fölségélyezésére világszerte gyűjteni kezdenek. Két év lefolyása után mint Phœnix emelkedik hamaiból egy új város, mely a régít minden tekintetben fölmúlja. 1893-ban világkiállítást rendez és az általános elismerés, nem ismer határt. Amerika fölfedezésének négyszázadik évfordulóját ünnepelte. A mi az új világban híres, mi ritka, mi tanulságos, az mind föl volt halmozva a tárlaton. Az összesereglett idegenek nem tudják, mint csodáljanak jobban: a kiállított tárgyakat, vagy a tárlat területét, kertjeit, tavait és az épületek izlését, nagyszerűségét. Az ó-világ őszintén hajolt meg elszakadt fia műve előtt. A nagy *Worlds' fair*ban ott találtuk összegyűjtve, kimutatva az ország gazdagságát, a város utcáin pedig alkalmunk nyílt megfigyelni, hogyan fejlődik, mint nő nagyggyá, hatalmassá.

Chicago kereskedelme évi 6,600.000,000 átlagos forgalmat mutat ki. Gyárainak értéke 500.000,000 dollár. Híres vágóhidjai egy nap annyi szarvasmarhát, sertést, bárányt szúr le, konzol darabokra és szállít el, mennyi egy ország lakosságának elég lenne. A mult évben csupán a Swift-czég 1.437,844 ökröt, 2.687,951 ürüt, 3.928,659 sertést vágott. Eladott 150.000.000,00 értékig, és tőkéje 20.000.000.00. Az Armour-ház még nagyobb. Az aczélgyárban 10,000 munkás dolgozik és tőkéje 175.000,000 korona. Chicago minden téren hatványozott mennyiségeket mutat, óriási minden, a hogyan azt a nép szereti. Városháza egymaga kis várost képez és fölépítése 25.000,000-ba került, a nyilvános könyvtár 20.000,000-t nyelt el, iskolái nem kevésbbé nagyszabásuak. És ha Chicago először gazdag akart lenni, másodizben művelődni kíván. A köznevelési czélokra bőkezűen áldoz és van lakosai közül, ki egy tollvonással 30.000,000-t ajándékozott egyetemének.

Gazdasági, mint a szellemi élet terén egyformán elsők akarnak lenni. «To go ahead», egy másik népszerű amerikai kifejezés. Előre! Mindenkor és minden téren. Előre saját szorgalomból, önmunkája árán. Az Egyesült-Államok ipar és kereskedelmi küzdelmei közepett is folyton e törekvéssel találkozunk és legfényesebb sikerei vagy szerényebb viszonyaiban is e vonás a legszembeötlőbb. Ha óriási gyárait látogatjuk meg és bámulva állunk a száz és száz forgó kerék, szaladó futó szíj, motolláló vasrud előtt, lehetetlen, hogy ne csodáljuk

még őszintébben a geniust, mely mindezt létesítette. A munka és haladás szelleme tükröződik vissza minden irányban egyaránt. E szellem lep meg leginkább, mely már eddig is ilyen sokat ért el és a jövőben még többet ígér nyújtani.

II.

E nemzeti szellem megnyilvánulása Amerika irodalmi és művészi életében nem kevésbé érdekes.

A kritika világszerte hangoztatott vádja, hogy az Egyesült-Államok irodalma és művészete — legalább nemzeti értelemben véve nem létezik, majdnem olyan igazságtalan, mint a mennyire téves.

Mielőtt a kérdéssel foglalkoznánk, felednünk nem szabad, hogy e nép multja, mind önálló nemzeté, alig százados. Hőskorát még csak most éli át és nemzeti eposát megírni a jövőendő nemzedékek föladata leend . . .

A két legáltalánosabban fölhozott hiba, először, hogy Éjszak-Amerika irodalma és művészete nem eredeti, másodszor pedig, hogy annak formaérzéke hiányos. Fölróják, hogy anyagát sokszor keresi saját országa határain kívül és hogy Európa multja jobban látszik érdekelni saját történeténél. A tény tagadhatatlan, de tekintetbe véve, hogy a nép eredete angol-szász és hogy az új világrészben csak jelene van, hibának alig nevezhető. Természetes nagyon, ha emlékezetében fölébred a föld képe, melyen bölcsője ringott és ha költészete vissza-visszatér a partok felé, a honnan kivándorolt.

De nem tekintve e körülményeket, nem-e érdekelte legjobban minden új civilisatiót azon nép szellemi élete, a melytől művelődése eredetét veszi, mely megelőzte volt. Maga Róma nem-e maradt századokon keresztül engedelmes tanítványa Athénnek és Európa milyen sokáig tartotta fontosabbnak a classikus ó-kort ismerni saját viszonyainál.

A forma csiszolatlansága lehet sokszor hiba, de talán még többször irányzatos. A hajdani puritán gyarmatosok izlésével ellenkezett minden külső, vagy fölületes máz. A modern gondolkozásmód pedig tudatosan veti meg az egykori szabályokat. A tartalom érdekli csupán. A fősúlyt arra fekteti, mit

mond, hogyan mondja azt, már csak másodsorban jó tekintetbe. Ez irány ha nem is finomult, de rendesen nagyon hatásos. Értelmes és világos ohajt lenni mindenekfölött. Rövid szabatos mondatokban is. Szereti az erőteljes kifejezéseket. Éles ellentéteket csoportosít. Váratlan fordulatokkal lep meg. Szakművek, tudományos munkáknál ez irány nagy szolgáltatokat tesz, mert könnyen ragadja meg a figyelmet és mintegy gépiesen vésődik az emlékezetbe.

A formaérzék csak későbbben szokott a nemzeteknél kifejlődni és rendesen akkor, midőn a nyers teremtető erő már hanyatlani kezd. Amerika még úttörő csákánynyal küzdve halad előre. Ha tollat vesz kezébe, jogosult, sőt épen azzal válik érdekessé, hogy őszintén beszél népe nyelvén és annak izlését, gondolkodásmódját közvetlenül fejezi ki. Az Egyesült-Államokban olvasni, írni, a legalsóbb társadalmi osztályoktól elkezdve, életszükséglet. Tudásvágy az becsvagygyal, mi e faj egyik jellemzetes vonása, karöltve jár. Ismereteket akar szerezeni, tanulni kíván mindenki, és ha arra fiatal korában nem uyilott alkalom, öreg napjaira pótolja a hiányt. Az évenként megjelenő kötetek száma ezrekre emelkedik. Tudományos és szépirodalmi iratai megszámlálhatatlanok és alig akad pár gunyhóból, faházakból álló helység, melynek meg ne lenne a maga lapja.

Az amerikai napisajtó szervezete, kiterjedése, fontossága rendkívüli. Szabadsága határtalan, befolyása pedig sok esetben döntő. Egy-egy újság, mint a *New-York-Herald*, *World*, *American-Times*, szerkesztősége mintegy külsőleg is jelképezi az erkölcsi hatalmat, melyet képvisel. A nagyszabású épületek, az egész emeleteket elfoglaló irodák, óriási nyomdahelyiségek, hol egy gép képes óránként közel ötvenezer rajzokkal, színnyomatokkal ellátott példányt sajtolni, világosan magyarázzák annak elterjedtségét. A szerkesztők, tudósítók, alkalmazottak száma százakra emelkedik és a helyiségeket mint a pók hálója kötik, szövik, keresztül és kasul a táviró s távbeszélő végtelen szálai; közvetlenül hozva hírt a földteke legtávolabbi pontjaiból.

Az első kivándorlók, a London és Plymouth-Company telepítései, annak ellenére, hogy összeesnek Anglia irodalmi aranykorával, nem hagytak semmi önálló vagy nevezetesebb emléket hátra. Néhány classikus lefordítása, egyházi beszéd,

zsoltárok írására szorítkozott az egykori puritán lakosság összes szellemi tevékenysége.

A tizennyolczadik század folyamán találkozunk először egy névvel, melyet az egész világ ismer, egy íróval, kinek tehetsége előtt mindenki meghajlik és ez Franklin Benjamin. Egyénisége minden ízében az új világ szülötte. Szelleme épen annyira eredeti, mint a mennyire nemzeti. Életphilosophiája utolsó tételéig amerikai elveket hirdet. A *Poor-Richard-Almanach* lapjain egy negyedszázadon át oktatta honfitársait, mi módon nőjenek nagygyá, hatalmassá. És ha phantasiája néha-néha túlságosan elvont irányba ragadja, mintha megbánná elme-futtatásait és gyorsan tér vissza a hétköznapi élet rögs útjaira.

Valahányszor Franklin sárguló lapjait forgatom, a modern Emerson jut eszembe. Az előbbi nemzete függetlenségeért harczolt, míg az utóbbi a gondolatszabadságáért küzd. A mi Emersonnál mindenekfölött érdekel, nem az irány, melyet képvisel, de gondolkozásmódja, mi olyan typikusan amerikai. Logikájának alapvonása részben Aristotelessel, részben a német iskolával azonos. Ezenkívül mystikus és az ó-keleti, assir és persa tanokat igyekszik föleleveníteni. Következtetései váratlanok, csillogók, és ha nem is győznek meg, de elvakítók. Irálya komoly és mondatai mint kösziklák gördülnek fokozatos morajjal.

Csupa váratlan fordulat, sok ellentmondás, paradoxalis mint maga az író, és még inkább mint az egész nemzet, melynek érzelmeit fejezi ki.

Világhíres essay-i nem annyira a gondolatok újsága, mint inkább a kifejezési móddal hatnak. A mit leginkább ismernek el, sőt csodálnak műveiben, az szellemének fiatalsága ereje.

A szabadságharcz elkeseredett küzdelmei természetesen befolyással bírtak a nemzet irodalmi tevékenységére is. Washington, Adams, Hamilton, munkái át vannak hatva az új eszméktől. Jeffersen mint országának követe XVI. Lajos udvarán, a forradalom borul hajnalát közelről figyelhette meg és levelei rendkívüli közvetlenséggel ecsetelik a franczia monarchia végső napjait.

Az újabb prózairók közül Cooper és Mark-Twain kétségtelen a legismertebbek. Az előbbi *Utolsó Mohikánok*, *A Bőr-*

harisnya, stb. indus életből meritett elbeszélései, a világ legtöbb nyelvére le vannak fordítva és a serdülő ifjúság kedvenc olvasmányai.

Mark-Twain népszerűsége nem csekélyebb, könyvei Európában csak olyan keresettek mint saját országában.

A költészet terén Longfellow és Poë vívtak ki halhatatlan neveket. *The last rose of the Summer* és az utóbbi *Holló mulárja* napjaink legkedveltebb versei közé tartoznak. A siker azonban nem áll szükségképen egyenes arányban az írói tehetséggel. Így Hawthorn művészi színvonalra emelkedő *Transformationját* kevesebben ismerik a fölkapott M. Crawford *Sarracinesen* című sorozatánál. Tolla talán nagyon is sötét színekkel rajzol, költészete túlmély forrásokból meríti anyagát, hogy általános elterjedtségnek örvendhetne.

Hawthorn legnevezetesebb munkája *The House of the Seven gables*, bár a *Scarlat letter* még több belső értékkel bír és a világirodalom egyik legjelentékenyebb lélektani elemző regénye. Hawthorn is amerikai minden ízében, amerikai a «Sturm und Drang» idejéből. Midőn még harcolni kellett az élet minden terén, tollal és fegyverrel egyaránt. Csoda-e, ha a nehéz viszonyok lelkét pessimistikus irányba terelték, és ha nemzete vérmes reményeiben nem osztozott mindenkor.

Amerika egy másik nagy lélekbuvara Oliver Wendel Holmes *Örangyal* című regénye, és Elsée Venner jogosan sorakoznak Balzac vagy Stendal művei mellé. Washington Irving épen ilyen kimagasló írói egyéniség. *Knickerbockerjei* ellenére, bár mindinkább a múlt emlékei közé szorul, talán legelső helyen áll nemzete szépirodalma terén.

De ezek mellett annyi más kiváló író, mint Paulding, Brown Hoffmann, Winthrop, Judd, Willis, költőik közül pedig Wittier, Parker Bryant, Whitmann, szereztek nagy nevet. E néhány föl sorolt példából is láthatjuk, mennyire túlzott a vád, mely az Egyesült-Államokat illeti, hogy az nem bír nemzeti irodalommal. Ha a jelenkor nem ismer többé olyan erős ellentéteket mint a múlt és kivált nem a hajdani értelemben; ha a XIX. század népeinek egymáshoz nagyon hasonló árnyalatot kölcsönözött; ha a civilisatio ma nemzetközi: a hiba nem az egyes népet terheli, hanem a kort magát, melyben alkot. A látszólagos hasonlat, az egyforma külszín mellett sem mond-

hatjuk, hogy nélkülözi a nemzeti szellemet, sem pedig azt, hogy testvérenek, az angolnak, lenne utánzata. Így a mai orosz irodalom fölötté emlékeztet a francziára, de szinte csak külsőleg -- mint a mennyire egyszabású köntöst hord manapság Pétervár vagy Páris lakosa, a nélkül, hogy az illető polgárság nemzetisége ezzel veszélyeztetve lenne. Az eset hasonló Amerika irodalmánál és művészeténél is. Mi az eredetiséget nélkülözi, az a látszat csupán, de a gondolkodásmód, maga a szellem, az csak annyira sajátos és nemzeti anyagi, mint elvont élete terén.

Ugyanazon múlt, hasonló eredet és viszonyok szülik, fejlesztik mindkettőt. Eszményei, melyekért harczol, egyformák változatlanul. A nemzeti ideál ott lebeg mindenkor és mindenütt, ipar és politikai élete terén talán szembetűnőbben de irodalmi és művészi törekvései előtt nem kevésbé fényesen.

Képzőművészetéről már jobban mondhatnók, hogy nélkülözi a nemzeti szellemet, művésznövendékei még eddig a legtöbb esetben Európába jöttek tanulni és gyakran itt is telepednek le. De nem-e nyeri kiképzését Münchenben és Párisban a legtöbb nép fiatal tehetsége? A vád ez esetben nemcsak Amerikát illeti. A művészeti cosmopolitismus egy teljesen új és fölötté érdekes jelenség a művelődés történelmében. A mai nemzetközi társadalmi és többi életviszonyok befolyása elkerülhetetlen. Nemzeti sajátságok helyett, hovatovább csak iskolákat különböztethetünk meg. A Tiberis vagy Sajna partján vésett szobor, hogy igazán magas művészi színvonalon emelkedjék, nélkülöznie kell minden localis színezetet, minden körülményt, mi eredetére vallhatna. A jelen művészeti törekvések nem ismernek országhatárokat. A bajorok lehetnek secessionisták, Francziaországban festhetnek pleinairt, a londoni Slada-School lehet præ-Raphælista -- de nemzetinek egyik sem nevezhető. Így van az a fiatal amerikai képzőművészettel is, nemzetközi, mint a többi társai.

Jóllehet a New-York Drawing-Association és a National Academy már a század elején megalakultak és kiváló tagokkal dicsekedhettek, mint az ismert arczképfestők, Jewett, Vanderlyn, Waldo, Juman és tájképfestők közül T. Cole, Doughty, Durand, a művészi élet csak a hetvenes évek végén, és még inkább a nyolczvanasok folyamán kapott erősebb lendületet. A fiatal úttörők mint St-Gaudeus, Wyant Low, Shir-

hav, Innez, Martin. 1878-ban egy új társulatot az American Art Association szervezik és ez időponttól kezdve a társulat tárlatai a legfényesebb sikereket aratják. A százharmincz tag művei sokszor föltűnést keltenek az európai tárlatokon is, a hol rendes látogatók. Sargent és Whistler nevét kapták föl a leggyakrabban a lapok hasábjai. Sokszor magasztalva — de épen annyiszor elítélve. Tehetségök sokkal eredetibb, festészeti módjok sokkal merészebb, mintsem hogy a kritika ne keresett volna kifogásokat. A régi conventiók harcza kivált Whister ellen volt elkeseredett, midőn a híres londoni æsthetikus mozgalom hiveül szegődött. Mit hajdan hibának vetettek szemére, jelenleg azt tartják a művész legnagyobb érdemeinek. Ma a két mester művei ottan függenek egymás mellett a Luxemburg egyik termében, a modern művészet ez irigyelt Olympusán. J. W. Alexander, A. H. Ehayer, Mac-Ewen, Humphreys Johnston, Walter Gay, W. Dannat, Dr. Forest, Gari Melchers, R. W. Vonneh és a tájképfestők közül Knight és Innes, mindannyian kimagasló művészi egyéniségek. Valamennyien az új, sőt a jövő iskola hivei. Új irányban kívánnak haladni, újat ohajtanak alkotni. Kitűzött céljok felé kiméletlenül törnek előre. Fölfogásuk sokszor még durva, ecsetvonásuk nyers, de őszinték mindenkor, igazak a legaprólékosabb részletekig. Bátran néznek szembe a legnehezebb föladatokkal, önbizalmuk máris csodálatos eredményeket ért el és szorgalmuk nagyon rövid idő alatt fogja legyőzni a még főnforgó nehézségeket.

Szobrászok közül legjobban Macmonniest szeretem, Augustus St. Gaudes szintén elsőrangú művész épen úgy, mint Flanagan és Grafly vagy B. Vonnoli. Macmonnies St.-Gaudes tanítványa volt, először az 1889-iki párisi tárlaton keltett föltűnést. Azóta mindig haladt és utóbbi műve, mint a «hadsereg» és «tengerészet» elnevezésű csoportjai, komoly tudást árulnak el.

Az amerikai művészet egyik legerősebb oldala a rézkarczok és még inkább a fametszetek. Illusztrált lapjai, kivált a színnyomatosak, eddig is az első helyet vívták ki magoknak a világsajtóban. Az építészet terén az elhunyt Huntra legbüszkébb nemzete. Ő építette a Fifth-avenue legpompásabb magánpalotáit, több nyilvános épületet és a híres newporti Vanderbilt márványházat. Ízlése kifogástalan, arányai rende-

sen jók, fölfogása komoly. Ez épületek jobbra ismert európai, vagy görög és római minták után készült. A kivitel tökéletes, de nélküli az eredetiséget.

Sokkal érdekesebbek az óriási pályaházak, végtelen függő hidak, a fellegek közé nyúló elevatorok építészetét figyelni meg.

Itt teljesen eredeti, nemzeti architecturával állunk szemben, melyet maga a nép alkotott. Az új ipar- és kereskedelmi viszonyok eddig ismeretlen igényekkel léptek föl. A városok gyors emelkedése, a lakosság előre nem láthatott elterjedése az építészetnek az eddigétől eltérő irányt jelölt ki. A kő helyére a vas lép. A vízszintes tagolást a függőleges emelkedés váltja föl. A telek ára majdnem megfizethetetlen, így udvarok helyett tornyok emelkednek. Egy-egy épülő ház madárkalithoz hasonló. Először a vasvázat kovácsolják, forrasztják össze föl egészen a tetőzetig — a közfalakat csak aztán töltik be téglával vagy fayenceokkal. A lépcsőket fölvonó gépek helyettesítik, így teljesen mellékes, vajon a tizedik vagy huszadik emeleten bérelnék-e lakást. A közvélemény még ma is tartózkodó ez új Bábelekkel szemben. Mintegy kötelességének vél eleget tenni, ha ízléstelenséggel bélyegzi azokat. Az előítéletek úgy kívánják, hogy el legyünk szűrnyűködve az óriási bérházak láttára. Ellenkezőleg, büszkén épen ezekre kellene néznünk, melyeket fölépíteni kiszámíthatatlan nehézségekkel járt és melyek tervezéséhez lángész kívántatott. Joe Beng, a függő Brooklyn vashíd megalkotója, Hardenbergh, a világ legnagyobb vendégfogadójának, a Waldorf-Astoriának fölépítője, vagy Chicago egyik újjáalkotója Buruham, eddig páratlan sikereket értek el. Az Eastliver Bridge hossza 5990 láb, építése tizenhárom esztendő telt igénybe és vagy hetvenötmillió koronába került. A Southern Union Station Bostonban nem kevésbé érdekes. A földkerekség legnagyobb pályaudvara. Majd tizenkét hold területet foglal el. 810 láb a hossza és 210 láb széles, helyet adva 28 sín párnak. A fő csarnok kupolaívének átmérője 228 láb és évenként pár millió utas fordul meg alatta. Az Selinois-County-Court-House 5000 alkalmazottnak nyújt hajlékot és egy egész teret foglal el. A nagy gyártelepek, áruházak az utolsó szegig kifogástalanok és csak olyan híven megfelelnek a mai amerikai élet szükségleteinek, mint a meny nyire hasznos szolgálatokat tettek a bástya és lőrésekkel ellátott várkastélyok a középkori tulajdonosoknak. Feladatának

megfelel, megfelel a lehető legtökéletesebb módon ez a mai amerikai építészet nagy előnye. Ebben mester Flagg McKim, Mead, Post Wheelwright, Haven, Reid Peabody, Stearns, Price Miles Day, Cope, Stewardsen Berg Carrere, Hastings és mellettök olyan sok más, kevésbé ismert név, kik mind hozzájárultak az Egyesült-Államok városai mai sajátos képének megalakításához. Hogy æsthetikai szempontból itélve a siker megfelelő-e, sokan kétségbe vonják. Kizárva azonban nincs, hogy épen a legtöbb gáncsolt újítások lesznek a jövőben érdemül fölsorolva. A szép fogalma túlságosan elvont, hogysen változatlan szabályokat eltűrhetne. Idő, körülmények erősen befolyásolják és mit tegnap elítéltünk, holnap már dicséretet arathat. Hogy egy ház vízszintes, vagy függőleges vonalban nő végre is mellékes és ha az öt vagy hat emeletes épületeket természetesenek találjuk, nem látjuk be, miért lenne az elvetendő, ha kétszeresen nő magasabbra. Az árnyok rendesen jók, a tagolás tudatos és a külső diszítésre legtöbbször finom faragásokat alkalmaznak. De magoknál a leg sikerültebb kő- és vas óriásoknál még jobban csodáltam a művészt alanyi értelemben. Hogy az épület alacsony vagy magas, classikus vagy modern, hogy annak anyaga cserép vagy aczél - végre is csak másodsorban fog érdekelni, a kérdés igazán fontos oldala itt is a belső: a lélektani, a mi változatlanul lep meg: az az építész tehetsége. A század közepén az Egyesült-Államoknak művészete még nem létezett. Festői, írói, építészei elszórva, elszigetelve jelentkeztek, vagy mint Singecton Copley Benjamin West és többen az úttörők közül a londoni Royal Academy tagjai lettek. Ma nincsen nagyobb város, melynek műintézetei ne lennének. A National Academy of design, Carnegie Institute Chicago Art. Mrt., Mack-Micken school of design, Pensilvania Academy of fine Art, Art student's Ceagne, Yale art school mind megannyi kitünő iskola, melyek hajdani tanítványai eddig is váratlan eredményeket mutattak föl. A két fő művészi központ persze New-York és Boston. Ez a legnépszerűbb összejöveteleket a National Academy, Society of American artists, American Water color Society, Society of American landscape painters, New-York Water color-club helyiségeiben tartják.

Az művész-élet fejlődése szükségképen befolyással birt a társadalmi formák és az általános műizlés finomítására is.

A mai amerikai műipar egyes ágai, mint a Cookwood porcellánok vagy Longworth műhely disztárgyai, nagyon jó irányban haladnak, hogy a Tiffany-házat ne is említsem, melynek ezüst és arany művei, üvegfestészete, zománczai világhírré tettek szert. Bostonban vannak a legjobb ipariskolák és a Massachusetts institute of technology — ezerkétszáz tanítványával a maga nemében páratlan.

Boston foglalja el egyéb tekintetben is az első helyet a közoktatás terén. A városnak több mint 600 iskolája van és átlag 1500 tanítónak nyújt alkalmazást. E számok annál jelentékenyebbek, mivel a lakosság alig fél millió. Boston egyik külvárosában emelkedik az Egyesült-Államok legrégebbi egyeteme: a Harvard és valamivel távolabb Watterley Lady's College, hol vagy 700 nő nyer felsőbb kiképzést.

A köznevelés a nemzetek beléletének egyik legérdekesebb oldala. Egy fiatal népnél a kérdés fontossága kétszeres: melyek az iskolák, a hol fiai ismereteiket szerzik. Milyen körülmények között nő az föl, minő befolyások mellett érik és lesz emberré az egymás után következő, az egymást föl váltó nemzedék.

Mint magát Amerikát, úgy iskoláit is a teljes szabadság jellemzi mindenekfölött. Az állami befolyás azokra rendesen csekély vagy egyáltalában nem létezik. A legtöbb intézet önálló, vagy városi. Saját vagyonnal rendelkeznek és ez rendesen nagyon jelentékeny. Így például fölhozva Harvard, egy év lefolyása alatt közel öt millió koronát ad ki, bevételei természetesen még sokkal nagyobbak. A polgárság bőkezűsége nevelési czélokot illetőleg határt nem ismer. Hogy másokat ne is említsek, Mr. R. a chicagoi egyetem létesítésére 50.000,000 koronát adott. Mrs. C. egy katolikus collegiumot emelt saját erszényéből. Mr. S. egész vagyonát Wellesleyre hagyta.

Az intézetek már külsőleg is a jólét és megelégedést árulják el. Rendesen parkok közepett, folyók vagy tavak partján emelkednek. A tantermek, ebédlők, lakosztályok külön épületekben vannak a legtöbb esetben elhelyezve. Ez épületek némelyike valódi palota és voltam aulákban, hol kétezer hallgató kényelmesen foglalhatott helyet és étteremben, hol naponként ezren ülnek asztalhoz. Tudományos gyűjteményeik egész museumokká nőnek és a rendezés mindig mintaszerű. A könyv-

tárak még érdekesebbek. Az Egyesült-Államokban láttam a legezlszerűbb berendezéseket. A bostoni Public-library, mely a város legszebb épülete és közel 15 millióba került, az egész világon egyedül áll a maga nemében. Egyik fölötté jellemző terme a gyermekolvasó. A művek hat-hét éves közönség izlésének, szükségleteinek megfelelő és az apró asztalok mellől sohasem hiányzanak a kis — de nagy reményű — olvasók.

Az amerikai fiatalság, a nyilvános iskolák élete az angolhoz hasonló, teljesen kifejlett zártkörű társadalmakat alkotnak, a melynek tagjai független polgárok. A tanuló önmagáért felelős. E látszólagos szabadság az önérzetet korán ébreszti föl. Mindannyian mintegy jó példával ohajtanak társaik előtt járni. Tanulmányaikban, magánéletökben, a játszótéren egymást akarják fölül mulni, és hamar megtanulják a régi sarkigazságot, hogy a legbiztosabb utat előre felebarátaink szeretete és elismerése egyengeti. Számos tudományos, művészeti és sportclubot szerveznek. Alkalma így mindenkinek nyílik személyes tulajdonait és tehetségeit érvényesíteni. Folyóiratokat, sőt napilapokat is szerkesztenek, érdekes naplóját adva a tanév ezer apró eseményeinek. A fő szórakozást a különböző testgyakorlatok szolgálják. Spárta óta alig fordítottak nagyobb gondot a test fejlesztésére, mint az angol-szász faj. De a nehéz tananyagot, később az élet fáradalmait csak egészséges és erős testalkat képes elviselni. Egészséges testben lakik rendesen az egészséges lélek is.

Fölösleges rendszabályok, melyek reactiót keltenének, teljesen ismeretlenek. Az iskola főtörekvése tanulóit szeretet és becsületérzéssel kapcsolni falaihoz és kellemes otthont nyújtani a gyermekkorban, derültté tenni az élet hajnalát. De, a mit kérlelhetetlen szigorral büntet: az az erkölcsök elleni vétség. A legkisebb kihágás gyakran az intézetből kizárást vonja maga után. Az erkölcsi és vallásos alap teszi az amerikai iskolarendszer egyik legerősebb oldalát, de ezzel egy más alkalommal reményelek hosszasan foglalkozni.

E rendszer kifejlődésénél nem tudom, mennyi a sporttanítás, mennyi a hosszas tapasztalat és mennyi a magasabb erény gyümölcse. Az eredmény átlag kitűnő. A tanintézetek az évi zárvizsgálatok kimutatása helyett a hajdani tanítványok életfolyását, annak sikereit sorolják föl. E biographiák épen olyan érdekes, mint hasznos olvasmányul szolgálnak. X., hogy

iskolai költségeit fődözhesse, társai ruháit tisztította és a szünidők alatt cselédnek szegődött. Tanulmányait befejezve egy gyárban keres munkát, csak midőn már önálló vagyonra tett szert, kezd a politikai pályába. Ma alig ötven éves és nagykövet. S még mint fölnőtt ember, a mezőn dolgozott. Később elemi iskolát szervez és írni-olvasni tanítja a tanya gyermekeit. Megtakarított pénzével a városba utazik és collegiumba lép, onnét a római Gregorianumba iratkozik és rövid idővel később már országa egyik legérdemesebb püspöke. - Z. férfikorában van, midőn az iskola padjain helyet foglal. Onnét Cubába vándorol és a kávé ültetéseknél kap alkalmazást. Eleinte csak lassan boldogul, később váltóüzletet, bankot nyit és mostani pénzüzeteteinek millióit összeszámítani nem csekély föladat.

A rongyos tanulók mellett a milliomosok fiai foglalnak helyet. A pénzt bőven költik, nagy fényvel élnek, mint azt otthon vannak megszokva. De sem föltűnést, sem megütközést nem kelt a vagyoni jólét, mert annak esélyei mindenkire nézve egyenlők.

A dúsgazdag növendékek életrajzai nem kevésbé érdekesek. Munka tölti be az ő napjaik nagy részét is. Ha a milliókat szerezni fáradságos, azok megőrzése nem könnyebb. A fölösleget szívesen osztják szét mindenkor köz- vagy jótékony célokra. Sőt gyakran tovább mennek és személyesen kívánnak polgártársaik segélyére lenni. Így Mr. B. saját költségén emel kórházat, hol mint orvos működik. Mr. C. pedig mintagymnasiumot nyitott, melynek igazgatója. Az Egyesült-Államok iskoláinak nagy előnye, hogy szorosban kapcsolódik a későbbi élethez. Annak első izülete, melyből a többi részek folynak. A mi közoktatásunk és fiatalságunk egyik általános tévedése, hogy tanulmányait befejezve, az utolsó vizsgálatot letéve, azt hiszi, teljesen elkészülve lép a nagy világba. Az amerikai rendszer ellenkezőleg arra tanít, hogy a legkitünőbb érettségi bizonyítvány, a legfényesebb szigorlat, legfeljebb fölvételi vizsgálat az élet sokkal szigorúbb iskolájába. Ki helyt akar állani, hivatásának megfelelni, célt érni, annak munkáját folytatnia kell, dolgozni, tanulni szükséges minden egyes nap, pályafutása, élete végéig.

III.

1776 július 4-ikén hirdeti ki szabadságát a hárommilliónyi gyarmatos és alkotja meg az Egyesült-Államokat.

Egy rövid század lefolyása után már nagyhatalom és ma 75.000,000 lakost számlál. Kerülete, Cubát és a Fülöp-szigetcsoporthoz nem számítva, 3.501,410 négyszögmérföld. Hogy egy nép ilyen eredményeket érjen el, politikai életének rendkívüli hullámokat kellett verni. Csak a legfokozottabb akaraterő, mélyen gyökeredző nemzeti önérzet, áldozatkész hazaszeretet árán vívhat ki ilyen fényes győzelmeket.

Midőn a rizstelepítvény föllázad az anyaország új vámhatározatai ellen és a bélyegilletéket, fogyasztási adót megtagadva, indusoknak öltözött polgárok az Angliából érkezett theaszállítmányt a tengerbe szórják, cselekedetének horderejét még — nem ismeri. A jövőre nézve még nem alkot világos képet. Az új eszmék csak lassan jegeczeződnek tiszta fogalmakká és azok sok nehézséggel jutnak a távoleső coloniákig.

A szabadságharcz nyíltan 1775-ben tör ki. A Lexingtoni és Concordi összetűzések adják meg a jelt az általános fölkelésre. A háború kilencz esztendeig tart, megszakítás nélkül. A nemzetnek minden talpalatnyi földet fegyverrel kell felszabadítani. Az Államok függetlenségét a hatalmak csak 1783-ban ismerik el. Alig volt a külső ellenség, francia, angol, spanyol legyőzve, kiűt a polgárháború, hogy az indusokkal folytatott csatározásokat ne is említsük. A forradalom 1861—1865-ig tart és az Egyesült-Államok egész területét harcztérre alakítja. A congressus egyszerre 500,000 önkéntest szavaz meg, a seregek élén hadvezérek állanak, mint Sherman, Lee, Grand, Lincoln. A fiatal nemzet semmi költséget nem kimél és a háború napi kiadása 2.000,000 dollárra rüg.

A rabszolgakérdés nem csekélyebb vihart okoz. Fred Scott fölkiáltása visszhangra talál úgy néger társainál, mint a legtöbb állam kormányzatában. A déli ültetvényekben legvérengzőbb a harc. A régi rabszolgaállapot tarthatatlannak bizonyul. A kik eddig oktan állat vagy legjobb esetben dologszámba vették, mind hangosabban követelik a törvénynek reájok való kiterjesztését. Végre a nagy Jefferson nyíltan lép

föl érdekökre és a világ csodálkozására első, ki a szerencsétlen munkásokat embertársainak nevezi.

A belviszályok és kormányzati nehézségek ellenére az új ország folyton terjed és rövid idő alatt nyugati határa a Csendes-tenger partjai. Az egyes államok közötti különbség úgy néptanilag, mint földrajzi szempontból nézve igen jelentékeny. Az újabb területek csak lassanként kaptak önkormányzatot, miután politikai érettségökre némi bizonyítékát adták.

Az északamerikai köztársaságot ma 45 egymástól független állam képezi. Ezek mindenike önálló kormányzattal bír, képviselőháza és senatusa van, melynek tagjait szabadon választja. A centralisáló irány ellenére az eredeti Madison-elv, melynek értelmében minden egyes állam souverain jogokkal bír és jogainak csak egy részét ruházta a föderált kormányra, maig el van ismervé, bár a Calhoun iskola hívei e jogalap magyarázatát illetőleg eltérnek. De végre is bárminő hatalom alkotta a constitutiót, az eleinte csak vázlat alakjával bírt. Alapul az első telepítvények és községi rendszerök szolgált. A kezdetleges intézmények, rendszabályok mintegy magoktól, a viszonyok következtében fejlődtek, a szükségleteknek megfelelőleg. Nem lévén sem részletes, sem túlságosan körülírt, a fejlődés megszakítás nélkül alakulhat.

A fontosabb pontokat a törvényhozótestület dolgozta ki és az államférfiak, kik az alkotmányt szervezték, elég élettapasztalattal és életphilosophiával bírtak, hogy annak biztos alapot, de viszont könnyen módosítható formát adjanak. A még folyton rohamos fejlődésnek megfelelő változtatások könnyen és minden fönnakadás nélkül eszközölhetők.

Népkepviselet, választási rendszer teszi a kormányzat, sőt a közélet alapját. A 45 állam egymástól független. Külön képviselőházzal, senatussal bír mindegyik. Az államok élén egy-egy kormányzó áll. Az államok egyesülve alkotják a congressust. A congressus ismét két részre oszlik: Senatus vagy felső-, és képviselő vagy alsóházra. Az előbbi 90, az utóbbi 357 tagot számlál. A senatorok mandátuma hat, a képviselőké két évre terjed. Évi fizetésök 5000 dollár és szabad vasúti jegy. Választási joggal minden nagykorú férfitpolgár föl van ruházva, sőt több államban ez a nőkre is kiterjed.

Az Egyesült-Államok feje, a köztársaság elnöke. Hivatala négy évi tartamú, évi 50,000 dollár jövedelemmel. Az elnököt

a nép nem közvetlenül választja, a mennyiben szavazatát csak az elnökválasztókra adja. Az államok annyi elnökválasztóval bírnak, a hány senator és képviselője ül a congressusban. A választás minden negyedik év november hó első hétfőjét követő kedden történik. *) Az elnök mellett nyolcz minister foglal helyet, de a congressusban nem jelennek meg, e tekintetben a cabinet rendezése teljesen eltérő az angol parlament szervezetétől.

A kormány székvárosa Washington. Csak 1793-ban kezdenek építéséhez és 1800-ban a kormány egész óriási gépezetével beköltözik. Washington keletkezése csak olyan meglepő, tüneményszerű, mint az egész új nemzeté. Pár év alatt parancsszóra emelkedik a Potomac mocsaraiból. Az ingoványokat Ellicot méri föl és a tabula-rasara Enfant tervezi, rajzolja a sugár alakban futó utcákat, sétatereket, kerteteket. A város középpontját a capitolium 270 láb magas kupolája koronázza. Az épület pompás és nagyszabású, hossza közel 800 láb és negyedfélhold területet foglal el. Fehér márvány oszlopsorok, lépcsőzetek diszítik. Jobb szárnyában van a senatorok, balra a képviselők ülésterme. Még nem készült el teljesen és máris 16 millió dollárba került. A ministeriumok nem kevésbé fényesek. Museumok, tudományos intézetek, könyvtárak, kaszárnnyák, rokkantak háza, kórházak, siketnémák intézete, aggastyánok laka, minden egyes épület nagyszabású, óriási költség, előre megállapított terv szerint épült. Szinte nem tudjuk, mit csodáljunk őszintebben, a várost, mely a világon egyedül áll a maga nemében, vagy az óriási kincset, gazdagságot, a melyet elemésztett. Az akaraterő, a mely mind ezt teremtette, létrehozta, talán mégis a legérdekesebb és legjellemzetesebb vonása Washingtonnak is.

A politikai élet, kivált a congressus ülései alatt rendkívül élénk. Amerikában mindenki politizál és Washingtonban mindenki politikus. Az államhivatalnokok száma 40,000-rerűg. Azonkívül itt lakik az egész külföldi diplomácia képviselte. A merre nézünk, hivatalos épületeket látunk, merre csak fordulunk hivatalos közegekkel találkozunk. Minden hivatalos; és az organisatio e gépies tökélyét, óraszerű pontosságát figyelve

*) Újabban élénk mozgalom indult meg a közvetlen választás életbeléptetése mellett.

meg, hol a közérdek látszik egyedül jogosultnak, az egyén, személyes vonásaival, apró megszámálhatatlan érzései-, szenvedélyeivel, mintha számításon kívül maradna, el lenne nyomva, törpítve és megszűnnék teljesen.

Washingtoni időzésem alatt a közérdeklődés a küszöbön álló elnökválasztás felé volt irányozva. A választási mozgalmak, a korteskedés az Egyesült-Államokban valóságos hadjárat alakját öltik. Gazdagnak és szegénynek egyformán kijut a maga szerepe, hatalmas vagy nyomorult szavazatát fáradhatatlanul keresik. A szavazati jog művelt és műveletlen elemet egyenlően illet, Colorado, Utah Wyoming államokban az asszonyokra is kiterjed. A ki alig pár hónapja telepedett le, vagy ki Amerikában született, ugyanazon polgárjogokat élvezi. A legeltérőbb vagy ellentétesebb viszonyok között a választási rendszer változatlan marad.

Elvileg e törvény bármennyire helyes és igazságos, a legnagyobb visszaélésekre, igazságtalanságra ad alkalmat. A minduntalan megújuló választások lázas harczzal folynak. A nép szenvedélye nem ismer határt és ösereje féketvesztve tör ki. Ilyen körülmények között czélt nem mindig az érdekes ér. A hatalmon lévő többség gyakran nem bír sem képzettséggel, sem hivatással földadatának megfelelni. Állásával nem egy esetben él vissza és a polgárság higgadtabb elemei könnyen leszorúlnak a nyilvános szereplésről.

Államtudományi szempontból vizsgálva, még egy másik nagy hátránya van a rendszernek, tudniillik a politikai élet, a nemzeti erély és értelmiség egy részét merő pártoskodásra fecsérli.

Az ideai választások harczzai még elkeseredettebbek az előzőknél és az eredmény jelentősége nagy fontosságú. Az új amerikai imperialismus és a hajdani Monroe-féle elv szigorú követői állanak egymással szemben.

Ha az Egyesült-Államok történetében rövid fönnállásának ellenére három korszakot különböztethetünk meg — először alakulásainak, függetlenségi harczzainak nehéz időszakát, másodszor belviszonyai rendezésének és a polgárháborúnak szomorú napjait, végre harmadszor a mai munkás, gazdag, nagyhatalom virulását — máris egy új, egy negyedik stadiumba lép és mint hódító, imperialis Amerika vonúl a nagy világ nemzetközi harczzterére. E korszakok mindegyike egy-egy

önálló fejezetet képez. Föladatai sok tekintetben eltérők, küzdelme különböző területeken folyik. Vágyai céljai más és más alakban lebegnek előtte. Ma a jelszó «Imperialismus», háborút viselni, colonisálni, hódítani kíván az egész közvélemény.

Midőn három év előtt Amerika Cuba megszállására indult, az európai sajtó csodálkozni látszott, hogy egy békés köztársaság, melynek hadserege alig 25,000 katonára szorítkozik, háborút üzen. Mintegy feledni látszott, hogy az Egyesült-Államok száz év óta több löport fogyasztottak el, mint bármely katonai hatalom. Miután a congressus kinyilatkoztatja a függetlenséget, a háború tart évekig, megszakadás nélkül. És alig győzik le a külső ellenséget, kiűt a forradalom és fegyvert ragad a legbékésebb polgár is. Teljesen számításon kívül hagyja, hogy a nép szabadságát, létjogát, későbbi nagyságát, lépésről lépésre karddal, puskával vívja ki. Hogy mióta megalakult, fegyverben áll. A közvélemény még mindig csodálkozik és a diplomácia fáradhatatlanul vitatja, vajon birnak-e az Egyesült-Államok joggal területökön kívül folytatni háborút. Mintha a hógomolyag a meredeken gurúlva alá, kérdezné merre vegye útját, vagy az óriásra nőtt lavinát föl lehetne tartani. Egy nép, melynek száma évenként tíz-tizenöt százalékkal nőtt, vagyona milliárdokra szaporodott, hol ellenére a kevés tényleges katonának, a congressus egy szavazás után százezrekre menő hadsereget küldhet az ellenség elé (Cubába 250,000 a polgárháború alatt 700,000 embert mozgósított), egy ország, mely már eddig is continense nagyrésztét foglalja el, nem fog munkája fele útján megállani. Amerika hódító politikája előre látható volt. Államosítását befejezve, a belügyeket rendezve világos, hogy tevékenysége kifelé érvényesül. Fejlődése a természet elemi törvényeit követi, növése közben sem gátló körülmények, sem nemzetközi congressusok nem akadályozhatják. Az annyiszor idézett Monroe-tétel, mely jöllehet azt határozza: «Valamiként az európai hatalmak joga megszűnik Amerika területén, úgy viszont az Egyesült-Államok tartózkodni kötelesek minden határaikon kívüli cselekvéstől», mindinkább feledésbe jut. Ellenére, hogy nemzetközi jogerőre ez értelemben emelkedett, magyarázni sokféleképen szokták; Cuba elfoglalása fölszabadítás nevét nyerte; és a mennyiben a sziget Amerika szárazföldjéhez tartozik, a Mon-

roe tanával nem kerül nyíltan ellentmondásba. A Fülöp-szigetcsoportha nézve ez eset nem áll, de kezöket csak úgy reá tették. Ma haditengerészete ott van Peking előtt és a Monroe-elv paragraphusai eközben elporladhatnak a nemzetközi levél-tárban.

Vox populi suprema lex, a nemzet hódító politikát követel. Nagyhatalom gyarmatok nélkül nem lehet el. Az Egyesült-Államok hatalma gazdagságában, kereskedelmében rejlik. Nyersterményeinek Európa kikötői elég kivitelt biztosítottak, de rendkívüli arányokban fejlődő ipara új piacokat keres. Így a jelenlegi angol-amerikai barátság kereskedelmi szerződésekben alapúl. Csak nagy fontosságú nemzetgazdasági előnyök bírták semlegességre Angolországot a spanyol háború kitörésekor, mint viszont Amerika nem hagyta volna segély nélkül az afrikai köztársaságokat — előzetes megegyezés nélkül. E politikát, bármilyen éles megtámadásokra szolgált alkalmat, érthetővé teszi a két nemzet pillanatnyi szükséglete. A két nagy angol-szász nép ma szorosan egymásra támaszkodva követeli osztályrészét Kinában. Érdekeik összeütközése csak később, Kanada vagy Ausztrália elszakadásánál történhetik meg.

A washingtoni kormánynak addig sok egyéb elintézendő ügye van kilátásba. Néhány év előtt örmény kegyetlenség ürügye alatt a portának dobott keztyűt. A szalmatűz hamar elaludt, fontosabb föladatokat elfojtották. A nehézség azonban megoldva nincs, csak egy időre ott van eltemetve a keleti kérdés többi pontjai között. De ha egy váratlan órában a Dardanellák mentén az ágyú ismét eldördül, a fehér-verescsíkos csillagos zászló ott nemcsak megjelen, de előre láthatólag nagyon magasan fog lobogni. Hogy az Egyesült-Államok melyik európai hatalmak mellé csoportosulnak a keleti kérdés végleges rendezésénél, nem hagyhatja közönyösen a mi külügyeink vezetését sem. Mióta Amerika a nemzetközi politika terére lépett, közelről érdekel minden nemzetet. És túlzott vagy vérmes reményeket félretéve, csak részben érjen el hasonló sikereket, mint eddigi anyagi és szellemi életének terén, a szerep rendkívüli, melynek betöltésére hivatva látszik a világtörténelemben.

G. V. P.

A SZERENCSE FIA.

Regény.

Ötödik és utolsó közlemény.*)

XXII.

— Nem, nekem ne beszéljeteK, soha sem fogok beleegyezni, soha — jelentette ki Laczkóné.

Hogy ő ilyen haszontalan, csélcsap, préda embernek adja a leányát? Inkább maradjon vén leány örökre.

Hiába próbálják engesztelni Korláth Pistáék. Mentegetik Berényit, hogy majd máskép gazdálkodik, ha meg fog házasodni. Dicsérik a jó szívét, segítni akart a barátain, az rántotta bajba.

— A hiúsága, a léhasága rántotta bajba — itéli el szigorúan Laczkóné. — Haszontalan ember volt mindig. Én nem bízom ilyennek a kezére a leányomat.

A báró is segít lepocskondiázni azt az embert. Ő méltósága különben sem szokott senkiről jót mondani, hát hogy mondhatna jót Berényi Kálmánról? Már az apja is hitvány ember volt, uzsorával, fosztogatással szerezte a vagyonát, a fia meg elpredálta. Fannynak igaza van, elpredálná az övét is. Koldúsbotra jutnának mindnyájan, holott így ő méltósága biztosítva van holta napjáig, mert Fannykának szüksége van egy tanácsadóra, gyámolra s ő mindig olyan tanácsot ad, a milyet Fanny kíván. Neki soha sincs más véleménye.

Bodnár bácsi haboz. Ő szeretete volna, szívesen előse-

*) Lásd az előbbeni közleményeket a *Budapesti Szemle* 289., 290., 291., 292. számaiban.

gitette volna valamikor ezt a házasságot, de most már úgy hallja, hogy Berényi Kálmán a végét járja. A mágánások, kik a múltkor az öreg Csetneký grófnál értekezletet tartottak, hogy meg kellene alakítani a kassai lovaregyletet s Bodnár Mihály ügyvéd urat bízták meg, hogy csinálja meg nekik a jegyzőkönyvet és az alapszabályokat, azok is keresztet vetettek rá, mikor előkerült a Berényi Kálmán neve.

Bodnár Mihály abból meggyőződhetett, hogy ez a Berényi nem fog már ő neki sem Ferencz József-rendet, sem királyi tanácsosságot kieszközölni. Miért táplált volna iránta még tovább is jó indulatot? Ez a fiatal ember nem hallgatott az ő jó tanácsára annak idején, Bodnár bácsi most leveszi róla a kezét. Ki mint vet, úgy arat.

Csak Korláth Pista kel régi barátjának a védelmére, meg a jószívű, derék Anna. A fiatal asszony ugyan látja most már, hogy ez az ő hajdani eszménye nem olyan páratlan minta-férfi, mint ő azt valamikor képzelte, de a Giza oldalán majd megjavul s lám milyen állandó hűséggel szereti Gizát annyi év óta.

Laczkóné azonban nem hisz sem az állandó szerelemben, sem a megjavulásban. Az e fajta himpellérek csak rosszabbak lesznek, nem jobbak. Hiába az Anna meg a Pista minden kérése, Laczkóné rendületlen marad. Nem egyezhetik bele ebbe a házasságba. Nem akarja, hogy Giza szerencsétlen legyen.

Ámde Giza kimondja a döntő szót:

— Én hozzá megyek, anyám.

Laczkóné egész erejéből ellene szegült:

— Nem, nem, az én akaratommal soha.

A leány fölemelte fenséges homlokát. Ragyogó szemeiben tisztán tükröződött akarátának ereje s évek óta rejtgetett szerelmének mélysége.

Nem tehetek másképp, anyám, szeretem és nőül megyek hozzá.

Akkor az anyja próbálta rábeszéléssel:

— Látod, édes gyermekem, mehetnél máshoz is, derék jó módú, kifogástalan jellemű férfihoz. Volna kérőd bármely perczben. Te magad utasítottál el eddig mindenkit. De ha neked nem tetszik, hát jó, várj. Szép is vagy, a vagyonod sem megvetendő, a mit tőlem örökölsz; várhatsz, míg olyan jön,

a ki neked is tetszik. Hallgass anyádra. Ennek a szerencsétlen házasságnak nem lehet jó vége. Az az ember elköltötte a maga vagyonát, hát most a tiedre áhítozik. Én óvlak, én nem engedhetem, hogy vesztedbe rohanj. Fontold meg, édes leányom.

— Megfontoltam, anyám felelt a leány.

— Hát nyomorúságra akarsz jutni? Azt akarod, hogy mindenedből kifoszszon? Mert látom, hogy az lesz a vége. Nem is lehet más vége.

Szeretem, anyám.

— Nem tudod, mit beszélsz, boldogtalan.

— Szeretem.

— Megtiltom — fenyegette az anyja.

— Én mégis szeretem.

Menj hát — fakadt ki akkor az elkeseredett anya — menj, te daczos, elvakult leány, tégy, a mit akarsz. Tedd magadat szerencsétlenné, nem bírom meggátolni. De tőlem egy fillért se várj. Éljetek, a hogy tudtok. Én nem fogom prédára ereszteni ezt a vagyont, melyre egykor még szükséged lesz, ha majd kinyílik a szemed.

Berényi Kálmán megdöbbsent, mikor erről az eredményről értesült s nem nagy lelkesedéssel töltötte be szívét menyasszonyának nagylelkű kijelentése:

— Ne féljen, Kálmán, én szívesen megosztom magával, bármily sors várjon reánk. Én boldog leszek, ha szegények leszünk is.

— Átkozott kilátás volna — gondolta magában Berényi Kálmán.

Ámde attól nem kell félni. Nem lehet az, hogy valaki nyomorúságban hagyja az egyetlen leányát. Csak olyan üres fenyegetés az, a mivel Laczkóné leányát ijesztgeti. Rá sem kell hederíteni.

Miért ne játszaná most Berényi Kálmán is a nagylelkű szerepét? Ünnepelesen kijelentette ő is, hogy soha sem gondolt Gizinek a vagyonára. Nem is kér, nem is vár abból semmit. El tudja ő tartani a feleségét a magáéból. A mit az ő zilált vagyoni viszonyairól beszélnek, annak fele sem igaz. Van ugyan némi adóssága, de majd rendezi s ezután okosabban fog gazdálkodni. Ha pénzért akart volna házasodni, azt megtehetette volna régen; de éppen azzal bizonyítja be igaz

szerelmét, hogy hozomány nélkül is nőül veszi szíve választottját.

Szinte kipirúlt a lelkesedés tüzetől, a mint Laczkóné előtt beszélt s majdnem maga is elhitte, hogy milyen nemes szívű férfi ő, mikor elveszi azt a leányt pénz nélkül.

— Csak anyai áldását kérem, semmi egyebet — szavalta pathetikusan s térdre borult Laczkóné előtt. — Esküszöm, hogy Gizit boldoggá teszem.

Laczkó Gizi elragadtatva nézte. Ez az ő deli hőse, ez a nagy, nemes, büszke, lovagias férfi. Csak ilyen lehetett, a kit ő szeret.

Laczkóné maga is félig-meddig megingott. Talán tévedett ítéletében. Talán mégsem lehet csupa komédia, csupa képmutatás ennek az embernek a viselkedése. De erős természetű nő volt, a leányához hasonló s a mit egyszer kimondott, nem változtatta meg egykönnyen.

Ha igazán szereti Gizit és Gizi boldog lesz önnel, nem vonhatom meg anyai áldásomat — szólt komoly elhatározással; — de pénzt, semminemű segítséget ne várjanak tőlem. Látni akarom, hogy ön képes-e megfelelni annak, a mit ígért.

Berényi Kálmán azonban tudta, hogy mikor az anyák így beszélnek, nem kell azt szóról szóra érteni. Ha majd szorul a kapeza, bele nyúl akkor Laczkóné mama a pénzes fiókjába, csak nyaggatni kell.

XXIII.

Sok lótás-futásba, alkudozásba került, míg egy kis pénzt össze bírt szerezni Berényi az esküvőre. Nem hitte volna, hogy rongyos pár ezer forintért ennyit kell ígéretetni, ennyit kell hazudozni. Csakugyan itt volt már az ideje, hogy ezzel a házassággal kieviczkéljen a bajból. Már látja, hogy nagyon oda van a hitele. A közvetítők beszaladozták váltóival az egész fővárost, de mennél jobban kínálták, annál kevésbbé tudtak túladni rajta.

Hiába hitegetik az uzsorásokat a gazdag menyasszonnyal; ohó, őket nem lehet oly könnyen lépre csalni. Hallottak ők már megszorult gavalléroktól gyakran ilyen beszédet, uj-

ságban is olvastak eljegyzési híreket, aztán mégsem lett belőle semmi, becsapták őket. A jeggyűrű még nem készpénz, azt még vissza is küldhetni. Aztán ki tudja, hogy' van, mint van ez a dolog? Mennyi a hozomány? Ők nem mehetnek Kassára tudakozódní.

Ha még volna Berényinek a pénzintézeteknél hitele, biz' Isten könnyebb volna ott boldogulni, mint az uzsorásokkal. Csak egy vagy két aláírot kapna, de olyan aláírot nem kap, a kinek valamivel jobb neve volna, mint neki. A bukófélben lévő embert mindenki elhagyja.

Pedig hiszen ott van még a szántói birtoka Abaújban. Azt mondják, hogy sok van rá betáblázva. De megér kétszer annyit. Mindent rendbe hozhat még ő, ha majd elvette a gazdag menyasszonyt. De nem hisznek már neki. A ki uzsorásokkal, meg mindenféle ringy-rongy közvetítő népséggel manipual, ugyan hogy bíznának abban?

Az egyik közvetítő tudna ugyan valami özvegy asszonyt, a kinek volna pár ezer forintcskája, de az maga akarna a nagyságos úrral beszélni. Ha azzal tetszenék szólni és megnyugtani, hogy ne féljen, az bizonyosan ideadná a pénzt.

Berényi Kálmánnak kellemetlen ez a história, de nem kerülheti ki, hát beszél vele. S olyan szépen, olyan szívrehatóan beszél, hogy a szegény asszony a lelkét is odaadná, nemcsak a pénzét. Oh, ő bízik a nagyságos úrban, hiszen ismeri is a nagyságos urat.

Honnan? - kérdezte Berényi Kálmán meglepetve.

— Hát tetszik tudni, a Teréz nekem rokonom - magyarázta az asszony.

— Teréz . . . Teréz? . . . Berényi Kálmán eleinte nem tudja, ki az. De az özvegy asszony elmondja, hogy a Tarnayné méltósága komornája és az özvegy asszony sokszor látta a nagyságos urat, mikor a Tarnayné méltóságához tetszett menni, mert ő is abban a házban lakott tavaly, míg ki nem hurezolkodott, a harmadik emeleten, persze csak két kis szobácskában, a hogy' ilyen szegény özvegy asszony lakhatik, tetszik tudni. Az egyik szobácskát ki szokta adni hónapos lakó uraknak.

— Úgy, úgy? — bölintott nyájasan a bőbeszédű öreg asszonynak Berényi Kálmán.

Meghallgatja minden panaszát, hogy a kenyér milyen

drága és a házmesterné mindig veszekedik a szegény lakókkal. Utóljára még meg is szorongatja a kezét a szegény özvegy asszonynak, úgy, hogy az egész boldogan távozik. Milyen kedves ember, milyen jó ember ez a képviselő úr!

Az özvegy asszony harmadfél ezer forintja azonban nem elég. Abból legalább másfél ezret el kell fizetni, hogy ideig-óráig bedugják egy pár szemtelen hitelezőnek a száját, a kik nem akarnak várni s árveréssel fenyegetőznek.

Újabb pénzforrásokat kell hát fölhajhászni a közvetítőknek. Találnak egy szőnyegkereskedőt, a ki hitelbe ad ezer forint ára szőnyeget, a mi megér talán négyszázat s a mit mindjárt el is adnak kétszázért. Hasonló módon vásárolnak egy ékszerésztől is vagy ezer forint áru arany-ezüst holmit, azért is kapnak kétszáz forintot. Gazdasági gépeket is vesznek, olyan uzsorás is van, a ki azzal kereskedik.

A sok mindenféle vevésből meg eladásból összekerül aztán annyi pénz, a mennyi kell. Még egy pár új lovat is vehet Berényi, mert az utolsó héten a képviselőházban is kapott pár száz forintot az egyik szolgától, kinek egy kis megtakarított pénze van s megszorult gavallérokat szokott kisegíteni rövid időre bizalmas természetű kölcsönökkel.

Most már nem kellett félni, a fenyegető felhők elhúzódtak s az ég újra kiderült. Néhány hétre biztosítva volt Berényi Kálmánnak a nyugalma, haza hozhatta menyasszonyát. Az esküvőt nagy fénynyel ülték meg Kassán.

Büszkén és boldogan lépett oltárhoz a szép menyasszony. Hü szerelmének diadala volt ez a nap. Bármi érje ezután ez életben, gond, baj, küzködés, örömet elviseli azt azért, a kit szeret. Még azt is, a mit legnehezebb elviselnie, anyjának neheztelését, azt is elviseli érte. Főlemelt fejjel, bátran, hangosan mondta el az eskü szavait. Szerette volna, ha az egész világ meghallotta volna, hogy ime ezt szereti, jó vagy balsorsban, inségben, betegségben egyformán szereti.

A vőlegény arca is ragyogott. Olyan dőlczeg alak volt arany sujtásos, bogláros magyar ruhájában ott az oltár előtt, hogy minden szem megakadt rajta. Az elmúlt napok gondjából semmi sem látszott derült arcán s nyájas tekintettel üdvözölte az ismerőseket a templomban. Figyelmes és udvarias volt most is, mint mindig.

Csillogó pompában, félkör alakban állt föl a nászkiiséret

a nagy oltár előtt. A szegény rokonok, Druzsikné, kinek a boldogult férje csak órás volt, Csutakné, kinek a férje tanító a külvároson, azok szerényen elbújtak a padokba. Hogy mertek volna megállni annyi nagy úr és fényes hölgy között? Csak álmélkodtak ezen a nagy pompán és suttogva bólintgatták fejöket:

Milyen szerencsések ezek a Laczkóék!

Ott volt a főispán gróf Hidvéghy Oszkár a nejével és még több mágnás. A fiatal gróf Zsámboky Feri is ott volt, a ki még most is tartozott három ezer forinttal Berényinek; de ilyen ünnepélyes alkalommal csak nem lehetett zaklatni.

A mágnások sorában ott lehetett látni a család gyámolát, báró Simánszky Albin urat is. Ő méltósága pompás új diszmagyar ruhát csináltatott ez alkalomra, természetesen a család számlájára. Hiszen ezzel is azon számos áldozat sorát gyarapította, a mit eddig is a családért hozott.

Tarnayné nem volt jelen, még nem jött haza művészeti tanulmányútról Olaszországból. Nem is lett volna érdemes Berényi Kálmán miatt haza sietni. Ellenben jelen volt Aranyossy Katinka, a ki csakugyan valami báróhoz ment nőül, valami olyan Simánszky Albin-féle szegény báróhoz. Velök is szaporodott a jelenlévő magas aristocratia száma.

Katinka báróné fitos orrocskájával, szőke göndör hajával s az aranyos magyar fejkötővel nagyon kedves, pikáns tünemény volt most is. Olyan üde és olyan hamis a nevető gödröcskéikkel rózsás arczán. Berényi Kálmánnak, a mint megpillantotta, mindjárt az a jelenet jutott eszébe, mikor éjjeltájban az oszlop mögött csókolóztak... Eh, de ilyesmire nem szabad gondolni ma.

A szertartás ünnepélyesen lefolyt, a násztrakoma is. Mig a menyasszony anyjával és testvérével félrevonult, hogy az útra átöltözzön, a fényes társaság kisebb csoportokra szakadozva széteszlott a lakásban. Egyszerre csak véletlenül olyan szobába botlott be Berényi Kálmán, a hol Katinka báróné éppen kibomlott haját igazgatta az aranyos fejkötő alá.

Mit akar? — támadt rá a belépőre. — Miért járkál utánam?

De csak a szava volt haragos, a szeme nevetett, az a hamiskás ajka is.

Már akkor Berényi Kálmánnak szédelgett a feje a sok

pezsgőtől és csupa tűz volt a vére. Annyit kellett kocczintgatni a sok áldástkivánnal s olyan nagy öröm napja volt ez a mai. A mint hát most megpillantotta a kis bárónénak hamiskásan mosolygó arczát, ingerlő szájaescáját, vakmerően közelebb jött hozzá:

— Ki akarok békülni, Katinka . . . Édes, százszorszép Katinka ! . . .

— Csak odább, odább — tolta el magától Katinka. — Azt hiszi, hogy majd megint csókolózunk, mint mikor a maga választása volt?

— Csak egyszer, gyönyörű angyal, egyetlenegyszer — esengett Berényi Kálmán.

— Hogy is ne! — felelt füget mutatva a kis báróné. — Nekem elég volt a maga hóbortjából. Menjen csak a menyaszszonyához, kérjen attól csókot.

E pillanatban kinyílt az ajtó és sápadtan belépett Laczkóné. Csak rá kellett pillantani arczára s rögtön tudhatta Berényi Kálmán, hogy az anyós mindent hallott. A megszeppent vőlegény elugrott a kis báróné mellől, a kit épen át akart ölelni s úgy lehült egyszerre, mintha jeges vízzel öntötték volna le.

A kis báróné gúnyos pillantást vetett rá, aztán az öreg asszonyhoz fordult:

— Azt hiszem, néni, jó lesz, ha Berényit lefektetik egy pár órára pihenni. A nagy boldogság kissé megzavarta a fejét. Azzal kiment a másik szobába.

Laczkóné ott állt egy darabig szigorú arczczal, némán. Az első pillanatban ajtót akart mutatni ennek a hitványnak, ki menyegzője napján képes csókolózni egy másik nővel. Takarodjék innen. Nem engedheti, hogy az ő derek, nemes leánya ilyen embert kövessen.

De aztán megijedt a botránytól, a mi bekövetkeznék. Ilyen szégyenletes eset az ő házában, az ő családjában, melynek tiszta hírnevére mindig oly büszke volt. Eszébe jutott az is, milyen megmérhetetlen fájdalmat okozna leányának, ki most oly boldog.

Igen, ha még az esküvő előtt korábban történt volna, nem habozott volna; de most már? Elnyomta feltörő haragját. Nem szólt egy szót sem, egyetlenegy szót sem, csak határtalan megvetéssel végignézett vejen s ott hagyta a szobában.

Akközben Giza elkészült az útra, itt volt már az indulás ideje. Reszketve szorította Laczkóné karjai közé leányát, oly hevesen, oly hosszasan, mintha soha sem akarná elbocsátni. Erős tusakodást vívott lelkében még egyszer. Szóljon? Hallgasson? Most már ismerte ennek az embernek a léhaságát. Mi várhat leányára ilyen embernek az oldala mellett? Vádolta magát, hogy gyöngé volt s beleegyezett ebbe a házasságba. De most már késő. Még egyszer karjai közé szorította leányát s elbocsátotta, a nélkül, hogy vejére csak egy pillantást is vetett volna.

XXIV.

Még alig volt három hetes asszony Berényi Kálmánné, mikor foglalni jöttek. Kálmán nem volt otthon épen akkor. Mindent fölirtak, mindent összeturkáltak. Az ügyvédbojtár hetvenkedett s még a szivart sem vette ki a szájából. A becsüs letette zsiros kalapját a divánra. A végrehajtó, őszbecsavarodott öreg ember, ki valamikor olyan úrféle volt, maga is, míg tönkre nem jutott, lassan perczegtette tollát, miközben fölföltekintett s atyáskodó hangon vigasztalgatta a megrémült fiatal asszonyt:

— Ne vegye nagyságod olyan zokon. Megesik nagy urakon, grófokon, grófnékon is. A képviselő úr ő nagysága bizonyosan fog intézkedni. Csekély nyolczszáz forint az egész összeg. És nagyságod bejelentheti az igénypert is. A mi a nagyságodé, azt nem lehet elvenni. A jegyzőkönyvbe is fölveszem a nagyságod óvását. Csak méltóztassék bejelenteni, hogy mely tárgyakra kívánja nagyságod.

— Semmire sem kívánom — felelt a fiatal asszony büszkén.

— De mégis, kérem — szólt a végrehajtó meghökkenve.

Az ügyvédbojtár pöffeszkedve fujdogálta a szivarfüstöt:

— Tetszett hallani, hogy ő nagysága semmire sem tart igényt.

— Jó, jó — mormogott az öreg végrehajtó — ő nagysága később is bejelentheti igényét.

Elmentek s izgatottságtól, szégyentől, haragtól reszketve roskadott egy székre a fiatal asszony. Az ő fölfogása sze-

rint, a hazulról hozott elvek mellett valami szörnyű eset volt ez, valami mélyen lealázó.

Így találta Kálmán fölindultan, mikor haza jött. A férj iparkodott megnyugtadni s mosolyogva czirógatta arczát:

— Milyen gyermek vagy, hogy ezért úgy fölindultál. Baj, baj, mindenkép baj, mert most hamarjában nem tudok fizetni, de ez még nem szégyen, édes.

A nő azonban máskép gondolkozott:

— Szégyen olyan adósságot csinálni, a mit az ember nem tud megfizetni, Kálmán.

A férj összeharapta ajkait. Nem akart vitatkozni nejével, csak annyit mondott:

— Nagyon sajnálom, Giza, hogy neked kellemetlenséget okoztam.

— Nem arról van szó – szólt akkor a nő s gyöngéden megfogta férje kezét. — Én szívesen eltűrök érted mindent. Én tudtam, mikor hozzád mentem feleségül, hogy gond, baj, küszködés vár rám. Jól tudtam hogy, a te vagyondod meg van rongálva s talán semmid sem marad. Nekem megmondták azt, azzal ijesztgettek. De én nem félek a szegénységtől s hű segítő társad akarok lenni bármily sorsban. Ám az adósságokat ki kell fizetnünk, Kálmán.

— Ki, ki, hogyne — felelt a férj. — Hiszen én is azt akarom. De anyád segíthetne minket egy kisé.

Csókók és ölelések közt, gondolta Berényi Kálmán, könnyű lehet rá bírni egy asszonyt, hogy írjon az anyjának.

Ez az asszony azonban csodálatosképen ellenállt:

— Nem, nem, Kálmán, az anyámhoz nem fordulhatunk. Bármit inkább, de azt nem.

Úgy gondolta Kálmán, hogy jobb lesz, ha nem erőlteti a dolgot, vár, míg Giza megpuhul. Hiszen jöjjön csak még egy csapat foglalás, pedig jönni fog sűrűn egymásután, tűzzék csak ki az árverést, majd ír akkor Giza vonakodás nélkül az anyjának s majd belenyúl a pénzes fiókba Laczkóné, akár hogy fogja is szidni a vejét.

Egymást követte a sok foglalás, az árverést is kitézték már, ámde Giza még sem akart írni az anyjának. Kálmán már elvesztette türelmét:

— Hát mit csinálunk?

Akkor Giza összeszedte minden ékszerét, az asztali ezüs-

töt is, a pompás nagy ezüst gyertyatartókat, tálczákat, még füléből is kiszedte a kis gyémánt függőt.

— Add el ezt mind.

Berényi Kálmán keserűen fölkaczagott :

— Hát azt hiszed, hogy ez elég ?

Komoly elhatározással felelt a fiatal asszony :

— Takarékoskodni fogunk, Kálmán. Eladjuk a lovakat.

Minek nekünk a fogat? Elbocsátjuk a cselédeket, a kocsist, az inast, a szobaleányt. Egy cseléd elég lesz nekünk. Kimegyünk ebből a nagy lakásból valami kisebbbe, olcsóbbba. Nagyon kis helyen megférünk mi, édes Kálmán, ha akarjuk. Három szoba, két szoba elég. Én kitakarítom magam. S hidd el, olyan boldog leszek.

— Angyal vagy, drágám hizelkedett a feleségének
Berényi Kálmán.

De egy perczig sem gondolta, hogy ez komoly beszéd. Nem azért házasodott, hogy most behúzódjék valami két-három szobás lyukba a Ferencz- vagy József-város végén s kuczorogjon, nyomorogjon. Próbálta fiatal korában, míg az apja élt. Köszöni alásan, nem kér még egyszer belőle. Neki pénz kell, a mivel segíthet magán, nem szép beszéd a takarékosagságról. Az az asszony megérthetné, ha csak egy csepp esze volna.

Magyaráztatja is neki eleinte szép csöndesen, nyájasan :

— Lásd, édesem, miért kuczorognánk, mikor az anyád-nak van miből segíteni minket? Huszonöt-harmincz ezer forintot adhatna, a nélkül, hogy abból valami nagy kára lenne. Többet is adhatna. Minden szülőnek kötelessége az. Csak nem hagyhatja a leányát nyomorúságban.

De a fiatal asszonynak hiába beszél.

— Hiszen azt mondtuk, Kálmán, hogy nekünk semmi sem kell. Te is azt mondtad, én is azt mondtam.

Arra már ingerült lesz a férfi :

— Mondtuk, mondtuk. Az ember sokat mond. De nem gondoltam, hogy te igazán azt hiszed, hogy olyan bolond vagyok.

A fiatal asszony csodálkozva nézett férjére. Mintha idegen ember állt volna előtte. Hát lehetséges ez? Hát beszélhet így az, a kiért ő mindent kész volt föláldozni, még az életét is? Hát hazugság volt, képmutatás volt, mikor arról beszélt,

hogy neki csak Giza kell egyedül, egy fillér nélkül, csak a Giza szerelme? Hát a vagyona is kellett? Vagy talán épen csak az kellett?

Mintha a mennyországból zuhant volna alá a fiatal asszony, most egyszerre megnyílt előtte a sötét, sivár, tátongó mélység. Hát mindaz csak álom volt, üres képzelődés, a mi őt oly boldoggá és oly büszkévé tette? Ime itt vergődik lent, mélyen megalázva. Hát az ő sorsa is csak az, a mi annyi boldogtalan asszonyé, kik csak akkor ábrándulnak ki, mikor már késő?

Berényi Kálmán haragosan távozott hazulról s ott hagyta a fiatal asszonyt kínos tépelődései közt. Éreztetni akarta vele neheztelését. Remélte, hogy mire visszatér, Giza már megalázkodva jön elejébe, aztán egy pár csók, egy pár gyöngéd szó elvégzi a többit. A legbüszkébb és legdaczosabb asszony is csak asszony.

Míg azonban oda járt, váratlan látogató jött, olyan látogató, a kire nem gondolt. Az özvegy asszony, ki a harmadfél ezer forintot adta kölcsön.

Nagy lármával, nagy jajveszékléssel tört be. Az inas el akarta utasítani, hogy nincs otthon a nagyságos úr; de nem hagyta magát, kiabált s olyan zenebonát csinált, hogy a nagy zajra Berényiné is kijött.

— Jó asszony, nincs itthon a férjem — mondta neki csillapítón.

Ámde az nem hallgatott el, hanem még jobban kiabált. Nem hiszi.

— Elbújt előlem. De én addig egy tapodtat sem megyek, míg nem beszéltem vele. Engem nem lehet kidobni. A pénzeimet akarom. Én szegény özvegy asszony vagyok, abból a kis pénzecskéből éltem. Isten ellen való vétek engem így megcsalni, kifosztani abból a kis vagyonkából. Hiába bújik el a nagyságos úr, az Isten büntetése megtalálja. És én sem megyek el addig innen, míg nem beszéltem vele.

Berényiné úgy érezte, mintha jéghidegség futott volna át egész testén.

— Jöjjön be, kérem, ide — szólt s kinyitotta a szoba ajtaját.

Nem akarta, hogy a cselédség tovább hallgassa ezt a kiabálást a folyosón.

— Most szóljon, kérem — fordult hozzá, mikor már bent voltak a szobában.

— Szólok is — kiabált az asszony — és megmondhatja a drágalátos urának. És ha csak egy csepp lelkök van, nem tehetik azt, hogy ilyen szegény özvegy asszonyt koldúsbotra juttassanak. De persze az ilyen nagyságos uraknak nincs egy csepp lelkök sem.

— Hát, Istenem, mit kíván? — kérlete Berényiné.

— A harmadfél ezer forintomat kívánom, a mit a nagyságos úr kicsalt tőlem. Azt mondta, hogy gazdagon fog házasodni, arra kell neki a pénz. S még a kezemet is szorongatta és olyan szépen, simán tudott beszélni. És a szenzálok is azt mondták: a nagyságos úr most nagyon gazdag menyasszonyt talált s nagy kamatot fog nekem adni és rá beszéltek, hogy csak adjam oda a pénzemet.

Berényiné tántorogva támaszkodott az asztalhoz. Oly zsibbadt és jéghideg volt egész teste.

— Meg fogja kapni a pénzét — szólt tompán,

— Meg ám, de mikor? — viszonzá keserűn az özvegy asszony. — Hiszen benne van a hivatalos újságban, hogy elárverezték a nagyságáék butorait s Bordács úr, a járásbirósági írnok azt mondja, hogy se szeri se száma, annyian perlik, foglalják a nagyságos urat és a gazdag menyasszony is bizonyosan csak csalafinta volt. Hát hol az a nagy gazdagság, az a sok pénz? Elő vele. De persze a nagyságos úr csak úgy fundálta ki, hogy rá szedhesse a bolond embereket. És a harmadfél ezer forintomat sem látom többé ebben az életben, azt mondja Bordács úr.

A fiatal asszony szeretett volna véget vetni ennek a kínos jelenetnek, de nem birta félbeszakítani az elkeseredett özvegy szapora beszédét:

— A nagyságáék most kinevethetnek engem: no jó bolond, csak keresd a pénzedet. Nem is perelhetem, azt mondja Bordács úr, mert a váltó még nem járt le s mikor rám kerül a sor, akkor már nem lesz semmi foglalni való. De a nagyságát is meg fogja verni az Isten, ha engem ki nem fizetnek. Oh Istenem, hogy is lehettem olyan buta, hogy ilyen embernek adtam a pénzemet! Gondolhattam volna. De a Teréz az az oka, a Teréz. Azt mondta mindig, milyen gavallér, milyen duzöröket ad neki, öt forintos, tíz forintos bankót nyom a

markába és milyen drága bukétokat küld a méltóságos asszonynak . . .

— Kinek? — sikoltott a fiatal nő.

Az öreg asszony észrevette, hogy elszólta magát. De mindegy, most már csak azért is megmondja. A nagyságos úr nem érdemli, hogy kimélje.

— No hát a Tarnayné méltóságának. Annak. Meg ki tudja még, kinek. És a házmesterné azt mondta: lelkem, a ki olyan vén dámához jár, nem jár az hiába és az már bizonyos, hogy a méltóságos asszony pénzzel dugdossa azt a fiatal nagyságos urat, másképp nem lehet . . . És ha eszem lett volna, hát én is gondolhattam volna. De az Isten elvette az eszemet s azt gondoltam, ha olyan nagy gavallér, a hogy a Teréz mondta, hát bizony nekem is jól esnék valami abból a sok pénzből, a mit majd a feleségével kap. Aztán a szenezálok is biztattak . . .

Egyszerre elakadt az öreg asszony. Megijedt, a mint ott halálsápadtan, tántorogva látta a fiatal nőt.

— Jézusom, mindjárt elesik!

De az nem esett el. Összeszedte magát s fejének egy biccentésével intett az özvegynek:

— Köszönöm. Most, kérem, távozzék. Gondoskodni fogok, hogy megkapja a pénzét.

S olyan büszke és parancsoló volt az a hang, hogy a megzavarodott öreg asszony el is távozott.

A fiatal nő aztán egy levelet irt. Nagyon rövid levelet, két percz alatt elvégezte. Adják át a nagyságos úrnak, ha hazajön.

Csak kis köpenyét vetette a vállára, föltette a kalapját, bérkocsit hozatott s úgy, a mint volt, elment. Semmit sem vitt magával.

A cselédek azt hitték, csak valahová a városba ment látogatóba. S az első pillanatban Berényi Kálmán maga is azt hitte, hogy csak meg akarta ijeszteni a felesége, mikor azt írta, hogy haza ment anyjához. Hát hihető az, hogy egy asszony így elhagyja az urát, kihez szerelemből ment? Így elhagyja csak azért, mert egy ostoba vén asszony ide jött lár-mázni, botrányt csinálni? Hiszen ha Giza már előbb pénzt kért volna az anyjától, hát kikerülhettek volna minden botrányt.

Azt írja, hogy többé vissza nem jön. De Berényi Kálmán nem akarja elhinni s még egy hét múlva, két hét múlva is várja.

Akkor azonban már látja, hogy ez a büszke teremtés nem jön s neki kell megtenni az első lépést. Nem szívesen teszi, mert borsózik a háta attól a sok szemrehányástól, a mit az anyósától kell majd hallani.

Eszébe jut a Katinkával való história is. Bizonyosan szemébe fogja vágni azt is most az anyós, noha a menyegző alkalmával elhallgatta. Most persze nem fog elhallgatni semmit, föllovallja ellene Gizát. Bizony, bizony nehéz munka lesz, keserves állapot lesz, míg a feleségét ki bírja engesztelni.

Az a buta uzsorás nő még Tarnaynérol is fecsegett. De az régi dolog, a mit eltagadhat az ember. Ugyan, ugyan, egy pár virágbokréta még nem a világ.

Hogy most minden rá zúdul a fejére, azt tudja, de majd csak kiállja valahogy. Giza duzzogni fog, az anyós dörmögni fog; de hát mit vethetnek igazán a szemére? Holmi régi históriát? Vagy azt a kis szeleskedést Aranyossy Katinkával? Ugyan mit? Az adósságait? Hiszen tudták azelőtt is, nem ujság.

Biz az ilyen adós embernek az állapota nem nagyon rózsás és a hitelezők nem igen szokták áldással ellátni, hanem lármáznak, fenyegetőznek, foglálnak, árvereznek. Már ez bizony így szokás. Kellemetlen, de így szokás. Berényi Kálmán nem is csodálkozik, ha az efféléhez nem szokott, elkényeztetett Giza fölháborodott. De azóta lecsillapodhatott s ha most még azt is megteszi Berényi Kálmán, hogy megalázkozik és ő maga megy érte, hát nem daczolhat tovább.

Némi aggodalom szorongatja ugyan a Berényi Kálmán szívét még akkor is, mikor már útra indult. Az a Giza olyan különös, olyan szertelen büszke. De hiszen mi panasza lehet férjére?

— Nem bántam vele jól? Nem szerettem? Csúnyaság, hogy elhagy a bajban.

De még bízik. Tudja, hogy nagy hatalma van a nőkön. Ha szívéhez szól, ha az eltöltött édes órákra emlékezteti, lehetetlen, hogy az az asszony újra karjaiba ne repüljön.

Kicsinosítja magát, úgy megy a Laczkóék házához. Laczkóné fogadja, fagyosan, kevélyen. Nem zúditja rá a szemre-

hányásokat, semmi vád, semmi panasz nem hangzik ajkáról, csak azt kérdezi tőle szigorúan : mit keres itt ?

— A feleségemet — dadog a megzavarodott ember, ki egészen másra készült.

Laczkóné beszólitja a leányát s a fiatal asszony megjelenik. Arcza sápadt, de járása határozott, tekintete büszke. Berényi Kálmánnak elfúlاد a hangja :

— Gizi, Gizi ! — tördelte inkább ijedten, mint szívrehatón.

S térdre borult előtte. De az hidegen intett :

— Ne játszszunk komédiát. Semmi közünk többé egymáshoz.

— Hát ez a hitvesi hűség ? Ez a szeretet ? — jajgatott Berényi Kálmán.

Büszkén szakította félbe a fiatal asszony :

— A kit én szerettem, a kiért az életemet is föláldoztam volna, az csak képzelt lény volt, az nincs ezen a világon sehol. Nem használ már semmi képmutatás és egészen fölösleges több szót váltanunk.

— Hát ez az utolsó szavad hozzám, Gizi ? — kiáltott az elkeseredett ember.

— Ez az utolsó — felelt Laczkó Gizi.

XXV.

Évek múlva is láthatták még Kassán a tönkrejutott Berényi Kálmánt. Már mindenéből kipusztult, a képviselőségből régen kicseppent s nagy nyomorúságban hanyódott-vetődött. A vármegyeházán adtak volna neki egy kis hivatalt, mert megsajnálták, de azt kicsinyelte. Ő, a ki országgyűlési képviselő volt, a ki mágnásokkal pajtáskodott, csak nem lehet kiadó vagy mi az árvaszéknél. Meg még mindig remélte, hogy egyszer majd megbékül vele a felesége s megint úr lesz. Azért ténfergett Kassán, míg végre ott rekedt.

Lassanként nagyon lekopott, nagyon elzüllött. Régi barátai nem akarták megismerni, ha találkoztak vele az utcán. Egyszer a Tarnayné ő méltósága kocsija majd elgázolta a piacon, de a méltóságos asszony nem ismerte meg. Máskor Bodnár úrral akadt úgy össze, hogy az ügyvéd úrnak már

nem volt ideje kitérni. Láttá, hogy Berényi Kálmán szeretné megállítani s beszélgetni vele; de az ügyvéd úrnak semmi beszélni valója sem volt vele s csak úgy félvállról szolt oda, miközben tovább sietett:

— Sok a dolgom, majd máskor.

Nem maradt meg senki a régiekből, csak Korláth Pistáék. Azok nem restellték ennek az elzüllött embernek a barátságát, kivitték magokhoz falura s hetekig ott tartották.

Olyankor az ő társaságukban, úgy látszott, mintha föltámadt volna megint a régi szeretetreméltó Berényi Kálmán. Ott elfelejtette nagy nyomorúságát, elmés, vidám, nyájas lett, főkép ha egy kicsit ivott. Mert most már rá szokott az ivásra s napról napra jobban bele merült.

Korláth Pistáéknál még mérsékelte magát; de ha onnan eljött, akkor neki adta magát a korhely életnek, mindenféle díbdáb néppel czimboráskodott a koresmákban s nem egyszer az új ruháját is beitta, a mit Pista csináltatott neki.

Korláth Pista próbálgatta szép szóval is, egy kis korholással is megjavítani, de nem fogott rajta semmi. Akárhányszor kihúzták a szeméből, ismét csak visszaesett. Inkább koldult, de nem dolgozott.

Azért Pista mégis jó barátja maradt és Anna mégis azt mondta róla:

— Szegény Kálmán. Nem volt rossz ember. Úgy-e, Pista?

— Nem, édes angyalom, nem volt rossz ember — mondta rá Pista; — boldog lehetett volna. De most már vége.

Most már nem is kísértették meg, hogy Gizát rábeszéljék, fogadja vissza férjét. Belátták, hogy az lehetetlen. Az a büszke nő soha sem bocsáthatta meg azt a sok alacsonyyságot, a mit Kálmán elkövetett.

— Istenem, milyen kemény szívé! — mondták a szegény rokonok, Druzsikné meg Csutakné, a kikhez olykor-olykor befordult Berényi Kálmán.

Mert ezek a szegény rokonok megbecsülték az atyafiságot s egy kis kalács, egy kis pogácsa vagy legalább egy pohárka pálinka mindig akadtt nálok, ha betért hozzájuk Berényi Kálmán.

Ott aztán elpanaszolta minden bűjät-baját a szerencsétlen ember. Mindennek a felesége az oka. Nem volna ő ilyen nyomorult földönfutó, nagy úr lehetne most is, főispán le-

hetne, négylovas hintón járhatna, de hej! a felesége . . . az ölte meg őt. Annak a koldúsa ő most is. Pedig hát kinek vétett ő? A légynek sem vétett.

— Biz úgy, édes sógorasszony, biz úgy.

És Druzsikné vagy Csutakné sopánkodva csapja össze két kezét:

— Szegény sógor úr!

Biztatják azzal is, hogy a jó Isten megsegíti még, mire Berényi Kálmán elérzékenyedve törülgeti a szemét:

— Haj, haj! Csak a jó Isten.

Köszöni a sógorasszonyok atyafiságos jóindulatát. Tes-sék elhinni, hogy csak ez a vigasztalás tartogatja benne az életet, meg az a kis pálinka. Az ad egy kis erőt, hogy elviselhesse a sors csapását. Kér alásan még egy pohárával.

Töltenek neki szívesen. Addig-addig töltögetnek, hogy beesteledik. Akkor elbúcsúzik s tovább tántorog, ámbár nem tudja, hol fogja tölteni az éjtszakát, mert megint nincs lakása s borzongva, úgy homályosan arra gondol, hogy egyszer meghal valami szemétdombon. Az lesz a vége. Pedig a légynek sem vétett.

VÉRTESI ARNOLD.

NAGYANYÁM.

Egy év oly gyorsan elmulik!
Belépek újra kis, fehér szobádba.
Az őszi napsugár besüt az ablakon,
A porszemek keringenek vidáman,
Minden mosolyg, ragyog, mint egykoron,
Midőn még éltél s boldogok valánk!
Csikorgó kulcsot forgatok a zárban,
S kitárom a fiókot.
Sok régi, elsárgult levél
Sötét rejtekben fekszik itt;
Selyemszalag fonódik a papirrakás köré,
Széles, díszes csokorba futva össze.
Ilyet csak asszony köthetett!
Elnézem, nézem némán a csomót,
S úgy rémlik, éled szép, öreg kezed,
A mint a szálakat nagy gonddal húzogatja,
A ránczokat gyöngéden elsimitva.
Ő ott ül, — újra látom őt!
Most egy tekintetet vet kész művére,
Elégedetlen!
Fölé hajol, sokáig nézi,
Vizsgálja jobb s baloldalon,
Lapitja, majd egyengeti,
Míg végre a csomó tökéletes!
Elöttem a szalag!
S könnyezve el-elgondolom,
Hogy selyme szálait *ma is*
— Erő, mely benne lüktetett —
Éltének egy kis részeeskéje tartja össze
Ma is, midőn a finom, drága kéz,

A melyre gyermekajkam csókja annyiszor tapadt,
 Már hamvadoz!
 Egy pillanat! S kegyetlenül kibontom a kötést,
 Kiillan onnan az erő, az élet,
 Mely itt feküdt e szép piros szálak között,
 Szegény, szegény halottam,
 Oh kedves, kedves nagyanyám!
 Így halsz meg mindennap ezerszer,
 Ha szétbontják, mit megkötöttél,
 Ha elviszik a széket, asztalt, ágyat,
 Ha szertehordják minden bútorod,
 Míg végül semmi sem marad belőled,
 Csak az emlékezet,
 A sápadt és halványuló!
 Ez is kivész!
 S ha majd bezárul a végső szem is,
 Mely látta jó, mosolygó arcodat,
 Csak akkor leszen nyugtod igazán,
 Csak akkor fogsz pihenni majd,
 Csak akkor leszen nyugtod igazán!

HATVANY LAJOS.

CARMEN SÆCULARE.*

Elhangzék három koppanás,
 S megnyílt a század kapuja,
 Dal szárnyán tört fel a fohász,
 S zengett alleluja.

*) A Tiberis medréből előkerült az Augusztus idejében tartott százados ünnepről szóló, kőre véselt felirat, melyben e hely fordul elő: «Az áldozat befejezése után huszonhét ifjú és ugyanannyi szűz leány, kiknek atyjok és anyjok is életben valának, egy verset énekeltek, ugyanígy a Capitóliumban is. A verset Q. Horatius Flaccus szerzé . . .» A jelen századfordulónál e felirat jutott eszembe, ez adta az eszmét e költeményhez, melybe Horatius *Carmen Saeculare*-jából egy versszakot — 21. 24. sort — szőttem bele.

Megállok az örök Idő
 Rejtélyes küszöbén,
 Ködlő homályban a jövő
 Alakja leng felém.

Megszólal elmúlt századok
 Víg ünnepi zaja . . .
 Zendül a régi hymnusok
 Rég elnémult dala.
 Beomlott sírok mélyire
 Leszáll a riadó,
 Megdobban egy halott szíve,
 S csodás szó hallható :

«Hosszú száz tíz év ha leperdül ismét,
 Nagy tömegnek vig, diadalmi kedvet
 Három éjjel és ugyanannyi szép nap
 Lássa viszontag!»

Mely egykor irta ezt, kezéd,
 Költő, elporla rég,
 Im zengi még is éneked
 Az ifjak kara még.
 S neved még ott találta, ott
 Márványra vésve föl,
 A nép, mely ült új századot
 S ujjonga lelkiből.

Örök városról álmodál,
 Ezt szótted dalba te,
 Századról új századra száll
 Lantodnak zengzete.
 De a te Rómád romba dül,
 Hatalma porba hull,
 Felette az enyészet ül
 És árja zúg vadúl.

Nagy álmod, porló szív, hova,
 Oh hova foszla szét?
 Mint hajnal álma tűnt tova,
 S él csak emléke még.

A régi várost az Idő
El, elsodorta már,
Horácز nevével az a kő
Iszap mélyére száll.

S a Tiberisnek árja hűn
Megőrzi e követ,
Két ezred mulva előttűn,
Horatius, neved.
De más idők más hymnusa
Hirdet más diadalt,
A Katakombák városa
Nem zengi azt a dalt.

Hát nem csak a szív porlad el,
Eltűn nagy álma is ?
Mint elborítá neved, el,
Horácз, a Tiberis.
A zászló színe elfakúl,
Elhangzik jelszava . . .
Eszmék varázsa elavúl,
Mely egykor szent vala.

Előttem mégis az a kő,
Mely nyugvék oda lent,
S majd iszapágyból tört elő,
Egészen mást jelent :
Hullámod zúghat, oh Idő,
Őt el nem temetéd,
Hiszen megőrzi a jövő
A költő szent nevét.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A BÁNKBÁN-REGÉNY.

Midőn két évtizeddel ezelőtt a Bánkbán történetének német földolgozásait fölkutattam és ismertettem,* a regény eredetijére ráakadtam ugyan (legalább azt kellett hinnem, hogy megtaláltam), de a könyvet magát (*Leithold*, Wien, 1782) nem sikerült megkapnom. Azóta megszerezte ezt a könyvet Sauer Ágost prágai tanár is, a ki az én kutatásaimból indult ki, magam is megkaptam Bécs városa könyvtárából. Azóta ráakadt Gombocz Zoltán az összes későbbi földolgozások francia eredetijére is,***) úgy hogy most. a legszükségesebb anyag birtokában, alaposan kiegészíthetem húsz év előtt kifejtett nézeteimet, de helyreigazíthatom Gombocz következtetéseit is.

A francia novella a következő kötetben jelent meg: *Le déraméron François par M. d'Ussieux*, Mæstricht, I. 1775, mint No III, p. 91—149: *Berthold, Prince de Moravie, Anecdote historique*. Az évszám valószínűvé teszi, hogy ez az elbeszélés a kedvelt tárgynak első földolgozása regény alakjában; további kutatás pedig kétségtelenné teszi, hogy a későbbi elbeszélések közvetlenül vagy közvetve mind ezen novellára mennek vissza.

D'Ussieux novellája már néhány év mulva jelent meg német fordításban: *Eleonore Königin von Hungarn. Eine Geschichte von*

*) *Bánkbán a német költészetben*, Buda-Pest, 1879, 136 l. Kül-földön bő kivonatban ismertették Laban Ferdinánd (*Beilage zur Wiener Abendpost*, 1879. júl. 12) és dr. Schmittak A. (berlini *Nationalzeitung*, 1879. szept. 9.). Ez ismertetésekben a külföldi szakkörök is értesültek kutatásaim eredményéről.

**) *Anzeiger für deutsches Alterthum* XXI, 129. l. V. ö. *Eggetemes Philolog. Közöny* XIX, 1895, 860. l.

***) *Bánkbán egy ismeretlen francia földolgozása. Budapesti Szemle*, XCIX, 1899, 460. l.

J. L: Klein. Wien, 1783, 96 l. (Megvan a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában.) Ez a kiadás kétségtelenül jogosulatlan utánnyomás, mert Kayser katalogusa szerint a regény Münsterben jelent meg Coppenrath kiadásában. Szerzőjéről nem tudhattam meg semmit, de ez nem is igen érdekel bennünket. Fődolog, hogy ez a Klein egészen hiven és pontosan, rendszerint szóról szóra fordította le a francia novellát. Említésre méltó eltérést mindössze kettőt találtam, s ezek is igen lényegtelenek. A francia novella 135. lapján: *pour assassiner ton bienfaiteur*, a németben a 73. lapon: *deinem Wohllhäter meuchelmörderischer Weise das Leben zum Gifte zu machen*; — és a francziában 142. l. *ministres*, a németben 85. l. *Bediente* (az eredeti a ‚ministre‘ szóval e helyen talán többet akar megjelölni). Az egyetlen lényeges különbség a francia és német szöveg közt tehát az elbeszélés címe, mert sem a nevekben, sem a tényekben vagy az előadásban a dolog lényegét érintő egyéb eltérés nincsen.

Ezt a német átdolgozást fordította le Csery Péter magyarra: *Ottó, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja. Jeru'sálemi András, Magyar Király' idejéből Csery Péter által*. Pesten, Ns. Kiss József könyvtárusnál. 1822, 100 l. (Furcsa, hogy Gombocz a 465. lapon azt állítja, hogy ‚egyetlen példánya a soproni lyceumi Magyar Társaság könyvtárában‘, holott én már 1879-ben, 85. l. megírtam, hogy e regényt az Erdélyi Muzeum kolozsvári könyvtárából használtam, honnan most is előttem fekszik.)

Csery nagyjában pontosan fordítja le a német eredetijét; legfeljebb hogy itt-ott egy keveset rövidít, illetőleg összevon. A főeltérések a következők: 1. a szereplők és helyek neveiben: a németben *Eleonore, Berthold, Minister Bancbanus, Idumaea, Mähren* (a francia *Moravie*); a magyarban *Gertrud, Ottó, Bánkbán nádorispány, Jeruzsálem, Meran*; — 2. tényekben: 81. l. a németben nincsen közelebbről megjelölve az a templom, melybe a királynét eltemetik: *dieser ehrwürdige Tempel steht etliche Meilen weit von der Hauptstadt am Eingang eines weiltäufigen Waldes*; a magyar fordító pedig 88. l. megjegyzi e templomról: *mely a fővárostól egy-néhány mérföldnyire a Pilisi erdőben állott* (és a jegyzetben hivatkozik Csery IV. Béla királynak egy adománylevelére, mely ezt bizonyítja); — a német szöveg a 95. l. így végez Ottóval: *Und mit Endigung dieser Worte gab er seinen Geist auf*, míg Csery 99. l. többet tud: *Minek előtte egészen elvégezte volna vallástételét, utolsót lehellett, egy-néhány nap mulva pedig hertzei pompával elte-*

mettetett. A franczia eredetiben és a Klein-féle német szövegben a királynak rövid beszéde zárja be az elbeszélést. András megbocsát, mert érti Bánkban fájdalmát és a büntetés úgy sem változtathatna a tényeken. E beszéd tartalmát Csery elbeszélő alakba öltözteti: «A Király a legmélyebb szomorúságba merült. Minthogy pedig a Nádorispány megbüntetése által vissza nem szerezhette volna elvesztett feleségét, és az által egy hasznos Tanácsostól fosztotta volna meg magát, vissza küldötte Magyar Országba, a' hol Bánkban az ő hivatalának hűséges folytatása, s az egész Nemzet boldogítása által elkövetett hibáját örökösen eltörölte; Melindánál pedig, még azután is, midőn a nagy lelkű Király győzedelmesen tért vissza a' szent földről, a' legboldogabb esztendőket számlálgatva, sőt még megöszült korokban is tisztán néztek a' halál ellenébe». Ügyetlenségében Csery elfelejtette a legfontosabb dolgot elmondani, hogy tudniillik András király megbocsátotta Bánknak véres büntetését.

Csery tehát elég hű és pontos fordító, de fordítása mégis nagyon gyatra és sokszor értelmetlen, mert szerzője vagy nem értette meg az eredetit, vagy önkényes módosítással furcsát mond. Csak néhány példát hozok föl: 1. l. *und alle seine Einwohner da umkommen zu sehen*, és 1. l. *s végképpen kiűzze lakosait*; — 7. l. *Berthold (dies ist der Name dieses Prinzen), hatte sein Herz den schmeichelhaften Versprechungen eröffnet, die ihm einige Missvergnügte gemacht*, és 5. l. *Ottó, így hívták a herceget, némelly kedvetlenek hízkelő kívánságára hallgatott, a kik azt ígérték neki* stb.; — 8. l. *Nur ein einziger Mann, dem aufgetragen war, dem Prinzen täglich die Speisen zu bringen, die zu seinem Unterhalte verordnet waren, hatte das Recht, etc.*, és 7. l. *Egyetlenegy embernek sem volt szabadsága a tömlöczbe való lemenetelre, hanem csak annak, a ki kirendelte(!) és le vitte hozzá mindennap az ételét*; — 9. l. *Die Zeit, dachte er bei sich selbst, wird den Antheil, den er an meinem Schicksale nimmt, schon vergrößern*, és 8. l. *Az idő, így szóllott magában, meg fogja azon hasznót(?) sokasítani, melyet most rajtam vesz*. Néha kissé bővíti a szöveget, például 4. l. *Zu den Füßen der Altäre hatten sie geschworen*, és 2. l. *Egy szívvel s szájjal megesküdtek mindnyájan az Oltár előtt*; de rendszerint inkább rövidíti vagy összevonja az eredeti szöveget. Kisebb eltérései néha egészen czéltalanok, például 5. l. *grosser Feldherr* és 3. l. *hasznos Fővezér*; hogy a 4. l. *Kayserliche* (a franczia eredetiben *d'Impériaux*) nála 2. l. *Németek*, már inkább érthető.

E néhány példa, azt hiszem, elégséges lesz Csery Péter fordító ügyességének kellő méltánylására.

De német nyelven novellánk megvan még egy másik alakban is, melyet 1879-ben látatlanban a magyar fordítás eredetijének tartottam. Czime: *Leithold. Ein Fragment aus der Geschichte fürstlicher Leidenschaften*. Wien, 1782, XIV. és 92 l. (Heinsius nagy könyv-lexicona szerint Bayreuthben jelent meg, Lübeck kiadásában.) Az 'Előszóban' elmondja 'A kiadó', hogy ezt a történetet egyik barátjának kéziratai közt találta és azért adta ki, mert erkölcsi tanulságot rejt magában. Erre következik egy versszak Claudius Mátyásnak egyik népszerű költeményéből, mely megköveteli, hogy a király legyen a legjobb ember, különben a legjobb embert kell megtenni királynak. Végre kapunk egy tizenhét versszakból álló hosszadalmas, teljesen értéktelen versezetet: *An die Könige und Fürsten dieser Welt*, mely II. József császárt, a nagy emberbarátot dicsőíti. Ha van e gyarló poemának gondolata, ez talán e szavakba foglalható: a király áldozza föl szenvedélyeit, óhajait, mindenét népe boldogságának. Ez az alapgondolat kétségtelenül belső kapcsolatba hozható a regény tartalmával, András király és Ottó herczeg szerepével, bár a regény maga e lapos 'tanulssággal' (melyet Csery Péter elhagyott) végződik: *Ich lerne nunmehr, aber leider zu spät, dass die Abwesenheit eines Königs allemal schädlich für sein Volk ist.*

A 'Leithold' című regény a Klein-féle szövegnek betűről betűre pontos, szószzerinti lenyomata, de igen hanyag, sajtóhibáktól valósággal hemzsegó lenyomata, csupán a következő módosításokkal: 1. a regény bekezdését, mely a keresztes hadjáratokról szól, elhagyja, úgy hogy itt az ötödik kikezdéssel indul meg az elbeszélés: *Der König von Ungarn hatte einen Minister*, Cserynél: *Ezenkívül a' Magyarok Királya mellett egy olly Nádorispány volt* stb. 2. *Berthold, Bancebanus, Melinda, Hungarn* helyett *Leithold, Zancebanus, Melinde, Ungarn* tulajdonnevek szerepelnek; *Mähren* (Cserynél *Merán*) helyén gondolatjel áll; — 3. a befejezés átalakítása, melyről már megemlékeztem.

Az első két módosítás, valamint az eltérő címlap kétségtelenül abban találja magyarázatát, hogy a könyvkereskedő, a ki e jogosulatlan utánnyomatot eszközölte, eljárását lehetőleg elfedni törekedett. A ki csak a címlapot, az előszót, a terjengős költeményt és a regény bekezdését nézte, nem ismerhetett reá rögtön a Klein-féle szövegre, illetőleg ennek eredetijére, melylyel pedig a 'Leithold' (az

említett csekély eltéréseket nem tekintve) szóról szóra, betűről betűre megegyez.

Az előadottak eredménye tehát a következő: D'Ussieux elbeszélését (1775) németre fordította esetleg valamelyik Müller, kinek szövegét J. L. Klein (1783) Bécsben lenyomatta és ezt a szöveget utánnymotta a „Leithold” kiadója (1782) és magyarra (valószínűen a Müller-féle kiadásból) fordította Csery Péter (1822).

De már ez adatokból is világos, hogy nem minden világos. Ha a Klein-féle szöveg, mely maga is utánnymot, 1783-ban jelent meg, hogyan nyomhatták le Bécsben egy évvel előbb, 1782-ban? és ha Csery a Klein-féle szöveget fordította magyarra, honnan vette a „Leithold” címlapjáról a „zabolátlan indulatokat”? És e nehézségeket még fokozza Katona József: Miért nevezi a Csery eredetijének szerzőjét Müllernek? és hogyan említheti „Kecskeméten, Jakab-Hava 2-ikán 1819” irt előszavában Csery regényét, mely csak 1822-ben jelent meg nyomtatásban? A dolog valószínűen úgy áll, a mint föntebb már jeleztem: A francia novellát a múlt század hetvenes éveiben németre fordította Müller, kinek címlapján rajta voltak a „zabolátlan indulatok”. E fordítást 1782. és 1783. két ízben utánnymották Bécsben. A magyar fordítás valószínűen 1815 előtt jelent meg, mert Katona József azt írja 1819-ben, hogy „Csery Ottója még akkor (mikor darabját irta) nem jött kezembe” (tehát már megvolt). Az 1822-iki kiadás, úgy látszik, csak címkiadás... Ezek nem épen lényeges dolgok, de a kutatót mégis bántja, ha fejtegetéseit kérdő jellel vagy szövevényes föltevésekkel kell befejeznie.

HEINRICH GUSZTÁV.

MAGYARORSZÁG DENEVÉREINEK MONO- GRAPHIÁJA.*)

Herman Ottó a magyarországi denevérekről írt könyvemet bírálatával tisztelte meg s én az ő személyét akarom megtisztelni, a mikor bírálatára, melylyel nem érthetek egyet, észrevételeimet megteszem.

A tulajdonképeni bírálatot széles mederben mozgó, általános természetű reflexio előzi meg, a melyben állattani irodalmunk fejlődésének menetét, helyesebben fejletlenségének okait vizsgálja és vázolja. Főlemlíti, hogy a hazai természettudomány, történeti fejlődésünk szerencsétlen menete következtében, nem áll nemzeti alapon és nélkülözi a közzel való szerves kapcsolatot. Ezen a bajon olykép kíván segíteni, hogy «a kor színvonalán szerzett monographiákat» «lássuk el oly tüzetes bevezetésekkel, a melyek a tárgyalt alakok helyét, viszonyát a természet többi jelenségeihez és a különböző zónákhoz is világosan fejtegetessék. Minthogy pedig a nyelvújítás túlsága megszűnt s az egész soron a magyarosság mindinkább érvényesül, szerezhetők e bevezetések világosan, sőt színesen is úgy, hogy a művelt embert, az oktatót közelebb hozzák a szakszerűen tárgyalt részhez, ez tehát befolyhat a közművelődésbe is».

Ez azon alap, a melyen állva Herman Ottó könyvemet bírálja, illetőleg nem is bírálja, hanem csak néhány, nagyon is széles vonással vázol egyet-mást, a mit könyvemen kifogásol.

Elismeri, hogy könyvem «minden esetre komoly mű», azt is, hogy «roppant munkát» fordítottam reá és elismer egyebeket is, melyekért nincs okom pironkodni, mindazonáltal fejtegetései abban

*) Észrevételek Herman Ottó úrnak a *Budapesti Szemle* januári füzetében megjelent bírálatára.

esúcsosodnak ki, hogy könyvem általános része nem eléggé színes, használata a legspecialisabb ismeretekhez van kötve, a szakszerűség legridegebb alkalmazása, száraz elősorolás, szótárszerű munka, melyet «a szakember ily alkalmazásban merőben nélkülözhet, a tudni-vágyó nem használhat»; a fajok leírása nagyon aprólékos, oly tömeg, melyben az eligazodás nehéz, szóval «tárgya és tartalma szerint még sincsen hivatva arra, hogy érezhetően lendítsen a magyar nemzeti közművelődésen». Ennek okát pedig abban látja, hogy «nem bírt áttörni azon a szűk korláton, a melyet a monographiáknak az egykori czéh szabott, mely saját szellemét és módszerét az elnyomatáshoz alkalmazta».

Megvallom, első pillanatban megdöbbenem Herman Ottó bírálatának csattanójától, mert hiszen ha mindez való, akkor minden jóakaratom és fáradozásom csupa merő esztelenség volt és munkaerőm elfecsérlése önmagam ellen való véteknél nem egyéb. Ámde csakhamar megvigasztalódtam s mondhatom, egy pillanatig sem gyötört az önvád, hogy amúgy sem fényes állattani irodalmunkat én is egy hasznavehetetlen munkával szaporítottam volna. Ellenkezőleg. Újra és gondosan áttekintettem könyvem minden lapját s nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy erre a munkára nemcsak hazánknak, hanem a tudománynak is nagy szüksége volt és én csak a legmelegebben tudnám óhajtani, ha faunánk más csoportjai is hasonlóképen lelkiismeretes, biztos alapon nyugvó földolgozásban részesülnének. A könyvemre fordított fáradságot nem sajnálom, mert meg vagyok győződve, hogy úgy a hazai, mint az általános tudományosságunk becsületes szolgálatot tettem vele.

Honnan van tehát s van-e magyarázata, hogy Herman Ottó mégis oly lesújtóan ítélkezett fölötte? Bírálatának komolyságát és nyugodt előkelőségét elismerem, szándékának tisztaságát nagyra becsülöm; tudom, hogy a nemzeti közművelődés sajtó sebeire keresett írt, a mikor általánosságban helyesen jelölte meg az egészséges fejlődés útját, mindazonáltal azt az alapot, a melyen állva könyvemet bírálta, tévesnek kell nyilvánítanom. Álláspontja téves, mert egyoldalú s épen azért igazságtalan. Herman Ottó előtérbe tolja mindazt, a mi könyvemnek — az ő szemében — hiánya, ellenben nem látja azt, a mit — még az ő szempontjából is — a könyv érdeméül kellene betudnia.

Én egy szóval sem állítom, hogy ne lehetne egy magyar denevérkönyvet úgy megírni, a hogy Herman Ottó kívánná, sőt nagyon jó volna, ha valaki megírná, azonban — és ez szent meggyőző-

désem — az én könyvemet, Magyarország denevéreinek monographiáját, az adott viszonyok között így kellett és csak így lehetett megírni. Most már könnyebben akadhat, a ki az én könyvem alapján megírhatja azt a másikat, — színesen, elevenen, a köz igényeinek megfelelően, azonban e nélkül senki emberfia, még Herman Ottó sem tudott volna jóra való, népies, magyar denevérkönyvet írni.

Nekem ez nem volt s nem lehetett czélom. Én nem dolgozhattam a költői leírás erős, színes ecsetjével, mert nem volt szabad hangulateltelő színek kedvéért a rajz biztosságát kockáztatnom. Az elbeszélés eleven lüktetése, a tárgyalás könnyed gördülése első sorban is tisztázott, rendezett anyagot kíván. Az én anyagom nagyon is zavaros volt, azt kellett tisztáznom. A kritikai munka nem hangulatos festmény, az egy szögletes geometriai rajz, melynek minden vonalát és metszőpontját határozott élességgel kell kitüntetni. Nekem lépten-nyomon bizonyítanom, czáfolnom és helyreigazítanom kellett s a tételes bizonyítás nem sok színt tűr meg. E mellett jellemeznem kellett a magyarországi denevércsaládokat, nemeket és fajokat, szabatosan és biztosan; föl kellett ölelnem kutatásaim új eredményeit és végül okokkal kellett támogatnom a külföldi nézetektől sokszor eltérő meggyőződésemet. Mindez szigorúan tudományos, csupán az értelmet, az ítéletet foglalkoztató föladat, tehát természetete szerint kissé száraz; nagy irodalmi apparatusra, formákra és méretekre támaszkodó s azért nehézkes és túlságosan tömör, mindazonáltal fontos és szükséges munka, mely ha jól van megoldva, bizonyára fölér egy Brehm-féle hangulatos életképpel.

Munkámban kiderítettem Petényi Salamon, Frivaldszky Imre, Jeitteles, Margó, Kocyan és Bielz tévedéseit; föltártam Daday Jenőnek rendkívül épületes «eredményeit»; helyreigazítottam Kolenati, Peters, Dobson és Satunin némely hibás észleletét; a Keyserling és Blasius-féle régi *Vesperugo*-nemet négy új nemre bontottam föl s ennek megfelelően merőben új alapon jellemeztem e nemeket; a családok, nemek és fajok meghatározására pontos és megbízható kulcsokat készítettem; mindazokat részletesen leírtam; helyreigazítottam némely szerző (például Leche) anatómiai adatait; megállapítottam a hazai fajok elterjedését; új szempontokat vittem be a denevérek biológiai és physiológiai működéseinek megítélésébe; a denevérek életmódjának igen sok, önálló megfigyelésen alapuló vonásával gyarapítottam a biológiai ismereteket; lelkiismeretesen megrajoltam a hazai denevér-irodalom képét és megállapítottam értékét s végül sok fajnak nagyon is zava-

ros synonymiáját tisztáztam. Mindezeket pedig belé kellett olvasztanom az ismeretnek abba a nagy, általános keretébe, mely ugyan sehol sem található föl készen, azonban a külföldi gazdag irodalom alapján már meg volt szerkeszthető.

Hogy ez «roppant munka» volt, azt Herman Ottó is elismeri s minderre még sem talál más elismerő szót, mint: ... «a szakszerűség legridegebb alkalmazása, ... szótárszerűség, ... hideg seriozitás, ... főlemlítési rendszer, stb.

Az igazságosan ítélő be fogja látni, hogy az adott viszonyok közt nem tehettem a munkát színesebbé, az elfogulatlan olvasó pedig arról is meggyőződhetik, hogy még ennek a száraz anyagnak ridegségén is mindenkép törekedtem enyhíteni. Igazolja ezt az általános részben az életmódnak 12 $\frac{1}{2}$ lapra, az egyes fajok tárgyalása kapcsán pedig összesen 30 lapra terjedő leírása. Némely fajnak az életmódjáról Brehm híres művében sem találunk többet, sem jobbat.

Ugyanabból a szempontból olyan közérdekű szakaszokat is fölvettem a könyvbe, mint a milyen a bevezetés, az idegrendszer, a denevérek származása s a magyarországi denevérek irodalma. Igazában tehát csak a csontváz és az izomrendszer tárgyalását lehet — a laikus szempontjából — száraznak mondani, ámde ezek a szakaszok, sok máshoz hasonlóan, nem a laikus használatára készültek. A szakember ezeknek is hasznát fogja venni, mint a hogy hasznát vettük és veszszük folytonosan Mihalkovics 1888-ban megjelent *Emberboncztanának* is, mely 1087 lapon, minden kép és rajz híjával, az anatómiai terminusok ezreit foglalja magában és minden tekintetben magasabb conceptiójú, mint a tíz évvel későbbi, csonkán maradt, képes kiadás. Csak melleleg említém, hogy a külföldi szakférfiak nagyon sajnálják, hogy az általános részt csak magyarul közöltem, mert ilyen összeállításban, egy helybe hordva, egy nemzet irodalmában sincs meg.

Ilyképen a «hideg seriozitás» vádja lényegesen megcsappan, még pedig nemcsak általánosságban, hanem — mint az alábbi példa igazolja — a részletek tekintetében is. Herman Ottó az életmód általános szakaszából ily módon apostrophálja egyik mondatomat: Így a vérszopó vampyr nagyon is fölvilágosítást kérő ügyéről mindössze így emlékszik meg: «A forró égöv alatt élők között vérszopó fajok is vannak, (melyek azok?); de ezek korántsem a hirhedt vampyrok (hát ezek mik?), hanem a Desmodontes-ek». És ez eddig van'. Dehogy is van eddig. A 115. lapon a mi kis patkós-denevé-

rünk vérszopó kísérleteiről szólva, a harmadik jegyzetben ilykép adom meg a fölvilágosítást, mely Herman Ottó-nak elkerülte a figyelmét. «A denevérek közt vannak igazi vérszopók, ezeknek azonban a felső állkapcsukban két összeérő, késpenge-alakú, éles metsző foguk van, melylyel az állatok bőrét lehasítják (mintegy lenyesik) és zápfogaik annyira csökevényesek, hogy rágásra nem alkalmasak. Ilyen a dél-amerikai *Desmodus rufus* Wied, melynek rendes szokása, hogy az alvó ember és állat vérét szívja, mint azt Darwin is tapasztalta, ki Chiliben (Coquimbo) éppen akkor fogott egy példányt, mikor egy ló hátából szívta a vért (*Naturalist's Voyage Round the World*, 1838, p. 22). Ennek az állatnak a vérszívó természetét ruházzák tankönyveink az ártatlan, gyümölcssevő vampyrra». Az 52. lapon pedig a táplálkozás szerveinek szakaszában részletesen le van írva a gyümölcssevő, rovarevő és a vérszopó denevérek (*Desmodus*, *Diphylla*) bélsatornája.

Herman Ottó tehát minden fölvetett kérdésére megtalálhatta volna a választ, ha könyvemet olvasta volna. Pedig hát, kérdem, mi köze a vampyrnak és a vérszopó *Desmodus*-nak Magyarország denevéreinek monographiájához? S ha mégis benne van és hogy így van benne, az vajon nem érdeme-e annak a «szótárszerű munkának», mely, czéljának megfelelő rövidséggel ugyan, de igazabbat mond, mint sok más, szemképráztató színekben csillogó mű, például a német Brehm legutolsó kiadása, mely még a mi jámbor kis patkós denevérünket is megteszi vérszopónak!

Mindezekből mintha nem az tűnnék ki, hogy nem birtam «át-törni azon a szűk korláton, a melyet a monographiáknak az egykori czéh szabott», sőt talán ellenkezőleg. Avagy ismer Herman Ottó magyar monographiát, mely 42 és $\frac{1}{2}$ lapot szentel a tárgyalt állat-csoport életmódjának?

Egyébiránt játszva bebizonyíthatnám, mennyire elszigetelten áll Herman Ottó a maga véleményével. Hivatkozhatnám hazai jeles írókra és a szakot művelő egyetemi professorainkra, utalhatnék külföldi szaktudós és egyetemi tanárok véleményére, kik maguk is évtizedek óta behatóan foglalkoznak a tárggyal s egyértelműen a legmelegebb elismerés hangján szólnak könyvemről, de mindezt fölöslegesnek tartom. Én ugyan a magam részéről nagy súlyt fektetek külföldi szaktársaim elismerésére, mert miután kívülem senki sincs hazánkban, a ki az apró emlősökkel behatóan foglalkoznék, egyedül őket tekinthetem könyvem tudományos értékének jogos bíráiul, azonban teljesen elegendő, ha véleményöket én magam

ismerem, hogy erőt és kitartást merítsek belőle a tudomány további művelésére és Herman Ottó dermesztő elismerésének elviselésére.

Birálóm aprólékos, a tárgyat sehol sem érintő megjegyzéseire nem terjeszkedem ki s még csak annyit jegyzek meg, hogy Herman Ottó czikke januárban látott napvilágot, azóta pedig három hónap telt el, válaszom tehát kissé megkésett. Ezt magam sajnálom a legjobban, azonban a ki tudja, mily rengeteg irodalmi vállalkozásba fogtam belé, az talán inkább azon fog csodálkozni, hogy emberirtó elfoglaltságom mellett is szükségesnek tartottam Herman Ottó bírálatára válaszolni.

MÉHELY LAJOS.

ÉRTESÍTŐ.

*Goethe: Herman és Dorottya. Az eredeti versmértékben fordította
Lehr Albert. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pest, 1900.*

A *Budapesti Szemle* 1889-diki folyamában is már szó volt e fordítás első énekéről. Péterfy Jenő szólt róla akkor nagy dicsérettel s most, hogy az egész előttünk van, semmit sem kell levonnunk e dicséretből. Nem hiában, hogy sokáig készült s régen hever, de igazán derék munka. Ha úgy olvassuk, félre téve az eredetit, alig jut eszünkbe néha megnézni a német verseket, hogy ugyan hogy is hangzik ez vagy az ottan. Ez már nagy diadala a fordítónak. Ki van dolgozva minden kis részlet a legnagyobb gonddal, hűséggel s mindvégig törül metszett magyarsággal.

A fordító érdekes kis előszavában igen jól magyarázza, hogy miért hagyta meg a hexametert fordításában. Azt hiszi, hogy általában «a versforma megcserélése nem pusztán az alaki hűséget áldozza föl, hanem a mű hangját is megrontja, sőt a tartalmi hűséget sem képes kellőleg megóvni».

Bajos dolog az általánosítás ebben a kérdésben. Minden egyes versformára nézve más nehézség merül föl s a fordító tehetségét is számba kell vennünk. Általában szép dolog, ha a versformát is megtarthatja a fordító, de ha igen is sokat kellene föláldoznia a tartalmi hűségből az idegenszerű forma kedvéért, nyertünk-e valamit a nagy hűséggel? De a mi esetünkre térve, a hexameter jól illik a magyar nyelv rhythmusához, nem szükséges tehát elvetnünk, kivált ha a fordító oly jól tud vele bánni, mint Lehr Albert.

Abban is helyes érzék vezette a fordítót, hogy igyekezett népiessé tenni a költemény hangját. Igaz ugyan, hogy Goethe kis eposa nem népies költemény a szó szoros értelmében. Homeros szellemében szükkörű polgári viszonyokat rajzol a költő. De minálunk az ily körök nyelve és gondolkodása oly közel jár a népies-

hez, vagy ha már attól eltér, annyira eltér az egyszerűségtől is, hogy a fordító kénytelen a népies hangra törekedni, ha az eredetinek színét vissza akarja adni. S itt Lehr Albert, a magyar költői nyelv és a nép nyelvének épen oly alapos, mint finom érzékű ismerője, elemében van. Csak kár, hogy kissé mutatósan értékesíti gazdagságát. Például, ha Herman azt mondja a második énekben, hogy «édes anyám, te soká ketetél a sivány kafaczkok közt», kissé kizökkenünk a hangulatból. Sajnáljuk, hogy az új tájszótár kihagyta ez érdekes szavakat, de szeretnők, ha Goethe nyelvének tolmácsa s a tájszótár bírálója két különböző szerep maradna. Végre is Herman nem Kukoricza Jancsi s még Jancsi magyarosságának sem árt, ha viseltes, vagy kopott holmik közt keresgél sivány kafaczkok ketetése helyett.

Vagy ha Herman *nősödni* kíván, megint fölösleges népiességet mond a nősülés helyett. Máskor meg Herman mondja, hogy «a tanulás neked úgy sosem üt vala sarkot». Ez ugyan igen szép népies szólás oly értelemmel, hogy nem sikerült, nem esett talpra, csak-hogy a sarkat ütni a tanulásra alkalmazva kissé furcsa s az egész nem illik az eredetinek egyszerűségéhez. Még egy ilyen példát. Midőn a IV. Énekben Herman azzal vádolja atyját, hogy «mások helyt nyelvét én rám teregette», nagyon kényelmetlen érzés fog el. Az eredeti «Der statt anderer mich gar oft mit Worten herum nahm» jóval gyöngédebben van árnyalva. Itt tehát a fordító bár nem az izlés, de a stil ellen vétett, mi ily stilszerű költemény fordításában nem csekély vétség. De szerencsére nem igen gyakori a népiességnek e zavaró gazdagsága. Sok helyütt szerencsés hatása is van a ritkábban használt népies szavaknak. Ha például Dorottya «Hosszú cselőkével terelé a két tagos ökröt», nem bánom, ha a cselőkét meg is kell nézmem a jegyzetek közt. «Megmentek-e vajon a tyúkok, melyeket úgy szereték;» bár szokatlan, de világos értelmű s helyén való népies szólás.

Van még sok ilyen, miben örömünk telt. De még nagyobb örömünk telt abban, hogy most van oly fordításunk, melyet bátran ajánlhatunk mindenkinek, annak is, ki nem tudja olvasni az eredetit s annak is, ki csak a fordító művészetében akar gyönyörködni.

Lehr egyenlő szerencsével fordítja az epikailag nyugalmas elbeszélést és az érzelmes helyeket. Meg nem állhatom, hogy néhány példát ne idézzek:

«Hagyja», felelt az, «a súly így egyenlőbb s hordani könnyebb,
 És szolgálni nekem, nem is illik a majdani úrhoz.
 Mért néz oly komolyan rám? Tán sajnálja a sorsom?
 Oh, szolgálni tanuljon a nő idején, az a tiszté!
 Mert szolgálással juthat csak utóbb uralomra.
 Arra a polczra, mely a házban meg is illeti ötét.
 Lám, szolgálja a lányka korán bátyját s a szülőit.
 Egyre sűrűg, jó s mén: ebből áll élete tisztán,
 Vagy visz, emel, készít, tesz-vesz, s más részire mindent.
 Boldog az, a ki korán megszokja s nem ún soha semmit,
 És a kinek mind egyre megy: éjjeli, nappali órák.
 Hogy sohasem kicsinyell munkát, sohasem finomoll tüt,
 S élni, feledve magát, végkép másokban ohajt csak!

vagy:

Így szólt s a körtélyfa alá értek vala éppen
 A telehold bűvös fénynyel tündökle az égről:
 Éj vala, a nap vég csilláma homályba enyészve.
 S im elegyest fekvék szanaszét foltokban előttük
 Nappali fényű világ s feketéllő éjjelek árnya. stb.

Az ily fordítás csak attól telik, ki egész lelkével beleéli magát
 eredetijébe. E gyorsan, alkalmra s lármával dolgozó korban jól
 esik megpihentetni szemünket az ilyen régi divatú, gyöngéd gond-
 dal csinált s erős szerkezetű munkán. d.

*A magyar államjog aseptanai. Írta dr. Balogh Arthur egyetemi
 m. tanár. Buda-Pest, 1901. Ára 6 kor.*

Jogtanulásunk s a gyakorlati élet mindenkoron hasonló s
 egymásból folyó jelenségeket mutatnak. Megelégszünk a tantételek
 és törvényes szabályok megtanulásával s kiképzésünk mindinkább
 a szakiskola dressurájára sülved. Hiányzanak bennünk a nagy gon-
 dolatok, nincsenek céljaink, melyek melegítsenek s fölfrissítsenek.
 Ifjuságunk mind apathikusabb s oly dolgokat, melyek népünket
 még csak egy félszázaddal ezelőtt legnagyobb izgalomba ejtették,
 érzéketlenül nézünk. S mennél inkább hiányzanak bennünk a gon-
 dolatok s eszmék, annál inkább ölt mind nagyobb tért a gyakor-
 lati élet embereiben a «beamterek» homályos üressége. Magasabb
 eszméket látni az intézendő dolgok megett, lelkesedni nagy esz-
 mékért, mind kevesebben leszünk képesek. Gondolat és érzés nél-
 kül válunk a nagy gépezet kerekeivé.

Dicsérettel karolandó föl azért minden oly kísérlet, a mely jogtanuló ifjúságunkat arra igyekszik vezetni, hogy a jogszabályok merevsége s a törvényes intézkedések látszólagos kérgessége alatt mélyebb eszméket kutasson. A ki a törvény szabályait ily eszmékhez fűzni képes, annak azok érdekessé, tartalmasabbá válnak.

E gondolatokat kiválólag kétféle elmélkedés ébresztheti fel: a történelmi és a philosophiai elmélkedés.

Az előttünk fekvő munka írója e két irány közül az utóbbira látszik fektetni a fősúlyt. Philosophiai alapját kívánja megvetni jogunknak. Úgy látszik, már czímében is erre akart utalni, midőn a magyar államjognak nevezte tárgyát az eddig szokásos, s a magyar szólásmódnak tán jobban megfelelő közjog helyett, mert államjognak — Staatsrecht — közönségesen az általános közjogi studiumot szoktuk nevezni a nemzeti jogszabályokkal ellentétben.

Szerzőnk philosophiai törekvései művének különösen azon részében tűnnek ki leginkább, a mely — mint ezt előszavában is kiemeli — a főhatalom alaki tulajdonságait és anyagi működését tárgyalja. Műve ugyanis a szokásos beosztás szerint első könyvében a területtel, második könyvében a néppel, a harmadik a főhatalommal, mint az állam három alkatelemével foglalkozik, míg a negyedik könyv Horvát- és Szlavonorságokkal, az ötödik Ausztriával való viszonyunkat tárgyalja. A harmadik könyvben foglaltatik e szerint a már említettük főhatalmi elmélet.

Szerencsésen vezeti le írónk a főhatalom, a souverénitás általános fogalmából a magyar közjog sajátos fölfogását a szent korona elméletében, mely a főhatalom megtestesülésének a koronát, ez egységes eszmei egészt tekinti; de az abból folyó hatalom gyakorlását megosztja a király és nemzet között. A két elem teljes létével van csak jelen az államban a főhatalom. A nemzet teremt magának királyt s a király a nemzet megnyilvánulását: az országgyűlést. A főhatalom fejtegetését, a főhatalom organumai, szervei külső leírását elválasztja azok functióinak ismertetésétől. A főhatalom fő szervei: a király, az országgyűlés s a kormány. Működési irányai a törvényhozás, a végrehajtás és a bíraskodás.

A főhatalom főszerveinek e megkülönböztetése természetesen nehezen egyeztethető össze a magyar állam történeti fejlődésével. A 67. §-ban kísérti meg ezt szerző. A főhatalom szervei: a souverain hatalom részesei, király, országgyűlés és kormány. Főleg ez utóbbinak itt tárgyalása üt el az eddig hagyományos sorrendtől. A külföld államelméleteiben a kormány természetesen mindig ön-

álló organumként szerepel. S ott ez sokkal könnyebben levezethető. A szent korona elmélete alapján azonban a főhatalmat csak a nemzet s a király gyakorolja, a ministerium ezeknek végrehajtó közege, de soha sem részese a souverain hatalomnak. Szerzőnk arra alapítja fölfogását, hogy a kormány hatalma úgy a király, mint a nemzet delegálásán alapszik s hogy jogalkotó hatalma van. A régi magyar fölfogással ez teljesen ellenkezik: a főhatalom a legfelsőbb nemzeti akarat nyilvánulása s országgyűlésünk a legutóbbi időkig mindig csak pótló működésnek ismerte el a kormány jogalkotó akaratkifejező működését. Szintúgy nehezen illeszthető a történeti fölfogás keretébe szerző azon kifejezése is, hogy egykoron a vármegyék is a főhatalom szervei voltak. A vármegye nem egyéb, mint a nemzet concretisálódásának egy alakja. Olyan mint az országgyűlés, csak tagozottabb alakja. Idők folyamán azonban ez alakzatot más alakzat váltotta föl. Így az országgyűlés megalakításában például a vármegyét a választókerület váltotta föl. Elméletileg tehát az állami főszervek e theoriája valóban helyes: főhatalmi szerv az állam mindazon alkateleme, a melynek a souverain hatalom gyakorlásában része van; e fölfogás a fogalmakat kétségtelenül tisztázza, de a történeti fölfogással élénk ellentétben áll. Közjogi irodalmunkban nem is találjuk meg eddig a királyi kormány fejtegetését a főhatalom fejezetében, az rendszerint csak a végrehajtó hatalomról szóló fejezetben tárgyaltatott.

A történelmi szempontok — sajnos — elhalaványulnak e munkában az elméleti, államtani szempontok mellett. Minden intézmény megbeszélése előtt megtaláljuk ugyan az annak történelmi multjára való visszapillantást, de a jelen jogállapot kevés fejezetben van a régiből levezetve, annak egyenes következményeül tüntetve föl. S a mi ezzel kapcsolatos: nem találjuk meg a mindenkori állapotnak megfelelő alap kifejtését. Pedig tagadhatatlan, hogy Werbőczynek államról, souverinitásról s polgári jogokról más fölfogása volt, mint a XVII—XVIII. század törvényhozóinak, a kik az állandó hadsereg s az örökös monarchia eszméjével is megbarátkoztak. Reá kellene utalni a forrásokra, melyekből régi közjogaszaink eszméiket merítették, csakúgy, mint mai törvényhozásunk a kor eszméi után indul. Jogtörténeti elmélkedést hallunk még az országgyűlésről szóló fejezetben. Bár ott is az író például az országgyűlés elnevezéséről szóló pontban felsorolja a különböző elnevezéseket: *commune regni*, *conventus primatum*, *synodus sancta*, de a történetíróknak ehhez fűződő commentárjait nem is említi.

Közjogi íróinknak pedig a történeti mult iránt rendkívüli nagy, lehet mondani erkölcsi kötelességeik vannak. Az a nagy szakadás, melyet államunk fejlődésében a negyvennyolczas évek hiányos történelmi ismereten alapuló reformjai előidézték, áthidalásra vár. Régi conservativismusunk cserben hagyott, s általános eszmék alapján alkottunk új intézményeket. Ilyen például, hogy egyszerűbb példára hivatkozzunk, az, hogy az országbirót, tárnokmestert és nádort részben elfeledtük, részben üres címekké változtattuk, s helyökbe ministereket tettünk, holott az országbiró lehetne ma is az igazságügy, tárnokmester a pénzügy ministere s miniszerelnök a nádor. Közjogászainknak e részben meg kell találniuk az összekötő kapcsot a jelen s a mult intézményei között. Nem egy alkotásunk van, mely még reformra vár: ha mindnyájan a történelmi hagyományok alapján fognánk azok keresztülviteléhez, sikerül itt-ott a megszakadt jogfolytonosság helyreállítása. Ilyen lesz mindenekelőtt a főrendiház reformja, a mely teljesen ellentétes minden magyar hagyománnyal, de e hagyományok a jövő reformjainál érvényesíthetők lennének.

De a concret intézményeken, melyek elvégre olykor a divat s a korszellem hatásai alatt állanak, kívül van a magyar jogtörténelemnek néhány sarkalatos hagyománya, alapeszméje, melyeket főtartani közjogászainknak kiválóan kötelességökben állana. Ilyen a magyar állampolgárság elmélete. Balogh ezt a megfelelő helyen igen kevés figyelemben részesíti az általános elmélet mellett. A magyar közjog már régtől fogva nem ismert különbséget a nemzet tagjai közt. Itt nem voltak cives minores iuris és cives maiores iuris. A nép a polgárokból, a szent korona tagjaiból állott. A szent korona tagja eleinte minden szabad ember, utóbb e szabad emberek leszármaozói, utódai: a nemesek. S bár utóbb városi polgárság, zsellérnép és idegen jövevény szaporítá a népeiséget — ezek nem tartoztak a közjogi értelemben vett nép soraiba. Miglen azután a nemzet egymásután vette föl önmagába őket. Előbb az idegeneket, utóbb a városi polgárságot s végül mindenkit fölvetett a szent korona tagjai közé. Ma mindenki, ki magyar honos, a szent korona tagja. A nemzetalkotó elemeknek e mintegy honalkotó munkájok elismerését jutalmazó fölvétele, receptiója a nemzet testébe egyike legszebb hagyományainknak.

E fölfogás mellőzésével esik Balogh sajátóságos ellentétbe a nemesség fogalmának megállapításánál. Szerinte «a magyar állampolgárság egy és ugyanaz» (71. lap), ámde «a nemesség az állam-

polgárság nagyobb fokozata». (89. lap. első jegyzet.) Már pedig a mi egy és egységes, annak hogyan lehetne fokozata. És Werbőczy is csak annyit mondott, hogy a nemesség a nép, de ő se merte állítani, hogy a nemesség valami «magasabb», mint az állampolgárság. Ha elfogadjuk a régi magyar közjognak kiterjesztő elméletét, úgy a nemesség az állampolgárság első alakja, melynek az állampolgárság folytonos kiterjesztése mellett történeti jogai föntartattak. Természetesen nem szabad magunkat megzavartatni a ma osztogatott nemesség fogalmától, a mi kitüntetés, de a polgárjoghoz semmi köze nincs. A nemesség nem fokozata az állampolgárságnak, hanem annak első alakja!

Épen ily egyenletes és okszerű fejlődést mutat a vallásszabadság felé való törekvés. A receptio intézménye, mely előbb a lutheránus, utóbb a reformált, az unitárius egyházat s végül a zsidó vallást vette be a nemzet jogéletébe, szintén magában áll a jogtörténetben, s ez is egy oly intézmény, mely az idők és fölfogások haladásával csorbulás nélkül alkalmazható. A zsidók emancipációja mindenestre nem felelt meg szorosan a történelmi fejlődésnek, ellenben a receptio e fejlődési csorbát pótolta. Balogh ezt sem domborítja ki eléggé, pedig mind a két fejlődés élénk és valóban szép tanújele a magyar közjogtörténetben a jogfolytonosságnak.

Végül még egynéhány stiláris dologra hívjuk föl a szerző figyelmét. Az embersokaságnak külső hatalom alá vetettsége, a magyar állam népének állami főhatalom alatt szervezettsége (2. lap.) szokatlan szóképzés, s igen gyakran előfordul a műben. Valamint azon két czim: «Alapvető fogalmak a magyar államról» és «Alapfogalmak a főhatalomra nézve» ellentétes és egyik sincs jól magyarúl.

—kr.

Die deutsche Lyrik des 19. Jahrhunderts. Eine poetische Revue, zusammengestellt von Theod. v. Sosnosky. Stuttgart, 1901, Cotta, XVI, 464. l.

E szép kötetre két okból hívom föl a figyelmet: először, mert nagyon ohajtanám, hogy nálunk is szerkesztene valaki ily tartalmú és irányú könyvet; és másodsor, mert szükségesnek tartom, hogy a szerkesztés módjában részben eltérő eljárás érvényesüljön.

Sosnosky nem akart közönséges anthológiát adni, azaz oly gyűjteményt, mely csupán 'szép' költeményeket tartalmazzon, mely

tehát az olvasónak csak æsthetikai élvezetét czélozza. Előtte irodalom- és művelődéstörténeti czél lebegett: föl akarta tüntetni a német lyra fejlődését 1800-tól 1900-ig és e fejlődés folyamában a lyrai költészetnek összes evolutióit tartalom, alak, hang és stíl tekintetében. A romantika ködös alkotásaitól a naturalismus és décadence beteges kinövéséiig meg akart szólaltatni minden irányt, mely a lyra terén egy évszázad lefolyása alatt föltűnt. Azért nála nem a 'szép' a döntő szempont, hanem a 'jellemző', és a 'szép' csak annyiban juthat érvényre, a mennyiben az a 'jellemző' keretében lehetséges. Szerzőnk kellő körültekintéssel járt el e nehéz föladata megoldásában, úgy hogy könyve nemcsak érdekes, de egyúttal nagyon tanulságos 'szemle' is. A részletekre nézve persze nagyon eltérők lehetnek a vélemények. Nem mellőzött-e figyelemre méltó költőket? Nem vett-e föl olyanokat, a kik bátran elmaradhattak volna? Nem közöl-e egyes költőktől nagyon sok, másoktól nagyon kevés darabot? Nem találhatott-e egyes íróktól jellemzőbb költeményeket? Ezek mind oly kérdések, melyekre nézve kiki irodalomtörténeti tájékozottsága és æsthetikai műveltsége szerint más meg más feleletet lesz hajlandó adni. Magamnak is sok kifogásom volna a szerkesztő eljárása ellen; de ez alanyi vélekedésemmel nem akarom terhelni olvasóimat, hiszen voltaképen nem azért írom ezeket a sorokat, hogy Sosnosky könyvét megbíráljam.

Nagyon ohajtandónak tartom, hogy nálunk is akadjon hivatott ember, a ki a magyar lyrának mult századi fejlődését ily kötetben föltüntesse. E kötet magában foglalná a legszebbet és legjellemzőbbet, a mit költőink egy század lefolyása alatt a lyra terén alkottak; föltüntetné az összes irányokat és alakokat, melyek a lyrai költészetben érvényesültek; összegyűjtené (persze csak egyes termékekben) a lyra legszebb alkotásait, melyek költészetünknek maradandó becsü remekeinek tekinthetők, de egyúttal összeszedné mindazt, a mi irodalom- és művelődéstörténeti szempontból lyránkban a XIX. századi költői fejlődésnek helyes fölfogásához és méltánylásához tartozik. Nem könnyű, de igen hálás föladat, melynek megoldásában a magyar szerkesztő könnyen fölülmúlhatná német társát, a kit az anyagnak rémséges tömege és a szerkesztendő munka mérsékelt terjedelme rendkívül feszélyeztek.

A magyar és német munkának közös iránya és czélja mellett nagyon ohajtanám, hogy hazánkfia a szerkesztés módjában ne kövesse német mintáját, — még pedig főleg két pontban térjen el tőle.

Első: a külső megszerkesztés elve. Sosnosky a születésnapok

időrendjében közli az egyes írókat egymásután, úgy hogy például Grillparzer megelőzi Körnert, mivel egy félévvel előbb született, és Lenaut, a ki nálánál vagy tíz évvel fiatalabb volt. Első pillanatra is felöltő, hogy ez az eljárás nagyon visszás; hiszen Körner már 1813-ban meghalt mint rendkívül népszerű költő, mikor Grillparzerről még senki sem tudott; Lenau pedig 1844-ben örült meg, míg Grillparzer jelentősége és hatása voltaképp 1850-ben veszi kezdetét. E czélszerűtlen szerkesztési elv következménye az a zavaró körülmény is, hogy a szorosan egymáshoz tartozó írók, például a szabadságharczok lantosai vagy a politikai lyrikusok, távol kerülnek egymástól és oly költők közelébe jutnak, a kiknek súlypontja más irányba és más időbe esik. Nézetem szerint a szerkesztésnek bármely elv érvényesítése mellett teljesen le nem győzhető nehézségeit legsikeresebben mégis csak a korszakok szerint való csoportosítással távolíthatni el. A XIX. század irodalma minden európai népnél (tehát nálunk is) oly szoros kapcsolatban van a többé-kevésbé közös politikai fejlődés stadiumaival, hogy mindenütt négy korszakot lehet megkülönböztetnünk, melyek ugyan az egyes nemzeteknél nem fedik egymást teljesen a kezdő és befejező évszámokkal, tartalom tekintetében is mutatnak eltéréseket, de a dolog lényegét tekintve minden európai nemzetnél fölismerhetők. E négy korszak: 1. a classicismussal többé-kevésbé ellentétes, nemzeti irányú romantika, mely a század elejétől 1825—30-ig uralkodik az Atlanti óceántól a chinai falig; 2. a forradalmak (reformok) korszaka, mely 1850-ig folyton megújuló lázban tartja az európai népeket és szorosabb kapcsolatot létesít a politika és a költészet közt; 3. a realizmus évtizedei, körülbelül 1870-ig, mikor az előző korszaknak túlságosan irányzatos, a költészetet a nyilvános mozgalmak szolgálatába készítő fejlődésével szemben a tisztán művészeti szempontok iparkodnak érvényre jutni (*l'art pour l'art*); és végre 4. a naturalismus és décadence tévelygései, melyek a század végeztével magok is véget értek, a nélkül, hogy a jövő fejlődés irányát előkészítették volna. Nagyon jól tudom, hogy ezek a jelszók ('schlagwortok') nem merítik ki az egyes korszakok teljes tartalmát (hogyan lehetne is ily sokoldalú mozgalmakat egy-egy szóval jellemezni!) és hogy például nálunk Magyarországon a fönti rövid jellemzés, mely a német irodalom fejlődését tünteti föl, némi módosításokat szenved. De a jelzett négy korszak félreismerhetetlen nálunk is, és meggyőződésem szerint e négy korszak szerint kellene a lyrai költészet termését csoportosítani. Minden költő abba a korszakba kerülne, melybe

költészetének legjava tartozik vagy melyben szélesebb körben tett szert jelentőségre, népszerűsége, hatásra. A föntnevezett három német költő közül például Körner az első, Lenau a második és Grillparzer talán legjobban a harmadik korszak költői közé kerülne. Ha négynél több korszakot különböztetünk meg, az egyes költők elhelyezése és csoportosítása persze még könnyebb, mert kevesebb erőszakossággal jár. De most csak az elvről van szó, és én úgy vagyok meggyőződve, hogy a tőlem javasolt eljárás mindenképen helyesebb, mint a Sosnoskytól érvényesített rendkívül külsőleges szempont. Mert végre is nem az a döntő, hogy valamely költő mikor született, hanem hogy mikor lépett be az irodalomba és mikor kezd az irodalomnak eleven tényezőjévé tenni. Sosnosky elve szerint például Petőfi és Madách közvetlenül egymás mellé kerülnének, mert mind a ketten 1823-ban születtek, — a mi mégis nagy képtelenség volna.

A másik óhajításom vonatkozik a fölveendő anyagra. Sosnosky kizárja az epigrammát (ezért hiányzik például teljesen Bauernfeld!) és csak kivételesen közöl egy-egy balladát vagy románczot, mivel amaz tanító költemény, ezek pedig részben az epika körébe tartoznak. Nem hiszem, hogy helyesen cselekedett. A lyrai fajok megkülönböztetésére nézve kétségtelenül eltérhetnek a vélemények, és ha 'tisztá' lyrát akarunk, szorítkoznunk kell a dalra, az ódára és hymnusra, mert már az elégia is kissé gyanús. De akkor szorítkozzunk is ezekre és ne vegyünk föl egy vagy más költőnél elegiát is, románczot vagy balladát is. A leghelyesebb eljárás azonban mindenestre az lesz, mely lemond a kényes természetű 'tisztaságról' és fölkarolja a lyrának egész gazdag és változatos termését, a mi főleg nálunk mutatkozik ajánlatosnak, hol a szerkesztőnek nem kell oly óriási anyaggal megküzdenie, mint német földön. Ellenben teljességgel helyeslem, hogy Sosnosky értéktelen, sőt csunya költeményeket is vett föl, a hol azok valamely iránynak vagy költőnek jellemzésére kiválóan alkalmasak; mert ismétlem, az ily gyűjteménynek mélyebb és értékesebb célja van, mint egy közönséges anthológiának, mely csupán szép verseket közöl az olvasó mulattatására, — a decadence lyráját pedig nem lehet remek vagy kedves darabokkal jellemezni.

'A magyar lyra a XIX. században', jellemző, æsthetikai és történeti szempontból kiváló termékekben föltüntetve, — valóban oly föladat, mely egy tekintélyes irodalmi társasághoz sem volna méltatlan. A gyűjteményt tájékoztató bevezetéssel is lehetne ellátni,

a mi Németországban, a hol a legújabb irodalmi fejlődést is ismételve és behatóan tárgyalták, nélkülözhető volt. h. g.

Büntetőjogi reformtörekvések. (Adalékok a büntetőtörvény módosításához.) Írta: dr. Balás Elemér, budapesti kir. alügyész. Budapest, Pátria irod. váll. és nyomdai r.-t. 1901. Ára 1 kor. 60 fill.

Jogi disciplinánk ágai közül nyilván a büntetőjog tudománya az, melynek tanai leginkább visszavezethetők philosophiai alapjaira. Ennek az okát abban kell keresnünk, hogy azon elmélkedések, a melyek a magánjog hátterét teszik, a tudományok mai állása mellett még nem annyira kiforrottak, mint a büntetőjog alapjául szolgáló philosophiai eszmék. A családjog, kötelmi jog és öröklőgnak a társadalom-gazdasági elmélkedések a háttere, míg a büntetőjognak a társadalmi moralphilosophia. Az előbbiek csak századunkban születtek meg, míg a moralphilosophia százados múltra tekinthet vissza. Az emberi javak fölosztásának módja, a mai állapot hiányos igazságossága sokkal kevésbé tisztázott kérdések, mint az ember értékének, egyenlőségének, jogainak problémái.

S így magában a büntetőjog tudományának egyes ágazataiban is biztosabban halad a gondolkozó theoretikus s a gyakorlat embere is test és becsület elleni cselekmények, mint a vagyon, az anyagi javak elleni támadások megítélésében. A bíró sokkal nyugodtabb lélekkel mondja ki a gyilkosra, orvtámadóra és becsületgyalázóra az ítéletet, mint legtöbb esetben a tolvajra avagy a sikasztóra. Ott a moral megállapított törvényein alapul a döntése; a testi épség s a becsület támadóit a szenvedélyek zabolátlansága, az erkölcsi érzék durva hiánya vezérelte tetteiben, míg a vagyon elleni bűnök javarészének indító okául a moralis fogatkozások mellett a mai kor nagy splinxe, a gazdasági nyomor tűnik föl, a melynek javítása módjáról a bírónak, de korunk első gondolkodóinak sincs még biztos és határozott nézete.

Büntetőjogi reformtörekvéseink tehát első sorban törvényeinknek azon részére vonatkoznak, melyek kifejtésében a már megérett elmélkedések szolgálnak a haladó reformator biztos alapjául: a becsület, a testi épség védelmére s az emberiség alsóbb, a régi korokban nem egyenlőnek tekintett osztályainak segélyére. Ily törekvéseket jellemez az előttünk fekvő kiváló munka írója is.

Fejezeteinek egyik elseje mindjárt a női becsület ma már

égető kérdésével foglalkozik: «Hézagok a szemérem elleni bűncselekményekről szóló fejezetben» — cím alatt. E téren a legnehezebben megoldható problémák előtt áll a törvényhozó, melyeket évszázados előítélet s zabolátlan szenvedélyek kavartak egybe. Szerzőnk reámutat az 1875-iki törvényhozás azon végzetes mulasztására, melylyel a nőcsábítás s a kerítés bűne hiányos elbírálásban részesült. A nő — szellemek földézte beautiful female figure — más-más becsben áll az egyes népek, fajok előtt. Az angol szemében a tiszteletben álló anya és hitves, kiért minden gentleman ököltre megy; a francziának kellemes játékszer, melyet soha nem vesz komolyan; a németnek munkája és gondjai társa, megosztója, az olasznak, spanyolnak mulattatója s gondúzóje; a töröknek eszköz, anyagi jószág, melyet ha kell, egymásra halmoz, ha nem kell, elvet magától — s a magyarnak? . . . szomorú kép az, mely e lapokon az olvasó elé tárul!

Írónk vázolja a hazánkban szerte dúló leánykereskedést; a magyar női eszmény, Rozgonyi Piroska hazáját mint a nő-árú piaczat állítja élénk s rajzolja azon szomorú képet, melyet igazságszolgáltatásunk termeiben az elcsábított nő, mint gyermekölő anya szabadon járó csábítója mellett, nyújt. Nyilvánvaló oka ennek az, hogy a kerítést törvényünk egyáltalában nem, a csábítást csak a 16 éven alóli nőkre nézve, az azon fölüliekre nézve pedig csak akkor bünteti, ha szülő vagy gondviselő által követtetik el.

A kerítés tényálladáki elemét szerzőnk a mással elkövetendő bűnre való reábirásban látja; büntetésére igen nagy szigort kíván alkalmazni. S e részben különösen követendő például hozza föl a külföld törvényhozásai közül az olaszt, mely 30 hónapot s 1000—3000 lírát; a németalföldit, a mely három évet; az angolt, mely két s ha iparszerűleg történik, öt évet szab a kerítésre. A csábítást továbbá minősített kerítésnek fogja föl: kerítés a kerítő saját érdekében. Két lényeges fogalmi ismérve: a teherbe ejtés s a házassági ígéret. A norvég törvény nyomdokain indul, a mely csábítás alatt azt érti, ha 21 évesnél idősebb férfi vonakodik elvenni egy oly nőt, ki a nyilvános eljegyzés állapotában avagy a tett házassági ígéretben való bizakodásában tőle teherbe esett.

A csábítást szerzőnk indítványi jellegűvé tenné, mely csak a sértett vádja következtében büntetendő, ellenben a kerítést, melyben igen helyes nézete szerint túlnyomó esetben a közérdek van veszélyeztetve, hivatalból üldözendőnek mondaná ki.

Nem kevésbé magas erkölcsi álláspontról tanúskodik a kö-

vetkező fejezet, a mely a becsület védelméről és a párviadalról szól. Szerzőnk szerint a párviadal igen helyesen «a modern társadalmi gondolkodás egyik legmonstruozusabb szörnyszülötte»; helyes a párbaj modern elnevezése is; a közönségesen elterjedt nézetek ugyan a párbajt a hősies középkor egy maradványának szeretik tekinteni, holott az mai formájában az elpuhult délfrancia uracsok találmánya. Balás szerint a törvénynek kellene előljárnia a párbajmania kiirtásában azzal, hogy «egyszerűen ki kell hagynia a büntető codexből a párviadalról szóló egész fejezetet» — s helyreállítani Deák Ferencz 1843-iki büntetőjavaslatának azt az intézkedését, hogy «a párviadatok az azokból következett eredményhez képest fognak büntettetni». A ki ellenfelét megöli, gyilkosként, a ki testi sértést okoz, testi sértőként fog a büntetőtörvény megfelelő közönséges szabályai szerint bűnhődni.

Már fogalmilag sincs a párviadalnak helye a büntetőtörvénykönyvben. A párviadalban csak a formát s nem magát a cselekményt büntetjük. Már pedig a bűnös a büntető hatalomnak a cselekményeért és nem a formáért felelős, melynek keretében azt elkövette.

Társadalmi szempontból kiemelendő továbbá szerzőnknek az a fejezete, mely a részletügyletből folyó sikkasztási esetekkel foglalkozik. Maholnap immár tűrhetetlenné válik ugyanis hazánkban az úgynevezett részlet-ügynökök szédelgése. Tudatlan népünk legszámosabbja, nem mérlegelve kellőképen teljesítési képességeit, mohón megy bele oly vásárba, melynél fogva az árat két-három, esetleg több évre elosztva fizeti le. Nem tudja s nem is értheti kellőleg természetesen a magánjog olyatén fölfogását, mely szerint az általa «megvett» árú tulajdonjoga az eladónál maradt (a római jog által úgynevezett pactum reservati domini). A részleteket — mert kinek a sorsában ne állana be a lefizetés annyira hosszú ideje alatt kedvezőtlen változás? — rendszerint nem képes törleszteni. Talpraesetten mondja szerzőnk, hogy épen ez, a részletfizetés elmulasztása s nem a pontos fizetés, a mire a legtöbb ily ügylettekkel foglalkozó kereskedő számít. Tudja ugyanis, hogy ha a vevője az elvállalt kis részletet sem fizette meg, annyira szorult viszonyok közt van, hogy a megvett dolgokat értékesítette, akár eladás, akár zálogba adás útján. Ezzel már pedig — reábizott idegen tulajdon elidegenítésével — elkövette a sikkasztást. Erre a büntető följelentés Dammokles kardjával szorítja áldozatává vált vevőjét a fizetésre, fizetésre erején, tartozásán s a dolog értékén jóval fölül. Ha nem képes fizetni, mint sikkasztó bűnhődik.

Szerzőnk a kis embert oly módon akarja megvédeni, hogy a kis ember javát fönnen hangoztató, de valójában vagyoni léte ellen törő részletkereskedők irányában egyenesen meg kell tagadni a büntetőjogi védelmet. Ha a magánjog — mint azt készülő polgári törvénykönyvünk 1411. §-a is teszi — el is fogadja a pactum reservati dominii jogintézményét, a büntetőjog vesse azt el. A «megvett dolog» nem lehet immár «a megvétel után» «reábizott» dolog!

Ezzel kapcsolatban fejti ki nézetét a sikkasztás fogalmának ujjaalkotásáról. Kiindul abból — a gyakorlati élet emberei előtt fölötte ismeretes tényből, hogy nálunk a legtöbb esetben minden elszámolási pert a felek bűnvádi úton kísérlenek megoldani. S úton-útfélen sikkasztónak kiáltanak ki olyanokat, a kik vonakodnak bármi, akárhányszor nem is jogtalan okból, megbízókkal elszámolni. A reábizás fogalma e czélból körülírandó, Balás szerint a következőképen — «a megőrzés, kezelés, visszaadás, átszolgáltatás vagy meghatározott módon való értékesítés kötelezettségével reábizott» dolog lenne csak a sikkasztás alanya, mely azonban a megbízásszerű értékesítésből befolyt ellenértékkel helyettesíthető. Tagadhatatlanul helyes álláspont, mely igen észszerű vezérfonalat nyújt a bírónak a polgári követelés s a criminalitás annyira nehezen eltalálható határvonalának megállapítására.

Mindenesetre sokkal helyesebb a sikkasztás fogalmának e pontos körülírásában keresni a védelmet pactum reservati dominii-val visszaélő részleteladókkal szemben, mint szerzőnek azon kissé talán igen merész kijelentésével, hogy a magánjog illetén megállapításai a büntetőjog által nem respectálandók. Hivatkozik e részben az új büntetőperrendtartás 7. §-ára, a mely szerint a polgári bíróságnak «előleges magánjogi kérdésre vonatkozó határozata a büntető bíróságra a büntethetőség kérdésében nem kötelező». Ebből még nem következtethető az, hogy a magánjog által elismert jogintézményt a büntetőbíróság nem respectálhatja! Ez igen veszélyes jogelv lenne. A büntetőbíróság ne tekintse a pactumot reábizásnak, s akkor a bűncselekmény nem büntethető, de egy magánjogi jogintézményt a büntetőhatóság el nem vethet. Szerzőnek e kissé ellentétben álló két megoldása közül tehát kétségtelenül az utóbbi a helyesebb, mely a sikkasztás részletes körülírásában keresi annak helyes szabályozását.

Balás előttünk fekvő dolgozatának ez ismertetett három fejezete kiválóan társadalmi érdekűek. Egyéb fejezetei — melyek azon-

ban nem kevésbé érdemlik meg a figyelmes olvasást — inkább szorosán jogi szakba vágnak.

Vitatja az esküvel meg nem erősített hamis tanúvallomás büntetendőségének a szükségét, élénk állítva azon sajnálatos eseteket, melyekben a vizsgálat során meg nem eskethető tanúk czéltudatosan félrevezető vallomása a vizsgálat menetére, valamint a vádlott sorsára döntő befolyást gyakorol.

Ellenben mellőzni kívánja a büntetőtörvény 221. §-ának megállapításait, a melyben a gondatlan hamis tanúzás s hamis eskü büntetettik. Jogilag lehetetlen az író szerint «gondatlanul» hamisan vallani vagy hamis esküt tenni. A tanúzás hamissága a szándékosan tudata elleni vallomásban áll, a ki pedig gondatlanul vall, annak nincs is határozott tudata, nem vallhat tehát annak ellenére.

Reámutat szerzőnk a testi sértések fejezetében a véletlen túlságos befolyására. A véletlen: a sebesült testi tulajdonságai, orvosa vagy a saját maga gondossága és nem a természet rendes gyógyulási menete a legtöbb esetben a sérülés idejének meghatározói; már pedig a sérülés tartama szerint dől el a sértés büntetésének mérve! A testi sértés eddigi hármasságát (könnyű testi sértés vétsége, súlyos testi sértés vétsége, súlyos testi sértés büntette a szerint, a mint a sérülés 8, 21 vagy annal több napig tartott) egységesítené a szerző és a birói mérlegelésnek szabad tért engedne a bűncselekmény súlyosságának megítélésében.

A lopás, csalás és zsarolásról szóló pontokban szerzőnk törvényünk túlszigorát hibáztatja a vagyoni elleni bűncselekmények üldözésében. Túlságosan védjük a vagyont a test és becsület védelméhez képest. Ez ma, a gazdaság-társadalmi átalakulások korában a legvitatottabb, de legnehezebben megoldható kérdése a büntetőjogi tudománynak s kétségtelen is, hogy törvényünk e tekintetben szorúl a legtöbb javításra. E pontok taglalásánál írónk azonban inkább a szakjogász szempontjából taglalja a kérdéseket, kevésbé terjeszkedik ki azok társadalmi oldalaira. Ohajtandó lenne azonban, ha e tekintetben is megismertetne e kérdésekkel.

Legyen szabad végül igaz elismeréssel adózni e munka két igen jeles tulajdonságának: első sorban annak, hogy a külföldi törvényhozások megfelelő intézkedéseiről kellő tájékoztatást nyújt s másfelől, hogy a megbírált intézmények taglalásánál határozott s nem egy helyütt kiválóan sikerült javaslatokkal lép föl. Végül dicséretére hozzuk föl élénk, világos előadását, melylyel a társadalmi érdek-

kel bíró kérdéseket bárki laikus által is könnyen érthetően tárja az olvasó elé.

Kármán Elemér.

A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Írta Dr. Büchler Sándor. (Az Izr. Magyar Irod. Társulat által a Tenczer-díjjal jutalmazott pályamű.) Buda-Pest, 1901.

A czim után ítélve, azt hihetné az olvasó, hogy szűkkörű monographiával van dolgunk. De nem úgy van. Büchler olyan tudós, ki tárgyának minden vonatkozását kikutatja s a mily gondos a részletezésben, épen annyi figyelmet fordít a részleteknek az általánossal való kapcsolatára. A főváros hitközségeinek története köré az egész magyar zsidóság történetét csoportosította kezdettől a szabadságharcz kitöréséig. Igen érdemes munkát végzett oly téren, melyen csekély számú úttörő nyomán még sok tennivalója volt. Kohn Sámuellel szemben igen érdekesen vitatja a szerző, hogy «a zsidó hit nem a hódító magyarokkal együtt» érkezett hazánkba. Szerinte a zsidó összetételű helyneveket inkább a X. század óta bevándorolt zsidókkal lehetne kapcsolatba hozni, mint a zsidó hitű magyar s kabar törzsfőkkel, kiket a kútfők nem is említenek. «A magyar zsidók régi szertartásainak maradványai, melyek főképen a budaiak történetében lelhetők föl, tősgyökeres német eredetűek, a mi szintén kizárja, hogy byzanczi, dél-orosz hagyományokhoz ragaszkodó zsidó hitű honfoglalók lettek volna Buda vagy Magyarország többi hitközségének alapítói». Ezek igen figyelemreméltó s elfogulatlan fejtegetések, a mint általában véve a szerző, bár lelkes hive felekezetének, történeti tárgyilagosságra is törekszik. Csak stíljében van valami hitszónokias, a mi még nem fejlett ki egészen történeti stillé. De hiszen az igazi történeti stíl nem mindennapi dolog s a szerző — boldog hiba! — még fiatal és sokat várunk tehetségétől s példás buzgalmától.

Nincs terünk arra, hogy a könyvnek minden általános érdekű pontját kiemeljük. De elmondunk még egyet-mást.

Nem épen új, de nem is eléggé ismeretes, hogy «a szó szoros értelmében vett ghetto, Budán épen úgy, mint Magyarország egyéb városaiban a XIII. század végén alakulhatott». Azelőtt a zsidók együtt laktak a keresztyénekkal. De ezt az elkülönítést nem csupán az egyház kívánta, hanem magok a zsidók is szívesen látták. Ők is jobb szerették, hogy szertartásaikat nem csúfolja az idegen, épen

ügy, mint az egyház meg akarta őrizni a keresztyén népet a vele együtt lakó zsidóság «babonáitól s aljas szokásaitól». Mind a két fél vetette és aratta a gyűlöletet.

A XV. század óta a magyar zsidók érdekeik képviselőjét a budai zsidóságra bizzák, mely akkor már a legelőkelőbb volt az országban. A gyülekezet Franciaországból kizavart zsidókkal is gyarapodott, kik közül 1433-ban sokan laktak Budán és a francia nyelvet beszélték, a mi azt mutatja, hogy ekkortájt aránylag véve elég szabadon mozogtak a zsidók a magyar fővárosban. Mátyás király alatt a budai hitközség elnöke az összes magyarországi zsidóknak előjárója, praefektusa lesz. A praefectus a gazdag budai Mendel-családban örökössé vált. A praefectus osztotta föl és hajtotta be a zsidó hitközségekre kivetett adót. Hivatala tehát elég jelentékeny volt, mert hiszen tőle várták, hogy «a király kincse», mint Herendi a zsidókat nevezte, minél többet kamatozzon a királyi kincstárnak, éppen azért szabadalmi is voltak a praefectusnak. II. Lajos meghagyta, hogy Mendelt és utódjait senki se kényszerítse a zsidó csuklya viselésére. Igen sok érdekes adatot csoportosított szerzőnk Szerencsés Imre történetének elbeszélésében. A magyar történetnek ez érdekes alakját most közelebbről ismerjük. Szerencsés uram mint keresztyén is nagy jótevője volt a zsidóságnak, halálos ágyán egy zsidó kútfő elbeszélése szerint megbánta bűnét és végrendeletében meghagyta utódjainak, hogy óvakodjanak a pénzvágytól.

Utódjai a Sachs nevét vették föl és még ma is élnek Oroszországban. A történeti tárgyakat kereső magyar novellairó nagyon jól használhatná szerzőnknek Szerencsésre és zsidó kortársaira vonatkozó elbeszéléset.

Szulejmán a budai zsidókat Törökországba vitette, hogy velök is gyarapítsa a törökországi iparosok és kereskedők számát. De már a XVI. század második felében újra népes gyülekezetet találunk Budán, mert hiszen a török zsarolta ugyan a zsidót, de vallását nem bántotta s általában szabadságot engedett neki, ha megfizette, a mit kért tőle. A török hódoltság idején nemcsak bérlője volt a zsidó a kincstári jövedelmeknek, hanem mint kincstári hivatalnok is szerepel. A XVII. század második felében körülbelül ezer zsidó lakott Budán.

Történetírásunk elismeréssel tartozik a szerzőnek azért a tartalmas korrajzért, mely a zsidóknak a török hódoltság korabeli viszonyait állítja elénk. A zsidók jól érezték magokat a török uralom alatt és nem szívesen látták a keresztyén fegyverek diada-

lát. Ha rajtok mulik, a félhold még sokáig uralkodott volna Buda várán. A vár visszahódítása alkalmával a zsidóknak nagyobb része elesett és vagy ötszázan kaptak kegyelmet.

Még a római zsidók is szenvedtek azért, hogy budai hitsorsosaik a kereszt ellenfeleinek táborában küzdöttek.

A keresztyén Budában a zsidók rosszul érezték magokat, a budai polgárok nem akartak egy városban lakni velök, s végre kérelmekre 1746-ban Mária Terézia ki is zárja őket a városból. A szerző elbeszélése itt is, mint az előző fejezetekben, élénk világot vet városaink múltjára. 1783-ban újra kezdődik a zsidók letelepedése Budán és Ujlakon. A budai hitközség romlása az ó-budainak gyarapodását okozta. A földesúri hatóság irtalmasabb volt a zsidókkal szemben, mint a királyi városok tanácsa.

A pesti hitközség történetéből kiemeljük, hogy Bach József volt az első zsidó hitszónok, ki magyar beszédet tartott 1844-ben. Bár az ó-budai s pesti hitközségek története nem oly általános érdekű, mint a budaié, itt sem hiányoznak szerzőnk elbeszélésében a történeti értékű fejtegetések. Érdekes, mit a türelmi adóról, a zsidó emancipatiót előkészítő mozgalmakról, a szabadságharcz idejéről, Windischgrätz és Haynau zsarolásáról beszél.

Végül egy epizodot mondunk el az ó-budai zsidók történetéből. Chorin Áron aradi rabbi 1803-ban egy könyvet adott ki, mely a régi zsidó szokások reformjának akarta útját egyengetni. A hitbuzgó Müncz ó-budai rabbi 1805 szeptember 1-én, a pesti vásár idején bírói széke elé idézte Chorint. Az ó-budai bíróság ítélete úgy hangzott, hogy Chorin köteles visszavonni eretnek tanait, mert különben — lenyiratják szakállát. Chorin meghátrált s írásban kinyilatkoztatta, hogy visszavonja tanait. Miniature Uriel Acosta jelet Ó-Budán a XIX. század elején. Chorin okosabb pásztor volt a zsidóságnak, mint ó-budai kollégája, csak kár, hogy annyira féltette szakállát.

De Chorin hivei ma már bátrabban lépnek föl, mert különben nem jelenhetett volna meg ez a derék, magyaros szellemben írt monographia, melylyel a tudós rabbi jó szolgálatot tett a magyar történettudománynak.

f.

Dr. Rudolf Eisler: Wörterbuch der philosophischen Begriffe und Ausdrücke. Berlin, 1899. E. S. Mittler und Sohn. S. 956. Mk. 16.

Az egyes szaktudományok szótáráról vagy lexikonjáról irodalmunkban eddigelé nagyon kevésbé lehetett szó, — hisz' az egyetemes lexikon vagy encyklopædia is csak nehezen, többszöri kísérletezés, hosszú vajúdás után tudott megszületni, már pedig az általános, mindenkit érdeklő lexikon szüksége rendszerint mindenütt előbb ébred föl, keres és talál kielégítésre, mint a szakemberek szűkebb körére szorítkozó szótár vagy lexikon. Míg a fejlettebb külföldi irodalmakban minden tudományszak bőven, többszörösen el van látva szakszótárakkal, szaklexikonokkal, nálunk ez ideig csak egyetlen ily kész szaklexikonról tudunk s ez a Verédy-féle *Pædagogiai Encyklopaedia*. A Pallas-Lexikon nagy sikere s főkép az egyes tudományszakok erőteljes föllendülése a múlt évtizedben több jelentékeny szaklexikont indított meg, ilyenek a *Theologiai Ismeretek Tára*, szerkeszti Zoványi Jenő, a *Közgazdasági Lexikon*, szerkeszti Halász Sándor és Mandello Gyula s a *Jogi Lexikon*, szerkeszti Márkus Dezső.

A philosophiában, a mely különben is meglehetősen mostoha gyermeke a magyar irodalomnak, még álmodni sem lehet ily szaklexikonról: nemhogy dolgozói, de még talán vevői, olvasói sem akadnának! E téren még nagyon hosszú ideig külföldi lexikonokra leszünk utalva — s itt a legújabb s ez idő szerint legjobb szakszótár a föntcímzett munka!

A német irodalom eddig sem volt híjjával philosophiai lexikonnak. Legismertebbek s leghasználtabbak a Kirchner-féle *Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe* és a Noack-féle *Handwörterbuch der Geschichte der Philosophie*. A francia irodalomban ilyen a Franck-féle *Dictionnaire des sciences philosophiques* 1844, s legújabban a Goblot-féle *Le Vocabulaire philosophique*. Eisler műve annyiban nem hasonlít a föntemlített magyar szaklexikonokhoz, mert ezek történetre és elméletre egyaránt kiterjednek, azaz nemcsak a fogalmakat ismertetik, hanem a szak kiválóbb művelőit, képviselőit is, — míg Eisler műve tisztán csak a *fogalmak* szótára s a Kirchner- és Goblot-féle philosophiai szótárakhoz áll közelebb. De míg emezek lehető rövidségre törekedtek, tehát nem egyebek magyarázó szótárnál, a melyek az illető philosophiai «technikus terminus» német, illetőleg francia jelentését, egyenértékét adják

vissza, legfőlebb azt említve meg, hogy hol s ki vitte azt be a philosophiai műnyelvbe, — Eisler a legtöbb fogalomnál annak *történeti fejlődésére* is tekintettel van, azaz föltünteti, hogy a philosophia történetének folyamán az egyes gondolkodók mint nyilatkoztak az illető fogalomról vagy kifejezésről, mily értelemben használták s mint határozták azt meg. Ime, egyik megkülönböztető vonása e szótárnak a Kirchner-féle, nálunk is eléggé ismert s használt szótárral szemben : a történeti bevezetés, az olvasó széleskörű tájékoztatása ! Másik nagy előnye, hogy mindezen bevezetést, nyilatkozatot, idézetet forrásszerűleg, azaz az illető gondolkodó művéből merített szóhű közlés alakjában nyújtja. Hogy mily óriási munkát jelent ez, elgondolhatjuk, ha látjuk, hogy egy-egy fogalomnál 20—30 idézetet olvasunk, az eredeti munkából merített szószerinti közlésben, — úgy hogy egymásután vonúl eléünk görög, latin, franczia, angol s német nyelvű idézet s mindenik után zárjelben ott találjuk, hogy az illető gondolkodó melyik művéből s annak melyik részéből van merítve : De persze van olyan fogalom is, a melyiknél Eisler 40—50 íróból merített idézetet s a mellett a legtöbb gondolkodó 3—4 idézettel van képviselve. Legterjedelmesebbek az *objectum*, *tér* és *lélek* fogalmak ismertetései, melyek 31, illetőleg 15—15 lapra terjednek.

Hogy a műnek fényoldalai mellett árnyoldalai is vannak, — természetes, hiszen emberi műről van szó s olyan nagy vállalatról, mely az egyes ember erejét szinte fölülmúlja. Így egy szigorú kritikus joggal vetheti szemére, hogy eljárása, idézési módja nem mindig szabatos, nem mindig következetes, mert *a)* az egyes fogalmaknál nem tünteti föl azok teljes történeti kifejlődését ; *b)* olykor nem a legjellemzőbb idézetet veszi, vagy nem mindig a fogalom történeti kifejlődésére legfontosabb adatokat, írókat szólaltatja meg ; *c)* nem különíti el egymástól az egyes iskolák fölfogását, hanem keresztül-kasul hány, csupán a történeti sorrendet tekintve, mindent, s így aztán közvetlenül egymás után egymásnak olykor egyenesen ellenmondó tételeket, meghatározásokat nyújt, — és sehol hozzá egy magyarázó, fölvilágosító szó, úgy hogy ennek következtében műve *d)* az egyes fogalmak fejlődéstörténete helyett csak pusztá anyaggyűjteményt ad. E kifogásoktól bizonyos jogosultságot nem lehet megtagadnunk ; a száraz adatok egyszerre megelevenednének előttünk, ha a genetikai fejlődést minden fogalomnál rendszeresen föltüntetve találnók, — de másrészről ez kissé túlzott kívánság, ez nem lehet egy szótár föladata, ez minden fogalomnál külön

nagy tanulmányt kívánna ; hiszen vegyük csak a philosophia egyik legelőkelőbb fogalmát, a *causalitást*, ime annak története sincs még megírva, hát a többieké ? A szótáríró nem végezheti ezt a föladatot, elég ha a főbb pontokat föltünteti, a főbb irányokat kijelöli. Hogy a kiválasztásban itt-ott kissé szerencsésebb lehetett volna, nem tagadjuk, de viszont itt igen sok függ az egyéni fölfogástól és állásponttól. Az is igaz, hogy ezek a kapcsolatukból kiszakasztott idézetek magokban véve nem sokat mondanak, de a szakembert azért kellőleg tájékoztatják, megmondják, mit, hol keressen s elébe tárják a kérdés főbb pontjait, a legjellemzőbb fölfogásokat. Az csak kivételesen fordul elő, hogy a szerző az idézetet nem az eredetiből meríti, hanem vagy valamelyik philosophiai történetből, vagy az idézett mű német fordításából.

Nem találtuk a szótárban a következő, szerintünk odaillő kifejezéseket és fogalmakat : *esse est percipi*, *humanitas*, *κατ' ἐξοχήν*, *prolegomena*, *propædœutika*, *socialismus*, *spiritismus*, *tekintély*, *telepathia*, *világnézet*, — az utóbbi elmaradása szinte érthetetlen, mikor a philosophia főföladata egy egységes, megnyugtató világnézet föállítása. Kissé rövidesen bánik szerző a *milieu*-vel, nem említi meg, hogy e kifejezést Comte használta először, s nem, hogy Taine mily nagy jelentőséget tulajdonított neki. A «*nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu*» tétellel is nagyon röviden bánik ; míg a «*cogito ergo sum*»-ról egész történeti levelezést ad, ennél nem is említi Locke nevét, kinek a révén nevezetességre jutott, sem e tétel korábbi használóit, sem annak a XVIII. század philosophiájában való kiváló szereplését.

Mínthogy a mű eredetileg füzetes alakban jelent meg, végén egyes tévedéseket, kimaradásokat már javíthatott s pótolhatott a szerző. Befejezésül 19 lapon a fölhasznált s fölhasználható philosophiai forrásművek jegyzékét nyújtja. Úgy látszik, szerző annak a Goethe-féle elvnek hódol, hogy «*nur die Lumpen sind bescheiden*», — mert először a forrásművek jegyzékében saját, nagyobb részben meglehetősen csekély jelentőségű philosophiai műveit is mind fölsorolja (az egyes fogalmak történeténél is több helyt találkozunk nevével), s másodszor az előszó végén azt mondja : «(szerző) óhaj-tása az, hogy szótárát a majdani újabb kiadások alkalmával qualitative és quantitative egyre tökéletesebbé tehesse». Jogos kívánság, de az ilyet még sem szokták nyíltan kifejezni!

L—s.

Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und nicht amtlichen (így) Nachrichten mit Unterstützung der kön. preussischen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von J. Freudenthal. Leipzig, 1899. — 8-rét. XVI + 304 lap.

Baruch de Espinoza egyike volt azon nagy embereknek, kikről legrégebbi életrajzírója azt írja, hogy «il est surprenant qu'il se fâille cacher pour écrire leur vie, comme l'on fait pour commettre un crime». Ez az életrajz csak kevés példányban jelent meg s ezeknek legtöbbször is sikerült ellenségeinek elpusztítaniok. Úgy hogy a könyv példányai jelenleg legnagyobb bibliographiai ritkaságok közé tartoznak.

Egy másik életrajzírója azzal tisztelte meg őt, hogy Hobbes és Herbert of Cherburyval együtt egy *De tribus impostoribus magnis* című munkában örökítette meg nevét. Ez a könyv a XVII. század ntolsó évében jelent meg.

Időközben azonban reá nézve kedvező fordulat állt be és Spinoza hiveinek száma egyre nőtt, míg végre 1876-ban egy bizottság alakult hollandi, angol, francia és német tudósokból, kikhez utóbb mások is csatlakoztak Európából, Amerikából és Ázsiából és az egyik nagy impostornak, tudniillik Spinozának szobrot emeltek 1880 szeptember havában Hágának egyik közterén. Az ünnepelt bölcsek híre azonban ez időtájt még úgy látszik nem jutott volt el az ottani németalföldi királyi könyvtárba, mert midőn egy-két nappal a szobor tervezett leleplezése előtt életrajzi adatok beszerzése ügyében ott beszélőttem, csakis hosszú keresgélés után kaphattam eléggé sovány fölvilágosítást.

A jelen kötet is nem a németalföldi, hanem a porosz akadémia segélyével jelent meg egy boroszlói tanár fáradságából több németalföldi ügybarát közreműködésével.

Freudenthal könyve azonban nem befejezett, földolgozott életrajz, mint például az angol Pollocké, hanem egyszerű adattár, melyben a tanár összehordott különféle forrásművet, okiratot és «nem-hivatalbeli» újdonságot. Sok van benne a mi új, de sok más dolgot már mások is kinyomattak mint például a Bayle, jól ismert szótárából adott kivonatot. Mindazonáltal hasznos dolgot végzett a kiadó, mert összehordott számos becses adatot és jegyzetekkel kíséerte ezeket, melyeknek későbbi kutatók nagy hasznát fogják

venni. A hollandi és portugál nyelven írt dolgokat rendesen lefordítja németre, de erre is van kivétel.

A «nem-hivatalos» adatok közt van számos kivonat Spinozával egykorú tudósok műveiből, melyek közt a legújabb St. Evremond ítélete róla és tanairól 1726-ból.

—f—s.

St. Peter's umbrella. A novel by Kálmán Mikszáth translated from the Hungarian by B. W. Worswick, with introduction by R. Nisbet Bain. London, 1900. — 8-rét 300 lap.

A Jarrold and Sons cég újabb érdemeket szerzett magának a magyar irodalom körül azzal, hogy Mikszáth Kálmán *Szt Péter esernyője* angol fordítását igen csinos kiállításban kiadta. Bain, Jókainak angol fordítója, írt hozzá előszót, melyben rövid rajzát adja a magyar szerző életének és írói működésének, melyről igen hízegőleg nyilatkozik. Szerinte Mikszáth rövid elbeszélései gyönyörű kis miniatűrök csinos keretben és becsületére válnának egy Maupassant vagy Kjellandnak! Úgy látszik, Bain még egy rövid előszót sem írhat valami tüneményeszerű baklövés nélkül. A *Jó palócokról* írva ugyanis azt állítja, hogy ezt lefordították majdnem minden európai nyelvre, kivéve az angolt. (?) Tehát — bármily hihetetlennek tűnjék is föl — még nem jutott Bain tudomására, hogy ily fordítás *The good people of Palócz* (így!) cím alatt még 1893-ban jelent meg C. Bingham bevezetésével, de ügyetlen nagy formában s azért nem igen ismeri azt az angol olvasó közönség, mely oly formában szereti «könnyű» irodalmát, hogy kényelmesen zsebre tűrheti kedvencz szerzőit. A *The good Palócz people* egy újabb kiadása azért talán kíváncsú volna s magyarból kellene azt fordítani, mert minden jel oda mutat, hogy az angol szöveg Horn Elvira *Scènes hongroises*a után (Páris, 1890) készült. A svéd versio legnagyobb része állítólag Oszkár király tollából van (németből?). Talán az angol közönségnek is jobban tetszenék, ha VII. Edward vagy a trónörökös, Cornwall és York hercege eszközölné a fordítást. A fordítás eléggé gördülékeny. Fordító azonban, úgy látszik, nem igen ismeri a magyar viszonyokat, mert különben nem nevezné a pálinkát «a kind of brandy»-nek. Palóczországban a köznép a cognacot talán még híréből sem is ismeri és Mikszáth jó palóczának valószínűleg vagy whisky vagy gin volt kedvencz itala.

—f—s.

Értesítés.

Az új *Német-magyar szótár*nak e folyóiratban megjelent bírálatára Simonyi Zsigmond úr egy cikket küldött be hozzánk, de azt később vettük, mintsem e számba beszoríthattuk volna s így kénytelenek voltunk a jövő számra halasztani.

Szerk.

Új magyar könyvek.

Balla Ignác. Tűz. Versek. Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 95 l.) 2 kor.

Bernáth Dezső. Cleopatra élete és uralkodása. Buda-Pest, 1901. Kilián utóda. (8-r. 129 l.) 5 korona.

Cserhádi Sándor. Általános és különleges növénytermelés. II. köt.: Különleges növénytermelés. M.-Óvár, 1901. (Buda-Pest, Eggenberger.) (8-r. VIII, 528 l.) 9 kor.

Dárday Sándor. Igazságügyi törvénytár. Rendeletek és döntvényekkel kiegészítve. 5. kiadás. 1. 2. 5. kötet. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. 799, 633, 966 l.)

Doleschall Alfréd dr. A honosság a büntető jogban. Elméleti és jog-összehasonlító tanulmány. Különös tekintettel a magyar büntető törvénykönyvekre és azoknak Horvát-Szlavonországhoz való viszonyára. Buda-Pest, 1901. Grill. (8-r. 216 l.) 4 korona.

Erdélyi Zoltán. Vesztett boldogság. Verses regény. 2. kiadás. Az Akadémia által a Nádasdy-féle 100 aranyas díjjal jutalmazott pályamű. Buda-Pest, 1901. Franklin-t. (8-r. 151 l.) 6 kor.

Dr. Exner Kornél. Magyar pénzügyi jog. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. 512 l.) 8 kor.

Farkas Emőd. Magyar nők a szabadságharcban. Buda-Pest, 1901. Szerző. (8-r. IV, 174 l.) 1 kor. 60 fill.

Dr. Fayer László. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. A m. t. Akadémia megbízásából szerkeszti —. III. köt. Buda-Pest, 1901. Akadémia. (8-r. XXVI, 618 l.) 8 kor.

Firbás Nándor. Útmutatás a tankerületi főigazgatóságok, középiskolák-, és más tanügyi hatóságoknak adminisztrálásához. Az iktató, tárgymutató (index) és irattár szerkezete és kezelése. Buda-Pest, 1901. Lampel R. (8-r. 30 l.) 1 kor.

Fraser Hugh Mrs. A pompás herczeg. Angolból fordította Szigethyné Szalai Eszti. (Athenæum olvasó tára. IX. évf. 9–10.) Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. 156, 115, 111 l.) Egy köt. 1 kor.

Gárdonyi Géza. Az egri csillagok (Bornemissza Gergely élete). Regény öt részben. 2 köt. Buda-Pest, 1901. Légrády-testv. (8-r. 392, 355 l.) 6 kor.

Gárdonyi Géza. A bor. Falusi történet. 3 fől. Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 179 l.) 2 kor.

Garzó Imre. Vázlatok a lélek természettanához. 2. bővített kiadás. H.-M.-Vásárhely. 1901. (Bpest. Lampel R. biz.) (8-r. 98 l.) 1 kor. 60 fill.

Grecsák Károly. Curiai határozatok. Kereskedelmi, váltó- és csődügyekben 1900. évben. III. köt. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. 356 l.) 6 kor.

Gruber Lajos dr. A rabélelmezés. A magyar jogászegylet börtönügyi bizottságának 1888. évi június hó 1-én tartott ülésében előadta, bővítette és függelékkal ellátta. Buda-Pest, 1901. Pfeifer F. (8-r. 86. l.) 2 kor.

Haggard Rider. A hamis próféta. Regény. Buda-Pest, 1900. Pallas. (8-r. 191 l.) 1 kor.

Ifj. Hegedüs Sándor. Déli fjordok. (Dalmátia álomképekben.) Buda-Pest, 1900. Athenæum. (8-r. 186 l.) 3 kor.

Henszelman Béla. Kökörcsin és egyéb humoros karczolatok. Buda-Pest. 1901. Révai Leo. (8-r. 94 l.) 3 korona.

Herczeg Ferencz. Ocskay brigadéros. Történelmi színmű 4 felvonásban. Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 164 l.) 2 kor. 50 fill.

Högyes Endre. Emlékbeszéd Pasteur Lajos k. tag fölött. (A m. t. Akadémia tagjai fölött tartott emlékbeszédek. X. köt. 8. sz.) Buda-Pest, 1901. Akadémia. (8-r. 56 l.) 1 korona.

Kelen József dr. A physikai gyógmódok fontosabb vívmányai. Buda-Pest, 1901. Eggenberger. (8-r. 31 l.) 60 fill.

Klinda Károly. Az okszerű szőlőművelés. Esztergom, 1901. Buzárovits G. (8-r. 186. III. l.) 1 kor.

Koós Mihály dr. Állatorvosi közszolgálat. Az állatorvosi közszolgálat államosításáról szóló 1900: XVII. törvénycikknek és a végrehajtása iránt 950.000/900. sz. rendeletnek magyarázata. Buda-Pest, 1901. Nagel O. (8-r. 328 l.) 3 kor.

Körösy József dr. Budapest székesfőváros halandósága az 1891—1895-iki években és annak okai. (Budapest székesfőváros statiszt. hivatalának közleményei. 31. köt.) Buda-Pest, 1901. Grill. (8-r. VIII. 216 l.) 4 kor.

Dr. Kolosváry Bálint. A szerzeményi közösség a házassági vagyonjog rendszerében. Tanulmány az összehasonlító magánjog köréből, különös tekintettel hazai jogunkra. Kolozsvár, Stein. (8-r. IX, 548 l.) 8 kor.

Krenedits Ferencz. Állatok nyelvvilága. Madarak, házi állatok, rémek és csodák felől szájról-szájra szóló mondák, hitregék, mesék, bohókás történetek, hiedelmek, babonák, példabeszédek és népdalok nyomán összeállított állástörténelem. Buda-Pest, 1900. Wesselényi G. ny. (8-r. 323 l.) 4 kor. 80 fill.

Léderer Ábrahám. A testi büntetés lélektana. Buda-Pest, 1901. Lampel R. (8-r. 29 l.) 40 fill.

Márkus Dezső. Magyar Jogi Lexikon. Szerkesztette —. III. kötet. Diéta — Halászati jog. Buda-Pest, 1901. Pallas r. (8-r. 924 l.) 20 kor.

Dr. Márkus Dezső. Felsőbíróságaink elvi határozatai 1870—1900. A kir. Curia és a kir. Itélőtáblák döntéseinek rendszeres gyűjteménye. III. kötet. Polgári törvénykezés, végrehajtási eljárás, büntetőtörvény. Buda-Pest, 1901. Grill. K. (8-r. 615 l.) 7 kor.

Monostori Károly. Ló-gondozás. A lóismeret és lóhasználás rövid foglalatlja. Buda-Pest, 1901. Franklin t. (8-r. 72 l.) 1 kor.

K. Nagy Sándor. Csend és rend legyen! A kihágási büntető törvénykönyv példákban 2. kiadás. Buda-Pest, 1901. Franklin-társ. (8-r. 248 l.) 2 kor.

Nemo. A telepítés kérdéséhez. Buda-Pest 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 77 l.) 1 korona.

Nógrádi László. Történetek. Buda-Pest, 1901. Franklin-társ. (8-r. 163 l.) 3 korona.

Dr. Pap Dávid. Hiteltörvények. Váltótörvény. Csődtörvény, kereskedelmi törvény. Tőzsde. Ipartörvény. Ezek melléktörvényei. Joggyakorlattal, jegyzetekkel és utalásokkal ellátva. Buda-Pest, 1901. Grill K. (8-r. XII, 1115 l.) 12 korona.

Pethes János. Gyermekpsychológia. A szülők, tanítók és tanítónővendékek számára. (Népnevelők könyvtára 7—9. füz.) Buda-Pest, 1901. Lampel R. (8-r. 336 l.) 3 kor.

Prévost Marcel. Nimba. Abessziniai történet. Női levelek. Buda-Pest, 1901. Pallas r.-t. (8-r. 133 l.) 1 kor.

Dr. Ráth Zoltán. Emlékirat a kartellekről. Buda-Pest, 1901. Kilián Fr. (8-r. 282 l.) 2 kor.

Szabó Endre. Zápor. Költemények 1890—1900. Buda-Pest, 1901. Franklin t. (8-r. 202 l.) 2 kor.

Szalay János. A seprőczirok termelése. 2. javított kiadás. (Falusi könyvtár. 53. sz.) Buda-Pest, 1901. Franklin t. (8-r. 70 l.) 1 korona.

Dr. Szalay Mihály. A szegényügy. Adatok és tervek Budapest székes fővárosa szegényügyének végleges rendezéséhez. Budapest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. XII, 99 l.) 3 kor.

Sajó Aladár. A császár kenyerén. Történetek a kaszárnnyából. Buda-Pest, 1901. Budap. Hirl. vállalat. (8-r. 158 l.) 3 kor.

Shakspere. Troilus és Kreszida. Dráma 5 felv. Fordította Fábian István. Magyar színpadra alkalmazta Beóthy László. Budapest, 1901. Budap. Hirl. váll. (16-r. 222 l.) 2 kor.

Steiner Gusztáv. Reform-eszmék vízszabályozási rendszerünk és jogunk köréből. A vízszabályozás és öntözés államosítva. Budapest, 1900. Lampel R. (8-r. 88 l.) 2 kor.

Dr. Széchy Károly. Gróf Zrínyi Miklós a költő. III. kötet. Budapest, 1901. Athenæum. (8-r. 352 l.) 8 kor. 60 fill.

Dr. Tauszk Ferencz. A belgyógyászat alapvonalai. Orvostanhallgatók és gyakorló orvosok számára. 2. kiad. Budapest, 1901. Dobrowsky és Franke. (8-r. 331 l.) 6 kor.

Timár Szaniszló. Az öröm vallása. Regény. Budapest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 270 l.) 2 kor. 40 fill.

Gróf Tolstói Leó. A hazafiság és a kormányok. Budapest, 1901. Szilágyi B. (8-r. 45 l.) 1 kor.

Gróf Tolstói Leó. Dolgozatok, a míg a mécsetek ki nem alszik. Regény a keresztyénség első korszakából. Budapest, 1900. Pallas r.-t. (8-r. 139 l.) 1 kor.

Tóth Béla. A magyar anekdotakincs. V. kötet. Mühlbeck K. rajzaival. Budapest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 371 l.) 4 kor. 80 fillér.

Törvényjavaslat a magyar polgári perrendtartásról. Átdolgozott tervezet. Közzéteszi a magyar kir. igazságügyminister. Budapest, 1901. Grill K. (8-r. 251 l.) 2 kor.

Vadnay Károly. Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 7. sz.) Budapest, 1901. Akadémia. (8-r. 20 l.) 30 fill.

Vághó Ignác. Katonai közigazgatás. A m. kir. honvédelmi minister rendeletére szerkesztette —. Budapest, 1901. Pallas r.-t. (8-r. 115, 59 l.) 2 kor. 10 fill.

A CSODA-ORVOS.

Elbeszélés.

Egy nap néhány apró kellemetlenség, a minők a közönséges halandó életét tarkítják, fölzavarta kedélyem nyugalmat. Nem leltem helyemet otthonomban, nem ízlett a munka, s ha könyvet vettem kezembe, boszantott a más ember philosophiája. Vágytam ki az utcára, a nagy város zajába, a nyüzsgő, siető, lézengő s minden iránt közönyös sokaság közé. E taszítgálódó tömeg, ha rideg részvétlenséggel rohan is el melletttem, élvezet vagy munka után, de nem is boszant, nem törődik velem, mintha csak levegő volnék és embergyűlölő hangulatban ez oly jól esik!

Kóborolni indultam, cél nélkül sétálva hol a járda szélén, a száguldó fogatok és bérkocsik után nézve, mintha azok, a kik benne ülnek, érdekelnének, hol szorosan a boltkirakatok üvegtáblái előtt, szemlélve a sok hasznos és haszontalan, szép és izléstelen, drága és olcsó fölhalmozott árutárgyat.

A hosszúra nyúlt séta alatt kedélyem lecsillapodott, feledtem a boszúságot, de egyuttal ki is fáradtam; az ilyen céltalan lassú «utczázás» jobban kifáraszt, mint száz órai séta kanyargó hegyi utak kövecsen, szeggel kivert bakancsban s kampós hegymászó bottal.

Egy fényesen kivilágított helyiség nagy belga üvegtáblái előtt állottam meg. Bent a vörösre és zöldre fényezett bambusz karszékek, a kerek kis asztalkák mintha hivogattak volna s a helyiség háttérében, a szép sorjában egymás mellett s állványokon egymás fölött álló hordócskák mintha ingerkedtek volna velem; ki szórakozni indultam el hazulról, ime most fáradtan közeledem az unalomhoz.

Betértem. Egy «bodega» volt a helyiség, így nevezik tudniillik azokat a nagyvárosi előkelő bormérőhelyiségeket,

hol főleg tüzes spanyol és más délvidéki borokat s mindenféle különleges alkoholneműeket csapról eresztenek finom pohárkába, «oculos demonstrandi» a valóságra kényes és inyencz szomjas embereknek.

Egy üres asztalka elé ültem s egy pohár «Tarragoná»-t rendeltem. A fáradtság okozta-e, avagy ideges kedélyállapotom, de egyszerre fölhaltam a pohár tartalmát. Jól ízlett; valami csillapító édes meleget éreztem belsőmben s valósággal örültem, midőn a pinczér megrendelést nem várva, egy második pohárkával tett élémbe.

Szivarra gyújtottam s aztán szemlélődő philosophiának engedve át magamat, csak hébe-korba nyultam poharam után, óvatosan szürcsölve egy-egyet. Nézegettem a jövő-menő vendégeket, egy-egy pillantást veték a nagy ablakokon át az utcára, a gázlámpák fényében sétáló közönségre, kezdtem élvezni a kényelmes bambusz karszéket, jól égő és azurkék hamvat hátrahagyó havannámat s a «Tarragona» szomját ingerlő tűzét.

A harmadik pohárkát tette élémbe a pinczér. Fölemeltem az ujon telt poharat, s a gázcsillár fénye felé tartva, gyönyörködve néztem a nemes spanyol bor rubint színét. Minő bolond is valék, gondolám magamban — hisz oly rövid semiség az egész élet, hogy tisztán örült az, ki kesereg vagy töpreng. Az élet csak akkor csunya, ha keressük a csunya oldalát; bizonyára akad olyan színvak, vagy életunt szerencsétlen is, ki e ragyogó piros bort homályos lörének avagy épen szürke méregnek látja.

S míg így bölcselekedém, egy ismeretlen úr telepedett asztalomhoz. Rendes körülmények közt nem érzek valami tulságos jóindulatot azon polgártársaim iránt, kik kávéházban vagy más nyilvános helyiségben egyenesen asztalomhoz telepednek akkor, midőn esetleg tíz más üres asztal kínálkozik. Ám ezuttal, nem tudom miért, szívesen viszonzotam az ismeretlen úr köszöntését, meg voltam elégedve külsejével s magamban kifogástalan gentlemannak minősítettem. Úgy látszik, ő is rokonszenvet érzett irántam, mert midőn a pinczér ismét egy telt pohár «Tarragoná»-t tett élémbe, helyeslőleg bólintott fejével s ő is «Tarragoná»-t rendelt magának. Pedig más italt is rendelhetett volna. Máskor talán tolakodásnak vettem volna az egyetértés e nem kért nyilvánítását.

— Ön nyilván beteg? — kérdé az ismeretlen.

Ismerkedésnek ez elég furcsa bevezető kérdés volt. Észre is vette meglepetésemet arczvonásaimból.

— No úgy értem — szólt mosolyogva — hogy jótékonyan hat testére vagy lelkére, ha emlékező tehetségét kellemes feledés zökkenti ki a fájó egyhangúságból.

Még jobban bámultam e furcsa meghatározásán a csendes iddogálásnak. Aztán honnan tudja ez ember, kit ma látok először életemben, hogy néha, midőn esőre áll az idő, csakugyan igen örömet feledném lábaimat, melyekben ilyenkor Dante poklát érzem, avagy néha, a mi a lelkieket illeti, «post equitum sedet atra cura», a midőn szintén feledni szeretnek egy sereg dolgot.

— Nos igen — felelém poharam után nyulva — ily értelemben van némi kifogásom egészszégem ellen.

— Akkor helyesen cselekszik — folytatá az idegen — ez ugyanis az egyedüli remedium. Ez az egyedüli józan gyógy módja a lélek s az idegek betegségének.

— Hogy érti ezt? — kértem növekvő kíváncsisággal.

— Uram — szólt közelebb vonva székét az asztalhoz — minden szenvedésnek egyedüli ellenmérge a feledés. De nem a buta egyszerű feledés, az állati feledés, hanem az a magasabb fokú feledés, mely midőn fölemészti a valóságot, egy szép, kellemes, ellenkező állapotot varázsol elő, egy boldog állapotot, mely nem látszik, de a feledő csak azt érzi, azt látja, míg a valóság le van szorítva a térről, a feledőre nézve nincs. Ezt a quintessentiáját a feledésnek értem én, s ezt nem tudják az orvosok, a philosophusok s a test és lélek többi kuruzslói kellően méltányolni.

Nagyon keveset értettem ez elmefuttatásból, de annyit kivettem belőle, hogy új ismerősöm valami mély tudományú tanár, kinek joga van oly körmönfont dolgokat beszélni, a miket senki meg nem ért, de a miknek ellentmondani annyi, mint magunkat tudatlan szamaraknak ismerni el. Szerényen hallgattam, ismételve magamban a hallottakat. A csendet a tudós idegen törte meg.

— A feledésnek e kellő kihasználásán s a feledés okozta boldog állapot hatványozásán alapszik az én módszerem, melyet teljes sikerrel alkalmazok betegeimnél — szólt és megvetőleg eltaszítva magától a Tarragonával telt poharat, egy palaczk «Brandy»-t rendelt magának. Valami tulságos

hajlandóságot nem éreztem ez égető erős angol pálinka iránt, de miután új ismerősöm előbb az én italomból rendelt magának, most viszont én akartam udvarias lenni s én is egy «Brandy»-t rendeltem, noha már fölösleges meleget kezdtem érezni.

— És ellenére a kézzelfogható eredményeknek — folytatá a jeles tudós — mégis mennyi támadásnak, mennyi üldözésnek van rendszerem kitéve; pedig csak betegeimet kellene kérdezni . . .

— Ön tehát orvos? — kértem élénk kíváncsisággal nézve a rejtélyes férfit, noha a «Brandy»-től, vagy talán a sűrű dohányfüsttől, bizonyos zavarodást vettem észre a körülöttem levő személyek és tárgyak körvonalaiban, a mi a tiszta fogalom képződését nagyban akadályozta.

— Igen, én orvos vagyok — felelt ő — és sok ember köszöni nekem boldog perceit. Különben, ha meg akar gyógyodni, jöjjön velem, most épen betegeim látogatásának ideje következik s kocsim az ajtó előtt vár.

Fejem szédült, szemeim mintha álomra csukódtak volna, de mégis erőt vettem magamon, kifizettem számlámat, aztán követtem az orvost, helyet foglalva mellette csinos kocsijában.

Egyik színház előtt állottunk meg. De nem a főbejárat előtt, hanem hátul, a színpadhoz vezető lépcsőnél.

— Most egy idegbeteghez megyünk — szólta az orvos, a mint tekervényes folyosókon átkóborolva egy kis ajtó elé értünk. Nem is kopogott az ajtón, otthonosan nyitott be és én követtem.

Öltözőben voltunk. Fényes jelmezben egy színész sétált alá s föl a szűk helyiségben, félhangosan ismételve, a mit egy kezében tartott papirtekercsről leolvasott. Ügyet sem vetett ránk. Egyszer aztán megállott s a földre dobva a papirlapokat, kétségbeesetten szorítá kezeit homlokához.

— Vége! Nem birom tovább! Kifütyülnek, kigúnyolnak, hisz magam sem értem, a mit mondok, reszketek s irtózom a közönségtől! — szólta tompán, aztán egy székre roskadt.

— Nos, mi baj? — szólta az orvos hozzá lépve s vállára téve kezét.

— Mi baj? Mi baj? — felelt amaz — hát nem látta az első fölvonást? Hebegtem, eltévesztém a végszavakat, zavarba hoztam társamat s tönkre silányult az egész jelenet. S mi jó még most? . . . Szégyen, gyalázat . . . annyi babér után! Reszketek egész bensőmben, nem érzem azt a benső meleget, azt az ihlettséget, mely nélkül játékom hitvány szajkófecsegés s magam buta fabáb vagyok. Éhezem a dícsőségre s szeretnék egérlyukba bújni, félek saját hangomtól s az annyiszor látott lámpák fénye remegésbe hoz!

— És . . . az orvosság . . . nem használ? — szólt az orvos jóakaró mosolylyal.

A művész fölpillantott, szemében sovár tűz kezdett tündökölni, arcizmai rángatóztak, aztán ideges mozdulattal nyult egy palaczk után, mely öltözőasztalán, a tükör mögé rejtve állott.

— Igen, ez . . . ez használ! Ez ad erőt, ettől lüktet ismét vérem s én ezt majdnem feledém! — felelt a művész izgatott hangon, aztán fölhajta a palaczk féltartalmát.

Az orvos elégedett pillantást vetett rá, aztán kituszkolt engem az ajtón.

— Most lássuk az eredményt, menjünk a nézőterre — szólt, midőn zegzúgos folyosókon és kanyargó lépcsőkön a fényes előcsarnokba jutottunk.

Jegyet váltottunk s egy földszinti páholyban foglaltunk helyet. A közönség körében izgatott hangulatot vettem észre. A szomszédok magyaráztak egymásnak valamit, egyik-másik csóválta fejét, sőt hangos megjegyzéseket is hallottam.

— Így tönkre tenni Shaksperet! — szólt egyik.

— Botrány! — morgott egy másik.

— De mi lelte? Ha beteg, akkor menjen!

— Ki kell fütyülni!

— Szándékos boszantása a közönségnek!

Így folyt ez félhangos zűrzavarban.

Végre a függöny fölgördült. A színész, kit előbb megtörve láttam öltözőjében, ott állott a színpadon, büszke futó pillantást vetett a közönségre, szemei fénylettek; s midőn megeredt szava egy hosszú monologban, fokról fokra hágott hangjában a bensőség, mely magával ragadta a közönséget, az egész ház egy fül, egy szem volt, egy-egy önkéntelen taps csatant el a néma közönség sorai közt, előhírnöke annak a kitörő

tapsviharnak, mely a fölvonás végén megrengette a falakat. S az előbb fenyegetően elégületlen közönség tombolt lelkesültségében, tizenegyszer híva a lámpák elé a művészt.

— Ez mára meggyógyult — szólt orvos barátom — menjünk más beteghez.

Elhagytuk a színházat, ismét a kocsiba ültünk.

A távol külváros egy utcájában, ronda régi ház előtt állottunk meg. Beékelve két hatalmas bérkaszárnya közé, az alacsony, rothadt zsindefedeles épület maga hirdette külsejével, hogy nemsokára el fog tűnni, mint eltűntek egykori szomszédjai, hogy új és díszes utódnak adjon helyet. Addig is pedig megtűrt tanyája a nyomornak, szemétnak, szenvedésnek s talán bűnnek.

A fényes színház után nagy volt az ellentét s kíváncsi valék a betegre.

Sötét, piszkos udvar végén, egyetlen szobából álló lakásba léptünk be. A füstölgő, törött csövű lámpa fénye alig világított át a szoba nehéz rekedt gőzén; a szemnek szokni kellett, míg kiismerte magát e koldus-tanyán, melynek bűzhödt levegője fojtó méregként nyomta el a lélekzetet.

Szegényes keskeny ágyban egy kiaszott arcú asszony feküdt, csak akkor nyitva föl néha szemeit, midőn egy száraz köhögés fölemelkedni kényszeríté, hogy meg ne fuladjon. Egyik sarokban, rongyos, foszladozó, szalmával tömött pamlagfélén három kis gyermek gubbaszkodott, egymáshoz bújva, egyetlen pokróczdarabbal takarózva; sovány, sápadt mind a három, foszlányokban lóg az ingök meztelen vállaikról, valamit rágicsáltak, talán száraz kenyérhéj volt, talán főtt burgonya hidegen. Egy durva fenyőfa-asztal előtt, az egyetlen ép széken, mi a szobában volt, egy gyárimunkásnak látszó férfi ült; fejét erős kezére támasztva, mogorván nézett hol a három gyermekre, hol a magával tehetetlen beteg asszonyra.

Ránk sem nézett egyik sem, mikor beléptünk a szobába. Az orvos futó pillantást vetett a hörgő anyára s a három éhes porontyra.

— Nos, hogy' vagyunk, Anselm? — kérde a munkáshoz lépve.

A férfi fölnézett, aztán összerázkódott.

— Hogy' vagyunk? ... Hogy' vagyunk? Hát nem látja? Éhes ez a három kölyök! Amaz meg haldoklik két hónapja s

nem bír meghalni! Lám, még a halál sem akar rajtunk segíteni! Így vagyunk, uram! — szólt rekedt hangon, aztán nagyot ütött az asztalra öklével.

— És maga, derék Anselm, hogy érzi magát? — kérde tovább az orvos.

— Én?! Haha! Én? Nincs munkám már két napja, kiadták az utat a gyárban, azt mondták, pang az üzlet, kevesebb munkás is elég! Pang az üzlet! De a gyáros feleségének kis kutyáit kocsikázni viszik, hogy étvágyuk legyen . . . míg én éhezem! Az ördögbe is! Ha egyszer mi . . .

— Anselm, Anselm! Hát így követi tanácsomat s gyógyulni akar? — szólt közbe az orvos. — Fecseg, a helyett, hogy az orvossághoz nyúlna?

A munkás réveteg szemekkel nézett széjjel a szobában, majd ismét az orvosra tekintett mereven.

— Igaza van! — kiáltott végre föl; kirúgva maga alól a széket — igaza van! Csak ez egy van, a mi rajtam segít, ez gyógyítja szenvedésemet! Van még egy koronám, kölcsön adta a házmesterné, hogy kifizessem a feleségem orvosságát . . . ej mit! Úgyis meghal!

Aztán fejére csapva sipkáját, elrohant, a nélkül, hogy minket számba is vett volna.

Az orvos mosolyogva nézett a becsapódott ajtóra.

— Ezzel is végeztünk — szólt kis vártatva — menjünk a többi beteg után nézni.

Mikor kiértünk az utcára, véletlenül bepillanték a szomszédház földszintjén levő pálinkamérés nyitott ablakán. Az alacsony helyiség tele volt lármázó munkásnéppel s köztök Anselmet véltem fölismerni; látszott rajta, hogy csak most jöhetett, mert mohón nyúlt a korcsmáros által kimért pálinkás pohár után.

* * *

Kocsink most más előkelő városrészben robogott; sebesen száguldó bérkocsikkal találkoztunk, lármás, ödöngő munkás vagy munkakerülő nem mutatkozott az utca egy oldalán sem, a gázlámpák üvegei is mintha tisztábbak volnának erre felé, semmi abból a szennyből, melyet előbb láttam a külváros félreeső utcájában. Egy háromemeletes palotaszerű épület fényesen kivilágított kapubejárata előtt állottunk meg s ko-

csink ajtaját egy angol tengernagyhoz hasonló büszke magatartású portás nyitotta föl, mély alázattal emelve meg arany paszomántos sipkáját. A kapu fölött villamos fényben volt olvasható: «Grand Hôtel Germania». Áthaladva a téli kertté alakított tágas udvaron, hol ízléssel terített asztalok körül mindenféle nyelven csevegő közönség élvezte a finom vacsora örömeit s fürge pinczerek sürgölődtek a túlfinom ízlés termékeit tálakon s palaczkokban hordozva szét, egy folyosóra értünk, melyből jobbra és balra külön kis éttermek ajtai nyitak. Az egyik ajtón, minden kopogtatás nélkül fesztelenül benyitott orvos barátom s én követtem. Pompás kis ebédlő volt. A falakat gobelin utánzat borította, vastag zöld selyem függöny takarta el az ablakmélyedést, a mahagoni pohárszekrény finom ezüstneművel volt telerakva, ezüstoffedelű üvegcancsók közt fénylettek a tálcák, serlegek és a nagy pezsgő-hűtő edény.

A phantastikus alakú villamos csillár alatt kerek kis asztalnál csak két személy ült, egy férfi és egy nő.

— Mindakettő az én betegem — szólt halkan az orvos, midőn beléptünk.

Az asztalon egy elfogyasztott dús vacsora maradványai voltak; szétszórva aranyozott tálon tengerentúli gyümölcsök, csemegék összehányva, üres és félig üres aranyos és ezüstös nyakú, különféle formájú palaczkok, aztán kristályüveg kancsókban topáz színű és smaragdzöld folyadékok, míg egy füstölő kannából forró mocca illata szállott föl.

— Hozott az ég, drága orvoskám! — kiáltott föl a hölgy, a mint beléptünk és gyűrűktől csillámló ujjáival csókot intett udvariasan meghajló barátomnak. A férfi, egy fehér nyakken-dős úr, frakkjának gomblyukában óriási szekfűvel, hátradúlva ült székén s bambán mosolygott hol a szép szőke leányra, hol orvos barátomra. Alig lehetett negyven éves, kiélt, fonnyadt arcza természetellenes piros volt, homlokán az erek kidagadva, szemei révetegen forogtak.

— Légy üdvözölve bö . . . böles orvos . . . jer, koczint-sunk . . . éljen Veuve Cliquot! . . . Éljen . . . Martell! . . . Éljen . . . Éljenek a karthausiak, benediktinusok . . . é . . . é!

Látszott rajta, hogy nehezeére esik a beszéd; aztán megtöltve poharát a smaragdzöld folyadékkal, egy hajtásra kiitta. Az orvos elégedetten nézte, az ismét bambán boldogan mosolygó férfit.

— Hogy' van, kedves gróf? — kérde pártfogóan tapogatva vállait.

— Istenien! . . . De . . . derék tanár . . . azok a szá . . . számár orvosok azt á . . . állítják, hogy elvisz az ö . . . ö . . . ördög s gyomrom tönkre van téve . . . bu . . . buta beszéd . . . fiatalodom . . . ugy-e, kedve . . . kedves Carolám?

— Persze fiatalodol, vén mókuskám! — felelt a lány, maga is fölhajtva egy pohárral a zöld italból.

— S ön, szép Carola — kérde emezt az orvos — ön, hogy érzi magát? Nyomja-e még valami szivét?

A szép széke, egy pillanatra mintha elkomorult volna, de csak egy pillanatra. Aztán aranyporszín kis cipőkhöz bújtatott selyem harisnyás lábait fölrakta egy szemben levő székre s hátradőlve hangos kacajba tört ki.

— Szivemet? Püff neki! — szólt hahotázva. — Eszembe jut, mikor megismertelek, orvoskám! Akkor volt, mikor az anyám a kútba ugrott, mert hazajöttem; pedig az apám azért nyelte le minden cyankáliját, a mi photographus műhelyében volt, mert elmentem . . . Károlylyal, a főhadnagygyal . . . Az is baj volt, hogy elmentem . . . háháhá! . . . az sem tetszett, hogy visszajöttem! Háháhá! . . . Ki látott ilyen két vén bolondot? . . . Pedig hoztam is valamit haza . . . Károly helyett, ki faképnél hagyott . . . az igaz, csak két napig élt . . . az is elég volt . . . háháhá!

— Ej de jó! . . . Hihihí! . . . szólt röhögve a fehér szekfűs úr, aztán poharának tartalmát forró kávéjába töltve, bizonytalan kezével földöntött egy félig telt másik poharat.

— De az is igaz, orvoskám — folytató a lány — hogy ha te akkor segítségemre nem jössz . . . elemészttem magam talán . . . de jó is volt az a rum . . . azóta kutya-bajom . . . halló juhhé!! Legfőlebb melegem van néha . . . mint most . . .

Aztán gyors mozdulattal fölkapcsolá rózsaszín selyem kivágott ruhaderekát, fölszakítá fűzőjét s odalökte őket egy sarokba; most már könnyebben lélekezett, fehér vállát csak a patyolat ing fődte; aztán az is lecsúszott.

— Éljen az orvos! . . . É . . . éljen Martell papa . . . Cliquot mama . . . él . . . éljen Burgund . . . hebegett a gavallér.

— Élj te is . . . vén füles bagoly! . . . Puszi . . . csók neked! — rikácsolt a lány.

— Ezek már jól vannak — szólt derült arczczal orvos barátom — mehetünk innen.

S köszönés nélkül, a hogy jöttünk, távoztunk innét.

Az utczára kiérve az orvos egy pillantást vetett órájára.

— Éjfél után egy óra, még egy betegünket kell meglátogatnunk, de oda még kissé korán van menni. Gyerünk addig azon kávéházba — szólt az átellenben levő kávéházra mutatva.

Bementünk a meglehetősen üres kávéházba. Néhány fiatal ember egy tekeasztal körül állingált, két játékost figyelve, harman-négyen ujság olvasásba voltak elmerülve.

Egy félre eső asztalnál sápadt fiatal ember ült, előtte tintatartó és egy csomó papírlap. Ideges gyorsasággal írt valamit. Ruházata s külseje nem nagy hiúságra mutatott, kabátjának kopott gallérja félig fölhajtván, nadrágja szivarhamuval telehintve, czipője poros s nyakkendője lazán kötve csüngött alá. Hosszú csontos ujjai közt szaladt a toll a papíron, szintelen ajkán néha egy meglegedett vonás tűnt elő, a mint egy-egy pontot nyomott tollával valamely sikerült mondat végére, a sűrűn írt papíron.

Az orvos, a mint észrevette, egyenesen feléje tartott.

— Jó estét, azaz hajnalt, fiatal barátom! — szólt hozzá, barátsággal érintve vállát.

— Hozta Isten, orvos úr! — felelt amaz s föl sem pillantva, tovább írt.

Helyet foglaltunk asztalánál. Ő folytatta az írást. Néha gondolkodni látszott, s bal kezével belemarkolt kúszált barna hajába, még jobban összekuszálva dús fürteit.

Majd ismét a pohár után nyult, mely asztalán állott s melyet, a mint kiürült, ismét megtöltött a pinczér, félig vízzel s félig absinth-tal.

— Mit ír oly sietve? — kérdé végre az orvos.

— Három órára készen kell lennie, a reggeli lap számára, várják a nyomdában; Anatolnak, a nagy művésznek életrajza; talán nem hallotta, mi történt? az igaz, alig pár órája! Szegény Anatolunkat a színházban, előadás után, szélhűdés érte, halva találták az öltözőben, pedig ma aratta legnagyobb diadalai egyikét. Szegény ördög! Sokat ivott, másképen nem tudott játszani. Kár érte!

Az orvosra néztem. Elégedetten mosolygott.

A fiatal ember ismét pohara után nyult, ivott, aztán tovább írt.

Önkénytelenül megütődve néztem rá. S egy megjegyzést nem bírtam visszatartani.

— Hisz ön is folyton iszik! — szoltam az előttem ismeretlen íróhoz.

Letette tollát s rám nézett. Vöröses szélű, szürkén kari-kázott szemeiből keserű fájdalmat láttam kisugárzani, halvány, beesett arczán pir futott végig.

— Megszoktam. Másképen nem fog a tollam s gondolat nem jó — felelt tompa hangon.

Az orvos boszús pillantást vetett rám.

— Ez úr még nem ismeri gyógymódomat — szolt az íróhoz fordulva s gúnyosan rám mutatva — most még csak kezdő, ne ügyeljen fecsegéseire.

— És most siessünk — szolt hozzám fordulva — itt a válság ideje egyik betegemnél.

Zavarodottan köszöntem az írónak, elhagytuk a kávéházat s kocsinkba ülve elrobogtunk. A különös ember mellett kezdtem magam rosszul érezni; a látottak és hallottak mintha borzongással töltöttek volna el. Szerettem volna kiugorni a kocsiból, de a kíváncsiság fölül kerekedett bensőmben s csendesen maradtam. Végre csinos bérpalota előtt állottunk meg. Fölérve az első emeletre, benyitottunk egy előszobába, hol az inas ülve szundikált, észre sem vett minket. Tovább mentünk; a csinos kis ebédlőn át a férfi szalonba jutottunk; világítva volt ez is, mint az egész lakás.

Aztán egy vastag függönnyel takart ajtón át egy másik szobába léptünk be.

Félig háló, félig dolgozószoba volt.

A nagy kényelmes ágy meg volt vetve, a függőlámpa égett; a két ablak közt íróasztal állott s előtte egy katonatiszt ült; szétszórtan néhány lepecsételt levél feküdt előtte, ezekre mereszté szemét.

Szép, deli huszártiszt volt, alig harmincz éves. Mikor beléptünk, fölugrott helyéről s keresztbe font karokkal megállott az orvos előtt.

— Itt vagy hát, gazember! — szolt rekedt s dühtől reszkető hangon — itt vagy te nyegle, szédelgő gazfickó! Úgy-e, most nem tudsz segíteni, cserben hagy tudományod? Úgy-e?

Mikor azon ostoba asszony miatt fogott el a keserűség, akkor előálltál gyógyszereddel, segítettél; de az vitt tovább a lejtőn! Mikor fáradt valék az éjtszakázás miatt s a játék kimerített, megerősítettél ideig-óráig; mikor veszíteni kezdtem s a bal-szerencse üldözőbe vett, vigasztaló szeredet nyújtottad! De most segíts, te himpellér! Vesztettem . . . sokat . . . sokat . . . aztán hamisítottam . . . nem elég . . . elsikkasztottam az ezred pénzét is, érted?! . . . Menekvés nincs, nincs s nyolcz óra múlva letartóztatnak! . . . Érted most már? . . . Meg kell halnom! Meg kell halnom és nincs bátorságom! Nincs bátorságom . . . félek meghalni, én, én, a katona! Most segíts!!

Aztán visszatérve az asztalhoz, lerogyott székébe.

Az orvos gúnyos mosolylyal nézett szét a szobában; egy kis asztalkán egy pohár és egy félig telt palaczk állott.

— S az orvosság, mely mindig segített, most nincs hatás-sal? — kérdé nyugodt hangon.

— Nincs, hisz láthatod! — szólt a tiszt a palaczkra mutatva.

— Kettőzd meg az adagot s a hatás meglesz, vitéz kapitányom! — felelt erélylyel az orvos.

— Gyerünk — szólt most hozzám fordulva s gyorsan távoztunk.

Áthaladtunk a szalonon, az ebédlőn s az előszobán, aztán leértünk a lépcsőn.

Az orvos hidegvérrel szivarra gyújtott; várni látszott valamit.

E pillanatban az első emeletről a nyitott ablakon át lövés dördülése hallatszott le az utcára.

— Megtörtént! Lám, az orvosság ismét segített! — szólt diadalmas arczezal a tudós csoda-orvos.

Hideg verejték gyöngyözött homlokomon, midőn ismét a kocsiba ültem. Szerettem volna szólani, mondani akartam, hogy haza akarok menni, nem akarok több beteget látogatni, de nem bírtam számat kinyitni, hangom elakadt, remegett egész testem, azt hittem, szétpattan a fejem.

Végre célhoz értünk, a koci megállott; de a mint kiszállottunk, rémültemben majd hogy hanyatt nem estem. A temető kapuja előtt voltunk.

— Ne csodálkozzék — szólt nevetve a csoda-orvos — ebben is különbözöm más orvosoktól; betegeim gondozását

egészen átveszem, ha egyszer kezelésekre bizzák magokat és így a sirt is én ásom meg számokra. Ma épen kettőt kell elkészítenem.

Mereven állottam, mozdulni sem bírtam.

— Ezt már nem érdekes nézni, ezért nem is hívom; míg készen leszek, addig kocsim önt hazaviszi. De ime, itt átadom névjegyemet, ha szüksége lesz rám, hívasson.

Aztán kezembe nyomva névjegyét, eltűnt a temető kapuján.

Reszketve léptem a kocsi lámpájához, hogy láthassam a névjegyet.

«Doctor Alkohol» állott a névjegyen.

Néztem folyton, meredten, ismét és ismét elolvastam a csoda-orvos ismert hangzású nevét, midőn egyszerre valaki vállamra tette kezét

— Uram, nem volna szives hazamenni? Éjfél már elmúlt, zárjuk az üzletet!

— Hol vagyok? Merre vagyok? — kérdém kábultan.

— A bodegában. Uraságod mélyen elaludt, nem zavartuk, de most már üzletzárás ideje van, méltóztassék elnézéssel lenni, hogy fölébresztettem — felelt egy jóakarólag mosolygó pincér.

— De hát «Doctor Alkohol» hova . . .

— Mit tetszik??

— Hol van az orvos? — kérdém.

— Miféle orvos? — nézett bámulva a pincér.

— Azon úr, ki itt ült velem s «Tarragoná»-t meg «Brandy»-t ivott, mint én?

— Nem orvos az, uram, hanem egy angol nyelvmester; igen tréfás, élczes ember, törzsvendégünk; jól győzi az italt; mikor uraságod el méltóztatott szunnyadni, fizetett és elment. Nagyon nevetett.

Fölkeltem karszékemről, fizettem s elmentem. De nem nevettem. A temető kapuját nem feledtem el egyhamar.

MÁRIAFFI DÁVID.

MANTEGNA.*)

I.

Földünk nagy alluviumai közül négynek van fontos szerepe a művészetek történetében. Ezek: Mesopotámia, Egyiptom, Németalföld és a Po völgye vagy politikai néven a lombárd-velencei síkság. Az utóbbit az teszi földtanilag érdekessé, hogy számos pontjáról látjuk a vízgyűjtő Alpokat, látjuk a víz útjait, látjuk azoknak czélját, a tengert és mindenütt azon a talajon állunk, mely a közeli tengerbe siető áradat lerakományából százezer évek alatt képződött. Herodotos, a ki azt mondta, hogy Egyiptom a Nilus ajándéka, itt bizonyára észre vette volna, hogy a síkságnak és vele együtt a Po, a Brenta, az Adige folyóknak az alpesi hegyláncz a szülője.

A Po völgye is az ó-kori műveltség területéhez tartozik, csak hogy története nem oly régi, mint a keleti országoké, nincs is az ó-korban amazokéhoz hasonlítható jelentősége, mindazáltal földtani történetével vetekedik emberi történetének érdekessége. Legősibb lakói, az éjszokról bevándorolt régi itáliai népek, az umbrok, a folyók mentén czölöépítményekből álló és töltéssel kerített falvakban (Terramare) laktak és már járatosak voltak a bronz megmunkálásában. Utóbb az etruskok, majd a kelták és ligurok váltották föl egymást, végül a római latinság telepedett a vidékre. Ennek nyugalma az éjszokról betörő teutonok és cimberok, az olasz földet látó első germán törzsek zavarták.

A Kr. utáni V. század kezdetével az Alpok lejtőin leereszkedő újabb germán népek nyitják meg a Po völgye tör-

*) Az *Országos Képtárban* márczius 24. és 25-ikén tartott előadás.

ténetének második korszakát. Alarik nyugoti gótjai Ravennában, az etrusk nevű római városban veték meg lábukat. Itt dült el a régi Róma sorsa; Odoaker innen uralkodott az egész olasz félsziget fölött. Száz év múlva Theodorik, a keleti gótok nagy királya szintén Ravennát választá székhelyül, palotát és holtá utánra nyugóhelyet épített itt magának. A gót hatalom megsemmisültét (539) követő 31-ik évben Európa éjszaki részéből fölkerekedett germán nép, a longobárd jelenik meg az Alpok lejtőin, előzönlí a félszigetet, de hatalmának súlypontja az a vidék, melyet róla ma is Lombardiának neveznek. Milano és Pavia volt a longobárd királyok két székhelye, Monza koronázási városa. A gót és a 774-ben megsemmisült longobárd uralom közé ékelődik a byzanci, melynek 539-től 753-ig szintén Ravenna volt az olasz félszigeti székhelye. Ezt megelőzve az Attila elől menekülő venetek Velenczét alapítják.

A római birodalom romjain egymást fölváltó germán népekkel a byzanci hatalom állott szemben. A VIII. század végén nagy fordulat áll be: germán germánnal vív élethalál harczt a Po völgye virányaiért. A jövevény kerekedik fölül, Nagy Károly az olasz félszigetet és vele a Po völgyet a frank birodalomhoz csatolja. A Karolingokat nemsokára a szász-német királyok, az Ottók, Henrikek római császársága váltja föl, a mikor meg a pápai hatalommal kerülnek szembe a német törekvések. E nagy drámának legfőbb eseményei az Alpok tövében játszódnak le. Itt van Canossa, IV. Henrik vezeklésének helye, itt van Legnano, mely az 1176-iki csatában látta romba dűlni Barbarossa Frigyes hatalmát. Az utójátéknak Velence volt a színhelye.

A gótok első betörésétől számított e második korszak nyolczszáz évében a germán népek voltak fő eleme a Po völgy népességi és műveltségi alakulásának. Azonban a germánok nagy többségében szétszórt latinság hamvaiból lassankint új életre támad, rátelepedik a germán és a byzanci rétegekre, szinte észrevétlenül kialakul belőle az olasz nép, mely ifjúi idejében korát jóval megelőzve, már a XII. században kifejleszti a városok népies, szabad községi kormányzatát, a mit utóbb egyeduralmak váltottak föl. Ekként a második korszak is a latinság győzelmével fejeződik be.

De azontúl sem szűnt meg a germán hatás. Az Alpok

meredek tömege nem volt elég hatalmas, hogy lelohaszsza a németnek az olasz ég alá vágyódását. Byzancz politikai hatalma is megtört, de Velence révén a Kelettel való összeköttetés tovább tartott Konstantinápoly eleste után is.

A népesség alakulásához hasonló változatos képet nyújt a művészeté. A félszigetnek nincs még egy vidéke, a hol a művészetben oly sokféle, egymástól idegen elem találkozánk, mint azon a háromszögű területen, melyet az alpesi és az apennini hegláncz két hatalmas karként ölel át, s mely tengerparti, harmadik oldalával kelet felé tekint. Ez oldal két végpontját Velence és Ravenna, a háromszög csücsát pedig Milano jelöli.

Velence és Ravenna góczpontjai a byzanczi művészetnek, a melynek nyomát azonban Milanóban is megtaláljuk. E városok építészeti emlékei egyszerű, de világos nyelven, rövid foglatban adják elő a lombárd-velencei síkság politikai és művészeti történetének az V. század elejétől a VI. század közepéig terjedő fejezetét. Ravennában Galla Placidianak, a nagy Theodosius leányának és III. Valentinianus anyjának, másfelől Theodoriknak sirkápolnája, az egyedüli gót nemzeti építmény, élő tanui Róma és a germánok közti viaskodás sorának. A Nyugat és a Kelet művészete közti küzdelemlről egyfelől a Theodorik által épített S. Apollinare Nuovo, másfelől két jellemző byzanczi építmény: a katholikus keresztelő kápolna és a S. Vitale templom tanúskodik. Az utóbbit díszítő mozaik képek e kornak Galla Placidia és Theodorik mellett harmadik nagy alakját, Justinianus császárt és feleségét Theodorát fényes udvaruk környezetében mutatják. Ez építményekhez sorakoznak a byzanczi művészet képviselőiként a velencei S. Marco és a milanoi S. Lorenzo templom.

Más művészet, a félszigeten a legsajátosabbak egyike, otthonos a Po völgynek nyugoti részében. Latin talajban fogamzott, a törzsöke is latin, de a gyökere és lombja germán. Keletkezésének titka a longobárdokban rejlik, a kiknek a népvándorlásbeli germán törzsek közt egyedül volt határozott jellegű művészetök, s a kik itáliai kétszáz éves uralmuk alatt a művészet terén nagy tevékenységet fejtettek ki. Ezt bizonyítják Rothari király törvényei is, melyekben először említetnek a «magistri Comacini», a Como vidéki mesterek kőfaragó csapatai. Bizonyítják továbbá a fönmaradt emlékek, a

melyek közt kevés az építmény, de annál nagyobb számú a kőfaragói munka. Uralmuknak és művészetöknek is a Milano, Pavia és Brescia, Parma közé eső négyszög a góczpontja, de azon túllépve, a felső itáliai síkságot, sőt a félsziget más vidékeit is elárasztották műveikkel. Ezekből megállapíthatjuk, hogy a nép kevésbé volt építész, inkább kőfaragó és díszítő; hiányzott belőle az építészeti tagoltság és a szép forma iránti érzék; laposan kiemelkedő díszítménye, melylyel műveit: a keresztutakat, mennyezetes oltárokat, kathedrákat, korlátokat, sarkophagokat elborítá, levélből, folyondárból, hármas szalagfonatból, ritkábban állati és emberi alakból áll.

Önként következik e sajátságából, hogy a longobárdnak építészeti jelentősége inkább negatív. Midőn templomot emelt, a nagyobb járatosságot követelő byzanczi rendszert mellőzve az egyszerű latin bazilikához tartotta magát, annak érvényt szerzett és egyben megakadályozta a byzanczi művészetnek e vidéken általános uralomra jutását, a mi az akkori körülmények közt szinte elkerülhetetlennek látszott. Ekként a Theodorik által a ravennai S. Apollinare Nuovo építésekor, mintegy a Nyugot nevében jelzett küzdelmet a Kelet ellen a longobárd fölvette és biztosította annak későbbi győzelmét. Viszont a szobrászatban nem sokat törődik a latin hagyománnyal, s a mennyiben Byzancz felé tekintget, azt veszedelem nélkül teszi, mert az onnan kölcsönzött alakokon is érvényre juttatja saját nemzeti fölfogását. A longobárd véső alatt ezek germán jelleget öltenek: formájuk nyers, arcuk csontos, szemeik kidülledtek, esetlen mozdulatok sejtetik a félelmet keltő szenvedelmet. Bennök rejlik a csirája a germánságnak, mely újabb táplálékot nyerve majdan eldönti a felső itáliai szobrászat sorsát.

Ez bekövetkezett a frank uralom, kivált pedig a szász-német királyok római császárságának I. Ottóval (951) kezdődő és Barbarossa Frigyessel befejeződő 225 éves korszaka alatt. A művészetek történetében szinte páratlan erővel mutatkozik ekkor a német szellem termékenyítő képessége, mely a magával hozottat egyesíti a meglevő latin, meg longobárd elemmel és mintegy varázslatra megalkotja a lombardiai román művészetet. A góczpontja ennek is ugyanaz, a mi a longobárdé, de azontúl magában a Po völgyben sem oly nagy elterjedésű. Alapja az építészet, s abban a latin bazilika, ámbár néha egyezkedve a byzanczival a középponti elrendezés felé

hajlik, a mire példa a paviai S. Michele templom. Miként a longobárdnak, úgy ennek is jellemző vonása a kőfaragói kedvtelés, sajátos, igazi művészete az épületet díszítő szobrászat. Az önálló szobor jogosultságát el nem ismeri, ez irányban nem is tesz kísérletet, de viszont az épületet nem tűri szobrok nélkül, velök azokat elborítja. Itt-ott jelentkezik az építészeti tagoltság iránti érzék, a nélkül, hogy annak nagyobb fontosságot tulajdonítana. A longobárdtól annyiban tér el, hogy amaz megőrizte a szobrászat díszítményes jellegét, emez ellenben mind nagyobb súlyt helyezett a tartalomra, abban lelte örömét és utóbb teljesen uralomra juttatta. Így keletkezett az azonközben kialakult népies polgárság szellemének megfelelő nyers üdeségű művészet, mely csapongó képzeletének hatalmával, erejének nagyságával lebilincsel, elragad, sokszor szinte megrendít. Nem újabban bevándorolt, a Po völgy talajából nőtt germán szellem nyilatkozik benne. Néhány művész nevét is följegyezte a krónika; Wilhelmus de Modena, Nicolaus és Benedetto Antelami. Német név nyitja meg, s olasz fejezi be a sorozatot. Nevezetesebb emlékek: a modenai és a ferrarai székesegyház, a paviai S. Michele és S. Pietro in Ciel d'oro, a páрмаi keresztelő kápolna, Borgo S. Donnino dómja és Milanóban S. Ambrogio, Veronában S. Zeno templom.

Teljessé kellett lenni a Po völgyi művészet germán végzetének. A francia eredetű csúcsíves építészetet a félsziget déli részébe legelőször francia cisterciták ültették át, Felső-Olaszország azonban a németek révén ismerte meg, itt azt részben németek gyakorolták, s noha egészen sajátos olasz jelleget öltött, mégis germán jelentőséggel bír. Nagy elterjedését bizonyítja a longobárd templom falaira épített milánói székesegyháztól, olasz földön a legigazibb csúcsíves templomtól a velencei Frari templomig az egyházi és világi építmények nagy sokasága. Jellemző, hogy a longobárdok emlékét egy tartomány neve, Lombardia tisztelettel, a gótokét a csúcsíves művészet gúnynéve lenézéssel őrizte meg.

A renaissance idejében is tart a germán szellem hatása. A «magistri Comacini», bár a román és a csúcsíves művészet korában sem hiányoztak, ismét nagyobb számmal jelennek meg és jelentőségek növekszik. A kőfaragói kedvtelés díszítő irányba tereli az építészetet és a szobrászatot. Egymásután keletkeznek a szobrokkal és domború művekkel ellepett épít-

mények, melyek az építészeti tagoltság és a szép formák iránti élenkebb érzék hiányát mutatják. A Rodari, Fusina, Gagini, Lombardi családok tagjai, Mantegazza, Bregno, Rizzo, stb. a mesterek, a műveik: Bergamóban a Calleoni kápolna és síremlék, Comóban a székesegyház, a paviai Certosa homlokzata, Velenczében és egyébütt számos oltár, síremlék és efféle.

A festészet a XIV., s még inkább a XV. században oly nagy változatosságú, mint a vidék történetével kapcsolatban eddigi építészete és szobrászata. A félsziget más tartományában egy-egy festészeti iskolával találkozunk. Így Umbriában. A sienai iskola elhomályosultával a XV. században Toscanában is egy iskola marad, mely minden egyént és törekvést egyesít magában. A Po völgyben a festészeti iskolák nagy száma keletkezik. Velence, Padova, Treviso, Bologna, Ferrara, Verona, Vicenza, Milano, Brescia, Bergamo, Cremona, Parma, Modena egy-egy, többé-kevésbé önálló festészeti iskolát jelölnek.

Az umbrok, etruskok, latinok, byzancziak, germánok népességi és művészeti rétegein nyugvó olasz talaj XV. századi festészetének e sokféleségéből magasan kiemelkedik Andrea Mantegna, a padovai iskola mestere.

II.

A Brenta menti ősrégi város a Carrara család rövid uralma után, ekkor már Velence főnhatósága alá tartozott, de politikai függetlenségével nem ment veszendőbe művészeti önállósága. A szigetváros nem birta rányomni bélyegét. Dalmácia minden nagyobb városában van egy tér, mely a Piazza di S. Marco utánzata, itt a XIV. században épült S. Antonio templom hat kupoláján, meg a szokásos oroszlánokon kívül egyéb alig emlékeztet Velenczére. A szárazföldi város a szárazföld felé tekintett, s a nyugatiságnak örseként állott Velence tövében. Egyébként földadata nem volt nehéz, mert Theodorik és a longobárdok óta nagyot fordult a világ, a keletiség lenyugvó napjának megtört sugarai csakis a velencei kupolákat aranyozták meg.

Padovának Mantegnát megelőző művészeti eseményei közül kettő a festészet, egy a szobrászat körébe tartozik, az

egyik veronai, a másik kettő toscánai eredetű. Giotto a XIV. századnak és művészi pályájának kezdetén, Dante itteni tartózkodásának idejekor a Madonna dell'Arena kápolna egész belsejét elborító falképeket festé, melyek Mária és Krisztus életét ábrázolják számos jelenetben. Ezeket követék a század végén a Veronából ide hívott Altichieri da Zevio és Jacopo d'Avanzo falképei a S. Antonio templom S. Felice kápolnájában és a szomszédos S. Giorgio kápolnában. A harmadik esemény már XV. századbeli. A Florenczből meghívott Donatello 1444-től tíz évig tartózkodott itt és népes műhelyében elkészíté Szent Antal oltárának bronz szobrait és domború műveit, továbbá Gattamelata lovas szobrát szintén bronzból.

Negyedik esemény a helyi festészeti iskola keletkezése. Squarcione, az iskola alapítója, egészen sajátos, egyedül álló jelenség az olasz festészet történetében, a maga útján jár, előbb szabó és himző, utóbb a festészetre adja magát, páratlanul népes műhelyében szenvedélyes tanító, a classikai művészetnek lelkes bámulójaként az első olasz művész, a ki fölkeresi Görögországot, az onnan hozott művészeti tárgyakkal és rajzokkal fölszereli műhelyét és a művészeti oktatást kiválóan a classikai művészetre fekteti. Ámbár a görög-római művészet tisztelete a XV. században Olaszországszerte nagy divat volt, Squarcione eljárása mégis meseszamba megy. Vajon helyesen fogta föl a helyzetet? E kérdésre válaszul az szolgálhat, hogy a görög művészet szép formáinak zavartalan derűje nem lehetett otthonossá a felső itáliai komor légkörben, a hol a művészet már háromszáz év előtt népies jelleget öltött és elejtve a formát, üde alkotó erejével a tartalomnak szerzett érvényt. Továbbá, a századokon át tartó egészséges és következetes fejlődésű művészet, melyet az itteni nagy multú talajba vert erős gyökerek tápláltak, gyümölcsének megérlelésében alig volt megakasztható. A mit századok készítettek elő, azt Squarcione nem semmisíthette meg. Az meg épen bizonyos, hogy Squarcione alkotásai révén feledékenységbbe merül vala, ha a szerencse kedvezése nem vezeti hozzá a nagy tanítványt, Mantegnát, a ki művészetével fényt árasztott mesterére.

Az «umilissima stirpe» — legalacsonyabb származású atya fiaként Vicenzában született Mantegna 1441-ben, élete tizedik évében kerül Squarcione antik tárgyakkal megrakott műhelyébe tanítványúl, s egyben a mesternek fogadott fiává lesz.

Az örökbefogadás oka az atya és a fiú teljes elhagyatottsága lehetett. Hét év múlva a tanítvány Nagyasszonyunk képét festi, melyre büszkén jegyzi föl: «Andreas Mantinea patavinus ann. septem et decem natus sua manu pinxit 1448». Ez időtájt már saját műhelye lehetett. 1453 körül vette nőül Jacopo Bellini velencei festő Nicolosia leányát, s így vele sógorságba jutott a két ifjabb Bellini: Gentile és Giovanni. Állítólag a velencei festőcsaládhoz való közeledése okozta, hogy örökbefogadójával viszályba keveredett, a mi rövid ideig tartó kiegyenlítés után 1455-ben bíróilag megerősített szakítással végződött. A padovai humanistákkal, köztök Janus Pannoniussal való érintkezése azt mutatja, hogy előbbkelő életet folytatott. II. Lodovico Gonzaga régebbi meghívására 1460-ban Mantovában telepedett le, s florenczi és római rövid tartózkodását leszámítva megszakítás nélkül az itteni udvar szolgálatában állott. Lodovico halála után a Gonzaga-házban beköszöntöttek a romlás előhírnökei, a művész napja is leáldozott és súlyos anyagi gonddal küzködve szomorú elhagyatottság közepett 75 éves korában fejezte be életét.

A milyen egyszerű élete folyása, olyan egyszerű egyénisége és művészeti gyakorlata is. Mesterétől és a padovai humanista környezettől örökölte a classikus világ iránti érdeklődést. Az akkor dívott sokoldalúságból ez az egy vonás van meg benne. Nem kápráztat a művészetben való egyetemlegességgel, a mi a vele egykorú florenczi mesterek szembeszökő sajátysága. Nem volt építész, ötvös és szobrász. Csak a festészetet, annak akkor szokásos két eljárását gyakorolta: a freskót és a temperát, de az olajfestés sem volt neki ismeretlen. Űzte továbbá a rézmetszést is. Eddig csak a németek hivatkozhatnak az övéinél régibb (1446) keletű rézmetszetre. Ekként ha nem is föltalálója, de Felső-Olaszországban megalapítója a képirás e sokszorosító eljárásának, mely a nép széles rétegeibe viszi a művészetet. A Po völgyi városok a XII. században a demokratikus község kifejlesztésével előzik meg a világot; háromszáz év múlva Mantegna, e talajnak törül metszett sarkaként a népies társadalom számára népies művészetet teremtvé jár elül.

Műveinek számával sem áll a legelsők sorában. A padovai Eremitani templomban és a mantovai várkastélyban levő falfestményein kívül, műveinek számát az olasz és a külföldi

gyűjteményekben, külön számítva a szétszedett darabokat Lermolieff (Morelli) 31-re teszi; újabb életíróknál (Thode, Yriarte) néhány csekélyebb jelentőségű festmény hozzáadásával számuk 34-re, illetőleg mintegy 40-re, a gyűjtemények tárgymutatóiban, melyeknek csak kivételként van művészettörténeti értékek, még többre emelkedik. Rajzai, melyeknek száma ugyanennyi, művészetének helyes megértésére nem oly nagy fontosságúak, mint például Ráfáelói. Viszont annál kiválóbb figyelmet követelnek metszetei; ezeknek száma 26, de néhány-nak a hitelességét kétségbevonják. Épen úgy nem dicsekedhetik művészete káprázatos változatossággal sem tárgy, sem fölfogás tekintetében. Műveinek nagyobb része a vallás körében mozog, s részint történeti, részint ájtatossági képek: a kisebbség képmás, classikai történeti, mythosi és allegorikai.

A milanói Poldi-Pezzoli gyűjteményben, a bergamói városi muzeumban, a berlini képtárban, ugyanott a Simon-féle gyűjteményben Máriát és a gyermek Jézust egyedül ábrázoló képek tisztán mutatják Mantegna művészi jellemének alapvonását. Szakít a hagyománynyal, a pusztá természeti valóságot, az anya és gyermek ösztönét teszi műve tartalmává. Mária fájdalmas érzéstől eltelt alakja gyermekét magához ölelve jelenik meg a sötét háttér előtt, hiányzik belőle a természet fölötti vonás, hiányzik a járulék: játszótárs, virág, gyümölcs, könyv, a mi vidámabb hangulatot keltve enyhítené, hiányzik a szép forma is, mely tetszetősebbé tenné a valóságnak e szinte megdöbbentően őszinte, komoly előállítását. A veronai és a turini muzeumbeli kétes hitelességű Madonna-képeket a szentek társasága ellenére hasonló komolyság jellemzi. A drezdai képtár ugyane tárgyú festményét Mária arcának nyugodt, boldog anyai derűje, szinte idegenné teszi Mantegna művei közt. Ha ez az Eleonora ferrarai hercegnő megrendelésére készült kép, melyre vonatkozó sűrű levelezést ismerjük, akkor talán a megrendelő iránti tekintet magyarázza meg a szokatlanságot. Másodszor nem ismétlődik ez a mérsékelt mosoly. Milanóban a Brera gyűjteményben levő képen a természetfölötti találkozik az emberivel és lelkileg meglepően igaz, a színekben pedig bámulatosan összhangzatos megoldást nyer. Mária nyakát átöleli az ölében álló gyermek; körülöttük a felhők közt szárnyas gyermekek, a cherubok lelkes dalt zengenek. A hallgatás motivumában

egyezik Praxitelesnek Olympiában előkerült híres szobrával, a Dionysost tartó Hermessel. De az egyezés csakis erre szorítkozik. A gyermek és Mária elmélyedve hallgatják a dalt, komoly a gyermek is, Mária erős alkatú, üde ifjúságú arcán azonban bánatos hangulat felhője ül, mintha a hymnus a jövő fájdalmas sejtelmét ébresztette volna lelkében. Nem szép arczával, istenanyai lelkének fönségével a nézőt abba a világba ragadja magával, a mely nem a Ráfáel-féle gyermeteg, játszadozó, bájos umbriai szűzek világa. Az Uffizi gyűjtemény kis Madonna képén a szikla tövében keresetlen módon, szinte hanyagul ülő, egészen zsenge korú leányzót fájdalmas érzelem tartja fogva, míg a gyermek mély álomba merülten keblére hanyatlik. Mintegy rövid megállapodás a szenvedés útján.

A megváltás művének beteltével, midőn a keresztről levett Krisztust megsiratják és sirba teszik, éri el Mantegna művészi jellemének nyilvánulása a tetőpontot. Az Alpeseken túli lelki rokonainak művészetét ez időben a legdurvább pribékség kiszínezése és a jelképekkel dolgozó képzelet teljes elvadulása jellemzi. Mantegna valamelyest mérsékli magát, mindazonáltal a Brera képtárbeli festményen, mely a siratást ábrázolja, nem riad el a visszataszító rütságtól, Krisztus holttestét deszkapadra fekteti és a néző pontnak a két talp öze helyezésével az alakot ijesztő rövidülésben mutatja. Ugyanezt ismétli, de rütságát valamivel enyhíti a brit múzeumban levő egy rajzon. A sirbatételt kétszer metszette rézbe. Az egyik a sirbahelyezés pillanatát ábrázolja, miként Donatello domború műve Szent Antal padovai oltárán. Mind a kettőt nyers forma és a fájdalom erős kitörése jellemzi. De az igazibb Mantegna, a kit a padovai tartózkodásakor a Po völgyi lélektől megszállott florenczi szobrász nem bírt utolérni, a másik rézmetszetben áll előttünk. Ez a sirbavivés jelenetét ábrázolja és benne kétféle emberi mozzanat, a kétségbeesett lelki fájdalom féktelen, vad kitörése és a holttest kinos czipelésében kifejtett testi munka szövődik megrendítő drámává. Ráfáel umbriai szelíd lelkületét elragadta ez a jelenet, s midőn, florenczi utolsó napjaiban, mintegy Rómába való költözködése bevezetéseül, a drámaiságban kezdte szárnyait próbálgatni, a metszetet festmény alakjában leírta; a tárgynak előadását a Po völgyi szenvedélyes, szaggatott hangnemből áttette a szép vonalak szerinti szerkesztés umbria-toscanai hangnemébe.

A félsikerű próba azonban azt mutatja, hogy az urbinói ifjú súlyosan érezte Mantegna nagyságát.

Egy másik rézmetszeten az oszlophoz kötött Krisztus nem titkolja a pribékek vesszőcsapásai okozta testi kínokat, előre hajol, mintha szabadulni akarna és fájdalmasan kérő tekintetét egyik ostorozója felé fordítja. Egy másik rézmetszet ismét Krisztust ábrázolja, a sarkából kiemelt kapun át ellenállhatatlan hévvel a purgatoriumba törekvőt. Már egyszer megfordult, a kiszabadított három lélek ott áll a kapu mellett, fölöttük megjelennek a gonoszság fajzati és fülhasogató kürtöléssel zavarják a szabadulás érzetét. A művész fölkorbácsolt szenvedélye nem talál megnyugvást.

Szent Sebestyén személyében a keresztyén hősnek hitvallói lelkesedése és mérhetetlen testi kinja ragadta meg ellenállhatatlan erővel a művészt. A testi és a lelki fokozott élet szövevényes problémája vonzotta itt is, mint Mária alakjában és Krisztus sírbatételének jelenetében. Hozzájárul, hogy a keresztyén hősben a saját lelkesedésének és küzdelmeinek mintegy előképét látta. Háromszor ábrázolta azt festményen és egyszer rézmetszetben. A bécsi császári és királyi művészettörténeti gyűjtemény festménye legtokéletesebb megoldása e tárgynak. Krisztus siratásában a test rövidült ábrázolásával a távlati rajzban, itt az anatómiában való mesteri járatosságával remekel. Nem szép ifjúi formákat mutat, mint a velenceiek, a szenvedő test természeti igazságáért lelkesedik. A nyilakkal átlőtt és fájdalmában egymagára maradt alak mögött a teret, bizonyára a történeti igazság iránti érzéktől indítva, s nem pusztá régészkedő kedvtelésből, római építészeti romokkal és szobrok töredékeivel népesíti be.

A győzelmes keresztyén hőst a velencei képtárbeli Szent György alakjában állítja elénk. A lelki nagyságot nem nyűgözi a szenvedő test, dombos tájkép előtti nyilásban áll a vértezett hős, a leszúrt szörnyeteg lábánál hever, kezében tartja a kettétört lándzsát, testének élénk rhythmusú tartása fokozott beidegzés állapotát mutatja. Melléje kívánczik tanulmányos összehasonlításul Donatellónak majdnem egyidejű florenczi Szent György szobra. Összehasonlítjuk és az ellentétből két merőben különböző művészi egyéniség kerül ki. A florenczi mester lángelméje szabadította ki az olasz szobrászatot a csúcsives fogságból és elvezette a valóságosságához ;

egyik legnagyobb eredménye, hogy a negédes, mesterségesen egyensúlyozott testtartást leszorítva, a test súlyát mind a két lábra helyezte, a mivel elérte a valóságosságot. Szent György szobra képviseli ezt a vívmányt, de alakján a fizikai állapot az uralkodó, a hős lelkének kifejezése a homlok merőleges redőin mutatkozó beidegzésre szorítkozik. Mantegna, mintha sohasem ismerte volna a csúcsíves művészetet, alakján fokozottabb a lelki élet, mozdulata szenvedélyes, könnyed és nagy. Donatello a csúcsíves művészetet feledtette el, a padovai mester Szent Györgynek nagy mozdulata a XV. század közepén kora hirnöke a XVI. század művészetének.

Mantegna megüti a lángelmének csalhatalatlan mértékét: mindenben nagyot alkot. Ilyen nagy alkotás az élénk lélek, a nyílt ész, a nagy szenvedélyre hajló és az életet élvezni tudó erős test összhangzatos foglalatjaként, a padovai születésű Scarampi bibornoknak, ennek a kerek fejű, csontos arcú, élénk szemű igazi fölső itáliai ivadéknak könyörtelenül valószínű arczképe a berlini múzeumban.

III.

Mantegna még nem említett művei az előbbiektől különböző tárgyúak és különböző előállítást követelők, ennél fogva más térre vezetnek, a művészt más oldalról világítják meg és művészetének más eszközeit mutatják be. E művei egymás közt nem hasonlók, sőt köztök vannak a megszokott tárgyúak mellett idegenszerűek, a legegyszerűbb és a legszövevényesebb előállításúak, úgy hogy szinte önmaguktól kisebb csoportokra oszlanak.

Legegyszerűbbek a festészet kezdetlegesebb állapotának hagyományaihoz ragaszkodó szertartásos oltárképek, melyeknek az áhitat a tartalmok. A Szent Lukácsról nevezett nagy tabernaculum, Mantegna fönmaradt legrégibb festménye, a német mesterek révén meghonosodott szárnyas képeket követve, egymás fölött öt-öt csúcsíves fülkében aranyos alapon, szentek egyes alakjait és középpütt Krisztus siratását ábrázolja. A berlini képtár festménye, mely fekete alapon félalakokkal Krisztus bemutatását a templomban állítja élénk, komoly ünnepélyes jellegével szintén ide sorakozik. Három leg-

kiválóbb e fajta műve: a *Madonna della Vittoria* a Louvre-ban, *Mária megdicsőülése* Milanóban, a Trivulzi gyűjteményben és a *Szent Társaság* a londoni nemzeti képtárban. Mind a három a XV. század utolsó éveiben keletkezett. Mindegyik középponti, szimmetrikus elrendezésű, az elsőn azonban, mely Francesco Gonzagától a Taro melletti csata alkalmából megrendelt fogadalmi kép, a fülkealakú lugasban trónoló Madonna körül szabadabban csoportosulnak az alakok. Mind a háromnak közös sajátága, hogy az ünnepélyesség közepett Mária és a gyermek komor, nyomasztó hangulatban elfogódva nem örvendenek az örvendezőkkel.

A veronai S. Zeno templom hatalmas oltárképe emezeknél korábbi, 1459-ben készült Padovában, szintén szertartásos jellegű, szintén középponti elrendezésű, de az alakok beállításuk tekintetében és egyébként is merőben különbözik tőlök. A szárnyas oltár sík hátlapját Mantegna e képen három kisebb festményt magában foglaló magas polczon emelkedő, s domború művekkel, meg füzérekkel díszített oszlopos csarnokká fejlesztette, mélyen benyúló hatalmas tért alkotott, ennek közepén trónol Mária, a trón lábánál angyalok csoportosulnak, a csarnok két oldalán pedig a pillérek mentén négy-négy szent alakja áll egymás mögött, nem szélteben egymás mellett. Művészetének egyik legjellemzőbb elemét, a térnek harmadik kiterjedését s vele az egymás mögöttséget juttatá érvényre a festmények azon fájában, melyben régi időtől fogva és makacsul uralkodott az egymás mellettiség. Ezáltal a szertartásos jelenetet föloldá a mesterkéltség békői alul, természetességet, valóságosságot öntött beléje. Az újításnak nagy sikerét bizonyítja, hogy rövid időközben három mester használta előképül: Giovanni Bellini az úgynevezett Frari Madonnához, Dürer két nevezetes alkotásához, melyek mindegyike két-két apostolt ábrázol (München), végül Bartolommeo Montagna egy oltár két szárnyán (Verona, S. Nazaro e Celso). Érdemes ok volt magára várni a mantovai udvart.

A tér művészetét, mint a festmény hatásának elemét nem ezen művén próbálta ki legelőször. A padovai Eremitani templom Szent Jakab kápolnájának falfestményein, melyekre 25 éves korában kapta a megbízást, remekelt először a tágas tér látszatával. Négy-öt évi munka után 1459-ben fejezte be a kápolna kifestését. Az egyik ívmezőbeli kép két jelenetet

ábrázol: Jakab és János meghívását és Jakab prédikációját, a mi közben megjelennek az incselkedő ördögök, hogy zavarják az apostolt és megijeszszék a hallgatókat. Az oldalfalakon hat képet festett, kettőt-kettőt egymás mellett. Az első páros képen Jakab megkereszteli Hermogenest és Jakabot elítélik, a másodikon Jakabot a vesztőhelyre vezetik és az ítéletet végrehajtják; a harmadikon, mely majdnem egészen elpusztult, Kristóf vértanúságot szenved és holttestét elhurcolják.

Az első páros ábrázolást Mantegna egységes térré foglalta össze azáltal, hogy a kettőnek egy közös szempontot adott, a szerint a két képnek távlati látszatát a legnagyobb szabatossággal szerkesztette meg. A második pár képen a távlat egy másik problémáját oldotta meg: az egyiknek, melyen Jakabot a vesztőhelyre viszik, a szempontját a képsík alá helyezte, úgy hogy az előtérben álló, alulról nézett alakok egészen, de rövidülve, a hátrább állók csak részben láthatók; a szomszédos ábrázolás szempontja ellenben a képsík középe esik.

Az ekként távlatilag megszerkesztett, részben épületekkel körülzárt, de mélyen benyúló térben egymás mellett és fokozatosan hátrafelé egymás mögött szabadon mozognak a ruganyos izmú, szikár alakok, ruhájok hajtékái emelik a mozdulat kifejezését, egymás mögöttségök pedig fokozza a tér befelé terjedésének látszatát. Az elrendezés a régi korlátokat eltüntetve egészen szabad, természetes: mindegyik alak a cselekvő részvételének megfelelő helyet foglalja el, nem azt, melyet a symmetria követel; a sokaság formátlan nagy tömege helyett az arczban is egyénileg jellemzett minden személy külön és teljesen érvényre jut a mozdulat által, mely individualis és szenvedélyes belső életnek a kifejezője. Ekként minden egyes alak önmagában külön drámai momentum, mely az összességben megkapó drámai erővé egyesül.

Állítólag Squarcione igen kedvezőtlen véleményt mondott az első pár képről: az emberek formái nyersegek és kemények, akárcsak a márványból faragott szobrok, s helyesebb lett volna azokat nem is színezní, hogy valóban szobroknak látszassanak. E bírálat lenne az oka, hogy Mantegna a második pár kép alakjain a világosság és árnyék fokozatainak visszaadására nagyobb gondot fordított, más szóval a festőiség ezen elemeit is érvényre juttatta.

Történeti tárgyú sorozatot ez egyen kívül Mantegna nem festett.

Az Uffizi szárnyas oltárának képei tárgyukra és előadásukra nézve történetiek, nem szertartásosak; a középső a napkeleti bölcseket, a szélsők a bemutatást a templomban és Krisztus mennybemenetelét ábrázolják. A középsőn hegyes tájék előtt a kísérők nagy tömegét látjuk; Krisztus mennybemenetelének jelenetét az egyféle állásban mereven fölfelé tekintő apostolok tagolatlan tömege egyhangúvá és szerföltt kötötté teszi, míg a bemutatásnak a templomban a közeledő Mária, az eléje menő pap s a két kísérő asszony egyénileg és helyzetileg jellemzett alakja élénk drámaiságot kölcsönöz és a kisméretű képet nagy ábrázolássá teszi. Ellentétben a berlini bemutatással, mely szertartásos, ez valóságos történeti ábrázolás. Krisztus mennybemenetelének képe egészen XV. századbeli, ellenben a bemutatás a templomban rendkívüli gondos kimunkáltság mellett, a mozdulat nagyságával, jelentőségével, úgy mint Szent György alakja, a XVI. századot idézi föl.

Judith a szolgáló által tartott zsákba teszi Holofernes fejét (rajz az Uffiziben és három festmény angol magángyűjteményekben), Delila levágja Sámson haját és Krisztus az olajfák hegyén (London, nemzeti képtár) baljóslatú komorságba merült kedélynek szinte félelmetes szülöttjei.

Rómából való visszatérése után (1490) mantovai gazdájának kívánságára keletkezett classikai tárgyú egyetlen nagy műve (Hampton Court). Ez finom vászonra világos festékekkel festve összetartozó kilencz darabban Cæsar diadalmenetét ábrázolja. Mintha az erdő megmozdulna, úgy mozog itt hadi jelvényeket vivő, harsonán diadalt hirdető, zsákmánynyal megrakott római katonák és hadi foglyok sűrű tömege; mind-egyik egyénileg jellemzett személy, s egyenkint foglalatja az egésznek; ekként lesz a sokféleségből egységes összeség. Ebben rejlik ez ábrázolás ellenállhatatlan ereje, a mit Goethe meggyőzően fejtett ki. A londoni nemzeti képtárban levő *Scipio diadala* kisebb és jelentéktelenebb.

Antik tárgyú, s inkább a mantovai udvar hangulatának kifejezője a *Parnassus*, a Louvreban. Hozzá sorakszik ugyanitt a bölcsesség győzelmét, s a londoni képtárban a nyarat és az őszt ábrázoló allegoria.

Mantegnának 55 éves mantovai korszaka alatt az udvar

szolgálatában kifejtett tevékenységét, a sok levél ellenére, jó részben homály fűdi. Csak egy falfestménye maradt fenn, a kastélyban a jegyesek szobáját díszítő. De ez az egy a maga nemében páratlan, a művész nagy erejének egyik legsajátosabb nyilvánulása. A mennyezetben nagy kerek nyíláson át felhős eget és a nyílás peremén játszadozó szárnyas gyermekeket és kíváncsian letekintő női fejeket látunk. Az alulról nézett jelenség távlati látszatának mesteri előállítását ez, ami akkor egészen új vállalkozás volt, Melozzo da Forlì római kísérléte után, mely csak a test rövidülésére szorítkozott, a második. Az oldalfalakon a Gonzaga családot mutatja be udvara környezetében, majd vadászatra készülődve, továbbá II. Lodovico találkozását Gonzaga bibornokkal. Otthonias, bizalmas társalgási jellegű, fesztelen, természetes elrendezésű ábrázolások, arcképek csoportjai ezek, de közvetlenül a valóságból merítő művész határozott egyéni jellemzésének ereje a való élet tartalmát teszi beléjük és az egykorú történeti kép magaslatára emeli. Érdekes ok volt oly nagy időt tölteni Mantovában.

IV.

XV. századi festő megítélésénél döntő körülmény, hogy e század festészete, valamint az is, melyből fejlődött, vallásos jellegű. Ez azt jelenti, hogy tárgyát a hit világából meríti és főcélja a hit eszméit, igazságait és eseményeit állítani szemünk elé. A művész utánozza ugyan a valóságot, de az neki csak eszköz. Mihelyt tárgyát fölismerhetővé és megérthetővé tette, megáll, a valósággal tovább nem törődik. Egyébként tárgyának a köre is meg van állapítva. A nyugati művészet tekintetben nem olyan korlátozott mint a byzanci, mindazonáltal a festő itt is készen kapja a tárgyat: az angyali üdvözlést, Krisztus születését, a napkeleti bölcseket, a bemutatást a templomban, stb., melyet előtte nemzedékeken át számosan ábrázoltak, s melyeknek ábrázolási módját a hosszas gyakorlat többé kevésbé megállapította. A XV. századi festő tehát nem az élet jeleneteiből meríti tárgyát, mint a mai festő teszi, amaz egyedül azért fordul a valósághoz, hogy onnan vegye szemléltetésének eszközeit. Innen származik a XV. századi festészetnek az a sajátága is, hogy motívumokban szer-

fölött szegény: az angyali üdvözlét, a napkeleti bölcsek végtelenül sokszor ismétlődnek minden iskolában. Kapcsolatos ezzel a hagyományok rendkívüli szívóssága. A festő az ábrázolás tárgyát, valamint annak eszközét a valóságot elődei szemüvegével látja, sőt nagyon sokszor papírról merít, nem a valóságból. Természetes következmény tehát, hogy a festészet lassan halad, a kifejezés módjai vontatva érnek el nagyobb határozottságot, változatosságról nem is szólva — a valóság jegyeit apróbb részletekben írja be a művészet törvénykönyvébe, a történeti festményeken az eseményt szertelen részletezéssel adja elő, inkább elbeszéli, s elbeszélése széles mederben folyik. Sok az alak, s azoknak legnagyobb része tétlen szemlélő, mert nincs is tere a mozgásra, a cselekvésre.

Az umbriai iskolában legerősebb a hagyományokhoz való ragaszkodás, a florenzi iskolában legélénkebb az újításra való törekvés, de ott is csak kísérlet marad. Azok a festők, a kik fordítanak a dolgon és a valóság tanulmányozására adják magokat, nem érnek el teljes sikert; az úttörők sorsa utóléri őket és lemaradnak a festészetről. Paolo Uccello, Andrea del Castagno, Pollajolo, Verocchio hajótörött festők. Törekvésök érvényesülése a XVI. századnak volt föntartva.

Mantegna az egyedüli a XV. században, a ki a tartalom és a valószerű előállítás összhangját eléri, előhírnöke a XVI. századnak, bevilágít a jövőbe, megmutatja, milyen átalakuláson kell átesni a festészetnek, sejteti azt, a mit majd Lionardo da Vinci, Michelangelo, Ráfáel és a többi megvalósít.

Melyek Mantegna művészetének elemei, a melyeknél fogva többi kortársától különbözik?

Láttuk, hogy a padovai Eremitani templomban milyen játékot űz a tér látszatával. Két szomszédos képet, melyen a jelenetnek más és más építészeti környezete van, egy szempont szerint szerkeszt és a két jelenetet egy egységes térbe foglalja össze, a másik két képnek szempontját merőleges irányban változtatja meg, az egyiket lejjebb, a másikat följebb helyezvén. Tehát a tér látszat szerinti bővítésének, mélyítésének föltétlen ura, képes megadni a cselekvésnek azt, a mire szüksége van, a teret.

A hol nincs tér, ott nincsen test, s a hol a tér látszata csekély, ott csekély a test látszata is. Ha tájképet nézünk, azt szoktuk kérdezni, van-e levegője? E kérdés azt jelenti, hogy

keressük a tér látszatát. Minden testi jelenség festészeti ábrázolásának, ha valószerű akar lenni, föltétlen szüksége van a tér látszatára, mely kevésbbé hű forma mellett is fokozottabb mértékben ébreszti föl a szemlélőben a testiség képzetét. A tér mélységének és a testiségnek látszatával arányban növekszik a mozdulat lehetőségének, a cselekvés élnkségének látszata, a drámaiság. Giotto is drámai, sőt annyiban megalapítója az újkori festészetnek, a mennyiben első volt, a ki valósággal cselekvést ábrázolt. De drámaiságának ere vékonyan csörgedez; festményein összevont sekély mélységű, inkább csak jelzett térben történik a cselekvés, az egymasmellettség uralkodik, a harmadik kiterjedésnek és vele az egymásmögöttségnek kizárásával. Utána Masaccio egy lépéssel előbbre vitte a tér ábrázolását és vele a drámaiságot, de még mindig az alakok sokasága és az egymásmellettség maradt uralkodó. Az umbriai és a florenczi iskola az egész XV. században ezen az állásponton maradt, s ez az oka, hogy Ghirlandajo oly kevésbé drámai. Altichieri és Avanzo padovai festményeiken már a XIV. század végén mélyebb teret mutatnak, mint Giotto és a XV. századi florencziek. Mantegna művészetének egyik megkülönböztető sajátsága abban rejlik, hogy padovai elődei nyomán haladva a kép síkján a tér mélységének látszatát nagy mértékben fokozza, a cselekvést valóságos, s nem csupán jelzett térbe helyezi és annak mélységét kihasználja, de nem tömi tele tétlenül szemlélő alakokkal, ábrázolásának személyzetét a legszükségesebbre szorítja. Mind ez együtt hathatós eszköze eladdig ismeretlen erejű drámaiságának.

Az emberi test anatómiai ismeretében megüti korának mértékét, de ezen ismeret művészeti értékesítésében kortársain jóval túltesz. Saját szemeivel nézi a valóságot, abból azt válogatja ki, a mi saját fölfogásának megfelel. Nem a szép, a tetszetős formákat keresi, a tartalmat jellemző, határozott kifejezést tekintí művészete föladatának. Nyúlánk, aczélos izmú, ruganyos alakjainak tartása és mozdulata élénk, sokszor előkelő, mindig jellemző. A ruházat nemcsak a test formáit engedi látni, hanem elrendezésével élnkíti a mozdulatot. Nem elégszik meg, hogy személyei csupán cselekedetet végezzenek, hanem kifejezi a hangulatot, melyből a cselekvés fakad, s mely azt kíséri. Az ilyen egyéni életet élő személy nem oly

igénytelen, mint az umbriai szentek, a kiknek magok felé hajlik a kezük és fejüket ájtatosan jobbra vagy balra biczczen-
tik, nem szerénykedik, előtérbe lép, megragadja a szemlélőt,
s kényszeríti, hogy vele foglalkozzék, Ennélfogva nincs is nagy
sokaságra szüksége. A kortársak sekély térben, sok személylyel
kevés cselekvést és még kevesebb szenvedélyt fejeztek ki,
Mantegna tágas térben, kevés alakkal sok cselekvést, nagy
szenvedélyt állít elénk, s ugyanakkor az eseményt egységesen
fölfogva adja elő.

A testnél jobban érdekli a lelki élet, kutatja annak
rejtélyeit, nem száll az emberi léleknek oly mélységébe, mint
Lionardo da Vinci, vagy Michelangelo és nem is hoz föl onnan
olyan gyöngyöket mint ezek (Monna Lisa és Scarampi arc-
képe), mindazáltal művei mindig a lélek problémái körül forog-
nak, az érzelmet a külsővel benső kapcsolatban tüntetik föl.
A megelegedett, nyugodt ember lelki derűje iránt nem érdek-
lődik, sohasem mosolyog, az élet küzdelme és szenvedése
vonzza, azt gyakran zordságig fokozódó komolysággal és zoko-
gásban kitörő vagy mélyen elmerült fájdalmas érzéssel adja
vissza. Nincs benne megvesztegető báj, a színek pompáját ke-
rüli, sőt színei gyakran nem is összhangzóak, nyersesége sok-
szor kiméletlen, ereje megrendítő. Alakjai általán nem szépek,
de szokatlanul erélyesek, szenvedélyök mélységével és nagy-
ságával megkapók; mozdulataik nem oly mérsékeltek és nagy-
szabásúak, mint a következő századbeliéké, s azért sokszor
szinte félelmetesek. Izmosabb léleknek való művészet ez,
melynek nemes őszintesége noha mindig kiengesztel, Man-
tegna még sem tartozik a képtárak sokat emlegetett, népszerű
mesterei közé.

V.

Honnan származik ez a különálló művészeti jelenség?
Miféle talajban gyökeredzik a komor lelkület, mely a küzdel-
met és a keservet olyan nyers formákban és akkora kimélet-
lenséggel állítja elénk abban a korban és abban az ország-
ban, a hol a művészet a szép formák világában élt? Ez az
utolsó és a legnehezebb kérdés.

A legújabb monographiák egyike (Thode) a classikai

művészet és Donatello hatásával, továbbá az élet körülményei okozta lehangoltsággal magyarázza Mantegna egyéniségét. Tekintve Squarcione antik gyűjteményét, nagyon megvesztegető a classikai emlékeknek fontosabb szerepet tulajdonítani a padovai iskolában. Az nem is tagadható, hogy ez iskola Squarcione révén a legközelebbi összeköttetésbe lépett a classikai népek művészetével, s épen Mantegna volt egyike azoknak, a kik ezt legjobban ismerték, s a kik a művészet első elemeinek elsajátításában, a rajz gyakorlatában segédeszközül használták. Ámde a rajzgyakorlat és idegen művészetnek elsajátítása közt nagy a különbség. Találó példa erre az Uffiziben levő rajz, melyen Judith valamely görög edényt díszítő alaknak hű másolata, a szolgálóban ellenkezőleg nincs egy szemernyi az antikból. A Szent Sebestyént és Jakab elítéltetését ábrázoló képeken a mellékrészletek római diadalkapuból, építészeti romokból, szobrokból állanak, de rajtok csakis az antik, a mi mesterségesen, vagy mondjuk történeti hűség kedvéért van fölhasználva, s magának a festménynek a művészetétől egészen idegen. Cæsar diadalmenete római tárgyú, de nem római művészetű, mert rajta a hadi jelvényeken, s afféle részleten kívül semmi sem római. Egyéb művein pedig még annyi nyoma sincs azon kihalt művészetnek. A XVII. századi francziák is megtanítanak arra, miként lehet görög tárgyú tragédiát írni, a nélkül, hogy az görög legyen. Mantegna meg arra szolgálhat okulásul, hogy a classikai hatással a XV. századi művészetben legkevesebbet lehet megfejteni.

A mely kornak és népnek saját művészetéről erős a meggyőződése, az más művészetet megérteni nem képes. Ilyen a kora renaissance is Olaszországban. Ha érzéke lett volna a régi művészet iránt, egyben megásta volna saját művészeti önállósága sirját. Hozzájárul, hogy épen Mantegna komor, izgékony hangulatával, a lelki életet kutató subjectivitásával legkevesbbé egyezik a görög művészet nyugodt, tárgyilagos derűje. Az antik tanulmányok sorsa ez esetben ugyanaz lehetett, mint a diáké, a ki iskolája végeztével sutba dobja azt a könyvet, melynek tárgyát nem volt képes megérteni.

Donatello, a XV. században Florencznek egyik legnagyobb elméje s művészete révén a toscánai szobrászat másodizben került a festészet elé, de fejlődése szeszélyes, meglepetésszerű mozzanatokot mutat. Alig hogy kiszabadítja a szobrászatot a

csúcsíves hagyományokból, hirtelen szökéssel széles festői formákkal dolgozó szertelen valóságosságba csap át (Zuccone), majd Szent György szobrával a kora renaissance igazi előképét teremti meg. Ezután kerül Padovába, a hol megérkezése a Mantegnát megelőző harmadik művészeti esemény. A florenczi szobrász itt körültekintve könnyen észre vehette, hogy Giotto szelíd drámai előadású festményei egészen hatástalanok maradtak. Épen oly könnyen megfejtette ennek az okát is, a mi nem lehetett más, mint az, hogy Giotto művei idegenek a padovai világban. Donatello éles intuitív képességének nem volt nehéz e világot fölismerni, annál kevésbbé, mert a rá várakozó föladat tárgya, Szent Antal csodái igen érthetően beszéltek. Szent Antal visszaadja épségét a fiúnak, a ki gonosz indulatában megrugta anyját, de utóbb bűnét megbánva lábát lemeteszé; az elhunyt fősvény belsejéből szív helyett egy darab követ vesz ki; a hűtlenséggel vádolt asszony ártatlanságát csecsemőjével igazoltatja; az oltári szentség isteni voltáról számmal tétet tanúságot. Domború művein ezeket a plebejusi ízlésű, padovai csodákat padovai szellemben, kíváncsiságtól izgatott számos alakkal ábrázolja. A cselekvény valamennyin a válság tetőpontját éri el, miként Altichieri és Avanzo festményein a szomszédos S. Giorgio kápolnában. Donatello Padovában padovaivá lett, azt a szellemet tette magáévá, mely Mantegna öröke. Volt hatása, de csak annyiban, hogy az itteni néplelket fölfogva, annak művészeti kifejlődését sietteté.

Donatello mutatja, hogy egyes ember idegenben nem teremthet új irányú, egészséges, fejlődésre képes művészetet. Épen úgy a sors kedvezése sem tereli a vidámság útjára a művészetet, melynek vele született alapvonása a komorság, s fordítva sem történik. Mantegna az volt, a mi, a mantovai kelletlenségek előtt is.

Már meghaladott álláspont azt vitatni, hogy Jacopo Bellini hatást gyakorolt Mantegnára. Viszont, noha elismerjük, hogy a padovai mester, épen művészetének sajátos egyéni voltánál fogva, csekély hatással volt kortársaira, azt még sem tagadhatjuk, hogy Giovanni Bellini, a legkevesbbé drámai festő, fiatal éveiben lépésről lépésre követte sógorát. Az olajfák hegyét ábrázoló festménye (London nemzeti képtár) külsőségekben és szellemben is teljesen megegyezik Mantegna ugyane tárgyú képével. Sőt tőle kölcsönözte a fiatal velencei

a Madonna arczát is, melyet csontos alkatának megtartásával velencei varázsszal árasztott el és mely halhatatlan dicsőséget szerzett neki.

Squarcione műhelye terelte Mantegnát a festészet egyik külső eszközeinek, a távlati látszatnak behatoló művelésére, a mit Altichieri és Avanzo nyomán, a drámai hatás elemeként korát meghaladó eredménnyel értékesített.

Ezenkívül a befolyás elmélete kudarcot vall Mantegna művészi egyéniségének megfejtésénél. Magában álló, hozzáférhetetlen egyedüliségének titkát más úton talán jobban megközelíthetjük.

A renaissance festészetnek a vallással való kapcsolata szolgálhat kiindulásul.

Az olaszországi keresztyénség történetéből négy személyiség emelkedik ki, a kiknek általános jelentősége mellett a festészetre való hatása is szembeszökő. Ezek: aquinói Tamás, assisii Szent Ferencz, padovai Szent Antal és Savonarola. Két dominikánus és két franciskánus.

A doctor angelicus nagy műve, a *Summa Theologica* megteremti az allegoria és symbolika eszközeivel tanító festészetet. Ennek keletkezése visszanyúlik a XIV. századba. A scolastikus philosophust és tanítását dicsőítő Traini-féle festményen kezdve a sienai városházában a jó és a rossz kormányzatnak, a pisai temetőben a halál győzelmének, a florenczi spanyol kápolnában a theológiának és az egyház győzelmének ábrázolásain keresztül benyúlik a XVI. századba és Ráfáel *Disputájában* és *Atheni iskolájában* éri el tetőpontját. Mai szóval programm festészetnek is nevezhetnők ezt az irányt, mely a hitnek és az erkölcsnek kételyt, ellenmondást nem tűrő igazságait dogmatikai határozottsággal állítja elénk. Alapjában a tanítás, a meggyőzés a célja.

Savonarola, a másik dominikánus egyengeté Michelangelo útját. Eladdig a festészet az ó-testamentomot olyan elbeszélések gyűjteményének tekinté, mely könnyed, szinte köznapi előadásra alkalmas tárgygyal kínálkozik. Ilyenek a pisai temető falképei Benozzo Gozzolitól. A Sixtus kápolna egyik hosszanti falán Mózes történetét ábrázoló, XV. századi festményekből szintén hiányzik az ó-testamentomi szellemnek megfelelő, mélyebb fölfogás, nemkülönben Ghiberti domború műveiből is. Kivétel a gyakorlati olasz politika szinte hagyo-

mányos jelképe, a Holofernes fejét orozva levágó Judith. Savonarola volt a keresztyén hitszónokok közt az első, a ki bemélyedt a Krisztus előtti kinyilatkoztatás világába, onnan meríté Isten boszuló kardjával fenyegető tüzes, izgató beszédeit, melyek megrendíték Florencz társadalmát, onnan vevé politikai reformjának előképét is. A szilaj buzgalmú szerzetes máglyán végezte életét, de sokan voltak, a kik lelkökben hűségesen megőrizték szavainak mély hatását. Michelangelo is közéjük tartozott, leghitelesebb életirója, Condivi tanúsága szerint: «Savonarola, al quala egli ha sempre avuta grande affezione, restandogli ancor nella mente la memoria della sua viva voce». Fülében hangzott a reformator szava akkor is, mikor megfogalmazta egyik legnagyobb művét, az egyetlent, melynek befejezése a sors kedvezéséből, akarata ellenére megadatott neki. Elmélyedt az ó-testamentomba, s annak általános emberi érvényű, félelmetes fönségét, a festészetben újjítóként a Sixtus kápolna boltozatára varázsolá.

Szent Ferencz és Szent Antal szembeszökő ellentétként állanak előttünk. Amazt Dante hymnusi sorokban dicsőíti, emezt mellékesen sem említi. Amaz assisii gazdag kereskedő fia, viharos ifjúság után lemond az élet gyönyöreiről, céljául tűzi, hogy szeretettel szelidíti a vadságot és nyeri meg a hitnek a lelkeket. Életének egyetlen drámai pillanata, midőn atyjával szakít. Azután visszavonul az erdei magányba, eteti a köréje gyülekező madarakat, társalog velök, dédelgeti a bárányokat. Kiengesztelődött és megnyugvást talált: élete lyrai költemény. Nem okoskodással, egyedül szeretettel akar meggyőzni. A szeretet szellemével való teljes összhang bizonyosságul Krisztus őt sebének részesévé lesz. Ilyen a szelid, umbriai szent legendája, «La cui mirabil vita meglio in gloria del ciel si canterebbe». (Dante, *Il Paradiso*. XI.) E szellemből táplálkozik az umbriai festészet, melynek bája nem hervad el, míg lesz gyöngéden érző emberi szív. A Toscánában született Giotto az assisii templomban a szentnek életét ábrázolva magába szívta annak lelkületét, umbriaivá s szelid drámaiságú művészetével a festészetben Szent Ferencz képviselőjévé lesz.

Szent Antal Portugáliában született ugyan, de sok utazás után Padovába telepedett le, ott élt, ott végezte csodáteleit, ott keletkezett legendája, padovai szentté lett. Élete

merő összeütközés, nem szünő küzdelem; áhitatának nyomában jár a kísértés. Visszavonult, mindenről lemondott, Istennek tetsző áhitatnak él egyedül, de a kiengesztelődés, a zavartalan megnyugvás nem lesz részévé. Majd kaczer, csábító asszonyok, majd szörnyek, kigyók, sárkányok, alakjában jelenik meg neki a gonoszság fajzata, az ördög, s e kísértés gyötrelmeit egy német festőnek, Schongauernek metszete ábrázolja legmegkapóbban. Megjelenik az ördög Mantegna purgatoriumi metszetén és Jakab prédicatióját ábrázoló festményén, megjelenik Wartburgban a töprengő Luther izgatott képzelmenek is. A padovai szent visszataszító csodákat művel; durva formában bizonyítja a legenda, hogy kedves Isten előtt. E csodákat ábrázolni volt Doñatello föladata.

A Po völgy talajában keletkezett e legenda merőben elüt az umbriaitól; egészen más néplelek nyilvánul benne. Ez a legenda, az üdvösségén töprengő germán lélek terméke, visszavezet a vidék népességi kialakulásának második korszakába, midőn a nyers, durva gótok, a longobárdok, a szászok egymásután leszálltak az Alpeselek lejtőin, a kiknek művészeik szenvedélyes kőfaragók voltak és építményeiket szörnyű állati alakokkal népesíték be, a melyek a milyen formátlanok, olyan rejtélyes szenvedelem, küzdelmes lélek él bennök.

Az a különbség, mely Szent Ferenczet Szent Antaltól elválasztja, mutatkozik egyfelől az umbriai és a toscánai, másfelől a padovai festészet, Giotto és Perugino, meg Mantegna közt. Ez nem pusztán a külső környezetnek, hanem a népességi történetnek okozata.

Fölső-Olaszországban utazva, midőn vonatunk áthalad a Po folyón, megragadják figyelmünket azok az emeletnyi töltések, melyek a folyó medrénél jóval mélyebben fekvő szántóföldeket védelmezik. A folyó medre és a töltések folyton emelkednek; amazt az Alpeselekről lerohanó víz üledéke, emezt az emberek emelik. Így van a művészetben is. Az olasz nép a IX. század, a longobárd uralom megszűnte óta folyton védekezett az ellen, a mi az Alpesekeken túlról jön, védekezett a középkorban, védekezett a XV. században is, de mindig fél eredménynyel, mert ez a völgy nem képes elzárkózni a germán hatás elől. S miként a természetben erő nem vész el, azonképen a népességi réteg, mely ott alul van, a benne rejlő erkölcsi erő szintén nem hal ki, alkalommal fölébred és ér-

vényre jut. Nagy töltések mellett fölfakad a talajvíz, feltör a néplélek is. Ilyen jelenség Mantegna művészi egyénisége. Nagy tehetségével elsajátította a XV. századi festészet minden járatosságát, a távlati látszatot, az anatómiát, sőt ezekben túlesz valamennyi kortársán. De mindez csak eszköz a benne lakozó lélek, a padovai Szent Antaléval rokon lélek kifejezésére. Ez a lélek képezi egyéniségének megkülönböztető alapvonását, melynél fogva nagysága egymagában áll; minél inkább iparkodnak őt valakivel összehasonlítani, annál jobban eltávolodik attól.

Minél mélyebb a fa gyökere, annál magasabbra nő sudara. Mantegna nem is oly hatalmas, mint Michelangelo, a kit művészete egyedüliségének megjelöléseül, nem ellentétben annak szellemi sajátosságával, így neveznek: Michael Angelus etruscus.

Visszaemlékezve arra, hogy a longobárdok voltak az első germán nép, melynek saját művészete volt, s azt e talajba átülteté, a padovai mesternek, a kiben küzdelmes germán lélek lakozott, szintén adhatunk ilyen nevet: Mantinea longobardus.

PASTEINER GYULA.

A NŐ HELYZETE AMERIKÁBAN.

Első közlemény.

I.

Tanulmányom tárgyául sociologiai kérdést választok, foglalkozva azzal a befolyással, melyet a nő az éjszak-amerikai Egyesült-Államok közviszonyainak alakulására gyakorol és a mely visszahat a női nemnek helyzetére általában, ezzel közvetlenül az európai társadalmi viszonyokra is. Az éjszak-amerikai államszövetség már elejétől kezdve mindig nagy hatást gyakorolt Európára, csak hogy a hatásnak korszakonként más-más jellege volt. Az államszövetség Európának munkabíró elemeiből képződven, természetes, hogy folyton nagy néphullámmal volt összekötve és ebből csakhamar roppant közgazdasági nyomásnak kellett kifejlődnie. Az amerikai gazdasági viszonyok túlnyomósága komoly aggodalmakat okozott az európai államférfiaknak. Bismarcknak kedvencz eszméje volt az európai államokat érdekszövetségbe egyesíteni s ezzel ellensúlyozni, lehetőleg leküzdeni az éjszak-amerikai unio hátrányos befolyását. Fölötte kétes, vajon ilyen szövetkezés diadalra vezetne-e, sőt még az is több mint kétes, vajon az európai hatalmak közti mély érdekbeli ellentétek mellett tartós szövetség egyáltalában létre jöhet-e; másfelől több mint valószínű, hogy a szövetkezés a szövetkezőknek ártana inkább. Bizonyos mozzanatok, melyek valamely nemzet emelkedését előidézik, absolut érvénnyel bírnak és a míg ki nem küzdik magokat, le nem győzhetők; viszont azok a mozzanatok, melyek valamely nemzet hanyatlását idézik elő, életképes tartalommal nem bírnak, azért ellenhatást sikeresen nem fejthetnek ki. Az előbbieket az éjszak-amerikai unióban, az utóbbiakat az európai államokban szemlélem. A pusztá megélés

föltételei Európában mindig nehezebbé válnak és ez vonzza az elégtelen elemeket Amerika felé. *) Más kérdés az, vajon ez a sóvárgás Amerika felé még sokáig ki fogja-e elégíteni az elégteleneket, minthogy Amerika nemsokára telítve lesz, úgy hogy maga fog erőiesen védekezni az Európából feléje törekvő áramlat ellen. **) Így az áramlat a természet törvényénél fogva önként le fog lohadni. A gazdasági verseny már most egészségesebb mérveket kezd ölteni; újabban azonban már új jelenség tünetei előtt állunk. Az utóbbi években az unio az európai nemzetközi versenyben nagyhatalmi tényezőként lépett föl és ebbeli befolyását már most is sok irányban érezteti és ezentúl még inkább fogja éreztetni. A Monroe-doctrina Spanyolország kiszorításával újabb csattanós diadalt ült és széles Európában nem mutatkozott hajlandóság ellene sikra szállni. ***) Ez lehet sokaknak elkedvetlenítő jelenség, lényegében azonban megnyugtató. Jelentős párt van Amerikában, mely a nagyhatalmi túlterjeszkedést Amerika határain kívül, vagyis az úgy nevezett cäsarismust, a melynek árnyoldalai a Fülöp-szigeteken már nyilvánulnak, elítéli. És ezzel az unio arra az ösvényre lépett, a melyen az európai államok már régóta járnak, tudniillik nagy mérvben nyilatkozik a nagyhatalmi helyzet, minden árnyoldalaival, óriási költségvetéseivel, nagyszámú hadseregeivel és tengerészetével és mindazokkal a bajokkal, melyek ezekkel karöltve járnak. Valóban az unio, és talán nem a saját erejének fokozása érdekében, túl lépte a Monroe-doctrina határait és hűtlen kezd lenni a nagy Washington külügyi elvéhez, mely abban áll, hogy Amerika ne avatkozzék bele az európai államok viszályaiba.

*) Az európai hatalmaknak gyarmatosítási hajlamai, melyek már a nehézkes Ausztria-Magyarországot is környékezik, szintén egyik tünete a kórnak.

**) Az unio kormánya már rendszabályokat hozott be a bevándorlás ellen. Ez úgy kívül esvén tárgyamon, csak röviden azt jegyzem meg, hogy az amerikai rendszabályok veleje az, hogy csak az egészséges egyéneket bocsátják az amerikai területre és azokat, a kik némi tőkével rendelkeznek.

***) Az európai befolyásnak utolsó bástyája Canada és szilárdul áll, minthogy Canada Anglia felsőbbségéhez ragaszkodik. Ha Canada bármily oknál fogva valaha megunná Anglia főnhatóságát, ennek hamar vége szakadna, minthogy bizton számíthatna az unio hathatós támogatására.

Mind a gazdasági, mind a politikai befolyásnál hatékonyabb az uniónak társadalmi befolyása és ebben a női nemnek vezérszerep jut. Ez a befolyás az európai társadalmi körök nézetkörét támadja meg és átídomítani készül; ez a befolyás, ha lényegét helyesen fogjuk föl, a lélekemelő mozzanatokat nem nélkülözi és utóvégre is Európára üdvös lehet.

Egy szellemes író mondta, hogy egy ország sem tartozik többet nőinek, mint Amerika, valamint egy sem tartozik annyit nőinek azért, a mi a legjobb a társadalmi intézményekben és azokért a nézetekért, melyek a magaviseletet vezérlik.*) Hogy ez nem túlzás, azt az éjszak-amerikai unio története bizonyítja, alakulása elejétől kezdve végig, fejlődésének legújabb állapotáig. Történetének multjából és jelenéből következtetést vonhatni jövődjére és ennek nyomán előre látható, hogy az amerikai nő ezentúl is döntő befolyást fog gyakorolni állama és társadalma fejlődésére. A kezdet kezdetén a nő lényeges részt vett magának az úttörő munkából. A mikor a kivándorlók Amerikába költöztek, férfi és nő, közösen hódították el az otthont a természettől. A férfiak építettek és a földet mivelték; a nők a házi dolgokat végezték, készítették az élelmet és ruházatot. Estenden a család összegyűlt a közös étkezésnél; együtt olvasták a bibliát. Észszerű és egészséges életmód volt az, munkával és önbizalommal teljes, nem adván helyet a töprengésnek, sem az ábrándozásnak. Ez az úttörő kezdetleges életmódja volt, nem a szűkölködő telepes nyomorúsága.**)

A bevándorlók elfoglalván a területet, talaját használhatóvá teendők, kiirtották az erdőket, visszaszorították, majd kipusztították a vadállatokat és a bennszülött vadembereket. E küzdelmekben, az indiánokkal folytatott harcokban is, a nők bátorsága és vitézsége több mint meglepő. Ily módon bizo-

*) No country seems to owe more to its women than America does, nor to owe to them so much of what is best in social institutions and in the beliefs that govern conduct. — Bryce: *The american commonwealth*. II. volume.

**) A vallásos érzület az angol fajnak lelki sajátossága és ezt a bevándorlók, a kik különben is vallásos meggyőződésök szabad követéséből keletkezett viszályok miatt hagyták el régi hazájokat, anyaföldjükről hozták be. A vallásos érzület a természettel való küzdelemben megerősült és így az amerikai állam és társadalom egyik fő alkotó elemévé vált. Jól mondja Tocqueville, hogy Amerikában a vallás vezet a világosságához. *Démocratie en Amérique*. III.

nyos egyenlőségnek kellett kifejlődnie férfi és nő között. A háztűz körüli küzdelmekből csakhamar állami alakulat keletkezett, melyre a bevándorlókat önföntartási ösztönük készítette és az alkotmányos rend iránti az a mély érzék, melyet anyaföldjökön szívtak magokba és melyre őket erős értelmiségők különösen alkalmassá tette. Tudni kell, hogy nem holmi csöceselék volt az, mely kalandvágyból hagyta el ősi hazáját, hanem a társadalomnak legmunkásabb rétegeiből való elemek, melyeket a rendezett viszonyok és hitvallásuk szabad gyakorlása utáni sóvárgás vitt honkereső, tengeren túli útra.*) 1643-ban Massachusetts, Plymouth, New-Haven és Connecticut kötötték az első ligát, megalkották New-England név alatt az első confederációt, a mostani államszövetség bölcséjét.

A déli államok telepesei más jellegűek voltak, mint az éjszakaiak. Többszörmire az anyaföld aristocratáitól származván, érzelmeiket az új hazába is átvitték. Szokásaik az anyaföldiek maradtak. Életmódjuk, háztartásuk és építkezések Angliára emlékeztetett. Nagy fekvőségeiket fekete rabszolgákkal műveltették; a személyes szolgálatokat körültekintő fehérek végezték, háztartásukat szintén fehérek vezették. Nők jelleme megfelelt ezeknek: előkelő hölgyek voltak, büszke főúri föllépéssel.

A függetlenség kiküzdése után az unio társadalma még chaosi állapotban volt, de már meg lehetett állapítani az alkotó elemeket. Új typus fejtett ki, mely miután a politikai fölszabadulás megtörtént, a társadalom fölszabadítására irányult. Az éjszak emberei puritánok voltak és szabadszelleműek; a dél emberei loyalisták, vagyis az anyaország intézményeihez szítók, de irányzatuk szintén független volt, mint általában véve a független vagyoni viszonyoknak örvendőké szokott lenni. Majd mind a két égalj lakói helyet engedtek új emberöltőnek, mely másképen nevelkedett, mint elődjeik. Egyrészt társadalmi függetlenségből kifolyó észjárásuknál, másrészt a nagy távolságok parancsolta kényszerűségnél fogva közös nevelési rendszert alkalmaztak a két nembeli ifjúságra nézve: fiúk és leányok ugyanazon tanfolyamokat hallgatták, ugyanazon játékokban vettek részt és ugyanazon fegyelemnek voltak

*) Az első alapvető kivándorlások okairól másutt terjedelmesen értekeztem. Lásd tanulmányomat Washingtonról a *Budapesti Szemle* 1895. évi októberi, novemberi és decemberi füzeteiben.

alávetve. Ezen kezdethez kell visszamenni, hogy az amerikai nőt megérthessük, hogy félre ne ismerjük modorának megkötetlenségét, föllépésének függetlenségét és az életből szerzett tapasztaltságát, melyek gyakran a nőiség rovására látszanak lenni, de megbecsülhetlen adományok az élet küzdelmei közt. Varigny, az amerikai viszonyok megfigyelője, így határozza meg az amerikai nők jellemvonásait: jellemzi őket a formák szabadsága, ösztönszerű okosság, mely később megfontoltsággá lesz, a magaviselet művészete és saját előnyeiknek erős tudata. A férfiak a nők iránt tiszteletet éreznek, melyet a közös nevelés idejében hamar megszoktak; ezenkívül pedig a férfiakat lovagias érzület hatja át, melyet a női nemnek physikai gyöngesége és bájai sugálnak.★)

Az idő folytában az amerikai nő önállósága és felsőbb-sége tovább fejlődött. Ugyanazon föltételek közt nevelkedvén mint a férfi, bizonyos tekintetben hamar fölülmúlta. Egy angol példaszó azt tartja, hogy hét-nyolcz emberöltő kell a gentleman formálására, de csak három-négy egy ladyére. Ez a példaszó Amerikában bevált. A vagyonság emelkedtével a nőnek már nem lévén szüksége házi teendőkkal közvetlenül foglalkoznia, nagyobb mérvben fejlesztette elméjét és megtanult pénzt költeni, melyet a férj keresni tud, de kiadni nem. A férjnek öröme telik abban, hogy kereshet felesége számára, a ki kényelmessé varázsolja az otthont és maga-magát diszíti. A férjnek öröme telik abban, hogy feleségét mint saját prózaiabb énjének kiegészítését láthatja a házi körben, a hol a nehéz életküzdelmek után visszavonulhat pihenni és szórakozni. Ily módon a nőnek bizonyos felsőbb-sége fejlődött ki, melyben a férfi lekötelező udvariassággal veszi körül. Az udvariasság a nemnek jár, kevésbbé mindig az egyénnek; azt kihívón követelni pedig leginkább a kevésbbé művelt rétegek női szokták. Természetes, hogy sok nő ezt magának követeli s ezzel az udvariasság gyakran torzképpé válik. De másfelől tény az is, hogy ebben már ellenhatás észlelhető.**)

★) C. de Varigny. *La femme aux États-unis*.

***) B. Hübner: *Spaziergang um die Welt* című úti rajzában néhány nevetséges esetét beszéli el a női követelődzésnek, melylyel például társas kocsi-ba fölszálló alsóbbrendű nők, eselédleányok helyet követelnek az ülő férfiaktól, a nélkül, hogy a fölajánlott helyet megköszönnék. De Bryce *The american commonwealth* című alapvető

nagy általánosságban érintett jellemvonások behatóbb kifejtésre szorulnak, már csak azért is, hogy a tárgy alaposabb megismerése révén megérthessük és kellő világításba helyezhessük annak a befolyásnak jellegét is, melyet az amerikai nőiség Európára gyakorol. Ki fog derülni, hogy nemcsak az amerikai nőiség hat Európára, de sőt épen oly mértékben az európai nőiség is hat Amerikára. Úgy, hogy ha bizonyos szempontból bátran állíthatni, hogy az európai nők elamerikaisodni készülnek, viszont állíthatni, nem kevesebb jogosultsággal, legalább az amerikai nők műveltebb részéről, hogy az amerikai nők európaisodnak. E paradoxnak látszó tételben az amerikai nők jobbrészt vesznek ki magoknak, mint az európaiak; mert az európai nők inkább az amerikai nőknek visszatetsző sajátásaik benyomása alatt, ferde irányban fejlődnek, ellenben az amerikai nőknél az európaisodásra irányuló hajlam épen a kirívó sajátságoknak, a női fesztelenség tulajdonságainak elsimítására, a tiszta női jellem magasabb érvényesítésére törekszik. A két világrésznek ebbeli ellentétes irányzata a női nem helyzetének némi nivellálására, egyenlősítésére hat és ez csak a női nemnek, általa közvetve az emberi társadalomnak üdvére szolgálhat. A női nem fejlődése tünetül szolgálhat a socialismus fejlődésének megítélésénél is. Tudva van, hogy a socialisták a női kérdés reformját a társadalom gyökeres átalakítása egyik legfontosabb oldalának tekintik.)* Fölü-

művének a nőkre vonatkozó fejezeteiben rámutat arra, hogy a nevetéses követelődés már visszahatást kezd szülni és pedig épen a női nemnek okosabb és műveltebb köreiből. Egy élményét beszéli el, mely szerint egy ifjú, hölgy megterhelt társas kocsi szállván föl, a neki följárni helyet azzal az udvarias szólással utasította vissza, hogy köszöni az ajánlatot, de ha helyet igényelne, nem szállt volna föl megtelt kocsi. Mindenesetre a női helyzetnek sajátossága, nemcsak, de a családi kör szerkezete és a szülőknek gyermekeikhez való viszonya sok oly különös vonást mutat, melyek önmagokban véve, különösen némi ingerültséggel, félreérthetők és ferde képzetek alakultára alkalmasak. Így fogta föl és vázolta az amerikai életet Zimmermann: *Der Erdball und seine Naturwunder* című munkájának negyedik kötetében, melyben népszerű modorban a föld összes országainak és lakóinak természetrajzát adja elő. Az ember csodálkozik azon a fölületességen, melylyel szerző egyes kirívó vonások alapján mindvégig ferde jellemrajzát adja elő egy, mondhatni, világtörténeti jelentőségű államalakulatnak és népességének.

*) August Bebel: *Die Frau und der Socialismus*.

letes szemlélők az amerikai nők helyzetének megítélésénél azt hiszik, hogy a socialismus fejlődésének már eddig is egyik állomását képezi. De ez ferde ítélet: a mint a socialismus kiválón az európai viszonyok terméke, melyre Éjszak-Amerikában alkalmas talaj nincs, *) — úgy az amerikai nők egyáltalában nem fejlődnek a socialismus felé.

II.

Az unio történetében egyes kiváló nők a fejlődés mérföldköveit jelzik, mindannyi typusként képviselvén a honkereső és honalkotó elemek szellemét.**)

A függetlenségi háborút megelőző telepítvényes korszakban, visszamenve 1620-ig, magas születésű hölgygyel találkozunk, a ki kalandos hajlamu férjének föláldozta rangját, vagyonát, családját, hazáját és életét. Ez lady Arbella, Lincoln grófnak leánya volt, a ki rangján alul, Johnsonhoz ment férjhez. Férjét Amerikába követte, a mikor ez hitsorsosaival, a puritánokkal, új hazát ment keresni Amerikába, menekülve az anyaföld vallási üldözései elől. A kivándorlók Mount-Desart szigetén kötöttek ki és itt telepedtek le. Roppant fáradságokkal alapították a telepítvényt. Johnson embereivel Bos-tonnak alapításához fogott, de felesége nem élvezhette a vívmányt. Meghalt sorvadásban; bánatos férje nemsokára követte.

Új-Angliának első műzsája Bradstreet Anna volt. Atyja, Dudley Tamás, intendánsa volt Lincoln grófnak; ifjú korában vitéz katona. Leánya Anna, férjhez ment Bradstreet Simonhoz, a ki puritán családból származott és a kinek atyja puritán pap lévén, szintén erősen küzdött a hierarchisták ellen. Az uralgó angol püspöki egyház vezérférjait neveztek így. Bradstreetné férjével Amerikába vándorolt ki. Versben és prózában írt, angol és latin nyelven. Szerette a természetet

*) Ismeretes az anarchista Mostnak, mondása Amerikáról: a socialismus Éjszakamerikában német és az anarchismus ibolya, mely rejtekben virágzik.

**) Az egyes női alakokra vonatkozó életrajzi adatokat nagy részben Th. Bentzownak *Femmes d'Amérique* című művéből merítettem. — 1900.

és Massachusetts ős erdeiben nagy kedvteléssel bolyongott, ellenére a veszélyeknek, melyek az indiánok és a vad állatok felől fenyegették. Költeményei nagy belső beccsel nem bírnak, de magokon viselik koruk izlését.

Lady Arbella aristocrata származású, Bradstreetné monarchista érzelmű volt, a ki Cromwellt bitorlónak tekintette; egészen más volt és a két előbbtől eredetiségre nézve is különbözött Hutchinsonné. Valóságos őse a mai kor erős nőinek; első követelte a női nem számára az úgy nevezett jogokat. 1634-ben kötött ki Massachusettsben férjével, az angolországi Bostonból (Lincolnshireből) az amerikai Bostonba költözve át. Kivándorlásuk oka szintén az a vallási türelmetlenség volt, a mely a puritán lelkészeket száműzetésbe kergette.

Hutchinsonné pályája elválaszthatatlan Massachusetts állam történetétől, a mennyiben az úgy nevezett antinomiai viszály Massachusetts történetében Hutchinsonné nevéhez kapcsolódik. A reális gondolkodású egyénnek szinte érthetetlen, hogy ily elvont okoskodással akkora mozgalmat lehessen létrehozni egy állam történetében; de ha megfontoljuk, hogy a kivándorlók mint hitbuzgó egyének, vallásuk gyakorlásában korlátoztatva, vették a vándorbotot kezökbe és ha beléhelyezkedünk a kivándorlók eszmekörébe, mely terjedelemre nézve korlátolt, de a meggyőződés bensőségére nézve mély volt és lángoló, könnyen megérthetjük a mozgalmat és jelentőségét. Hutchinsonné, a nélkül, hogy a bibliát elhanyagolta volna, új elemet vitt be a bostoni kedélyek világába s ezzel általában a bostoni életbe. Különösen a nőkre hatott, buzdítván őket, hogy ne bizakodjanak el mértéken fölül a kegynek külső adományaiban és hogy mindenkifölött önmagokban keressék a szellem nyilvánulását. Tanelve, józanul fölfogva, mély alapigazságot rejt magában, a mennyiben arra utalja a hívőket, hogy a valódi vallásosságot ne annyira a vallás gyakorlásának külső eszközeiben keressék, hanem inkább a meggyőződés bensőségében, az önmagába elmélyedő istenes érzület közvetlenségében. De ez az alapigazság a fogékony környezetben, a hitrajongástól elfogult lelkekben túlzássá vált és annál inkább, mert a tanelv tisztaságát a heves személyeskedés elhomályosította, majd hihetetlen lángra lobbantotta. Hutchinsonné jelszava iskolát csinált, visionáriusokat teremtett. Hutchinsonné hetenként kétszer nőket gyűjtött

maga köré és itt nemcsak tanát fejtegette, hanem az egyházi szónokok beszédeit ismertette és bírálgatta, gyakran egészen elítélte. Csak barátjának, dr. Cottonnak és sógorának Wheelrightnek beszédei találkoztak rokonszenvével; a többiek beszédeivel rosszul bánt. A nők jegyeztettek az előadások alatt és korlátlanul terjesztették Hutchinsonné mondásait, a kinek sok csodálója volt, de ugyanannyi ellensége is. Maga Winthrop kormányzó, a kit Massachusetts atyjának neveztek, Hutchinsonné veszedelmes egyénnek nyilvánította és sikra szállt hibái és tévedései ellen. A leleskedés és az árulás napirenden volt. Világos, hogy a viszályt leginkább személyes indokok szülték és szították: Hutchinsonné részéről a szabadszájú és kiméretlen szenvedélyesség, ellenfelei részéről a szőrszálhasogató hitbuzgóság, mely mögött gyakran a sértett személyes hiúság érzékenysége ólálkodott. Hutchinsonné nevét kapcsolatba hozták két német eretnekséggel, az antinomismussal és a familismussal. Ezek szerint a keresztyénség csupán a jótékonyságban állna; ámbár e mellett elismerik a közvetlen ki nyilatkoztatást és a szellem megvilágosodását, de a szentírás közvetítése nélkül. Alapjában véve Hutchinsonné olyast javasolt, a mit önmagában elítélni nem lehet, tudniillik azt javasolta, hogy a léleknek oly állapotát kell megalkotni, a milyen a szentek lelkeé. Nem negélyezett látszatokat, melyek csalékonyak is lehetnek, mert, szerinte, a látszatok helyébe a cselekedeteket kell helyezni, a lélek szükségszerű gyümölcseiül, nem a jámborság próbáiul. De mihelyt ellenfelei e két szót, antinomismus és familismus, kiejtették ellene, el volt veszve. Európában a münsteri anabaptisták túlzásai ezekből származtak és a telepítvény érezvén, hogy Angliának kritizáló szeme rajta függ, nem akarta magáról azt mondatni, hogy meg van hasonolva. A személyes féltékenység a főlényt gyakorló asszony ellen fordult és végre a politikai befolyások mindent súlyosítottak. Hutchinsonné egy ideig a kormányzó tekintélye tartotta. Ez sir Henry Vane, egy huszonöt éves ifjú volt, a ki önkéntes számkivetésbe menvén, kormányzóul Winthrop fölé helyezték. Vane Hutchinsonné pártjára állott. Boston két pártra szakadt: az egyiket, Hutchinsonné pártját, Vane kormányzó, Cotton és Wheelright doctorokkal, alkotta; Winthrop alkormányzó, a bostoni egyház lelkészével, Wilsonnal az ellenpártot alkották. Képtelen viták keletkeztek; ilyen

volt például a szentháromság körüli vita. Az előbbi párt azt állította, hogy a szent lélek az atyától indul ki, a másik párt, hogy a fiútól. 1637. évi január 20-ikára általános bűjtöt hirdettek két csapás elhárítása végett, hogy a vallási viszályok szűnjenek meg és hogy a Péquot indiánok elleni háború szerencsés véget érjen.

Vane kormányzót visszahívták Angliába és most Hutchinsonné elvesztette legnagyobb pártfogóját. Winthropot megválasztották kormányzónak. Hutchinsonné egyik pártfele elhidegült iránta és az asszony társaságát compromittálónak találta. Másik fő pártfelét, Wheelrightet, vád alá helyezték és mint beszédeivel rendzavarót kitiltották Bostonból. A telepítvény atyái, a hogy a magistratusokat nevezték, sok egyént megintettek, sokat megbírságoltak. Hutchinsonné ezek ellenére is folytatta előadásait, míg 1637-ben elfogták és Cambridgeben, Massachusetts törvényszéke elé állították. Bírái inquisitorokul bántak vele és eretnekség miatt száműzetésre ítélték; de minthogy az évszak ennek végrehajtására zord volt, Roxburyban tömlöczbe vetették és a külső világtól való érintkezéstől elzárták. Nagy lelki jelenléttel védte magát bírái előtt és gögös nyugalommal viselkedett. Később el kellvén hagynia Bostont, férjével Rhode-Islandba ment. E telepítvényt egy puritán, Roger Williams alapította és itt az alapító elveinek megfelelően a legnagyobb vallásszabadság uralkodott.*)

Hutchinsonné szereplése imponáló benyomást tesz ugyan, de nem kellemest. Az ember férfias szabásu nőt képzelne benne, a ki minden nőiest nélkülözött. Pedig nem olyan volt. A nagy agitáló asszony minden házi erényekkel birt és ez a szereplő amerikai nőknél rendesen elő szokott fordulni, vilá-

*) Roger Williams, «a szabad egyház szabad államban» elvének megteremtője kijelentette: «hogy a vallásszabadság ki fog terjedni a legpogányabb, a legzsidósabb, a legtörökösebb, a legantikrisztusabb lelkiismeretekre épen úgy, mint a katolikusokra és a protestansokra és hogy az egész nemzetnek minden polgára védelmet fog találni hite gyakorlásában». A szabadságnak ezt a fáját csak két telepítvény élvezte, melyek keletkeztökre nézve igen különbözők valának, még pedig Rhode-Island, melyet a puritán Roger Williams alapított és Maryland, melyet egy előkelő katolikus, lord Calvert, báró Baltimore alapított.

gos czáfolataul mindazon szélsőségeknek, melyeket az európaiak «az emanczipált nő» fogalmától elválaszthatatlannak gondolnak. Hutchinsonné családi körében nagy kedveltségnek örvendett. Férje ragaszkodott hozzá, valamint gyermeke is. Agitatori szereplése azonban bizonyos kiméletlenséget mutat jellemében, mely miatt elvégre is tragikus sorsot ért. A bostoniak őt az amerikai Jezabelnek nevezték; ő viszont a bostoni egyházzal kijelentette, hogy nem tekinti Krisztus egyházának. Férje halála után nem érezte magát biztonságban a szigeten, melyre Massachusetts, néhány indián törzsfőnöknek meghódolása czimén, jogot formált. Elhagyta Rhode-Islandot és holland területen, Long-Islandban kis telepítvényt alapított. A környező indiánok háborúskodásban álltak a hollandokkal és abban a téves hiedelemben lévén, hogy a letelepültek a gyűlölt hollandokhoz tartoznak, 1643 augusztus havában meglepték Hutchinsonné családjával együtt, házukba zárták és rájuk gyújtották.

Hutchinsonné életpályája a telepítvény vallási viszonyait igen komor színben tünteti föl és oly szellemre mutat, melynél a spanyol inquisitioé nem sötétebb. Jellemző, hogy a két pártban teljes jóhiszeműség uralkodott, melyhez csak makacsságuk volt fogható és legföljebb még csak látkörük korlátozottsága. Hutchinsonné hajthatatlan gögben élt; erkölcsi emelkedettséggel is birt, de censurára hajlandóságot tanusított, mely elvégre is ellene fordult. S ez a tragikum sorsában. Ha azonban a makacsságból és a korlátozottságból némít hajlandók is lennénk nemének betudni, el kell itélnünk Massachusetts törvényszékét, mely a türelmetlenség szövétnekét nem kevesebb szenvedélyességgel lobogtatta, mint annak idején a katolikus inquisitio Spanyolországban. A baptistákat, a quakkereket és az állítólagos babonázókat holmi csekélységekért ostromoztatta, pellengérre állíttatta, akasztotta és tüzes vassal bélyegeztette meg.

Hutchinsonné barátnőjét, Dyer Mari asszonyt is fölakasztották Boston parkjában. Dyerné a quakkerek azon felekezetéhez tartozott, mely erényes emberekből áll, de megtagadják a fegyverfogást háború esetén, megtagadják az adófizetést és mellőznek sok törvény előírta formaságot. 1659-ben a kormányzó példát akart nyújtani: a gyűlölt felekezetből két férfit és egy nőt halálra ítéltetett. A nő Dyerné volt. A két

férfit kivégezték; Dyernénak megkegyelmeztek azon föltétel alatt, hogy elhagyja a telepítvényt. El is hagyta, de visszatért. Talán gyávaságnak tartotta távol maradni; vagy talán azt remélte (s ezt valószínűbbnek gondolják), hogy egy nő kivégzésének borzalma enyhíteni fogja az üldözést. Ha ez volt a célja, ezt elérte. II. Károly értesülvén kivégzéséről, Endicott kormányzónak megtiltotta, hogy birodalmában a vallás köpenye alatt ilyen kivégzéseket rendeljenek el. Dyerné önföláldozása helyet biztosít neki Amerika kiváló női között.

III.

Éjszak-Amerika függetlensége megalapítóinak és az államszövetség megalkotóinak női részt vettek magoknak a férfiak küzdelmeiből, éltek szerényebb folyásában szintén visszatükröződik koruk története, úgy hogy ők is korszakuk kifejezőinek tekinthetők. Bizonyos hősies szellemet vonul át a korszakon és a nők híven osztoztak a férfiak fenkölt gondolkodási módjában, osztoztak felelős munkáikban, azért őket is rész illeti a maradandó dicsőségéből.

Washington György anyjának szigorú gondolkodási módját és puritán erényeit örökölte. Ha általában igaz, hogy az anyáknak legnagyobb befolyásuk van gyermekeik nevelésére, úgy az különösen Washingtonnál vált be. A fiú még csak tízéves volt, a mikor anyja özvegységre jutott; az özvegy vezette fia nevelését. A tanulás anyaga, az akkori viszonyoknak megfelelően, meglehetősen szűk volt és az anya a száraz tanulmányoknál többre becsülte az erkölcsi tudat fejlesztését és önálló jellem képzését.*) Az anyának nevelő hatása meglátszott a nagy államalkotó egész pályáján: ugyanaz a mély erkölcsi érzés, ugyanaz a szigorú kötelességtudás, ugyanaz az imponáló komolyság és önuralom jellemezte a hadvezért és az államférfit, a melyeket anyjánál észlelhetett. Külseje és modora is sokban emlékeztetett anyjára: már magas természetével is hatott, a hatást pedig emelte a modernak tiszteletet gerjesztő

*) Washingtonné fiát házilag neveltette. Angol grammatika, mennyiségtan, földrajz, történet, természetrajz és erkölcstan képezték ifjúkori tanulmányait. A. Baneroft. *The life of G. Washington.*

komolysága és tartózkodása. Yorktown bevétele után a szövetséges francia tisztek az ősz matronánál tisztelegtek és nem győzték eléggé csodálni azt a keresetlen és természetes méltóságot, mely viselkedésében nyilvánult. Fejedelmi magatartású nő, a kiben nem lehetett észrevenni a fejedelmi származás hiányát. Ha egyfelől igaz, hogy az embert igazán közönségessé csak a gondolkodási mód közönségessége teszi, úgy más felől igaz az is, hogy a valódi előkelőség a gondolkodási mód előkelőségéből foly. Ennél a születés előkelősége csak mellékes, minthogy a valódi előkelőség hiányát a modor és a föllépés külsőségei leplezhetik ugyan, de nem pótolhatják.

Az ősz Washingtonné tanuja volt fia sikereinek és megérte az államszövetség megalakultát. De a sikerek nem kápráztatták el, sőt ellenkezőleg. Mielőtt a telepítvények államszövetséggé jegeezültek és a mikor a kísértés különféle formában fia elé járult, féltette őt azoktól a befolyásoktól, melyeknek diadalmas hadvezérek rendesen kitéve szoktak lenni és a melyek következtében, a hatalom és a dicsőség tömjénétől elkapatva, porba ejtik az állampolgárnak egyszerűbb, de annál tisztább koszorúját. Remélem, mondá az anya, hogy fiam nem fog megfélejtkezni azokról a tanításokról, melyeket gyermekkorában tőlem kapott . . . Nem is felejtkezett meg: lelke becsületességében magát mindig egyszerű polgárnak tartotta.

Washington a saját egyéniségének kiegészítését feleségében találta meg; rendkívüli nő volt, a kit szintén azon hősi korszak kiváló női közé kell sorozni. Custis ezredes özvegye, született Dandridge Márta asszony volt ő, a ki mind atyja, mind férje után a tartomány előkelő családjaihoz tartozott. Szép fiatal özvegy; nagy vagyont hozott és a kedély ritka adományaival birt. Kedélyének derűlségével és modorának szeretetreméltóságával nagyon illett Washingtonhoz, kiegészítvén ennek hallgatag komolyságát és merev tartózkodását. Sok egyént, a ki tartózkodó idegenkedést érzett a férj iránt, az asszony lekötelező modora békített ki. Mindig férje oldalán találjuk őt, háborúban épen úgy, mint békében, úgy hogy jogos önérzettel mondhatta magáról: hallotta az első ágyúdörgést és hallotta az utolsót. A nők gyakori jelenléte a táborban, a hosszas háborúskodás alatt, épen nem hatott zavarólag a hadműveletekre; ellenkezőleg, a polgárkatonák abban

a meggyőződésben éltek, hogy könnyebben harcolnak, ha tudják, hogy nők is bátran néznek a veszély szemébe és nem féltik férjeiket. Washington életpályájának utolsó felelős szakában, elnöksége alatt, természetesen, oldala mellett diszllett hitvесе, szalonjában maga köré gyűjtвén az akkori társadalom vezérлő férfiaiт és hölgyeit. A szalonélet, valamely európai udvar életéhez hasonlítva, meglehetősen hideg és unalmas lehetett. Washington rendszeren megjelent vendégei közt, azonban a társalgás élénkségét nem igen fokozta és esti kilenczkor rendszeren visszavonúlt. Felesége volt a szalon középpontja, mindenkit lekötelveзвén egyéni szeretetreméltóságával.

Egészen más fajú nő volt a függetlenség másik megalkotójának, Franklinnak neje: Read Deborah, szerény polgári származású leány Philadelphiából. Nagyon dolgos, igénytelen föllépésű és fölötte takarékos nő. Férjét nagy szorgalommal támogatta üzleteiben, sőt ezeket vezette, a mikor férje hazáját Angliában és Franciaországban szolgálván, évekig távol volt Amerikától. Igénytelen jelenség, alig látszik érdemesnek őt fölemlíteni Washington két kiváló hölgye, anyja és felesége mellett. De ha megfontoljuk, hogy az észjárás természetessége és józansága kell hozzá magát alárendelt helyzetnek önként alávetni; ha megfontoljuk, hogy a kedély bensősége kell ahhoz, hogy a feleség az ő énjét mintegy fölolvassza magasabb hivatású férjének egyéniségébe és ha megfontoljuk, hogy hasonló körülmények közt hány, bizonyára a legtöbb feleség fokozott igényekkel lépett volna föl férjével és a társadalommal szemben, férje hivatásának inkább hátrányára, mint előnyére és a saját diszének nem nagy emelésére: úgy be kell látnunk, hogy Franklinné is megérdemli, hogy az éjszak-amerikai államszövetség ősanяái közé sorozzuk. Egész életében háláсан emlékezett meg férjéről és megszokta őt felsőbb lénynek tekinteni; Franklin is élte végéig kegyeletес emléket őrzött meg iránta.*)

*) Washington anyjával és nejével, valamint Franklinnéval ez alkalommal csak röviden foglalkozom. Helyenként több élet- és jellemrajzi adatot közöltem rólok Washingtonról és Franklinról írott tanulmányaimban. Az előbbi megjelent a *Budapesti Szemlében*; az utóbbi még kiadatlan.

Kiváló nő volt az unio második elnökének, John Adamsnak felesége, született Smith Abigail. Elődjei, úgy atyai, mint anyai részről, több emberöltőn keresztül a papi osztályhoz tartoztak. A papi osztály azon új társadalomban a legjobb arisztocrátiát képezte, minthogy tagjai nagy tekintélynek örvendtek és egyénileg is a legmagasabb értelmiség képviselői voltak. Minden tanításnak fő célja akkoriban és még azután is jó sokáig, a szentírás rejtelmeibe való mélyedés volt; a magasabb tanintézetek látogatói is felerészben a papi pályára szánták magokat.

Adams Abigail neveltetése egyszerű volt és az akkori szokás szerint rideg erkölcsi tanulmányokból állott. A szellemi ridegséget bizonyos tekintetben élte végéig megőrizte és kifejezése volt az akkori amerikai viszonyok szárazságának és ridegségének. Törül metszett amerikai természet; egész egyénisége a férjéhez alkalmazkodásban állott és a háztartás gondjaiban olvadt föl. E mellett szorgalmas levelező is volt, a ki gondolatait tartózkodás nélkül tárta föl barátai előtt. A levelek nagy becsben álltak, bár ő mindig idegenkedett közzétételöktől.

Húsz éves korában ment férjhez Adamshoz, a kit a függetlenség patriarchájának neveztek. Több ízben és hosszabb ideig volt távol férjétől, a mikor ezt biztosnak küldték Európába. Adams jelen volt az Angliával létrejött békekötésnél, majd Franklinnal és Jeffersonnal együtt kereskedelmi szerződéseket kötött az európai hatalmakkal. Ezalatt felesége otthon maradt és nagy erélyvel vitte a gazdaság teendőit; lelki erejének naplójában adott kifejezést. De azért férjével időnként járt Angliában és Franciaországban. Puritán nő lévén, Franciaországban mindenén fönnakadt és mindent megbirált. Képzeltetni, hogy ő is sokféle bírálatnak lehetett tárgya a francia társadalom részéről. Ennek ellenére is kedvezőbben ítélte meg a francia viszonyokat, mint az angolokat. Ennek oka nyilván abban rejlik, hogy Angliában akkoriban az amerikaiakkal, mint az elszakadt telepítvények alattvalóival eltaszító ridegséggel bántak; ellenben a francziákat az érdekazonosság is arra készítette, hogy jól bánjanak az amerikaiakkal, de különben is a francia vérben van az érintkezés udvariassága. Határozottan az európai viszonyok fölé helyezte az amerikaiakat, kiknél, fölfogása szerint, az egyéni

egyenlőség az érintkezést természetessé teszi. Örömmel tért vissza hazájába a conföderatio megalakulta után, a mikor férjét alelnökké választották Washington mellé. New-Yorkban és Philadelphiában, a hol a szövetségi kormány az új főváros fölépültéig felváltva székel, Adamsné elemében volt. Férjével a föderalisták pártjához tartozván, az ősi angol szokások öreként viselkedett, ellentétben a democratákkal, a kik az ősi angol szokásokhoz kevésbé ragaszkodtak és a francia forradalommal rokonszenveztek. Adamsék sokat adtak a decorumra, de ez meglehetősen rideg volt. Az unio új székvárosa is meglehetősen üres és rideg volt, összehasonlítva Európa mozgalmas székvárosaival. Washington visszavonulta után Adamst választották elnöknek; de másod ízben nem választották meg, mert a Jefferson alkotta és szervezte democrata párt vergődött túlsúlyra s ez Jeffersont, a ki alelnök volt Adams mellett, tette elnökké. Adamst mélyen bántotta a mellőzés, de neje gyöngéd diplomatiával engesztelgette háborgó kedélyét. Mind a ketten magas kort értek el; megölték házasságuk ötvenedik évfordulóját. Abigail még annak is örvendhetett, hogy egyik fia államtitkárrá lett (később Quincy Adams név alatt a szövetség elnökévé választották). John Adams túlélte feleségét: a sors különös összejátszásaul ugyanazon napon halt meg, mint politikai ellenfele Jefferson, vagyis 1826. évi július 4-ikén, épen a függetlenségi nyilatkozat ötvenedik évfordulóján, a melyet ő is, Jefferson is aláírt volt.

Képesség és vérmérsék dolgában ellenkező természetű volt az Egyesült-Államok egy másik ősének hitvese, Dolly Madison, John Payne quäkkernek leánya. Első férje volt Todd ügyvéd, a ki járványos lázban halván meg, őt két gyermekkel özvegyen hagyta. Másodszor férjhez ment Madisonhoz, a kit, kis termetére czélozva, «a kicsiny nagy» Madisonnak hívtak és a ki jóval idősebb volt hitvesénél. Madison, Washington elnöksége alatt a képviselőház ellenzékét vezette; majd Jefferson elnöksége alatt külügyi államtitkárrá lett, Jefferson után pedig az unio elnökévé. Madison már negyvenhárom éves volt, a mikor a ritka szépségű, huszonkét éves fiatal özvegyet elvette. Philadelphiában laktak és Madisonné a francia elemet képviselte Amerika kiváló női közt. Mihelyt Madisonnak felesége lett, vége volt nála a quäkkerkedésnek! Már annak idején, Washingtonné körének egyik legkiválóbb hölgye

volt; de tulajdonképeni szereplése csak Jefferson elnöksége alatt kezdődött, minthogy Jefferson özvegyiségre jutván, nála ünnepélyes alkalmakkor «a fehér házban» Madisonné, mint a külügyi államtitkár neje adta a háziasszony tisztét. Egyszerű méltósággal tartotta magát. Kellemes társalgó volt és körében feszesség nem uralkodott, bár a courtoisie sem hiányzott. A mikor férjét elnökké választották, a «fehér házban» nyílt háztartást vitt, szalonjában egyesítvén a társaság legjobbjait és előkelőit. Fekete rabszolgái imádták és sokan közülök, kik a családhoz számították magokat, legkésőbb vénéségig is «miss Dolly»-nak hívták. A francia elemet képviselte a korabeli társaságban és szeretetreméltóságával szinte korlátlanul uralkodott környezete fölött. Ellentétben sok más kiváló amerikai nővel, nem szerette a tanulmányokat és keveset olvasott. A quakkerek felekezete is, a melyhez származásánál fogva tartozott, a szépművészettől mint világias dologtól már elvből idegenkedik; Madisonné sem igen vonzódott hozzá. Semmihez sem volt határozott tehetsége, nem is volt különös képzettsége semmiben. Hatásának titka természetes hajlamain és a szív jóságán alapult. Szíves volt, tapintatos, kellemes és jó. Kedvelte a divatot, szeretett szépen öltözködni és nem idegenkedett a tetszéstől. Nagyravágyó is volt, leginkább férje érdekében. Hitsorsosai, a quakkerek sokat nem tudtak neki megbocsátani, de szíve jóságáért megbékéltek vele és szerették. A felekezet okosabbjainak be kellett látni, hogy hívők magasabb társadalmi állásával inkább egyez meg a népszerűség keresése, mint a rideg tartózkodás. Mégis, mint minden határozott szabású egyéniségnek, sok ellensége is volt. A szerencsefiak aristocratának mondták; sokan meg nem tartották őszintének, mert senkinek sem szeretett kellemetlent mondani. A föderalisták pedig szemére vetették, hogy a francziákkal rokonszenvez. De mennyivel többen voltak barátjai ellenségeinél!

Minthogy vezérállású férje oldalán nagy szerepet játszott, természetes, hogy nagy befolyása volt a közéletre is. 1812-ben kiütött a háború Angliával, tartott 1814-ig és Jackson tábornoknak New-Orleansi győzelmével végződött. Az amerikaiak a tengeren több ízben győztek, a szárazföldön gyakran szenvedtek vereséget. Az angolok az unio fővárosát, Washingtont kifosztották és romba döntötték. Madisonné

mindvégig ott maradt, csak közvetlenül a főváros katastrophája előtt menekült férjéhez, a ki a hadseregnél tartózkodott. Az angolok sajnálták, hogy el nem foghatták az elnököt és nejét; az utóbbit mutogatni akarták Angliában. Ez is arra mutat, mekkora befolyást gyakorolt e rendkívüli nő a közviszonyok alakulására.

A mikor Madison 1817-ben visszavonult a közélettől, jóságon, Montpellierben laktak. Madisonné ott is jól érezte magát, mintha sohasem lakott volna városban. Férje szeretett mezőgazdasággal foglalkozni; neje ebben híven támogatta. Lafayette tábornok meg-meglátogatta őket és ritka növényeket és magvakat hozott nekik Franciaországból. Montpellier fényes, nagyúri jóság volt: tulajdonosai nagy házat tartottak és ebben az asszony, «Dolly királyné» uralkodott. Ritkán ad valakinek a végzet oly szép aggkort, a melyet Madisonnak adott: szerette a természetet és a könyveket és benne, aggkora ellenére, a szellemet neje, a ki nem igen vénült, folyton kellemes élénkségben tartotta. Madison 1836-ban, nyolczvanöt éves korában halt meg; derült kedélylyel és szellemi képességei teljében. Végredelele végrehajtójává feleségét tette és reá hagyta nagy történeti művét, mely a conventio tárgyalásairól szól és nemzeti művé lett. A congressus megszerezte. Az elhunyt özvegyét pedig a congressus nagy kitüntetésben részesítette, oly kitüntetésben, a milyenben sem előtte, sem utána más nő nem részesült: ülést adott neki a senatusban és a képviselőházban. Az elismerésnek ez a ténye, természetesen, gyakorlati jelentőséggel alig birt, bár a képzelhető legmagasabb megbecsülés. Madisonné mint özvegy még évekig élt és nyolczvanhárom éves korában halt meg. Télen Washingtonban lakott és ott is nyílt házat tartott. Újév napján és július 4-ikén, a függetlenségi nyilatkozat évfordulóján annyian tolongtak nála, mint akár az elnöknél. Vendégeskedései és első házasságából származott fiának tékozlásai végre is anyagi zavarokba sodorták és majdnem tönkre tették, úgy hogy kénytelen volt falusi jóságát eladni. Ez is könnyűvérű, de előkelő gondolkodási módjának bizonyossága.

IV.

Ámbár az unio ösanyái gyakran mérvadólag befolytak a közügyekre, a mi az amerikai közéletnek szinte korlátlan megnyilatkozásaiból könnyen megmagyarázható, mégis azt észlelhetni, hogy bennök a legmagasabb fokon érvényesült a valódi nőiség, a mely a férjhez, a családhoz és a háztartáshoz való benső alkalmazkodásban áll. Természetes, hogy a nagy állású nőkkel, vagyis azokkal, a kik kiváló férjek oldalán társadalmi szerepet játszottak, még távolról sincs kimerítve a kiváló amerikai nők sora. A szellemi képzés szabadsága a legnagyobb terjedelemben keresztülhatotta a női nemet Amerikában. Egyes nők a társadalomnak minden terén kiváló szerepet játszottak és játszanak most is; az amerikai írónők száma pedig igen nagy. És ezekben is észlelheti a finom szemlélő azt a valódi nőiséget, a mely az ösanyákat jellemzi, habár gyakran fölötte különcz formában jelentkezik is.*)

Csattanós példa Fuller Margit, a kit a feminista mozgalom jósnőjének neveztek. Igen tudományosan képzett nő volt és nagyon különcz. Sokat tanult, naplózott és levelezett. Az amerikai transcendentalismushoz szegődött, melynek feje Emerson volt. A csoport megbízásából a három hónaponként megjelenő *Dial* nevű folyóiratot szerkesztette. Peabody Erzsébettel együtt a bostoni női iskolát, a Bronson Alcottot vezette. Több nyelvben és tudományban leczkéket adott. Azért nem meglepő, hogy a megfeszített szellemi munka eredményeképen gyakran ideges főfájásban szenvedett. Művei nagyobbrészt a *Dialban* jelentek meg. Tanulmányt irt Goethéről, sok kritikai cikket a művészet, az irodalom és a színház köréből, ezeken kívül sociológiai cikkeket a bel- és a külföldi életéről, a női kérdésről, az utóbbiakat e czím alatt: *A nő a XIX. században*. Bármekkora is legyen iratainak értéke, nem közelítette meg azokat az érdemeket, melyeket a pädagogia és a társalgás

*) Az amerikai írónőkre vonatkozó alábbi adatokat nagy részben Th. Bentzownak *Femmes d'Amérique* című munkájából merítettem, természetesen sociológiai czélomhoz híven, megválogatva és a magam fölfogása szerint magyarázva.

terén szerzett. Minden rendű és korú tanítványai bálványozták; kiváló férfiak társaságában is termékenyítőleg hatott.

Érezvén szavának hatalmát, szabad előadásokat tartott; sokan gúnyolódtak a yankée Corinne fölött. Előadásainak első sorozatát 1836 november 6-ikán kezdte meg; tárgya a görög mythologia volt. Nemcsak beszélt, de előadás közben kérdésekre is válaszolt és vitatkozott. A következő évben a szépművészetekről tartott előadásokat. A szépművészeteket az élet elmaradhatatlan prózája kárpótlásaként fogta föl. Azt tartotta, hogy azokat a szépségeket, melyeket az élet nem nyújthat, ki lehet fejezni a zenében, a költészetben, a festészetben és a szobrászatban. De a szép vizsgálatának, nézete szerint, sohasem szabad személyes és társadalmi kötelességeink korlátain túlterjedni, mert különben az æsthetikai szépnak keresése meggátolna bennünket a legfőbb szépnak elérésében. Ebből foly, hogy a valóban költői élet nem lehet egy dilettans élete. És igaza van. Az élet eszménye csak kötelességeknek erkölcsileg tiszta, vagyis önzetlen teljesítésében állhat és ha ez eszmény megvalósításában valami elérhetetlen van, ez arra az okra vezethető vissza, hogy az ember a vele született gyöngeségek miatt a magasabb szempontból fölfogott kötelességek teljesítésére hiányos és fogyatékos. Ezért az æsthetikai szép nem állhat az emberi élet követelményeinek ellentétében, hanem ellenkezőleg, áll e követelmények tökéletesítésében, a kötelességek eszményesítésében.

Fuller M. elhagyta az előadások tartását, a mikor Greely Horác, a New-York Tribune igazgatója e laphoz hívta. New-yorki tartózkodása előnyére vált; mert habár önállóságra vágyó szelleme nehezen alkalmazkodott is a hirlapírás köznapai fáradalmaiba, New-York, cosmopolitább lévén Bostonnál, előérezte vele Európát.

Legkiválóbb műve volt *A nő a XIX. században* című; nagy zajt keltett és heves vitákat idézett elő Amerikában és Angliában. Ő az elsők egyike volt, a ki neme számára követelni merte az egyéni szabadságot és azt a törvényes igazságot, melyet a férfiak élveznek. A férfi és a nő, mondá, ugyanegy gondolatnak két felerésze ... az egyiknek fejlődése nem valósítható meg a másiknak fejlődése nélkül. A mi érdeklé, azok nem jogok különösen a nők számára, hanem az emberiség haladása általánosságban az igazság diadala által, az elő-

ítéletek elnyomása a hiuság és az önzés elnyomása által. A nő nem kíván cselekedni, mint nő, de mindenben fejlődni akar, mint természet, különböztetni akar, mint értelmiség, korlátlanul szabadon akar élni, mint lélek. Fuller M. azt akarta, hogy a nők számára mindazok a pályák nyiljanak meg, melyek a férfiak számára nyitvák. Rendületlenül hitt az emberi természet jobb elemeiben, a nagyságban és a dicsőségben, mint közös sorsban; nem fogadta el azt, hogy az ebbeli sorsban a nemek különbözők volnának. Ámbár mind a két nemnek teljes egyenlőséget kívánt a törvény előtt és a morál szempontjából, nem kívánta, hogy a nő a férfinak versenytársa legyen, még kevésbé, hogy ellenfele legyen, hanem ellenkezőleg összhangzatos kiegészítője. Ily általánosságban fogva föl a tételt, alig tehetni ellene kifogást; mert a túlzások a gyakorlati megvalósításban találják természetes határukat és az általános tétel elvégre is abban lenne összevonható, hogy a nő is korlátlanul érvényesülhessen úgy, ott és akkor, ha arra képesítve és a hol és a mikor alkalmas tér és idő kínálkozik számára. Az iránt tisztában lehet minden mélyebb belátású egyén, akár férfi, akár nő, hogy a nőknek roppant többsége a családi tűzhelynél fog maradni és csak egyesek (habár helyenként nem kevesen) fognak kilépni a külvilági érvényesülés, a létküzdelmek porondjára.

1846 augusztus havában Fuller M. régi vágya teljesült, Európába utazott; négy évig tartott utazása. Általában tapasztalni, hogy a kiválóbb amerikaiak, a férfiak épen úgy, mint a nők, európai utazásban találják legfőbb vágyaik teljesülését. És ez természetes; mert tudvágyó és szórakozást kereső egyéneknek Európa régi culturájával, nagy történeti multa visszavezethető társadalmi életével és századok következtében felhalmozott műkincseivel hasonlíthatatlanul több ingert nyújt, mint az új-világ. Az amerikai nőket ebben támogatja az a dicséretes, bár nagy önállóságra és erkölcsi bátorságra valló szokás, hogy egyedül utazhatnak. Fuller M. először Angliában járt; itt kitüntetőleg fogadták. Angliából Párisba utazott, Párisból Avignonba, Laura sírjához. Innen Marseillebe és a tengeren át Genuába. Bejárta Olaszországot: sokáig tartózkodott Rómában és itt töltötte az 1848—49-iki forradalmi időszakot. Mazzini eszményeért lelkesült: theocrata köztársaságért a pápa főnöksége alatt. Ez az eszme nyilván ábránd, mert a

köztársaság eszméje alapján ellenkezik a catholicismus abszolút monarchikus jellegével. Mazzininek a theocrata köztársaságért való rajongása épen úgy szabadszelleműségére mutat, mint sajátosan olasz patriotismusára. Ez a csodálatos vegyülék csak úgy állhatott elő, hogy a rajongó szeme előtt lebegett a római caesarismusnak Olaszországon kívül is kiterjedő folytatása a római főpap főnhatósága alatt, a szabad köztársasági eszméknek egyesítésével . . . Hogy ez a megvalósíthatatlan eszmény Fuller Margit lelkét is elragadta, ebben alig van meglepő és nem mutat az európai viszonyok és intézmények valami mély ismeretére, hanem részben abban leli megfajtát, hogy hazájában az anyatejjel szította magába a szabadszelleműséget, részben megfajtható a női különös természetből, melynélfogva az eszményi dolog, ha megvalósíthatatlan is, inkább megragadja, mint a közelebbi, a könnyebben megvalósítható dolog, épen azért, mert szebb és eszményibb . . . Ebben a női fölfogásnak lényege nyilvánul. Minthogy a nő ellentétekből van összerakva, lelkét a dolognak szebb és magasztosabb oldalai ragadják meg, de a gyakorlati nehézségek iránt nincs érzéke. Nem csoda, ha a dolgok másként fejlődtek, mint Mazzini, a rajongó hazafi álmodta és a miért Fuller M. is lelkesült. IX. Pius a köztársaság ellen nyilatkozott és Gaëtába menekült.

Ekkor olyasmit követett el Fuller Margit, a mi eddigi társadalom-philosophiai iránya megtagadásának látszik, de a mi, nézetem szerint, voltaképen nem volt egyéb, mint a valódi nőiség megnyilatkozása. Titkos házasságra lépett Ossoli örgróffal, a pápai gárda egyik tisztjével. Azért léptek titkos házasságra, mert egyikőjöknek sem volt vagyona és az örgróf szüleitől függvén, gyermeköket nem akarták kitenni a kitagadás eshetőségének. A házasfrigy nyilvánosságra jött villámcsapásként hatott mindenfelé, de másképen Rómában, másképen Amerikában. Fuller Margit amerikai barátai megbátoránkoztak azon, hogy nézeteivel ellentétesen, nem is valami irodalmi képzettségű férfihoz ment nőül; a rómaiak meg azt találták, hogy a néhány évvel fiatalabb örgróf megfogatta magát a nő csábjai által és republikánussá lett. Mondani sem kell, hogy mind a két hiedelem téves. Az örgróf előkelő születésű, lovagias gondolkodású főnemes volt, de magasabb képességek és képzettségek nélkül való; az ilyen férfiakra a ma-

gasabb szellemű nők mindig hatnak. Viszont tapasztalati tény, hogy nagy szellemű nők kedélyét a hasonló szabásu férfiak kevésbé vonzzák, mint a szép megjelenésű, előkelő modoru férfiak, a kiken æsthetikai érzékek kedvteléssel nyugszik meg és a kikben a saját hiányaik kiegészítését találják. Itt tehát elvföladásról szó sem lehetett, csak természeti ellentétek kiegészítéséről, ellenkező természetek ösztönszerű vonzódásáról. Fuller Margitnak épenséggel nem jutott eszébe irány megtagadása; ellenkezőleg, belátva, hogy a megváltozott körülmények közt bőségesebben kell gondoskodni pénzforrások szaporításáról, művön dolgozott a modern Olaszországról. A férje és a gyermeke iránti szeretet érdekében tehetségei kihasználásához fogott és azóta, mint igazi nő, nagy lelki erélylyel másképen osztotta be életét. Miután Rómát a francziák bevették — Ossoli örgróf az olasz védők sorában harczolt és felesége mellette volt — a házaspár magához vette gyermekét, Angelót és Florenczbe tette át lakhelyét, Itt, egy cselédet tartva, szükös körülmények között éltek. Majd elhatározták, hogy Amerikába költöznek át; a feleség írói tollát szándékozott hazájában értékesíteni. Livornóban az «Elizabeth» nevű kereskedőhajóra szálltak, de 1850 július 18-ikán, Fire-Island partján, közel New-Yorkhoz hajótörést szenvedt. Az utasok közül néhány mentő készülékkel megmenekültek; Fuller Margit férjével és gyermekével együtt odaveszett. A hajó kapitánya módot akart nyújtani az asszonynak, hogy megmenekülhessen, de ez egyetlenegy perczre sem akarta elhagyni férjét és gyermekét és így női szívének sugallata következtében tragikus halált halt. A házaspárnak nyoma veszett, de a gyermeket a hullámok partra vetették; New-Cambridgeben, a Mount-Auburni temetőben fekszik.

Fuller Margit megható példája mutatja, hogy a nő minden körülmények közt nő marad: észjárásában következetlen, hajlamaiban és szívében erős és állhatatos. Példája egyfelől bizonyítja a kiválóbb nőnek rátermettségét a szabad szellemi fejlődésre, de másfelől rámutat a fejlődés hatáira, melyeket a kedély és a szív ösztöne von meg.

Ilyen kiváló egyéniség, mint Fuller Margit, ritka jelen-ség még Amerikában is, a hol számos női író és költő van. Ezek közt sok a sajátyszerű egyén és a mi különös megemlítést érdemel, a társadalomnak különféle rétegeiből valók, a

mi arra mutat, hogy a műveltség terjedése Amerikában általános és társadalmi korlátokat nem ismer. Így Phillis Wheatley Peters néger rabszolganő volt, a kit úrnője a legjobb angol és amerikai körökbe vezetett be. Nagy könnyűséggel verselt és accrostichonokban tűnt ki. James Mária szolgáló volt, de nagy lelki erővel fölküzdötte magát. A mikor hét éves korában szüleivel Angliából Amerikába jött át, teljesen műveletlen volt és csak valami érthetetlen tájszólást beszélt. Szolgálatba állott, majd varróleány lett, később kísérő (bonne) gyermekek mellett. Elte végéig mindig igen félnék volt és mély benyomásainak költői kifejezést adott. A röpke lapok, melyekre gondolatait vetette, csekély jelentőséggel bírnak, de írójak életének folyása és jelleme igazán költői. Hasonlót mondhatni sok más költőnői társáról. Ilyen volt Brooks asszony, kit Southey Angliában a nyugot Máriájának nevezett el. Költeményeiben itt-ott a nagyság jellege lep meg.

Sok amerikai női költőt a költészet vigasztalt meg. Ezek közé tartozott a szép Graeme Erzsébet. Tizenhét éves volt, a mikor jegyese elhagyta. Szívbeli válságában Fénélon *Telemachját* fordította, majd utazásban keresett vigasztalást. A későbbi években átjavította *Telemachját* és hősi versekbe öntötte. Kissé áradozók voltak, de ő sem becsülte túl műve jelentőségét.

Más sphærában mozog Taggart Ophélia. Szegény volt és beteges. Kettős életet teremtett magának: gazdag szellemi életet, nyomorúságos physikai élete mellett. Rhode-Islandi cottagében nagy szenvedéseken ment keresztül, de orvosai álmélkodására szellemét függetlenné birta tenni a beteg testtől. Költeményei, melyeket kizárólag gyógyíthatatlan betegsége sugallt, de mely betegséget külső bajnak, tengeri viharoknak nézte, — Istenhez intézett kiáltásokként hangzanak; önmagokban is értékesek, még ha nem volnának is kivételes körülmények termékei. Művészi szempontból magasabban áll Hooper Luczia. Rokonszenves szellemi képet hagyott önmagáról egy költeményben, melynek czíme: *Egy fiatal költőnő utolsó órái*. Mindig művelte szellemét, tanulmányozta a régi és az új nyelveket, tanulmányozta a természettudományokat, különösen a növénytant, minthogy szenvedélyesen szerette a virágokat. Ezalatt keresztyén módon készült a halálra. Élvezte a kevés jót, melyet az élet neki nyújtott és előre áldotta a

feléje hangzó szólamot, melyet sohasem szűnt meg hallani: a halál intéseit.

Erkölcsei szempontból érdekes pálya a Buell Sára, a későbbi Hale asszony pályája. A forradalom után New-Hampshirenek az a része, a melyben lakott, kevés eszközt nyújtott tanulásra. A mi keveset tudott, figyelmes anyjának köszönhetette és egyik fivérének, a ki az egyetemen tanult volt. De valóságos képzését férjétől kapta, a ki tekintélyes ügyvéd léteére szabad óráiban felesége szellemét művelte. Esténként két órát tanultak együtt. Férje 1822-ben halt meg és vagyont nem hagyott hátra. Miután az özvegy leküzdötte mély bánatát, újra visszatért tanulmányaihoz. Az irodalom kenyerkeresetévé vált. Sok cikket irt a korabeli Amerika szokásairól és jelleméről. Bostonban szemlét szerkesztett; sok költeménye is van, de alig van köztök emlékezetes. Lelemény hiányzott benne, de volt egészséges ízlése és ítélőtehetsége.

Ugyancsak az önföntartás ösztöne és pedig gyermekei neveltetésének szüksége adta Oaks-Smith asszony kezébe a tollat. Portland város környékén született és ősei közé sorolta Plymouth telepítvény első kormányzóit. Férje, Smith Seba népszerű politikai lapot szerkesztett, de szerencsétlen üzletekben tönkre ment és mások is tönkre mentek vele.*) Felesége a családi vagyon hiányait tevékenysége gyümölcseivel igyekezett pótolni. Különféle álnév alatt irt, mert szerénységében föltűnni nem vágyott. Fölszólalt vallási gyülekezetekben és az ékesszólás adományaival birt. Öt fölvonásos tragédiát is irt Byzancz történetéből. Csodálták benne a munkálatok különfeleségét és a kifejezés erélyét.

Szűkös körülmények közt élt Gould Johanna; élettársa volt agg atyjának, a ki a forradalom katonája volt. Atyja iránti érzelmeit költeményekben öntötte ki ily cím alatt: *A veteran és gyermeke — a lexingtoni seb*. Dala friss és vidám, de nem igen emelkedik fölül a benső, a családias genre-n.

Az olasz és a német irodalom emlőin táplálkozott Whitman Sára Helén; különösen a német irodalomnak hatása érzik költeményein, melyekben sok a mysticismus és a metaphysika. Özvegységre jutván, jó későn, másodszor férjhez ment Poe Edgárhoz, a ki mindig ittas volt és szinte haldokló.

*) Maine legvadabb vidékeit akarta betelepíteni.

Sargent Osgood Fanny meg a híres festőnek volt a felesége. Gyors rögtönző volt és a rögtönzés elválaszthatatlan hibáival birt, de egyszersmind birt az önkéntelen és bájos természetesség adományaival is.

Az amerikai női költők sohasem merítették egészségtelen ihletet a hányt-vetett élet ridegségéből vagy különcségéből, hanem mindig a tiszta erkölcsiség világából. Egy meg épen föláldozta sikereit a kötelességérzet hősiségének. Judson Emilia elhagyta az irodalmi pályát, a mikor kezét nyújtá egy szegény missionáriusnak és ezt Ázsiába követve, képességeit a keresztyén hit terjesztésének szentelte.

Az amerikai költőnők irta könyvtárból kevés éli túl a feledség homályát, a legtöbb csak irodalomtörténeti értékkel bir, de némi mégis maradandó.*) Townshend Eliza 1809-ben heves ódában merte megtámadni I. Napoleon óriási dicsőségét. A Davidson nővérek keceses párja pedig lefegyverezi a kritikát. Davidson Lukrétia 1808-ban született Pittsburgban; meghalt tizenhét éves korában. Legjobb költeményei azok, melyeket Margit nevű hűgához intézett; kivillan belőlök közeli halálának előérzete. Utolsó deliriumáig remény éltette, végre is a halál nehezült rá, bevégzetlen panasza közepén. Davidson Margit, a költői nővérpár másika, csak két éves volt nénje elhunytakor és ez az esemény szinte hihetetlen benyomást gyakorolt reá. Ő is sorvadásban halt meg, tizenöt éves korában. Gyermekkori versei jobbak a későbbiekénél. Gyakori jelenség Amerikában, a hol az úgynevezett csodagyermek korai hanyatlást tanusítanak. Sigourney asszony is már nyolcz éves korában irt verseket. A rendkívüliséghez hiányzott benne a kifejezés hatalma; kifejezése nagyon mögötte áll érzülete előkelőségének. Volt benne talpraesettség és könnyedség. Fényesen tudott rögtönözni. Minden képzelhető tárgyról alkalmi költeményeket kívántak, tőle és ő derekasán felelt meg a sűrű megbízásoknak. Nagy népszerűségnek örvendett és évenként körülbelöl kétezer levelet irt ismerőseinek. De a sokírási kárhozatos szokott lenni a magasabb írói hivatásra; gátolja a gondolkodás elmélyedő munkáját, már pedig csak ezzel lehet

*) Az amerikai női költők műveit egy nagy negyedréti kötetben összegyűjtötte Rufus William Griswald e czim alatt: *The female poets of America*.

igazi kiválóságra emelkedni. Nem volt magasabb írói nagyra-vágyása, csak a parancsoló izlésnek kívánt eleget tenni. A közönség meg volt vele elégedve, különösen a külföldi. Előkelő külföldiek, koronás fők is kifejezték csodálatukat; de amerikai honfitársai tartózkodóbbak voltak iránta, minthogy akkoriban még nem igen látták szívesen Amerikában, ha nő nyomat. Leánykori neve Huntley Lidia volt; harmincz éves korában Sigourney bankárhoz ment férjhez. Utazgatott Európában és mindvégig tanult. Hetvenéves korában boldogabbnak vallotta magát, mint előbb bármikor; azt mondá magáról, hogy csak annyi megpróbáltatáson ment keresztül, a mennyi a saját javára szükséges volt.

Természetes, hogy annyi női költő közt, a kik alig emelkednek túl az átlagosságon, sok jelentéktelen van, a ki csak helyi jelentőséggel bír. Volt sok olyan is, a ki a tehetetlen szárnypróbálgatáson felül nem emelkedett és csak mosolyra érdemes. Említésre méltó, sajátos természeténél fogva, Lazarus Emma, a ki keleti csillagként mély és benső tüsszel villog. Sokat fordított, különösen Heinéből: ő maga is zsidó volt. Egyes műveit Emerson és Turgenyev is dicsérték. Tehetsége tulajdonképen a zsidóknak Oroszországbeli üldöztetése alkalmával tűnt föl. A Macchabeusokat cselekvésre és egységre intette. A vallások congressusán a neo-judaeismus tolmácsaként viselkedett, eszménye lévén a zsidóknak visszatelepítése Palæstinába. De physikai ereje nem állott arányban tevékenységével; gyöngye teste fölemésztydött szelleme izzó küzdelmeiben. Európába utazott, hogy Olaszországban gyógyulást leljen. Majd Párisba utazott és innen vissza hazájába, Amerikába — meghalni. E nőnek eszményi lelke rajta tapadt a föld kerektségén elszórt, hánytvetett hitfelekezete sorsán. Ez önmagában véve is költői tárgy és több irodalomban van kiváló személyesítője.

JOÓB LAJOS.

PÁRTPOLITIKA ÉS MORÁL.

A történeti élet napi jelenségeit ritkán vizsgálják magasabb szempontból. Általában a jelen ritkán foglalkoztatja a mélyebb philosophiai speculatiót. Sokkal változatosabbak, sokkal múltóbbak és rendesen sokkal kicsinyesebbeknek látszanak a jelen küzdelmei, mintsem hogy az, ki a dolgokat sub specie æterni szereti nézni, szívesen feléjük fordulna. A jelennek, a mának e megvetése a philosophus elme részéről kárára van mindkettőnek. Kárára a jelennek, melyet a philosophus elme mélyíthetne és nemesíthetne, s kárára a philosophusnak is, ki a világtól elfordultan szövi ábrándjait, talán sokszor a valóság rovására.

Előre is számíthat tehát minden művelt ember érdeklődésére oly philosophus, ki a jelen életét is bele tudja vonni elmélkedései körébe, ki azt, a mi a legtöbb embernek őt elsodró napi áramlat, mint objectiv jelenséget tudja szemlélni és meg tudja világítani általánosabb történetphilosophiai és ethikai szempontból. E szemlélet, e megvilágítás látszólag semmi új tényt nem derít föl, néha még új szempontot, új kategoriát is alig talál, és mégis épen objectivitása által, épen azzal, hogy azt, a mi mindenkinek subjectiv érzés és megítélés tárgya, egybefoglalja, osztályozza, magasabb, bár ismert kategoriák alá sorozza, hat megnyugtatóan, biztatóan, kiegyenlítően.

A pártpolitikát, e mindnyájunk körül és — valljuk be — mindnyájunkban élő hatalmat, a jelen történeti életének e talán legfontosabb mozzanatát tárgyalja ily objectiv módon a híres berlini philosophus, a minden tekintetben modern Paulsen egy legújabbban megjelent tanulmányában.*)

*) *Parteipolitik und Moral.* Von Dr. Friedrich Paulsen, Professor der Universität Berlin. Dresden, 1900.

választotta témáját, hanem a Gehestiftung ajánlotta neki előadás tárgyául és ő szívesen ráállott, hogy a pártpolitikát általános történetphilosophiai és ethikai szempontokból vizsgálatának alávesse. Bár példái, allúsiói és helylyel-közzel finom vágásai kevés kivétellel a német pártok életére vonatkoznak, az értekezés főtételei eléggé általános érvényűek vagy legalább is érdekűek arra, hogy mi is tudomást szerezzünk rólok.

Pártok — Paulsen meghatározása szerint — oly nagyobb népcsoportok, melyek közös érdekek, nézetek, eszmék által egységgé összefoglalva, az államban a hatalomért vetekednek; czéljuk mindenütt saját particularis akarataikat közakarattá tenni. Ebből közvetlenül folyik, hogy a pártok élete nem lehet más, mint a pártok küzdelme egymással. Hogy e küzdelem első látszatra a közéletre károsnak, gátlónak mutatkozik, az természetes. A pártoskodás bénítja az erőket, melyek különben közhasznú tevékenységre egyesülnének, például az egyesületi élet terén. A pártoskodás betolakodik a közigazgatásba, néha még az igazságszolgáltatásba is. A mit egy régi mondás állít, hogy a politika rontja a jellemet, az legalább a pártpolitikáról áll; a ki ennek a karjaiba veti magát, annak nagyon kell vigyáznia, hogy érzéke az igazság és igazságosság iránt el ne tompuljon. Ezért nagyon érthető, hogy a fenköltebb gondolkodású és finomabb érzésű emberek a pártélettől megundorodva egészen visszavonulnak a nyilvános élettől. Az Egyesült-Államokban állítólag már annyira jutott a dolog, hogy a népességnek jobb elemei majdnem egészen elfordultak a politikai élettől és félreállva átengedték a tért az üzleti politikusoknak és prédalesőknek. A ki Platót olvasta, tudja, hogy e jelenség megvolt már az ókorban is. Az ellenszenv politika és politikusok iránt végighúzódik Plato iratain; az *Apologiá*-ban, a *Gorgias*ban, a *Politikos*ban, a *Respublicá*ban, mindenütt megtaláljuk e hangulatot: a politikai élettől, a milyen akkor volt, nem foglalkozhatik a philosophus, a becsületes ember, kinek igazság és igazságosság más, mint a mi a tömeg előtt annak látszik, más, mint szépen hangzó szó, melylyel a népgyűlésen a néphatározatért küzdenek. A philosophus, a becsületes ember nem használhatja az államnak mint politikus és szónok, s csak maga belepusztulna. Azért visszavonul és Sokrates példáját követve, azzal foglalkozik, a mire Istentől hivatása van.

Paulsen szerint sok jel mutat arra, hogy Németországban is hanyatlik a részvétel a politikai életben. Általános a panasz, hogy a német népképviseltek színvonala süllyed. A népesség érdeklődése a politikai testületek munkássága iránt megesappant. A tanácskozásokról szóló tudósításokat a napilapok is nagyon megrövidítve közlik. Egy nagy berlini újság szerkesztője mondta egyszer Paulsennek: A parlamenti tudósítással nagy bajuk van a szerkesztőségeknek; a szónokok panaszkodnak, hogy beszédek a lapban oly rövidék és tartalom nélküliek, az olvasók pedig panaszkodnak, hogy oly hosszúak és tartalom nélküliek.

Nem volna-e ezek után talán a legjobb, ha az egész pártélet megszűnnék? Sokan bizonyára örömmel üdvözlőnék a politikai pártok megszűnését.

Mélyebb történetphilosophiai vizsgálódás azonban — úgy mond Paulsen — azt mutatja, hogy hiába kívánnók a pártharczok megszűnését. Pártok és pártharczok a történeti életnek elkerülhetetlen és szükségképi jelenségei; nélkülök nem lehetséges erős, széles tömegeket is magával ragadó nyilvános élet. Pártok ugyanis mindig akkor képződnek, mikor egy szervezetlen tömeg egységesen érvényesülni, határozni és cselekedni akar. Kell képződniök, mivel a tömegben meglévő különböző érdekek és nézetek egymást vonzzák és taszítják, és jó is, hogy képződnek, mivel csak a pártok képződése következtében lesz a chaotikus tömegből tagolt, tárgyalásra és elhatározásra képes összesség. A ki egyszer tanúja volt egy deákgyűlésnek vagy összeverődött népgyűlésnek, az tudja, mennyire ki van szolgáltatva a véletlennek, melylyel szemben alig tud magán segíteni. Mindenekelőtt zagyván össze-vissza röpködő véleményeket hall az ember, melyek minden lehető irányból jönnek és nem igen tudnak egymáshoz viszonyba jutni; végre sikerül valamely szónoknak hatásos jelszót találni vagy egy kis fractio lesz az egész gyűlés urává, akkor aztán gyorsan szavaznak, határozatot hoznak, mely az egész tömegnek vagy többségének nézete gyanánt szerepel. Ugyanaz a gyűlés, ha holnap jönne össze, más benyomás alatt ugyanakkora többséggel az ellenkezőt határozná. A nem szervezett tömeg olyan, mint a futóhomok, melyet a szél ma ide, holnap oda fű. Csak szilárd, tartós pártok képződése teszi a sokaságot határozatra és cselekvésre képessé. A pártok előzetesen

állást foglalnak az illető tárgy iránt; szabályszerű pártülésekben megfontolják, melyek a párt szempontjából a szóbanforgó tárgy előzményei és következményei. Csak ez előzetes tárgyalások után, melyekben az egyes csoportok tájékozódhatnak az illető dologról, következhetik a plenaris ülés. Erre a pártok kiküldik legképzettebb szónokaikat nézeteik képviselőiül, ezek megvilágítják a tárgyat minden oldalról és így határozathozatal előtt érvényesülhetnek a különböző érdekek. Az ügyrendnek ép az a föladata, hogy valamennyi érdeknek biztosítsa a kellő érvényesülést és a mindenoldalú tárgyalás megóvja a gyűlést elhamarkodott határozatoktól. Így aztán létrejöhet oly határozat, melyről a sokaság tudja, mit akar vele.

Ezért szükséges a pártképződés. Csak a pártoskodás teszi lehetővé — mondja Paulsen paradox módon — a tömeg egységes actióját. Azért mindenütt, a hol a tömeg tárgyal, választ vagy határoz: államban, községben, minden nagyobb egyesületben vagy testületben az egészen belül szerveződnek szilárd csoportok, azaz pártok.

Van persze a tömegszervezésnek még egy más neme is. Oly szervezés ez, mely nem alulról történik, mint a pártok szerint való csoportosulás, hanem fölülről egy a tömeg fölött uralkodó egységes akarat következtében. A legtökéletesebb példa erre a hadsereg, melyben a legapróbb részletekig megvan a tagolódás és munkafelosztás, és egyszersmind ki van zárva minden alulról való tagolódás, azaz minden pártélet. Hasonló schema szerint van szervezve az abszolút monarchia és a római egyház is. Az akarat merev egysége nagy erőt ad e szervezeteknek a támadásra. De ezzel az előnnyel nagy veszedelem áll szemben. A veszedelem az, hogy mivel az akarat tevékenysége csak egy pontban van koncentrálva, a peripherián levő részek önálló tevékenység híján lassanként elsorvadnak, elvesztik a spontaneitást; szenved az épségök értelem, akarat és lelkiismeret dolgában; az egész test érzékenysége csökken; nagy, belső bajok fejlődhetnek, a nélkül, hogy érezhetőkké válnának, mivel az egyes részeknek nincs önérzetök és nincs felelősségök. A részek közönbösökké válnak az egésznek sorsa iránt.

S ezzel kapcsolatos a pártképződés szükséges voltának második mozzanata. A pártok szolgálnak arra, hogy az összes eleven erők, melyek a népben találhatók, kifejlődjenek,

az összes érdekek érvényesüljenek és az egésznek egysége biztosítottassék.

Az érdekek a pártképződésnek első motivumai. Az érdekek szülik aztán az egymással való harczban a törekvések jogosságának és szükségességének bizonyítására azokat az elméleteket, melyek a pártélet másik fontos alkotórészét, szellemi erejüket teszik. Az államról és a jogról való általános elméletekből vezetik le a pártok programjaiknak egyes részeit. Ezekben a politikai elméletekben megvan aztán az a törekvés is, hogy a történeti életnek általános elméleteivé váljanak.

A párt lényegével meg van határozva élettevékenysége is. Minden párt arra törekszik, hogy a maga akaratát a többi pártok akaratával szemben az egésznek akaratává tegye. Mindegyik arra törekszik, hogy uralkodó párttá legyen. E törekvés következtében a pártok hadat viselnek egymással. Oly párt, mely nem harczol, a hatalomért nem harczol, maga is lemondott mindenről és nem számíthat jelentőségre. S hogy e harcz minden lehető erélylyel folytattassék, az végre nemcsak a párt érdekében van, hanem az egésznek érdekében is, mely a pártokat mint az összességben meglevő sokféle életérdek képviselőit teremti. A küzdelem, az erélyes állásfoglalás saját érdekeik mellett a politikai pártoknak kötelességek az egész iránt. Csak ily küzdelem következtében érvényesülhet valamennyi meglevő érdek és fejlődhetik ki minden erő.

A pártok tehát mint hadakozó felek állanak egymással szemben. Mindazok a jelenségek, melyek a háborúban megvannak, itt is megtalálhatók: győzelmek és vereségek, fegyverszünetek és békekötések, szövetségek és közeledések, stratégia és taktika.

Minden párton belül mutatkozik aztán rendesen egy jelentős ellentét. Minden pártban van ugyanis két irányzat és ez irányzatnak megfelelően két csoport: egy elvi doctrinarius és egy opportunistá csoport. Amaz szigorúan elveihez ragaszkodik, a mint azokat a programm formulázza; előtte a következetesség és hűség az elvekhez a politikus legfőbb erényei. Az opportunistá csoport ellenben mindenekelőtt a sikerre fordítja figyelmét. Azért a körülményekre ügyel és nagy súlyt enged nekik az elhatározásban; főgondja nem az

elvnek a megmentése, hanem a hatalom és a befolyás elnyerése oly alakban és oly föltételek mellett, a milyeneket az adott körülmények nyújtanak. Mindakét irányzatnak megvan a maga ereje és mindkettőnek a maga veszedelme is. Elvtelen opportunismus végre belső bomlásra és közmegvetésre vezet. De másrésről oly párt, mely a tényleges viszonyok iránt teljes közönbösséggel viseltetik és folytonosan csak elveit hangoztatja, végre egészen kiválik a politikai hatalmi tényezők sorából. Ép az a nagy és a párt életére nézve döntő kérdés, el tudja-e a párt a kellő közepet találni a két irányzat között, a melyeknek mindegyike, ha egyoldalúan működik, a párt jelentőségét megsemmisíti. A helyes politikai belátás dolga mindig eltalálni, mikor van helyén a merevségig menő következetesség, s mikor a viszonyok iránt való engedékenység.

Miképen viszonylik a fentebbiekben körülírt pártpolitika a morálhoz? Milyen a morál, melyet a pártpolitika rendesen követ, és milyen a morál, melyet követnie kellene?

A háborúban, a fegyveres háborúban a morál, úgy látszik, teljesen szünetel. Az ellenséggel szemben eredeti hadimorál szerint minden meg van engedve. Jóakarat, őszinteség, igazságosság kötelelességek a barát, a társ, nem az ellenség iránt. Az ellenséget csak meg kell semmisíteni. S a hol a megsemmisítés a cél, ott természetesen szabad, sőt kell is gyűlölni, ártani, rombolni, ámitani, rászedni. Mindezek a háborúnak megengedett eszközei; a ki azokat erővel és okossággal használja, azt hadi hősnek magasztalják.

A mennyiben a pártok viszonya egymáshoz is első sorban a harc jellegét mutatja, ezeken is sok tekintetben a háború morálja jelentkezik, s a közönséges, a normalis morál szünetel. Könnyű ezt néhány pontban kimutatni.

A pártharc főeszköze a szónoklat. Az elmondott és a nyomtatott beszéd, nyilvános gyűléseken és magánértekezleteken, a sajtóban és az irodalomban, ez a főfegyver. A beszéd célja a pártharcban a győzelem, nem pedig a közlés, tanítás, az igazság kipuhatolása vagy terjesztése. A győzelem a hallgatók megnyerése a párt részére. S ezért a pártszónoklat mindent felhasznál, a mi alkalmas arra, hogy a hallgatót eltérítse az ellenséges ügytől és megnyerje a maga ügyének. Tehát mindent fog mondani, a mivel a maga ügyét jónak és győzedelmesnek, az ellenfélét pedig rossznak és le-

győzöttnek tűntetheti föl. Azzal aztán nem törődik, igaz-e vagy nem, a mit mond, csak ne legyen annyira nem igaz, hogy mindenkinek mindjárt föltűnjék. A valószínűség, nem a valóság a szónoklat követelménye, mint Plato többször kifejti.

Így a pártharc is követeli az ámitást hadi eszközül. Az ámitás egész skáláját találjuk benne: a rábeszélést, rászedést, hazugságot, csalást, hizelgést és tettetést. Meg lehetne szerkeszteni ebből a szempontból a pártszónoklatnak egész elméletét és technikáját. A leggyakrabban előforduló mesterfogások e gazdag területen ezek: a tényeknek a célhoz mért kiválogatása, azoknak a kellő perspektívába való helyezése, indokok supponálása, önkényes következtetések vonása és végre tények koholása. Így kifejleszti a pártküzdelem a hazugságnak bizonyos művészetét. Körülbelül az a módja és jellege, mint a hadicselé a háborúban, csakhogy eszközeiben sokkal raffináltabb és aránylag sokkal nagyobb a szerepe. A háborúban végre mégis csak a fegyverek a döntők és ezek becsületességet visznek a játékba. Kard és puska nem értenek a csaláshoz.

A pártküzdelem említett eszközeihez még erősebbek is járulnak. A pártok arra törekednek, hogy a közigazgatási hivatalokat lehetőleg párthivekkel betöltsék, kiknek főfeladatuk aztán kedvező választások létesítése. Még az igazságszolgáltatást is szeretnék a pártok érdekeik szolgálatába hajtani, sőt még törvényeket is szeretnének külön arra a célra, hogy az ellenfél működését akadályozzák.

Sok és sokféle a pártküzdelem alakja és eszköze. Mindenütt áthág a korlátokon, melyeket a morál fölállít, mindenütt az a következménye, hogy a hazugság és a jogtalanság szerepelnek, mint a hatalomért való küzdelem eszközei. S e küzdelmet az teszi igen veszedelmessé a jellemre nézve, hogy a dolognak olyan színe van, mintha jó volna; magáért és személyes érdekekért hazugsággal és igazságtalansággal élni, mindenki előtt tisztességtelen, de hiszen itt a jó ügyről van szó. A cél szentesíti az eszközt, ez a pártküzdelemnek is az elve.

Tehát a morál szempontjából, úgy látszik, az következik, hogy ne legyenek pártok. Pedig pártok és pártküzdelem nélkül nincs igazi nyilvános élet. S ezért szó sem lehet a pártok, a pártküzdelem megszűntéről.

Nem marad tehát más hátra, mint a küzdelemnek nemesebítése, erkölcsössé alakítása.

Paulsen négy mozzanatot emel ki, mint a pártküzdelem moráljának alaptételeit.

1. Becsületes harczot kell vívni, azaz becsületes meggyőződésből és becsületes odaadással az ügy iránt. 2. Becsületes fegyverekkel kell harczolni, nem mérgezett fegyverekkel, nem hazugsággal és rágalommal, nem fufanggal és fondorkodással. 3. Becsülni kell az ellenfélben az embert. 4. Az egészet a pártok fölé kell helyezni.

A német gondolkodó végül azt vizsgálja, erkölcsösebbek-e a pártküzdelmek ma, mint a milyenek az emberiség régebbi korszakaiban voltak, s úgy találja, hogy e téren is haladást mutat a történelem. Oly pártharczok, milyenek a görög városokban voltak, ma már nem lehetségesek; azoknak a harcoknak aljassága és kegyetlensége, a mint Thukydides történetében előtünk megjelenik, úgy tűnik föl előttünk, mint egy jelenség idegen világból, azt mondanók, barbár világból, ha a legyőzötteknek lemeszárlását meg nem előznék művészi szótusák. A sophista, az ékesszólás tanítója, Plato dialogusainak tanúsága szerint, a népakarat irányításával megölheti, számkivetésbe küldheti, vagyonától megfoszthatja a polgárt. Milyenek voltak a római polgárháborúk és az őket követő proscriptiók is! A középkori pártküzdelmeknek is, az olasz városokban (Florenz) vagy a német városok tanácsai és czéhei között, sokszor az a végük, hogy a legyőzöttek fejei véresre festik a piac porát. Vagy vessünk csak egy pillantást a középkori két nagy párt, a császári és a pápai párt vitairataiba: nincs az a bűn, nincs az a gazság, melylyel például IV. Henrik és VII. Gergely egymást kölcsönösen nem vádolnák. Ezekhez képest amodern pártharczok nagyon szelidek és mérsékeltek. A javulás oka a történeti körülményekben van. Az erős nemzeti államok és a monarchikus alkotmányok létesülése mellett különösen a történeti érzék gyarapodása az, mely a pártküzdelmeket megfosztja hajdani vadságuktól.

Legyenek a pártharczok mindinkább erkölcsösesek és humanusak; azért nem kell erőtleneknek lenniök. A közjó megkivánja, hogy mindenki erélyesen helyt álljon saját eszményeiért és meggyőződéséért, még kemény küzdelem árán is. Csak becsületes harcz legyen, melyet a nemzet becsületének

és méltóságának az emberiség nagy erkölcsi javainak szempontjai vezetnek.

Ezek főbb vonásaikban Paulsen fejtegetései a pártpolitika- és morálról. E fejtegetéseket is jellemzi az az erős érzék a valóság iránt, mely Paulsen elmélkedését mindig kitünteti. A létezőnek jogosultságát és szükségszerűségét megmagyarázni neki fontosabb, mint helyébe ideális constructiókat tenni.

Hogy ez általános fejtegetésekből mennyi okulás méríthető hazai actualis viszonyainkra, külön megvilágításra nem szorul.

j—s.

LEGÚJABB NÉPSZÁMLÁLÁSUNK. *)

Régi hagyomány, hogy a tíz évenként ismétlődő népszámlálások eredményét a statisztikai hivatal igazgatója a magyar tudományos Akadémiában mutatja be. Mintegy kifejezője akar ez lenni annak a kapcsolatnak, mely hazánkban a gyakorlati statisztika és a magyar tudományosság első intézete között kezdettől fogva fönállott. Mert mielőtt visszanyert független állami létünk lehetővé tette volna a külön magyar statisztikai hivatal szervezését, közgazdaságunk lelkes bajnokai, a magyar tudományos Akadémia kebelében alakított bizottsággal igyekeztek pótolni a hivatalos statisztika hiányát.

A magyar hivatalos statisztika ma már, mint a bibliai mustármagból kisarjadt fa, nagyra nőtt, terebélyessé vált. De gyökerével nem akar kiszakadni a földből, melyből kihajtott, meg akarja továbbra is tartani a kapcsolatot, mely közte s a magyar tudományosság s ennek főképviseelője, Akadémiánk között fönáll.

Ez szolgáljon igazolásomra, ha a legutóbb lefolyt népszámlálás előleges eredményeinek rövid ismertetésével megjelenni bátorkodtam; föntartván magamnak, hogy a midőn a begyűlt gazdag anyag részletesen földolgozva, mint a becses tanulságok kimeríthetetlen kincsesbányája megnyílik, bemutathassam azokat a fontosabb adatokat, melyek gazdasági, socialis, vagy nemzeti szempontból általánosabb érdeklődésre tarthatnak számot.

Az 1900 december 31-iki népszámlálás előleges eredményének legfőbb adatai már eddig sem ismeretlenek. Mihelyt a kereskedelemügyi minister úr Ő Felségének, a legelső magyar

*) Felolvastatott a magyar tud. Akadémia II. osztályának 1901 május 13-án tartott ülésén.

embernek jelentést tett rólok, legott átadattak a nyilvánosság-nak, hogy az ország ne maradjon sokáig bizonytalanságban népünk tíz évi fejlődése felől. Igaz, hogy maga a pusztá népszám még nem mértéke egy ország erejének, súlyának. A szám értékét a belső kvalitás adja meg, a testi és erkölcsi épség, a munkabírási és munkaszeretet s a mi ezeknek természetes következménye: a jólét, megelégedés s a haza földjéhez és intézményeihez való ragaszkodás. De azért maga a szám sem közönyös. A nagy tömegeknek megvan a magok természetes súlyok, mely, ha másra nem, ellenállásra képes; sőt még a mozdulatlan, renyhe tömeg is, ha belé erjesztő anyag kerül, megmozdul, s gyakran nagyobb, nemesebb létre forrja ki magát. Ezért van az, hogy minden ország oly nagy érdeklődéssel kutatja s figyeli meg saját népességének fejlődését.

Köztudomású, hogy Magyarország népessége a lefolyt század alatt, a melynek egyes időpontjait a hiteles népszámlálások világítják meg, nem szaporodott eléggé. A népességnek, mérsékelt növekedés mellett is, száz év alatt meg kell kétszereződnie. Anglia és Wales népessége kilenczven év alatt (1801—1891) több mint megháromszorozódott, Norvégiáé 75, Németorszáé 76, Svédorszáé pedig kilenczven év alatt megkétszereződött; míg ellenben a Magyarbirodalom népessége a József-féle népszámlálástól (1787-től) az 1890-diki népszámlálásig terjedő 103 év alatt csupán 84·68 %-kal növekedett, úgy hogy az évi átlagos szaporodás — számbavéve a folyvást fejlődő népesség növekedő hatását — nem tett többet 0·60 %-nál. Ez nagyon csekély eredmény, kivált ha tekintetbe vesszük a kezdetlegesebb életviszonyokkal s a mezőgazdasági foglalkozás túlnyomóságával karöltve járó magas születési arányt. Hiába volt azonban kedvező a születési arány, a rossz közegészségügyi viszonyok következtében a halál aratása, kivált egy-egy járvány alkalmával, erősen megritkította az élők sorait. De némi javulás határozottan mutatkozott a század két nagy korszaka között, mert míg 1787-től 1850-ig a népesség évenként átlagosan csak 0·54 %-kal növekedett, addig 1850-től 1890-ig 0·69 %-kal. Ugyanezt a javulást már nem mutatják a második korszaknak egyes időszakai, melyeket az időközönként végrehajtott népszámlálások mérőföldmutatókővek gyanánt jelölnek. 1850-től 1857-ig az évi átlagos szaporodás 0·61 % volt, mely 1857-től 1869-ig 0·93 %-ra emelkedett; de

már 1869-től 1880-ig a nagy kolerajárvány miatt az évi átlagos szaporodás nem tett többet 0.15 %-nál, míg 1880-tól 1890-ig, nem ismert magasságra, 1.03 %-ra szökkent.

A legutóbb lefolyt évtized szaporodása, melyről épen beszámolni kívánunk, valamivel ismét gyöngébb volt, évi átlagban nem tett többet 0.96 %-nál; de ez még mindig tekintélyes szám, túlszárnyalja az 1880 előtti valamennyi korszak szaporodási arányát; s még örvedetesebb, hogy míg korábban az egyes évtizedek a hullámhegy és hullámvölgy emelkedő és eső vonalát mutatták, addig népünk szaporodásában az utóbbi húsz év alatt bizonyos állandóság jutott érvényre, mely első sorban közegészségügyi viszonyaink javulásának tulajdonítható.

A lélekszám, melyet közölhetünk, még mindig nem a végleges. Az első közzététel óta történtek ugyan már némi helyreigazítások, de hazánk népességének hiteles számát csak a népszámlálási anyagnak földolgozása fogja megállapítani. Az előleges adatok szerint a Magyar birodalom összes polgári és katonai népessége 1900 végén 19,207.705 lelket tett, úgy hogy a tíz évi szaporodás 1,743.914 lélekre, vagyis 9.98 %-ra rúgott. Hazánk közjogi alkatrészei szerint s a polgári és katonai népesség külön föltüntetésével a két népszámlálás eredményét következőleg állíthatjuk szembe :

	1890	1900
Magyarország :		
Polgári népesség — — —	15,162.988	16,695.043
Katonai " — — —	98.876	100.928
Összesen :	15,261.864	16,795.971
Horvát-Szlavonországok :		
Polgári népesség — — —	2,186.410	2,397.249
Katonai " — — —	15.517	13.883
Összesen :	2,201.927	2,411.132
Magyarbirodalom :		
Polgári népesség — — —	17,349.398	19,092.894
Katonai " — — —	114.393	114.811
Összesen :	17,463.791	19,207.705

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1890. és 1900. évi adatok annyiban nem egyenértékűek, hogy az 1900-diki polgári népességbe a magánházaknál beszállásolt tényleges szolgálatban álló katonák is be vannak foglalva, kiknek külön föl-

tüntetése a további földolgozásnak lesz föladata. Ez azonban nem gátolja, hogy a magyar anyaország és Horvát-Szlavonországok népességének fejlődését összehasonlítsuk. Az anyaország polgári népessége a legutóbbi tíz év alatt 10·10 %-kal szaporodott, míg a társországoké 9·64 %-kal. Az eltérés tehát magában véve nagyon csekély, egy évtized alatt fél százalékot sem tesz, de azért komoly figyelmet érdemel, ha a korábbi évtizedek fejlődésére is tekintettel vagyunk. Horvát-Szlavonországok népessége 1850-től 1869-ig lassabban szaporodott ugyan, mint az anyaországé, 1869 óta azonban egészen megváltozott a helyzet, különösen 1880-tól 1890-ig a társországok erőteljes népnövekedése mellett, mely évi átlagban 1·45 %-ot tett, egészen háttérbe szorult az anyaországé, mely az egy százalékot sem érte el egészen (0·98). Ez eltérő fejlődés a számarányt is némileg megváltoztatta, mert míg 1869-ben a Magyarbirodalom összes lélekszámából 11·92 % esett a társországokra, 1890-ben már 12·60 %. Bármennyire örvendünk a Dráván-túl fejlődésének, nem tarthatjuk óhajtandónak, hogy hatalmasabb népszaporodásával az anyaországot erősen túlszárnyalja, mert ez előbb-utóbb az erők egyensúlyának megbillenésére vezetne. Ezért fektetünk rá súlyt, hogy a legutóbbi évtized alatt a Dráván-innen és Dráván-túl majdnem ugyanazzal a népszaporodással találkozunk, úgy hogy a két terület népességének aránya most ugyanaz, mint tíz évvel ezelőtt volt.

Országrészenként és törvényhatóságok szerint, a két legutolsó népszámlálás eredményét, szembeállítva a születések és halálozások alapján kiszámított természetes szaporodással, a következő összeállítás tünteti föl:

Országrészt, törvényhatóság	Polgári népesség az		Tíz évi tényleges szaporodás	A születések és halálozások alapján kiszámít- ott természetes szaporodás		Az 1900. évi tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál			
	1890.	1900.*)		összesen	száza- lékok- ban	összesen	száza- lékok- ban	több	kevesebb
	népszámlálás szerint								
I.									
Magyarország.									
<i>a) Duna bal partja.</i>									
Árva vármegye.	84.820	84.960	140	0.17	7.396	8.82	—	7.256	
Bars „	152.910	164.570	11.660	7.63	17.953	11.74	—	6.293	
Esztergom várm.	78.378	86.686	8.308	10.60	10.255	13.08	—	1.947	
Hont „	107.743	113.866	6.123	5.68	9.648	8.95	—	3.525	
Selm. és Béláb. thj. v.	15.280	16.402	1.122	7.34	820	5.37	302	—	
Együtt	123.023	130.268	7.245	5.89	10.468	8.51	—	3.223	
Liptó vármegye	76.850	81.727	4.877	6.35	7.691	10.01	—	2.814	
Nógrád „	214.444	236.764	22.320	10.41	24.934	11.63	—	2.614	
Nyitra „	396.482	428.612	32.130	8.10	52.784	13.71	—	20.654	
Pozsony „	278.959	300.216	21.257	7.62	35.505	12.73	—	14.248	
Pozsony thj. v.	52.411	61.861	9.450	18.03	1.083	2.07	8.367	—	
Együtt	331.370	362.077	30.707	9.27	36.588	11.04	—	5.881	
Trencsén vármegye	258.846	285.829	26.983	10.42	34.185	13.21	—	7.202	
Turóc „	49.979	51.097	1.118	2.24	4.795	9.59	—	3.677	
Zólyom „	112.413	123.054	10.641	9.47	14.061	12.51	—	3.420	
Összesen	1,879,515	2,035,644	156,129	8.31	221,110	11.76	—	64,981	
<i>b) Duna jobb partja.</i>									
Baranya vármegye	288.218	292.379	4.161	1.44	14.324	4.97	—	10,163	
Pécs thj. v.	34.067	42.730	8.663	25.43	22	0.06	8,641	—	
Együtt	322.285	335.109	12.824	3.98	14.346	4.45	—	1,522	
Fejér vármegye	194.907	203.380	8.473	4.35	22.890	11.74	—	14,417	
Sz.-Fejérvár thj. v.	27.548	30.668	3.120	11.33	2.402	8.72	718	—	
Együtt	222.455	234.048	11.593	5.21	25.292	11.37	—	13,699	
Győr vármegye.	92.992	96.338	3.346	3.60	11.957	11.86	—	8,611	
Győr thj. v.	22.795	27.892	5.097	22.36	1.241	5.44	3,856	—	
Együtt	115.787	124.230	8.443	7.29	13.198	11.40	—	4,755	
Komárom vármegye	144.628	158.631	14.003	9.67	18.797	13.00	—	4,794	
Komárom thj. v.	14.876	17.191	2.315	15.56	620	4.17	1,695	—	
Együtt	159.504	175.822	16.318	10.23	19.417	12.17	—	3,099	

*) A polgári lakásokban lakó katonai személyek beszámításával.

Ország-rész, törvényhatóság	Polgári népesség az		Tíz évi tényleges szaporodás		A születések és halálozások alapján kiszámít- ott természetes szaporodás		Az 1900. évi tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál	
	1890.	1900.	összesen	száza- lékok- ban	összesen	száza- lékok- ban	több	kevesebb
	népszámlálás szerint							
Moson vármegye	85.050	88.899	3.849	4.54	9.293	10.93	—	5.444
Somogy „	326.835	343.171	16.336	5.00	29.443	9.01	—	13.107
Sopron „	232.389	244.860	12.471	5.37	29.301	12.61	—	16.830
Sopron thj. v.	27.213	30.862	3.649	13.41	2.386	8.77	1.263	—
Együtt	259.602	275.722	16.120	6.21	31.687	12.21	—	15.567
Tolna vármegye	252.098	251.868	(—)230	(—)0.09	19.227	7.63	—	19.457
Vas „	390.371	415.725	25.354	6.49	48.642	12.46	—	23.288
Veszprém „	215.280	220.997	5.717	2.66	21.339	9.91	—	15.622
Zala „	404.699	433.864	29.165	7.21	49.284	12.18	—	20.119
Összesen	2,753.966	2,899.465	145.489	5.28	281.168	10.21	—	135.679
c) Duna-Tisza közé.								
Bács-Bodrog várm.	573.114	603.112	29.998	5.23	70.417	12.29	—	40.419
Baja thj. v.	19.485	19.964	479	2.46	411	2.12	68	—
Szabadka thj. v.	72.737	81.302	8.565	11.78	6.995	9.62	1.570	—
Ujvidék „	24.717	28.826	4.109	16.62	1.554	6.29	2.555	—
Zombor „	26.435	29.012	2.577	9.75	966	3.65	1.611	—
Együtt	716.488	762.216	45.728	6.38	80.343	11.21	—	34.615
Csongrád vármegye	120.296	132.247	11.951	9.93	16.621	13.82	—	4.670
Hm.-Vásárh. thj. v.	55.475	60.789	5.314	9.59	3.953	7.13	1.361	—
Szeged „	85.569	100.552	14.983	17.51	11.168	13.05	3.815	—
Együtt	261.340	293.588	32.248	12.34	31.742	12.15	506	—
Heves vármegye	233.785	252.422	18.637	7.97	31.414	13.44	—	12.777
J.-N.-K.-Szoln. vm.	318.475	348.902	30.427	9.55	38.402	12.06	—	7.975
P.-P.-S.-Kiskun „	684.293	822.300	138.007	20.17	96.199	14.06	41.808	—
Budapest székesfőv.	491.938	719.370	227.432	46.24	67.078	13.64	160.354	—
Kecskemét thj. v.	48.493	56.951	8.458	17.44	5.792	11.12	2.666	—
Együtt	1,224.724	1,598.621	373.897	30.53	169.069	13.80	204.828	—
Összesen	2,754.812	3,255.749	500.937	18.18	350.970	12.74	149.967	—
d) Tisza jobb partja.								
Abaúj-Torna várm.	151.000	156.034	5.034	3.33	19.655	13.02	—	14.621
Kassa thj. v.	28.884	36.224	7.340	25.41	2.707	9.37	4.633	—
Együtt	179.884	192.258	12.374	6.88	22.362	12.43	—	9.988

Országgrész, törvényhatóság	Polgári népesség az		Tíz évi tényleges szaporodás		A születések és halálozások alapján kiszámí- tott természetes szaporodás		Az 1900. évi tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál	
	1890.	1900.						
	népszámlálás szerint		összesen	száza- lekok- ban	összesen	száza- lekok- ban	több	kevesebb
Bereg vármegye	179.455	207.629	28.174	15.70	34.778	19.38	—	6.604
Borsod „	216.794	257.654	40.860	18.85	28.845	13.31	12.015	—
Gömör „	174.810	183.450	8.640	4.94	14.519	8.31	—	5.879
Sáros „	168.021	173.584	5.563	3.31	26.037	15.50	—	20.474
Szepes „	163.291	170.445	7.154	4.38	18.415	11.28	—	11.261
Ung „	135.247	151.683	16.436	12.15	25.778	19.06	—	9.342
Zemplén „	299.197	326.082	26.885	8.98	50.997	17.04	—	24.112
• Összesen	1,516.699	1,662.785	146.086	9.63	221.731	14.62	—	75.645
e) Tisza bal partja.								
Békés vármegye	258.386	276.998	18.612	7.20	29.192	11.30	—	10.580
Bihar „	478.147	525.359	47.212	9.87	53.670	11.22	—	6.458
Nagy-Várad thj. v.	38.557	47.365	8.808	22.84	2.159	5.60	6.649	—
Együtt	516.704	572.724	56.020	10.84	55.829	10.80	191	—
Hajdu vármegye	134.038	147.896	13.858	10.34	19.006	14.18	—	5.148
Debreczen thj. v.	56.940	72.588	15.648	27.48	5.601	9.84	10.047	—
Együtt	190.978	220.484	29.506	15.45	24.607	12.88	4.899	—
Máramaros várm.	268.281	306.031	37.750	14.07	46.785	17.44	—	9.035
Szabolcs „	244.945	286.525	41.580	16.98	49.645	20.27	—	8.065
Szatmár „	303.032	338.216	35.184	11.61	42.551	14.04	—	7.367
Sz.-Németi thj. v.	20.736	26.266	5.530	26.67	1.678	8.09	3.852	—
Együtt	323.768	364.482	40.714	12.57	44.229	13.66	—	3.515
Szilágy vármegye....	191.167	205.873	14.706	7.69	19.369	13.13	—	4.663
Ugocsa „	75.461	83.244	7.783	10.31	10.468	13.87	—	2.685
Összesen	2,069.690	2,316.361	246.671	11.91	280.124	13.53	—	33.453
f) Tisza-Maros szöge.								
Arad vármegye	301.545	328.659	27.114	8.99	32.169	10.67	—	5.055
Arad thj. v.	42.052	53.800	11.748	27.94	2.001	4.76	9.747	—
Együtt	343.597	382.459	38.862	11.31	34.170	9.94	4.692	—

Országgrész, törvényhatóság	Polgári népesség az		Tíz évi tényleges szaporodás		A születések és halálozások alapján kiszámí- tott természetes szaporodás		Az 1900. évi tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál	
	1890.	1900.						
	népszámlálás szerint		összesen	százalékokban	összesen	százalékokban	több	kevesebb
Csanád várm.	130.575	139.242	8.667	6·64	17.288	13·24	—	8.621
Kr.-Szörény vm.	407.635	438.720	31.085	7·62	26.429	6·48	4.656	—
Temes „	375.296	394.903	19.607	5·23	27.853	7·42	—	8.246
Temesvár thj. v.	39.884	49.977	10.093	25·31	(-)245	(-)0·61	10.338	—
Versecz „	21.859	24.727	2.868	13·12	738	3·38	2.130	—
Együtt	437.039	469.607	32.568	7·50	28.346	6·60	4.222	—
Torontál várm.	570.802	586.505	15.703	2·75	48.678	8·53	—	32.975
Pancsova thj. v.	17.948	18.530	582	3·24	390	2·17	192	—
Együtt	588.750	605.035	16.285	2·75	49.068	8·33	—	32.783
Összesen	1.907.596	2.035.063	127.467	6·68	155.301	8·14	—	27.834
g) Erdély.								
Alsó-Fehér vm.	193.072	209.569	16.497	8·54	17.393	9·01	—	896
B.-Naszód vm.	104.737	117.696	12.959	12·37	9.776	9·33	3.183	—
Brassó „	86.777	92.573	5.796	6·68	8.171	9·42	—	2.375
Csik „	114.110	127.068	12.958	11·35	16.152	14·15	—	3.194
Fogarás „	88.217	91.918	3.701	4·19	8.434	9·56	—	4.733
Háromszék „	130.008	135.853	5.849	4·50	12.262	9·43	—	6.413
Hunyad „	267.895	302.546	34.651	12·93	17.102	6·38	17.549	—
Kis-Küküllő „	101.045	108.440	7.395	7·31	10.415	10·31	—	3.020
Kolozs „	189.344	204.366	15.022	7·93	17.061	9·01	—	2.039
Kolozsvár thj. v.	35.855	46.936	11.081	30·91	2.815	7·85	8.266	—
Együtt	225.199	251.302	26.103	11·59	19.876	8·83	6.227	—
M.-Torda vm.	163.648	176.360	12.712	7·77	20.321	12·42	—	7.609
M.-Vásárh. thj. v.	14.212	17.321	3.109	21·87	423	2·98	2.686	—
Együtt	177.860	193.681	15.821	8·89	20.744	11·66	—	4.923
N.-Küküllő vm.	135.312	144.422	9.110	6·73	12.340	9·12	—	3.230
Szeben „	148.738	162.744	14.006	9·42	12.444	8·37	1.562	—
Sz.-Doboka „	217.550	236.293	18.743	8·61	18.997	8·73	—	254
T.-Aranyos „	150.564	159.766	9.202	6·11	12.763	8·48	—	3.561
Udvarhely „	110.132	117.976	7.844	7·12	11.887	10·79	—	4.043
Összesen	2.251.216	2.451.847	200.631	8·41	208.756	9·27	—	8.125
h) Fiume város és kerülete								
	29.494	38.139	8.645	29·31	3.610	12·24	5.035	—
Magyarország összesen	15.162.988	16.695.043	1.532.055	10·10	1.722.770	11·36	—	190.715

Ország-rész, törvényhatóság	Polgári népesség az		Tíz évi tényleges szaporodás		A születések és halálozások alapján kiszámít- ott természetes szaporodás		Az 1900. évi tényleges szaporodás a természetes szaporodásnál	
	1890.	1900.						
	népszámlálás szerint		összesen	száza- lékok- ban	összesen	száza- lékok- ban	több	kevesebb
II.								
Horv.-Szlav.								
országok.								
Belov.-Kőrös vm.	266.210	299.217	33.007	12·40	27.295	10·25	5.712	—
Lika-Krbava „	190.978	208.809	17.831	9·33	29.573	15·49	—	11.742
Modr.-Fiume „	220.629	228.140	7.511	3·40	25.248	11·44	—	17.737
Pozsega „	202.836	227.636	24.800	12·23	16.193	7·98	8.607	—
Szerém „	334.199	364.765	30.566	9·14	26.956	8·07	3.610	—
Zimony thj. v.	12.823	14.583	1.760	13·72	10	0·08	1.750	—
Együtt	347.022	379.348	32.326	9·32	26.966	7·77	5.360	—
Varasd várm. .	247.011	267.571	20.560	8·32	35.063	14·19	—	14.503
Varasd thj. v.	11.055	11.754	699	6·32	265	2·40	434	—
Együtt	258.066	279.325	21.259	8·24	35.328	13·69	—	14.069
Verőcze várm.	196.639	216.929	20.290	10·32	19.693	10·01	597	—
Eszék thj. v.	19.778	22.987	3.209	16·22	(—)663	(—)3·35	3.872	—
Együtt	216.417	239.916	23.499	10·86	19.030	9·41	4.469	—
Zágráb várm.	445.510	476.928	31.418	7·05	45.292	10·14	—	13.874
Zágráb thj. v.	38.742	57.930	19.188	49·51	2.066	5·51	17.122	—
Együtt	484.252	534.858	50.606	10·45	47.358	9·78	3.248	—
Összesen	2.186.410	2.397.249	210.839	9·64	226.991	10·38	—	16.152
Magyarbirtoda- lom összesen	17.349.398	19.092.292	1.742.894	10·05	1.949.761	11·24	—	206.867

Míg az anyaország és társországai népszaporodása közt alig van számbavehető különbség, az egyes országrészek, még inkább az egyes törvényhatóságok között igen nagy eltérések mutatkoznak. A legerősebb szaporodást a Duna-Tisza köze mutatja, 18·18 %-ot. Hatalmasan nyilvánul itt a székesfőváros fölszívó hatása, mely nemcsak a főváros lakosságát duzzasztotta nagyra, hanem a város környékének, Pest vármegye szomszédos vidékének nagyobb népesedésében is kifejezésre jut. A Tisza bal partja is erősen szaporodott, közel 12 %-kal, sőt a Tisza jobb partja, noha népességét az Amerikába való

kivándorlás erősen fogyasztja, szintén megközelíti a 10 %-ot. Erdélyben a népnövekedés már a 9 %-ot sem éri el, a Duna bal partján alig haladja meg a nyolczat, a Tisza-Maros szögében erősen a 7 % alá süllyed, végül a Duna jobb partján csak kevéssel emelkedik 5 %-on túl.

A különbségek még élesebben kidomborodnak, ha az egyes törvényhatóságokig megyünk le, s még inkább föltűntetik, hogy bár népességünk szaporodása nagyban és egészben kielégítő volt, vannak kóros jelenségek, melyek méltán kihívják a figyelmet. Már maga a Dunántúl népességének csekély szaporodása meglepő, szinte megdöbbenítő jelenség. Elérte volna ebben a természettől gazdagon megáldott és jól kultivált országrészben a népsűrűség azt a fokot, melyen túl már nem terjeszkedhetik? Alig állíthatnók. Gazdasági s részben társadalmi bajoknak kellett előidézni a szomorú eredményt. A Duna jobb partján van az ország egyetlen vármegyéje, mely a lefolyt évtized alatt nemcsak hogy nem szaporodott, hanem még megfogyott. Ez Tolna vármegye. Vannak azonban ezenkívül is vármegyék, melyek szaporodása egészen minimális volt; s a mi különösen föltűnő, ezek sorában nemcsak gazdaságilag szegény s erős kivándorlás által sujtott felvidéki vármegyéket találunk, hanem oly vármegyéket is, melyek a gazdasági fejlődést előmozdító természeti segélyforrások nagy gazdagságával dicsekednek. Hogy Árva megye csak 0·07, Turóc 2·24, Sáros 3·31, Szepes 4·38 %-kal szaporodott, azon talán még nem csodálkozhatunk, de az már meglepő, hogy Baranya megye népessége e tíz év alatt (Pécsen kívül) csak 1·44, Veszprém vármegyéjé 2·66, Győr megyéjé 3·60 %, Somogyé 5·00 %-kal szaporodott s hogy a gazdag Torontál csak 2·75, a gazdag Bács csak 5·23 % szaporodást tud fölmutatni.

A mint már a fől sorolt megyékből is kitűnik, két igen gyenge szaporodású területet találunk, egy éjszakit és egy délit. Az éjszaki Turócczal és Árvával kezdődik, s Sárossal és Abaujjal végződik; a déli pedig Somogy megyével kezdődve s magába foglalva Veszprém, Tolna, Baranya, Bács, Torontál és Temes megyéket, Krassó-Szörény vármegyénél szakad meg. Az erős szaporodású vármegyék, melyek tíz évi népnövekedése meghaladta a 12 %-ot, már nem alkotnak annyira összefüggő területet, noha az ország északkeleti részén ily összefüggő terület körvonalai bizvást kimutathatók. A Duna két

partján egyetlen vármegye sincs, melynek népszaporodása meghaladta volna a 12 %-ot, még akkor sem, ha a területökbe zárt törvényhatóságú városokat is odaszámítjuk. A Duna-Tisza közén kettőt találunk. Pestet és Csongrádot, de az utóbbit csak Szeged erőteljes növekedése emeli oda. Nagyobb összefüggő terület mutatkozik, a mint említettük, éjszak-keleten: Borsod, Hajdu, Szabolcs, Ung, Bereg, Szatmár, Máramaros, Besztercze-Naszód vármegyék alkotnak egy hosszan elnyúló, de meg nem szakított területet, hol a tíz évi szaporodás meghaladja a 12 %-ot. Külön szigetet alkot a Királyhágón túl Hunyad, a Dráván-túl Belovár-Kőrös és Pozsega megye. Úgy a gyenge, mint az erős szaporodású vármegyék mellett vannak olyanok, melyek átmeneti árnyalatul szolgálnak s vagy igen mérsékelt vagy megfordítva nagyon tekintélyes szaporodást mutatnak.

De még a vármegyei átlagokban is igen sok ellentét mosódik el. Ha járásonként tekintjük a népszaporodást, még számosabb sötét foltot látunk népesedésünkben. Igen sok járásunk van, melynek népessége vagy elenyésző csekély mértékben szaporodott, vagy meg is fogyott. A Duna bal partján csak Árva vármegyének két járásában fogyott a népesség, de a Duna jobb partján Baranya, Somogy, Veszprém, Zala vármegyéknek egy-egy, Tolnának három járásában. A Duna-Tisza közén Bács megye zombori járásában csökkent csak a népesség, de már a Tisza jobb partján, a tengerentúli kivándorlásnak e góczpontján, ismét számos csökkenő népességű járást találunk. Sárosban kettőt, Szepesben ötöt. A Tisza bal partján is van egy járás, hol a népességnek némi fogyásával találkozunk; ez a técsői járás Máramaros vármegyében. Ez annál föltünőbb, mert Máramaros valamennyi többi járása igen erős szaporodást mutat. Kedvezőtlenebb a helyzet a Tisza-Maros szögében, itt épen a gazdag Torontál vármegyének négy járásában fogyott meg a népesség. Azonkívül Krassó-Szörény vármegyében is találunk egy járást fogyó népességgel. Az erdélyrészi megyék közül háromban mutatkozik egy-egy járásban apadás: Brassóban, Háromszékben és Torda-Aranyosban. A fogyás sok vármegyében egészen jelentéktelen, inkább csak a népesség stagnatíójának tekinthető, de vannak viszont járasok, hol nagyon is tekintélyes. Így például Árva megyében a vári járás népessége 6.63 %-kal csökkent, Baranyában a pécs-

váradai járásé, Szepes megyében a szepesófalvi és késmárki járásé több mint 5 %-kal, Tolnában a völgysegi járás több mint 4 %-kal.

A lefolyt évtized népszaporodásának általános jellemvonásául tekinthető a nagy egyenlőtlenség, mely többnyire ugyanazon vármegyének egyes vidékei, járásai közt mutatkozik. Különösen a Duna jobb partján látjuk ezt nagy mértékben. Így például Fejér megyében a váli járásban a népesség tíz év alatt csupán csak 0·57 %-kal szaporodott, a székesfejérváriban csak 1·09, a mórban csak 1·99 %-kal; ellenben az adonyiban már 7·84, a sárbogárdiban pedig 12·02 %-kal. Ha még föltehetjük is, hogy Fejér vármegyének alig szaporodó járásából, a népszámlálás idejében, mely a mezei munkának éppen téli szünetére esett, a foglalkozás nélküli munkások tekintélyes tömegét a közel fekvő főváros vonta magához ideiglenesen; de vannak távolabb fekvő vármegyék is, hol már a közeli nagy város vonzó hatása nem működik, mégis az említett visszásságot éppen oly határozottan constatalhatjuk. Így, hogy csak egy példát említsünk a sok közül, Zala vármegyében van oly járás — a novai — hol a népesség szaporodása a tizenöt százalékot is meghaladta, de viszont a tapoleczai járásban a népesség határozottan megfogyott. Ez a járás a vármegyének nem mostoha vidéke ugyan, csak hogy a phillixeravész itt igen sok szőlőt elpusztított, melynek következtében, a mint az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai összeírás alkalmával készült járási jelentésből olvastuk, sok cseléd és napszámos a városokba ment szolgálatba, a szőlőmunkások egy része pedig távolabb fekvő vidékek szőlőtelepein keresett munkát. Az utóbbi évek alatt a szőlők újratelepítése sikeresen haladt előre, de hogy ennek volt-e és minő hatása a népességi viszonyok kedvezőbb alakulására, most még nem mondhatjuk meg. A népszámlálási adatok részletes földolgozása bizonyára több irányban fölvilágosítást fog nyújtani, hogy mely okok idézték elő a népességnek kedvező vagy kedvezőtlen alakulását, de azonkívül is a statisztikai hivatal minden föltünőbb esetben külön fölvilágosításokat igyekszik szerezni, hogy abban a nagy forrásműben, melyet a népszámlálás eredményéről közzétesz, ne csak a száraz tényeket mutassa be, hanem egyúttal föltárja az előidéző okokat is.

Különös figyelmet érdemel a természetes szaporodás,

mely két tényező: a születés és halálozás ellentétes hatásából alakul. Nem volna itt helyén hosszasabban foglalkoznom a születés és halálozás nagy kérdésével; de szükségesnek sem látszik, mert a *Magyar Statisztikai Közleményeknek* egyik múlt évi kötetében Vizaknai Antal, a magyar királyi központi statisztikai hivatal aligazgatója igen behatóan, gazdag adatokkal megvilágítva tárgyalta a kérdést s még újabban Ráth Zoltán tisztelt társunk éppen itt az Akadémiában bonczolta finom elmeéllel népesedésünknek ezt az életbevágó kérdését.

Általános jellemzésül azonban meg kell jegyeznem, hogy a születési arány hazánkban újabb időben tetemesen megromlott. Ha csak az utolsó tíz év első és második évötödét hasonlítjuk is össze, valamennyi országrészről szemünkbe tűnik a hanyatlás. Még nagyobb a különbség, ha a nyolczvanas évek születési arányát tekintjük. Éppen úgy, mint a házasságkötések számában, a születések gyakoriságában is némi hanyatlást idézett elő az 1889-diki véderőtörvény, mely a védkötelezettség kezdetét egy évvel kitolta; ez azonban a hanyatlást távolról sem magyarázza. Az évi termések hatása viszont múló, átmeneti. Állandóbb, mélyebb okoknak kellett közreműködniök. Részünkről azt hisszük, hogy ezek az okok inkább társadalmiak, semmint gazdaságiak, s szoros kapcsolatban állanak azzal a nagy változással, mely népünk fölfogásában, lelkivilágában végbement. A nagy Alföldön szinte kétségtelen a kapcsolat az agrár-socialismus terjedése és a születési arány hanyatlása közt.

Külön speciális baj a Duna jobb partjának több vármegyéjében, különösen Baranyában, Somogyban és Tolnában lábrakapott egy gyermekrendszer. E veszedelmes bűn éppen a magyar fajt támadja meg, annak is kivált egy felekezetét, a reformátusokat. Az állapotok annyira kétségbeesítőek, hogy Baranyában 1900-ban a reformátusok között 1000 lélekre már csak 18 születés esett, sőt a siklósi járásban 17-nél is kevesebb. A római katolikusok születési aránya a megye átlagában több mint kétszer akkora volt ugyan, ezerre közel 37; de a veszedelmes bűn már köztök is terjed s a szentlőrinczi járásban a római katolikusok születési aránya 31-re szállt le.

A születések túlságos nagy csökkenése visszahat a terméshozás szaporodására is, a halálozás ily egészségtelen állapotok mellett nem mérséklődhetik annyira, hogy kiegyenlí

tené a születés hanyatlását. Valóban Baranya vármegyében a természetes szaporodás a lefolyt tíz év alatt már 5 %-ot sem ért el; a református egyház hiveinek száma pedig meg is fogyott. Ha egyes községekig megyünk le, kivált a siklósi járásban, számos községre találunk, melyek népessége 1857 óta népszámlálásról népszámlálásra kisebb és kisebb. Például Márfának 1857-ben még 486 lakosa volt, most csak 247, Kópácsnak akkor 1857, most 1255, Nagyfalunak akkor 1094, most 497 lakosa.

Az egész országban azonban a csökkenő születésekkel meglehetősen lépést tartott a csökkenő halálozás, úgy, hogy míg 1880-tól 1890-ig a magyar anyaországban a népesség természetes szaporodása 11·89 %-ot tett, 1890-től 1900-ig 11·36 %-ot, tehát egy egész évtizedes növekedésnél mindössze fél százalék volt a különbség. Azt is kedvező jelenségnek tekinthetjük, hogy a természetes szaporodás arányszámánál az egyes országrészek között nem mutatkozik az az ugrásszerű különbség, a mi a tényleges népnövekedésnél. Leggyöngébb volt a természetes szaporodás a Tisza-Maros szögében, de ott is 8·14 %-ot tett, legerősebb ellenben a Tisza bal partján, hol 13·53 %-ra rúgott, míg a tényleges népnövekedésnél országrészenként 5·28 és 18·18 % volt a két szélső határ. A Duna jobb partján, melynek népessége tényleg csak 5·26 %-kal növekedett, a természetes szaporodás meghaladta a tíz százalékot, vagyis egészen normális volt, sőt Tolna vármegye is, mely hiánynyal zárta le az évtizedet, 7·63 %-os természetes szaporodást képes fölmutatni.

A hol tehát a tényleges népnövekedés nem volt kielégítő, azt többnyire nem a gyöngé természetes szaporodásnak írhatjuk rovására, hanem annak, hogy a szaporodó népesség egész számát az illető országrész, vagy vármegye nem tudta megtartani. A hét országrész — sőt ha Horvát-Szlavonországot is vesszük — nyolcz közül egyetlen-egy van, a Duna-Tisza köze, hol a tényleges népnövekedés meghaladta a természetes szaporodást, jeléül, hogy csak ez szítt föl magába — Budapest vonzó hatása következtében — tömegesebben más elemeket, a többi csak veszített a vándormozgalom következtében.

Az egy Duna-Tisza közének activ népességi mérlege távolról sem tudja helyreütni a többi országrészek hiányát.

Az egész Magyarbirodalom népességének tényleges szaporodása, sajnos, ebben az évtizedben is alatta maradt a természetes szaporodásnak. A kettő különbözete 206.867 lélek. Ez mindenesetre kifolyt az országból, sőt ennél jóval több, mert bevándorlás is van, mely a kivándorlás okozta fogyást részben helyrepótolta. Az anyaország természetes szaporodásának aránylag tekintélyesebb része veszett el kivándorlás következtében, mint Horvát-Szlavonországoknak. A Dráván-innen 11·07, a Dráván-túl csak 7·11 % -a. Az egyes törvényhatóságoknál azonban a természetes szaporodással szemben mutatókozó visszamaradás nem írható egészen a kivándorlás rovására. A belső vándormozgalom, különösen a városok fölszívó hatása, szintén kimutatható.

Mindenesetre jellemző, hogy egyetlen városi törvényhatóság sincs, mely belső szaporodásán fölül többé-kevésbé kívülről is nem gyarapodott volna, ellenben vármegyei törvényhatóság alig van, hol a tényleges népnövekedés meghaladta volna a természetes szaporodást, a hatvanhárom magyar vármegye közül csak hat, a nyolcz horvát vármegye közül négy. Sőt az activ népesedésű magyar vármegyék egyrészénél is világosan kimutatható, hogy nem a tulajdonképeni falusi népesség növekedett a természetes szaporodást is meghaladó arányban, hanem a városi. Pest vármegyében a Budapest környékén támadt telepek, Borsodban Miskolcz, Szeben megyében Nagy-Szeben fejlődése emelte a tényleges népnövekedést. Krassó-Szörény és Besztercze-Naszód többletét valószínűleg a telepítések idézték elő, míg Hunyad vármegye a bányák és kohók munkásaival gyarapodott a belső természetes szaporodáson fölül. Világos ebből, hogy a belső vándormozgalom általános iránya nem az volt, hogy a szegényebb vármegyék népfölöslege a gazdagabb vármegyékbe folyt át, hanem az, hogy a városok szívták föl magokba a vármegyei népesség természetes növekedésének egy részét.

A városok fejlődését a vidékkel szemben a tudomány emberei sokáig föltétlenül előnyös alakulásnak tekintették, mert a művelődés terjedését, az ipar és kereskedelem térfoglalását s a népesség foglalkozásának változatosabbá lételét, a gazdasági termelés és fogyasztás helyes egyensúlyának megvalósulását látták benne. Ma már azonban így előre, perdöntő bizonyítékok súlyával bíró adatok nélkül nem mernék itéle-

tet mondani. Nem elég ismernünk a népesség nyers számát, szükségünk van a népességi viszonyok sok szálú szövésének alapos ismeretére is, melyet majd csak a népszámlálási anyag-nak az a részletes, többszörös combinációkban végrehajtott földolgozása fog nyújtani, mely a kereskedelemügyi minister úr Ó Nagyméltóságának rendeletéből a magyar királyi köz-ponti statisztikai hivatalban folyik. Ismernünk kell mindenek-előtt, hogy a városokba özönlő vidéki népesség talál-e és minő productiv foglalkozást, vagy azoknak a szerencsétlenek-nek a számát szaporítja, kik folyvást munka után kopogtatva, többnyire a könyörületesség elhullatott morzsáiból tengetik életüket. Maga a szám sokszor csal. Kellő adatok hiányában nem akarnánk határozott véleményt mondani; de talán szabad, mintegy példa gyanánt rámutatnunk, hogy a népszaporodás értékét és jelentőségét nemcsak egy szempontból lehet mérlegelni. Tudjuk a székesfővárosi statisztikai hivatal jelentéséből, hogy Budapest lakosságában tíz év alatt a reformátusok 74·0 %-kal szaporodtak, holott még a zsidók szaporodása is csak 62·3 % volt, a római katolikusoké csak 35·6 %, az ágostai hitvallásuaké pedig 36·9 %. Ez összehasonlítás a reformátusokra nézve nagyon előnyösnek látszik. Az-e valóban? Merészség volna állítani. A pusztuló középbirtokos osztály, mely többségében épen ehhez a felekezethez tartozik, lépten-nyomon látjuk, mint huzódik vagyona romjaival, vagy már teljesen a nélkül a fővárosba, valami szerény megélhetést remélve, de tényleg csak azért, hogy itt észrevétlenül elmerüljön a nyomor sötét tengerében. Mily arányban szerepelnek ezek a reformátusok sorában, s mennyire szaporítják számukat a református falvak földmivelő népességéből városi proletárrá lett napszámosok? Ezekről és hasonló kérdésektől függ a föntebb idézett arányszám kedvező, vagy kedvezőtlen volta.

Városi népességünk hatalmas fejlődésének tehát ma még a rendelkezésünkre álló népszámlálási adatok alapján föltétlenül örülnünk nem lehet; elég, ha magát a tényt constatáljuk.

Ismerünk azonban a népszámlálás adatai nélkül is elég sok körülményt, mely a városok szaporodását teljesen megmagyarázza. Ilyen a városok nagy erőfeszítése, melyet köz-művelődési és egyéb közhasznú intézményeik fejlesztése körül kifejtének, mely életet, eleveiséget hoz létre számos új kereset-

forrást nyit, de viszont félelmes egyenértéket bir a községi kölcsönök és terhek egyre szaporodó összegében. Ilyen körülmény a különböző állami intézmények, hivatalok fölállítása; ilyen magának a városi népességnek egyre fokozódó igénye, melynek kielégítése ismét másoknak nyújt keresetet, megélhetést.

Különben is a városi népesség erősebb szaporodása a vidékkel szemben nem új dolog. Fél század óta szabályszerűen ismétlődni látszik, hogy a törvényhatóságú városok szaporodnak legerősebben, a rendezett tanácsú városok már nem annyira, a vidéki népesség pedig leggyengébben. Fél század alatt a törvényhatóságú városok szaporodása 158·21; a rendezett tanácsú városoké 71·63, a vidéki népessége pedig csak 34·73 %-ot tett. Az arányszámok tehát körülbelül úgy állanak egymáshoz, mint 3, 2, 1, vagyis a törvényhatóságú városok népessége háromszor, a rendezett tanácsú városoké kétszer oly nagy mértékben szaporodott, mint a vidéki népesség. Az utóbbi évtized alatt azonban a vidéki népességre nézve az arány még kedvezőtlenebbül alakult, mert szaporodási százaléka csak 7·78 % volt, míg a rendezett tanácsú városoké 13·85, a törvényhatóságuké pedig 28·19 %.

A legnagyobb népnövekedést a Magyarbirodalom városai közt nem Budapest, hanem Zágráb mutatja, mely a lefolyt tíz év alatt közel ötven (49·51) %-kal szaporodott. Ez is hangosan tanuskodik róla, hogy a társországok fővárosa mily erős központtá vált, s mily hatalmas vonzást gyakorol a Dráván túli vármegyék népességére, sőt a mint a mult népszámlálás eredményéből tudjuk, Stájerország és Krajna is nem csekély mértékben szaporítják a horvát főváros lakosságát. De Budapest székesfőváros népessége is hatalmasan növekedett, 46·24 %-kal, mely fejlődés fővárosunk mesés növekedésében is példanélküli; 1880-tól 1890-ig, mely időszak a gazdasági föllendülésnek annyi jelét mutatta, a szaporodás csak 36·44 %-ot tett. Pedig a legutóbbi évtized utolsó éveiben oly gazdasági depressio állt be, mely a népesség növekedésére is szükségkép visszahatással volt, s nem engedte, hogy az a rohamos fejlődés, mely az évtized első felében mutatkozott s a millennium évével ért betetőzést, az egész évtizeden keresztül akadálytalanul folyjon. Ma már Budapest hétszázezret meghaladó lélekszámával igazán a világvárosok sorába lépett.

Budapest után a népnövekedés arányszámát tekintve

nyomban Kolozsvár következik, mely tíz év alatt 30·91 %-kal szaporodott. Ha nem az oláhság invasiója okozta, minden-
esetre nagyon örvendetes az erdélyrészi megyék ez erős magyar
központjának ily nagyarányú fejlődése. Annál örvendetesebb,
mert már egy pár évtized óta a fejlődés nem volt kielégítő,
míg ugyanis Kolozsvár népessége 1850-től 1857-ig 22·08,
1857-től 1863-ig 27·97 %-kal szaporodott, 1869-től 1880-ig
csak 13·42, 1880-tól 1890-ig csak 9·47 %-kal.

Harmadik helyen a fejlődésben Fiume áll 29·31 % szaporodással, jeléül, hogy a roppant áldozatok, melyeket az ország, egyetlen nagy kikötővárosunk érdekében hozott, nem maradtak eredménytelenek. A legutóbbi évtized népszaporodása azonban, bármily kedvező magában véve, jelentékenyen alatta maradt a megelőző tíz évinek, midőn meghaladta a negyven százalékot (40·57).

A főlemlitetteken kívül még hat törvényhatóságú városunk van, melyek szaporodása többé-kevésbbé meghaladta a 25 %-ot: Arad, Debreczen, Szatmár-Németi, Pécs, Kassa, Temesvár. Ugrásszerűnek mondhatjuk ezt a fejlődést valamennyinél. Arad, Pécs és Temesvár a megelőző évtizedben is szépen szaporodott ugyan, bár távolról sem ily nagy mértékben, de Szatmár-Németi csak 5, Kassa 10, Debreczen 11 %-kal szaporodott 1880-tól 1890-ig. Nagy-Várad, Győr és Maros-Vásárhely szintén 20 %-ot meghaladó szaporodást értek el a legutóbbi évtized alatt, Szeged, Kecskemét és Pozsony pedig 17—18 %-kal szaporodtak, a mi szintén igen szép eredmény. Többi városunk is, néhány kivételével, elég szépen fejlődött, csak két város szaporodása volt igen gyöngye: Bajáé (csupán 2·46 %) és Pancsováé (csak 3·24 %). E két városnak természetes szaporodása is nagyon gyöngye volt; betelepülés pedig, mely a legtöbb városnál igen nagy volt, alig-alig fordult elő. Mert a természetes szaporodás legtöbb városunknál, sajnos, éppen nem kedvező. Temesvárott a lefolyt évtizedben a halálozás meghaladta a születést. Pécs tíz év alatt egyáltalán nem szaporodott, Pozsony csak 2·07, Maros-Vásárhely csak 2·98, Arad csak 4·76, Győr 5·44, Nagy-Várad csak 5·60 %-kal gyarapodott a belső népszaporodás következtében, holott, a mint fentebb láttuk, mindezek a városok a tényleges lélekszám tekintetében nagy mértékben növekedtek.

Rendezett tanácsú városaink népessége általában távolról sem szaporodott oly nagy mértékben, mint a törvényhatóságú városoké. Sőt ezek sorában határozottan hanyatló városokra is akadunk. A százöt rendezett tanácsú város közül Kis-Marton, Gyöngyös, Nagy-Röcze, Szepes-Váralja, Felső-Bánya és Abrudbánya, vagyis hat város népessége határozottan megfogyott s ezenkívül számos oly rendezett tanácsú város van, mely alig fejlődött, tíz év óta mondhatni változatlan állapotban maradt. A fogyó vagy stagnáló városok többnyire fölvidéki városok, vagy kisebb bányavárosok, melyek erősebb helyi központtá nem tudják kinőni magokat. Gyöngyösön a népfogyást bizonyára a szőlők elpusztulása idézte elő, máshol más okok működtek közre. Hogy például Szentese egy egész évtized alatt csak 1·8⁰/o-kal szaporodott, annak okát kétségtelenül abban kereshetjük, hogy ez az alföldi magyar város telepítvényes rajokat bocsátott ki magából. De Szentesen kívül van még több alföldi városunk is, melynek szaporodása nem kielégítő. A tíz százalékot sem érték el: Kis-Ujszállás, Mező-Tur, Turkeve, Czepléd, Félegyháza, Nagy-Kőrös, Hajdu-Szoboszló, Makó, Fehértemplom, Nagy-Kikinda, sőt akad ezek között olyan is, melyek népessége csak 3—4⁰/o-kal növekedett.

A Magyarbirodalom összes törvényhatóságú városainak tényleges népnövekedése tíz év alatt 285.595 lélekkel haladta meg a természetes szaporodást. Csak kis részét teszik ennek a külföldről bevándoroltak, túlnyomó része a vidéki népesség fölszivásából telt. A rendezett tanácsú városokról nincsenek hasonló adataink, miután ezeknek természetes szaporodását csak az állami anyakönyvek behozatala óta megindított új adatgyűjtésből ismerjük. De már a rendezett tanácsú városoknak az országos átlagot jóval meghaladó tényleges növekedése világosan mutatja, hogy ezek, épen úgy, mint a törvényhatóságú városok, nemcsak belőlről, hanem kívülről is növekedtek.

A népességnek e jellegzetes belső mozgalmán kívül nagyon fontos a ki- és bevándorlás is. A rendelkezésre álló adatokból még csak a kettőnek egyenlegét ismerjük, mely a mint említettük, az egész Magyarbirodalomnál 206.867 lelket tesz. Ennyivel haladta meg a kivándorlás a bevándorlást; arról azonban, hogy mekkora volt külön-külön a lefolyt tíz

év alatt a ki- és bevándorlás, nincsenek adataink. Az újabban megindult kivándorlási statisztika eddig még csak egy év eredményéről számolt be. E szerint 1899-ben nem kevesebb, mint 37.193 egyén vándorolt ki, úgy hogy, ha az egész évtized alatt folyvást ily nagy mérvű lett volna a kivándorlás, 371.930 lelket vesztettünk volna el, vagy a tíz évi természetes szaporodást is számbavéve, körülbelül négyszáztizezret. Ebben az esetben a bevándorlás következtében történt népszaporodásnak körülbelül kétszázezerre kellett volna rúgnia. Ez azonban alig tehető föl, sokkal valószínűbb, hogy a kivándorlás az egész évtizeden keresztül nem volt oly nagy mérvű, mint 1899-ben.

A kivándorlók túlnyomó többsége Amerika felé veszi útját, 1899-ben a 37.193 összes kivándorló közül 26.515, míg 7.436 egyén Romániába vándorolt ki. Ez a két nagy nyílt sebe van hazánknak, mely ha nem is elvérzést, de mindenesetre érezhető vérvesztést von maga után. Az amerikai kivándorlás veszedelmes hatása azonban új népszámlálásunk eredményében nem nyilatkozik oly szembeszökően, mint az 1890. évi népszámlálás adataiban, 1881-től 1890-ig ugyanis Sáros vármegye népessége egyáltalán nem szaporodott, a legutóbbi évtized alatt ellenben 3·31⁰/₀ szaporodást ért el, Abauj-Torna akkor 0·96⁰/₀-kal fogyott, most 3·33⁰/₀-kal szaporodott. Legnagyobb azonban a különbség Szepes vármegyénel, mely míg 1881-től 1890-ig 5·55⁰/₀-kal fogyott, 1891-től 1900-ig 4·38⁰/₀-kal szaporodott. E javulást azonban nem annyira a kivándorlás apadásának, mint inkább a természetes szaporodás rendkívül kedvező alakulásának köszönhetjük. Némely fölvidéki vármegyében még romlott is az állapot, daczára a nagyobb tényleges szaporodásnak. Így például Zemplén vármegyében a tényleges növekedés a megelőző évtizedben elért 7·79⁰/₀-kal szemben 8·98⁰/₀-ra emelkedett, de ugyanezen idő alatt a természetes szaporodás 13·72⁰/₀-ról 17·04⁰/₀-ra, míg tehát 1881-től 1890-ig a természetes szaporodás arányszámából csak 5·93 ment veszendőbe, 1891-től 1900-ig 8·06⁰/₀. Pedig ez évtized alatt, a mint köztudomású, Zemplén vármegyébe sok galicziai munkást vittek be, nem is említve az egyéb betelepüléseket. Ugyanezt látjuk Bereg vármegyénel is. Szóval a látszólag kedvezőbb alakulat által nem szabad magunkat megtévesztetni engedni; mert ha szaporodott is valamennyi felvidéki vármegye, a tengerentúli kivándorlás, a mint arról

úgy kivándorlási statisztikánk, mint a nagy kikötővárosok, sőt magának az Éjszakamerikai Egyesült-Államoknak statisztikája is hangosan beszél, inkább emelkedőben, semmint hanyatlóban van.

Azok az erdélyrészi vármegyék, melyek népességét a Romániába való kivándorlás leginkább fogyasztja, szintén kivétel nélkül jobban szaporodtak a legutóbbi évtized alatt, mint a megelőzőben, de ezeknél már nem a kedvezőbb természetes szaporodás idézte elő az örvendetes változást, hanem, úgy látszik, a kivándorlás valóságos apadása; mert ezeknél az arány a tényleges és természetes szaporodás között általában kedvezőbben alakult. De itt is legfőlebb javulásról, nem pedig gyógyulásról szólhatunk, mert nem egészséges állapot, hogy vannak vármegyék, például Fogaras és Háromszék, melyeknél a természetes szaporodásnak több mint fele elfolyt.

Hazánk összes népességének szaporodásán kívül türelmetlen érdeklődéssel szoktuk várni a népszámlálásoktól a feleletet arra a kérdésre is, hogy miként szaporodott a lefolyt évtized alatt a magyarság? Mióta a faji öntudat fölébredése Európaszerte föltámasztotta a faji aspiratiókat, melyek a régi, történeti államalakulások formáit széttörték, vagy széttörni igyekeznek, az államoknak fontos érdeke, hogy a centrifugális elemek erőre ne kapjanak, előtérbe ne nyomuljanak az államalkotó faj rovására. Különösen fontos ez hazánkban, melynek soknyelvű népessége a faji összetartozásnál fogva több oldalról is idegen nemzeti államok vonzó hatása alatt áll.

Nem szükséges, s nem is szabad, chauvinistáknak lennünk, el kell ismernünk, hogy a magyar hazának az idegen ajkuak közt is lehet sok derék, hasznos polgára, sőt néhol az idegen ajkuak föntartása épen oly nemzeti érdek, mint magáé az államalkotó magyarságé, mint például a szászoké, a felvidéki tótok közt s Erdélyben, az oláhság tengerében, de azért kétségtelen, hogy a magyar ajkuak számbeli alakulását a többi népfajokhoz képest nem nézhetjük közönyösen, óhajtunk kell, hogy a számra is minél jobban megnövekedett magyarság, természetes súlyával, minél jobban s mindenütt megfékezze a központtól futó erők veszélyes törekvéseit.

Az 1890. évi népszámlálás az első, mely a nemzetiségek szaporodásának megállapításánál egy korábbi népszám-

lálás adatait használhatta összehasonlítási alapul s az 1880-tól 1890-ig terjedő évtized alatt a magyar ajkuaknak igen szép szaporodásáról számolt be. Ha mellőzzük Horvát-Szlavonországot, hol a magyar nyelv nemcsak tényleg, hanem törvény szerint is elveszítette uralmát, a magyar anyaországban a magyar ajkuak egy évtized alatt 14·89 %-kal szaporodtak, míg az idegen ajkuak csak 6·03 %-kal.

Mekkora volt a magyarság szaporodása a legutóbbi évtized alatt, melyről az imént végrehajtott népszámlálás van hivatva számot adni, ez idő szerint még nem tudjuk. A népesség anyanyelvének s más fontos demographiai viszonyainak pontos megállapítása — tekintettel a feldolgozandó óriás anyagra — még csak hónapok múlva történhetik; tehetünk azonban már most is számításokat, melyek a teljes hitelességre igényt ugyan nem tarthatnak, de azért meglehetősen tájékoztatók.

Ha a magyarságra az ország összes népességének szaporodási arányát alkalmazzuk, a magyar anyanyelvűek száma a magyar anyaországban a lefolyt tíz év alatt 7,357.936-ról csak 8,081.088-ra szaporodott volna, számaránya pedig ugyanaz maradt volna, mint tíz évvel ezelőtt, vagyis 48·53 %. Ily pessimistikus számításra azonban semmi okunk. A magyarság nagy tömegei az országnak azokat a részeit lakják, hol a föld gazdagsága s a nagyobb közművelődés előmozdítja a népesség erőteljesebb fejlődését. Az aránylag magas születési arány, a közegészségügyi állapotok javulásával karöltve, szintén a magyarság szaporodásának kedvez, melyet még az idegen ajkuak beolvadása is folyvást táplál. Ily körülmények közt a magyarság növekedését az átlagosnál mindenesetre nagyobbra kell vennünk.

A legegyszerűbb számítási kulcs volna, a megelőző évtized szaporodási arányának alkalmazása. Magyarország összes népessége ugyanis a legutóbbi évtized alatt csaknem egészen oly arányban szaporodott, mint az 1880-tól 1890-ig lefolyt tíz esztendő alatt, minthogy pedig a magyarság terjedésében visszaesést nem tapasztaltunk, kézen fekvő a föltevés, hogy a magyar ajkuak szaporodása is körülbelül akkora lehet most is, mint a korábbi évtizedben. Ezt a kulcsot alkalmazva, 1900 december 31-én a magyar anyaországban nyelvre is 8,452.311 egyén lett volna magyar, vagyis a népességnek

50·62 %-a. Ha ez a szám megfelel a valóságnak, megértük azt a nehezen várt s fontosságában alig megbecsülhető fordulatot, hogy hazánkban a magyarság számra nézve is abszolút többségre jutott.

Szükséges azonban további bizonyítékokat keresnünk föltevésünk támogatására. Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy milyen volt a magyarság szaporodása tisztán belső növekedése következtében, az idegen ajkúak beolvadása nélkül. Ha a magyarok és az idegen ajkúak területileg egészen elkülönítve laktának, könnyű volna a számítás, csak a magyar és nem magyar területek szaporodását kellene külön számba vennünk. Vannak ugyan tiszta magyar vármegyéink is, de azért véreink többnyire keverve állnak más népfajokkal; így tehát még akkor is csak igen elnagyolt munkát végeznénk, ha a magyarság szaporodását vármegyénként számítanók ki, az egyes vármegyék összes népességének szaporodási aránya alapján. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha még kisebb területegységekig megyünk le; a járások, a törvényhatóságú és a rendezett tanácsú városokig. Igaz, hogy az egyes járáson belül is más lehet a magyarság és az egyéb ajkúak szaporodási aránya, de azért a járások között már sokkal több a homogén népességű, s az így kiszámított szaporodás közelebb fog állni a valósághoz, mintha a törvényhatóságoknál állapodunk meg.

Ha az egyes járásokon és városokon belül ezek szaporodási százalékaival számítjuk ki a magyar ajkúak létszámának növekedését, akkor a magyar anyaországban Fiume és Horvát-Szlavonországok nélkül 8,212.955-re tehetnők a magyarság számát, mely az összes népességnek 49·31 %-át tenné, a tíz évvel ezelőtt elfoglalt 48·5 %-kal szemben. Ez azonban legrosszabb esetben is a magyarságnak természetes szaporodása. Legrosszabb esetben, mondom, mert nincs kizárva, sőt egyes kivételeket nem tekintve valószínű, hogy ott, hol a magyarság vegyesen lakik más ajkúakkal, a magyar ajkúak szaporodása erősebb volt, mint a többi lakosoké. De a természetes szaporodáson kívül a magyarság az idegen ajkúak asszimilálása által is szaporodik számban és erőben. Különösen a városokban, hol culturintézményeinktől támogatva a magyar cultura a legerősebben hódít. Ez nem föltevés, sőt nem is a mult évtized tapasztalataiból meritett következtetés.

Tényleges bizonyítékaink is vannak már az új népszámlálás alapján. Budapest székesfőváros népességének nemzetiségi tagozatát már a legújabb népszámlálás alapján is ismerjük, láthatjuk a különbséget a magyarságnak az általános népszaporodás alapján kiszámított és tényleges száma közt; míg ugyanis az összes fővárosi népesség tíz évi szaporodási arányát véve alapul, Budapesten a magyar ajkúak száma 326.395-ről 477.320-ra emelkedett volna, addig tényleg 567.793-ra emelkedett, vagyis a tényleges növekedés a kiszámítottnál kerek-szám 90.000-rel volt nagyobb. Már ezzel a Budapestnél nyert többlettel a magyar ajkúaknak imént kiszámított létszáma 8,303.428-ra emelkednék, csak 148.883-mal kevesebbre, mintha a magyarságnak a korábbi évtized alatt elért szaporodási arányszámát alkalmazzuk. Alig szenved kétséget, hogy ezt a különbséget is teljesen kiegyenlítette többi városaink magyarosodása, s a kevert népességű járásokban a magyarság erőteljesebb szaporodása, a mit részint a tisztai magyarság terjeszkedése, részint az állami telepítések munkája helylyelközzel szintén előmozdított. Úgy, hogy aligha csalódunk, ha kimondjuk, hogy az államalkotó magyar faj a legutóbbi évtized alatt is ép oly öröndetesen szaporodott, mint a megelőző évtizedben s ma már — örömmel hangoztatjuk újra — hazánk népességének abszolút többségét teszi.

Az egyes járások szerint eszközölt számításunk, mely a különböző vidékek eltérő szaporodási arányának hatását teljes mértékben érvényre juttatja, határozottan igazolja azt az öröndetes tényt, hogy a magyarság lakta vidékek népessége általában jóval erősebben szaporodik, mint az idegen ajkú vidékéké. Országos átlagban a különbség oly jelentékeny, hogy míg a magyarság ez alapon kiszámítva, tehát a más ajkúak magyarosodását egyáltalán figyelmen kívül hagyva 11.64 %-kal szaporodott, addig a nem magyar ajkúak szaporodása csak 8.66 %-ot tett. Nincs egyetlen országrész, hol a magyarság, a magyar vidékek szaporodása kedvezőbb ne volna, noha néhol, például a Duna-Tisza közén, csak igen kis mértékben. Vannak azonban vármegyék, hol határozottan gyengébb. Mellőzve azokat a vármegyéket, hol magyar vidékek tulajdonképen nincsenek is, vagy megfordítva, a hol az idegen ajkúak teszik szétszórva oly csekély töredékét a népességnek, hogy az átlag alakulására befolyással egyáltalán nem

lehettek, Pozsony megyében az idegen ajkúak szaporodása 13·14 % volt, a magyaroké csak 6·28 %, Ungban a magyaroké 7·25, az idegen ajkúaké 14·01, Komárom megyében a magyaroké 8·49, az idegeneké 16·62 %. Ezek a legföltünőbb különbségek; de ezenkívül is van több vármegye, hol a magyar vidékek népszaporodása kedvezőtlenebb volt. Ilyenek: Sopron, Pest, Abauj-Torna, Borsod, Békés, Bihar, Máramaros, Arad, Brassó, Csik, Háromszék, Kolozs és Maros-Torda. Nem mondjuk, hogy a felsorolt vármegyékben tényleg csekélyebb volt a magyar ajkúak szaporodása, mint az idegeneké, lehet, sőt valószínű, hogy a magyar közművelődés olvasztó ereje bőven kipótolta a különbséget, sőt a magyarság átszivárgása is kiegyenlítőleg hathatott, de ez azon a tényen mit sem változtat, hogy egyes vármegyékben a magyar vidékek népszaporodása kedvezőtlenebb, maga a tény pedig nagyon megérdemli, hogy ne haladjunk el mellette közönyösen, kutassuk az előidéző okokat, az illetékes körök pedig igyekezzenek a bajt orvosolni. Hogy azonban az érem fényes felét is bemutassuk, legyen szabad egy pár ellenkező példát is idéznem. Vas megyében a magyarok szaporodása 9·43 %, az idegen ajkúaké csak 3·49 % volt; Veszprémben a magyaroké 3·02, az idegeneké 0·97, Zemplénben a magyaroké 11·99, az idegeneké 6·29, Szilágyban a magyaroké 10·62, a más ajkúaké csak 6·10 %.

Mindez adatok valódi értékét és jelentőségét azonban majd csak a népszámlálási anyag részletes földolgozása fogja kimutatni, midőn az anyanyelven kívül a népességnek születési hely szerinti tagozódását is ismerni fogjuk s nyomon követhetjük a vándormozgalom hatását a magyarok és más ajkúak szaporodására. De földolgozásunk más irányban is érdekes világot fog vetni hazánk nemzetiségi állapotára, a magyar és az idegen ajkúakat foglalkozás szerint is részletezni fogja s így pontosan megjelöli mindeniknek helyét, szerepét gazdasági és társadalmi életünkben.

Bizvást nagy várakozással tekinthetünk az új népszámlálás anyagának végleges földolgozása elé. A kereskedelemügyi Minister Úr Ö Nagyméltósága, mint közgazda és mint államférfi teljes mértékben méltányolván azt a fontosságot, melylyel közállapotaink szempontjából az önismeret bír, intézkedett, hogy ne csak jóval több adat jegyeztessék föl az évszázad fordulóján végrehajtott népszámlálás egyéni lapjain,

mint tíz évvel ezelőtt, hanem hogy ezt a gazdag anyagot a központi földolgozás sokkal jobban ki is aknázza. A lázasan haladó kor a statisztikával szemben is új és új követeléseket támaszt. A mint a gazdasági élet egyre bonyolultabbá válik, átszöve a socialis élet alakulásának ezer szálával, akként kell a statisztikai kutatásnak is mind mélyebbre hatni s éles, finom eszközökkel bonczolni a tényleges állapotokat. Különösen a magyar statisztikára vár e tekintetben nagy föladat. Nemcsak buzgón, hanem hasznosan is kell szolgálnia államférfiaink működését, a magyar nemzeti politikát. A magyar nemzeti politika, értve annak egész körét, a tulajdonképeni nemzeti föladatokon kívül anyagi érdekeink biztosítását is, mindig nehéz volt; a bátorság mellett nagy óvatosságot, az erély mellett sok mérsékletet kíván. A helyes határt gyakran csak egy hajszál jelöli; s eltalálni azt csak a hivatott államférfiak éleslátása és helyes ösztöne képes, de mennyivel könnyebben találhatja meg, ha a statisztika eloszlatja a biztos szemet is sokszor megtévesztő homályt.

VARGHA GYULA.

KARÁCSONYI VEREBEK.

Kemény a tél, zord idő jár.
Ott künn szinte csikorog.
Viskójában szegény özvegy
Két árvával nyomorog.

Holnap derül fel karácsony,
Várják a nagy ünnepet,
Hiszen a föld Megváltója
Ő értek is született.

Nekik is örömet hirdet
Az a csillag oda fent,
Mely hajdan a betlehemi
Pásztoroknak megjelent.

Vendég nem tekint be nálok,
Vendég mit keresne ott,
Hol a sors a földi jóból
Egy hajszálnyit sem hagyott.

Vendégül száll udvarokra
Nehány didergő veréb,
Fagyos tollát felborzolja
Némán, csüggedezve lép.

Éhinséggel gyötri őket
A kegyetlen durva tél,
Köztők immár egyik-másik
Szinte-szinte elalél.

Dús paloták közelében
Rajtok nincs ki könyörül,
Koldús-társaikhoz jöttek,
Kiket minden elkerül.

Nekik itt a két kis árva
Kenyérmorzsát hinteget,
Bár magok is ritkán esznek
A kenyérből eleget.

Megenyhülnek, felvidúlnak
Az elcsüggedt madarak,
Egy pár még az eresz alatt
Éjjelre is ott marad.

A Jézuska, kit úgy várnak
Reggelre a gyermekek,
Szegény özvegy viskójában
Egész éjen ott lebeg.

Hozza nekik szép álomban
A sok drága, czifra jót,
Téli jó meleg ruhácskát,
Zöld ágon arany-diót.

S hallanak az álmodozók
Csudálatos szép zenét,
A karácsonyi verebek
Hála-adó énekét.

LÉVAY JÓZSEF.

KARJALA. *)

Ott, a hol a Ladoga habja ring,
 Es forr az Imatra árja,
 Hol forгатag ássa ki partjaink,
 Ott jöttem én a világra.
 Ott játsztam vígan a part füvében,
 Ott ült a családom a fák hűsében,
 S ott gyűlt a szívembe' szerelmi láng
 Egy karjeli lányka iránt.

Egy nép él ott, oly erős, kemény,
 Miként az iharfa kérge ;
 Bár gyakran köny ragyogott szemén,
 Büszkén állt bármi veszélybe',
 A rút idegennek járma nyomta,
 Ő sorvada legtöbb fájdalomba',
 A hon neki csak bút, könnyet adott,
 És ő so'sem ingadozott.

Ott zeng még most is a kantele,**)
 Szép gyermek-időm tanúja,
 S megszólal Vejnőnek éneke,
 Ha pendül méla húrja ;
 S fölkelnek az ősök a siri éjből,
 S beszélnek a régi, hősi népről,
 És lelkesedés tör a sirbul elő, —
 Oh, Karjala, hős-temető !

*) Karjala Finnországnak egyik legrégibb tartománya, melyhez sok történelmi emlék fűződik. Dugonics András Karjel-nek írta és magyar szónak tartotta. Az ő emlékére támaszkodva irok az első versszakban «karjeli»-t karjalai helyett. — Genetz (finnesen Jännes) egyike a jelenkor legjelesebb finn tudósainak, a ki mint költő is előkelő helyén van.

***) Kantele a finn nép hangszere, a mely a gitárhoz hasonlít. Ezen ősi hangszer mellett szokták énekelni a régi népénekeket. Vejnő = Väinämöinen, a finn mythos szerint a dal, az ének atyja, a Kalevala főhőse.

Ott gyúlt bennem szeretet tüze,
 Oh, Szuómi népe, érted.
 Svédországhoz szivem ott füze,
 Mely engemet, árvát, védett;
 És Luther tiszta tanát megértve,
 Átjárt az igazság égi fénye,
 Mely nem szorul oltár lángjaira,
 Se tömjénfüstre soha.

Ott lepte meg elmém borzadály
 A vészes bölcsélet ellen,
 Mely hirdeti: győz a zord halál
 A szellemen és a lelken;
 A mély tudomány aranyát kínálja,
 S lerántja valónkat a porba, a sárba,
 Hol rá piszok és szenny foltja tapad, —
 Oh, Karjala, óvd magadat!

Ott láttam búa merülve én
 A népnek szenvedését,
 Mely vésteli testvérharcz hevéen
 Ontotta gyakorta vérét;
 Oh, mennyit szenvedé bús viszályban,
 És türt szomorún idegen igában;
 Ah, Karjala, mostoha sorsu hazám,
 Légy egyszivű hát ezután!

Míg szent jogaid s hitedet hiven
 Megörzöd s ősi nyelved,
 Addig rajtad soha nem veszen
 A siréj győzödelmet:
 Te vén fa, Szuómi, kihajtasz újra
 És bármely vészbe' megállsz virúlva,
 Mint zöld fenyű télnek bőszi viharán,
 Én agg és ifjú hazám!

GENETZ ÁRVID után finnből

BÁN ALADÁR.

A TAVASZI TÁRLAT.

Két név cseng fülünkbe, ha a tavaszi tárlatra gondolunk. Van ott ugyan még sok más figyelemreméltó, sőt néhány kitűnő művész is, de e kettő mellett háttérbe szorúlnak, s alkotásaik tömegével szemben érvényesülni nem tudnak. Segantini és Lenbach külön-külön termet foglalnak el a tárlaton és külön helyet követelnek emlékezetünkben. Dall'Oca Bianca napsütötte és Palmié holdvilágos csapata, a nemes és választékos angolok, s magyarjaink jobbjai mind csak e két művész összejövételének fényes kísérete. A véletlenség fejedelmi találkozó színterévé tette a Múcsarnokot, s a makrokosmos halott uralkodója a mikrokosmos élő mesterével fog ott kezdet.

Segantini és Lenbach szinte csábítanak az ellentétek halmozására. Segantini a multtól függetlenül, a jelentől is alig érintve kereste meg lelkének új, fáradságos kifejező eszközeit; Lenbach a legnagyobbak hagyatékának könnyedén sáfárkodó letéteményese. Segantini tárgya a természet; tájain az ember eltörpül; «minden test olyan, mint a fű, és minden szépsége az embernek olyan, mint a mező virága»; — Lenbach az embert festi, s a természet annak legfőbb elmosódó háttére. Segantini a látható világ minél nagyobb tömegét, hófödte hegyóriások lánczolatait szorítja képeibe; Lenbachot még az ember egésze sem érdekli, csupán a fej, s a fejben is jobbára a szem körül s a szemben összesűrődő élet. Érdekeikben ellentétesek, de rokonok nagyságban, mert a maga birodalmában Isten kegyelméből való fejedelem mindegyikök.

Ha Segantini élete sorát hallgatjuk, régi művészlegendák csodás világa éled föl emlékezetünkben. A nagy művész gyermek-sége vigasztalanul szomorú. Arcóban születik, szegény munkás szülőktől. Öt éves korában elveszti anyját. Atyja Milanóba küldi őt; ott a fiú egy mostoha nagynéninél növekszik föl. A sokat gyötört gyermek egyszer hall valamit egy hegyentúli, világszép város-

ról, Párisról. Ettől a percztől fogva rajongó lelkének egyetlen vágya átkelni a kék hegyeken s eljutni abba az ismeretlen tündérvárosba. Megszökik. De a kis Columbusnak ereje nincs arányban vágyaival; egy alpesi faluban összerogy, s ott marad — disznópásztornak. Itt egyszer egyik disznaját oly híven rajzolja egy sziklára, hogy a lelkesülő olaszok diadalmenetben viszik végig falujokon. A dolognak nesztét veszik s csakhamar gazdag pártfogó is akad, a ki bejuttatja a milanói akadémiába. Élete eddig legenda volt, ezentúl munka; s életének ezt a második, korán megszakadt, de csodálatosan gazdag részét beszélik el kiállított művei.

A világra szóló vásznak között a 16. számú *Csendélet* igénytelenségével vonja magára figyelmünket. Néhány répa, egy kosár paradicsom, két fej kel s pár finocchio — ez az egész. Az ecsetkezelés egyszerű, a palettán kevert színek a megszokottak s a képen nem nyilvánul egyéb, mint a jól képzett, de szerény művész biztossága. Nem hinnők, hogy Segantini festette, ha nem látnók rajt nevének kezdőbetűit. Meglepetésünket csak a monogramm mellé tett évszám oszlatja el némikép. Tehát 1886-ban Segantini még nem volt az, a kinek ma ismerjük, s a huszonnyolcz éves művész még nem találta meg a lelkében szunnyadó erők kifejező formáit.

Tárgyban és fölfogásban még két kép csatlakozik az imént említetthez. A hetedik számú *Pulyka* című és a 11. számú *Liba* című festmények szintén minden követelődzéstől ment, egyszerű csendéletek. Az ecsetkezelés is hasonló, csak talán tökéletesebb s különösen a *Liba* folyékony, széles festékfoltjai meglepő igazsággal ábrázolják a lágy pihetollazatot. E képen évszám nincsen, de rajta az egész névalírás, még pedig feltűnő betűkkel, melyek közt különösen a kezdő S szinte kaczer, kihívó alakja vonja magára figyelmünket. Az érettebb korszak képein az aláírás megkisebbedik és szerényen elbúvik; azokon név nélkül is megismerszik alkotójok és azokon nincs többé holt terület, mely a név alkalmas hordozójául kínálkoznék. Az egyéniség előnti az egész művet, s a név félénken sarokba vonúl.

A 12. számú *Kappan* című csak tárgyával sorakozik e képek mellé; technikában változást mutat. A festék pastosus, s nem széles, sima foltokban, hanem keskeny, kemény csíkokban helyeződik el, mint Jan Fyt hasonló tárgyú képein. Az ötödik számú szénrajz, s ennek megfelelője, a 18. számú olajfestmény pedig tartalmilag vezetnek új világba. A száguldó ló merész, megkapó tanul-

mánya elárulja már a természet éles, önálló megfigyelőjét; a lónak a rövidülésben megvastagodott teste pedig az igazságnak minden conventionalis szépségtől szabaduló keresőjét. Ha e képeit, s különösen ha 321. számú act tanulmányát szemléljük, önkéntelenül Mantegna szellemére gondolunk. Az ötödik számú lótanulmány már az 1888-as évszámot viseli, s átvisz bennünket azon korszakba, melyben Segantini egyénisége teljes erejével kialakul.

A névalírás jelleme és a technika tanúsága szerint a korábbi művek sorába tartozik még a 20. számú *Reggeli mise* című olajfestmény is. A kép alsó felét hatalmas, szürke kőlépcső foglalja el; a barokk templomból, melyhez vezet, fönt balról látszik a gazdag homlokzat egy részlete. Lépcső és templom fölött felhőtlen, hűvös reggeli ég, s a hold halaványuló korongja. Egy görnyedt öreg pap megy fölfelé a lépcsőn, hátul összekulcsolt nagy kezeiben könyvét tartva. A hideg színek a hajnal hús fuvalmát lehellik, s az öreg papnak az égről feketén leváló, csendes humorú alakja szelíd hangulatot kelt a néző szívében. Segantini korábbi modorát kiállított művei között e festmény mutatja be legelőnyösebben, s a mi nagyközönségünk talán mindannyi közt a mester ez alkotásához vonzódik leginkább.

Angelo Dall'Oca Biancának egy rokon tárgyú képe látható tárlatunkon. (457. számú.) Hajnal helyett alkonyat, a templomba menő helyett a templomból jövő pap. A jó öreg arczán, avult zöldes-kék öltözetén reflexek játszanak. Mögötte nyers téglá templom emelkedik, melynek magasabb részeit süti az esti napsugár. A tarka kapu ormát élénk gyom verte föl; a meleg sárga ajtófüggönyön átvilágít a belső gyertyafény; s a templom előtt, néhány alak ruháján csillog az égő vörös, a kékesfehér, a lila, a meleg barna s a kékes-zöld változatos egyvelege. A templom mellett jobbról az ég keskeny szelete látszik, fehér felhővel; alatta napsütötte lomb. Még a talaj is csupa szín. Segantininek is ugyanaz a tárgya: a háttérben templom és ég, s elől szintén az olasz humor Constantin abbéja. De eszközei bámulatosan egyszerűek; neki elég három szürkés szín: a kőlépcső egységes tömege, az ég hűvöskék síkja, s a pap alakjának e kettőt átvágó sötétszürke foltja. És hideg színharmonijája mégis meglepőbb, mint Dall'Oca Bianca tarkasága; s az öreg pap feketés háta beállításánál fogva festőbb jellemzőbb, hatalmasabb, mint Dall'Oca Biancának arczát felénk fordító, reflexekkel tele alakja. A gazdagság jele a művészetben nem a pompa, hanem az egyszerűség.

Segantini e művében a modern olasz festészet talaján áll. A novellaszerű tárgy, mely a néző sejtelmeit a festészettől idegen

utakra vezeti s képzeletét ekként táplálja, közös tulajdona az új olasz iskolának Velenczétől Milanóig. De mint láttuk, Segantini fölfogása már festőibb veronai kortársánál, sőt talán az e nemű tárgyakhoz kapcsolható festőiség netovábbját is elérte. Lelkét azonban e művészet ki nem elégíti. Mint az elsülyedt harang mestere, ő is érzi alkotásáról, hogy a völgyben cseng, de fönn a hegyek közt nem. S a Pó síkságáról felköltözik az Alpok közé; elfeledi mindazt, a mit lenn tanult és tudott, s törhetetlen bátorsággal újra kezdi harczát a természettel. Il dipintore disputa e gareggia colla natura, mondotta Lionardo.

Küzdelmének voltak segítő társai. Tagadhatatlan, hogy a nagy európai festészet nyomot hagyott lelkében. Alkotásainak egy részén kézzelfoghatólag nyilatkozik Jean François Millet hatása. Nálunk kiállított művei közt a *Hazatérés az erdőből* című, 1891-ből való színes rajztól (első számú) az 1897-ben készült *A magvető* című (337. számú) szénrajzig egy egész sorozat szinte úgy hat, mintha Millet képeinek változatai volnának. De technikájok más és mélyebb elemzésnél más a fölfogásuk is. Rokonságukból csak az tűnik ki, hogy Millet ébresztette Segantinit — önönmaga tudatára.

Nagyobb olajfestményei között a *Szénagyűjtés az Engadin-ban* című (15. számú) láttán lehetetlen Millet *Les glaneuses* című világhírű alkotására nem gondolnunk. De Millet képén a kalászosért hajló nők komor alakjai uralkodnak; az augusztusi nap fojtó hevétől, nehéz páráitól nyomott síkság belevész az éghatárba; minden fáradt, tompult, szomorú. Segantini gereblyező, derékszőgben meghajló leányát a fény vidám játéka élénkíti; a levegő tiszta, ragyogó, s a láthatárt a hegyek kemény, szakgatott, energikus vonala zárja be. Millet a sík föld munkását festi s nála az ember uralkodik a tájon. Az éghatár rendszerint mélyen lenn van s az előtérben álló alakoknak csak derekukig ér; azok a síkság fölé magaslanak és felső testök már az égről válik le. Az ember nála a megtestesült fáradtság és fáradtság; rabja a földnek, melyen uralkodik. S e föld is csak munkálója lelkének mása: nyomasztó, munkamésztő, sűrű levegőjű rónaság. Segantini az Alpokba visz bennünket, hol az ember eltörpül, s a sziklák veszik át birodalmukat, hol a levegő metsző, könnyű, tele fénynyel, tele ragyogással, s a csúcsok szízi fehérsége a természet örök tisztaságát hirdeti. Ez a világ sohasem melancholikus, mint a lapály; komoran vagy derűlten egyaránt fenséges. Segantini Millet elegiái helyett e havasi világ ódáit zengi.

E híg levegő átlátszóságát, e színek ragyogását, e fény élénkségét eddigi eszközeivel Segantini nem tudta ábrázolni. Talán a pointillisták hatása alatt, talán azoktól függetlenül, csupán véletlen találkozás útján, jutott sajátos eljárásához. Technikája azonban épen úgy elűt a pontozókétől, mint képeinek lelke Millet melancho-liájától. Ő első sorban a fényt keresi. A friss pázsit üde ragyogását úgy érzékíti meg, hogy a zöld közé vörös csíkokat szorít, és a két kiegészítő szín a szemben a fény érzetét kelti. Másutt egyéb színcsíkokat helyez egymás mellé, s a fény minden fokának, minden változatának megtalálja kifejezőjét. Soha ilyen sugaras pázsitot, soha ilyen fénynyel telített, a nyári nap hevétől reszkető levegőt. A téli nap hideg csillogását festő még nem ábrázolta olyan híven, mint ő, a *Halál* havasain. De nem válik azért a valóság rab-szolgájává, s a valószerűség csak eszköz neki nagy érzései megtestesítésére. Technikáját is csak így szabad tekintenünk, mint alárendelt, sőt másodlagos eszközét művészetének. Nagyságának nem lényege, legfőlebb külső jegye.

Technikájának vannak kárhóztatói. Mint minden új eljárás, eleintén az övé is zavaró; a mi föladatunk, hogy szemünket hozzá szoktassuk. Sokan elítélik azt az erőpazarlást is, melyet ez eljárás kialakítása és alkalmazása követelt. De ő azon szellemek közé tartozott, kiknek erejük egy részét, talán fölöslegét, a technikával vívott, sokszor meddő harcra kell fordítaniok, hogy eszméik kellő kifejezését megtalálják. Lionardo hány alkotását ölték meg kísérletei és Michelangelo eljárása következtében hány hatalmas alak maradt az idomtalan márványtömbökben, melyekben csak ő látta, s melyekből kiszabadítani csak ő tudta volna azokat. Nem szabad elfelednünk, hogy Segantini technikája is csupán technika, melynek vannak jó és lehetnek káros tulajdonságai is; de azért e technikával nem szabad összetéveszteni, mint azt gáncsolói, sőt dicsérői is gyakran teszik — Segantinit.

E technika a tájfestés gyakorlása közben fejlett ki, s így az emberi alak és arcz ábrázolására kevésbbé alkalmas. Segantini nem emberfestő. *Szerelmesek* című szénrajza (23. szám) a mezíten test ábrázolásában az erőlködés bizonytalanságát mutatja. *Zenei allegoria* című olajfestményén (24. szám) a mély hangulati tartalom és a tétovázó kifejezés közt nagy aránytalanság érzik. *A szerelem istennője* című festmény (harmadik szám) és a hozzátartozó tanulmányrajz (326. szám) érdekes kísérlet Giorgione fekvő és Botticelli álló Venusának levegőben szálló, átló irányában lebegő

paraphrasisára. A szép test, a sarkig érő aranyhaj, a testet takaró vörös fátyol kellemes benyomást tesznek; a keret ferde tojásdad kimetszése nagyon ügyes; s a kép költői hatását csak az arcz domborodás nélkül való haloványsága rontja le némikép. Segantini igazi dominiuma a táj.

Az engadini mester kitágította a tájfestészet határait. Új esz-
közeivel, lelke erejével meghódította az Alpok idegen országát. A tájkép keretei közé, hova eddig a sík vagy lejtős földnek csak egy temperamentumon át nézett szűk darabkája fért, beszorította a havasok egetverő hadait. Az óriások hangulatát legyűrte az ő nagyobb hangulatával, s annak rabjaivá, hirdetőivé tette őket. E táj-
kon az ember elenyészik, de az emberi lélek annál erősebben szól belőlök. Segantini a havasok világában monumentalis, örök képeit kereste és találta azon eszméknek és érzelmeknek, melyeknek változó hullámai emelik vagy sujtják emberi létünket. Ezer meg ezer festékcsikja élénk varázsolja a szín és a fény eddig nem ábrázolt változatait; színből és fényből kibontakozik a sziklák fenséges birodalma; s a havasok e rideg világában szívünket hirtelen hevesebb dobogásra készíti valami: serkent az ébredő *Élet*, hí a fáradt *Természet* nyugalma és megdőbbsen a rejtelmes *Halál*.

A sors úgy akarta, hogy Segantini ereje teljében, az élet útjának alig túl közepén, egy alkotásba tömörítse mindazt, a mit eddig tanult, látott és érezett, s aztán örökre letegye ecsetét. Triptychonjában megfestette Engadin változó panorámáját. Az *Élet* című képen kora tavasz; a friss pázsit üde ragyogással nevet a néző szemébe; a hullámos előtért kellemes árnyék borítja, s a hegyi kikelet hűvös szellője szinte felénk csap belőle. Csak fönn, a havasok koronáját süti már növekvő hevével a diadalmas, reggeli nap. A *Természet* sziklás előtérén magasra nőtt a tompult színű fű, melyre a közelgő alkony szórja aranyos, rózsás reflexeit. A nyári nap éppen most bukott a hegyek mögé, s azoknak sötét, zeg-zugos vonala komoran válik le az izzó égről. Forró sugarak reszkető kévái lövelnek szét a boltozaton, s köztök egy hevőktől áttüzese-
dett kis felhődarab lebeg a szálló pára könnyűségével. A *Halál* csendes világában hó takar völgyet és hegyet; kék árnyékba borult a néma Engadin, csak a havasok fehér tetőin nyugszik a téli nap-sugár hideg, erőtlen csilláma. Az égen nagy, nehéz, sejtelmes felhő-gomoly.

Az *Élet* előtérében, egy fa kusza gyökerein fiatal anya ül gyermekével, az élet titkának symbolumaként. A *Természet* meleg

ölén fáradt emberek ballagnak haza felé, a természettel való harc, az életküzdelem egy éjre lepihenő harcosai. A *Halál* hideg, havas táján üres szán várja a koporsót. Az ember sorsa s a természet élete egybefoly.

Mielőtt a *Halált* bevégezte volna, Segantini elköltözött a holtak birodalmába. A részletek még hiányoznak képén, de a *Halál* nagy hangulata már főségesen kicsendül ez óriás, havas temetőből. Befejezetlensége a legmeghatóbb, a legigazabb befejezés.

Az égre tornyosuló szikláknak, az élet és halál nagy kérdéseinek mérhetetlen világából szálljunk le az emberek, a characterek közé. Nézzük mélységeit annak a kis világnak, melyet egy szemhéj betakar s melyben mégis az egész mindenség tükröződik. Lenbach, a szem titkainék búbájós mestere vár.

Kenderhajú tündérgyermek, viruló, szépséges fiatal nők és barázdált arcú hatalmas öregek társasága tekint reánk. A bimbó talánya, a kinyílt nőarc pompája, a characterre merevedett férfifő ereje — ime Lenbach problémái.

Eljárása ismeretes. A szemből sugároztatja ki az emberi lelket. Ezt festi meg leggondosabban, a ragyogás minden fokára, a tekintet minden apró változatára ügyelve. Az arc többi részét már nagyobb vonásaikban domborítja ki, csupán a szem körüli részt és az ajkak mozdulatait ábrázolja még éles figyelemmel. Haj, kéz, ruha, háttér — mind csak nagy vázlatos foltok.

Lenbach kis leánya, a selymeshajú *Gabriella* (127. szám) nagy kék szemével idegenül tekint reánk. Van valami a nézésében, a mi nem gyermeki. Lenbach nem gyermekfestő; nincs meg hozzá a naivsága. Nála minden tudatos; s művészetének jelenti ez dicséretét, de egyúttal határait is. Az anyja hátán lovagló gyermek (118. szám) hidegen hagy. Csak a maga leányait festi elragadóan, ámde azokat titokzatos tündérkisasszonyokká változtatja. *Marion*-ban (113. szám) nincsen semmi gyermeki; omló kenderhaja, tágra nyílt halovány szemei, sápadt arczszíne más világba visznek bennünket. Phantastikus barlangnyílásánál áll a kis tündér ragyogó vörös ruhában, nyakán mellére csüngő fehér selyem fátyollal, bíbor harisnyában és kenderszínű kis topánban. Úgy néz reánk, mintha maga is tudná, hogy nem közénk való. A színek sajátos bája, a ruha ragyogása csodálatraméltó, s a nagy spanyol mester tanulmányozását mutatja. Lenbach is odatehette volna e kép alá, mit John Everett Millais írt híres gyermekképére: A Souvenir of Velasquez.

Női képmásain Velence nagy festőinek nyoma látszik. De a szépséget a maga tiszta varázsában, szívverést gyorsító meleg együgyűségében, mint Palma, Tizián s Piombo nőin, nála nem látjuk. Ő éles, hideg szemmel bonczolja a női arcz minden gyönyörűségét, s a szépség caractereit festi meg. *Gold kisasszony arczképe* (116. szám) barna villogó szemével, melyre a fölemelt jobb kéz szinte figyelmeztet, — az arcz kenőcsszerű pirjával, a nyiló ajkak könnyed mosolyával — a megtestesült kacérság. *Willey amerikai hölgy* (120. szám) a királynői szépség. Fekete haj, Piomboszerű oliv arcszín, mély, merengve néző sötét szem, reszketve nyiló nemes ajak, egyenes büszke tartás egyesülnek e benyomásra. Szinte ellentéte *Scheff kisasszony képmása*. (122. szám.) Csupa olvatag kívánság, csupa édes odaadás; a vágyó test lágyságának csodálatos képe. Haja ragyogó arany; arcza és keble puha rózsaszín; fekete szemei nedves fátyolban ragyognak; édes mosolyra nyílnak bársonyos ajkai, és fehéren nevet ki közülök a gyönyörű fogsor. És minő szeretettel szorítja magához — kis kutyáját. *A gyermekét vivő anya* képén (118. szám) az anyai szeretet mélységének kifejezését Lenbach ecsetje nem találta meg; helyette a pillanatnyiség meglepő erejével ragadja meg e kép a nézőt.

A meleg szépség e galleriájához csatlakoznak a hideg szépség képviselői is. A *Herodiaszt* (124. szám) tréfának lehetne venni, hisz e nő Keresztelő János feje helyett gyümölcsöt tart tálcáján, de Lenbach komolyan, meggondoltan választotta Herodiás tartását. Ezek a barna szemek hidegen csillognak; ez a felénk forduló arcz, ez a nyak, mely hajlásában ígésző redőt vet, márvány; e hát és e kar szobrászra várnak. Itt először zárvak a csábító ajkak. Ez a gyilkos szépség típusa.

Végül *Lett bárónő arczképe* (126. szám) a nagyvilági salonok szellemes hideg szépségét mutatja be. A finom keskeny ajkak itt is összeszorúlnak, s a sűrke, csillogó szem kutatva néz az ember arczába. Mintha csak még egy pillanatig várna, azután valami rejtetten éles czélzás sziporkájával boszúlná meg — a kritikát.

Ha Lenbach finom jellemző fölfogását, bámulatosan kiművelt színérzékét meg akarjuk ismerni, figyeljük meg női öltözékeit. *Gold kisasszony* kacér termetén zöld draperia simúl végig; Ms. *Willey* büszke alakjára sötét köpenyt vetett könnyedén; *Scheff kisasszony* szoknyája meleg aranybarna, s a mélyen kivágott derék csodás érzéki vörös színben ég. *Herodias* felső teste bordó damast ruhájából szinte kiemelkedik, a vállat áttetsző fátyol takarja. *Lett*

bárónőn minden discret: a fekete bársony ruha, a derékra omló fehér csipkedísz s a mellre tűzött halovány rózsza. Még a háttér is szürke ég.

Talán a női szépség változó jellemeinél is szívesebben festi Lenbach öreg férfiak képmásait, kiknek arczába mélyen benyomultak az élet kerékvágásai. Nálunk kiállított képei nem mind elsőrangúak, de azért elég anyagot adnak a szemlélődésre. *Miguel miniszter képe* (109. szám) erővel teljes vázlat, mely megkapóan ábrázolja a kemény politikus energikus, szinte sötét tekintetét. *Björnson* (111. szám) hatalmas pose-ja, *Virchow* (112. szám) tudós, a természet apró titkait kutató nyugodt derült nézése, a bozontos hajú *Lingg Herrmann* (114. szám) mélyen bennfekvő szemei Lenbach jellemző erejének gazdagságát dicsérik. *Allmers költő* (117. szám) jellegzetes, éles arczában a tekintet intensivitása a végső határig fokozódik; szinte kicsattan belőle a gondolat. Lenbach saját képmásán (119. szám) a mélyreható nézésnek egy új fajtát adja; jobb szeme nyíltan, nyugodtan tekint reánk, a másik kissé összeszorul, s szűróan hatol bensőnkbe. E kettős pillantás vegyülése okozza a gyönyörű főnek különös, varázsszerű benyomását, melyet ellentétével még inkább fokoz karján ülő kis leányának tág, tiszta tekintete. *Joachim arczképe* (121. szám) a legegyszerűbb az egész sorozatban, s talán a legközvetlenebb is. Mintha a nagy zenész naiv pillantása Lenbachchal elfeledtette volna minden meszterkedéseit. *Bismarck herczeg arczképe* (123. szám) gyengébb a szokottnál; az exkanczellár a szabadban áll, egy fa mellett, merev tartásban és komoran, mereven tekint maga elé. *Dr. Hamacher* (125. szám) arca hasonlít Bismarckéhoz, de minő más a kifejezése. Az egyetlen e férfiak között, kinek ajka szelíden kinyílik, s ki mint egy ártatlan lelke jeléül puha gyűrűs kezét szívére teszi. Mosolygó arczából, csillogó kék szeméből kír az öreg gyermek jósága.

Ez arczképsorozat bemutatja Lenbach egész egyéniségét. Nem mintha mind kitünő alkotás volna, de mindegyikben van egy-két jellemző vonás, s összességökből a fölfogásnak és az eszközöknek ritka változatossága tárul elénk. Lenbachból nem árad ki a költészet amaz ömlő folyama, mely a nézőt árával elragadja; az ő hatása inkább értelmi; tisztább, tudatosabb és hidegebb. Technikájában föl-fölcsillan a régi mesterek hatása, de nem mint utánzás, hanem mint jogosan, megfelelően fölhasznált örökség. Lenbach, kinél minden tudatos, tudatában van a maga tehetségének, a maga határainak is és az arczképfestésre szorítkozik. Önönmagának e

megszorításában nincs párja a kiváló művészek között, de az arc-kép szűk határain belül változatosabb is, mint bármelyik előzője. A szemfényvesztő ügyességével lesi meg az emberi jellem minden árnyalatát, és annak pillanatnyi változásait örökíti meg. Bár mindenütt typust keres, azt mindig a percz mozgalmában ábrázolja. A szem fölcillan, elmosolyodik vagy elborúl, az ajak kinyílik vagy összeszorúl. Művészetének meggyőző igazságát — minden tudatos bűvészkedése ellenére — az állandó típusok keresésének köszönheti; kimeríthetetlen változatosságát pedig a típusok korlátolt számú világában megadja neki a pillanatnyiség.

Segantini és Lenbach műveinek sorozatos bemutatása a tavaszi tárlat színvonalát szokatlan magasra emelte. Egy-két kép könnyen elvész a tömegben; a nagy mesterek érdekét ilyen gyűjteményes kiállítások inkább szolgálják. Műveik sokoldalúsága kidomborítja egyéniségöket és az egyes kép erejét hatványozzák társai. A közönség többet tanul egy mester húsz művéből, mint ha húsz külön egyéniség osztja meg figyelmét. De sorozat kiállításánál jól meggondolandó az *il chi e il quale*. Szerényebb tehetséget eléggé jellemez két-három alkotás; nagyobb sor könnyen keveset mondvá válik, mint tárlatunkon Charles Palmié kiállítása, sőt untatóvá, mint ugyanott Angelo Dall'Oca Bianca terme. Ilyen egyéniségeket legjobb iskoláikkal együvé tömöríteni, hol az iskola pótolja a nagy mester egységét, s a művészek különböző volta annak változatosságát. Ellenben kevés hatása lehet a művek olyan iránytalan csoportjának, mint például a tárlat angol sorozata, hol a véletlen összehozza a praerafaelisták leghívebbjét Holman Hunt-ot az eretnek John Everett Millais-vel, s a lázadó John Laveryvel az akadémikus Sir Edward Poynter-t.

Dall'Oca Bianca egyik képét, a legjobbat (457. szám) már említettük. Kedves színek, az alkonyat pompájának szeretete s mélyebb törekvések hiánya jellemzik őt. Veronai vedutái megnyerők; általában legjobb ilyen kis méretű, igénytelen tájképekben, míg figurális műveiben erőtlen és édeskés. Képviseli az olasz festészet mai átlagos színvonalát és mértékül szolgálhat Segantini kimagaslásának mérésénél. Charles Palmié az állóvizek fölületét figyeli meg a fény változó játékában. Szelíd hangulatok gondos festője, kinek érzelmei úgy, mint síma vizei, mélyebb hullámokat nem igen vetnek. Különösen kedveli a holdfény merengő világát, vagy az alkony arany sugarait. Képei értékben nem igen ingadoznak, de nagyobb tömegben könnyen egyhangúvá válnak.

Az angolok kiállításában több a nagy név, mint a nagy alkotás. Hátrányukra szolgál az is, hogy szétszórták őket az összes termekbe és szomszédságukat néha szinte roszakarattal választották meg. A modern angol és skót festők néhányja azért figyelemreméltó művekkel szerepel. Robert Anning Bell *Adagio* című művében (220. szám) az új angol festészet álmodozó, szinte túlfinom költészetét érezzük. A tánczó leányok fehér ruhája csendesen lobog a levegőben, az ülőké fehér habként omlik és simúl a testre. John Lavery *Fitzmaurice Kelly arczképe* (80. szám) nem jellemzi eléggé az új skót iskola ez elsőrangú mesterét, és *Öltözködés* című (256. szám) szürkés tónusokban festett kis actja is csak a művészet ingyenczeinek készült csemege. Edward Arthur Walton *Fiatal angol leány arczképe* című (291. szám) festménye ellenben a barna színek mesteréül mutatja be a skótok e másik kiváló művészt. Mann Harrington *Mona* című arczképe (144. szám) és *Ruhaszárítás* című festménye (223. szám) szintén ez iskola merész technikáját, sajátos színérzését mutatják.

Az angol tájképnek is akad néhány képviselője. Alfred East vásznai (28. és 32. szám) idealis formákkal és a tört színek tompított, lágy harmoniájával hatnak. Különösen az *Esteli dal* címűben (32. szám) föltűnők a szinte túlédés lila tónusok. A kora tavasz virágzó gyümölcsfáinak frissebb, de szintén enyhe rózsaszínét mutatják Rudolph Onslow-Ford *Tavaszi* című (216. szám) és Alfred Parsons *Gyümölcsös* című (136. szám) festménye. Az erővel teljesebb realismus képviselői G. C. Haité dortrehti vásárt és szél-malmot ábrázoló két pompás festménye. (161. és 217. szám.)

Poynter *Diadumené* című (171. szám) rendkívül finom kivitelű, akadémikus actján kívül három világhírű angol egy-egy műve szerepel a tárlaton. G. F. Watts *Gilbert Albert arczképe* című festménye (226. szám) nem oly mély és nem oly hangulattal teljes ugyan, mint Walter Crane képmása, melyet az Iparművészeti Muzeum Crane tárlatán láttunk e mestertől; de azért barna színeinek választékos összeegyeztetésével, a fölfogás előkelőségével és a kifejezés határozottságával az egész termen uralkodik. William Holman Hunt, az elvhű prearafaalista, *Éjjel a tengeren* című (387. szám) 1875-ből való, aprólékosan kidolgozott festményével szerepel. A különböző fényhatások pontos visszaadása nagy gondról és lelkiismeretességről tanuskodik; az egész kép művészi értéke azonban csekély. Végül John Everett Millais-tól *Mrs Louisa Jopling* képmása (264. szám) látható tárlatunkon. E kép 1879-ben

készült és az érett mesternek egyik legjobb alkotása. A színes virággal himzett fekete ruha festése szabad és széles, s mind a mellett finom és gondos; az arcz, a szemek tele erélylyel és étellel. A megjelenés egyszerűsége és ereje, a fölfogás tárgyilagossága és megkapó igazsága e festményt talán Lenbach ellenére is a tárlat legjobb arczképévé avatják.

E sorozatos kiállításokon kívül külföldi mű alig van tárlatunkon. Csak Rupert Bunny sajátos hangulatú arczképeit (139. és 142. szám), Alexandre Harrison sima, szőke tengertükrét (138. szám) és a későn érkezett George Sauter két, nagy foltokra bontott, erős festményét: *Troubetzkoï herczeg* és *Müller Miksa* képmásait kell még említenünk.

A tavaszi tárlat magyar része is, bár a külföldivel jelentőségben természetesen nem vetekedhetik, örömmel tölti el a szemlélőt. Mert míg az előző tárlatokon rendszerint csak az általános színvonal dicséretére szorítkozhattunk, most néhány tehetségnek kiválásáról, néhány erős egyéniség kialakulásáról adhatunk számot.

Vaszary János *Ádám és Éva* című festménye (44. szám) nem jó kép. Hisz oly művet, melynek egyik fele szinte értéktelen, jónak nevezni nem lehet. Az Ádám formában és színben egyaránt nem sikerült. Ellenben az emberpár szebbik fele ezúttal is becsületére válik nevének. Éva fényben fürdő teste ragyogó szépségben áll előttünk. Az élettől duzzadó formákon a zöld környezet hideg reflexei hiába küzdenek a vér átsugárzó melegével. Minden részlet frissen és mégis a művészi szeretet lelkiismeretes gondjával van festve, s a finom formák sokasága meglepi és hosszan leköti a szemlélőt. Ez a szinte világító test napjaink magyar festészetének legkiválóbb actja, mint a hogy a maga koráé Benczur *Bacchans-nője* volt. Sőt ha a korszakok határait nem vesszük számba, Vaszary Éváját túlzás nélkül nevezhetjük a magyar festészetben a mezítelen női test legkiválóbb ábrázolásának. A festő többi kiállított tanulmányai és színvázlatai között is van néhány, mely komoly törekvésről és tehetségének fejlődéséről tanuskodik. (154., 157. szám.)

Mendlik Oszkár *Utolsó napsugarak* című festményében (41. szám) is a megizmosodott tehetség friss szárnyacsapását érezzük. Míg *Ariadne* című képe (59. szám) még régebbi, erőtlenebb, kissé kinyalt modorát mutatja, addig az *Utolsó napsugarak* talán korszakot jelöl művészetében. A bíbor tengert esti dagály duzzasztja. A szálló nap utolsó csillámai száz színt csálnak a hullám-

hegyek fehér tetejére és a völgyek homályos mélyébe. Egy hatalmas hullám előretör és lebukik habzó fejével. A dagadó tenger óriás hangulata, az alkony színeinek sötét pompája tárul elénk e festményen. A technika vakmerően szabad és széles; de a merészen odavetett színfoltok sokasága egységgé olvad és drámai erővel ábrázolja a tenger szünetlen változó mozgalmát.

A harmadik festő, kinek egyénisége e tárlaton diadalmasan érvényesül: Magyar Mannheim Gusztáv. A múlt téli tárlaton kiállított nagy képe még a színek chaosa volt. Mostani *Nyári nap* című festménye (203. szám) friss, realistikus tanulmány; *Esti hangulat* című képében (204. szám) a sötét égen megkapó a felhők zeg-zugos zöldes szakadéka, de a színei és formái csak *Fantastikus táj* című kiváló festményén (205. szám) nyilatkoznak egész tisztaságukban. Festőiségével tűnik föl 202. számú férfi arczképe is.

Márk Lajos, kinek a téli tárlaton kiállított művein hanyatlás volt észlelhető, *Hervadás* című (30. szám) festményével ismét elérte, sőt fölül is múlta régebbi színvonalát. Ügyes világítási hatások, kifejező arcok, és főleg a demimonde rococo szobájának meleg, nehéz levegője teszik e képet értékessé. Ferenczy Károly *Czigányok* című művében (193. szám) a középső cigányleány kitűnően sikerült; a két szélső alak beállításában azonban nagyon zavaró és széjjel szakítja a kép egységét. A festmény fő értéke új, megragadó színeiben van, melyek azt engedik remélni, hogy Ferenczyben még erős, önálló coloristát nyer a magyar művészet.

Festészetünk különben halad régi útjain. Az Olgyay, Mihalik, Szlányi, Bosznay és Edvi-Illés által alkotott csoport tájképei az átlagon fölül nem emelkednek. Edvi-Illés fejezi ki most köztök leg-tetszetősebben az álló vizek és a füzesek borongós hazai hangulatait (407. szám), míg a tájak viharzó lelkéhez ecsetje gyengének bizonyul (82. szám). Katona Nándor szokott modorú képei között a *Köd a Dunán* című és a *Holdvilágos est* (252. és 255. szám) hangulatosak; Mednyánszky ellenben régiebb műveinek gyengült változatait állította ki.

Az arczképfestészetben Benczur és Balló tartják ki-ki a maga színvonalát, míg László Fülöp képei ezúttal gyengébbek a szokottnál. De e tárlat annyi kiválót nyújtott, hogy gyengéivel foglalkoznunk hálátlanság. A rossz képeket bízzuk sorsukra. Hisz a művészetben fordítva állanak Antonius szavai: a jó túléli mesterét s a rossz gyakorta sírba száll vele.

MELLER SIMON.

AZ ÚJ NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRRÓL.

Tisztelt Szerkesztő Úr! A nagy hang, a melyen a minapi bírálóat szól, s a sanda gyanú, a melylyel a tárgyas ítéletet helyettesíti, az elfogulatlanokra és ítélni tudókra nézve fölöslegessé tenné a választ. Fegyvereink nagyon is különböznek: mink sem oly magasra nem tudunk fölemelkedni hangunkkal, sem oly alacsonyra nem tudunk süllyedni. A gyanúsításokra nem is válaszolunk, ezt jogos önérzetünk tiltja. De a nyelvi dolgok iránt érdeklődő olvasók között lehetnek, a kik egyes pontokra nézve fölvilágosítást várnak: csakis ez adja kezünkbe a tollat.

Bírálónk haragjának egyik fő ürügye, hogy szótárunk a *nyelvújításnak* nemcsak olyféle csodaszülötteit kerüli, minő a *bátrany*, *fősz* és *szörme*, hanem egyes olyan hibás összetételeit és képzéseit is, melyek még a mai irodalomban igen el vannak terjedve: *látkör*, *védangyal*, *lelhely*, *gyógyszer*, *kedély*, *lelencz*, *inyencz*; pedig másoknak, bár hasonló alakuk, — látszólag következtelenül — megkegyelmeztünk: *raktár*, *nyugdíj*, *szeszély*, *ujonc* stb. Itt *elvi különbségről* van szó, mely harmincz év óta elválaszt bennünket egymástól, de a harc, úgy hisszük, nem a *Budapesti Szemlében*, hanem a *M. Nyelvőrben*, a szótárakban és az iskolákban fog eldőlni.*) Itt csak egy-két rövid megjegyzést! Igenis azt akarjuk, hogy szótárunk a *Nyelvőr* s az orthológia szótára legyen s hogy a hibás alkotású szokat elmellőzzük *ott a hol lehet*. De a ki e téren *teljes következetességet* követel — akár az orthológia, akár a neológia irányában — az nem ért a dologhoz, annak sejtelve sincs a föladat mivoltáról! (vagy pedig, mint bírálónk, *tudatosan* állítja föl a lehetetlen és képtelen, de mégis oly jogosultnak látszó követelményt, hogy megtéveszsze a szép jelszavak iránt fogékony olvasókat).

*) Sem a *Nyelvőrben*, sem az iskolákban, hanem az egész irodalomban és közéletben. Szerk.

A szónak irodalmi, papiroson való divata nem az egyetlen tényező, a mely itt latba esik. Minket az a fölfogás vezetett, melyet az alul-írott már Szarvas Gáborral való vitájában kifejtett (*M. Nyelvőr* 1891. 56. l.): hogy a teljesen meggyökeresedett szók ellen nem lehet s nem is szabad küzdenünk. Hogy melyek ezek, annak eldöntése egyrészt az élő beszéd (nem az írás) irányadásától függ, másrészt az egyéni tapintattól és nyelvtörténeti érzéktől. Meg vagyunk győződve, hogy a jövő nem a bíráló nyelvérzékének, hanem a mienknek fog igazat adni. Lesz idő, mikor a magyar köznyelv sem *véd-meggyalt* és *kedélyt*, sem *lelhelyet* és *lelenczet* nem fog ismerni, hanem *örangyalt*, *szívet* stb., *termőhelyet* és *talált gyermeket*.*) A legújabb irodalom irányadását és ízlését e tekintetben bírálónk igen rosszul figyelte meg. Mikor például *gemüthliches Tänzchen* mellé nem *kedélyes tánczot* tettünk, hanem *egy kis parázs tánczot*: ő fölkiáltó jellel fejezi ki meglepődését, tehát nem tudja, hogy ez a *parázs* mai íróinknak igen kedvelt népies szava: *egy kis parázs tüntetés* stb. v. ö. «*Egy kis parázs tánczra penderült az ifjúság*» (*Föv. Lapok* 1896. V. 28-án 5. l.). Jellemző bírálónknak az a hiedelme, hogy a *matéria* és a *generális* is csak «*azelőtt*» voltak használatban, úgy mint a *plánium*, *rolle* és *tirannus*! (Ezekkel kapcsolatban ránk fogja, hogy a *tönkre silányítást* ujdonatújnak tartva nem vettük föl, pedig éppen mi vettük föl először a *zu Grunde rich-ten* fordításául!).

Megfoghatatlan, hogy tudja a bíráló az igazsággal oly homlokegyenest ellenkező színben föltüntetni Ballagi szótárához való viszonyunkat. Úgy tesz, mintha nem tudná, hogy a miénknek terjedelme csak harmadrésze Ballagiénak, s idézi például ebből a *Hirt* cikket, hogy mennyivel tartalmasabb a mienknél. Minálunk csak ennyi a magyarja: «*pásztor, juhász, csordás* stb.», amott ellen-

*) A *kedély* helyettesítésében Szarvas G. remek útmutatását követtük (*M. Nyelvőr* 18:59). — Érdekes ilyenkor más nyelveket egybevetni. A *Gemüth*-re sem a francziának, sem az olasznak, sem az angolnak nincs szava, hanem körülírja: *faculté sensibles, âme, coeur, sentiment; animo, mente, spirito, cuore; mind, soul, heart, nature* stb.! A talált gyerek francziául is *enfant trouvé*, spanyolul *niño exposito*, finnül *löytö-lapsi*. Épen a németet kell utánoznunk? — *Fundort* már a németben sem lel-hely, hanem lelet-hely; az angol szótár szerint «*Fundort: place where anything has been found*»! Stb. — A szűk szemkör, melylyel minket vádol a bíráló, éppen az ő németeskedését jellemzi legjobban.

ben hozzájárul a *nyájpásztor*, *nyájörző*, *tehénpásztor*, *disznópásztor* s még egy csomó. De hisz a *nyájpásztor* halva született szótári csinálmány, a *nyájörzöt* (és *nyájört*) csak azok a puristák írták, a kiknek a *pásztor* mint jövevényszó nem kellett! a többit meg, a ki tudni kívánja, a *Kuhhirt*, *Schweinehirt* stb. czikkeken keresi s ott a mi szótárunkban is megleli. Ha bírálónk tárgyilagosa volna, észrevenné azt a sok cikket, melyben a mi szótárunk többet ad, mint a három-akkora Ballagi! Például Ball. «gehen: *menni*, gyak. *járni*...»; nálunk: «gehen: *megy*, (öfter, gewöhnlich) *jár*, (weiter, vorwärts) *halad*, öfter irgendwohin g. *el-eljár*; regelmässig irgendwohin g. *eljár*; auf und abgehen, *járkál, föl s alá jár*»... Ballaginál: «schlimm: *rossz, gonosz*...»; nálunk: «schlimm 1. *rossz, gonosz*... 2. *csintalan, pajkos*; schlimm sein, *rosszalkodik, csintalankodik*, 3. *beteg, fájós*; schlimmer Finger, *fájós ujj*, die Krankheit wird immer schlimmer, *a betegség mind súlyosabbá lesz*»... Ballaginál: «schlagfertig: *harczrakész, csatakész*; el-, fölkészült, *kész vmire*»; nálunk: «schlagfertig 1. *harczrakész, szavakész, készfelelő, gyorseszű* (ember), *talpraesett, találó* (felelet); er antwortet schl. (jól v. hamar) visszavág, helyén van a nyelve, íziben megfelel».—Észrevenné azt a nagyszámú czikkünket is, a mely Ballaginál teljesen hiányzik (új találmányok nevei stb.), köztük néha nagyobbak is, minő például: «auskennen I. *megismer, megkülönböztet*... II. sich ausk. *tájékozódik, tudja a járást*, népiesen: *tudja a dörgést*, tréfásan: *érti a esziót*; er kennt sich in der Sache aus, *el tud igazodni a dologban*; er kennt sich nicht mehr aus, *nem tudja hányadán van*» stb.

Azt is állítja bírálónk, hogy Ballagi volt a fő forrásunk. Ezt a vakmerő állítását egyetlenegy szóval sem bizonyítja s nem is tudná bizonyítani. Vagy ha igen, hát tegye! a *Budapesti Szemle* szerkesztője erre a célra a legnagyobb örömmel odaadja hasábjait. Valósággal azt kellene hinnünk, hogy nincsen szeme annak, a ki nem látja Ballagitól való függetlenségünket. Használtuk igen (a hogy ő használta elődeit), a hol mulasztás lett volna nem használni, de fő forrásaink a német nyelvre Flügel, Sachs-Villatte, Heyne, Paul és Sanders; a német-magyar és tiszta magyar szótárak közül fölhasználtuk a M. Tájszótárt, a Nyelvtörténeti Szótárt, Márton J. Német-magyar (-latin) szótárát s a kisebbek közül Finályét (a Pierer-féle Lexikonban) és Hoffmann Frigyesét. De mindezek mellett és fölött a magyar és német olvasmányainkból évtizedek óta fölhalmozott eredeti gyűjtéseinket használtuk, *magukból a szövegekből*

ellessett német-magyar megfelelésekkel. Hogy is vehettük volna forrásul Ballagi szótárát? hisz az egy félszázaddal ezelőtt készült s bár *akkor érdemes munka volt* s azóta nagyon bővült, mégis majdnem minden ízében megőrizte a félszáz év előtti ingadozó, tapogatózó, mesterkéltnyelvdivatot. Ha a szíves olvasó a két szótárt csak egy kissé összeveti, minden lépten-nyomon ilyen félszázados különbségeket fog találni (térszűke miatt e helyen csak egy pár rövid példát idézünk):

Ballagi:	Simonyi-Balassa:
Anlage . . . 2. <i>ültetmény, kert-alkut, kertelmény</i> ; . . . 11. <i>teheték, rávalóság, rátermettség</i> . . .	Anlage . . . 4 . . . (kerti v. parkszerű) ültetvény . . . 5. hajlandóság, rátermettség, képesség, tehetség . .
Anstossschnur: <i>védzsinór.</i>	Anstossschnur: koptató (-zsinór), porzsinór.
Bevorzugen: <i>előnyezni</i> , elsőséget adni, elébe tenni, kitüntetni, <i>főlebb becsülni, főlebb tartani</i> , inkább szeretni.	Bevorzugen: többre becsül, többre tart, kitünteti vkit, másnak elébe tesz vkit.
Bemängeln: hiányolni, <i>hibítolni</i> , hibáztatni.	Bemängeln: kifogásol, hibáztat.
Bombe: <i>roncsa</i> , tűzgolyó, tűzgömb, bomba.	Bombe: bomba, gyújtógolyó; wie eine B. ins Haus fallen, betoppan mintha az égből pottyant volna . . .
Grotesk: <i>tarkalékos</i> , tarkabarka, cifrafurcsa, <i>odorjas</i> [mert Grotte: odor], csodaszerű, csodás[!], különös, természet-ellenes; — <i>tarkalékosan, odorjasan</i> . . .	Grotesk: furcsa, groteszk.
Hof . . . einem den Hof machen, vkinek <i>udvarlani</i> , <i>udvarkodni</i> , udvarolgatni, tisztelkedni, kedvét keresni; einer Dame den Hof m. <i>delnönél kéjelkedni</i> v. levelet csapni, taposni a földet körülötte.	Hof . . . jm. den Hof machen: udvarol vkinek, csapja a levelet, kedvét keresi.
Kegelbahn: <i>kúphely</i> , tekéző pálya; <i>röppálya</i> .	Kegelbahn: tekepálya, kuglizó.
Loge: 1. páholy . . . 2. szabadkőművesek <i>gyűldéje</i> . . . 3. tőzsde [!]	Loge: páholy.
Seicht . . . átv. ért. <i>felületes</i> . . .	Seicht . . . 2. felületes, üres (elméjü).
Varietät 1. <i>különb-féleség, változé-kosság</i> ; 2. féleség, hasonfaj; 3. kiváló faj [!], változat.	Varietät: változat, fajta, alfaj. Stb. stb.

Rosszalja a bíráló, hogy «Szótárunk kedvteléssel használja a *tréfás, népies, disztelen szokat és szólásokat*, melyek pedig [helyesen: pedig ezek] nem efféle szótárba valók». Ilyenek például *hunczut, selma, fenegyerek, fránya, pimasz, komisz, svihák, becsap, leföz, henczeg, kischerkeszt* stb. (97. l.) E kifejezések igenis szükségesegek; egy részük az illető német szónak találó fordítása, más részök a választékos synonymák mellett elkel a tréfás vagy népies művekben. Hiszen tudhatná bírálónk, hogy nemcsak tragédiákat, ódákat és idylli eposzokat fordítanak németből, hanem sokkal többször vígjátékot s tréfás, népies elbeszéléseket. — De mit szólunk ahhoz, hogy bírálónk ízléstelennek mondja (109. l.) formája miatt ezt a kifejezésünket: *tánczolhatnékem volt*, s egy pár sorral alább ő ajánlja nekünk ezt: *hányhatnékja van!* Tehát a tánczolásról mondva ez a forma ízléstelen, de a hányás ízlésesebbé teszi! A hol ped ig szótárunknak hiányait bolygatja, ilyen szók és szólások fölvételét követeli: *zsétér, iszint, illogat, csöppölget, bonczos, jordán, jak hecz, zsidrák, majsli, hersli* (micsoda díszes ízlés!), *ginyó, fejezgetelődzik, lucskos nyelve van, éllel-veszéllel, bűdös a lustaságtól, döglik a férfi után, majd megugorja a férfit; a ki a szeméten nevededett, mást is rühesnek gondol; csürökre áll, murikinos, murikinilődik, minden tette-vette* (ejnye szedte vette!), *ellett a gyereke* (még azt hinnék, megellett) stb. stb. Tessék ezeket az ocsmányságokat a kifogásolt szavakkal összehasonlítani: vajjon melyik csoport szükségesebb? és melyik dísztelenebb? Köszönjük a jó tanácsot, de ezekből a *sivány kafaczokból* nem kérünk. (Ez a legújabb szállóige Lehr Albert Hermán és Dorottya-fordításából származik: «Édes anyám, te soká *ketetél a sivány kafaczok közt*» = Mutter, Ihr kramtet so lange, die alten Stücke zu suchen, 2:13). És a *sivány kafaczoknak* még a magyar-német részben sem fogunk helyt adni, pedig ott a magyar szókincs más elbírálás alá esik.*)

Gúnyolódik bírálónk, hogy a német szót sokszor német vagy latin eredetű szóval fordítjuk magyarra, de bölcsen elhallgatja, hogy ezek a jövevény szók, minők *fifikus, gusztusos, stafirung*,

*) Bírálónknak erről, úgy látszik, sejtelve sincs, mert különben nem kifogásolná a német részben az osztrák *Kren, Würstel, Salzstangel*-féle szokat. Ne féljen, a *torma* szó fordítására (a magyar részben) *Meerrettig*-et fogunk ajánlani, s viszont meglesz ott a *kedély, lelencz* stb.

rendszerint egész sor magyar megfelelő után következnek kiegészítésül. A bíráló például ravaszul azt a látszatot kelti, mintha a német *politisch*-t csak *fifikus*-sal magyaráznók, pedig a valóságban így áll a dolog: „*politisch*: 1. politikai, államtudományi... 2. *ravasz, alattomos, politikus, fifikus*”. Vagy például «*Ausstattung: kelengye* (népiesen *stafirung*), fölszerelés, ellátás». Ebbeli kifogása egyáltalán arra vall, hogy nem igen jártas a szókincs történetében s a nemzetközi szótárirodalomban. Hiszen minden kétnyelvű szótárból *ezzel* lehet idézni efféle megfeleléseket: *appareil, der Apparat*; *expérience: das Experiment*, *rez-de-chaussée: das Parterre*; *baï-noir: die Parterreloge* stb. stb.!

Örömmel látjuk bírálónknak azt a kifogását, hogy egy-egy német kifejezést klasszikus költőinkből vett idézettel fordítottunk, mint például *scheeler Verdacht: sanda gyanú*; *zu Schaum werden: eloszlik mint a buborék*; *hitziges Fieber: forró hideg láz* stb. (97—98. l.). Nagyon örültünk, hogy szótárunknak ezt az érdemét megtalálta s kellőkép kiemelte. Igaz, hogy ő ezt sem érdemül tudja be a szótáríróknak, hanem hibául! Azt mondja, nem törődünk vele, odaillik-e a költői kifejezés vagy nem. Oda? hova? miért ne illenék bele a költői kifejezés a szótárba? mért ne illenék a *scheeler Verdacht* mellé a *sanda gyanu* stb. stb.? Talán mert nem mindig lehet egyiket a másikkal fordítani? akkor minden szótár tűzbe való! s akkor mért kifogásolja maga bírálónk, hogy a *Nachtigall* mellett hiányzik a költők *csalogánya*? De ez is mutatja, milyen hézagosan ismeri bírálónk az irodalmi nyelvek fejlődését általában s a mienkét különösen. Nem tudja, milyen erősen s mily nemesítőleg hat mindenütt a költői nyelv a prózára is, s hogy például az ezüstkori latinság tele van az aranykori költőkből vett szókkal, szólásokkal, szállóigékkel és szerkezetekkel. (Olvassa csak erről Weise remek fejtegetéseit, *Charakteristik der lateinischen Sprache*.) Nálunk is elég föltűnő — s bírálónk még sem tudja — mennyire megtermékenyítette például Arany János’ a legújabb próza nyelvét. Csak egy pár példát idézünk: «Miként ragad a *sandu gyanu* mindazokhoz, kik szót próbálnak emelni» (*Tanár. Közlöny* 26:317). «A szüntelenül éber *gyanu sanda szeme*» (*Élet* 1891. 144). «Főleg ez a kinevetett érzelem hiányzik, hogy koszorút érdemlő író váljék belőle. Sőt nemcsak írói *koszorújának van hija miatta*»... (*Budapesti Szemle* 1874. 6:205). «Iskolai szempontból senki egy *zokszót* sem ejthet ki a rendelet ellen» (*Tanár. Közl.* 22:395). Arany nyomáu terjedt el az *öltő, a királyasszony*,

igazándi, imbolyog, felettébb, ember-számba megy, s több más régies és népies kifejezés.

De mindezeket a kifogásokat csak elüljáróba bocsátotta a mi bírálónk. Utánuk három hatalmas csapatban vonulnak föl a nehéz ágyúk, a három hosszú bűnlajstrom. *Először* is az a baja bírálónknak, hogy a jelentések felsorolásában hiányzik sok rokonértelmű szó vagy szólás, sőt néhol állítólag éppen a legfontosabb maradt el. Csakhogy az ilyen közepes terjedelmű szótár nem közölheti az összes egyértékes kifejezéseket, s meg kell elégedni avval, ha a német szó mellett ott van legalább két-három jó magyar fordítás. (Nevezetes: tudós *németországi* bírálónk éppen *sokalta* a mi synonymáinkat.) Tehát nem baj, ha *abblühen* mellett csak ennyit talál az olvasó: *elvirágzik, elhervad, virágát elhullatja*; V. J. úr pótlásaira, *elvirít, elnyilik, elnyit* nincs nagy szükség (az utóbbi kettő úgyis csak «sivány kafacsz»). Épen ily fölösleges volna a *fejő dézsa* s *rocska* mellett a *fejőke, zsetér*; a *hörpent, kortyant* mellett a táj-szók hosszú sora; a *bozontos, borzas, kóczos, torzonborz* mellett: *bonczos, boglyas*. Stb.

A második sorozatot azzal a dicsérettel kezdi, hogy magyarosságra törekszünk, «csakhogy abban a balhiszemben» vagyunk, «hogy a magyarnak mentül inkább el kell ütni a némettől». Igaza van, nem fordítottuk le a német szólásokat szórul szóra, mert ezzel többnyire fölösleges, sőt igen káros munkát végeztünk volna. Azért például e mellé: *das Kleid steht ihm wie angegossen*, nem írjuk, mint bírálónk akarja: *úgy áll rajta, mintha ráöntötték volna*; mert jobb és magyarosabb: *csakúgy feszül rajt a ruha*, épen így írja Jókai is, *Rab Ráby* 2:164, s átvette tőlünk Kelemen B. új szótára.*) *Ich werde es hinter die Ohren schreiben* nem mint a bíráló tanácsolja: *fülem mellé rovom*, hanem *megjegyzem magamnak*. *Er trinkt wie ein Bürstenbinder* sohse fogjuk úgy fordítani, mint a bíráló: *iszik mint a kefekötő*, hanem megtartjuk ezt: *iszik mint a csap* stb. stb. A bíráló úr e rovatban határozottan germanizál; az ő kegyeltjei ugyanis nagyrészt *németből oltott csemeték*. De akkor csapott volna még csak nagy patáliát, ha ezekkel ültettük volna tele könyvünket! Akkor bezzeg azt mondta volna, hogy csak a

*) Szintén Jókai igazolja ezt a szólásunkat: *megfagyott ajkán a szó* (*Arany ember* 5:189); a bíráló csak azt tartja jónak: *elhalt ajkán a szó* = *das Wort erstarb ihm auf der Zunge*. És így tovább.

német iszik úgy mint a kefekötő; az igaz magyar úgy iszik mint a csap!)*

Harmadszor és utójjára fölvonul a mi *magyartalanságaink* rengeteg serege. De nézzük csak meg közelebbről: Falstaff hadának fog bizonyulni. A bíráló «*fifikus*» módon arra számított, hogy az olvasókat könnyű lesz «*becsapni*», mert a legtöbben úgysem olvassák el a látszólag oly sokatmondó bűnlajstromot, hanem olvasatlanul is elfogadják a bírálat elején s végén hangoztatott durvaságok bizonyítéka gyanánt. Tartsunk hát szemlét a Falstaff hadán.

1. Egyes idézetekben a magyarosság szempontjából legfontosabb tényezőt, a *mondatszerkesztést* hibáztatja. A mondatszerkesztésnek is legbiztosabb próbaköve a magyaros *szórend*; azért rendkívül érdekes, hogy sok ezer mondatunkban, melyet a sanda gyanu átvizsgált, csak egyetlenegy szórendi kifogás akadt, — de az is visszafelé sült el! *Ich habe mir beinahe die Füße nach ihm abgegangen*, ezt mi így fordítjuk: *majd a lábam elkopott a keresésében*. Bírálónk ezt idézi egyik első bizonyítéku arra, hogy a szótár szerkesztői «nem tudnak kellőképen magyarul s nincs jó nyelvérzékek». Vajjon? lássuk csak, melyönknek van jobb nyelvérzéke! Ő így javítja ki: *kopott el*. Valóban párját ritkító látvány: egy nyelvész-bíró, a kinek sem nyelvérzéke, sem tudománya nem sejti, mi a különbség e kettő között: *majd a lábam elkopott* és *majd a lábam kopott el*! Hogy amaz összefoglaló szórend, emez kirekesztő; amaz azt fejezi ki: (nemcsak a csizmám, hanem) *majd a lábam* (is) *elkopott*; emez pedig annyi mint (nem a csizmám, hanem) *majd a lábam kopott el*. (NB. mind a két esetben a *lábam* van hangsúlyozva.) Bírálónk nyilván ezek közt sem érez különbséget: ha *én* oda megyek (itt is az *én* van kiemelve) és: ha *én* megyek oda; *öröm-*

*) Ebben a szakaszban is találunk hallatlan ferdtéseket. Azt fogja például ránk: «Es hängt von dir ab: rajtad áll v. múlik (*ki akarják kerülni* ezt: téled függ . . .)» És íme mi nem akartuk ezt kikerülni; mert szótárunk azt mondja: «Es hängt davon ab: azon fordul meg a dolog; von jın. abh. *függ vkitől*; es hängt von dir ab: rajtad áll v. múlik; es hängt von den Umständen ab: *a körülményektől függ*!» stb. — Azt is mondja itt, hogy hibásan írjuk: *madarat foghatnának vele* (két fölkiáltó jelet tesz ide), csak így jó: *madarat lehetne vele fogatni*. Tessék megnézni a *Nyelvtörténeti Szótárt*, az nekünk ad igazat!!

mel meghal, és: *örömmel* hal meg; *ma* eladnám a házam, és: *ma* adnám el a házam; *kétszer* bementem, és: *kétszer* mentem be. Szintúgy mondjuk: majd a *hideg* kilelt, majd a *szemem* kiégett stb. De bírálónk bizonyára a következőket is helytelenítene: ha *fele* igaz volt is; a másikat *még kevesebb teketóriával* leszállítjuk; csak a *sürgöny* bejusson; a ki Tassónak csak *technikai ügyességét* fölérné is; vagy Petőfi versét (Eger mellett):

Hol jó bort érezek, betérek;
Ne térnék hát Egerbe?
Ha ezt a várost elkerülném,
Az Isten is megverne.

Más mondattani kifogásai is vannak: «*Sich die Kehle abschreien*; *torka szakadtáig kiabál* (jól: *torka szakadtából*).» Igaz, hogy a *-ból* szokottabb nálunk is így van a *Kehle* cikkben (ezt persze elhallgatja), de azért csak jó a másik is; v. ö. *nevet tudószakadtig* (Rákosi J. a Kisf.-társ. *Shak.-kiad.* 13:28), *húzzad húrod szakadtáig* (Arany-Gyulai: *Népk. gyűjt.* 1:209) stb. — «Klirren: csörtet vmivel. (Vmivel nem lehet csörtetni.)» 110. l. Épen oly joggal mondhatná, hogy *kövel* nem lehet hajigálni, *nyíllal* nem lehet löni, *fehér lóval* nem lehet áldozni, hanem csak *követ*, *nyilat*, *lovat*. Azt is mondja, hogy *vkivel* csúfot űz' nem jó, hanem *valakiből* v. *valakin* (108). Pedig amaz is jó; v. ö. «csúfolkodom érsek a Krisztussal» (RMK. 2:220) stb. l. erről *M. Határozók* című pályamunkámat 1:379. Szintúgy az *isten szerelmére*, a mit a bíráló szintén hibáztat e. h. *isten szerelméért*: *um Gottes Willen*; l. *M. Hat.* 168—9.

2. Az utóbbiakhoz hasonló *pedánszágot*, kákán csomókere-sést még igen sokat találunk bírálónknál. Azt mondja például, hogy pártul fogni csak valakit lehet, nem pedig az ügyét; hogy túrtóztetni csak magát lehet, de nem a haragját (105; pedig Baróti Sz. D. még azt is írja: Túrtóztessed szemednek szakadó záporát; *Magyar-ság virági* 362). Azt mondja: «*Épkézláb* születni, *épkézláb* jönni vissza a csatából jó, de *menekülni épkézláb* nem lehet» (105). Igazán? talán még a csatából sem? Továbbá, hogy nem jó: *egy rókáról két bőrt nyüzni*; hanem csak: *egy rókának nem lehet két bőrt nyüzni!* (106.) «*Sich satt schauen*: *betelik a nézéssel!* Ezt csak tagadva használják». (107.) E szerint nem lehet azt mondani: mikor *beteltünk a szobrok nézésével*, átmentünk a képtárba. «*Stockfremd*: *vadonat idegen* (*vadonat* csak újjal tevődik össze)» 108.

A helyett, hogy dicsérné Ballagit, a ki ilyen ügyesen fordította le nekünk ezt a német szót. «Sich drängen: töri magát. (Ez más. Töri magát, a ki erősen dolgozik, iparkodik.)» 109. Mintha mink ezt nem tudnók! De lám, Jókai ezt a gondolatot: *wie sich meine Kollegen zum Handkuss drängen!* így fejezi ki: *Bizony törik magukat a kollégák a kézcsókolásra.* (Erdély aranyk.) *Er bleibt in den Anblick verloren: ott felejtí a szemét.* A bíráló gúnyosan kérdi: a műszemét? (104. l.) Ez is talán csak műgúny; hisz Jókaiából is idézhetjük: *«Szemeit egy perczig ott feledí a leány arczán* (Arany ember 3: 49).

Legfurcsább ez a szörszálhasogatás olyankor, mikor magaelismeri, hogy a mi kifejezésünk egy-egy klasszikus íróknál is előkerül, többnyire Aranynál. (Így a 103. s 105. lapon kétszer-kétszer, aztán 107, 115, 100—101. stb.)*)

3. Az sem utolsó, hogy sokszor a *nyelvújítás korcsainak* melőzését rója föl magyartalanság gyanánt. Azt mondja például, hogy *dicsőségvágy* magyartalan (111); hát az ő *dicsvágya* magyarosabb? A *magról termett növény* helyett ő inkább kurtán-furcsán *magonczot* mondana! (112.) A *Galopin* ő szerinte «jól» magyarul *nyarogoncz* (113), a *nyomorfi* helyett pedig «még jobb volna *nyomorongcz!*» (110.) Ha ez még jobb, hát akkor amaz legalább is jó; de akkor miért szaporítja vele a «magyartalanságok» jegyzékét? — *Operateur: operáló.* A bíráló azt kérdi: «Miért nem *műtő?* hisz *Operation: műtét.*» (111). Hasonló okoskodás volna ez: miért nem *jótő*, mikor van *jótét?* miért nem *bető* falat, mikor van *betét?* — Azt sem értem, miért volna magyartalan *fehér mint a hattyu, sima*

*) Megfölkialtójelezi ezt a fordításunkat: *Die Mauern drohen uns den Einsturz: a fal omlásra hajlik.* Persze nem sejtí, hogy a német mondat Körner *Zrínyijéből*, a magyar meg Szemere *Zrínyi-fordításából* való! — «*Ein Mädchen sitzen lassen: leányt pártában hagy;*» ehhez bírálónk két fölkialtó jelet s egy igen-igen léha megjegyzést biggyeszt (112. l.) Igen jól fog mulatni a szíves olvasó, ha ama léhaságot egybeveti a következő idézettel: «*Ein ehrliches Mädchen, die Sie liebt, nicht sitzen zu lassen, das befiehlt die Ehre*» (Lessing, *Minna v. B.* 4. fv. 6. jel.) «*A becsület azt kívánja az úrtól, hogy egy becsületes leányt pártában ne hagyjon!*» (Kazinczy fordítása.) Kazinczynak nyilván nemesebb ízlése volt. — Itt említem, hogy bírálónk nemcsak hogy Aranynál jobban tud magyarul, hanem Schillernél is jobban tud németül: azt mondja, «*was thun?*» nem német, hanem franczia kifejezés» (v. ö. Schiller, *Theilung der Erde*).

mint a tükör, s miért volna épen csak a *hattyufehér* és a *tükörsima* magyaros (112). Az alföldi mese hőse még a kutyáit is így nevezi el: *Nehézmintaföld*, *Erősmintavas* (Arany-Gyulai, *Népk. gyűjt.* 2: 382.)

4. *Álokoskodásokkal* is tele van a «magyartalanságok» jegyzéke. Azt fogja például ránk, hogy mi az *ereszkedőt* és a *kapta-tót* azonosítjuk, mert mind a kettővel az *Abfallt* fordítjuk (104). *Schluchzen*: *zokog*, *hangosan sir*, a bíráló azt mondja: ezek ellenkeznek (108). *Alter Geck* nálunk «*vén bolond*, népiesen *vén kecske*»; a bíráló azt kérdi: «Tehát bolond = kecske?» (113.) Ez az álokoskodásnak a logikákban is tárgyalt leghíresebb fajtája, mely szerint például «a bíráló róka, a róka négylábú, tehát a bíráló négylábú». Vagy például *altus* = *magas*, *altus* = *mély*, tehát *magas* = *mély*. Ilyeneket minden szótárban ezrivel találni. Egy másik fajtának a képviselője a következő: «*Damenschneider*: *női szabó* (így *Herrenschneider férfiui szabó* volna)» 112. Tehát bírálónk szerint nem jó a *női arczkép*, *női ruha*, mert akkor *férfiui arczkép*, *férfiui ruha* is volna stb. stb.

5. Végtére — bocsánat merészségemért — sok esetben *ismereteinek hiányossága* vezeti a bírálót helytelen ítéletre. Már mikor például a *selma* és *hajczihő* szók fölvételét hibáztatja (sőt az utóbbit tájszónak szidja), nyilván nem tudja, hogy az első Mikszáthnál, a második Jókainál számtalanszor előfordul, tehát nagyon is megérdemlik a szótárban való helyüket. De a «magyartalanságok» rovatában is számos ilyen botlását látjuk. *Den ganzen Hof durchstößern*, ezt mi így fordítottuk: *tüvé-hegygyé teszi az egész udvart*; ő erre azt mondja nagy kurtán: «csak *tüvé*». Pedig nagyon jó forrásból vettük e kifejezést: Lehr Albert idézi (Arany Toldijához 111. l.) egy alföldi meséből: «*Tüvé-hegygyé tette az egész udvart*, de nem találta sehol». Sajnálom, hogy a bíráló ezt a tartalmas könyvet oly kevéssé ismeri. — *Auf die lange Bank schieben*: *hosszu pórázra hagyja*. A bíráló fölkiáltó jelet tesz ide s megjegyzi: «Ezek közt semmi jelentésbeli rokonság. Különben is így kellene: *hosszu pórázra ereszti*» 111. Sajnálom, hogy nem olvasta az *Arany J. életéből* című könyvet, ott (a 127. l.) megtalálta volna a miénket is: «*Hogy ne hagyjam hosszú pórázra a levélírást*, hanem rögtön írjak». — *Es gebricht mir an etwas*: *szűkölködöm vmi nélkül*. Erre azt mondja: (113) «*Archaismus*. Jól: valamiben v. valamiből». Tehát nem tudja, hogy a *nélkül*-t e szólásban újabb időben fölélesztették és huszonöt év óta nem ritkán használják (l. *M. Nyelvőr*

5:243, *M. Határozók* 2:235). Ellenben valamiből szűkölködni, a mit ő ajánl, az igazán elavult kifejezés mód s a mai nyelv szótárába éppenséggel nem való. — *Flügge werden* nálunk *szárnyra kap*; ő szerinte: «ha *szárnyra*, hát *kel*» (105). No már kérem, a ki ezek közt nem érzi a különbséget, az ne bizzék oly föltétlenül az ő saját külön nyelvérzékében. Azonfölül láthatta volna, hogy Ballagi mind a két kifejezést említi. — Ég *meg* föld a különbség; ő szerinte csak így van jól: *ég és föld*. De a *M. Nyelvőr* 9:135. lapján amúgy van. — Meglepő, hogy bírálónk sokszor nagyon elterjedt és ismeretes fordulatokat hibáztat, nyilván mert nem ismeri s azt hiszi, mink koholtuk: Így például *sich kränken* nálunk (négy más kifejezés után, melyet ő elhallgat 115): *eszi magát*; de neki nem tetszik. Sajnálom, hogy nem ismeri még az új *M. Tájszótárt*, ott is megtalálhatta volna ezt. Nem ismeri továbbá ezeket: *ész nélkül v. esze nélkül fut* (ő csak *eszeveszeszeten v. mint az eszeveszett* 107), *olyan nincs* (107), *egész* apjára ütött (105; hasonló az Alföldön is: *borzasztó megijedt, rettentő megharagudott*), *eláll az esze, bekötik a zsákja végét, a kis ujjából szopta, a fenével eteti* stb. stb.

Ebben a rovatban is néha németből oltott kifejezéseket ajánl (például *számos család*: *zahlreiche Familie* 113); néha orákulum-szerűen veti oda mondását, úgy hogy meg sem érti az olvasó, mit akar; s mindig olyan felsőbbbséggel, oly diktátori hangon teszi meg állítólagos igazításait, mint a kinek a megokolásra semmi szüksége, mert csálhatatlannak ismerik el szavát. Azonban a ki elbízza magát, megszegyenül; a tudományban, mint e sorainkból is kitűnt, senki sem csálhatatlan, s bizonyítás nélkül semmit sem kell elfogadnunk.

A sok polyva között, a melylyel bírálónk tele hordta a *Budapesti Szemle* hasábjait, akad itt-ott búzaszem is, a melynek hasznát vehetjük; de ezekért csak akkor kellene köszönetet mondanunk, ha *tisztességes hangú bírálat* keretében jelentek volna meg. Sajnálom, hogy a névtelen bírálót az orthológia elleni *nyilvánvaló* ellenséges indulata annyira elvakítja, hogy minden lépten-nyomon sárba vezeti. Csakis ennek a rosszindulatnak tudhatom be, hogy szótárunknak hibáit (nincsen szótár hiba nélkül) szántszándékkal nagyítja és tódítja, jó tulajdonságait ellenben csak fanyalogva pedzi.

S most bírálónknak engedem át a szót, mert hisz az ilyen esetekben bevett szokás, hogy a bírálóé az utolsó szó, hogy tehát a vádló [s ez esetben álarczos vádló!] egyúttal bíró is. Az előzmények-

ből azt következtetem, hogy vádlónk és bíránk álnok mesterkedéssel és olcsó elméskedéssel azt a *látszatot* iparkodik majd keltetni, mintha ő neki volna igaza. Ám legyen! az itélni tudókat nem fogja megtevesztetni!*)

Budapesten, 1901. április 18.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Ha oly író, a ki nem szokott bírálni, rossz néven veszi, ha őt megbírálják, azt értjük, de ha oly író, a ki bírálni szokott s olykor kiméletlenül is, feljajdul, ha őt bírálják, ezt nem értjük. A magyar orthologia vezérei ily érthetetlen alakok. Szarvas Gábor, a ki bizonyára kiméletlen bíráló volt, nagyon rossz néven vette, ha őt bírálták, s a *Budapesti Szemle* egyik bírálójának oda kiáltotta, a bibliából idézve: Ne gyűlölködjünk! Simonyi sem tartja tisztességes dolognak, ha a bíráló itt-ott egy kis humort vagy éppen éles gúnyt vegyít bírálatába. De másban is követi elődjét. Szarvas Gábor illetlennek, sőt erkölcstelennek tartotta, ha valaki álnevű vagy névtelen bírálatot ír, holott ezt a kérdést már rég eldöntötte az európai irodalom s nálunk is kitűnő írók és politikusok írtak névtelenül vagy álnév alatt. Simonyi egyik sérelme, hogy álarczos vádló ír ellene. Azonban Simonyi azt is rossz néven veszi, a mit Szarvas soha sem tett, hogy a bíráló megjegyzéseit az ellenbírálatra a szerkesztők ki szokták adni. «Így tehát a vádló egyúttal bíró!» kiált fel méltatlankodva. Minő összezavarása a fogalmaknak! Itt nincs se vádló, se bíró, hanem van bíráló és bírált, a bíró pedig a közönség azaz a közönségnek az a része, mely érdeklődik a dolog iránt és ért a dologhoz.

Szerk.

VÁLASZ SIMONYINAK.

Tisztelt szerkesztő Úr! A Simonyi-Balassa-szótár előszava így végződik: «Mentül szigorúbbak lesznek bírálóink, annál nagyobb szolgálatot tesznek nekünk is, az ügynek is. Azért hát a német szótár előszavát a nagy német költő bölcs mondásával fejezhetjük be:

Theuer ist mir der Freund, doch auch
den Feind kann ich nützen:
Zeigt mir der Freund, was ich kann,
lehrt mich der Feind, was ich soll.»

Hogy ez nem őszinte beszéd, mutatja ez a felelet, melyet a Simonyi az én «mentül szigorúbb» bírálatomra adott. Eszeágában se forgott, hogy oly «ellenség» akadjon, a ki lelkiismeretesen átvizsgálván a nagy hű-hóval világra szült szótárt, ki merje mondani az igazságot, s a példák rettentő halmazával tudja bizonyítani, hogy ma is igaz, a mit a nagy Révai ezelőtt száz esztendővel épen arról a kathedráról mondott hallgatóinak, a melyen most Simonyi uralkodik: *Nescimus Hungarice*. Nem csoda, hogy ily bírálatra, melynek alapossága nem tagadható, csak hangja csufondáros egy kissé, felsziszszsen Simonyi; azt is könnyű érteni, hogy kézzel-lábbal védi magát a tudományos reputációját ért támadás ellen: de hogy sértett hiúsága vagy a könyve jövőjeért való aggodalom önuralmától teljesen megfoszssa, az már sajnálatos dolog. Ettől az «indulat-vihartól elborult elmétől» telhetik azt állítani, hogy én «nagyhangú» bírálatommal «tárgyias ítélet» helyett csak «gyanusítok», hogy «tudatosan megtévesztem» az olvasót, hogy «az igazsággal homlok-egyenest ellenkezem», hogy «hallatlanul ferdíték», hogy az olvasókat «fifikus módon becsapom», hogy a bírálat elején és végén «durvaságokat hangoztatok», hogy «nagyítok», «tódítok», hogy «oly alacsonyra nem akarnak sülyedni, mint én», hogy «álnok mesterkedéssel élek», hogy «álarczos vádló vagyok», hogy «rossz indulat van bennem» stb. stb.

Így csak az beszél, a ki nem bízik ügye igazságában. A harag rossz tanácsadó s feledékenynyé teszi az embert. Én mindegyre nem vetek ügyet. Pedig könnyű volna visszavágni. Mondhatnám, hogy nem az én vakmerő ferdítéseimért vertek Simonyi körmére saját lapja mult számában. Még többet is mondhatnék és jogosan. De térjünk a dologra. Nézzük, vajon Simonyi tud-e egyebet is, mint kigyót-békát «kiabálni» s «jogos önérzetébe» burkolózva nagy vitézül lebbengetni az álnév fátyolát? Tud-e érvekkel védekezni?

Hát bizony ez a felelet azt bizonyítja, hogy Simonyi nemcsak szánalmas módon ügyetlen a polemiában, hanem azt is, hogy — hiába söpört be annyi pályadíjat — nem tud tisztességesen magyarul, nincs nyelvérzéke, a syntaxis finomságait sejteti alig sejtí, sőt néha szinte tyúkeszűséget árul el, a mint dr. Tolnai Vilmos magyarítja a «bornirtságot». Ilyenformán tanácsosabb lett volna, ha magán hagyja száradni azt a gyanúsítást, hogy másokkal iratta a szótárt s csak a nagyobb kelendőség biztosítása végett áll a címlapon (az ábéczének szembetünő megsértésével) az ő neve.

Mindenekelőtt beszéljenek a számok. Nem tekintve a bírálat bevezetését, mely hat lapon tárgyalja a S. szótár elvtelenségét, erőszakoskodását, következtelenségeit, fonáságait, idétlenségeit, majd 400 hiányt vagy hibát mutat ki (kisebb részét a kijegyzetteknek). S. ezek közül csak körülbelül harminczra reflectál, a többit agyonhallgatja. Ha ezekre nézve sikerülne is a czáfolat, a túlnyomó nagy szám nem igazolja-e abbéli ítéletünket, hogy ez a szótár gyarló munka? De ez a csekély szám is 3—4 esetre zsugorodik, melyekben s nota bene csak nem nagy fontosságúakban, S.-nak van igaza, jobban mondvá, ő neki is igaza van.

Vegyük már most sorra S. czáfolatát.

1. Bírálatomban megróttam a S. szótárnak azt a komikus következtelenségét, hogy a neologismusok egy részét kárhoztatja, más részét nem; egy részöket egészen kihagyja, más részöket közli ugyan, de valahogy megbélyegzi (l. az áprilisi szám 93—95. l.).

Erre azt feleli Simonyi prosopopœával, hogy «itt *elvi különbségről* van szó, mely harmincz év óta elvált bennünket, de a harc, úgy hisszük, nem a *Budapesti Szemlében*, hanem a *Magyar Nyelvőrben*, a szótárakban és az iskolákban fog eldőlni». Mi ez az elvi különbség? A neologiai és orthologiai? Mondtam-e én, hogy a rossz szó jó szó? Hogy rossz szót szabad faragni, ha szükségét érezzük, vagy kedvünk támad? Hogy a rosszat kell használni a jó

helyett? Neologus vagyok-e azért, hogy egy mértékkel mérem a rossz szokat? Azért, hogy a már száz év óta meggyökeresedetteket s remekíróink sokszoros használata által szentesítetteket, melyekre *már* szükség van s melyek mással okosan nem pótolhatók, nem bolygatom s bolygatni nem tartom helyes és komoly eljárásnak? Vagy ha már *elvről* van szó, kinek van elve, annak-e, a ki itt irtja, amott öntözi a gyomot s alkudozik, vagy annak, a ki határozottan kimondja: vagy-vagy! Aztán, hogy a *Nyelvőrben*, a szótárakban és az iskolákban fog eldőlni a harc? Hogy *szótárak* döntsenek el valamiféle nyelvészeti vitát, sohase hallottam (bár Toldy ilyesmit állít Bugát *Szóhalmazáról*); hogy az *iskolák*, az is kétséges (míg nem *csak* husfejú tanítók és tanárok lesznek s a tankönyveket hozzáértő bírálók kezébe adják); a *Nyelvőr* még kevésbé, mert az, ha tovább is Simonyi útján halad, legföljebb maga-magát dönti el; hanem, a mint tisztelt szerkesztő úr helyesen jegyzi meg, az *egész irodalom*, közelebről: a jeles írók és költők példája és tekintélye.

Azt mondja továbbá Simonyi, hogy «a teljesen meggyökeresedett szók ellen nem lehet és nem is szabad küzdenünk». Miért nem lehet, ha rosszak? S miért nem szabad? Mi tiltja? A kegyelet, megszokás, szükség? Vagy azért nem szabad, mert nem lehet? S melyek azok a «teljesen meggyökeresedett» (rossz) szók? Ezt így fejti meg bölcsrejtelmesen Simonyi: «Hogy melyek ezek, annak eldöntése egyrészt az élőbeszéd (nem az írás) irányadásától függ, másrészt az egyéni tapintattól és a nyelvtörténeti érzéktől.» Igazán megáll (Simonyi szerint: eláll) az eszem! Eddig azt hittem, *tudni* lehet, hogy valamely szó meg van-e honosodva, csak a műveltek-e vagy a nép is; most őszbe csavarodott fővel kell megtanulnom, hogy abba beleszólója van az «egyéni tapintatnak» (mi ez? a Kazinczy *izlése*?) és a «nyelvtörténeti érzéknek» is (hát ez mi? a Simonyié? akkor nem kérek belőle).

De ez mind kerülő és kitérő üres fecsegése Bodónénak. Én a bor árát kértem tőle. Ne bújjék Simonyi nagyhangú jelszavak mögé, hanem erre felelt volna: miért rekesztette ki a *kedélyt* családostul, holott az régtől fogva legjobb íróink, költőink, a tudomány s a közélet mindennapi szava, mely szerintem *már* nem is pótolható? Miért pótolgatja oly nagy kinkeservességgel? Hogy került a kedélypótlók közé *érzület*, *lelkület*, *hangulat*, melyek egy szikrával sem jobb szók a kedélynél? Miért nem fordította le ama német sort:

«Dein Gemüth ist ein Kind stb.» a *kedély* elkerülésével?*)

Erre és még sok egyéb kérdésre adós marad Simonyi a felelettel és magyarázattal, a helyett beáll prófétának, s mint Jézsaías Jeruzsálem pusztulását, megjósolja, hogy «lesz idő, mikor a magyar köznyelv sem *védangyalt* és *kedélyt*, sem *lelhelyet* és *lelenczet* nem fog ismerni, hanem *őrangyalt* és *szívet*, *lelőhelyet* és *talált gyermekeket*». Kár, hogy azt is meg nem jövendölte, hogy mi lesz akkor remekíróinkkal, Petőfivel, Aranyval, kiknek költészete (jós-lás nélkül) örök időkre lelkesítője, vigasztalója, tanítója s nyelv dolgában is mintája lesz a magyarnak? Bizonyára javított kiadás-ban fognak megjelenni, mint Kazinczy tett Daykával, a *Virtus* becsét *rény* becsévé változtatván. Az iskolákat csupa in usum Delphini-k fogják elárasztani. Petőfi kedvesének nem lesz «*védangyala* odafenn az égben», Erzsók néne se «ballag haza» majd «csendes: *kedélyhely*», Szigligeti «*Lelencze*» «Talált gyerekké», Tóth Ede «*Toloncza*» meg talán «Tolt leányrnyá» lesz. Boldogok, a kik ezt megérik, nemcsak az együgyűek!

2. Megemlítettem bírálatomban, hogy a Simonyi-szótár szinte kap a «tréfás, népies, disztelen szókön és szólásokon», s hogy ezek nem ily kisebb terjedelmű, a tanuló ifjuságnak szánt szótárba valók (97. l.). Simonyinak ezek *szükségesek*. Ő «hunczutság», «kóklerség», «turpisság», «svihákság» nélkül nem lehet el, neki «*muszáj*» «*mutyi*»-zni, «*kutyafutásban*» dolgozni, «*kivágni* a re-zet», «*henczegni*», de ha baj van, «*eleblábolni*»; a ki megtámadja, az «*száz ökör*», «*arra fúj*», «*fenével eteti*», «*befütyöl neki*» (ha tud); s hol volna ő, mi lenne a világból az «*anyja kínja*» nélkül? Avval is védi ezeket, hogy (aszongya) egy részök az illető német szónak találó fordítása s hogy rájuk szorúl, a ki vigjátékot, tréfás, népies elbeszélést fordít. Ilyent csak az mondhat, a ki «be van biztosítva». Tehát példáulú ennek: «*der Geschmack ist verschieden*» = kinek a pap, kinek a papné — *találó* fordítása? NB: *csak* ezzel van

*) Ein gemüthliches Tänzchen-t «egy kis *parázs* tánczczal» fordítja a Simonyi-szótár. Én ezt megfelkiáltójeleztem. Simonyi azt mondja, hogy «ez a *parázs* mai íróinknak igen kedvelt népies szava». Hogy *kedvelt* szava bizonyos íróinknak, tudom; de már azt nem tudom, hogy *népies* volna. Mond a nép *parázs* krumplit, *parázsszemű* menyecsét, *parázs* pénzt, de «*tánczot*» *parázst* soha. Egyébiránt ha jóvá hagyjuk is a *parázs* tánczot, ebben a gyors, hirtelen, hevenyészett, tüzes fogalma lehet csak, s így semmi köze az ellenkező «*gemüthlich*»-hez.

fordítva). Aztán a ki vigjátékot fordít, s ért hozzá, tud németül s kivált magyarul, képzelhető-e, hogy a Simonyi-szótárhoz folyamodjék s abból keresse ki, a mire szüksége van (mint a boldogult Kátori Jókai regényeiből böngészgette a kifejezéseket, hogy »zamatosan» lefordíthassa a — bibliát)? Ennek kapcsában azzal akar megfogni, hogy a mit egy helyütt tőle izléstelennek mondok, azt másutt magam ajánlom, s általában oly szokat és szólásokat ajánlok, melyek disztelenebbek a megrovottaknál. Ez a tettszetős okoskodás mindjárt »selmasággá» lesz. Én bírálatomban ennek: »Ich hatte Lust zum Tanzen» ily fordítását: *tánczolhatnék kom van*, izléstelennek mondtam s egyszersmind fölhoztam, hogy ez a *hatnék kom, hetnék em* minduntalan előfordul a Simonyi-szótárban. Később, igaz, magam említem ezt: »hányhatnékja van». Ismeretes, hogy *hatnám-hetném, hatnék kom-hetnék em* (van) leginkább a testi élet vágyai, szükségai, ingerei kifejezésére használtatnak, s különbség van elegantiára nézve is az első s utóbbi pár közt; ismeretes az is, hogy akármiféle cselekvő kedve nem lehet, nem szokás velök (kivált a második párra) fejezni ki. Azt mondhatom, ha éhes, szomjas, álmos vagyok: *ehetném, ihatnám, alhatnám*, sőt ezt is: *ehetnék em van*, de például ezt: *sétálhatnám*, kevésbé vagy ritkábban, (*»Veled enyeleghetném»* (népdal.) Nem játszhatnék, midőn haragszik a magyar», Arany) így: *sétálhatnék kom van*, épen nem. Ez ellen a nyelv szokás és ízlés vagy »tapintat» ellen vétett Simonyi, midőn ezt »Ich hatte Lust zum Tanzen» csak ezzel teszi ki: *tánczolhatnék kom volt*. Ezért róttam meg érdeme szerint. Mondhatta volna többféleképp: *tánczoló, tánczolni való, tánczos kedvem volt, szerettem volna, kedvem volt tánczolni, vizketett a talpam*, sőt így is: *tánczolhatnám volt*, mint a hogy Gyulai mondja: »Mulathatnám, tánczolhatnám»; és Petőfi: »*tánczolni való kedvem van*». Hogy hangzanék például Petőfi ismeretes sora: »*Úgy sirhatnék*, (azaz: -nám) megbántott valami» például így: oly *sirhatnék kom van?* *Hatnékom*mal a legrondább dolgokat szokta a nép nyelve kifejezni, például sz . . hatnék kom, h hatnék kom, van stb. Nem méltán bélyegeztem-e hát izléstelennek Simonyi sűrű *hatnék komkodását* (ez is előfordul a szótárban: *házasodhatnékja* van, a mit senki se mond rajtok kívül, ha csak aljas képzetet nem akar költeni)?

De már, kérem szeretettel, ha a »hányingert» az otromba »hányást érzek»-kel teszi ki Simonyi s én ezt helyreigazítom, tehetem-e mással, mint a mivel azt a fogalmat minden magyarul

tudó sajátképen kifejezi: *hányhatnám, hányhatnékem van, erőltet a hányás, stb.*? Én tehát épen nem estem abba a hibába, a mit másnak szemére hányok. Simonyi e szerint vagy *be* akarja *csapni* ezzel a jámbor olvasót, vagy *tudatlanságát* mutatja ki. Emez, dicséretére legyen mondvá, valószínűbb.

Így sül el Simonyinak további vádja, hogy én a kifogásolt disztelenségek helyett ocsmányságokat ajánlok. Vegyünk elő néhányat. *Első* ocsmányság: *Jebuzeus* helyett *jordánt* stb. ajánlok, mert szokottabb. *Második* ocsmányság: Er dient ihm zum Stichblatt-ot így teszi ki a Simonyi-szótár ügyefogyottan: *ő csufolódásának tárgya*. Én e helyett kilencz kifejezést, jót ajánlok, köztük *ginyó-t*, ez neki ocsmány. *Harmadik* ocsmányság: Ezt: «einen losen Mund haben» így teszi ki soha nem hallott módon a Simonyi-szótár: *féktelen a nyelve*. Én erre javítom: *rossz szája, lucskos nyelve van*. Az utóbbi neki ocsmány. *Negyedik* ocsmányság: Ezt: «mannsüchtig» «manntoll» így teszi ki ügyetlenül a Simonyi-szótár: *férfi után vágyódó*. Én e helyett kilencz jó szót és mondást ajánlok, s hozzájuk teszem végül: tessék választani. Simonyi kivesz közülök két legvaskosabbat, hogy rámondhassa: ocsmány. Mintha maga a fogalom nagyon «ocsmánytalan» volna! *Ötödik* ocsmányság: Ezt: «Wie der Schelm ist, so denkt er» a Simonyi-szótár ily értelmetlenül fordítja: *Ki mint él, úgy beszél; a milyen a madár, olyan a szólása*. Én felhozok egy közmondást, mely legközelebb jár a némethez: *A ki szeméten nevededett, mást is rühesnek gondol*, de hozzá vetem: *magáról ítél*. Ez neki ocsmány. Ocsmányságok még a puritán és prude Simonyinak ezek is: *zsétér, iszint, illogat, csöppölget, bonczos, fejezgetelődzik, éllel-veszélllel, бүдös a lustaságtól*, (hát a minek egyértékese, a német *stinkfaul* nem ocsmány?) *csűrökre áll* (mily kiigazítása a rossz talpára állnak), végre, hogy nagyot csattanjon: *minden tette-vette* (Sein Thun und Lassen) és *ellett a gyereke* (Die Frucht ist ihr abgegangen). Ime, itt sziporkáztatja Simonyi az ő eddig nem is sejtett élcelő talentumát, amahhoz ezt az elmés cadentiát csapván rekeszbe: *ejnye szedte-vette!* és itt mutatja ki szemérmességét, emehhez tett piruló megjegyzésével: *még azt hinnék, megellett!*

Mindez pedig azért van, hogy elterelődjék a figyelem szótárunk sületlenségeiről.*)

*) Simonyi csomót keres keserűségében az én kákámon, ezt: «*meltyek pedig* stb.» erre javítván: *pedig ezek*. A relativumnak ily

Bírálatomban felhoztam egy sereg példát arra a furcsaságra, hogy a Simonyi-szótár idegent idegennel szeret magyaráítani, (l. áprilisi szám 97. lap). Itt is védekeznek Simonyi, de szerencsétlenül. Hogy *apparat*, *experience*, *rez-de-chaussée*, *baignoir* német jelentései közt ezek vannak: *apparat*, *experiment*, *Parterre*, *Parterreloge*, csak azt bizonyítja, hogy bizonyos értelemben ép *ezeket az idegen szókat* használja a német nyelv, de korántsem azt, hogy *politisch-t fífkussal*, *appetitlich gusztusossal*, *maltraitirent vekszállal*, *pereatot abczuggal*, *gründent spekulál-lal*, *hudehn-t maczerállal*, *verhandeln-t elgescheftel-lel*, *austattung-ot stafirung-gal* tegyük ki. Megjegyzendő, hogy Simonyi az utóbbit *népies* szónak hirdeti. Igen, ha a félkézalkmár vasajtaja mögött a *nép* van.

Nem szerencsésebb Simonyi. midőn azt az általam kifogásolt fura eljárást védi, hogy szótárunkban — vagy kell vagy sem — költőkből vett idézetek helyettesítik a természetes és pontos értelmezést. Leczkéztet, hogy nem tudom, «mily nemesítőleg hat mindenütt a költői nyelv a prózára is, s hogy például az ezüstkori latinság tele van az aranykori költőkből vett szókkal, szólásokkal, szállóigékkel és szerkezetekkel». Azt sem tudom, hogy «mennyre megtermékenyítette például Arany János a legújabb próza nyelvét». Amabból, igen is, annyit tudok, hogy az ezüstkori latinság prózája, Bernhardy, egykori tanárom szavaival élve, «*poetische Farben auftrag, die Poesie mit rhetorischen Ausdruck sich schmückte, beides meistentheils aus subjectiver Absicht und nicht immer im reinsten Temperament; endlich zerfiel auch dieses mit Geist aber auf keinem dauerhaften Grund errichtete System, worauf jede musivische Zusammensetzung freien Raum bekam.*» Tudom azt is, hogy az ily keveredés a stil classikus tisztaságának csak hanyatlását idézte és idézi elő. Arról meg, hogy Arany a legújabb

használata (ha latinosság is) annyira bevette magát stilusunkba, hogy nélküle el sem lehetünk, «akármit mond Bæotia». V. ö. *csak* Arany nál: «Vakmerő a próba, mely ha rosszúl üt ki, húzatlak karóba» (J. Ö.), «*Melyet midőn a hegytetőn Jó Detre százsz eszébe vón, visszanyomá futó hadát*» (B. II.). «Neveti, hogy a cserben hagyott leány pirúlva megfenyegeti, *kit mégis rászéd azután*» (A magyar táncz). «... a monda Lajos e tettét is koszorúba fonta; *melyet ha valaki, pusztá szónra kétel: könyvbe is megirta Ilosvai Péter*» (TSz.) Megnyitá azt Isten és látást mutatott, *de a mit a király csak maga láthatott* (Szent L. füve) s még számtalanszor.

próza nyelvét nagyon megtermékenyítette volna, semmit sem tudok. De ha mindez igaz volna is, a szótár dolga-e, a kezdeményező szerepét játszván oly költői citatumokkal állni elő, melyek a magyar prózának épen nem tartoznak, semmitmondóságuk miatt nem is tartozhatnak phraseológiájához s legfőlebb egy pár bárgyú skribler hig írásaiiban uszkálnak? Azonban vizsgáljuk közelebből ezt a fennen hirdetett «nemesítést» és «termékenyítést». Nemese-dik-e, termékenyül-e a magyar próza például azzal, ha a «*sandá gyanút*» felveszszük, holott a kép nem is Aranyé, megvan a németben is (scheler neid, Kleistnál), Petőfinél: «nem néz a *gyanúnak kancsal* szeme rátok?» Nyer-e a magyar próza azzal, ha a jó és szokott «forró hideg» «forró hideglelés» «forrázó hideg» helyett Arany-féle «*forró hideg láz*»-at használunk, melynek vége neologismus is? Ha ezek helyett «se híre se hamva», «se híre se pora», «se híre se helye», «se híre se nyoma», melyek a nyelv megállapodott szólásai, ezt kezdjük hajtani: *híre sincs, nyoma sincs*, Arany verse után? Ha e helyett «töri, tördeli a kezét» ezt hozzuk divatba: *keze fejét gyűrja* (Arany)? Ha Kis Józseffel «*szegény kicsi férget*» sápítozunk rossz magyarsággal a jó «szegény kis jószág» vagy «szegényke» helyett? *Kora sirt találá* (még a történeti mult ma szokatlan alakját is megtartva) gazdagodása-e prózáinknak, e helyett: «Kora sírba szállt»? stb. Aztán lehet-e a próza termékenyítésének nevezni, ha Arany egynéhány kedvelt szavát, mint *zokszó, elzüllik, öltő, imbolyog* (ma már minden imbolyog) fölkapják helmi kölyök-óriások? Továbbá szabad-e egy szótárnak valamely kifejezést vagy szólást hűtlenül fordítani, mikor nem kénytelen vele, csakhogy ott nyavalyogjon egy költői hulladék? Ez: «Vor Erschrecken starr werden» így van-e magyarul: *leragad a félelemtől* (Arany)? «Die Jahre fliehen pfeilgeschwind», ez-e: *év év után gyorsan lejár* (Arany)? Nem hamisítás-e, rontás-e, midőn a francia mondást: «la garde meurt et ne se rend pas», e helyett: «*a gárda meghal, s nem adja meg magát*», a Tóth K. verséből fordítják, a hol és vagy *de* helyett *hanem* áll hibásan. Különben is mi keresete van ennek egy német-magyar szótárban?

Ezek után ki csodálkoznék, ha Simonyinak nem fér a fejébe, miért üldözöm én ezeket a *költői virágokat* (!), mikor kifogásolom, hogy hiányzik a szótárból a *költők csalóánya*?

Így jár az, a ki bolondságot követett el, s nem tudja, nem akarja, szégyelli belátni s megvallani.

De mindez hagyján volna, tisztelt szerkesztő úr! Simonyi

tudatlansága, sőt szegénysége ott mutatkozik a legsíralmasabb módon, a hol a bíráló által hármias listába jegyzett hiányokat és hibákat erőnek erejével védelmezné. «A papa szülötteit». Ezen a magávaljótéhetetlenségen, mely még a mellét is veri, az embernek szinte megesik a szíve. Még a mikor némi sikerrel védhetné is magát, mód nélkül ügyetlen, láb alatt van a feje.

1. Minthogy Simonyiék szótáruk előszavában ugyancsak köpik a markukat (bocsánat ez ocsmányságért!), hogy fő gondot fordítottak a «*változatosságra*», a «*rokonértelmű kifejezésekre*», s hangoztatják a *szinonimika* (azaz synonymika) *szempontját*», bátor voltam bírálatomban 37 példát hozni föl (mutatóba, mert százakat hozhattam volna) annak bizonyítására, hogy a synonymák közül nemcsak sok hiányzik, hanem elégszer épen a legfontosabb. Erre Simonyi egyebet nem tud mondani, mint hogy egy közepes terjedelmű szótár nem közölheti az összes(?) egyértékes kifejezéseket, s hogy (erős argumentum!) szótáruk «tudós német bírálója» még *sokalta* is a synonymákat. A 37 közül 1-et, mond: *egy*et próbál czáfolgatni, de hogy! «*Abblühen*-t (így szól a bírálatom) ezekkel teszik ki: elvirágzik, elhervad, virágát elhullatja (hiányzik: *elvirít*, *elnyilik*, *elnyit**)» Simonyinak ez «nem baj», az utóbbi kettő ügyis csak «*sivány kafacz*» Ugyan? Tehát ezek: Még *nyilnak* a völgyben a kerti virágok» (Petőfi) «Reggel *nyilik*, délig elhull» (Tompai), «Néhol egy-egy kis virág *nyit*» (Arany) — kafaczok? Vagy ezt: A gyönyör *elnyilott* mák» (Arany) mi mással lehetne ily találóan kifejezni?

2. Bírálatom második listájában 65 esetet sorolok föl, melyekben a Simonyi-szótár, a német szólást, talán el akarván kerülni a germanismust vagy hypermagyarhatnámságból? de inkább tudatlanságból egészen elütőleg fordítja magyarra. A magyarosság szép dolog ugyan, de sunt denique fines. Egy német-magyar szótárnak első kötelessége, ha a közbeszéd, a nyelvszokás megengedi, s a nyelv világos sérelme nélkül eshetik, a fordításban azt a kifejezést, fordulatot, mondást közölni, a mely *a némethez legközelebb áll*. A ki nem így gondolkodik, úgy jár, mint a hogy a Simonyi-szövetkezet járt többnyire: vagy oly szörnyen magyaros, de eltérő szólásokat ránczigál elő, melyek sokszor «nem is adják vissza» a német velejét, vagy affélét nem tudván és nem találván, esetlenül fordít.

*) Most hozzáteszem még: *elvirúl*, *elhull*, P. *Elvirult* már a magyarnak tettvirágos tavasza» (Pet.) «*Elhull* a virág» (Pet.)

Így kerültek a Simonyi-szótárba ilyenek: «Wenn es dem Esel zu gut geht, geht er auf's Eis tanzen» = a kutya is akkor vész meg, mikor legjobb dolga van. «Er hat es dick hinter den Ohren» = érti a csiziót. «Man könnte ihn um einen Finger wickeln» = madarat foghatnának vele. «Disteln bringen keine Feigen» = kutyából nem lesz szalonna, «Tauben Ohren predigen» = falra borsót hány stb. stb. S ilyen csodabogaras fordítások: «Der Länge nach hinfallen» = hanyatt esik. «Sich herauslügen» = hazugsággal kiment magát. «Es ist nur ein Sprung bis dahin» = csak egy ugrásnyira van. «Er blutet für's Vaterland» = meghal a hazáért. «Jem. aus dem Schläfe küssen» = vkit csókkal fölébreszt álmából stb. — Régebben is megkivánták a jó, magyaros fordítást, de ha például ezt, «Cantabit vacuus coram latrone viator» így tették ki: «Nem félti német a gatyáját», legalább nem esett csorba az értelmén.

S mit mond mindezekre Simonyi? Azt, hogy én «germanizállok», hogy ők igen káros munkát végeztek volna, ha a német szó-lásokat «szóról szóra» lefordítják. Vajon germanizálás-e, ha a magyar valamit úgy vagy olyformán mond, mint a német, s én ezt nem tagadva azt kívánom, hogy az egyező vagy hasonló kifejezés a szótárban meglegyen és a németet nyomon kövesse? Germanizálás-e, ha nem helyeslem, hogy ok nélkül másfelé egerésszen s törzsökös(?) magyar szólásokat fogdosson? Germanizálás-e, ha például ezt: «Er hat es dick hinter den Ohren» így fordítom: *sok van a füle mögött*, s nem forgolódom holmi *csizióval* s *rókahájjal*? ha ezt: «Der Länge nach hinfallen» nem rosszul teszem ki: *hanyatt esik*, hanem a mint Petőfi is énekli: *Ne várja, míg itt hosszában el-esem*? ha «Der Rücken des Berges» nekem először nem «a hegy gerincze», hanem *háta, hátja*, a mint Arany-nál is találom: A föld *háta* fölomolván, sziksót izzad csupasz ormán», «Másnak zöldell a domb *hátja*» vagy Lehr Albert *Hermán és D.* fordításában »A mezőbe jutott, mely tér síkjával a *hegy hátját* nagy messze takarta»? ha ennek: «Der Wein lässt sich gut trinken» szerintem nem egyértékese: «a bor jól(?) csúszik», hanem ez: *itatja magát*? ha tudom, hogy «sich aufliegen» nem hallatlan otrombasággal: *fejtében sebet kap v. föltörlik*, hanem *kifekszi magát*? stb. Ha ezt: «Er trinkt wie ein Bürstenbinder» inkább fordítom a már meghonosodott: *iszik, mint a kefekötő*, mondással, mint hogy ezzé a badarsággá hamisítsam: *kancsó a komája*? *)

*) Petőfi-nél: «Bebaktat egy közeleső csárdába, s *iszik mint a*

Azután kívántam-e én, hogy a német szólásokat «szórúlszóra» fordítsák? Sőt a némethez való közeledésben is, a hol lehetett, igyekeztem megóvni a magyar vonást. Például ez: «auf dem Hunde sein» Simonyinál így van magyarul: *odu van, odáig van*. Azt mondtam-e, hogy így kell: *kutyán van* vagy *eben van*; nem azt, hogy *ebül van*? Ezt: «etwas in die Nase bekommen» e helyett «valami szagot érez» így akarom-e fordíttatni-e: *valamit orrba kap*, nem így: *orrába üt* valami, vmi *felüti az orrát*? Ezt: «Jem. goldene Berge versprechen» e helyett: «eget-földet ígér» így-e: «arany hegyeket ígér» (ámbar ez se volna halálos vétek), nem így: *hegyet-halmot ígér*? stb. (V. ö. a többit bírálatomban.)

Erősködik Simonyi, hogy ezt: «das Kleid steht ihm wie angegossen» nem fogják így fordítani: «úgy áll rajta a ruha, mintha ráöntötték volna», hanem így: «csak úgy feszül rajta a ruha», mert ez jobb és magyarosabb. Azt persze nem tudja, nyelvérzék kellvén hozzá, hogy a kettő közt különbség van. Amaz inkább a *ruhára* vonatkozik, hogy *pászol* (jól szabták, varrták); emez inkább az *emberre*, hogy derekasan kitölti, vagy hogy *szűk neki*.

Valamint ezt: «Ich werde es hinter die Ohren schreiben» nem fogják, a mint én tanácsolom, így tenni ki: *fülem mellé rovom*, hanem így: *megjegyzem magamnak*. Nohát jegyezze meg magának, hogy amaz magyaros szólás, az ördög is azzal inti Jókait ilyenképen: «Mert csak egyszer adom magam a kezedbe, *Ródd a füled mellé* s vedd jól az eszedbe». Az ördög pedig csak tudott magyarul.

Hogy ennek fordítására: «Dast Wort erstarb ihm auf der Zunge» csak azt tartom jónak: «*elhalt* ajkán a szó» — ráfogás, mert azt is jónak tartom (l. a bírálatot). Ismerem ezt szinte: «*befagyott a szája*» = elnémult.

Azt mondja Simonyi, hogy «ebben a szakaszban is találunk hallatlan ferdítéseket». Nem szégyel ily vakmerően hátat fordítani az igazságnak? Hol, mit, mivel *ferdítetek*? Ítélje meg bárki, ferdítettem-e, mikor a bírálatomban (Apr. szám 101. l.) ezt mondom: «Es hängt von dir ab» = rajtad áll vagy múlik (ki akarják kerülni ezt: *tőled függ* és nem veszik észre, hogy *rajtad múlik* egész mást jelent). A ki nem ködös eszű, belátja, hogy ebben a szólásban csakugyan ki akarták kerülni ezt «*tőled függ*», mert hisz kihagyták,

kefekötő, bujába» (Simonyi szerint így kellett volna: *Bebaktat a csárdába és kancsó a komája*). Népmesében is előfordul: A farkas is, *mint a kefekötő*, egyre ivogat».

mással pótolták; de belátja azt is, hogy itt a megrovás nem a «tőled függ» ki — vagy ki nem hagyását illeti, hanem a nem tudását annak, hogy *rajtad múlik* sohasem teszi azt, hogy «es hängt von dir ab», hanem ezt: «du bist Schuld daran» stb. Hát ez az a *halatlan ferdítés*. De hol a többi? Bizony szomorú látvány, mikor egy vízbe esett tudós ilyen szalmaszálhoz is kénytelen kapkodni?

Befejezésül így diadalmaskodik Simonyi: «Azt is mondja (a bíráló) itt, hogy hibásan írjuk: *madurat foghatnának* vele (két fölkiáltó jelt tesz ide), csak így jó: *madarat lehetne vele fogatni*. Tessék megnézni a *Nyelvtörténeti Szótárt*, az nekünk ad igazat!!»

Először is kihagyja Simonyi a *lényegest*. Tudniillik én azt kifogásoltam, hogy ezt: «Man könnte ihn um einem Finger wickeln» miért nem teszik ki úgy, a mint a magyar is mondja: *ujjára tekerheti*, miért így: «*madarat foghatnának vele*», mely szólásnak más értelme van s alakja is hibás e. h. «*madarat lehetne vele fogatni*». Minthogy Simonyi a *Nyelvtörténeti Szótár*ra hivatkozik,*) melyben az M (madár) és F (fog) betűket ő szerkesztette, megnéztük a két helyet ott is, de Decsiben is (1598), a kinél előfordulnak, még pedig így: Pastillos Ruffillus olet, Gorgonius hircum = Néha *madarat foghatnának véle*; néha pedig ördög az éha (160. l.) És: Xenocratem modestia superat = *Madarat is foghatnál véle*. (252. l.) Ez az alak (*madarat foghat és nem fogathat*) *Kis Viczaynál* is megvan, így: Xenocrates modestiam superat = Oly szemérmes, mint a menyasszony. (*Madarat is foghatnál véle*) (550. l.) Már *Kovácsnál* (1794) a 140. lapon ez olvasható: *Madarat lehetne véle fogatni*, a mint ma is ismeretes. De minthogy e közmondás mai használata éppen nem egyezik a Decsinél s utána *Kis Viczaynál* közlöttel, valószínű, hogy a két különböző értelem tényleg megvolt, a mit az is bizonyít, hogy *Kis Viczaynál* ilyeneket találunk: Aliud in titulo, aliud in pixide. *Szép a szava, de ördög az éha*. Továbbá: Intus Hecuba foris Helena. *Szép kívül, de ördög belül*. Valószínű az is, hogy a *modestia* a hangra, beszédmódra, szóra értetik, melylyel «mada-

*) Kényes és veszedelmes dolog a *Nyelvtörténeti Szótárt* emlegetni — Simonyinak, mert míg keresgél benne az ember, nagyon furcsa dolgokon akad meg a szeme. Talál ilyent: *folyó évi hadjárat* (*folyó és járat* alatt), a mely *újszók* egy török basa török levelének Szilády Áron-féle fordításából valók. S még ilyenebbet: *szürkésítő* (*készítő* alatt): fuscator e. h. *szürkésítő!!* (Calepinusban) A Lucanus «caeli fuscator»-a mily szépen hangzanék így: az angyalok *szürszabója!!*

rat foghatnál». Rosszúl cselekedett hát Simonyi, midőn egy ma teljesen ismeretlen, egyébként is homályos (neki leghomályosabb) közmondást fölvet a szótárába, a mit alkalmasint nem tesz, ha a *mait* ismeri. Különbösen is megjárná bizony, a ki Decsiből például ilyeneket idézne: «Meg sem fogtad s *addig* helyezted», «Kötve hüd a komádat» stb.

Igy fogta meg Simonyi az anyja helyett a csupasz fiókákat!

3. Épen nem csodálkozom, tisztelt szerkesztő úr, hogy az a 230. tételű rettenetes lajstrom, mely az új szótár szerkesztőinek nem tudását oly szemvakító világossággal hirdeti (lásd Bírálatom 3. pontját) Simonyi Zsigmond egyetemi tanár urat végkép kihozza a sodronyából (a mint a New-York-kávéház vigécei szokták mondani). El is követ mindent «szikrát okádó vére éktelen dühében», hogy magát tisztára mossa s engem bekeverjen. De, sajnos, «hálóját el ugyan nem tépheti, de magát, míg hánykolódik, jobban behömpölygeti». Csak azt éri el, hogy a mit én talán csak félig bizonyítottam, ő maga teljesen bebizonyítja: *nem tud jól magyarul*.

Bevezetésül azt mondja a nemes férfiú, hogy én arra számítottam, hogy az olvasókat könnyű lesz becsapni, mert a legtöbben úgy sem olvassák el a látszólag oly sokatmondó bűnlajstromot, hanem olvasatlanul is elfogadják a bírálat elején és végén hangoztatott durvaságok bizonyítéka gyanánt. Erre azt felelem először, hogy bírálatomban van ugyan egy pár rossz vicz, egy kis tréfa, egy kis gúny, egy kis gyanúsítás, melyekre a szótár silánysága és a szerkesztők öreg dobja jogosított föl, de *durvaság* se elején, se végén, se közepén nincs. Az csak nem durvaság, hogy a szótárt nem tartom jónak és jobbúlását sem remélem; és ha *üzletet* említetek, azzal csak a szerkesztők *tudományos* préstige-ét akarom óvni. Azután az olvasók «becsapása»-e az, hogy nem pusztán állítom, de a példák tömérédek *sokaságával* bizonyítom Simonyiéek szótáríró tehetetlenségét s magyar nyelvtudásuk gyarló voltát? Nagy bajnak kell ott lenni, a hol a védekezés így indul.

Vegyük már most itt is sorra Simonyi czáfolatát. Megjegyzem, hogy — a mit bírálatom figyelmes olvasója úgyis észrevett — nemcsak a valóságos hibát jelöltem meg és igazítottam helyre, hanem hibának vettem azt is, a mi hiány, azt is, ha a magyar jelenségek közt nincs meg a közönséges, szokott, kelendő.

Sich die Kehle abschreiben. A szótárban = *torkaszakadtáig kiabál*. Ezt erre javítom = *torkaszakadtából*. Simonyi elismeri,

hogy a *-ból* szokottabb, «de azért csak jó a másik is». S ezt két idézettel támogatja: «Nebet *tüdőszakadtig*» (Rákosi J.) és «huzzad húrod *szakadtáig*» (Népkölt. gy.). Nem tudja Simonyi, hogy különbség is van a kettő között, a *-ból* (és *-ban*) a cselekvés erejét, fokát, intenzitását fejezi ki, az *-ig* pedig inkább az eredményét; s nem veszi észre, hogy nem lehet őket mindig csereberélni s épen az ő példáiban nem szokás így mondani: *tüdőszakadtából* nevet s nem lehetne így: húzzad húrod *szakadtából*. (V. ö. körömszakadtig.) Világosabban láttatja ezt a következő három példa: «De azok danoltak *torkuk szakadtából*» (Tompá). «*Inam szakadtában* sieték felfelé» (Mur. o.) «Birkóztam atyáddal erejim fogytaig, Vérem apadtaig, *inam szakadtáig*» (Buda h.).

Klírren. A szótárban = *csörtet vmivel*. Erre ezt jegyzem meg: valamivel nem lehet csörtetni. Simonyi szerint: Ha követ lehet hajigálni, hát kövel is lehet stb. Ügyetlen védelem. *Mivellettő* igét kellett volna fölhozni, mely *tárggyal* is, s mint középige *vel*-ragos határozóval is állhat. Például: átusztatja a lovát és átusztat a lovával, vagy még inkább: «Az egyik pénzt *csörgeti*» (Arany: *A hegedű*) és: «Egyik ostorával *csörget*» (Arany: *Vágtat a ló*) Elég az hozzá, hogy *csörtet* vagy absolute használatos, mint: «Nyomában üldve *csörtet* halálos ellene» (Arany: *A lantos*) vagy tárggyal, mint Kresznerics-nél: «*kardját csörteti* = gladio strepitum excitat.» (V. ö. egyébiránt Ball. telj. sz.)

Jem. einen Zopf anhängen. A szótárban = *valakivel csúfot űz*. Javításom: *valakiből* v. *valakin*. Mert ez a közönséges, rendes szokott. Simonyi szerint amaz is jó s rossz példáért visszaszalad a multba: «Csúfokodol, érsek, a Krisztussal.» Tudom, hogy jó s *mai* jó példával is támogathatom: «No lásd, hogyan *űznek* — — *csúfot* ezen gyáva nemmel» (Ar. M. o.). De míg ez egyszer, amaz százszor előfordúl: «Szolga nép *belőle* a csúfot hogy űzi», «*Űz*vén az öregből sok bolond csúfságot». «Nem akarsz tréfát űzni *rajtam*». «*Rajtam* csak csúfot űznek». (Herm. és Dor.)

Seinen Zorn bemeistern. A szótárban *csak* = *türtőzteti haragját*. Azt jegyzem meg erre, hogy türtőztetni csak *magát* lehet s egy sereg kifejezést hozok föl, melyek a német *äquivalensei*. Simonyi a *Nyelvtörténeti Szótár*ra hivatkozik, a hol egy verses idézet van Baróti *Magy. V. ből*: «türtőztesd szemeid *záporát*». A «türtőztet» igét a nép csak *magát*-tal köti össze. «*Türtőztesse magát* az úr!» gyakran hallható. A régi és a mai irodalomban s a szótárakban is így fordul elő. Aranynál: «Addig minden ember *türtőztesse magát*»

{NCZ.}. «Nagy nehezen mégis *türtöztette magát*» (Los. J.). Inkább *töl*-ragos határozót vesz még maga mellé. Például: «A köhögéstől is *türtöztette magát*». (Ar.: T. E.) Baróti *Kisded Szótárában* is: «*türtöztetni magát a rossztól*». Hogy régibb és újabb költők nagy néha más tárgygyal is szövetkeztetik, igaz, de csak azt bizonyítja, hogy: *pictoribus atque poetis*. Ilyenen kapni egy német-magyar szótár írójának nem szabad. Szabad-e például e helyett: *vargabetűt csinál* (vagy régiesen: *vet*) ezt venni föl a szótárba: «*vargabetűt ír*», mert Aranynál így van: «Nagy *vargabetűt írt* fejjel a homokba»? Nem szabad hát azt se: «*türtözteti haragját*», ámbár Gyöngyösi ezt mondja Kem-ben: «*sírását alig türtöztette*» Per. Nagy László meg ezt: «*tüzét türtöztette*», s Kassai, mi több, még vasmegyei szólásnak hirdeti ezt: *törtözteti indulatját*. Ilyenre a mai éretlen újságírói divat se ad jogot*). A Simonyi-szótár abban hibázott, hogy valamennyi kelendő jó kifejezés mellőztével egy szokatlant ránt elő.

Mit heiler Haut davonkommen. A szótárban: *épkézláb menekül és száraz bőrrel szabadul*. Ezeket megrovom, mint csinálmányokat és jókkal helyettesítem. Arra az állításomra, hogy «*épkézláb menekülni nem lehet*», Simonyi gúnyos együgyűséggel ezt feleli: «Igazán? talán még a csatából sem»? Igenis, «a csatából» lehet, de a fönti német szólást nem lehet így fordítani: *épkézláb menekül*.**) Risum teneatis.

Sich drängen. A szótárban: *töri magát*. Erre az a megjegyzésem, hogy «*töri magát*», a ki erősen dolgozik, iparkodik. Simonyi Jókainak egy épen nem példás magyarságú sorát idézi czáfolatképen. Kérdezzen meg akármely magyar embert, hogy mi az: *töri magát*, biztosan azt feleli, a mit én. Például: «*Úgy is töri magát, dolgozik eleget*» (Petőfi. J. V.) «*Töri magát* Iczig zsidó, ha ő ráijeszt» (Arany). «Bár más *törte magát* odakünn miatta» (Arany). Ebből a jelentésből önként következik a másik: *törekedik, igyekezik, iparkodik, siet* valahova, előre stb. S ha Simonyi nem külön, magában, hanem oly mondatban alkalmazza, melyben *hely-* vagy *célhatározó* is van, nem lett volna ellene kifogásom. Így tett Bal-

*) Minap olvastam egy napilapban: «*türtöztették izgatottságukat*» és ma ezt: «*türtöztetve tudományszomjamat*».

**) Még így is inkább: «A róka most is *szárazon vitte el az irhát* (Népmese) vagy: «*Felsége elvitte szabadon a bőrét*» (Péczei).

lagi: «sie drängen sich *worwärts*» = törik magukat *előre*.) A *Falurossza* is jól mutatja ezt az átmenetet: «Még Finom Rózsi is ide fut a jó hírre! Hogy *töri magát*! (= hogy dolgozik!) keze úgy jár, mint a motóla stb.». Jókaitól is jobb példa ez: «Meg nem engedem, hogy más hozza el, mint én! kiálta és *törte magát* a cipőkért».

Er bleibt in den Anblick verloren. A szótárban: *ott felejtí a szemét*. Méltán kérdeztem gúnynyal: a *műszemét*? s közlöm a jó kifejezéseket: *rajt felejtí a szemét, rajta vesz a széme, ráfeledkezik*. Simonyi diadaltól dobogó szívvel idézi kedvelt Jókaitját:**) «Sze-meit egy perczig ott feledi a leány arczán». Nohát nem lehet *ott felejtíni* a szemét»?! Ez már nem együgyű-, hanem sokgyűgyűség?

De már fogy a tér s a türelem. Fogjuk rövidebbre a szót.

Leányt pártában hagy helyességét Kazinczyval támogatná Simonyi, Kazinczyval, a kire a *Nyelvőr* sohase adott semmit, csak marta-rágta s csúfot űzött a stílusából (és nem *val*), most azonban egyszerre «nemes ízlése van».

Schiller: «Was thun?»-ját magok a német commentatorok gallicismusnak mondják.

Aranynál nem tudok jobban magyarul, de meg tudom ítélni, mi benne a jó és a nem jó. Nem jó teszem, ez: «Mit vala tennie?» «Mit volt csinálni?» S így kezét foghat a «was thun»-os Schillerrel.

Ráfogás, hogy «dicsőségvágy»-at magyartalanannak mondom, csak azon akadok fönn, hogy, ha «ruhmlos»-t *dicstelen*-nel teszik ki, miért hiányzik «Ruhmbegierde» alatt *dicsvágy*.

A *magról kelt* (nem, mint ők írják, *termett*) növényt *magoncznak* nevezi országszerte minden kertészember, használja a nép is. De nem mondtam, hogy jó szó. A mit az «akár» is bizonyít.

Nyargonc-ot sem mondtam jó szónak, de a hadtudomány bevette. A mi abból is kitetszik, hogy a régi *száguöldő*-t ajánlom első sorban. Jól tette Toldy, hogy Petőfit Bem *nyargonc*zának mondta, nem, a mint Simonyi szeretné: *fullajtár*ának.

Nyomoronc-ot gúnyból mondtam jobbnak *nyomorfi*-nál,

*) Tompának e jelentésben *törekedik* a kedves szava. Például: «A *hegynek törekszik*», «Bánta szörnyen, hogy *ennyire törekedett*». «Nagy messziről *törekedem*».

**) A kit német fordításaiából szokott visszafordítani magyarra (l. Simonyi «Szólások»).

ezzel akarván megbélyegezni. Persze ezt nem «kapiskálta» a Simonyi sonkoly feje. Máskép nem ment volna lépre.

Nem látom át, miért mellőzik *műtő*-t s mondanak *operáló*-t, mikor «operation» nekik is *műtét*. Erre Simonyi azt veti, hogy akkor *jótó* is jó volna *jótevő* helyett s *bető* falat, *betevő* helyett. Hát nem fordul elő tájéjtésben *dologtő* nap?

Eszemben sincs azt állítani, hogy «fehér, mint a hattyú», «síma mint a tükör» magyartalan s csak «hattyúfehér» és «tükör-síma» magyaros. Csupán azt mondtam, hogy *örüljünk* emezeknek. Ezt persze Simonyi nem érti, én pedig meg nem magyarázom.

Simonyi feleletének 4. pontjához, mely bizonyára Alexander Bernát logikus befolyásának köszöni létét, semmi mondanivalóm nincs, csak azt vallom ünnepélyesen, hogy inkább akarok «négy-lábú rókabíráló» lenni, mint *félkegyelmű* szótáríró vagy *együgyű* nyelvtudós.

Hajczihő-t, igenis, tájszónak szídom, a minthogy az is. Nincs meg a *Nyelvtörténeti Szótárban*, Ballagi *Teljes Szótárában*, de benn van az *Új Tájszótárban*.

Ezt «den ganzen Hof durchstöbern» így fordította a Simonyi-szótár = *tüvé-hegygyé teszi az egész udvart*. Én ehhez röviden ezt tettem: csak *tüvé*. Most Simonyi Lehr Albert *Toldi-commentárjához* utasít, a honnan vették e kifejezést. «Utánanézttem, hát csakugyan ott van», de csak ez az *egy*: míg a *tüvé tenni*-re hat példa van idézve. Én amugy sohasem hallottam, azt hiszem Lehr se, hogy Simonyi nem, azt bizonyosan tudom. De hát ő a ritka plántákat szereti. Különben is, nem az a baj, hogy a *tüvé-hegygyé* tesz benn van a szótárban, hanem, hogy a *tüvé* tesz nincs benne.

Ilyen ritka plánta ez is: *hosszú pórázra hagyja*, melyet Aranynak egy levelében födözt(ett)ek föl. Megvan Erdélyinél is, de tagadó formában: *nem hagyom hosszú pórázra*.

Ezt: «*szűkölködöm valami nélkül*», mint archaismust, nem tartom a szótárba valónak. Hogy újabb időben fölélesztették volna s huszonöt év óta (!) használnák, arról csakugyan nem tudok. Azt tudom, hogy az írók, elavult volta ellenére mindig használgatták, ha az előadásnak némi ósdi ízt vagy komikus méltóságot akartak adni. Például Jókainál: «K. L. urambátyám kinn állt a háza ajtajában, mely épen az országútra feküdt s épen úgy *szűkölködött kapu nélkül*, mint stb. Petőfinél: «*Betyárok nélkül* nem *szűkölködik hazánk*». Azt is tudom, hogy a nép így használja: *szűkölködik vmiben v. vmiből*. Ez utóbbit Simonyi «az igazán elavult kifejezés mód-

nak» állítja, a mi ismét csak azt bizonyítja, hogy nem ismeri a nép nyelvét. Honnan is ismerné?

A mit *«flügge werden»*-nél összedarál Simonyi, az valóban szánakozást gerjeszt. Arról bölcsen hallgat, hogy a legszokottabb kifejezések: *röpös* és *kiröpül*, nincsenek a szótárukban, de ott éktelenkedik a mondvacsinált: *röpülni képes*, mint a *flügge* egyértékese.

Szerintem így kell mondani: *ég és föld a különbség*, ők így mondják: *«ég meg föld»*. Simonyi ennek védelmére kel s idézi a forrást, a honnan merítették (*Nyelvőr* 9.: 135.). Persze, magoktól nem tudták. Pedig a kettő közt ég és föld a különbség. Amaz = mint a földtől az ég, emez = ég + föld. Aztán az a forrás zavaros is, mert sok közmondást lomposan s kevésbé hiteles formában közöl. Például: «A mit a szeme meglát, a keze ott nem hagyja» (jól: A mit szeme meglát, keze ott n. h.) «Elél a föld hátán is» (jól: a jég h. is.) «Ember tervez, Isten végez» (ez ugyan nem népi). stb.

«Sich kränken» jelentései közt ott van ez is: *eszi magát*. Ehhez röviden ezt csapom: *csak egye*. Miért? mert hiányoznak a mindennapiak: *evődik, emészti magát*. Például Aranynál: «Csak azon *evődik*, csak azon *fojtódik*» (*B. H.*) s Vörösmartynál: «Mely bűnnek eredten *emészti magát*.» Ismerni ismerem az *Új Tájszótárt* is, azt is tudom, hogy *eszi magát* Aranynál hapaxlegomenon: «Hogy *eszi, emészti magát* nappal, éjjel» (Ariosto). *Emészti* mintegy magyarázza amazt, mely ritkébb.

Er ist seinem Vater wie aus den Augen geschnitten. A szótárban: *«egész apjára ütött»*. Itt az az ellenvetésem, hogy vagy: *egész apja*, vagy *apjára ütött*. Mód nélkül mulatságos, hogy Simonyi az *egész*-be kapaszkodik s azt mondja, az Alföldön is hallani: *borzasztó megijedt*. Hát hiszen tudom én, hogy *egész* = *egészen*, például: «*Egész megijulok közöttetek*» (Tompai). «*Egész* megsajnálja egy szép fiatal lány» (Tolnay); azt is tudom, hogy *fél* apjára nem üthetett. Csak a *pleonasmus* ellen van kifogásom.

Azt mondja Simonyi, hogy nem ismerem ezt: *olyan nincs*. Ismerem, de még ezt is: *az nem létez*, mit szintén jó lesz fölvenni szótárunk második kiadásába.

Szivesen letenném már a tollamat, tisztelt szerkesztő úr, de van még véges végül egy (last not least), a mire nézve számot kell vetnem Simonyival. Ezt: «*Ich habe mir beinahe die Füße nach ihm abgegangen*» így fordítja a Simonyi-szótár: «*majd a lábam elkopott a keresésében*». Én kijavítom erre: «*majd a lábam*

kopott el.» Hátra kerítem az igekötőt abban a jámbor hitben, hogy úgy van jól. Kap Simonyi a kedvező alkalmon, hogy engem csúffá tegyen. «Lássuk csak, melyikünknek van jobb nyelvérzéke!» Azt mondja, hogy se nyelvérzésem, se tudományom nem sejtí, mi a különbség e kettő között: «majd a lábam elkopott a és «majd a lábam kopott el», nem tudom, hogy amaz *összefoglaló* szórend, emez *kirekesztő*: az = nemcsak a csizmám, hanem a lábam is elkopott: ez = nem a csizmám, hanem a lábam kopott el. No még ekkora «meztelenséget nem adott magának» Simonyi! Hunfalvy, Budenz nagy nyelvtudósok voltak, de volt bennük önismeret, hogy oda ne merészkedjenek, a hol nem elégséges a tudomány. Simonyi mindenhez akar érteni, eljátszaná Zubolyként az oroszlán szerepét is. De hiába! Nem járt ott, a hol a magyaros nyelvérzéket osztogatják. Aztán tanítani könnyű, de tudni nehéz.

Ama kettő között, igenis, nemcsak sejtem a különbséget, de tudom is. Tudom azt is, hogy ez: «*majd a lábam kopott el*» nemcsak helyes, de *a* helyes. S ezt be is bizonyítom.

1. *Majd* (beinahe, fast) azon *állító*s particulák közé tartozik, melyek az igekötőt megmarasztják az ige előtt, ha ezen van a súly. Ilyenkor az ige nyomban követi *majd*-ot, bármennyi bővülete van is a mondatnak. P. «*Majd megful*» (Népdal). «Fú, hogy *majd megszakad*» (Arany). «Jancsi gazdájának *majd elvette* eszét (Petőfi). «*Majd megütötte* a guta Vas uramat» (Tompai), «Úgy megdicsérte, hogy *majd lement* a könyökiről a bőr (Népmese.), *Majd fölfordítják* az udvart» (Arany), *Majd kiordítá* a nyelve csapját a gyermek» (Arany), «Azt is *majd elejti*, olyan terhére lett» (Arany) «*Majd megholondul* utána a fehér cseléd». (Arany) stb.

Nem tántorgatja meg ezt a szabályt az a különös eset, melyet a nép beszédében többször tapasztaltam, de csak *meghal* igével, hogy hátul kerül az igekötő. P. Úgy sirt-rítt, *majd halt meg érte*» (Nép). «Olyan fájdalmak vannak, hogy *majd hal meg* bele» (Nép). Gyöngyösinél is: «Rajta lévő bumba sokszor *majd holtam meg* (Kemény). A rendes ez: «*Majd meghal*, úgy örül» (Arany).

2. Ha a mondatnak más valamely tagján van a súly (alanyon, tárgyon stb.), akkor az kerül a *majd* után s az igekötő elszakad igéjétől. P. *Majd engem vertek meg* (helyette). «*Majd a csizmám szárán folyt be a sár*». *Majd klastromot* szalasztottam ki. (Kisfaludy K.) «*Majd az éf fogamat huzta ki* a borbély». «*Majd a macskakölyköket ette meg* (gombóc helyett stb.) Ez volna a Simonyi *kirekesztő* szórendje.

3. «*Majd a lábam kopott el*», melyet Simonyi hibáztat, én helyeslek, «igazán csodálatos szerzet.» Ránézve, a 2. pont alá tartoznék, súly ezen: *lábam*, s hátul az igekötő. De valójában csak változata az *elsőnek (majd elkopott a lábam)*, *elevenebb* testvére, (mint Petőfi két testvére közül az *őcs*). Csodálatossága abban áll, hogy ezt a mondatrészt: *lábam* erősen kiemelem, úgy hogy az igének semmi nyomaték sem jut, holott fontosabb volna az ige kiemelése. Ismeri ezt a sajátos accentuálást és szórakást minden magyar, a kinek nyelvérzéke nincs megromolva, s főkép a nép nyelvében alapos jártassága van. Hadd irok ide néhány példát.

»Majd *megesi* a fene» és «majd a *fene* eszi meg», «majd *kifordult* a bélem» és «majd a *bélem* fordult ki», «majd *belukad* a hátam» és «majd a *hátam* lukad be», «majd *fölütött* a nyavalya» és «majd a *nyavalya* ütött föl», «majd *leszakad* a szívem» és «majd a *szívem* szakad le», «majd *megvett* az isten hidege» és «majd az *isten* *hidege* vett meg», majd *kiugrott* a szemem» és «majd a *szemem* ugrott ki», «majd *kibujt* a bőréből» és «majd a *bőréből* bujt ki», «majd *kiszítták* a vérem» és «majd a *vérem* szítták ki». Így: »majd *elkopott* a lábam» és «majd a *lábam* kopott el».

Ezek közt tehát nincs lényegbeli különbség, csak hogy az utóbbiak akkor használatosak, ha valami nagyot, fontosat, meglepőt akarok élnenken, erővel, hathatósan kifejezni. Ebből az is következik, hogy eme szórendű forma nem minden esetben alkalmazható. Például nem igen mondhatom e helyett: «majd elejtettem a tálat» ezt: «majd a tálat ejtettem el».

Hasonló szórend van ezekben is: «most mindjárt a *nyakát* törö ki» (Jókai) [nem a *lábát* ?]. «Egyebét ha *ménkö* üti meg se bánja» (Arany). «Repülök, hogy a *velömet* rázza ki» (Arany). «Fizesd is ki, ha a *nyelved* öltöd is ki» (Petőfi) «A *szívem* hasad meg szegény Tompáékért» (Arany) stb.

Nohát kinek jobb a nyelvérzéke?

Eszembe jut itt a *Nagyidai czigányok* következő helye:

«Ott van Csucsuj, a kit egy időben Mokra
Téglavető szűrűn hitt kemény birokra,
De úgy vágta Mokrát Csucsuj a homokra,
Hogy azóta mindig arról kódul Mokra».

Én nem kívánom, hogy arról kóduljon.

Ezzel maradtam tisztelt szerkesztő úrnak őszinte tisztelője
1901. május 11-én.

V. J.

ÉRTESÍTŐ.

Palágyi Lajos új költeményei, Buda-Pest, 1901. Ára 2 kor. 40 fill.

Palágyi Lajos eddigi szorgalmas költői munkássága után ebben a 157 lapra terjedő kötetkében nyújtja kezünkbe új költeményeit. Midőn a kis gyűjteményt olvasgatjuk s olvasás közben fölmerült észrevételeinket ide jegyezzük, egyaránt távol van tőlünk úgy a meg nem érdemelt kicsinylés, mint a helytelen magasztalás. Szerzőnk előbbi költői termékeit ismervén, jelen gyűjteményéhez sem kötöttünk nagy igényeket. Nem várunk valami újat, valami eredetit, mely a szélesre taposott országutról letérve, teremtő erejével gyönyörködtet, megragad, vagy éppen új ösvényt jelöl. Átlagverseket vártunk és kaptunk, melyekben ha nincs is kiváló különös érzék, elismerést érdemel, mert nemes tartalomra törekszik s a mai nap oly divatos nyers érzékiségben kedvet nem talál.

Úgy látszik, az ő lyrája inkább philosophiai szemlélődésre hajlandó, mint a kedély hullámozásait tükröző tiszta dalra. Hiányzik a könnyedség és kerekdedség. Régibb munkáiban is inkább a philosophiai elem játszik főszerepet. Ennek következtében jelen gyűjteményében is, úgy az allegorikus, mint egyéb fajta számos vers, reflexióval nyer befejezést. Ilyen a *Narenta völgyében* című, mely színes külső leírás után a mulandóságról elmélkedik, *Plátó álma*, *Vajda János emlékezete*, *Prometheus bája*, *Hullámok dala* stb.

Költészetének kedves tárgya a természet. Előszeretettel és gyakorta festi annak változatos képeit, sokszor csak magokért az élénk színekkel bíró képekért, sokszor saját egyéni érzelmének s eszmájének képviselői vagy tükrözői gyanánt. De nem igen bírja azokat az ihlet melegével áthatni s mintegy élővé tenni az élettelen. Szereti a tengert, az erdőt, az évszakokat; gyakran és itt-ott sikerrel veszi azokat lantjára. A változatosság rovására történik, hogy közvetlenül egymás után soroz sok ily rokontárgyú költeményt.

E miatt aztán nem kerülheti ki az egyhangúságot. Ugy látszik, ezek a «tengeri» versek a szerző egy délvidéki utazásának benyomásai, melyeket költői keretbe foglalni buzgón igyekezett.

Nem tudjuk, mi czélját és szükségét látta annak, hogy classikus világi, vagy mythologiai tárgyakhoz és nevekhez is gyakran forduljon. Nem sejteti azt efféle darabjainak se tartalma, se előadása, se színezése. Azaz nincs azokban semmi classikus. Plato, Aischylos, Prometheus, Diana, Kirke nem lépnek itt közelebb hozzánk a távol mult idők homályából és regéből.

Itt-ott elvétve, szétszórva a többi darabok közt, hangot ad a szerelemnek is. Mély, állandó, megható érzelmet nem igen csal a szerelem az ő húrjaira. Hangja inkább komor, bizalmatlan, mint derűs és fölemelő. A nők hűségéről, szeretetreméltóságáról, érzékéről nem épen hizelgőn nyilatkozik. Azt éneкли, hogy «eddig nem volt ő hozzá hű semmiféle asszonylélek; kiket szép szó megigézett, szeretőn szívére szálltak, de mihelyt lelkébe néztek, megdöbbenve félre álltak» . . . Szinte kérdeni hajlandó az ember: mi lehetett oly megdöbbentő abban a lélekben? Különben, úgy látszik, fölfogása, kedélye, költészete a pessimismus légkörében mozog. A világban és az emberekben nem sok szeretni és becsülni valót talál. De kivételesen Vajda János iránt rendkívüli rokonszenvvel viseltetik. Megsokalhatni azt az odaadást, sőt oda olvadást, melylyel Vajda emlékének áldozik. Ime így végzi költeményét:

Csüggedten bujdosom, lelkem mélyén fázom,
Az ő izzó lelke hogy nincs már velem,
Ál-hívők között e szolgai világon
A lázadó titánt oh hogy' keresem.

Bár maga hit nélkül, mégis hitforrásom,
Mi volt ő énnekem, hej! csak most tudom!
Lázadása nélkül mit ér megadásom?
Lelke vése nélkül mit e nyugalom?

Az ő pokla nélkül hol van az én mennyem?
Zord kétsége nélkül mit ér ez a hit?
Kinek vívódása csillapít le engem?
Kétség'esésével oh! ki bátorít?

Hódolat-e az efféle, vagy már inkább bálványozás, melyben több az elfogultság, mint a tiszta látás? több a hivalgás, mint az őszinteség?

Verselésében, a mi annak külső technikáját illeti, oly régi gyakorlás után nyilvánvaló a gyakorlottság. Versei folyékonyak, szabályos öntetűek. De a belső szerkezet hiányai föltűnők. Tösgyökeres nemzeti vonásoknak híre sincs nála, valamint a haza eszméje, sorsa, szeretete egyáltalában nem talál hangot az ő lantján. E részben úgy szólván kosmopolita. A népies versalakok használatát gondosan kerüli s azzal együtt a költészetben érvényesíthető nép-nemzeti szellemet is. Költeményei közt nem egyet találunk, mely egy vagy más tekintetben, néha egészben is méltánylást érdemel: de egyet sem olyat, melynek maradandóbb hatását érzénők akkor is, midőn a könyvecskét kezünkbeől letettük. Észrevétel alá esik itt a tartalom, ott a kidolgozás, itt a nyelv, ott egyes szavak és kifejezések. Úgy látszik, az elbeszélő fajta költeményekre különös kedve, vagy hajlama van. Elbeszélő s leíró elem és szín vegyül oly darabjaiba is, melyek különben lyrai természetűek és tartalmúak. De hogy ezen a téren nagyobb sikerrel forgolódnék, jelen gyűjteményéből nem látjuk.

Nejéről írott dicsőítő költeménynyel nyitja meg a gyűjteményt. Lelkesülve zengi, hogy benne találja mindazt, a mi *jó, igaz és szép*. Te vagy «a *szép*, ki engem megigézve, a földből égbe visszaszállsz velem: te vagy, te vagy minden örömnék méze és minden bú gyógyírja, hitvesem!» Ez a kivételes dicsőítés talán enyhíti némileg azt a szigorú véleményt, melyet a szerző, főntebb említett észrevételünk szerint, a nőkről táplálni látszik. Csinosabb darabjai közé tartozik *A földmadt hajó*, de csak a színezés eleveensége miatt. Mert az a fölfogás, hogy egy elsülyedt hajó roncsaiból készült új hajó a rajta utazóknak, sőt a mellette elhaladóknak is oly szomorú és borzalmas volna, ha nem épen bizar, mindenestre különös.

Csinos és gyöngéd lyrai versecske az (*Ha, mint a gyermek*), melyben éneklí, hogy ha minden úgy volna, a mint ő azt elsorolja, mi édes, mi könnyű és mi jó volna akkor a halál! Akkor «vajh ki akarna élni, tűrni itten, hol minden torz és eszményt gúnyoló?!» De hát valóban olyan-e itt minden, vagy csak az ő szemüvegén nézve látszik olyannak? A *tenger bűvára* keresi a tenger legmélyét, de nem találhatja, mert «az a titok birodalma». A költő magára fordítja a hasonlatot: «így az én tengernyi lelkem, rejtékén elérhetetlen szunyad egy világ titokban, létem mély örvénye ott van» stb. «s bűvár-elmém megdőbbenve néz alá az örök csendre, tébolyító örvény-éjre, léte titkos kútfejére». Az ily homály és nagyot mondani akarás nem igen ajánlja a verset.

Több gyönyörűséggel kínálkoznak az oly költemények, minők *Jób*, *A kivágott fa*, *A hegyi forrás*, melyek bár részben allegorikai vonatkozásúak, de természetesen és jellemzően állítják eléink a föl-vett képet. Hanem már *A hajótörött álma* meglep bennünket bizarr mivoltával. Hogyan képzelhető az, hogy egy hajótörött, a ki «egy deszkaszálon lebeg, úzve, tépve, dobva a víz sivatagán», oly ábrándoknak és álmódosításoknak adja át magát, minőket a költemény rajzol? Arra való-e a helyzet, hogy «a legszebb bűvös arcú leány» meséjével érzelegjen a hajótörött a halál torkában? . . Igen bőven foglalkozik lantja a tenger benyomásaival. Ilyen «tengeri darabok» csaknem egymásután, vagy egymás közelébe sorozva *Aischylos búcsúja* («a végtelen kék tengeren hajó sikamlík át»), *Szikla a tengerparton*, *A tenger bűvára*, *Reggel a tengeren*, *A hegyi forrás*, mely «a végtelen tenger keblére siet, még egyszer utólszor kéklő eget nézni s az isteni keblen kék közt elenyészni» (!!) *A hajótörött álma*, *Csalóka tenger*, *A Balaton bűja*. Ez talán sok is egy kissé az egyforma jóból. Főlemlítendő a *Vándorlegény dala* nem különös szépségeért, hanem azon naiv kívánságért, hogy a vándorlegény «e hazának dús teréből csupán pár arasznyi drága földet, kis kertet, szép zsellértanyát» kíván magának, mert ő «egy kis földért, mely ott integet, odaadná a fénylő eget». Ez a vágyakozás önmagában lehet eléggé erős, de költeménynek bizony eléggé gyöngé.

A gyűjteményt egy külön szakaszt tevő elbeszélés-féle költemény zárja be *A sivatagban* cím alatt. Hosszú elnyújtott, hús-lapra terjedő darab. Csupa homály. Az olvasó nem bírja tisztán kivenni, mit akar a költő, Mózes és Izrael népe sorsát beszéli-e, vagy ennek képében valami mást? Olyan tudóskodó szín ömlik el rajta . . . De föl hagyunk a további részletezéssel. Palágyi könnyen és bőséggel válogat tárgyakat megéneklésre, de a kidolgozásban nem gyakorol eléggé szigorú önbírálatot. Kiváncos, hogy jobban érlelje s olvaszsza föl lelkében azt a tárgyat, eszmét, vagy érzelmet, melynek költői alakban hangot akar adni s ne törekedjék «dolgozni» antijával minden áron, ihlet nélkül.

—Z.

Morvay-Gerecze. A képzőművészetek története. Buda-Pest. Lampel Róbert.

A 160 oldalra terjedő könyv a dr. Szemák István szerkesztette *Ifjúági Könyvtár* IV. köteteként jelent meg. A szerkesztő elő-

szavában kijelenti, hogy «e mű megírásában első sorban az iskolai szükséglet lebegett szem előtt. De bár szűk körű czélt tűzött is ki magának, nagy föladatot oldott meg és nagy szolgálatot tett a művészeti oktatás ügyének, ha sikerült azt elérnie».

Biztosíthatjuk a szerkesztőt, hogy e műnek kitűzött czélját semmiképen sem sikerült elérnie. Sőt művészettörténeti ponyva-irodalmunk hírhedt termékei közt is alig lelünk példát, mely a tudatlanságnak ily hihetetlen fokáról tanuskodnék. E könyv mélyen alatta van a színvonalnak, mely bírálatra érdemesít. Csak azért teszszük mégis szóvá, hogy elrettentsük tőle az iskolákat, s hogy némi világot vessünk arra a mohóságra, melylyel az irodalom lézengő ritterei jelenleg a művészettörténet konceza körül tolonganak.

Ime néhány idézet a művészetek e legujabb történetéből:

A Nilustól öntözött Egyptom nemcsak gazdagságát, hanem építési emlékeit is e folyamnak köszönte. (1. o.)

A (tudniillik egyiptomi) templomot ferdén épült (!) falak vették körül. (4. o.)

A templom tetőzetét tartó oszlopoknak nincsen talpuk. (!) (U. o.)

A (tudniillik egyiptomi) művészek főtörekvése a színek témészethűsége. (!) (U. o.)

A szobrászattal is (!) foglalkoztak. Ennek emlékei az óriás méretű sphynxek. (5. o. Az egyiptomi szobrászat egyéb alkotásairól e műnek nincs tudomása.)

Ugyanily méltó fölfogásban jelenik meg a többi népek művészete is.

A görög középület (!) szerző szerint két alkatrészből áll: a falból és az oszlopból. (13. o.) Atreus kincsháza, a téralkotó építészet első, csodálatos alkotása, melynek szélességben és magasságban körülbelül 15 méter az átmérője, szerinte: méhkasforma földalatti falazott üreg. (14. o.) A görög szobrászatot a logika dicsőségére következőkép osztja föl: Voltak isten-, ember-, állat-, félig ember, félig állat- és mellszobrok. (23. o.)

Az etruszkokról azt a meglepő kijelentést teszi, hogy: Alkotásaikat tökéletes formaérzék jellemzi. (36. o.) Fölfedezi az etruszk téglát is, mert szerinte: Az ív és a dongaboltozat széles ívekből (!) áll, melyet ékforma téglákból raktak össze. (37. o.) Fölfedezi továbbá az eddig ismeretlen etruszk keresztboltozatot és kupolát. (37. o.)

A római építkezés anyagainak mulatságos félreértések közben sorolja föl, s végül oda lyukad ki, hogy: A téglát helyett divatba jött az öntött márvány. (!) (39. o.) Továbbá a római építészet, mely tudvalevőleg első sorban technika szempontjából csodálatra méltó, szerinte: merőben díszítéssé válik. (42. o.)

Az ó-keresztény templomokról ezt írja: A tetőzet néha nyílt is volt, mint a római ház peristylje. (54. o.) Ez nyilván félreértése a nyílt fedélszéknak, a mit Springer így fejez ki: Zuweilen sah man den offenen Dachstuhl. — Szerzőnk szerint a VI—VIII. századból igen sok szobor maradt fenn. (56. o.) A művészettörténet hálás lesz anyaga e meglepő szaporításáért. A szerző azonban, sajnos, csupán egyetlen szoborműnek, a wechselburgi keresztesportnak képét közli és ez az egy is — minő kár — a XIII. századból való, s így nem az ó-keresztény, hanem szemmeláthatólag a gótikus művészet terméke.

A byzanci templomról is tud a szerző újat, eddig soha nem hallottat mondani, tudniillik hogy: Szerkezete a basilikastilust (!) követi. (58. o.) A kupola történetét is új szempontból világítja meg: Tudjuk, hogy a kupola keleti és etruszk (!) eredetű. Ez Byzanczban kezdetben nyomott, (!) majd kerekdedebb (!), végül merészebbé (!) válik. (U. o.) Ugyanez alkalommal tanuljuk meg, mennyire mást ért a szerző a stilizálás alatt, mint a többi halandók. Szerinte: A mozaikban mértani idomokat ábrázoltak, melyek szabályos és a természetből eltérő formájoknál fogva stilizáltaknak nevezetnek. (62. o.)

A 71-ik oldalon szerző következő magyarázatát adja a latin kereszt keletkezésének: A román templomnál a kereszthajó át-metszi a hosszú hajót, miáltal az alaprajzon egy kereszt keletkezik, a melyet a görög keresztből eltérő alakjánál fogva latin keresztnek neveznek. Ezen keresztforma az épület szerkezetéből teljesen véletlenül (!) származott.

A 83-ik oldalon faragott bronzkapukról beszél, a 93-ikon S. Mária Minerva szobráról, mely S. Maria sopra Minerva templomának éleztapba illő magyarázata.

Szerző szerint a quattrocento 1450-től 1500-ig tart (104. o.), ámbár: legkiválóbb mestere, Filippo Brunellesco 1375—1444-ig él. (106. o.) A renaissance emlékek közé tartozik szerinte: a Brunellesco által (1420) épített florenczi nyolcszögű dóm, mely a Zsófia-templom mintájára készült. (110. o.) Sajnos, a florenczi dóm nem renaissance, hanem gótikus épület; Brunelleschi csupán

a kupola egy részét építette rajta s csak itt van néhány renaissance díszítő elem; továbbá a florenczi dóm nem nyolczszögű és nem épült a Zsófia-templom mintájára. Szerző itt a dómmal összehasonlítja a nyolczszögű keresztelőkápolnát (melyet a 100-ik oldalon keresztelőkútnak nevez), csak hogy ez viszont már századokkal Brunelleschi előtt épült.

A tévedések játéka a renaissance fejezetében kiváltképp üldözi a szerzőt; ime még néhány példa:

Verocchio művei . . . a Medici síremlék, az Ufficiban (!) Dávid, Krisztus és Péter (!), a sixtini kápolna apostolai (!) és Colleone lovasszobra. (114. o.)

Michelangelo szobrai: Florenczben az Ufficiben (!) a faunfej, . . . a harcosok (!) etc. Rómában a Piéta a Szent Péter templomban, Mózes ugyanott (!) . . . végül II. Gyula síremléke. (115. és 116. o.)

Szerző tehát még azt sem tudja, hogy a vatikáni Szent Péter templom és a S. Pietro in Vincoli két különböző dolog, s viszont hogy Mózes szobra és II. Gyula síremléke egy és ugyanaz.

Szerző szerint Botticelli Sándor Madonnái: találhatók a sixtini kápolnában. (120. o.) Michelangelo nevezetesebb alkotásai: a teremtés a Sixtus-kápolna mennyezetén, a próféták és a Sibylla (!) a basilika kupoláján (!), az utolsó ítélet, Pál megtérése és Péter keresztre feszítése Florencz. (!) Fölve a természethűség. (!) Lionardóval együtt a száraz falra (!) festette képeit. (124. o.)

Tovább folytassuk? Rembrandt művei közt Budapesten egy női arczképet említ (143. o.), Hals Ferenczről azt írja: Arczképeit a gondos kidolgozás jellemzi, tájképeire (!) épületeket festett. Nem mulasztotta el, hogy a részleteket pontosan kidolgozza. (143. o.) Budapesti kiváló férfi arczképét persze nem említi. A 149. oldal szerint az új műcsarnok a városligetben Alpár Ignác (!) alkotása.

De tovább már igazán nem folytatjuk. A kit ennyi példa meg nem győzött, az nyissa föl e kis könyvet bárhol, s minden oldalon fog találkozni a szerzőpár tudatlanságának, korlátoltságának és vétkes könnyelműségének tüneményes példáival.

—n.

Nyílt levél a szerkesztőhöz.

Tisztelt szerkesztő úr! Engedje meg mindennek előtt, hogy magamat bemutassam. Én egy székes-fővárosi kishivatalnok vagyok, de ősrégi magyar családból. Nagy elfoglaltságom és kis fizetésem

mellett új magyar könyveket nem igen vásárolhatok, de annál szorgalmasabban olvasom az újságokat. Már ezekből is látom, hazafíúi örömmel, honfi-büszkeséggel látom, mily óriási lendületnek indult a magyar irodalmi nyelv az újabb időkben s mint gyarapszik napról napra előbb soha nem látott szép szavakkal és új kifejezésekkel. Igaz — szégyenkezve vallom meg — hogy sokat nem értek közülök s hiába keresem őket az én régi Ballagimban s a fiam új Kelemenjében: egyikben sincsenek meg. Már-már az a gondolat is agyamba ötlött, hogy ezek talán angol vagy franczia szók. Egy tanár barátomtól, a kinek nagy könyvtára van, pár napra el is kértem egy angol s egy franczia szótárt, de ezekben sem találtam meg az én ismeretleneimet s most már nem is tudom, hol keressem őket. Persze én még régi nevelésű ember vagyok; az én fiatal koromban ezek az új magyar szók nem voltak «közhasználatiak». Szinte irigylem fiamat, a Janit, ő majd meg fogja tanulni, mert meg fogják tanítani az iskolában arra, a mit János már nem tanulhat meg.

Pár nappal ezelőtt azonban egy váratlan nagy öröm ért s a csüggedő lemondás érzését új remény váltotta föl egy kis időre. Tanár barátomnál az Akadémia nagygyűléséről beszélgettek s ott hallottam, hogy a magyar nyelv nagy szótára számára a mult évben nem kevesebb mint 180,000 szót és kifejezést gyűjtöttek könyvekből és hirlapokból. No, hála Isten, kiálték föl, lesz tehát egy igazán teljes szótár, melyben a legújabb magyar szókat is meg fogja az ember találni, s örömömben meg is említettem egy-kettőt példaképen az én régóta kutatott ismeretleneimből. «Ebben ugyan hiába bizakodol, mondá a házi gazda nevetve, én is gyűjtője vagyok az új nagy szótárnak s magától az Akadémia főtítkárától hallottam, hogy az említett-féle új szókat nem veszik be a nagy szótárba.»

Szép reményem ily gyors meghiúsulása szörnyen fölláborított. Pedig gondolhattam volna, hogy ez a pecsovia Akadémia «a Kazinczy-féle nyelvújítás korcs alkotásaival» (e kifejezést Jani hallotta tanárától): a *jellem, kelleim, szellem, erény, regény, szerény, erély, kedély, segély, szeszély, elv, szerv, terv*-féle förtelmes neologismusokkal ezen túl is bántani fogja a jó magyar nyelvérzék, ellenben a Rákosi-féle nyelvújítás szavait: a *burzsoázi, kurtoázi, prerí, kozór, pozór, epuzór, kampány, akompanymán, krés, dezsóné, esofirozni, szerkl, esszé, ekszpozé, csinkvecsento, csekk, kliring, varránt, enerzsia, protezsálás, ornamens, posztumens, egzorbitáns, recenzus, provizorikus, tranzitorikus, státusz kvó* stb. «közhasználati» szókat nem fogja a nemzetnek megmagyarázni.

Hiába, ennek a «lomha», «vén» Akadémiának egy csöpp nem sok, de annyi érzéke sincs a nemzet valódi szükségletei iránt. Tudnia kellene, vagy talán csak «daczból» nem akarja tudni, hogy a magyarnak egyedüli szellemi tápláléka: a hirlap s hogy neki, az Akadémiának kötelessége, kutyakötelessége volna mindent elkövetni, hogy az olvasók, ha magamfajta régibb nevelésűek is, az ismeretek mai forrásait, a hirlapokat, könnyen megérthessék. De persze «a tudomány népszerűsítését az Akadémia nem tartja föladatának». Hát ezért alapította Széchenyi az Akadémiát? Oh, ha szegény Széchenyi mindezt tudná! S ha már az Akadémia nem akar, legalább a *jüniverziti eksztenszön* segíthetne rajtunk.

A míg e levél írásában idáig eljutottam, az volt az *intencióm*, hogy az «Otthon» elnökéhez intézem. De meggondoltam a dolgot: Rákosi is kezdi már beadni a derekát. Más idők voltak azok, a mikor hirlapszerte hangzott a harczi riadó: rajta fiúk, rajta, üssük az Akadémiát s a mikor a *Magyar Hirlap* azt írta: «bárcsak már maga ez a vén zsugori Akadémia feküdnék ravatalon a saját oszlop-csarnokában». Ez volt a beszéd!

Mily más tónusban, mily szelid fuvolahangon polemizál Rákosi most az Akadémia főtítkárával. (*Budapesti Hirlap* május 13.) Megelégszik azzal, hogy az ő régi elveire hivatkozik.

Hol vannak azok a régi elvek? Igen, a mikor még *Bokácscsót*, *Pető* királyt, *Zsermént*, *Pólt* és *Virdzsiniát* írt. Ez volt az ő elveinek *gloriózus epokája*. Igaz, hogy még ma is *Münkent* és *Ákent* írat s a franczia *burzsóára*, a lengyel *Goluhovszkira* ráhúzza az atillát, de mit ér, ha a cseh *Klumeckin* s a német *Lihtenstájnon* meghagyja a frakkot, sőt még a *Venkájmokon* és *Odeszkálkiakon* is megtűri az idegen köntöst.

Mit ér *Münken*, mit ér *Áken* nekem?

Lájbakért, *Nyújorkért* ver szivem!

A *Budapesti Szemle* szerkesztője abban a hírben áll, hogy szereti az őszinte szót s a polemikától sem irtózik. Kíváncsi vagyok, megőrizte-e függetlenségét az Akadémiával szemben is, s kiadja e levelemet változtatás és megjegyzés nélkül. *) *Sován János.*

*) Szívesen közöljük. A levélírónak tökéletes igaza van, akár komoly szándékból, akár csak pusztá gúnyból írta fölszólalását. A meg nem magyarosodott, de magyarosan, azaz a valódi vagy vélt kiejtés szerint írt idegen szók semmiféle szótárban meg nem talál-

Új magyar könyvek.

Lovik Károly. Leveles láda. Elbeszélések. Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 161. l.) 1 kor. 50 fill.

Majláth József gr. A kivándorlásról. Buda-Pest, 1901. Kilián utóda. (8-r. 32 l.) 40 fill.

Marton József. Magyar Voltaire, Magyar Enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. Nagyszombat. (Buda-Pest, Kókai S.) (8-r. VII, 251 l.) 4 kor.

Mikszáth Kálmán. Besztercze ostroma. 2. kiad. Buda-Pest, 1901. Légrády testv. (8-r. 292 l.) 3 kor.

— Kisértet Lublón és egyéb elbeszélések. 2. kiad. Buda-Pest, 1901. U. o. (8-r. 216 l.) 3 kor.

— Szent Péter esernyője. 2. kiad. Buda-Pest, 1901. U. o. (8-r. 325 l.) 3 kor.

Palágyi Lajos új költeményei. Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 160 l.) 2 kor. 40 fill.

Pekár Gyula. Livio főhadnagy. Regény 2 kötetben, I. köt. (Egyetemes regénytár XVI. évf. 10. köt.) Buda-Pest, 1901. Singer és Wolfner. (8-r. 131 l.) 1 kor.

Sólyom Andor. Fegyelmi jog az igazságügyi szakban. Buda-Pest, 1901. Grill. (8-r. 157 l.) 2 kor.

Szentkláray Jenő. Krassó vármegye őshajdana. Buda-Pest, 1901. (Lugos, Nemes K.) (8-r. 208 l.) 3 kor.

Temesváry Rezső dr. A szülészet haladása a XIX. században. Buda-Pest, 1901. Franke P. (8-r. 45 l.) 1 kor.

Tormay Béla. A szarvasmarha és tenyésztése. II. rész. Természetrajzi adatok és a koponya-alakulások leírása. 3. jav. és bőv. kiadás. Buda-Pest, 1901. Athenæum. (8-r. 407 l.) 8 kor.

hatók, a magyar szótár föl nem veheti őket, az idegen nyelvű még kevésbé s így a szegény olvasó, a ki csak magyarul tud, ki nem veheti értelmöket. Rákosi Jenő és Simonyi Zsigmond uraknak, a kik az idegen szók magyaros írásmódja mellett kardoskodnak, erkölcsi kötelességök, hogy oly szótár megjelenését eszközöljék, mely e tekintetben is tájékozza a közönséget. Ha fölköötték a kolompot, viseljük el a következményeket is.

Szerk.

